

พระสุตตันตปิฎก

ขุททกนิกาย สุตตนิบาต

เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๕

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

อุรควรรคที่ ๑ สุตตนิบาต

อุรคสูตรที่ ๑

ว่าด้วยการกำจัดความชั่วเหมือนพิษงู

[๒๕๔] ภิกษุใดแล ย่อมกำจัดความ

โทษที่เกิดขึ้นแล้ว เหมือนหมอกำจัดพิษงูที่

ชานไปแล้วด้วยโอสถ ฉะนั้น ภิกษุนั้นชื่อว่า

ย่อมละซึ่งฝั้งในและฝั้งนอกเสียได้ เหมือน

งูละคราบเก่าที่คร่ำคร่าแล้ว ฉะนั้น.

ภิกษุใดตัดราคะได้ขาด พร้อมทั้ง

อนุสัยไม่มีส่วนเหลือ เหมือนบุคคลลงไป

ตัดดอกปทุมซึ่งงอกขึ้นในสระ ฉะนั้น ภิกษุ

นั้นชื่อว่าย่อมละซึ่งฝั้งในและฝั้งนอกเสียได้

เหมือนงูละคราบเก่าที่คร่ำคร่าแล้ว ฉะนั้น.

ภิกษุใดยังตัดหาให้เหือดแห้งไปทีละ

น้อย ๆ แล้วตัดเสียให้ขาดโดยไม่เหลือ ภิกษุนั้นชื่อว่าย่อมลละซึ่งฝัังในและฝัังนอกเสียได้ เหมือนงูละคราบเก่าที่คร่ำคร่าแล้วฉะนั้น.

ภิกษุใดถอนมานะพร้อมทั้งอนุสัย

ไม่มีส่วนเหลือ เหมือนห้วงน้ำใหญ่ถอนสะพานไม้อ้อที่ทुरुพลฉะนั้น ภิกษุนั้นชื่อว่าย่อมลละซึ่งฝัังในและฝัังนอกเสียได้ เหมือนงูละคราบเก่าที่คร่ำคร่าแล้วฉะนั้น.

ภิกษุใดคั่นคว้าวอยู่ (ด้วยปัญญา) ไม่

ประสพอัตภาพอันเป็นสาระในภพทั้งหลาย เหมือนพราหมณ์คั่นคว้าวอยู่ ไม่ประสพดอกที่ต้นมะเดื่อฉะนั้น ภิกษุนั้นชื่อว่าย่อมลละซึ่งฝัังในและฝัังนอกเสียได้ เหมือนงูละคราบเก่าที่คร่ำคร่าแล้วฉะนั้น.

กิเลสเป็นเครื่องให้กำเริบ ย่อมไม่มี

ภายในจิตของภิกษุใด และภิกษุใดล่วงเสียได้แล้ว ซึ่งความเจริญและความเสื่อมอย่างนี้ ภิกษุนั้นชื่อว่าย่อมลละซึ่งฝัังในและฝัังนอกเสียได้ เหมือนงูละคราบเก่าที่คร่ำคร่าแล้วฉะนั้น.

ภิกษุใดกำจัดวิตกได้แล้ว ปราบปราม
ดีแล้ว ในภายใน ไม่มีส่วนเหลือ ภิกษุนั้น
ชื่อว่าย่อมนละฝั่งในและฝั่งนอกเสียได้เหมือน
งูละคราบเก่าที่คร่ำคร่าแล้วฉะนั้น.

ภิกษุใดไม่เล่นเลยไป ไม่ล้าอยู่
ล่วงกิเลสเป็นเครื่องให้เนิ่นช้ำมิได้หมดแล้ว
ภิกษุนั้นชื่อว่าย่อมนละฝั่งในและฝั่งนอกเสียได้
เหมือนงูละคราบเก่าที่คร่ำคร่าแล้วฉะนั้น.

ภิกษุใดรู้ว่า ธรรมชาติมีขันธเป็นต้น
ทั้งหมด นี้เป็นของแปรผัน ไม่เล่นเลยไป
ไม่ล้าอยู่ในโลก ภิกษุนั้นชื่อว่าย่อมนละซึ่ง
ฝั่งในและฝั่งนอกเสียได้ เหมือนงูละคราบ
เก่าที่คร่ำคร่าแล้วฉะนั้น.

ภิกษุใดรู้ว่า ธรรมชาติมีขันธเป็นต้น
ทั้งหมด นี้เป็นของแปรผัน ปราศจาก
ความโลก ไม่เล่นเลยไป ไม่ล้าอยู่ในโลก
ภิกษุนั้นชื่อว่าย่อมนละซึ่งฝั่งในและฝั่งนอก
เสียได้ เหมือนงูละคราบเก่าที่คร่ำคร่าแล้ว
ฉะนั้น.

ภิกษุใดรู้ว่า ธรรมชาติมีขันธเป็นต้น
ทั้งหมดนี้เป็นของแปรผัน ปราศจากราคะ
ไม่เล่นเลยไป ไม่ล้าอยู่ในโลก ภิกษุนั้น

ชื่อว่ายอมละซึ่งฝั่งในและฝั่งนอกเสียได้
เหมือนนงูสะคราบเก่าที่คร่ำคร่าแล้วจะนั้น.

ภิกษุใดรู้ว่า ธรรมชาติมีขันธเป็นต้น
ทั้งหมดนี้เป็นของแปรผัน ปราศจากโทษ
ไม่เล่นเลยไป ไม่ล้าอยู่ในโลก ภิกษุนั้น
ชื่อว่ายอมละซึ่งฝั่งในและฝั่งนอกเสียได้
เหมือนนงูสะคราบเก่าที่คร่ำคร่าแล้วจะนั้น.

ภิกษุใดรู้ว่า ธรรมชาติมีขันธเป็นต้น
ทั้งหมดนี้เป็นของแปรผัน ปราศจากโทษ
ไม่เล่นเลยไป ไม่ล้าอยู่ในโลก ภิกษุนั้น
ชื่อว่ายอมละซึ่งฝั่งในและฝั่งนอกเสียได้
เหมือนนงูสะคราบเก่าที่คร่ำคร่าแล้วจะนั้น.

ภิกษุใดไม่มีอนุสัยอะไร ๆ ถอน
อกุศลมูลได้แล้ว ภิกษุนั้น ชื่อว่าย่อมละฝั่งใน
และฝั่งนอกเสียได้ เหมือนนงูสะคราบเก่าที่
คร่ำคร่าแล้วจะนั้น.

ภิกษุใดไม่มีกิเลสอันเกิดแต่ความ
กระวนกระวายอะไร ๆ อันเป็นปัจจัยเพื่อมา
สู่ฝั่งใน ภิกษุนั้นชื่อว่ายอมละฝั่งในและฝั่ง
นอกเสียได้ เหมือนนงูสะคราบเก่าที่คร่ำคร่า
แล้วจะนั้น.

ภิกษุใดไม่มีกิเลสอันเกิดแต่ตัณหา

ดุจป่าอะไร ๆ อันเป็นเหตุเพื่อความผูกพัน
เพื่อความเกิด ภิกษุนั้นชื่อว่าย่อมนละฝั่งใน
และฝั่งนอกเสียได้ เหมือนนงูละคราบเก่าที่
คร่ำคร่าแล้วฉะนั้น.

ภิกษุใดละนิวรณ์ ๕ ได้แล้ว ไม่มี
ทุกข์ ข้ามความสงสัยได้แล้ว มีลูกศรปราศ
ไปแล้ว ภิกษุนั้นชื่อว่าย่อมนละฝั่งในและฝั่ง
นอกเสียได้ เหมือนนงูละคราบเก่าที่คร่ำคร่า
แล้วฉะนั้น.

จบอุรคสูตรที่ ๑

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๕ - หน้าที่ 6
อรรถกถาขุททกนิกาย ชื่อปรมัตถโชติกา

(ปฐมภาค)

อรรถกถาอุรควรรค สุตตนิบาต

อรรถกถาอุรคสูตร

ข้าพเจ้าขอนอบน้อม แต่พระผู้มี-
พระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์
นั้น.

ข้าพเจ้า (พระพุทธโฆษาจารย์) ขอ
ถวายอภิวัตต์แต่พระรัตนตรัย อันสูงสุดกว่า
สิ่งทีควรไหว้ทั้งหลาย แล้วจักอธิบายความ
แห่งสุตตนิบาต ที่พระโลกนาถเจ้า ผู้ทรง
แสวงหาทางแห่งการหลุดพ้นจากโลก ผู้ทรง
มีปกติละเสียซึ่งความเสียหาย (แม้) เล็กน้อย
ได้ทรงแสดงไว้แล้วในคัมภีร์ขุททกนิกาย.

ก็สุตตนิบาตนี้ ได้ยังลง (มีอยู่)
ในคัมภีร์ขุททกนิกายนั่นเอง เพราะฉะนั้น
ข้าพเจ้าจักได้อธิบายความแห่งสุตตนิบาต
แม่นี้.

หากจะมีคำถามว่า เพราะเหตุไร
คัมภีร์นี้ซึ่งเคลื่อนกล่นไปด้วยคาถานับร้อย
ประกอบด้วยเคยยะและเวยยาकरणะ จึงได้
ชื่อว่า สุตตนิบาต เล่า ?

ตอบว่า ที่เรียกว่าสูตร เพราะพระ-
พุทธเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว เพราะไหลออกซึ่ง
ประโยชน์ทั้งหลาย เพราะเป็นเครื่องต้านทาน
ไว้เพราะไข และเพราะแสดงออกซึ่งอรรถ
ทั้งหลายด้วยดี นิบาตนี้ อันพระธรรมสังคาห-
กาจารย์เจ้าทั้งหลาย รวบรวมพระสูตร
ทั้งหลายเห็นปานนั้น แล้วย่อลงไว้โดย
ประการนั้นๆ ฉะนั้น จึงได้ชื่อว่า สุตตนิบาต.

อนึ่ง พระสูตรแม่ทั้งหมด โดย
กำหนดแล้วก็เป็นพระดำรัสของพระพุทธเจ้า
ผู้คงที่ และคัมภีร์นี้เป็นการรวบรวม
พระสูตรเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงได้ชื่อว่า
สุตตนิบาต เพราะไม่มีลักษณะพิเศษที่เป็น
เครื่องหมายให้เรียกชื่อเป็นอย่างอื่นไปได้.

ก็สุตตนิบาตนี้ ซึ่งได้รับการตั้งชื่ออย่างนี้. เมื่อว่าโดยวรรคแล้วก็มี

๕ วรรค คือ

๑. อุรควรรค
๒. จุฬวรรค
๓. มหาวรรค
๔. อัญญวรรค
๕. ปารายนวรรค.

บรรดาวรรคทั้งห้า นั้น อุรควรรค เป็นวรรคแรก เมื่อว่าโดยสูตรแล้ว ในอุรควรรคมี ๑๒ สูตร ในจุฬวรรคมี ๑๔ สูตร ในมหาวรรคมี ๑๒ สูตร ในอัญญวรรคมี ๑๖ สูตร ในปารายนวรรคมี ๑๖ สูตร จึงรวมเป็น ๗๐ สูตร.

บรรดาพระสูตรเหล่านั้น อุรคสูตรเป็นสูตรแรก เมื่อว่าโดยประมาณ แห่งปริยัติแล้ว ก็มี ๘ ภาณวาร

แต่เมื่อว่าโดยปริมาณแห่งวรรค สูตรและปริยัติอย่างนี้ อุรคสูตรนี้ ก็มีคาถาแรก นี้ว่า

โย จ อูปตติ วิเนติ โกธ

วิสภู สมฺปวิสว โอสถภิ

โส ภิกฺขุ ชหติ โอรปาร

อฺรโค ชิณฺณมิว ตจฺ ปฺราณ

ภิกฺขุใดแล ย่อมกำจัดความโกรธที่

เกิดขึ้นแล้ว เหมือนหมอกำจัดพิษงูที่ชานไป

แล้วด้วยโอสถฉะนั้น ภิกษุนี้ชื่อว่าย่อมละ

ซึ่งฝั่งในและฝั่งนอกเสียได้ เหมือนนงูละ

คราบเก่าที่คร่ำคร่าแล้วฉะนั้น.

เพราะฉะนั้น ต่อไปนี้ เพื่อจะได้อธิบายความแห่งคานานั้น ท่านจึงได้กล่าวปัญหากรรมนี้ว่า

คานานี้ ใครกล่าว ? กล่าวที่ไหน ?
กล่าวเมื่อใด ? กล่าวเพราะเหตุไร ? ข้าพเจ้า
จักประกาศวิธีนี้ แล้วอธิบายความแห่งคานา
นั้น.

ถามว่า ก็คานานี้ใครกล่าว ? กล่าวที่ไหน ? กล่าวเมื่อใด ? และ
กล่าวเพราะเหตุใด ?

ตอบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงได้รับพยากรณ์ใน
สำนักพระพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์ ทรงบำเพ็ญบารมีตราบเท่าเสวยพระชาติเป็น
พระเวสสันดร แล้วทรงอุปบัติในคฤสัทภพ. พระองค์ทรงจุดไม้จากคฤสัทภพ
นั้นแล้ว ก็ทรงอุปบัติในศากยตระกูล ได้เสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ์ ทรงบรรลุ
สัมมาสัมโพธิญาณ ณ ควงไม้โพธิ แล้วทรงแสดงธรรมจักร ทรงแสดงธรรม
เพื่อประโยชน์แก่เทวดาและมนุษย์โดยลำดับ. คานานี้ อันพระผู้มีพระภาคเจ้า
พระองค์นั้นผู้เป็นสยัมภู ไม่มีอาจารย์ ตรัสรู้ได้ด้วยพระองค์เอง ตรัสไว้แล้ว
ก็คานานี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้ว เพื่อทรงแสดงพระธรรมเทศนา
แก่ภิกษุทั้งหลาย ผู้อยู่ในเมืองอาฬวี ในกาลที่พระองค์ทรงบัญญัติกฏคาม-
สิกขาบท (สิกขาบทที่ห้ามพราภของเจิว เช่นตัดต้นไม้เป็นต้น) ในเมือง
อาฬวีนั่น

การวิสันนา โดยสังเขปในคานาที่หนึ่งนี้ มีเพียงเท่านี้ ส่วนการวิสันนา
โดยพิสดาร ผู้ศึกษาพึงทราบได้ ด้วยสามารถแห่งทูเรนนิทาน อวิทูเรนนิทาน
และสันติเกนิทาน ดังต่อไปนี้ :-

ในนิทาน (เหตุเกิด) ทั้ง ๓ อย่างนั้น ที่ชื่อว่า ทูเรนิทาน ได้แก่
กถาที่กล่าวถึงเรื่องของพระผู้มีพระภาคเจ้า ตั้งแต่พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า
ที่ปังกรจนถึงปัจจุบัน

ที่ชื่อว่า อวิทูเรนิทาน ได้แก่ กถาที่กล่าวถึงเรื่องของพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตั้งแต่คูสิตภพจนถึงปัจจุบัน

ที่ชื่อว่า สันติเกนิทาน ได้แก่ กถาที่ปรารภเรื่องของพระผู้มี-
พระภาคเจ้าตั้งแต่โพธิมณฑลจนถึงปัจจุบัน

เพราะในนิทานทั้งสามนั้น อวิทูเรนิทานและสันติเกนิทาน จัดเข้าใน
ทูเรนิทานนั่นเอง ฉะนั้น ผู้ศึกษาพึงทราบวิสัยนาในที่นี้โดยพิสดาร ด้วย
สามารถแห่งทูเรนิทานเท่านั้น

ก็การวิสัยนานี้ นั้น ข้าพเจ้า (พระพุทธโฆษาจารย์) ได้กล่าวไว้แล้ว
ในอรรถกถาชาดก เพราะฉะนั้น ในที่นี้จึงไม่ต้องกล่าวให้พิสดารอีก. เพราะ
ผู้ศึกษาพึงทราบโดยนัยพิสดารที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วในอรรถกถาชาดกนั่นเอง
ส่วนความแปลกกันมีดังต่อไปนี้ :-

ในคาถาที่หนึ่ง (ในอรรถกถาชาดก) เรื่องบังเกิดขึ้นในเมืองสาวัตถี.
ในพระสูตรนี้เรื่องบังเกิดขึ้นในเมืองอาฬวี ดังที่พระธรรมสังคากาจารย์กล่าว
ไว้ว่า สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ที่อัครคาพเวศีย์เมืองอาฬวี.
ก็สมัยนั้นแล พวกภิกษุชาวเมืองอาฬวี พวกกันทำนกรรมอยู่ ตัดต้นไม้เองบ้าง
ให้คนอื่นตัดบ้าง แม้ภิกษุชาวเมืองอาฬวี รูปหนึ่งก็ตัดต้นไม้ เทวดาที่สิงอยู่
ที่ต้นไม้ นั้น ได้กล่าวคำนี้กะภิกษุนั้นว่า " ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่านต้องการทำ
ที่อยู่ของตน จงอย่าทำลาย (ตัด) ที่อยู่ของข้าพเจ้า ภิกษุนั้นไม่สนใจ
ยังตัดอยู่นั่นเอง และได้สับเอาแขนลูกของเทวดานั้นเข้า

ครั้งนั้นแล เทวดานั้น มีความดำริตั้งนี้ว่า ไฉนหนอ เราพึงฆ่า
ภิกษุนี้เสียในที่นี้ทีเดียว ครั้งนั้นแล เทวดานั้น ได้มีความคิดอีกว่า ก็การที่
เราพึงฆ่าพระภิกษุรูปนี้เสียในที่นี้นั้นเองไม่ควรเลย ไฉนหนอเราพึงกราบทูล
เรื่องนี้แด่พระผู้มีพระภาคเจ้า

ครั้งนั้นแล เทวดานั้น เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับแล้ว
ได้กราบทูลเรื่องนี้ให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า สาธุ ๆ เทพดา เธอคือนักแล เทพดา
ที่เธอไม่ปลงชีวิตภิกษุนั้นเสีย คุณก่อนเทพดา ถ้าหากว่า เธอจะพึงปลงชีวิต
พระภิกษุนี้แล้วไซ้ เธอจะประสบบาปมาก จงไปเถิด เทพดา ดันไม้ใน
โอกาสโน้นว่างอยู่ เธอจงเข้าสิงสถิตอยู่ที่ต้นไม้

ก็แล พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว เพื่อจะกำจัดความ
โกรธที่บังเกิดขึ้นแล้วแก่เทวดานั้น จึงตรัสคานี้ว่า

ผู้ใดแลพึงยับยั้งความโกรธที่บังเกิด-
ขึ้นไว้ได้ ผู้นั้น ก็อุบุญคุณหลุดรุดที่ไปอย่าง
รวดเร็วไว้ได้ ฉะนั้น.

ต่อแต่นั้น เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูล (พระผู้มีพระภาคเจ้า) เพราะ
เหตุที่ได้ฟังพวกมนุษย์กล่าวโทษอย่างนี้ว่า อย่างไรกันนะ พวกสมณสากยบุตร
จักตัดต้นไม้เองบ้าง จักให้บุคคลอื่นตัดบ้าง พวกสมณสากยบุตร ย่อมเบียด-
เบียนสิ่งที่มีชีวิต ซึ่งมีอินทรีย์อันเดียว พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงบัญญัติ
สิกขาบทนี้ว่า เป็นปาจิตตีย์ เพราะพรากรกฏคาม ดังนี้แล้ว เพื่อจะทรง
แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายที่มาในที่นั้นจึงได้ตรัสคานี้ว่า

ภิกษุใดแลกำจัดความโกรธที่บังเกิด

ขึ้นแล้ว เหมือนหมองกำจัดพิษงูที่ชานไป

แล้วด้วยโอสถฉะนั้น ดังนี้.

เรื่องเดียวกันนี้เอง ถึงการสงเคราะห์ (ปรากฏว่ามีอยู่) ในที่มา
แห่งคือ ในวินัย ในธรรมบท (และ) ในสุตตนิบาต ด้วยประการฉะนี้
ก็ด้วยคำเพียงเท่านั้น มาติกานั้นใด ท่านตั้งไว้แล้วว่า

กาลานี้ ใครกล่าว? กล่าวที่ไหน?

กล่าวเมื่อใด? กล่าวเพราะเหตุไร? ข้าพเจ้า

จักประกาศวิธีนี้ แล้วอธิบายความแห่งคำนั้น

มาติกานั้น เป็นอันข้าพเจ้าประกาศแล้วทั้งโดยย่อทั้งโดยพิสดาร ยกเว้นการ
อธิบายความ (เท่านั้น) ก็ในกาลาที่หนึ่งนี้ มีอรรถาธิบายดังต่อไปนี้ :-

บทว่า โย ได้แก่ ภิกษุใด คือเช่นไร คือบวชจากขัตติยสกุลก็ตาม
บวชจากพราหมณสกุลก็ตาม จะเป็นผู้บวชใหม่ก็ตาม จะเป็นพระมัชฌิมะก็ตาม
จะเป็นพระเถระก็ตาม.

บทว่า อุปฺปตฺติ ได้แก่ ที่ตกไปแล้ว ที่ไปแล้ว ที่เป็นไปแล้ว
เบื้องบน ๆ มีคำอธิบายว่าที่บังเกิดขึ้นแล้ว.

ธรรมดว่า ความโกรธที่บังเกิดขึ้นนี้ มีหลายประเภท คือ
วัตตมานะ ๑ ภูตวาปคตะ ๑ โอภาสคตะ ๑ ญุมิลัทธะ ๑.

บรรดาความโกรธทั้ง ๔ ประเภทนั้น ความพร้อมเพรียงแห่งการ
บังเกิดขึ้นเป็นต้น ที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งแม้ทั้งหมด ชื่อว่า วัตตมานูปันนะ

ซึ่งท่านกล่าวหมายเอาว่า ธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้ว ธรรมทั้งหลายที่ไม่เกิดขึ้น ธรรมทั้งหลายที่มีปกติเกิดขึ้น^{*}

กุศลและอกุศล กล่าวคือกุฎวาปคตะ ที่เสวยรสแห่งอารมณ์แล้วดับไป และสังขาคะที่เหลือ กล่าวคือกุฎวาปคตะที่ไม่ถึงขณะทั้ง ๓ มีอุปปาทขณะ เป็นต้นแล้วดับไป ชื่อว่า กุฎวาปคตูปันนะ. กุฎวาปคตูปันนะนี้นั้น พึงเห็นได้ ในคำว่า " ทิฏฐิที่เป็นบาปเห็นปานนี้บังเกิดขึ้นแล้ว^๑ " และในสูตรทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้ " เมื่อสติสัมโพชฌงค์เกิดขึ้นแล้ว การบำเพ็ญภาวนา ให้บริบูรณ์ก็ย่อมมีได้ ฉันทิ^๒ "

กรรมที่ท่านกล่าวแล้วโดยนัยมีอาทิอย่างนี้ว่า " กรรมทั้งหลาย ที่ทำแล้วในกาลก่อนของเขาเหล่านั้นใด " ดังนี้ แม้เป็นกรรมที่ล่วงแล้ว ก็ชื่อว่า โอกาสกตูปันนะ เพราะห้ามวิบากของกรรมอื่นแล้ว ให้โอกาสแก่วิบากของตนตั้งอยู่ และเพราะวิบากที่ได้โอกาสแล้วอย่างนั้น แม้ยังไม่บังเกิดขึ้น ก็บังเกิดขึ้นได้อย่างแน่นอน ในเมื่อได้ทำโอกาสอย่างนี้แล้ว.

อกุศลที่ยังไม่ได้ถอนขึ้น ในภูมิทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า ภูมิลัทธูปันนะ

ผู้ศึกษาพึงทราบ ความต่างกันแห่งภูมินี้และภูมิที่ได้แล้ว คือชั้น ๕ ที่เป็นไปในภูมิ ๓ อันเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา ชื่อว่า ภูมิ. กิเลสชาติที่สมควรบังเกิดขึ้นในชั้น ๕ ชื่อว่า ภูมิลัทธะ. เพราะเหตุนั้นแล ภูมินั้นจึงชื่อว่าเป็นภูมิอันได้แล้ว ฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า ภูมิลัทธะ.

ก็ภูมิลัทธะนั้น จะพึงได้ก็ด้วยสามารถแห่งอารมณ์ จริงอยู่ กิเลส แม้ทั้งหมด ย่อมบังเกิดขึ้นปรารภชั้นทั้งหลาย ของพระชินาสพทั้งหลาย

๑. อภ. ตั ๒. ๒. ตั. ขนฺธวารวุก ๕๗. ๓. ที. ม. มหาสติปฎฐานสูตร ๓๕๕.

แม้ที่ท่านกำหนดแล้ว อันต่างด้วยชั้นในอดีตเป็นต้น ก็ด้วยอำนาจแห่งอภิมุขจิตที่บังเกิดขึ้นแก่นันทมาณพ และบุตรเศรษฐีชื่อว่า โสเรยยกะ เป็นต้น เพราะปรารถนาชั้นทั้งหลายของพระมหากัจจายนะ และของนางอุบลวรรณาเถรี เป็นต้น. ก็ถ้าหากว่าอภิมุขนี้ จะพึงชื่อว่าภูมิลัทธะแล้วไซ้ไร ไร ๆ ก็ไม่พึงละมุลแห่งภพได้ เพราะเหตุที่อภิมุขนั้นอันไร ๆ ไม่พึงละได้ แต่พึงทราบว่าเป็นชื่อที่ชื่อว่า ภูมิลัทธะ ก็ด้วยสามารถแห่งวัตถุ.

ด้วยว่า ชั้นทั้งหลายที่มีได้กำหนดแล้วด้วยวิปัสสนา ย่อมบังเกิดขึ้นในวัตถุใด ๆ กิเลสชาติที่มีวิภูฏะเป็นมูล ก็ย่อมนอนเนื่องในชั้นเหล่านั้น นับตั้งแต่ได้บังเกิดขึ้นในวัตถุนั้น ๆ. กิเลสชาตินั้น พึงทราบว่าภูมิลัทธูปันนะ เพราะอรรถว่ายังละไม่ได้ ก็กิเลสทั้งหลายที่ยังละไม่ได้ และที่ยังนอนเนื่องอยู่ในชั้นเหล่าใด (ย่อมบังเกิดขึ้น) แก่บุคคลใดในวัตถุนั้น ชั้นเหล่านั้นนั่นเอง ของบุคคลนั้นเป็นที่ตั้งของกิเลสเหล่านั้น หาใช่ชั้นของบุคคลเหล่าอื่นไม่. ก็ชั้นที่เป็นอดีตเท่านั้น เป็นที่ตั้งแห่งกิเลสทั้งหลาย ที่บุคคลนั้นยังละไม่ได้ และที่นอนเนื่องอยู่ในอดีตชั้นทั้งหลาย หาใช่ชั้นนอกจากนี้ไม่ ในชั้นที่เป็นอนาคตเป็นต้นก็มีนัยนี้ (เหมือนกัน) อนึ่ง ชั้นที่เป็นกามาวจรเท่านั้น เป็นที่ตั้งแห่งกิเลสทั้งหลายที่สัตว์ยังละไม่ได้ และที่นอนเนื่องอยู่ในกามาวจรชั้นทั้งหลาย หาใช่ชั้นนอกนี้ไม่ ในชั้นที่เป็นรูปาวจรและอรูปาจรก็นัยนี้ (เหมือนกัน).

ก็กิเลสชาติอันมีวิภูฏะเป็นมูลนั้น ๆ มีอยู่ในชั้นทั้งหลาย ของพระอริยบุคคลใด ๆ ในบรรดาพระโสดาบันเป็นต้น อันพระอริยบุคคลนั้น ๆ ย่อมละได้ด้วยมรรคนั้น ๆ ชั้นเหล่านั้น ๆ ของพระอริยบุคคลนั้น ๆ จะนับว่า

เป็นภูมิไม่ได้ เพราะไม่เป็นที่ตั้งแห่งกิเลสอันมีวิญญูะเป็นมูลเหล่านั้น ๆ ที่พระ-
อริยบุคคลนั้น ๆ ละได้แล้ว. แต่ว่ากรรมที่ทำไว้อย่างใดอย่างหนึ่ง จะเป็น
กุศลก็ตาม เป็นอกุศลก็ตาม ย่อมมีแก่ปุถุชนได้ เพราะกิเลสที่มีวิญญูะเป็นมูล
อันปุถุชนยังละไม่ได้โดยประการทั้งปวง เพราะเหตุนั้น วิญญูะของปุถุชนนั้น
จึงเป็นไปเพราะกิเลสเป็นปัจจัย.

กิเลสชาติมีวิญญูะเป็นมูลนั้น ของบุคคลนั้น ไม่ควรกล่าวว่ามีในรูป
ชั้นเท่านั้น ไม่มีในชั้นทั้งหลาย มีภวานาชั้นเป็นต้น ฯลฯ หรือไม่ควร
กล่าวว่า มีในวิญญูณชั้นเท่านั้น ไม่มีในชั้นทั้งหลายมีรูปชั้นเป็นต้น.
เพราะเหตุไร ? เพราะเหตุที่ว่ากิเลสชาตินั้นนอนเนื่องอยู่ในชั้นทั้ง ๕ โดยไม่
พิเศษกว่ากัน (โดยไม่แปลกกัน) คืออย่างไร ก็กิเลสชาติที่นอนเนื่องอยู่ใน
ชั้น ๕ นั้น เปรียบเหมือนรสแห่งแผ่นดินเป็นต้น ซึ่งติดอยู่ที่ต้นไม้นั้น
เหมือนอย่างว่า เมื่อต้นไม้ใหญ่ขึ้นอยู่ที่พื้นดิน อาศัยรสแห่งดินและรสแห่งน้ำ
เจริญงอกงามขึ้น ด้วยราก ลำต้น กิ่ง ใบอ่อน ใบแก่ ดอก และผล
เพราะได้อาศัยรสแห่งดินและรสแห่งน้ำนั้นเป็นปัจจัย ทำท้องฟ้าให้เต็ม มีการ
สืบทอดเชื้อสายของต้นไม้ไว้ ก็เพราะพืชที่สืบทอดกันมา ดำรงอยู่ได้จนถึงกาลปาว-
สาน รสแห่งแผ่นดินเป็นต้นนั้น ไม่ควรที่จะกล่าวว่า มีอยู่ที่รากเท่านั้น หา
ได้มีอยู่ที่ลำต้นเป็นต้นไม้อื่น ๆ หรือไม่ควรที่จะกล่าวว่า มีอยู่ที่ผลเท่านั้น หา
ได้มีอยู่ที่รากเป็นต้นไม้อื่น ๆ เพราะเหตุไร เพราะรสแห่งแผ่นดินเป็นต้นชานไป
ในรากเป็นต้น (ของต้นไม้) ทั้งหมดทีเดียว โดยไม่พิเศษกว่ากันฉันใด
กิเลสชาติก็ฉันนั้น.

อีกอย่างหนึ่ง เหมือนอย่างว่า บุรุษบางคนเบื้อในดอกและผลเป็นต้น
ของต้นไม้ที่นั่นแหละ จะพึงใส่ยาพิษชื่อ มัจจุกกัณฑกะ ลงที่ต้นไม้ในทิศ
ทั้งสี่ เมื่อเป็นเช่นนั้นต้นไม้ที่ ได้รับสัมผัสที่เป็นพิษนั้นถูกต้องเข้าแล้ว ก็
ไม่พึงสามารถเพื่อจะให้การสืบทอดเกิดขึ้นอีกได้ เพราะมีน้ำออกน้อยเป็นธรรมดา
เนื่องจากรสแห่งแผ่นดินและรสแห่งน้ำถูกยาพิษครอบงำแล้วฉนั้นใด กุลบุตรผู้
เบื้อหน่ายในความเป็นไปของขันธ ก็ฉนั้นเหมือนกัน ปรารภการเจริญมรรค
๔ ในสันดานของตน จุการที่บุรุษนั้นประกอบยาพิษในทิศทั้ง ๔ เมื่อเป็น
เช่นนั้น ขันธสันดานนั้นของกุลบุตรนั้น ที่แตกต่างกันโดยกรรมทั้งปวง มี
กายกรรมที่เข้าถึงสักว่าความเป็นกิริยาเป็นต้น เพราะกิเลสมีวิภูฏะเป็นมูลถูก
สัมผัสคือยาพิษในมรรคทั้ง ๔ นั้นครอบงำแล้วโดยประการทั้งปวง จึงไม่
สามารถที่จะทำสันดานคือภพใหม่ให้บังเกิดขึ้นได้ เพราะถึงความไม่เกิดขึ้นใน
ภพใหม่เป็นธรรมดา แต่ว่าอนุปาทานย่อมดับไปอย่างเดียว เพราะความดับไป
แห่งปุริมวิญญาณ จุไฟป่าบังเกิดขึ้นแล้วดับไปเพราะหมดเชื้อฉะนั้น ผู้ศึกษา
พึงทราบความต่างกันแห่งภูมิ และภูมิลักษณะ ดังพรรณนามาฉะนี้

อีกอย่าง อุปปันนะแม้อื่นอีก ๔ อย่าง คือ

๑. สมุทจารูปปันนะ
๒. อารัมมณาริทธิคหิตูปปันนะ
๓. อวิกขัมภิตูปปันนะ
๔. อสมุหิตูปปันนะ.

ในอุปปันนะทั้ง ๔ นั้น ธรรมชาติที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ชื่อว่า สมุ-
ทจารูปปันนะ

ก็กิเลสชาติ แม้ยังไม่เกิดขึ้นในส่วนเบื้องต้น ในอารมณ์ที่มาสู่ครองแห่งจักขุทวารเป็นต้น ท่านเรียกว่า อารัมมณาชคคหิตุปปันนะ เพราะต้องบังเกิดขึ้นอย่างแน่นอนในส่วนอื่น เพราะเหตุที่ตนได้รับอารมณ์ได้แล้วนั่นเอง ในข้อนี้มีกิเลสชาติที่บังเกิดขึ้นแก่พระมหาตีสเถระ ผู้เที่ยวไปบิณฑบาตในกัลยาณคาม เพราะการเห็นรูปที่เป็นวิสภาคันเป็นตัวอย่าง ฟังทราบประโยชน์ในคำทั้งหลายมีคำว่า กามวิตกบังเกิดขึ้นแล้ว แก่บุคคลนั้นดังนี้ เป็นต้น.

กิเลสชาติที่ข่มไม่ได้ด้วยอำนาจของสมณะ และวิปัสสนาอย่างใดอย่างหนึ่ง แม้ไม่มาสู่การสืบทอดแห่งจิตแล้ว ก็ชื่อว่า อวิกขัมภิตุปปันนะ เพราะไม่มีเหตุที่จะห้ามการบังเกิดขึ้นได้ อวิกขัมภิตุปปันนะนั้น ฟังเห็นในอากาศสถานทั้งหลาย เป็นต้นว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อานาปานัสสติสมาธิแม้นี้แลที่บุคคลอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว เป็นธรรมชาติสงบระงับ, ประณีต, ไม่ต้องรณรงค์เย็น เป็นธรรมชาติอยู่เป็นสุขและยอมทำให้อกุศลบาปธรรม ที่เกิดขึ้นแล้ว ๆ ให้อันตรธานไปโดยฐานะ ดังนี้.

ส่วนกิเลสชาติ แม้ที่ข่มได้แล้วด้วยสมณะและวิปัสสนา ท่านเรียกว่า อสมหิตุปปันนะ เพราะอธิบายว่า ไม่ล่วงการบังเกิดขึ้นเป็นธรรมดา เพราะเหตุที่กิเลสชาตินั้น ยังถอนไม่ได้ด้วยอริยมรรค ก็ในข้อนี้มีกิเลสชาติที่บังเกิดขึ้นแก่พระเถระ ผู้ได้สมบัติแปด ซึ่งกำลังเหาะไปในอากาศได้ฟังเสียงเพลงขับของสตรีผู้กำลังเก็บดอกไม้ทั้งหลาย ที่ต้นไม้มีดอกอยู่ ณ ชายป่าซึ่งขั้วร้องอยู่ด้วยเสียงอันไพเราะเป็นตัวอย่าง.

ผู้ศึกษาพึงทราบการประกอบประโยคแห่งอุปปีนะนั้น ในคำทั้งหลาย เป็นต้นว่า พระอริยบุคคล ผู้ทำให้มากซึ่งมรรคอันประกอบด้วยองค์แปด อันประเสริฐ พึงยังธรรมที่เป็นบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ๆ ให้อันตรายไปในระหว่างทีเดียว ก็อรัมมณัทธิคหิตุปปีนนะ อวิกขัมภิตุปปีนนะ และอสมุหิตุปปีนนะ แม้ทั้ง ๓ อย่างนี้ พึงทราบว่า ย่อมถึงการสงเคราะห์ด้วยภูมิลักษณะ นั้นแล.

เมื่อกิเลสชาติมีประเภทตามที่กล่าวแล้วนั้น เกิดขึ้นแล้วอย่างนี้นั่นเอง ความโกรธนี้ก็พึงทราบว่า บังเกิดขึ้นแล้ว ด้วยอำนาจแห่งภูมิทัทรูปปีนนะ อรัมมณัทธิคหิตุปปีนนะ อวิกขัมภิตุปปีนนะ และอสมุหิตุปปีนนะ.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า เพราะว่า บุคคลพึงกำจัดความโกรธนั้น ด้วยวิธีอย่างนี้ ด้วยว่า บุคคลย่อมสามารถจะกำจัดความโกรธที่บังเกิดขึ้นแล้ว ซึ่งมีประเภทตามที่กล่าวมาอย่างนี้ ด้วยวินัยอย่างใดอย่างหนึ่งได้ ก็กิเลสชาตินี้ใด กล่าวคือ วัตตมานะ ภูตวาปคตะ โอกาสคตะ และสมุททาจาระ บังเกิดขึ้นแล้ว ความพยายามในกิเลสชาตินั้น ย่อมไม่มีผล และไม่สามารถจะบังเกิดขึ้น ๆ ด้วยว่า ความพยายามในกิเลสชาติ (คือความโกรธ) ที่เป็นภูตวาปคตะ ชื่อว่า ไม่มีผล เพราะกิเลสนั้นดับไปแล้ว ในระหว่างแห่งความพยายาม แม้ในความโกรธ ที่เป็นโอกาสคตะก็เหมือนกัน ความพยายามในกิเลสชาติที่เป็นวัตตมานูปปีนนะ และสมุททาจารูปปีนนะก็ไม่สามารถที่จะทำได้ เพราะความเศร้าหมอง และความฟุ้งแผ้วไม่บังเกิดขึ้นพร้อมกัน.

ก็ในบทว่า วิเนติ นี้ พึงทราบวินิจฉัย ดังต่อไปนี้

ชื่อว่า วินัย มี ๒ อย่าง ใน ๒ อย่างนี้
อย่างหนึ่ง ๆ แบ่งเป็น ๕ อย่าง ใน ๕ อย่าง
นั้น วินัยนี้ ท่านเรียกว่า วินติ ก็ด้วยวิธี
๘ อย่าง.

คำว่า วินัยนี้มี ๒ อย่าง คือ สังวรวินัย ๑ อสังวรวินัย ๑ ก็ใน
วินัย ๒ อย่างนี้ วินัยหนึ่ง ๆ แบ่งเป็น ๕ อย่าง ก็แม้สังวรวินัยนี้มี ๕ อย่าง
คือ

๑. คีลสังวร
๒. สติสังวร
๓. ญาณสังวร
๔. ขันติสังวร
๕. วิริยสังวร.

แม้ปหานวินัย ก็มี ๕ อย่าง คือ

๑. ตทังคปหาน
๒. วิกขัมภนปหาน
๓. สมุจเฉทปหาน
๔. ปฏิปัสสัทธิปหาน
๕. นิสสรณปหาน.

ในสังวรวินัยทั้ง ๕ อย่างนั้น ความสำรวมซึ่งมาแล้ว ในคำทั้งหลาย
เป็นต้นว่า ภิกษุเป็นผู้เข้าถึง เป็นผู้เข้าถึงพร้อมแล้วด้วยปาฏิโมกขสังวรนี้
ชื่อว่า คีลสังวร.

ความสำรวมซึ่งมาแล้ว ในคำทั้งหลายเป็นต้นว่า ภิกษุย่อมรักษา
จักขุนทรีย์ ย่อมถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ ชื่อว่า สติสังวร.

ความสำรวมซึ่งมาแล้ว ในคำทั้งหลายเป็นต้นว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า ดูก่อน

อชิตะ กระแส (กิเลส) เหล่าใดมีอยู่ในโลก
สติเป็นเครื่องกั้นกระแสเหล่านั้น เราเรียก
เครื่องกั้นกระแสทั้งหลายว่า สังวร กระแส
เหล่านั้น อันบุคคลย่อมกั้นเสียได้ด้วยปัญญา
ดังนี้

ชื่อว่า ญาณสังวร.

ความสำรวมซึ่งมาแล้ว ในคำทั้งหลายเป็นต้นว่า ภิกษุย่อมอดทนต่อ
ความหนาว ต่อความร้อน ดังนี้ ชื่อว่า ขันติสังวร.

ความสำรวมซึ่งมาแล้ว ในคำทั้งหลายเป็นต้นว่า ภิกษุย่อมยับยั้ง คือว่า
ย่อมละ ย่อมบรรเทาความวิตกที่บังเกิดขึ้นแล้ว ดังนี้ ฟังทราบว่าเป็น วิริยสังวร.

ก็ความสำรวมนี้แม้ทั้งหมด ท่านเรียกว่า สังวร ก็เพราะสำรวมระวัง
กายทุจริต และวจีทุจริต เป็นต้น ที่จะพึงสำรวมระวัง เรียกว่า วินัย
เพราะกำจัดกายทุจริต และวจีทุจริต เป็นต้น ที่จะพึงกำจัดตามความเป็นจริง.
สังวรวินัย ฟังทราบว่าเป็น ๕ อย่าง อย่างนี้ก่อน.

อีกอย่างหนึ่ง การสืบต่อสันดานที่ไม่มีประโยชน์อันใด เป็นไปอยู่
ในองค์แห่งวิปัสสนาทั้งหลาย มีนามรูปปริเฉท (การกำหนดรู้นามรูป) เป็นต้น
ด้วยอำนาจที่ยังละตนไม่ได้อยู่เพียงใด การละสันดานที่ไม่มีประโยชน์นั้น ๆ
ด้วยญาณนั้น ๆ ก็ย่อมมีอยู่เพียงนั้น.

คืออย่างไร ? คือ การละสักกายทิฐิ ด้วยการกำหนดนามรูป ละ
อเหตุกทิฐิ และวิสมเหตุกทิฐิ ด้วยการกำหนดปัจจัย ละความสงสัย ด้วยการ
การข้ามพ้นความสงสัย อันเป็นส่วนอื่นแห่งการกำหนดปัจจัยนั้นนั่นเอง ละการ
ยึดถือว่าเรา ว่าของเรา ด้วยการพิจารณาคลาปะ ละความสำคัญว่ามรรคใน
ธรรมที่ไม่ใช่มรรค ด้วยการกำหนดมรรคและธรรมที่ไม่ใช่มรรค ละอุจเฉท-
ทิฐิด้วยการเห็นความเกิดขึ้น ละสัสสตทิฐิ ด้วยการเห็นความเสื่อม ละความ
สำคัญว่าสิ่งที่ไม่มีย ในสิ่งที่มี ยด้วยการเห็นภัย, ละความสำคัญว่าความยินดี
ด้วยการเห็นโทษ ละความสำคัญว่าความยินดียิ่ง ด้วยการตามเห็นความ
เบื่อหน่าย มีความเป็นผู้ไม่ใคร่เพื่อจะพ้น ด้วยมุนิจตุกัมมตาญาณ ละความ
ไม่วางเฉย ด้วยอุเบกขาญาณ ละฉัมมทิฐิ ด้วยอนุโลมญาณ และละการ
กำหนดสังขารนิमित อันตรงกันข้ามกับพระนิพพาน ด้วยโคตรภูญาณนี้ ชื่อว่า
ตทั้งคปหาน.

ก็การละนิรณห์ทั้งหลาย ที่สมาธิอันต่างด้วยอุปจารสมาธิ และอัปปนา
สมาธิกำจัดเสียได้ จนกระทั่งตนไม่เสื่อม (จากสมาธินั้น) และยังเป็นไปอยู่
และการละกล่าวคือการไม่บังเกิดขึ้นแห่งปัจจนิกธรรมมีวิตกเป็นต้น ตามสมควร
แก่ตน ชื่อว่า **วิกขัมภนปหาน.**

ก็การละกล่าวคือการตัดขาด ซึ่งกองแห่งกิเลสอันเป็นฝ่ายของสมุทัย
ที่ท่านกล่าวไว้แล้วโดยนัยเป็นต้นว่า เพื่อละทิฐิตามหน้าที่ของตน ในสันดาน
ของตน โดยประกอบด้วยองค์มรรคนั้น ๆ เพราะได้เจริญอริยมรรค ๔ แล้ว
โดยความไม่เป็นไปโดยส่วนเดียวอีก นี้ชื่อว่า **สมุจเฉทปหาน.**

ก็การที่กิเลสทั้งหลายสงบระงับไปในขณะแห่งผล ชื่อว่า ปฏิปัสสัทธิ
ปหาน.

ส่วนพระนิพพาน ที่ละสังขตธรรมทั้งปวงเสียได้ เพราะสลัดสังขตธรรม
ทั้งปวงออกไปได้ ชื่อว่า นิสสรณปหาน.

ก็เพราะเหตุที่การละแม้ทั้งหมดนี้ ชื่อว่า ปหาน เพราะอรรถว่าสละ
ชื่อว่าวินัย เพราะอรรถว่า เป็นเครื่องกำจัด ฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า ปหานวินัย.

อีกอย่างหนึ่ง การละนี้ท่านเรียกว่า ปหานวินัย ก็เพราะความมีอยู่
แห่งวินัยนั้น ๆ โดยการละความประพฤติล่วงละเมิดข้อนั้น ๆ เสียได้ แม้
ปหานวินัยนี้ พึงทราบว่าเป็น ๕ อย่าง ดังพรรณนามาจะนี้.

วินัยเหล่านี้ จัดเป็น ๑๐ อย่าง เพราะวินัยข้อหนึ่ง แบ่งเป็น ๕
ด้วยประการฉะนี้.

ในวินัยทั้ง ๑๐ อย่างนี้ เว้นปฏิปัสสัทธิวินัย และนิสสรณวินัยเสียแล้ว
วินัยนี้ ท่านเรียกว่า วินยติ (ย่อมกำจัด) ด้วยปริยายนั้น ๆ ด้วยวินัย ๘ อย่าง
ที่เหลือ ย่อมกำจัดอย่างไร? คือ ด้วยว่า บุคคลเมื่อกำจัดกายทุจริตและ
วจีทุจริต ด้วยศีลสังวร ชื่อว่า ย่อมกำจัดความโกรธที่ประกอบด้วยกายทุจริต
และวจีทุจริตนั้น แม้กำจัดอยู่ ซึ่งอภิขมาและโทมนัสเป็นต้น ด้วยสติสังวร
และปัญญาสังวร ชื่อว่า ย่อมกำจัดความโกรธที่ประกอบด้วยโทมนัส แม้เมื่อ
อดทนความหนาว เป็นต้น ด้วยขันติสังวรอยู่ ชื่อว่า ย่อมกำจัดความโกรธ
อันเกิดแต่อาฆาตวัตถุนั้น ๆ ได้ แม้กำจัดพยาบาทวิตก ด้วยวิริยสังวรอยู่ ชื่อว่า
ย่อมกำจัดความโกรธ ที่ประกอบด้วยพยาบาทวิตกนั้นได้

ตทั้งคปทาน วิกขัมภนปทาน และสมุจเจตปทาน ย่อมมีได้ (ย่อมเกิดได้) ด้วยกรรมเหล่านี้ใด บุคคลแม้จะอยู่ซึ่งกรรม (อกุศลกรรม) เหล่านั้นๆ ด้วย ไม่ให้กรรมเหล่านั้นเป็นไปในตน ก็ชื่อว่า ย่อมกำจัดความโกรธที่มีฐานอันเดียว กับกรรมที่จะพึงประหารเสียด้วยองค์นั้น ๆ อันตนจะพึงข่ม และอันตนจะพึงละเสีย.

ก็ในที่นี้ แม้วินัยจะเกิดขึ้นไม่ได้เพราะปทานวินัยก็จริง แต่การละย่อมมีได้ด้วยกรรมเหล่านี้ใด บุคคลแม้กำจัดอยู่ด้วยกรรมเหล่านั้น ท่านก็เรียกว่า ย่อมกำจัดด้วยปทานวินัยโดยปริยาย.

ส่วนในกาลแห่งปฏิบัติสัทธิปทาน บุคคลนั้นท่านเรียกว่า ย่อมกำจัดอะไร ด้วยกรรมทั้งหลายเหล่านั้นได้ไม่ ก็เพราะเหตุที่นิสสรณปทาน เป็นสภาพธรรมอันผู้ปฏิบัติไม่พึงให้เกิดขึ้นได้ เพราะเหตุที่ไม่มีสิ่งที่จะพึงกำจัด.

ก็ในวินัย ๑๐ อย่างนี้ เว้นปฏิบัติสัทธิวินัยและนิสสรณวินัยเสียแล้ว วินัยนี้ท่านเรียกว่า ย่อมกำจัดได้โดยปริยายนั้น ๆ ด้วยวินัย ๘ อย่างที่เหลือ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสการกำจัดอาฆาตไว้ ๕ อย่าง อย่างนี้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อาฆาตซึ่งเกิดขึ้นแล้วแก่ภิกษุ อันเธอจะพึงกำจัดเสียได้ โดยประการทั้งปวง ในเพราะการกำจัดเสียได้ซึ่งอาฆาตใด ก็การกำจัดซึ่งอาฆาตเหล่านี้มี ๕ อย่าง ๕ อย่างอะไรบ้าง? คือ ภิกษุทั้งหลาย อาฆาตพึงบังเกิดขึ้นในบุคคลใด ภิกษุพึงเจริญเมตตาในบุคคลนั้น...พึงเจริญกรุณา...พึงเจริญมุทิตา...พึงเจริญอุเบกขาในบุคคลนั้น พึงทำอมนสิการ (ความไม่ใส่ใจ) ในบุคคลนั้นต่อไป อาฆาตในบุคคลนั้น อันภิกษุพึงกำจัดอย่างนี้

หรือว่าภิกษุพึงตั้ง (พิจารณา) ความที่สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของของตน
นั่นเอง ในบุคคลนั้นไว้ให้มั่นคงว่า ท่านผู้มีอายุนี้ มีกรรมเป็นของของตน
มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็น
ที่พึ่งอาศัย จักทำกรรมอันใดไว้ดีหรือชั่ว ก็จักเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น และ
ท่านกล่าวการกำจัดอาฆาต ๕ อย่าง โดยนัยแม้มีอาทิตยอย่างนี้ว่า คุณก่อนท่านผู้มี
อายุ อาฆาตบังเกิดขึ้นแล้วแก่ภิกษุ อันท่านพึงกำจัดเสียได้โดยประการทั้งปวง
ในเพราะการกำจัดอาฆาตใด การกำจัดอาฆาตเหล่านี้มี ๕ อย่าง ๕ อย่าง
อะไรบ้าง? คือ คุณก่อนท่านผู้มีอายุ บุคคลบางคนในโลกนี้ มีกายสมาจาร
ไม่บริสุทธิ์ มีวจีสมาจารไม่บริสุทธิ์ มีกายและวจีสมาจารไม่บริสุทธิ์ บุคคล
พึงกำจัดอาฆาตในบุคคลเห็นปานนี้แล บุคคลนี้แม้กำจัดอาฆาตอย่างไรอย่าง
หนึ่ง ในบรรดาอาฆาต ๕ อย่างนั้น ท่านเรียกว่า วินติ (ข่มกำจัด).

อีกอย่างหนึ่ง เพราะเมื่อภิกษุระลึกถึงโอวาทของพระศาสดาอย่างนี้ว่า
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้หากว่าพวกโจรที่มีใจดำช้า พึงเอาเลื่อยมีคมสองข้าง
ตัดอวัยวะน้อยใหญ่ ผู้ใดพึงยังใจให้ประทุษร้ายแม้ในโจรนั้น เธอนั้นไม่ชื่อว่า
ทำตามคำสอนของเรา เพราะทำใจให้ประทุษร้ายในโจรนั้น ดังนี้ เมื่อระลึก
ถึงโอวาทของพระศาสดาที่ตรัสไว้ดีกว่า

ผู้โดยข่มโกรธตอบต่อผู้โกรธแล้ว

ผู้นั้นแลเลยเรียกว่าผู้โกรธที่แรกนั้นอีก

เพราะเหตุที่โกรธตอบเขานั้น ผู้ที่ไม่โกรธ

ตอบต่อผู้ที่โกรธตนแล้ว ชื่อว่าข่มชนะสง-

ครามซึ่งชนะได้แสนยาก ผู้ที่รู้ว่าคนอื่นโกรธ

แล้วเป็นผู้มีสติสงบเสงี่ยม ชื่อว่า ประพฤติ

ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย คือ ทั้งฝ่ายตน และ

ผู้อื่น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๗ ประการเหล่านี้ เป็นธรรมอันบุคคล
ผู้เป็นข้าศึกมุ่งแล้ว เป็นธรรมอันบุคคลผู้เป็นศัตรูพึงทำแก่กัน ย่อมมาถึงหญิง
หรือชายผู้เป็นคนจีโกธร ธรรม ๗ ประการอะไรบ้าง ? คือ

(๑) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คนที่เป็นศัตรูกันในโลกนี้ ย่อมปรารธนา
ต่อคนที่เป็นศัตรู (ของตน) อย่างนี้ว่า โอหนอ ! ขอให้เจ้าคนนี้ พึงเป็น
ผู้มีผิวพรรณทราม ขึ้นนั้นเพราะเหตุอะไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะว่า
คนที่เป็นศัตรูกัน ย่อมไม่ยินดีในการที่คนที่เป็นศัตรูของตนมีผิวพรรณเปล่ง-
ปลั่ง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุรุษบุคคลจีโกธรนี้ถูกความโกรธครอบงำ มีความ
โกรธออกหน้า แม้เขาจะอาบน้ำแล้วอย่างสะอาด ลูบไล้อย่างดี ตัดผมและ
หนวดแล้ว นุ่งผ้าสะอาดก็จริง ถึงกระนั้น เขามีความโกรธครอบงำแล้ว
ย่อมมีผิวพรรณทรามแท้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมข้อที่หนึ่งนี้ ที่บุคคล
ผู้เป็นศัตรูกันชอบใจ ที่บุคคลผู้เป็นศัตรูกันพึงทำแก่กัน ย่อมมาถึงหญิงหรือ
ชายผู้จีโกธร

(๒) ภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอีก ศัตรูย่อมหวังต่อศัตรู (ของตน)
อย่างนี้ว่า ขอให้บุคคลนี้พึงนอนเป็นทุกข์ ฯลฯ

(๓) ฯลฯ ขออย่าให้มันมีทรัพย์พอใช้จ่าย ฯลฯ

(๔) ฯลฯ ขออย่าให้มันมีโภคทรัพย์ ฯลฯ

(๕) ฯลฯ ขอย่ำให้มันมียศ ฯลฯ

(๖) ฯลฯ ขอย่ำให้มันมีเพื่อน ฯลฯ

(๗) ฯลฯ เพราะกายแตกเบื้องหน้าแต่ตาย ขอให้มันเข้าถึงอบาย
ทุกติ วินิบาต นรก ซ้อนั้นเป็นเพราะเหตุไร ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ศัตรู
ย่อมไม่ยินดีด้วยการไปสุดติของศัตรู (ของตน) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุรุษ
บุคคลขี้โกรธนี้ ถูกความโกรธครอบงำแล้ว มีความโกรธออกหน้า ย่อม
ประพฤติทุจริตทางกาย ทางวาจา และทางใจ เขาครั้นประพฤติทุจริตทางกาย
ทางวาจาและทางใจแล้ว เบื้องหน้าแต่การตายเพราะกายแตก เป็นผู้ถูกความ
โกรธครอบงำแล้ว ก็ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกติ วินิบาต นรก ดังนี้

และแม้เมื่อพิจารณาโทษในความโกรธ โดยนัยมีอาทิอย่างนี้ว่า

คนโกรธย่อมไม่รู้ธรรมดา คนโกรธ

ย่อมไม่เห็นกรรม ความโกรธย่อมครอบงำ
นรชนใด ความมีเดบอดก็ย่อมมีแก่นรชนนั้น
ในกาลนั้น สัตว์ทั้งหลายโกรธเพราะความ
โกรธใดแล ย่อมเข้าถึงทุกติ ท่านผู้มีปัญญา
เห็นแจ้งทั้งหลาย รู้ดีแล้วจึงละความโกรธ
นั้นเสีย.

บุคคลพึงละความโกรธ พึงสละมานะ
พึงก้าวล่วงสังโยชน์ทั้งปวงเสีย.

ความโกรธก่อให้เกิดเสื่อมเสีย ความ
โกรธทำจิตให้กำเริบ คนย่อมไม่รู้จักความ
โกรธที่เกิดขึ้นแล้ว แต่จิตว่า เป็นภัย.

ดูก่อนท่านผู้มีปัญญาเพียงดั่งแผ่นดิน

ท่านจงข่มความผิดพลาดครั้งหนึ่งเสีย

บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมไม่มีความโกรธเป็น

พลัง ดังนี้.

ความโกรธก็ย่อมถึงความกำจัดไป ฉะนั้น บุคคลนี้ แม้พิจารณา
อย่างนี้แล้วกำจัดความโกรธอยู่ ท่านเรียกว่า วินติ (ยอมกำจัด).

บทว่า โกรธ ได้แก่ ความอาฆาตที่เกิดขึ้นแต่อาฆาตวัตถุอย่างใด
อย่างหนึ่ง ในบรรดาอาฆาตวัตถุ ๑๘ คือ อาฆาตวัตถุ ๕ อย่าง ที่พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสไว้ในพระสูตร โดยนัยว่า "ยอมบังเกิดอาฆาตขึ้นว่า เขาได้
ประพฤติความฉิบหายให้แก่เรา เป็นต้น " และอาฆาตวัตถุ ๕ อย่าง ซึ่ง
สำเร็จแล้วโดยนัยตรงกันข้ามกับอาฆาตวัตถุ ๕ อย่างแรกนั้นนั่นแล้วเขาไม่ได้
ประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่เรา เป็นต้น จึงรวมเป็นอาฆาตวัตถุ ๑๕
พร้อมกับอัญฐานะ มีต่อและหนามดำ เป็นต้น.

บทว่า วิสฐุ ได้แก่ ชานไป.

บทว่า สปฺปวิธึ ได้แก่ พิชญ.

คำว่า อิว เป็นคำอุปมา. ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่า สปฺปวิธึ
ก็เพราะลบอักษรออกเสีย.

บทว่า โอสถฺถิ ได้แก่ ด้วยยาทั้งหลาย ท่านอธิบายไว้ว่า "ผู้ใด
ยอมกำจัด คือ ย่อมอดกลั้น ได้แก่ ย่อมละ ย่อมบรรเทา ย่อมทำให้ถึง
ที่สุด ซึ่งความโกรธที่เกิดขึ้นแล้วตามอรรถที่กล่าวแล้ว คือ ที่ซึมซาบไปทั่ว

จิตสันดานแล้วตั้งอยู่ด้วยอุบายอย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดาอุบายเครื่องกำจัด
ทั้งหลาย ตามที่กล่าวแล้ว เหมือนหมอกที่กำจัดพิษ ซึ่งถูกงูกัด ฟังกำจัดพิษ
ที่แผ่ซ่านไปทั่วร่างกายแล้วคงอยู่ด้วยยานานาชนิด บรรดาที่ทำด้วยรากไม้
ต้นไม้ เปลือกไม้ ใบ และดอก เป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือด้วยโอสถ
ที่จัดปรุงขึ้น ได้ฉับพลันทีเดียวฉะนั้น.

บาทพระคาถาว่า โส ภิกขุ ขหาติ โอรปาริ ความว่า ภิกขุ
นั้นกำจัดความโกรธอยู่อย่างนี้ เพราะเหตุที่ความโกรธท่านละเอียดได้สิ้นเชิง
ด้วยมรรคที่สาม (อนาคามีมรรค) ฉะนั้น ภิกขุนั้น ฟังทราบว่าย่อมละ
โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการที่เรียกกันว่า โอร่าระฝังในเสียได้ แต่เมื่อ
กล่าวโดยไม่แปลกกันแล้ว คำว่า ปาริ เป็นชื่อของฝัง ฉะนั้น ท่านจึง
เรียกว่า โอรปาริ ก็เพราะอธิบายว่าฝังในด้วยเป็นฝังแห่งทะเล คือสังสารวัฏ
เหล่านั้นด้วย.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกขุใดกำจัดความโกรธที่บังเกิดขึ้นเสียได้ เหมือน
หมอกกำจัดพิษที่ซ่านไปด้วยโอสถ ฉะนั้น ภิกขุนั้น กำจัดความโกรธได้สิ้นเชิง
ด้วยมรรคที่สาม แล้วตั้งอยู่ในอนาคามีผล ชื่อว่าย่อมละฝังในและฝังนอก
เสียได้.

ในคำว่า โอรปาริ นั้น อรรถภาพของตน ชื่อว่า โอร ฝังใน.
อรรถภาพของคนอื่น ชื่อว่า ปาริ ฝังนอก.

อีกอย่างหนึ่ง อายตนะภายใน ๖ ชื่อว่าฝังใน อายตนะภายนอก ๖
ชื่อว่า ฝังนอก.

อนึ่ง มนุษย์โลกชื่อว่าฝั่งใน เทวโลกชื่อว่าฝั่งนอก กามธาตุชื่อว่า ฝั่งใน รูปธาตุและอรุธาตุชื่อว่าฝั่งนอก กามและรูปภพชื่อว่า ฝั่งใน อรูปภพชื่อว่า ฝั่งนอก. อตภาพชื่อว่าฝั่งใน อุปกรณ์แห่งความสุขของอตภาพชื่อว่า ฝั่งนอก.

ภิกษุละอยู่ซึ่งฉันทราคะ ในฝั่งในและฝั่งนอกนี้ ด้วยมรรคที่สี่อย่างนี้ ท่านเรียกว่า ย่อมละฝั่งในและฝั่งนอกเสียได้ ก็ในฝั่งในและฝั่งนอกนี้ พระอนาคามีไม่มีฉันทราคะเลยในอตภาพนี้เป็นต้น เพราะเหตุที่ท่านละกามราคะได้แล้วแม้ก็จริง แต่ถึงกระนั้น ท่านก็ยังกล่าวว่า ย่อมละฝั่งในและฝั่งนอกได้ ด้วยการละฉันทราคะ ในพระกาลานั้น เพราะสงเคราะห์ฝั่งในและฝั่งนอกทั้งหมดนี้เข้าด้วยกัน ก็เพื่อจะประกาศคุณแห่งมรรคที่ ๔ นั้น เหมือนมรรคที่ ๓ เป็นต้น.

บัดนี้ เพื่อจะประกอบเนื้อความนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสอุปมาว่า เหมือนกับงูละคราบเก่าที่คร่ำคร่าไปฉะนั้น.

ในพระกาลานั้น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ สัตว์ที่ชื่อว่า งู เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ไปด้วยยก. คำว่า อรุโค เป็นชื่อของงู งูนั้นมี ๒ ชนิด คือ งูที่มีกามเป็นรูป ๑ งูที่มีอกามเป็นรูป ๑ แม้งูที่มีกามเป็นรูปก็มี ๒ ชนิด คือ งูที่เกิดในน้ำ ๑ งูที่เกิดบนบก ๑ งูที่เกิดในน้ำย่อมได้กามรูปในน้ำเท่านั้น หาได้กามรูปบนบกไม่ คจสังขปาลนาคราช ในสังขปาลชาดก. งูที่เกิดบนบก ย่อมได้กามรูปบนบกเท่านั้น หาได้กามรูปในน้ำไม่ งูนั้นย่อมลอกหนังที่เรียกกันว่า คร่ำคร่า เพราะเป็นของแก่ และว่าเก่าเพราะดำรงอยู่สิ้นกาลนาน จึงลอกคราบไปด้วยวิธี ๔ อย่างคือ ๑. ดำรงอยู่ในชาติกำเนิดของตน ๒. เกลียดอยู่ ๓. เพราะอาศัย ๔. ด้วยกำลัง.

ชาติกำเนิดของงูชื่อว่า สชาติ ได้แก่ การมีตัวยาว ด้วยว่างูทั้งหลาย ย่อมไม่ล่วงชาติกำเนิดของตน ในฐานะทั้ง ๕ คือ ๑. ในกาลอุบัติ ๒. ในกาล จุติ ๓. ในกาลล่วงความหลับที่ตนปล่อยแล้ว ๔. ในกาลเสพเมถุนกับ นางนาคที่มีชาติกำเนิดเสมอกัน ๕. ในกาลลอกคราบ เพราะเมื่อใดก็ตามที่งู ลอกคราบ เมื่อนั้นงูนั้นทั้ง ๆ ที่ยังดำรงอยู่ในชาติกำเนิดของตนนั่นเอง ก็ย่อม ลอกคราบ แม้ดำรงอยู่ในชาติกำเนิดของตน รังเกียจอยู่ (อึดอัดอยู่) ก็ย่อม ลอกคราบ.

งูที่ชื่อว่า เกลียดคราบอยู่ คือ เมื่อใดก็ตามที่ตนเป็นผู้พ้นจากคราบ ในฐานะกึ่งหนึ่ง ไม่พ้นจากคราบไปในฐานะกึ่งหนึ่ง ห้อยอยู่ เมื่อนั้น งูนั้น อึดอัดอยู่ ย่อมลอกคราบนั้นไป.

ก็งูนั้น แม้รังเกียจอยู่อย่างนี้ อาศัยระหว่างท่อนไม้บ้าง ระหว่างรากไม้ บ้าง ระหว่างแผ่นหินบ้าง ย่อมลอกคราบนั้นไป.

ก็งูนั้นได้อาศัยระหว่างท่อนไม้เป็นต้น แม้เมื่อจะลอกคราบไป ทำ กำลังให้เกิดแล้ว กระทบความอุตสาหะ กระทบทางให้คิดด้วยความเพียร กำลัง เห็นอยู่นั่นเอง แผ่พังพานก็ย่อมลอกคราบไปได้ งูนั้นครั้งลอกคราบอย่างนี้แล้ว ก็ย่อมหลีกไปได้ตามปรารถนา ฉันทใด ภิกษุแม้นี้ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน ปรารถนา จะละฝั่งในและฝั่งนอก ย่อมละไปได้ด้วยอาการ ๔ คือ

๑. แม้ดำรงอยู่แล้วในชาติกำเนิดของตน
๒. เกลียดอยู่ลอกคราบไป
๓. ย่อมลอกคราบไปเพราะอาศัย
๔. ย่อมลอกคราบไปด้วยกำลัง.

คิดชื่อว่าชาติกำเนิดของภิกษุ เพราะพระบาลีว่า เราเกิดแล้วแต่อริยชาติ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ภิกษุเป็นคนมีปัญญาดำรงอยู่ในศีลแล้ว เป็นต้น. ภิกษุดำรงอยู่ในชาติของตนนี้ อย่างนี้แล้ว เกลียดซึ่งฝั่งใน แต่ฝั่งนอกมีอรรถภาพของตนเป็นต้นนั้น ซึ่งยังทุกข์ให้เกิดขึ้น เพราะการเห็นโทษในเรื่องนั้น ๆ ครอบงำอยู่ซึ่งคราบอันเก่าคร่ำคร่าของตนฉะนั้น อาศัยกัลยาณมิตรทั้งหลาย ทำกำลังกล่าวคือความเพียรอันมีประมาธยิ่งให้เกิดขึ้น แบ่งกลางคืนและกลางวันออกเป็น ๖ ส่วน แล้วเพียรพยายามอยู่ โดยนัยที่ท่านกล่าวไว้ว่า ภิกษุชำระจิตให้สะอาดจากอวจรณธรรมทั้งหลาย ด้วยการเดินจงกรมและด้วยการนั่งตลอดทั้งวัน ดังนี้ เป็นต้น นั่งอุ้งบัลลังก์ ครอบงำทางของตนให้คดฉะนั้น ภิกษุเมื่อนั่งพยายามอยู่ เพราะความที่ตนมีความบากบั่นไม่ทอดทิ้ง ครอบงำกำลังมองดูฉะนั้น ภิกษุเมื่อนั่ง ทำความแผ่ไปแห่งญาณให้บังเกิดขึ้น ครอบงำแผ่ฟุ้งพานไปฉะนั้น ก็ย่อมละฝั่งในและฝั่งนอกเสียได้ ครอบงำลอกคราบฉะนั้น ก็ครั้นสละฝั่งในและฝั่งนอกได้แล้ว เป็นผู้มีคราบอันละแล้ว ครอบงำลอกคราบแล้วฉะนั้น ภิกษุเมื่อนั่ง เป็นผู้มีการะอันปลงลงแล้ว ย่อมก้าวไปสู่ทิศคืออนุปาทิสเสนนิพพานธาตุ ได้ตามปรารถนา เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ภิกษุใดกำจัดความโกรธที่เกิดขึ้นแล้ว

เสียได้ ครอบงำกำจัดพิษงูที่ชานไปด้วย

โอสถฉะนั้น ภิกษุนั้นย่อมละฝั่งในและฝั่ง

นอกเสียได้ ครอบงำลอกคราบเก่าที่คร่ำคร่าเสีย

ฉะนั้น.

กาลาที่หนึ่งนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงด้วยอด คือ พระอรหันต์ ด้วยประการฉะนี้แล.

บัดนี้ ถึงลำดับการพรรณานื่อความแห่งกาลาที่ ๒ ในกาลาที่ ๒ นั้น มีมาติกา (หัวข้อ) ดังนี้เหมือนกันว่า

กาลานี้ใครกล่าว? กล่าวที่ใด?

กล่าวเมื่อใด? กล่าวเพราะเหตุไร? ข้าพเจ้า

จักประกาศวิธีนี้ แล้วทำการอธิบายความ

แห่งพระกาลานั้น.

ต่อแต่นั้นไป ก็เพราะกลัวความพิสดารเกินไปในกาลาทั้งปวง นับแต่นี้ไป ข้าพเจ้าจะไม่ยกมาติกา มาแสดง แสดงอยู่ซึ่งนื่อความแห่งกาลานั้นๆ โดยนัยแสดงเหตุเกิดขึ้นเท่านั้น จักกระทำการอธิบายนื่อความ คือ กาลาที่ ๒ นี้ว่า โย รากมฺพจฺจิทฺทา อเสถฺติ เป็นต้น. กาลาที่ ๒ นั้น มีเหตุเกิดขึ้นดังต่อไปนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ในพระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้เมืองสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล บุตรช่างทองคนหนึ่ง ซึ่งเป็นอุปัฏฐากของพระสารีบุตรเถระ ได้บวชในสำนักของพระเถระ พระเถระคิดว่า อสุกกรรมฐานเหมาะสำหรับคนหนุ่มทั้งหลาย จึงได้ให้อสุกกรรมฐานแก่พระหนุ่มนั้น เพื่อกำจัดราคะ. จิตแม้สักว่า เสพคุ่นในกรรมฐานนั้น ก็ไม่เกิดแก่พระภิกษุนั้น ท่านจึงได้บอกแก่พระเถระว่า กรรมฐานนี้ไม่เป็นอุปการะแก่ผม พระเถระคิดว่า กรรมฐานนี้เหมาะสำหรับคนหนุ่มทั้งหลาย จึงได้ให้กรรมฐานนั้นนั้นแลซ้ำอีก ๔ เดือนผ่านไปอย่างนี้ ภิกษุนั้นไม่ได้คุณวิเศษแม้

สักอย่างหนึ่ง. ต่อจากนั้น พระเถระจึงได้กราบทูลถึงเรื่องภิกษุ นั้นแม่แต่พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า สารีบุตร การรู้กรรมฐานที่สบาย
แก่ภิกษุ นั้น ไม่ใช่วิสัยของเธอ ภิกษุ นี้เป็นผู้ที่พระพุทธเจ้าจะพึงแนะนำ
ดังนี้แล้ว จึงทรงเนรมิตดอกปทุมมีสีประภัสสร (สีเลื่อม ๆ พราย ๆ) ด้วยฤทธิ์
ทรงประทานในมือของพระภิกษุ นั้นแล้ว ตรัสว่า เอาเถิดภิกษุ เธอจงเอาก้าน
ดอกปทุมนี้ปักลงบนเนินทราย ที่ร่มเงาหลังวิหาร และจงนั่งขัดสมาธิหันหน้า
ไปหาดอกปทุมนั้น ระลึกภาวนาอยู่ว่า โลहित ๆ (สีแดง ๆ) ทราบว่า ภิกษุ นี้
เคยเกิดเป็นช่างทองอย่างเดียวมาถึง ๕๐๐ชาติ. เพราะเหตุ นั้น พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าทรงทราบว่า นิमितแห่งสีแดง เหมาะสำหรับภิกษุ นั้น จึงได้ทรงประทาน
โลหิตกรรมฐานแก่ภิกษุ นั้น ภิกษุ นั้นได้กระทำตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
แนะนำ เพียงชั่วครู่เท่านั้น ก็ได้บรรลุแม้ฉาน ๔ ในที่นั้นตามลำดับ ปรารภ
ฉานกัมภาโดยนัย มือนุโลมและปฏิโลมเป็นต้น ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงอธิษฐานว่า ขอดอกปทุมนี้จงเหี่ยว ภิกษุ นั้นออกจากฉาน เห็นดอกปทุมนั้น
ซึ่งเหี่ยวแห้งไปเป็นสีดำ จึงได้อธิษฐานว่า รูปที่ประภัสสรถูกขร่าย่ำยีแล้ว
ต่อแต่นั้น ท่านได้นำดอกปทุมที่เหี่ยวแห้งนั้น น้อมเข้าไปแม้ภายใน ต่อจากนั้น
ท่านได้เห็นภพทั้ง ๓ ปราภคฺจไฟติดทั่วแล้วว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้น
เป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา.

ก็ในที่ที่ไม่ไกลจากภิกษุ นั้นผู้เห็นอยู่อย่างนี้ มีสระบัวอยู่สระหนึ่ง พวก
เด็ก ๆ ลงไปในสระนั้น หักดอกปทุมทั้งหลาย แล้ว (นำมา) ทำเป็นกองไว้
ดอกปทุมในน้ำเหล่านั้น ปราภคฺจไฟที่ป่าไม้ อ้อ ใบทั้งหลาย

บพว่า วิคยฺห ได้แก่ ลงแล้ว อธิบายว่า เข้าไปแล้ว . คำที่เหลือ เช่นเดียวกับที่กล่าวมาในตอนต้นนั่นเอง.

ถามว่า ท่านกล่าวอธิบายอะไรไว้ ?

ตอบว่า เปรียบเหมือนเด็กเหล่านี้ลงสู่สระ เต็ดดอกปทุม ซึ่งอกในสระ ชื่อฉันทิโก ภิกษุใด หยั่งลงแล้วสู่โลกสันนิวาส คือ ไตรชาตุนี เข้าถึงแล้ว ซึ่งนัย มีอาทิอย่างนี้ว่า

ไฟที่จะเสมอด้วยราคะไม่มี เราย่อม

เราร้อนด้วยกามราคะ จิตของเราถูกกามราคะ

เผาไหม้อยู่ สัตว์ทั้งหลายเหล่าใดถูกราคะ

ย่อมแล้ว ย่อมตกลงไปสู่กระแสแห่งกิเลส

ทั้งหลาย ประจุจเมลงมมตกลงไปสู่สายใย

ที่ตนเองทำไว้ฉะนั้น.

คู่ก่อนอาวุโส บุคคลผู้ถูกราคะย่อมแล้วแล มีจิตถูกราคะครอบงำแล้ว ย่อมฆ่าสัตว์บ้าง ดังนี้แล้ว ก็ถอนราคะไปที่ละน้อยอยู่ ด้วยการพิจารณาโทษของราคะ ด้วยการสำรวมทั้งหลาย มีการสำรวมศีลเป็นต้น มีประการตามที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้ว และด้วยความสำคัญว่า ไม่งามในวัตถุทั้งหลาย ทั้งที่มีวิญญูณและไม่มีวิญญูณ ชื่อว่าย่อมตัดกิเลสที่เหลือด้วยอนาคามิมรรค และแม้กิเลสที่ยังเหลืออยู่ (อีก) จากอนาคามิมรรคนั้นเสียได้ด้วยอรหัตมรรค ภิกษุนั้นชื่อว่าย่อมละฝั่งในและฝั่งนอกเสียได้ โดยประการที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วในตอนต้นนั่นเอง คุจฺจลคราบที่เก่าคร่ำคร่าไปฉะนั้น ฉะนั้นเหมือนกัน.

กาลานี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว ด้วยยอดคือพระอรหัต ด้วยประการฉะนี้ ก็ในที่สุดแห่งเทศนา ภิกษุเหล่านั้นดำรงอยู่แล้วในพระอรหัต.

ถามว่า กาลาที่ว่า โย ตณฺหฺมทจฺจิทฺทา เป็นต้น มีเหตุเกิดขึ้น เป็นอย่างไร ?

ตอบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่เมืองสาวัตถี ภิกษุรูปหนึ่ง อยู่ที่ฝั่งสระโปกขรณี ชื่อ กัคครา กำลังตริโกกุศลวิตกอยู่ด้วยอำนาจของตัณหา พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบอัธยาศัยของท่าน จึงได้ทรงภายิตโอภาสกาลานี้.

ในพระกาลานี้ ที่ชื่อว่าตัณหา เพราะอรรถว่าเป็นเครื่องสะดุ้ง (แห่ง หมู่สัตว์) อธิบายว่า หมู่สัตว์ย่อมไม่ถึงความอิม ด้วยอารมณ์ทั้งหลาย คำว่า ตัณหานี้ เป็นชื่อของกามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา.

บทว่า สฺรุตํ ได้แก่ไปแล้ว คือ เป็นไปแล้ว มีคำอธิบายว่า ท่วมทับ สัตว์โลก ตั้งแต่ภวัคฺรพรหมดำรงอยู่.

บทว่า สิมฺสฺรํ ได้แก่มิ ปกติไปรวดเร็ว มีคำอธิบายว่า ตัณหาซึ่งไม่ คำนึงถึงโทษ ที่เป็นไปในปัจจุบันและสัมปรายภพ สามารถเพื่อจะให้ถึงจักรวาล อื่นบ้าง ภวัคฺรพรหมบ้าง โดยครู่เดียวเท่านั้น.

ผู้ใดทำตัณหานี้ ซึ่งซ่านไปอย่างรวดเร็ว แม้โดยประการทั้งปวง ให้เหือดแห้งไปที่ละน้อยๆ โดยการพิจารณาถึงโทษอย่างนี้ว่า

กัชนฺเหล้าโดปรารณอายุ ซึ่งตัณหา

อันกว้างขวางในเบื้องบน อันบุคคลให้เต็ม

ได้โดยยาก อันมิปกติซ่านไป ย่อมติดมัน

ตัณหานั้น ชนเหล่านั้น ย่อมเป็นผู้ทรงไว้

ซึ่งจักร (ล้อ) ว่า

บุรุษผู้มีตัณหาเป็นเพื่อน ท่องเที่ยว

ไปอยู่ตลอดกาลนาน ย่อมไม่ข้ามพ้น

สังสารวัฏ ซึ่งมีความเป็นอย่างนี้ และไม่มี

ความเป็นอย่างอื่น

และว่า " มหาบพิตร โลกพร่องอยู่เป็นนิตย์ ไม่รู้จักอิม เป็นทาสของตัณหา " ดังนี้ และด้วยคุณทั้งหลายมีศีลสังวรเป็นต้น มีประการดังที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้ว แล้วตัดตัณหาไม่ให้เหลือ ด้วยอรหัตมรรค ภิกษุนั้นชื่อว่า ย่อมละฝั่งในและฝั่งนอกได้ โดยประการทั้งปวง ในขณะนั้นนั่นเอง. ในที่สุดแห่งเทศนา พระภิกษุนั้นดำรงอยู่แล้วในพระอรหัต.

มีคำถามว่า คาลาที่ว่า โย มานมูทพุทธิ เป็นต้น มีเหตุบังเกิดขึ้นเป็นอย่างไร ?

ตอบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในเมืองสาวัตถี ภิกษุรูปหนึ่งอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำ คงเห็นสะพานไม้้อที่เขาทำไว้ที่กระแสน้ำอันมีน้ำน้อยในฤดูร้อน ถูกห้วงน้ำใหญ่ไหลในภายหลังพัดแล้ว ก็เกิดความสังเวชขึ้นว่า " สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง " ได้ยืนอยู่แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบอริยาศัยของท่าน จึงได้ทรงเปล่งโอภาสคานานี้.

มานะคือความฟูขึ้นแห่งใจ ซึ่งมีชาติกำเนิดเป็นต้นเป็นวัตถุ ชื่อว่า มานะ ในคานานั้น. มานะนั้นมี ๓ อย่าง คือ ๑. การถือว่าเราเป็นผู้เลิศกว่าเขา ๒. การถือว่าเราเป็นผู้เสมอเขา ๓. การถือว่าเราเป็นผู้เลวกว่าเขา.

อีกอย่างหนึ่ง มานะมี ๘ อย่าง คือ

๑. เป็นผู้เลศกว่าเขา   สำคัญตัวว่า เลศกว่าเขา
๒.   "   สำคัญตัวว่า เสมอเขา
๓.   "   สำคัญตัวว่า เลวกว่าเขา
๔. เป็นผู้เสมอเขา   สำคัญตัวว่า เลศกว่าเขา
๕.   "   สำคัญตัวว่า เสมอเขา
๖.   "   สำคัญตัวว่า เลวกว่าเขา
๗. เป็นผู้เลวกว่าเขา   สำคัญตัวว่า เลศกว่าเขา
๘.   "   สำคัญตัวว่า เสมอเขา
๙.   "   สำคัญตัวว่า เลวกว่าเขา.

คำอธิบายว่า ภิกษุใดมามานะ แม้มีประการทั้งปวงนั้น ด้วยการพิจารณาเห็นโทษในมานะนั้น โดยนัยว่า

สัตว์ทั้งหลาย เมาแล้วแล เพราะ

มานะใด ย่อมไปสู่ทุกติเป็นต้น.

และด้วยศีลสังวรเป็นต้น มีประการดั่งที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้ว ได้ทีละน้อยๆ เชื่อว่าถอนขึ้นซึ่งมานะ อันเช่นกับสะพานไม้โอ้อ เพราะความที่กิเลสทั้งหลายไม่มีกำลัง และมีกำลังทราม (และ) ถอนกิเลสที่เหลือด้วยอรหัตมรรค อันเช่นกับห้วงน้ำใหญ่ เพราะโลกุตรธรรมทั้งหลายมีกำลังยิ่งนัก เมื่อถอนขึ้นด้วยสามารถแห่งการละเสียไม่ให้เหลือ เชื่อว่า ย่อมฆ่า (ซึ่งมานะ) ภิกษุนั้น เชื่อว่าย่อมละฝั่งในและฝั่งนอกเสียได้ แม้โดยประการทั้งปวง ในขณะนั้นนั่นเอง. ในที่สุดแห่งเทศนา ภิกษุนั้นดำรงอยู่แล้วในพระอรหัต.

มีคำถามว่า คาคาที่ว่า โย นาชฎคมา เป็นต้น มีเหตุเกิดขึ้น
เป็นอย่างไร ?

ตอบว่า การเกิดขึ้นแห่งคาคานี้ และแห่งคาคา ๑๒ คาคาเหล่านี้
ซึ่งต่อจากนี้ ก็เป็นเช่นเดียวกันนั่นเอง คือ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่กรุงสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล
พราหมณ์คนหนึ่ง เมื่อบุตรสาวของตนดำรงอยู่ในปฐมวัยที่คนอื่นจะพึงขอได้
คิดว่า " เราจักประดับตกแต่งบุตรสาวด้วยดอกไม้ ที่คนถ้อยไร ๆ ไม่เคยใช้สอย
แล้วส่งไปสู่อสุกาสามี " พราหมณ์นั้นเมื่อตรวจค้นทั่วกรุงสาวัตถี ทั้งภายใน
และภายนอกกรุง ก็ไม่ได้พบแม่สักว่าดอกไม้ใด ๆ ที่คนถ้อยไม่เคยใช้สอย
ครั้งเขาได้เห็นพวกเด็กลูกพราหมณ์เป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็นพวกนักร้องประชุม
กันอยู่จึงคิดว่า " ข้าพเจ้าจักถามพวกเด็กเหล่านี้ ในเด็กเป็นจำนวนมาก จัก
ต้องมีใครสักคนหนึ่งรู้แน่นอน " แล้วจึงได้ถามพวกเด็กพราหมณ์เหล่านั้น.

พวกเด็กพราหมณ์เหล่านั้น เมื่อจะเย้ยหยันพราหมณ์นั้น จึงกล่าวว่า
ท่านพราหมณ์ ธรรมดาว่าดอกไม้ใด ๆ ในโลกก็ไม่เคยใช้สอยกัน ท่าน
จงให้ธิดาประดับด้วยดอกไม้เดื่อนั้น แล้วจงให้ (ธิดาของท่าน) ในวันที่สอง
พราหมณ์ลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ ยังไม่ได้รับประทานอาหาร ก็ไปยังป่ามะเดื่อบนฝั่ง
แม่น้ำอจิรวดี แสงหาดันไม้ต้นหนึ่ง ๆ อยู่ ก็ไม่ได้พบแม่สักว่าขั้วแห่งดอก
(มะเดื่อ) ครั้งนั้นเมื่อเวลาเที่ยงไปแล้ว พราหมณ์ก็ได้ไปเป็นครั้งที่สอง
ก็ไปที่ป่ามะเดื่อนั้น ภิกษุรูปหนึ่งนั่งพักกลางวันมณสิการกรรมฐานอยู่ ที่โคนต้น
มะเดื่ออันรื่นรมย์ต้นหนึ่ง. พราหมณ์นั้นเข้าไปในที่ ๆ พระภิกษุนั้นนั่งอยู่นั้น

ไม่สนใจ นั่งแล้วครู่หนึ่ง ก็กลับนั่งของ ๆ ครู่หนึ่ง แล้วลุกขึ้นยืนครู่หนึ่ง
คั่นอยู่ซึ่งต้นไม้นั้น ในระหว่างกิ่งและคาบทั้งปวง ลำบากอยู่ (เหน็ดเหนื่อยอยู่).

ลำดับนั้น ภิกษุนั้นกล่าวกะพราหมณ์นั้นว่า "พราหมณ์ท่านแสวงหา
อะไร ? "

พราหมณ์นั้นตอบว่า " ผมแสวงหาดอกมะเดื่อขอรับ "

ภิกษุนั้นกล่าวว่า " พราหมณ์ ธรรมดาว่าดอกมะเดื่อไม่มีในโลก
คำพูดนี้ (คำว่าดอกมะเดื่อมี) เป็นคำเท็จ ท่านอย่าได้ลำบากเลย "

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบอัธยาศัยของภิกษุนั้น จึงทรง
เปล่งรัศมี แล้วได้ตรัสโอภาสคาถาทั้งหลายเหล่านี้ แก่ภิกษุนั้น ผู้มีมานะมาก
อันประมวณมาถึงพร้อมแล้วว่า โย นาชุลมมา ภเวสุ สตฺรึ เป็นต้น
ผู้ศึกษาควรกล่าวคาถาทุกคาถา.

ในบรรดาคาถาเหล่านั้น จะได้กล่าวถึงคาถาที่ ๑ ก่อน. บทว่า
นาชุลมมา ได้แก่ไม่ถึง คือ ไม่ประสบ.

บทว่า ภเวสุ ได้แก่ ในกามภพ รูปภพ อรูปภพ สัตถุญญิภพ
อสัตถุญญิภพ เนวสัตถุญญาสัตถุญญิภพ เอกโวการภพ จตุโวการภพ และปัญจ-
โวการภพ.

บทว่า สตฺรึ ได้แก่ ภาวะที่เที่ยง หรืออติภาพ.

บทว่า วิจินฺนํ คือ แสวงหาอยู่ด้วยปัญญา.

คำว่า ปุပ္ผมิว อุตุมฺพเรส เป็นต้น มีเนื้อความและโยชนา
ดังนั้น ก็พระโยคาวจร เลือกลงอยู่ด้วยปัญญา ก็ไม่พบสาระไร ๆ ในภพทั้งหลาย

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๕ - หน้าที่ 41

เหมือนพราหมณ์นี้ เมื่อเลือกดอกที่ดั้นมะเดื่อทั้งหลาย ก็ไม่พบดอกมะเดื่อ
ฉะนั้น พระโยคาวจรนั้น เห็นแจ้งธรรมเหล่านั้นอยู่ โดยความไม่เที่ยงและ
โดยความเป็นสภาพไม่ใช่ตน เพราะอรรถว่าหาสาระไม่ได้ บรรลุอยู่ซึ่ง
โลกุตระธรรมทั้งหลายโดยลำดับ ชื่อว่าย่อมละซึ่งฝั่งในและฝั่งนอกเสียได้เหมือน
งูละคราบเก่าที่คร่ำคร่าเสียจะนั้น. แต่ในกาลาที่เหลือทั้งหลาย ข้าพเจ้าจักไม่
กล่าวโยชนาแห่งกาลานั้น กล่าวเฉพาะเนื้อความที่แปลกกัน เท่านั้น.

ในสองบาทกาลาว่า ยสุสนุตรโต น สนฺติ โกปา อิติ ภาว-
ภาตถจ วิติวฺตโต นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ อันตรศัพท์นี้ปรากฏ
ในอรรถทั้งหลายเป็นอันมาก มีอรรถว่าเหตุ อรรถว่าท่ามกลาง และอรรถว่า
จิต เป็นต้นอย่างนี้ว่า

ชนทั้งหลาย ประชุมปรึกษากัน ที่
ฝั่งแม่น้ำ ที่หนทาง ที่สภา และที่ถนน ส่วน
ข้าพเจ้าและท่านมาประชุมกัน เพราะเหตุ
อะไร ?

ว่า " บุคคลย่อมถึงที่สุด ในท่ามกลางได้ ด้วยการบรรลุคุณวิเศษ อันมี
ประมาณน้อย " และว่า

ความโกรธก่อให้เกิดความฉิบหาย
ความโกรธทำให้จิตกำเริบ ชนย่อมไม่รู้จัก
ความโกรธนั้นซึ่งบังเกิดขึ้นแต่จิตที่เป็นภย.
แต่ในที่นี้ อันตรศัพท์ ใช้ในอรรถว่าจิต.^๒

๑. ส. สภาดา. ๒๖๑. ๒. อ. สตุตถก. ๕๕.

บาทกาลาว่า ยสุตตรโตโต น สนฺติ โภปา ความว่า ความโกรธ
ย่อมไม่มีในใจของผู้ใด เพราะความโกรธนั้น ท่านถอนขึ้นเสียแล้วด้วยมรรค
ที่ ๓.

ก็เพราะเหตุที่สมบัติ ชื่อว่า ภาวะ วิบัติชื่อ วิภาวะ อนึ่ง ความเจริญ
ชื่อว่า ภาวะ ความเสื่อมชื่อว่า วิภาวะ ความเที่ยงชื่อว่า ภาวะ ความขาดสูญ
ชื่อว่า วิภาวะ บุญชื่อว่า ภาวะ บาปชื่อว่า วิภาวะ เมื่อว่าโดยใจความแล้ว
ทั้งวิภาวะทั้งภาวะก็เป็นอันเดียวกันนั่นเอง ฉะนั้น ในคำว่า ภาวาทตฺตจ
วิตฺตฺตโต นี้ พึงทราบเนื้อความอย่างนี้ว่า ภิกษุนี้ชื่อว่า ล่วงความเสื่อม
และความเจริญ มีประการเป็นอนึ่ง ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ ด้วยอำนาจ
แห่งสมบัติ วิบัติ ความเจริญ ความเสื่อม ความเที่ยง ความขาดสูญ บุญ
และบาป ด้วยมรรคทั้ง ๔ โดยนัยนั้น ๆ ตามสมควรแก่เหตุ.

ก็ในชื่อว่า ยสุต วิตฺตกา เป็นต้นนี้ มีอธิบายว่าภิกษุใด พิจารณา
เห็นโทษในวิตกนั้น ๆ แล้วกำจัดคือทำให้สงบ ได้แก่เผาผลาญ วิตก ๕ อย่าง
คือ :-

วิตก ๓ อย่าง คือ

๑. กามวิตก (ความดำริในทางกาม)
๒. พยาบาทวิตก (ความดำริในการปองร้าย)
๓. วิหิงสาวิตก (ความดำริในการเบียดเบียน)

วิตก ๓ อย่าง คือ

๑. ญาตีวิตก (การคิดกังวลถึงญาติ)
๒. ชนปทวิตก (การคิดกังวลถึงชนบท)
๓. อมรวิตก (การคิดกังวลถึงความไม่ตาย)

วิตก ๓ อย่าง คือ

๑. ปราณุททยตาปฏิสังยุตตวิตก (ความคิดกังวลที่ประกอบด้วยความเป็นผู้เอ็นดูผู้อื่น)
๒. ลากสักการสิโลกวิตก (ความคิดกังวลถึงลากสักการะและชื่อเสียง)
๓. อนวัณฺณุตติปฏิสังยุตตวิตก (ความคิดกังวลที่ประกอบด้วยการไม่ดูหมิ่น).

โดยนัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้วในสมันตภัตรกสูตร ด้วยการพิจารณาธรรมที่ปฏิบัติร่วมกัน และด้วยมรรคเบื้องต่ำทั้ง ๓ อันสามารถที่จะละวัตถุนั้น ๆ เสียได้.

ผู้ศึกษาพึงเห็นเนื้อความอย่างนี้ว่า ก็วิตกที่เหลืออันภิกษุกำจัดได้แล้วอย่างนี้ ทำให้สงบราบคาบในภายใน ย่อมไม่เกิดขึ้นอีกในจิตที่เป็นไปในขันธสันดานของตน อันเกิดในภายในตน ฉันทิโก กิเลสที่เหลือที่พระอรหันต์ตัดได้แล้วก็ฉันทิโก เพราะสิ่งที่ตัดได้แล้วท่านเรียกว่า "กัปปิตะ" ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า ก**ป**ปิตก**ส**สม**ส**สุ (ผู้มีผมและหนวดอันปลงแล้ว).^{*}

บัดนี้ พึงทราบวินิจฉัยในกาลานี้ว่า โย **นา**จ**อ**ส**า**ริ เป็นต้นดังต่อไปนี้ :-

สองบทว่า โย **นา**จ**อ**ส**า**ริ ได้แก่ ภิกษุใดไม่เล่นเลยไป.

บทว่า น **ป**จ**อ**ส**า**ริ คือ ไม่ถ้ำอยู่.

* อ. สุตตก ๘๖.

ถามว่า ท่านกล่าวอธิบายไว้อย่างไร ?

ตอบว่า ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ก็ภิกษุใดตกไปอยู่ในอุทธีจะ
ด้วยการปรารถนาความเพียรจัด ชื่อว่า ย่อมเล่นเลยไป เมื่อตกไปในโกสัชชะ
ด้วยความเพียรที่ย่อนเกินไป ชื่อว่า ย่อมล้าอยู่ อนึ่ง เมื่อทำตนให้ลำบาก
ด้วยภวตัณหา ชื่อว่า ย่อมเล่นเลยไป เมื่อประกอบความสุขอยู่ด้วยภวตัณหา
ชื่อว่า ย่อมล้าอยู่ ด้วยสัสสตทิฏฐิ ชื่อว่า ย่อมเล่นเลยไป ด้วยอุทเทททิฏฐิ
ชื่อว่า ย่อมล้าอยู่ เมื่อเศร้าโศกถึงอดีตอยู่ ชื่อว่า ย่อมเล่นเลยไป เมื่อเพ้อหวัง
อนาคตอยู่ ชื่อว่า ย่อมล้าอยู่ ด้วยปุพพัตถานุทิฏฐิ ชื่อว่า ย่อมเล่นเลยไป
ด้วยอปรรัตถานุทิฏฐิ ชื่อว่า ย่อมล้าอยู่ เพราะฉะนั้น ภิกษุใดในวันที่สุด ๒ อย่าง
นี้ได้แล้ว ปฏิบัติตามมัชฌิมาปฏิปทาอยู่ ชื่อว่า ไม่เล่นเลยไปและไม่ล้าอยู่.

บาทกาถาว่า สพุพ อจจุคมา อิมิ ปปญจ ความว่า ก็แลผู้ใด
ก้าวล่วง คือ ข้ามพ้น อธิบายว่า ก้าวล่วงเสียด้วยดี ซึ่งความเนิ่นช้า ๓ อย่าง
คือ ตัณหา มานะ และทิฏฐิ อันมีเวทนา สัญญา และวิตก เป็นแดนเกิด
ทั้งปวงเสียได้ ด้วยมัชฌิมาปฏิปทา อันมีอรหัตมรรคเป็นที่สุด.

ก็ในคาถาต่อจากนั้น มีความแปลกกันเพียงเท่านี้ว่า สพุพ วิตถมิท
ถตุวา โลเก. เนื้อความแห่งคาถานั้นว่า บทว่า สพุพ ได้แก่ ไม่มีส่วนเหลือ
มีคำอธิบายว่า ทั้งสิ้นคือเต็ม.

ก็แม้เมื่อเป็นเช่นนี้ ในคาถานี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายเอา
สังขตธรรม อันต่างโดยขั้น อายตนะ และธาตุ ที่เป็นโลกีย์ซึ่งเข้าถึงวิปัสสนา
เท่านั้น.

บทว่า วิตถ์ ได้แก่ ความแปรผัน มีคำอธิบายว่า ชื่อว่า แปรผัน เพราะความเป็นโดยประการที่พวกคนพาลยึดถือเอาด้วยอำนาจกิเลสว่า เทียง หรือว่า ยั่งยืน ว่าเป็นสุข หรือว่า สวยงาม หรือว่า เป็นตัวตน.

บทว่า อิทธิ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงแสดงตรัสธรรมชาตีมิขันธ์เป็นต้นทั้งหมดนั้นนั้นแล โดยภาวะที่เห็นประจักษ์.

บทว่า ญตฺวา ได้แก่ ทราบด้วยมรรคปัญญา อธิบายว่า ก็แลภิกษุใด ทราบธรรมชาตีมิขันธ์เป็นต้นนั้น โดยความไม่หลง และโดยอารมณ์.

บทว่า โลก ได้แก่ ในโอกาสโลก. เชื่อมความว่า รู้ว่าธรรมชาตีมิขันธ์เป็นต้นทั้งปวงนี้เป็นของแปรผัน.

บัดนี้ พึงทราบวินิจฉัยในคาถาทั้ง ๔ เบื้องหน้าแต่ไป ดังต่อไปนี้ :-

ศัพท์เหล่านี้คือ วิตโลโก วิตราโค วิตโทโส วิตโมโห มีความแปลกกัน (ไม่เหมือนกัน).

ในบรรดาคำทั้ง ๔ นี้ ที่ชื่อว่า โลกะ ด้วยอำนาจแห่งความโลก (อยากได้) คำว่า โลกะ นี้ เป็นคำที่รวมอกุศลธรรมฝ่ายโลกะเข้าไว้ทั้งหมด เป็นชื่อแห่งอกุศลมูลที่หนึ่ง หรือเป็นชื่อแห่งวิสมโลกะ โลกธรรมนั้นใด บางคราวย่อมเกิดขึ้นได้แม้ในวัตถุทั้งสาม คือ โภคะ ๑ รัฐ ๑ หมู่บ้าน ๑ ที่ชื่อว่า รากะ ด้วยสามารถแห่งความรัญจวน ที่ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่า โลกธรรมย่อมบังเกิดขึ้นในสตรีทั้งหลายรุ่นพี่น้องหญิง รุ่นธิดา. คำว่า รากะ นี้ เป็นชื่อของรากะ คือ กามคุณทั้งห้า.

ที่ชื่อว่า โทสะ ด้วยสามารถแห่งการประทุษร้าย. คำว่า โทสะ นี้ เป็นชื่อของความโกรธที่เข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น.

ที่ชื่อว่า โมหะ ด้วยสามารถแห่งความหลง. คำว่า โมหะ นี้ เป็นชื่อแห่งความไม่รู้ในอริยสัจ ๔. ก็เพราะเหตุที่ภิกษุเกลียดโลภะ ในบรรดาโลภะ รากะ โทสะ และโมहनัน จึงเริ่มเจริญวิปัสสนาว่า ทำไฉนหนอ ข้าพเจ้าพึงกำจัดโลภะ เป็นผู้ปราศจากความโลภ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงการละฝั่งในและฝั่งนอกทั้งปวง อันเป็นอุบายเครื่องละโลภ อันเป็นเครื่องแสดงความแปรผันแห่งสังขารทั้งหลาย และเป็นอานิสงค์แห่งการละโลภะ จึงทรงตรัสคานานี้ ในแม่คานาทั้งหลาย เบื้องหน้าแต่ (ต่อจากนี้) ถิ่นนี้ (เหมือนกัน) แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ภิกษุนั้นซึ่งปรารภวิปัสสนาแล้ว เกลียดกรรมเหล่านั้น จึงกล่าวคานารูปละ ๑ คานา ในพระสูตรนี้ โดยนัยที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้วนั่นเอง ท่านชอบใจคำใด ก็พึงถือเอาคำนั้น ในคานาทั้ง ๔ ต่อจากนี้ ถิ่นนี้ (เหมือนกัน) แต่การพรรณนาความในคานานี้ ดังต่อไปนี้.

อกุศลกรรมเหล่าใด ย่อมนอนเนื่องอยู่ในสันดานทั้งหลาย เพราะอรรถว่ายังละไม่ได้ เหตุนี้อกุศลกรรมเหล่านั้น ชื่อว่า อนุสัย คำว่า อนุสัย นี้เป็นชื่อแห่งกามราคะ ปฏิมะ มานะ ทิฏฐิ วิจิกิจจา ภวราคะ และอวิชชา ที่ชื่อว่ามูล เพราะอรรถว่า เป็นที่ตั้งแห่งอาการของตน แห่งสัมปยุตธรรมทั้งหลาย ที่ชื่อว่าอกุศล เพราะอรรถว่าไม่เกษม. ที่ชื่อว่ามูล เพราะอรรถว่า เป็นที่ตั้งแห่งสัมปยุตธรรมนั้นบ้าง ที่ชื่อว่าอกุศล เพราะอรรถว่า มีโทษและมีวิบากเป็นทุกข์.

คำว่า มูลและอกุศลทั้ง ๒ อย่างนี้ เป็นชื่อแห่งโลภะ โทสะ และโมหะ จริงอยู่ อกุศลมูลเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้อย่างนี้ โดยนัย

เป็นต้นว่า ภิกษุทั้งหลาย โลกะเป็นอกุศลด้วย เป็นอกุศลมูลด้วย. อนุสัยเหล่านี้ บางอย่างไม่มีแก่ภิกษุใด เพราะเธอละเสียได้ ด้วยมรรคนั้น ๆ อย่างนี้ และอนุสัยเหล่านี้ก็เป็นอกุศลมูล อันภิกษุถอนขึ้นได้แล้วแล อธิบายว่า ถอนเสียแล้ว. ก็พวกอาจารย์ผู้รู้ลักษณะของศัพท์ ปรารธนาการลง เส อักษร สำหรับคำที่เป็นปฐมวิภักติพหุจะนะ แต่พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย พรรณนาว่า ศัพท์ว่า เส เป็นนิบาต. ท่านชอบใจคำใด ก็พึงถือเอาคำนั้น.

ก็ในคานานี้ พึงทราบวินิจฉัย ดังต่อไปนี้ :-

ภิกษุนั้น คือผู้มีอย่างนี้ เป็นพระชินาสพ ก็พระชินาสพยอมไม่ยึดมั่น พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ตรัสว่า พระชินาสพยอมละ ครั้นละแล้วก็ดำรงอยู่ แม้ก็จริง ถึงกระนั้นพระองค์ก็ยังตรัสว่า ภิกษุนั้น ย่อมละฝั่งนอกและฝั่งในเสียได้ด้วยลักษณะของคำที่เป็นปัจจุบัน ในวิภักติที่เป็นปัจจุบันไกลอดีต.

อีกอย่างหนึ่ง ก็ภิกษุปรินิพพานอยู่ด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ บัณฑิต พึงทราบว่า ย่อมละฝั่งในและฝั่งนอก กล่าวคืออายตนะภายในและอายตนะภายนอกของตนเสียได้.

พึงทราบความไม่มีอนุสัยในพระคานานี้ โดยแยกเป็น ๒ ส่วน คือ ตามลำดับกิเลส และตามลำดับมรรค.

ก็เมื่อว่าตามลำดับกิเลส ความไม่มีแห่งกามราคานุสัย และปฏิฆานุสัย ย่อมมีได้ด้วยมรรคที่สาม. ความไม่มีแห่งมานานุสัย ย่อมมีได้ด้วยมรรคที่สี่ ความไม่มีแห่งทิฏฐานุสัย และวิจิกิจฉานุสัย ย่อมมีได้ด้วยมรรคที่หนึ่ง ความไม่มีแห่งภวราคานุสัยและอวิชชานุสัย ย่อมมีได้ด้วยมรรคที่สี่.

เมื่อว่าตามลำดับมรรค ความไม่มีแห่งทิวฏฐานุสัย และวิจิจจจานุสัย
ย่อมมิได้ด้วยมรรคที่หนึ่ง ความไม่มีแห่งกามราคานุสัยและอวิชชานุสัย ย่อมมิ
ได้ด้วยมรรคที่สาม ความไม่มีแห่งมานานุสัย ภวราคานุสัย และอวิชชานุสัย
ย่อมมิได้ด้วยมรรคที่สี่.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า ก็เพราะเหตุที่อนุสัยทั้งปวง เป็นอกุศลคือกามราคานุสัย
และภวราคานุสัยเท่านั้น ถึงการสงเคราะห์เข้าด้วยโลภะเป็นอกุศลมูล. ปฏิฆานุสัย
และอวิชชานุสัย ย่อมถึงการนับว่า โทสะเป็นอกุศลมูล โมหะเป็นอกุศลมูล
ส่วนทิวฏฐิ มานะ และวิจิจจจจานุสัย ไม่จัดเป็นอกุศลมูลข้อใดเลย.

อีกอย่างหนึ่ง เพราะภิกษุปรารถนาการละกิเลส ด้วยสามารถแห่งความ
ไม่มีอนุสัย และด้วยสามารถแห่งการถอนอกุศลมูลเสียได้ ฉะนั้น พระผู้มี
พระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ภิกษุใดไม่มีอนุสัยไร ๆ ถอนอกุศลมูลได้แล้ว.

ในบาทพระคาถาว่า ยสุส ทรธชา เป็นต้นนี้ ฟังทราบวินิจฉัย
ดังต่อไปนี้ :-

กิเลสที่เกิดขึ้นครั้งแรก ชื่อว่าทรธะ เพราะอรรถว่า เร่าร้อน ส่วน
กิเลสที่เกิดต่อมา ชื่อว่า ทรธชา เพราะเกิดจากกิเลสเป็นเครื่องกระวนกระวาย
เหล่านั้น ความถือตัวตนชื่อว่า โอรัง สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า คู่ก่อนภิกษุ
คำว่า โอริมนุติรัง นี้ เป็นชื่อของการถือตัวถือตน.

คำว่า อากมนาย ได้แก่ เพื่อการอุปบัติขึ้น.

บทว่า ปจฺจยาเส ได้แก่ ปัจจัยทั้งหลายนั่นเอง.

ท่านกล่าวอธิบายไว้อย่างไร ?

ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ก็ภิกษุไม่มีกิเลสที่เป็นเหตุให้เกิดความกระวนกระวายบางอย่าง ซึ่งเป็นปัจจัยแห่งการยึดถืออุปาทานชั้น ๓ เพราะเหตุที่กิเลสเหล่านั้นตนละเสียได้แล้ว ด้วยอริยมรรค ภิกษุนั้นชื่อว่าละฝั่งในและฝั่งนอกเสียได้ โดยนัยที่ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วในตอนต้นนั่นเอง.

แม้ในกาลที่ว่า ยสฺส วณฺธา เป็นต้นนี้ บัณฑิตพึงทราบกิเลสทั้งหลายที่เกิดจากป่า คุณกิเลสทั้งหลายที่เกิดจากความกระวนกระวาย แต่ในอรรถแห่งคำ มิแปลกกันดังต่อไปนี้ :-

ธรรมชาติที่ชื่อว่าป่า ก็เพราะอรรถว่า ปรรณนาหรือต้องการ อธิบายว่า ย่อมจำนง คือ ย่อมขอ ย่อมคบ คำว่า วณฺธี เป็นชื่อของตัณหา. จริงอยู่ ตัณหานั้น ท่านเรียกว่าวณฺธี เพราะปรรณนา คือ เพราะไหลออกมาแห่งอารมณ์ทั้งหลาย ตัณหา (วณฺธี) ย่อมแผ่ไปด้วยอำนาจที่มีอารมณ์เป็นปริยภูฐาน (กลุ่มรวม) เพราะเหตุนี้ ตัณหานั้นจึงชื่อว่า วณฺธี คำว่า วณฺธี นี้เป็นชื่อแห่งตัณหาสุขี กิเลสทั้งหลายที่เกิดจากป่าคือตัณหา ชื่อว่า วณฺธา แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า กิเลสแม้ทั้งหมด ท่านเรียกว่า วณฺธี เพราะอรรถว่าเป็นเครื่องรกชฎ ส่วนกิเลสที่เกิดขึ้นต่อ ๆ มา ชื่อว่า วณฺธา ก็ในที่นี้ท่านประสงค์เอาเนื้อความในสุกสูตรเพียงเท่านี้ แต่เนื้อความนอกจากนี้ ตรงกับที่ตรัสไว้ในพระคาถาธรรมบท.

สองบทว่า วินิพฺพชฺชา ภาวติ ได้แก่เพื่อความผูกพันในภพ อีกอย่างหนึ่ง ความว่า เมื่อความผูกพันในอารมณ์ทั้งหลายแห่งจิต หรือเพื่อความอุบัติขึ้นต่อไป เหตุนี้เอง จึงชื่อว่า เหตุกับป่า.

คำว่า **นิวรรณ์** ในคานานี้ว่า โย **นิวรรณะ** เป็นต้น มีวิเคราะห์ว่า
ที่ชื่อนี้ว่านิวรรณ์ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ย่อมทำจิตให้เดือนร้อน อธิบายว่า
เป็นเครื่องปกปิดจิต.

บทว่า **ปหาย** ได้แก่ ทิ้งเสีย.

บทว่า **ปญจ** เป็นการกำหนดนับนิวรรณ์เหล่านั้น กิษุที่ชื่อว่า
ไม่มีทุกข์ เพราะไม่มีความทุกข์ ที่ชื่อว่าข้ามความสงสัยเสียได้ เพราะตนข้าม
ความสงสัยได้แล้ว ที่ชื่อนี้ว่ามีลูกศรออกแล้ว เพราะเป็นผู้มีลูกศรไปปราศแล้ว
ถามว่า ท่านกล่าวอธิบายไว้อย่างไร ตอบว่า ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า กิษุใด
เห็นนิวรรณ์ทั้งห้า มีกามฉันท์ เป็นต้น และเห็นโทษในนิวรรณ์ทั้งหลาย โดย
ความเป็นของเสมอกันและโดยพิเศษ โดยนัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ใน
สมันตรกัทรกสูตร จึงละ (นิวรรณ์เหล่านั้น) ได้ด้วยมรรคนั้น ๆ ชื่อว่าเป็นผู้
ไม่มีทุกข์ เพราะความไม่มีแห่งทุกข์ คือ กิเลสทุกข์ เพราะเหตุที่ตนละนิวรรณ์
เหล่านั้นได้แล้วนั่นเอง ชื่อว่า ข้ามพ้นความสงสัยเสียได้ เพราะท่านข้ามพ้น
ความสงสัยที่เป็นไปแล้ว โดยนัยเป็นต้นว่า ในอดีตกาลนานมาแล้ว เราได้
เป็นแล้วหรือหนอ ชื่อว่าสลัดลูกศรเสียได้ เพราะท่านปราศจากลูกศรทั้งห้า
ที่ท่านกล่าวไว้ว่า ในบรรดาลูกศรเหล่านั้น ลูกศร ๕ อย่างเป็นไฉน ๕ อย่าง
คือ ลูกศรคือราคะ ลูกศรคือโทสะ ลูกศรคือโมหะ ลูกศรคือมานะ ลูกศร
คือทิฏฐิ กิษุนี้ชื่อว่าละฝั่งในและฝั่งนอกเสียได้ โดยนัยที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้
แล้วในตอนต้นนั่นเอง.

แม้ในพระคานานี้ บัณฑิตพึงทราบการละนิวรรณ์ ๒ อย่างเช่นกัน
คือ โดยลำดับกิเลส ๑ โดยลำดับแห่งมรรค ๑.

ก็เมื่อว่าตามลำดับกิเลส การละกามฉันทนิเวรณะและพยาบาทนิเวรณะ
ย่อมมีได้ด้วยมรรคที่ ๓ การละดินมิถนิเวรณะและอุทธัจจนิเวรณะ ย่อมมีได้
ด้วยมรรคที่ ๔ การละกุกกุจนิเวรณะกล่าวคือความเคียดรื้อน ที่เป็นไปแล้ว
โดยนัยเป็นต้นว่า " กุศลเราไม่กระทำแล้วหนอ " และวิจิกิจจานิเวรณะ ย่อม
มีได้ด้วยมรรคที่ ๑.

แต่เมื่อว่าตามลำดับมรรค การละกุกกุจนิเวรณะและวิจิกิจจานิเวรณะ
ย่อมมีได้ด้วยมรรคที่ ๑ การทำกามฉันทนิเวรณะและพยาบาทนิเวรณะให้เบาบาง
ย่อมมีได้ด้วยมรรคที่ ๒ การละกามฉันทะและพยาบาทนิเวรณะได้สิ้นเชิงย่อมมีได้
ด้วยมรรคที่ ๓ การละดินมิถนิเวรณะ และอุทธัจจนิเวรณะ ย่อมมีได้ด้วยมรรค
ที่ ๔ ฉะนี้แล.

ภิกษุใดละนิเวรณะทั้งหลายได้อย่างนี้ เป็นผู้ไม่มีทุกข์ข้ามความสงสัย
เสียได้ ปราศจากลูกศร ภิกษุนั้นชื่อว่าย่อมละฝั่งในและฝั่งนอกเสียได้ จง
ละคราบเก่าที่คร่ำคร่าไปฉะนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงให้เทศนาจบลงด้วยยอดคือพระอรหัตที่เดียว
ในที่สุดแห่งพระธรรมเทศนา ภิกษุนั้นดำรงอยู่แล้วในพระอรหัต.

อาจารย์บางพวกกล่าวว่า คาถาใด ๆ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง
แล้วแก่ภิกษุเหล่านั้น โดยประการใด ๆ ภิกษุนั้น ๆ ดำรงอยู่แล้วในพระอรหัต
ในที่สุดแห่งพระคาถานั้น ๆ โดยประการนั้น ๆ.

จบอรรถกถาสุตตร

แห่ง

อรรถกถาขุททกนิกาย ชื่อปรมัตถโชติกา

ธนิยสูตรที่ ๒

ว่าด้วยคาถาโต้ตอบระหว่างนายธนิยะกับพระพุทธเจ้า
นายธนิยะคนเลี้ยงโคได้กล่าวคาถาว่า

[๒๕๕] เรามีข้าวสำเร็จแล้ว มีน้ำนม
รีด (จากแม่โค) รongไว้แล้ว มีการอยู่กับ
ชนผู้เป็นบริวาร ผู้มีความประพฤติอนุกุล
เสมอกันที่ใกล้ฝั่งแม่น้ำนี้ เรามุงบังกระ-
ท่อมแล้ว ก่อไฟไว้แล้ว แน่ฝน หากว่า
ท่านย่อmprารณาก็เชิญตกลงมาเถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระคาถาตอบว่า

เราเป็นผู้ไม่โกรธ มีกิเลสจุกหลักต่อ
ปราศไปแล้ว เรามีการอยู่สิ้นราตรีหนึ่งที่
ใกล้ฝั่งแม่น้ำนี้ กระท่อมมีหลังคาอันเปิด
แล้ว ไฟดับแล้ว แน่ฝน หากว่าท่าน
ปรารณาก็เชิญตกลงมาเถิด.

นายธนิยะคนเลี้ยงโคได้กล่าวคาถาว่า

เหลือบและยุงย่อมไม่มี โคทั้งหลาย
ย่อมเที่ยวไปในประเทศใกล้แม่น้ำ ซึ่งมีหญ้า
งอกขึ้นแล้ว ฟังอดทนแม้ซึ่งฝนที่ตกลงมา

ได้ นะสะฝน หากว่าท่านปรารถนาก็เชิญตก

ลงมาเถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระคาถาตอบว่า

ก็เราผูกแพไว้แล้ว ตกแต่งดีแล้ว

กำจัดโอมะ ข้ามถึงฝั่งแล้ว ความต้องการ

ด้วยแพย่อมไม่มี นะสะฝน หากว่าท่าน

ปรารถนาก็เชิญตกลงมาเถิด.

นายธนิยะคนเลี้ยงโคได้กล่าวคาถาว่า

ภริยาเชื่อฟังเรา ไมโลเล เป็นที่

พอใจ อยู่ร่วมกันสิ้นกาลนาน เราไม่ได้ยิน

ความชั่วอะไร ๆ ของภரியานั้น นะสะฝน

หากท่านปรารถนาก็เชิญตกลงมาเถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระคาถาตอบว่า

จิตเชื่อฟังเรา หลุดพ้นแล้ว เรา

อบรมแล้ว ฝึกหัดดีแล้วสิ้นกาลนาน และ

ความชั่วของเราย่อมไม่มี นะสะฝน หากว่า

ท่านปรารถนาก็เชิญตกลงมาเถิด.

นายธนิยะคนเลี้ยงโคได้กล่าวคาถาว่า

เราเป็นผู้เลี้ยงตนด้วยอาหารและ

เครื่องนุ่งห่มและบุตรทั้งหลายของเราดำรง

อยู่ดี ไม่มีโรค เราไม่ได้ยินความชั่วอะไร ๆ
ของบุตรเหล่านั้น แน่ะฝน หากว่าท่าน
ปรารณาก็เชิญตกลงมาเถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระคาถาตอบว่า

เราไม่เป็นลูกจ้างของใคร ๆ เราเที่ยว
ไปด้วยความเป็นพระสัมพันธุญผู้ไม่มีความ
ต้องการในโลกทั้งปวง เราไม่มีความต้องการ
ค่าจ้าง แน่ะฝน หากว่าท่านปรารณาก็เชิญ
ตกลงมาเถิด.

นายธนิยะคนเลี้ยงโคได้กล่าวคาถาว่า

โคแก่ ลูกโคอ่อนที่ยังไม่ได้ฝึก แม่
โคที่มีครรภ์ ลูกโคหนุ่ม แม่โคตัวปรารณา
ประเวณีก็มีอยู่ อนึ่ง แม่โคที่เป็นเจ้าฝูงแห่ง
โคก็มีอยู่ แน่ะฝน หากว่าท่านปรารณาก็
เชิญตกลงมาเถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระคาถาตอบว่า

โคแก่ ลูกโคอ่อนที่ยังไม่ได้ฝึก
แม่โคที่มีครรภ์ ลูกโคหนุ่ม แม่โคที่ปรารณา
ประเวณีก็ไม่มี อนึ่ง แม่โคที่เป็นเจ้าฝูงแห่ง
โคก็ไม่มี แน่ะฝน หากว่าท่านปรารณาก็
เชิญตกลงมาเถิด.

นายธนิยะคนเลี้ยงโคได้กล่าวคาถาว่า

เสาเป็นที่ผูกโคเราฝังไว้แล้ว ไม่

หวั่นไหว เชือกสำหรับผูกพิเศษประกอบ

ด้วยปมและบ่วงเราทำไว้แล้ว สำเร็จด้วย

หม้ายมุงกระต่ายเป็นของใหม่มีฐานดี

สำหรับผูกโคทั้งหลาย แม้โคหนุ่ม ๆ ก็ไม่

อาจจะให้ขาดได้เลย แน่ฝน หากว่าท่าน

ปรารถนาก็เชิญตกลงมาเถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระคาถาตอบว่า

เราจักไม่เข้าถึงการนอนในครรภ์อีก

เหมือนโคตัดเชือกสำหรับผูกขาดแล้ว

เหมือนช้างทำลายเถากระพังโหมได้แล้ว

ฉะนั้น แน่ฝน หากว่าท่านปรารถนาก็เชิญ

ตกลงมาเถิด.

ฝนได้ตกเต็มทั้งที่ลุ่ม ทั้งที่ดอน ใน

ขณะนั้นเอง นายธนิยะคนเลี้ยงโค ได้ยิน

เสียงฝนตกอยู่ ได้กราบทูลเนื้อความนี้ว่า

เป็นลาภของข้าพระองค์ไม่น้อยหนอ ที่ข้า

พระองค์ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าแต่

พระองค์ผู้มีจักขุ ข้าพระองค์ขอถึง พระองค์

ว่าเป็นสรณะ ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นมหา牟尼

ขอพระองค์ทรงเป็นพระศาสดาของข้าพระ-

องค์ ทั้งภริยาทั้งข้าพระองค์เป็นผู้เชื่อฟัง

ประพฤติพรหมจรรย์ในพระสุคต ข้า-
พระองค์เป็นผู้ถึงฝั่งแห่งชาติ และมรณะ
จะเป็นผู้กระทำซึ่งที่สุดแห่งทุกข์ได้.

มารผู้มีบาปได้กล่าวคาถาว่า

คนย่อมผลิตเพลินเพราะอุปธิทั้ง
หลาย เปรียบเหมือนบุคคลผู้มีบุตร ย่อม
ผลิตเพลินเพราะบุตร บุคคลมีโค ย่อม
ผลิตเพลินเพราะโค ฉะนั้น คนผู้ไม่มีอุปธิ
ย่อมไม่ผลิตเพลินเลย.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระคาถาตอบว่า

คนย่อมเศร้าโศกเพราะอุปธิทั้งหลาย
เปรียบเหมือนบุคคลผู้มีบุตร ย่อมเศร้าโศก
เพราะบุตร บุคคลผู้มีโค ย่อมเศร้าโศก
เพราะโค ฉะนั้น คนผู้ไม่มีอุปธิ ย่อมไม่
เศร้าโศกเลย.

จบธนียสูตรที่ ๒

อรรถกถาธนิยสูตร

ธนิยสูตร ประกอบด้วยคาถาว่า ปกโกทโน เป็นต้น

ธนิยสูตรนี้ มีเหตุอุบัติขึ้นเป็นอย่างไร ? ธนิยสูตรนี้ มีเหตุอุบัติขึ้นดังต่อไปนี้ :-

พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ในกรุงสาวัตถี โดยสมัยนั้น คนเลี้ยงโคชื่อ ธนิยะ อาศัยอยู่บนฝั่งแม่น้ำมही บุพกรรมของนายธนิยะนั้นมีดังต่อไปนี้ :-

เมื่อคำสอนของพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า กัสสปะ ยังปรากฏอยู่ นายธนิยะผู้นี้ได้ถวายสลากภัต ๒๐ ที่ แต่พระสงฆ์ทุกวันสิ้น ๒ หมั่นปี เขาจูดิจจากชาตินั้นแล้ว ก็บังเกิดในเทวโลกทั้งหลายทีเดียว ทำพุทธานุสรณ์หนึ่งให้สิ้นไปในเทวโลก พอถึงกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย ก็บังเกิดเป็นบุตรเศรษฐี ในนครธรรมโกรัมพะซึ่งเป็นนครที่ขึ้นอยู่ในปัพพัตร์ฐ ในตอนกลางของวิเทหรัฐ. เขาอาศัยฝูงโคเลี้ยงชีพ ด้วยว่าเขามีโคประมาณ ๓๐,๐๐๐ ตัว เขารีดนมจากแม่โค ๒๗,๐๐๐ ตัว ชรรมดาว่าพวกเลี้ยงโคทั้งหลายไม่ได้อยู่ประจำที่ พวกเขาอยู่บนบก ๔ เดือนในฤดูฝน อีก ๘ เดือนที่เหลือ พวกเขาได้หญ้าและน้ำที่โคสะควกก้อยู่ที่นั่น และที่นั่นจะต้องเป็นฝั่งแม่น้ำ หรือไม้ก้ำฝั่งสระน้ำที่เกิดเองตามธรรมชาติ.

ต่อมาในฤดูฝน นายธนิยะผู้นี้ได้ออกจากบ้านที่ตนอยู่ไปเสาะแสวงหาช่องทาง (โอกาส) เพื่อให้โคทั้งหลายอยู่อย่างสบาย จึงได้เข้าไปยังโอกาสที่แม่น้ำ

มหามหิแยกออกเป็น ๒ สาย ถึงการนับว่า (เรียกกันว่า) ภาพหิ สาย ๑ มหามหิ สาย ๑ เมื่อไหลไป ก็มาบรรจบกันที่ใกล้ทะเลอีก แล้วได้ทำให้เกิดเกาะในระหว่างขึ้น เขาจึงสร้างโรงสำหรับโคทั้งหลายและที่อยู่ของตนขึ้น (ณ สันดอนอันเป็นเกาะแห่งนั้น) ได้เข้าอยู่อาศัย เขามีบุตร ๗ คน มีธิดา ๗ คน สะเก็ก ๗ คน และกรรมกรเป็นจำนวนมาก.

ธรรมดาว่า คนเลี้ยงโคทั้งหลาย ย่อมทราบนิมิตแห่งฝน (คือ) เมื่อใดนกทั้งหลายทำรังบนยอดไม้ ปูทั้งหลายปิดรูที่ใกล้แม่น้ำ ย่อมใช้รู (ใหม่) ใกล้ที่ดอน ในกาลนั้น คนเลี้ยงโคทั้งหลายย่อมถือว่า จักมีฝนชุก แต่เมื่อใดนกทั้งหลายย่อมทำรังเหนือพื้นน้ำในที่ต่ำ ปูทั้งหลายปิดรูที่ใกล้ที่ดอน (บนบก) ย่อมใช้รูใกล้แม่น้ำ ในกาลนั้น คนเลี้ยงโคทั้งหลายย่อมถือว่า จักมีฝนน้อย

ครั้งนั้น นายธนิยะนั้น กำหนดนิมิตว่าจักมีฝนดี พอดูฝูงนใกล้เข้ามา ก็ออกจากเกาะที่อยู่ในระหว่าง (แม่น้ำ) สร้างสถานที่ของตนขึ้นในสถานที่ น้ำท่วมไม่ถึง แม้ในเมื่อฝนตกอยู่สิ้น ๗ สัปดาห์ ที่ฝั่งหนึ่งของแม่น้ำมหามหิ สร้างโรงโคล้อมที่อยู่ไว้โดยรอบ แล้วก็อยู่ในที่นั้น.

ครั้งนั้น เมื่อเขาทำการตระเตรียมวัสดุมิไม้และหญ้าเป็นต้นแล้ว เมื่อพวกลูก ๆ ภรรยา และพวกคนทั้งหลายทั้งปวงอยู่พร้อมหน้ากัน เมื่อของเคี้ยว และของบริโภคนานาประการที่ตนได้เตรียมไว้เรียบร้อยแล้ว กลุ่มแห่งเมฆฝนทั้งหลายก็ตั้งขึ้นทั้ง ๔ ทิศโดยรอบ.

นายธนิยะนั้น ริดนมจากแม่โคทั้งหลาย ให้ลูกโคทั้งหลายอยู่ในคอกทั้งหลาย ให้สุมนคว้นเพื่อโคทั้งหลายขึ้นทั่วทั้ง ๔ ทิศ (เพื่อไถ่ขุ) ให้บริวาร

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๕ - หน้าที่ 59

ชนทุกคนบริโภคน้ำแล้ว ให้ทำกิจทุกอย่างแล้ว ให้ตามประทีปขึ้นในที่นั้น ๆ
ตนเองบริโภคน้ำด้วยน้ำนมสด นอนอยู่บนที่นอนอันใหญ่ เห็นสิริสมบัติ
ของตนแล้ว ก็มีความยินดี นอนฟังเสียงฟ้าร้องมาจากทิศเบื้องหน้า ได้เปล่ง
อุทานนี้ว่า

เรามีข้าวสำเร็จแล้ว มีน้ำนมรีด(จาก

แม่โค) รongไว้แล้ว มีการอยู่กับชนผู้เป็น
บริวาร ผู้มีความประพฤติอนุกุลเสมอกัน ที่
ใกล้ฝั่งแม่น้ำนี้ เรามุงบังกระท่อมแล้ว
ก่อไฟไว้แล้ว แะะฝน เมื่อเป็นเช่นนี้ หาก
ท่านปรารถนาก็เชิญตกลงมาเถิด.

พรรณนาความในคาถาที่ ๑ นั้น ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ปกโกทโน ได้แก่ ภัตที่เสร็จแล้ว.

บทว่า พุทฺธจีโร ได้แก่ น้ำนมที่เขารีดจากแม่โคทั้งหลายแล้วถือเอา
นายธนิยะยอมแสดงตนเองด้วยคำว่า อหิ (ข้าพเจ้า).

บทว่า อสุมิ ได้แก่ ความเป็นอย่างนั้นของตน อธิบายว่าเรามีข้าวสุก
และ รีดนมแล้ว.

ศัพท์ว่า อิติ ความว่า นายธนิยะโคปะกล่าวแล้วอย่างนี้ แต่ในคัมภีร์
นิทเทส ท่านกล่าวอรรถแห่งอติศัพท์ไว้ว่า ศัพท์ว่า อิติ ใช้ในการเชื่อม
บท เป็นการเกี่ยวข้อกันแห่งบท เป็นการทำให้เต็ม เป็นที่ประชุมแห่ง
อักษร เป็นความสละสลวยแห่งพยัญชนะ คำว่า อิติ นี้ เป็นชื่อแห่งบทเบื้อง

ปลาย อติศัพท์เมื่อนั้นบัณฑิตพึงทราบว่ ท่านกล่าวหมายเอาเนื้อความนี้เท่านั้น
ก็อติศัพท์ ซึ่งประกาศเนื้อความนั้นนั่นแล แห่งบทที่ท่านกล่าวด้วยบทเบื้องต้น
ว่า ท่านกล่าวไว้แล้วอย่างนี้เป็นการเชื่อมบทด้วยบทเบื้องปลาย โดยนัยมีอาทิ
อย่างนี้ว่า อติ เมตฺตเตโย หรือว่า อติ ภควา หาใช่โดยประการอื่นไม่.

สองบทว่า ธนियो โคโป เป็นชื่อรวมของเศรษฐีบุตรนั้น ด้วยว่า
นายธนียโคปะนั้น ชื่อว่าธนียะ ก็เพราะประกอบพร้อม (มั่งคั่ง) ไปด้วยทรัพย์
(ชนะ) คือ โค ที่ท่านกล่าวให้พิเศษไว้อย่างนี้ว่าทรัพย์ที่จะเสมอด้วยโคไม่มี
ดังนี้ ก็หมายถึงการที่นายโคปะนั้นเป็นผู้มีอุปการะมากแก่ชาวโลก โดยการให้
ปัจจัยโครส ในบรรดาทรัพย์ทั้ง ๕ อย่าง มีอสังหาริมทรัพย์เป็นต้น เว้น
ทรัพย์ที่จะติดตามตนไปได้มีทานและศีลเป็นต้น โดยเป็นอสังหาริมทรัพย์ มี
นา สวน และอารามเป็นต้นบ้าง โดยเป็นทรัพย์ที่เดินได้มีวัวและม้าเป็นต้น
บ้าง โดยเป็นสังหาริมทรัพย์มีเงินและทองเป็นต้นบ้าง โดยเป็นทรัพย์ที่มี
อวัยวะสมบูรณ์อันเป็นบ่อเกิดแห่งศีลปะเป็นต้น ชื่อว่าโคปะ ก็เพราะการเลี้ยง
โคทั้งหลาย.

ด้วยว่า ผู้ใดเลี้ยงโคของตน ผู้นั้นชื่อว่าโคปะ ส่วนผู้ใดเลี้ยงโคของ
คนเหล่านี้ เป็นผู้รับค่าจ้าง ผู้นั้นชื่อว่านายโคบาล ก็บุตรเศรษฐีนั้นเป็นผู้เลี้ยง
โคของตนเท่านั้น เขาจึงได้ขนานนามว่า โคปะ.

บทว่า อนุตีเร คือที่ใกล้ฝั่ง.

บทว่า มหิยา ได้แก่ แห่งแม่น้ำที่มีชื่อว่า มหามหิ.

การอยู่ร่วมกันกับบริวารชนที่สมานสามัคคีกัน ที่มีความประพฤติก
ี่ถือกุศลกัน การอยู่ร่วมกันนั้น เป็นการอยู่ร่วมของผู้ใด ก็นายธนียโคปะนี้
เป็นเช่นนั้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้ว่า การอยู่ร่วมกัน.

บทว่า **จนฺนา** ได้แก่ ทำให้ฝนร่ำรดไม่ได้ ด้วยการมุงด้วยเครื่องมุงคือหญ้าและใบไม้ทั้งหลาย.

คำว่า **กฺุณฺนิ** นี้ เป็นชื่อของเรือนนั้น.

บทว่า **อาหิต** คือ นำมาแล้ว หรือก่อไว้แล้ว. ไฟชื่อว่า **กฺินิ** ไฟท่านเรียกว่า **กฺินิ** ในฐานะนั้น ๆ.

บทว่า **อถ เจ ปตฺตยติ** มีคำอธิบายว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ ถ้าว่าท่านปรารถนาในบัดนี้.

บทว่า **ปวสฺส** ความว่า จงรด คือจงหลั่งลง ได้แก่จงปล่อยน้ำลงมา นายธนิยะเรียกเมฆฝนว่า **ทเว**. การพรรณนาเฉพาะในกาลานี้เพียงเท่านี้ก่อน ส่วนการพรรณนาเนื้อความมีดังต่อไปนี้.

นายธนิโยปะนี้ นอนแล้วในเรือนอันเป็นที่นอนของตนอย่างนี้ ฟังแล้วซึ่งเสียงร้องของเมฆ (เสียงฟ้าร้อง) กล่าวอยู่ว่า เรามีข้าวหุงเสร็จแล้ว ย่อมแสดงถึงการเตรียมไว้อย่างดีของตน อันเป็นอุบายที่จะให้ระงับความทุกข์กาย และเป็นเหตุแห่งความสุขกาย เขาเมื่อกล่าววว่า เราริคนมเสร็จแล้ว ชื่อว่า ย่อมแสดงถึงการจัดการดีของตน อันเป็นอุบายเพื่อเข้าไประงับทุกข์ทางใจ และเป็นเหตุแห่งความสุขใจ เมื่อกล่าววว่า ที่ฝั่งแม่น้ำมหิ ย่อมแสดงถึงสมบัติคือสถานที่อยู่ เขากล่าวอยู่ว่า การอยู่ร่วมกัน ย่อมแสดงถึงความไม่มีความเศร้าโศก อันมีการพลัดพรากจากสิ่งที่รักเป็นเหตุ ในกาลเช่นนั้น เมื่อกล่าววว่า เรามุงกระท่อมแล้ว ย่อมแสดงถึงการกำจัดคือความปราศจากความทุกข์ อันเป็นทุกข์ทางกาย.

บทว่า อาหิตฺติ คินิ ความว่า เพราะเหตุที่นายโคบาลทั้งหลาย

ก่อไฟ ๓ ชนิด คือ ไฟล้อมรอบ ไฟวัน และไฟผิง และพวกนายโคบาลเหล่านั้นก็ได้ก่อไฟทั้ง ๓ ชนิดนั้นขึ้น ในเรือนของนายธนิยโคปะนั้น เพราะฉะนั้น เขาก็กล่าวว่ เราก่อไฟแล้ว หมายถึงไฟล้อมรอบในทิศทั้งปวง ย่อมแสดงถึงการป้องกันการเข้ามาแห่งเนื้อร้าย เมื่อกล่าวว่ เราก่อไฟแล้ว หมายถึงเอาไฟวัน ซึ่งก่อจากวัตถุทั้งหลายมีไค้มัยเป็นต้น ในท่ามกลางแห่งใดทั้งหลาย ย่อมแสดงถึงการไม่มีการเบียดเบียนโคทั้งหลายที่เกิดจากเหลือบและยุงเป็นต้น เมื่อกล่าวว่ เราก่อไฟเสร็จแล้ว หมายถึงไฟผิงในที่นอนทั้งหลายของพวกโคบาล ย่อมแสดงถึงการกำจัดอาพาธอันเกิดจากความหนาวของพวกนายโคบาล เขาแสดงอยู่อย่างนี้ ก็เกิดความปีติและโสมนัสขึ้นเพราะตนเองก็ดี โคทั้งหลายก็ดี บริวารชนก็ดี ไม่มีอาพาธไร ๆ ซึ่งมีฝนเป็นปัจจัย จึงกล่าวว่ แน่ฝนเมื่อเป็นเช่นนี้ หากว่า ท่านปรารถนาจะเชษฐกลงมาเถิด.

เมื่อนายธนิยะ กล่าวคาถานี้อยู่อย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งประทับอยู่ในพระคันธกุฎี ในพระเชตวันมหาวิหาร ได้ทรงสดับเสียงของนายธนิยะนั้น ด้วยโสตธาตุอันเป็นทิพย์ ซึ่งบริสุทธรีล่วงเลยโสตธาตุของมนุษย์ ก็แลครั้นทรงสดับแล้ว ทรงตรวจดูอยู่ซึ่งโลกด้วยพุทธจักขุ ได้ทรงเห็นนายธนิยะพร้อมกันภรรยาของเขา ก็ทรงทราบว่ แม้สามีภรรยาคู่นี้ ถึงพร้อมแล้วด้วยเหตุ ถ้าเราจักไปแสดงธรรม เขาแม้ทั้งคู่ก็จักบวชแล้วบรรลุพระอรหัต ถ้าเราจักไม่ไป พຼงนี้เขาทั้งสองจักพินาศเพราะห้วงน้ำ.

ในขณะนั้นนั่นเอง พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้เสด็จไปยังสถานที่อยู่ของนายธนิยะ โดยทางอากาศซึ่งเป็นระยะทาง ๗ โยชน์ จากเมืองสาวัตถี ได้

ประทับยืนอยู่เบื้องบนกระท่อมของเขา นายธนิยะก็ยังคงกล่าวคานานั้นอยู่บ่อย ๆ
ยังไม่จบ แม้เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาแล้วก็ยังคงกล่าวอยู่นั่นเอง ก็พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงสดับคานานั้นแล้ว เพื่อจะแสดงว่า ชนทั้งหลาย
ผู้พอใจแล้ว หรือเป็นผู้สละแล้วด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้ แต่ก็หาเป็นอย่างนี้
ไม่ จึงได้ภยิตคาถาตอบ ที่เหมือนกันโดยพยัญชนะ แต่ต่างกันโดยอรรถ
นี้ว่า

เราเป็นผู้ไม่โกรธ มีกิเลสจุกหลักตอ

**ปราศไปแล้ว เรามีการอยู่ดีนราตรีหนึ่ง ที่
ฝั่งแม่น้ำหิ กระท่อมมีหลังคาอันเปิดแล้ว
ไฟก็ดับแล้ว แนะฝน เมื่อเป็นเช่นนี้ หาก
ท่านปรารถนาจะตก ก็เชิญตกลงเถิด.**

ด้วยว่า บททั้งหลายมีบทว่า " ปกุกโกทโน " และบทว่า " อุกโกทโน "
โดยอรรถไม่เข้ากัน (ไม่เหมือนกัน) คู่ฝั่งนี้และฝั่งโน้นของมหาสมุทรฉะนั้น.
แต่พยัญชนะบางตัวในคาถาทั้ง ๒ นี้เหมือนกัน เพราะฉะนั้น บางบทใน
คาถาทั้ง ๒ นี้จะเหมือน โดยพยัญชนะ.

ในคาถาดังนั้น บัณฑิตพึงทราบเนื้อความแห่งบทที่เหมือนกัน โดย
นัยที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้ว ส่วนการพรรณนาทั้งโดยพยัญชนะทั้งโดยความ แห่ง
บทที่ต่างกันมีดังนี้ :-

บทว่า อุกโกทโน คือมีความไม่โกรธเป็นสภาพ ด้วยว่าความโกรธ
ซึ่งเป็นอาฆาตวัตถุมีประการคั่งที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้วในตอนต้นนั้นใด แม้หน้อย-

หนึ่งบังเกิดขึ้นอยู่แก่คนบางคน ทำให้เราเร้าร้อนแล้วก็สงบลงได้. แต่บางคน ย่อมทำหน้าที่ด้วยความโกรธใด ซึ่งบังเกิดขึ้นแล้ว มีกำลังแรงกว่าความโกรธที่นิดหนอยนั้น คนบางคนปรารถนาจะกล่าวคำหยาบ ด้วยความโกรธที่มีกำลังแรงกว่านั้น จึงทำเหตุสักว่า คางสั้น (ปากสั้น) คนอีกพวกหนึ่ง กล่าวคำหยาบด้วยความโกรธที่มีกำลังแรงกว่านั้น อีกพวกหนึ่ง แสวงหา ท่อนไม้และศาสตรา เหลียวดูทิศทั้งหลายด้วยความโกรธที่มีกำลังแรงกว่านั้น อีกพวกหนึ่งจับท่อนไม้และศาสตรา ด้วยความโกรธที่มีกำลังแรงกว่านั้น อีกพวกหนึ่งถือท่อนไม้เป็นต้น วิ่งเข้าใส่ด้วยความโกรธที่มีกำลังแรงกว่านั้น อีกพวกหนึ่งประหาร ๒-๓ ครั้ง ด้วยความโกรธที่มีกำลังแรงกว่านั้น อีกพวกหนึ่งฆ่าแม่กระทั่งญาติสายโลหิตของตนด้วยความโกรธที่มีกำลังแรงกว่านั้น อีกพวกหนึ่ง เกิดวิปฏิสาร (เดือดร้อน) ขึ้นด้วยความโกรธที่มีกำลังแรงกว่านั้น แล้วฆ่าตัวเอง คุณอำมาตย์ชาวกาลคามในเกาะสิงหล. ก็ด้วยเหตุประมาธเท่านั้น ความโกรธจัดว่าถึงความเพิ่มพูนขึ้นอย่างยิ่ง.

ความโกรธนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงละได้แล้วที่โคนต้นโพธิ์นั่นเอง มีรากอันขาดแล้ว คุณตาลยอดด้วนฉะนั้น เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า " เราเป็นผู้ไม่โกรธ."

บทว่า **วิคตจีโล** ได้แก่ มีกิเลสดังหลักต่อ.

ด้วยว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถึงกิเลสเพียงดังตะปูตรึงใจ ๕ เหล่านั้นใดไว้ เพราะความที่จิตเป็นสภาพแข็งกระด้าง. เมื่อฝนอันเป็นเหตุแห่งกุศลมีการฟิงพระสัทธรรมเป็นต้น แม้ตกรดอยู่ที่จิตอันเป็นคุดหลักต่อ

เพราะกิเลสเพียงหลักต่อเหล่าใด กุศลก็ไม่งอกขึ้น เปรียบเหมือนแม่เมื่อฝนตก อยู่ตลอด ๘ เดือน ในภูมิภาค อันเป็นเหมือนหลักต่อ (มีหินกรวดมาก) ข้าวกล้าทั้งหลายก็งอกขึ้นไม่ได้ฉะนั้น กิเลสเพียงดังหลักต่อเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงละได้แล้วโดยประการทั้งปวง ที่ควงแห่งต้นโพธิ์นั่นเอง เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เราเป็นผู้มีกิเลสจุกหลักต่อปราศไปแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น มีการอยู่สิ้นราตรี เพราะฉะนั้น พระองค์จึงชื่อว่ามีการอยู่สิ้นราตรีหนึ่ง. เหมือนอย่างว่า นายธนิยะนั้น เข้าอยู่ประจำตลอด ๔ เดือน ที่ฝั่งแม่น้ำมหายานนั้น ฉนั้นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าจะเป็น ฉนั้นนั้นก็หามิได้ ด้วยว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จเข้าอยู่ในที่นั้นเพียงคืนนั้นเท่านั้น เพราะความเป็นผู้ทรงใคร่ประโยชน์แก่นายธนิยะนั้น ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เราอยู่สิ้นราตรีหนึ่ง.

บทว่า วิชฺชา ได้แก่ ไม่มีหลังคา. อตฺถาพฺปิชื่อว่า กุฎี. ด้วยว่า อตฺถาพาศัยอำนาจแห่งประโยชน์นั้น ๆ ท่านเรียกว่ากายบ้าง ว่าคูลาบ้าง ว่าเคหะบ้าง ว่าสันเทหะบ้าง ว่านาวาบ้าง ว่ารถบ้าง ว่าวณะ (แปล) บ้าง ว่าชชะ (ธง) บ้าง ว่าวัมมิกะ (จอมปลวก) บ้าง ว่ากุฎี (กระท่อม) บ้าง ว่า กุฎีกาบ้าง. ในที่นี้ อตฺถาพพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า กุฎี เพราะอาศัย กระดูกเป็นต้น ถึงการนับเข้า (ว่าเป็นกาย) เหมือนกุฎีที่ได้นามว่า เรือน ก็เพราะอาศัยไม้เป็นต้น สมดังที่พระสารีบุตรกล่าวไว้ (ในมหาหัตถิปโทปม-สูตร) ว่า คุณก่อนอาวุโสทั้งหลาย อากาศอาศัยไม้ อาศัยเถาว์วัลย์ ดิน และ หญ้าเป็นธรรมชาติแวดล้อมแล้ว ย่อมถึงการนับว่าเป็นเรือนแม้ฉนั้นใด คุณก่อน

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๕ - หน้าที่ 66
ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อากาสะอักษักระดุก อักษัเอ็น เนื้อ หนึ่ง เป็นธรรมชาติ
แวดล้อมแล้ว ย่อมถึงการนับว่ารูป ฉนั้นนั้นนั้นแล.

อีกอย่างหนึ่ง อรรถภาพชื่อว่า กุฎี ก็เพราะเป็นที่อยู่ของลิง คือ จิต
สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

**ก็กุฎี คือร่างกระดุกนี้ เป็นที่อยู่ของ
ลิง เพราะฉะนั้น ลิงจึงออกจากกุฎีที่มีประตู
พยายามอยู่บ่อย ๆ ย่อมเที่ยวไปทางประตู.**

ฝน คือกิเลสมีรากะเป็นต้น ย่อมร่วรดซึ่งกุฎีใดบ่อย ๆ เพราะสัตว์
ทั้งหลายถูกปกปิดไว้ ด้วยเครื่องปิด คือ ตัณหา มานะ และทิฏฐิ กุฎินั้น
มีหลังคาอันเปิดแล้ว สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้(ในคัมภีร์อุทาน) ว่า

**ฝนคือกิเลสย่อมร่วรดสิ่งทีปกปิด
ย่อมไม่ร่วรดสิ่งทีเปิด เพราะฉะนั้น พึงเปิด
สิ่งทีปกปิดไว้เสีย เมื่อเป็นอย่างนี้ ฝนคือ
กิเลสย่อมไม่ร่วรดสิ่งทีเปิดไว้ นั้น.**

กาลานี้ท่านกล่าวไว้ในที่ ๒ แห่ง คือในชั้นทวินัยและในเถรคาถา
ในบรรดาอากาศสถานทั้ง ๒ แห่งนั้น ในชั้นทกะพระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสไว้ เพราะอักษัประโยชน์นี้ว่า กิษุใดปกปิดอาบัติไว้ กิเลสทั้งหลาย
และอาบัติทั้งหลาย ย่อมร่วรดจิตกิษุนั้นบ่อย ๆ ส่วนกิษุใดไม่ปกปิดอาบัติ
ไว้ กิเลสทั้งหลายและอาบัติทั้งหลายย่อมไม่ร่วรดจิตของกิษุนั้น (ส่วน) ใน
เถรคาถา ท่านกล่าวไว้ว่า ผู้ใดมีกิเลสดุจหลังคา มีรากะเป็นต้น กิเลสนั้นย่อม

๑. กาลานี้ ไม่พบในเถรคาถา แต่ปรากฏอยู่ใน ขุททกนิกาย อุทาน.

ร้าวรเควเรื้อน คือจิตที่ปกปิดไว้นั้นของผู้นั้น เพราะเรื้อนนั้นเป็นที่เกิดของกิเลสมีราคะเป็นต้น ในอารมณ์ทั้งหลายมีอิฏฐารมณ์เป็นต้น หรือผู้ใดเมื่อกิเลสเกิดขึ้นแล้ว ย่อมอดกลั้นไว้.

ฝน คือกิเลสที่ย่อมร้าวรเควระท่อม คืออรรถภาพของภิกษุตนเอง ที่ปกปิดไว้ด้วยหลังคา คือกิเลสอันตนอดกลั้นเอาไว้ บ่อย ๆ. การที่หลังคา คือกิเลส อันผู้ใดกำจัดเปิดออกแล้ว ด้วยลม คืออรหัตมรรคญาณ ฝน คือกิเลสที่ย่อมไม่ร้าวรเควเรื้อน คือจิตของผู้นั้น เพราะฉะนั้น เนื้อความนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประสงค์เอาแล้วในที่นี้.

ด้วยว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกำจัดเครื่องปกปิด (หลังคา) ตามที่กล่าวแล้ว โดยนัยตามที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง ฉะนั้น พระองค์จึงตรัสว่า " ระท่อมมีหลังคาอันเปิดแล้ว."

บทว่า นิพพุโต คือเข้าไปสงบแล้ว ด้วยว่า สรีระทั้งหมดนี้ร้อนแล้วด้วยไฟ ๑๑ กองใด ไฟ ๑๑ กองนั้นชื่อว่า คินี. สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ (ในสังยุตตนิกาย สพายตนวรรค) ว่า " ร้อนแล้วด้วยไฟ คือราคะเป็นต้น " เพราะฉะนั้น พึงตรวจดูความพิสดาร จากพระสูตรข้างต้นนั้น ไฟนั้นของพระผู้มีพระภาคเจ้าดับสนิทแล้วที่คองแห่งต้นโพธิ์นั้นแล ด้วยน้ำคืออริยมรรค. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า " ไฟดับแล้ว".

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอยู่อย่างนี้ ชื่อว่าทรงตักเตือน คือโอวาทสั่งสอนนายธนิยะ ผู้ยินคืออยู่ด้วยสิ่งอันไม่ควรยินดี โดยทรงยกเอาสิ่งอื่นมาแสดงอँगนั้นเทียบ คืออย่างไร ? คือ เพราะว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อตรัส

ว่า เราไม่โกรธ ก็ยอมแสดงว่า ลูกก่อนธนิยะ ท่านยินดีว่าเรามีข้าวหุงเสร็จแล้ว ก็ข้าวสุกอันบุคคลพึงหุงด้วยการสิ้นไปแห่งทรัพย์ตลอดชีวิต การสิ้นทรัพย์ เป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ ในบรรดาทุกข์ทั้งหลายมีทุกข์เพราะการรักษาเป็นต้น เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านเชื่อว่าเป็นผู้ยินดีลงด้วยทุกข์ซิ. แต่ข้าพเจ้ายินดีอยู่ว่า "เราเป็นผู้ไม่โกรธ" จึงเชื่อว่ายินดีแล้ว ด้วยความไม่มีทุกข์ ทั้งในปัจจุบัน ทั้งในสัมปรายภพ.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อตรัสว่า เราไม่มีกิเลสเพียงดังหลักตอ ชื่อว่า ย่อมแสดงว่า (ลูกก่อนธนิยะ) ท่านยินดีว่า "เราไร้คนมเสร็จแล้ว" จึงคิดว่า "เราไม่ต้องทำงานแล้ว" หมดฐระแล้ว จึงยินดี แต่เราพอใจว่า "เราไม่มี กิเลสประคุดหลักตอ" เป็นผู้เสร็จกิจแล้ว จึงยินดี.

พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อตรัสว่า "เราอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำมहीสินราตรีหนึ่ง" ชื่อว่าย่อมแสดงว่า (ลูกก่อนธนิยะ) ตัวท่านยินดีอยู่ว่า เราอยู่ร่วมกันที่ฝั่งแม่น้ำมही (กับด้วยภรรยา สะเก้ และกรรมกร) ชื่อว่ายินดีแล้ว ด้วยการอยู่ร่วม ประจำถึง ๔ เดือน ก็การอยู่ประจำยอมมิได้ ด้วยการเกี่ยวข้องกับที่อยู่ การเกี่ยวข้องกับที่อยู่นั้นเป็นความทุกข์ เมื่อเป็นเช่นนั้น ตัวท่านก็เชื่อว่าเป็นผู้ พพอใจด้วยทุกข์นั่นเอง ส่วนข้าพเจ้าพอใจอยู่ว่า เราอยู่สินราตรีเดียว ชื่อว่า พพอใจด้วยการไม่อยู่ประจำ ก็การไม่อยู่ประจำยอมมิได้เพราะการไม่เกี่ยวข้องกับ ที่อยู่ และการไม่มีความเกี่ยวข้องเป็นความสุข ฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงเป็นผู้ พพอใจด้วยความสุขทีเดียว.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อตรัสว่า "กระท่อมมีหลังคาเปิดแล้ว" ชื่อว่า ย่อมแสดงว่า (ลูกก่อนธนิยะ) ตัวท่านยินดีอยู่ว่า "เรามุงบังกระท่อมแล้ว"

ชื่อว่ายินดี เพราะเหตุที่เรือนได้มุงบังไว้แล้ว ก็แม้เมื่อท่านมุงเรือนแล้วก็ตาม ท่านเมื่อถูกห้วงน้ำใหญ่ทั้ง ๔ ที่เกิดขึ้นจากฝน คือกิเลสซึ่งรบกวนระท่อมคือ ทัศนภาพของท่านได้พัดไปอยู่ ก็จะถึงความพินาศเมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านก็พึงชื่อว่า เป็นผู้ยินดีด้วยสิ่งที่ไม่ควรยินดีนั่นเอง แต่ข้าพเจ้ายินดีอยู่ว่า " ระท่อมมี หลังคาอันเปิดแล้ว " ชื่อว่ายินดีโดยความที่ระท่อม คือทัศนภาพไม่มีหลังคา คือกิเลส ก็เมื่อเราเปิดระท่อมแล้วอย่างนี้ เราถูกห้วงน้ำทั้ง ๔ ที่เกิดขึ้นจาก ฝน ซึ่งรบกวนระท่อม คือทัศนภาพของเรานั้น ไม่ได้พัดไปอยู่ จะไม่พึงถึงความพินาศได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ ข้าพเจ้าเชื่อว่าเป็นผู้ยินดี ด้วยสิ่งที่ไม่ควรยินดีเท่านั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อตรัสว่า " ไฟดับแล้ว " ชื่อว่ายอมแสดงว่า คุกอนชนิยะ ท่านยินดีว่า " เราได้ก่อไฟแล้ว " คิดว่า เราผู้ไม่ได้สร้างเครื่อง ป้องกันอันตรายเลย ได้เป็นผู้สร้างเครื่องป้องกันอันตรายแล้ว แต่ข้าพเจ้า ยินดีอยู่ว่า " ไฟดับแล้ว " ชื่อว่ายินดีแล้ว เพราะเหตุที่เราได้ทำเครื่องป้องกัน อันตรายไว้แล้ว เพราะไม่มีเครื่องเราร้อนแต่ไฟ ๑๑ กอง.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อตรัสว่า " แน่ฝน เมื่อเป็นเช่นนี้ หากว่า ท่านปรารถนาก็เชิญตกลงมาเถิด " ชื่อว่ายอมแสดงว่า คำนี้ยอมงาม (ยอมถูก ตี) สำหรับคนทั้งหลายเช่นเราผู้ปราศจากความทุกข์แล้ว ผู้ประสบความสุข แล้ว ผู้ได้ทำกิจทั้งปวงแล้ว เพราะฉะนั้น แน่ฝน ถ้าท่านปรารถนาก็เชิญตกลง มาเถิด เพราะเมื่อท่านตกหรือไม่ตกก็ตาม ความเจริญหรือความเสื่อมก็หาไม่แก่ เราไม่. ส่วนตัวท่านกล่าวอย่างนี้เพราะเหตุไร ?

เพราะฉะนั้น พระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้ว ชื่อว่า ตรัสไว้แล้วโดยชอบทีเดียว เพราะว่า ก็พระองค์เมื่อตรัสอย่างนี้ ชื่อว่า

ทรงตกเตือน คือ โอวาท สั่งสอนนายธนิยะ ผู้ยินดีอยู่ด้วยสิ่งที่ไม่ควรยินดีเลย โดยนำสิ่งอื่นมาเป็นเครื่องอ้างนั่นเอง.

คนเลียงโคชื่อว่าธนิยะ แม่สัดบพระคาถานี้ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้วอย่างนี้ ก็ไม่พูดว่าใครนีกกล่าวคาถา พอใจยิ่งด้วยภายิตนั้น ประสงค์ที่จะฟังคาถาเห็นปานนั้นอีก จึงได้กล่าวคาถาแม่อีกว่า **อนุชกมกฐา** เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น คำว่า **อนุชกา** เป็นชื่อของเหลือบแต่อาจารย์ บางพวกกล่าวว่า คำว่า **อนุชกา** เป็นชื่อของเหลือบสีน้ำตาล (**ปิงคสมกฐิกา**) ก็มี ขุนนั่นเองชื่อว่า มกฐา. บทว่า **น วิชฺชเร** คือ ไม่มี. ภูมิประเทศอันชุ่มชื้นในคำว่า **กจุเจ** มี ๒ ชนิด คือ ภูมิประเทศอันชุ่มชื้นใกล้แม่น้ำ ๑ ภูมิประเทศอันชุ่มชื้นใกล้ภูเขา ๑ ในที่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายเอา ภูมิประเทศอันชุ่มชื้นใกล้แม่น้ำ.

บทว่า **รุพฺพหฺตึเณ** คือ ในหญ้าที่งอกขึ้น. บทว่า **จรนฺติ** ความว่า ย่อมหากิน. บทว่า **วฺฏฺฐมฺปิ** ได้แก่ ฝนหลายชนิด มีฝนที่มากับลม (ลมเจือฝน) เป็นต้น. ก็ฝนเหล่านั้น ข้าพเจ้าจักได้ประกาศในอาพวกสูตร. แต่ในที่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสหมายถึงฝนที่ตกในฤดูฝน (**วตฺสวฺฏฺฐิ**). บทว่า **สเหยฺยฺม** คือ ฟังอดทน. คำที่เหลือชัดแล้วทั้งนั้น.

ในคาถาที่ ๓ นี้ ผู้ศึกษาพึงทราบอธิบายดังต่อไปนี้ :- เหลือบและขุงเหล่าใด ห้อมล้อมกินเลือด (ของโคทั้งหลาย) อยู่ ย่อมทำให้โคทั้งหลายถึงความพินาศโดยครู่เดียวเท่านั้น เพราะฉะนั้น พอฝนตกลงมาเท่านั้น พวก

นายโคบาลเหล่านั้น จึงใช้คนร่วน (ฝุ่น) และกิ่งไม้ มาเหลือบและยุงเหล่านั้นเสีย. นายธนิยะเมื่อแสดงถึงความเกษมแห่งโคทั้งหลาย เพราะเหลือบและยุงเหล่านั้น ไม่มี และ (แสดงถึง) ความไม่ลำบาก เพราะได้กล่าวถึงการไม่มีอันตราย ในการเดินทางไกล ด้วยการเที่ยวไปในภูมิประเทศที่ชุ่มชื้น ซึ่งมีหญ้างอกแล้ว เชื่อว่าย่อมแสดงว่า โคทั้งหลายของคนเหล่านี้ ปรากฏอยู่ด้วยการรบกวนของ เหลือบและยุง ลำบากอยู่ด้วยการเดินทางไกล ฝ่ายผมไปเพราะได้หญ้าน้อย ไม่พึงอดทนแม้ฝนที่ตกลงมาครั้งเดียวได้ฉันใด โคทั้งหลายของเราจะเป็น อย่างนั้นก็หามิได้ แต่โคทั้งหลายของเรา พึงอดทนฝนที่ตกลงมาได้ถึง ๒ ครั้ง หรือ ๓ ครั้ง เพราะไม่มีอันตรายประการดังกล่าวแล้ว.

ลำดับนั้น เพราะเหตุที่นายธนิยะ กำลังอยู่ในเกาะในระหว่าง (แม่น้ำ ทั้งสองสาย) เห็นภัยแล้วก็ผูกแพขึ้น แล้วข้ามแม่น้ำมหายาจิ ถึงภูมิประเทศที่ ชุ่มชื้นนั้นแล้ว ก็สำคัญอยู่ว่า เรามาดี ดำรงอยู่ในที่ปลอดภัยแล้ว จึงได้กล่าว อย่างนี้ แต่เขาก็ยังดำรงอยู่ในที่มีภัยอยู่นั่นเอง เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงพรรณนาถึงสถานที่ที่นายธนิยะนั้นมา สถานที่พระองค์เสด็จมา ความ ประเสริฐกว่า และความประณีตกว่านั้น จึงได้ตรัสพระคาถานี้ว่า พทฺธา หิ ภิสึ เป็นต้น อันเป็นส่วนเสมอกันแห่งเนื้อความ หาได้ตรัสส่วนที่เสมอกัน แห่งพยัญชนะไม่.

ในพระคาถาที่ ๔ นั้น พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :- แพที่เขาผูก ทำให้แผ่ออก คือให้กว้างออก เขาเรียกกันในโลกว่า ภิสึ. แต่ในธรรมวินัย ของพระอริยเจ้า อริยมรรค ท่านเรียกว่า แพ.

มัทคะ ๑ ปัชชะ ๑ ปละ ๑ ปันละ ๑

อัญชตะ ๑ วฏฺฏมายนะ ๑ นาวา ๑ อุตฺตรเสตุ ๑

กุลละ ๑ ภิติ ๑ ตังกมะ ๑ อัทธานะ ๑

ปภาวะ ๑ (แต่ละอย่าง) ท่านประกาศไว้แล้ว

ในที่นั้น ๆ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงโอวาทอยู่ ซึ่งนายธนิยะนั้นโดยนัยก่อนนั้นแล ด้วยคาถาแม่น้ำ ฟังทราบว่ พระองค์ตรัสแล้วซึ่งเนื้อความนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ลูกก่อนธนิยะ ท่านผูกแพแล้ว ข้ามแม่น้ำมาหิ มาถึงที่นี่แล้ว และแพของท่าน ท่านก็จักต้องผูก แม้อีกนั่นเอง และแม่น้ำท่านก็จักต้องข้ามอีก ทั้งที่นั่นจะเป็นที่ปลอดภัยก็หาไม่ได้. ส่วนแพที่เราทำองค์อริยมรรคให้ร่วมในจิตดวงเดียว แล้วผูกไว้ด้วยเครื่องผูก คือ ญาณ ด้วยการไม่ก้าวล่วงกันและกัน เพราะไม่มีเครื่องผูกที่จะผูกอีก เพราะไปตามสภาวะที่มีรสอันเดียวกัน เนื่องจากบริบูรณ์ด้วยโพธิปักขิยธรรม ๓๗. ชื่อว่าผูกไว้ดี (เตรียมไว้ดีแล้ว) เพราะใคร ๆ ในเทวดาและมนุษย์ไม่อาจที่จะแก้ได้ เพราะไม่มีเครื่องประกอบที่จะฟังผูก เราเป็นผู้ข้ามแล้วด้วยแพนั้นถึงประเทศแห่งฝั่งที่เราปรารถนาในกาลก่อนแล้ว และแม้ไปอยู่ จะไปถึงประเทศบางแห่งเท่านั้น เหมือนพระโศดาบันเป็นต้นก็หาไม่ได้. โดยที่แท้ เราไปถึงฝั่งคือความสิ้นไปแห่งอาสวะ หรือฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง คือ บรรลุถึงพระนิพพานอันสุขุม ปลอดภัยแล้ว.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **ติณฺโณ** ได้แก่บรรลุศัพท์ปัญจตญาณ. บทว่า **ปารคโต** ได้แก่ บรรลุพระอรหัต.

หากจะมีคำถามว่า พระองค์กำจัดอะไรจึงถึงฝั่งได้? ตอบว่า พระองค์ทรงกำจัดโอะมะ ๔ อย่าง มีกาโอะมะเป็นต้น ข้ามโอะมะแล้ว หรือ ล้วงพื้นโอะมะแล้วจึงถึงฝั่งได้.

ก็ในบัดนี้ เราไม่มีความต้องการด้วยแพือก เพราะไม่มีฝั่งที่จะต้อง ข้ามไป เพราะฉะนั้น การพูดของเราเท่านั้น ถูกต้องแล้ว แน่ฝน เมื่อเป็น เช่นนี้ หากท่านปรารถนาก็เชิญตกลงมาเถิด.

นายธนิยะ สดับพระคำรัสนั่นแล้ว ได้กล่าวภาณินี้ว่า โคปี มม อสุสวา เป็นต้น.

บรรดาบททั้งหลายเหล่านั้น ด้วยบทว่า โคปี นายธนิยะ ย่อม แสดงถึง ภริยา.

บทว่า อสุสวา ได้แก่ เป็นผู้เชื่อฟัง คือมีปกติฟังคำสั่งไม่ว่าใน กิจการใดๆ.

บทว่า อโธลา ความว่า ด้วยว่ามาตุคาม (สตรี) เป็นผู้โธเล ด้วยความโธเล ๕ ประการคือ ๑. ความโธเลในอาหาร ๒. ความโธเลใน เครื่องประดับ ๓. ความโธเลในบุรุษอื่น ๔. ความโธเลในทรัพย์ ๕. ความโธเล ในการเดินทาง. จริงอย่างนั้น มาตุคามโดยที่สุดย่อมบริโภคภัตตามปกติบ้าง ย่อมเกี่ยวกินของควรเกี่ยวที่มาถึงมือบ้าง ได้ทรัพย์ ๒ เท่า แล้วดื่มสุราบ้าง เพราะเป็นผู้โธเลในอาหาร อันต่างด้วยภัต ขนมนและสุราเป็นต้น เพราะโธเล ในเครื่องประดับ เมื่อไม่ได้เครื่องประดับอย่างอื่น โดยที่สุดแม้เสยผมด้วย น้ำมันงาเจือน้ำก็ย่อมลูบหน้า เพราะเหตุที่โธเลในบุรุษอื่น โดยที่สุดแม้แต่บุตร

(ของตน) เรียกอยู่ในประเทศเช่นนั้น ก็ย่อมคิดถึงด้วยอำนาจอัสสัทธรรมก่อน เพราะโลเลในทรัพย์ ได้พญาหงส์ทองแล้ว ก็เสื่อมจาก (จน) ทอง (ของ พญาหงส์นั้น) เพราะโลเลในการเดินทาง (การเที่ยวเตร่) มาตุคามจึงเป็นผู้ มักไปในที่มีสวนเป็นต้น ย่อมทำทรัพย์ทั้งปวงให้ฉิบหาย.

ในกาลานั้น นายธนิยะ เมื่อแสดงอยู่ว่า ความโลเลแม้สักอย่างหนึ่ง ก็ไม่มีแก่ภริยาของเรา จึงกล่าวว่า เป็นผู้ไม่โลเล.

ด้วยสองบทว่า **ทีฆรตุตฺถํ ถวาถิยา** นายธนิยะย่อมแสดงว่า "ภรรยาของข้าพเจ้าอยู่ร่วมกันสืบกาลนาน นับตั้งแต่ข้าพเจ้าเป็นหนุ่มก็เจริญ ขึ้นโดยมีใจเดียว ย่อมไม่รู้จักบุรุษอื่น เพราะการมีใจเดียวนั้น".

ด้วยบทว่า **มณาปา** นายธนิยะย่อมแสดงว่า ภรรยาของข้าพเจ้า เธอไม่รู้บุรุษอื่นอย่างนี้ ชื่อว่าย่อมแนบใจของข้าพเจ้าทีเดียว.

ด้วยบาทพระคาถาว่า **ตสุธา น สุนามิ กิลฺลิจิ ปาปี** นายธนิยะ ย่อมแสดงว่า ข้าพเจ้าไม่ได้ยินโทษแห่งการประพฤตินอกใจไร ๆ ของภรรยา นั้นอย่างนี้ว่า ภรรยาของข้าพเจ้านี้ มีการหัวเราะหรือการพูดหยอกเข้ากับชาย ชื่อนี้.

ต่อจากนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงโอวาทนายธนิยะผู้ยินดีอยู่ด้วย ภรรยา ด้วยคุณเหล่านี้ จึงได้ตรัสคาถานี้ ซึ่งเหมือนกันทั้งโดยอรรถและ เหมือนกันโดยพยัญชนะว่า **จิตฺตํ มม อสุสฺว** เป็นต้น โดยนัยก่อนนั้นแล.

บททั้งหลายในคาถาที่ ๖ นั้น เข้าใจง่ายทั้งนั้น แต่มีอธิบายดังต่อไปนี้.

ดูก่อนธนิยะ ท่านดีใจว่า ภรรยาของเราเชื่อฟัง แต่ภรรยาของท่านนั้น เชื่อฟังบ้าง ไม่เชื่อฟังบ้าง จิตของผู้อื่นรู้ได้ยาก โดยเฉพาะจิตของมาตุคาม

ด้วยว่าบุรุษทั้งหลาย แม้จะเลี้ยงมาตุคามด้วยอาหาร ก็ไม่อาจจะรักษาไว้ได้เลย ก็เพราะเหตุที่จิตเป็นธรรมชาติรักชานั่นเอง คนทั้งหลายเช่นท่านไม่อาจที่จะทราบได้ว่า สตรีมีความประพฤติโลเลหรือเชื่อฟัง หรือ เป็นที่รักหรือเป็นที่พอใจ หรือ เป็นผู้ไม่มีความชั่ว แต่จิตของเราเชื่อฟัง ทำตามโอวาท เป็นไปในอำนาจของเรา เราไม่เข้าไปในอำนาจของจิตนั้น การที่จิตของเรานั้นเชื่อฟังนั้น ได้ปรากฏแล้วแก่ชนทั้งปวง ในเมื่อท้อไฟและท่อน้ำ แห่งฉัพพณรังสี เป็นไปอยู่ในตอนแสดงยมกปาฏิหาริย์ ด้วยว่า (ในยมกปาฏิหาริย์นั้น) เราเข้าเตโชกสิณ ในเมื่อนิรมิตไฟขึ้นมา เข้าอาโปกสิณ ในเมื่อนิรมิตน้ำ เข้ากสิณมีนิลกสิณเป็นต้น ในเมื่อนิรมิตสีเขียวเป็นต้นขึ้นมา เพราะว่า แม้พระพุทธเจ้าทั้งหลายจะมีจิต ๒ ดวง เป็นไปไม่พร้อมกัน ก็จิตดวงเดียวเท่านั้นที่เป็นไปในอำนาจอย่างนี้ โดยความเป็นจิตที่เชื่อฟัง ก็จิตนั้นแลพ้นแล้ว เพราะพ้นจากความผูกพันแห่งกิเลสทั้งปวง เพราะเหตุที่หลุดพ้นไปได้ จิตนั้นจึงไม่โลเล ไม่เหมือนกับภรรยาของท่าน ด้วยว่า จำเดิมแต่กาลของพระพุทธเจ้า ทรงพระนามว่า ทีปังกร เป็นต้นมา จิตของเราตั้งมั่นอยู่ด้วยดี ก็เพราะเราได้อบรมไว้ด้วยบารมี มีทานและศีลเป็นต้น ตลอดกาลนั้น ไม่เหมือนกับภรรยาของท่าน จิตนี้มั่น เชื่อว่าฝึกดีแล้ว เพราะได้ฝึกแล้วด้วยการฝึกอย่างยอดเยี่ยม เพราะเหตุที่ฝึกดีแล้ว (นี้เอง) จิตของเราจึงสลัดการเสพผิด ในทวารทั้ง ๖ ด้วยอำนาจของตนได้ จึงชื่อว่า เป็นที่พอใจ เพราะเป็นไปตามอำนาจแห่งความประสงค์ของเราได้ ไม่เหมือนภรรยาของท่าน.

ก็ด้วยกาลานี้ว่า ปาปี ปน เม น วิชชติ พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมทรงแสดงความที่จิตของตนนั้นไม่มีบาป เหมือนกับนายธนิยะแสดงความที่ภรรยาของตนไม่มีความประพฤติเสียหาย.

ก็ความที่พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเป็นผู้ไม่มีบาปนั้น หาได้บังเกิดขึ้นใน
กาลที่พระองค์ได้เป็นสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างเดียวไม่ (แต่) พึงทราบว่าได้
บังเกิดขึ้นแก่พระองค์ แม้เมื่อครองฆราวาสอยู่ ในกาลที่ทรงมีราคะเป็นต้น
ตลอดเวลา ๒๕ ปี. จริงอย่างนั้น แม้ในกาลนั้น กายทุจริตก็ตาม วาจทุจริต
ก็ตาม มโนทุจริตก็ตาม ที่วิญญูชนเกลียด ที่สมควรแก่ผู้ครองเรือน ก็หา
ได้เคยบังเกิดขึ้นแก่พระองค์ไม่. ยิ่งไปกว่านั้น แม้มารจะตามพระตถาคตเจ้า
ถึง ๗ ปี คือ ติดตามพระองค์ ซึ่งยังไม่ได้ตรัสรู้ ๖ ปี ซึ่งตรัสรู้แล้ว (อีก)
๑ ปี ด้วยหวังว่า โฉนหนอ ข้าพเจ้าพึงเห็นความประพาศชั่วของสมณโคดม
นั้น แม้เท่าปลายขนทราย.

มารนั้น ครั้นไม่เห็นความประพาศเสียหายของพระตถาคตเจ้า ก็เกิด
ความเบื่อหน่าย จึงได้กล่าวคาถานี้ว่า

เราติดตามพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่ทุก

อย่างก้าว ตลอด ๗ ปี ไม่ได้ประสบแล้ว ซึ่ง

ความผิดของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงสิริ.

แม้ในครั้งพุทธกาล อุตตรมาณพ ประสงค์จะเห็นความประพาศของ
พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น จึงได้ติดตามพระองค์อยู่ถึง ๗ เดือน เขาก็ไม่ได้พบ
โทษสักอย่างหนึ่ง ของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น จึงได้ลงความเห็น ว่า พระผู้มี
พระภาคเจ้าเป็นผู้มีความประพาศบริสุทธิ์.

ด้วยว่า สิ่งที่พระตถาคตเจ้าไม่ต้องรักษา มีอยู่ ๔ ประการ สมดังที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งที่ตถาคตไม่ต้องรักษา

๔ ประการเหล่านี้ ๔ ประการอะไรบ้าง คือ

๑. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตมีความประพฤติกายบริสุทธิ์ กายทุจริตที่ตถาคตจะพึงรักษา ด้วยคิดว่า ขอคนอื่นอย่าได้ทราบกายทุจริตของเราเลย ดังนี้ ย่อมไม่มีแก่ตถาคต

๒. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตมีความประพฤติกวาจาบริสุทธิ์ วจีทุจริตที่ตถาคตจะพึงรักษา... ฯลฯ

๓. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตมีความประพฤติกใจบริสุทธิ์ มโนทุจริตที่ตถาคตจะพึงรักษา ฯลฯ

๔. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตมีอาชีวะบริสุทธิ์ การเลี้ยงชีพผิด (มิจฉาอาชีวะ) ที่ตถาคตเจ้าจะพึงรักษา ด้วยคิดว่า ขอคนอื่นอย่าได้ทราบมิจฉาชีพของเราเลย ดังนี้ ย่อมไม่มีแก่ตถาคต.

เพราะเหตุที่บาปไม่มีแก่จิตของพระตถาคต ในกาลที่พระองค์เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างเดียวนั้นก็หามิได้ แม้ในกาลก่อน บาปก็ไม่มีแก่จิตของพระองค์เหมือนกัน ฉะนั้น พระองค์จึงตรัสว่า บาปย่อมไม่มีแก่เรา.

พระศาสดานั้นมีอธิบายว่า ใคร ๆ ไม่อาจได้ยินบาปแห่งจิตของเราเลย เหมือนท่าน (นายธนิยะ) ไม่อาจได้ยินความประพฤติกชั่วของภรรยาของท่าน ฉะนั้น เพราะฉะนั้น ถ้าท่านยินดีแล้วด้วยคุณเหล่านี้ ก็พึงกล่าวว่า แน่ะฝนเมื่อเป็นเช่นนี้ ถ้าหากว่า ท่านปรารถนาก็เชษฐกมาเกิด ก็คำนี้เราก็จึงกล่าว (เหมือนกัน).

นายธนิยะ ฟังแม้คำนั้นแล้ว ต้องการจะดื่มรสของสุภายิตแม่ให้ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น เมื่อจะแสดงความที่ตนเป็นไท จึงกล่าวว่า อุตตเวตตณภโตหตุมิ เป็นต้น.

บรรดาบททั้งหลายเหล่านั้น ด้วยบทว่า อุตฺตเวตฺตณภโต นายธนิยะ ย่อมแสดงว่า เราเลี้ยงตัวเองเท่านั้น ด้วยอาหารและเครื่องนุ่งห่ม เราทำงานของตนจึงมีชีวิตอยู่ได้ หาได้รับค่าจ้างของคนอื่น แล้วทำงานเพื่อคนอื่นไม่. บุตรและธิดาทั้งหลาย ชื่อว่า บุตร บุตรและธิดาเหล่านั้นทั้งปวง ท่านเรียกรวมกันว่า บุตร เหมือนกัน.

บทว่า สมานิยา ได้แก่ ดำรงอยู่ด้วยดี คือ ไม่แยกกัน.

ด้วยบทว่า อโรคา นายธนิยะย่อมแสดงว่า บุตรและธิดาทุกคนนั่นเอง ไม่มีอาพาธ ทั้งหมดมีกำลังแข็งแรง.

บาทคาถาว่า เตสํ น สุณามิ กิลฺลิจิ ปาปี ความว่า เราไม่ได้ยินความชั่วอะไร ๆ ของบุตรและธิดาเหล่านั้นว่า บุตรคนนั้นหรือว่าธิดาคนนี้เป็นโจร หรือว่าบุตรเหล่านี้ เป็นชู้กับภรรยาของคนอื่น หรือว่าบุตรและธิดาทั้งหลายเป็นคนทุศีล.

เมื่อนายธนิยะกล่าวอยู่อย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงโอวาท นายธนิยะนั้น จึงได้ตรัสคาถานี้ว่า นาหิ ภตฺตโก เป็นต้น.

บททั้งหลายแม้ในคาถาที่ ๘ นั้น เข้าใจง่ายทั้งนั้น แต่มีอธิบายดังต่อไปนี้ :-

ท่านคิดว่า เราเป็นไท จึงดีใจ แต่เมื่อว่าโดยปรมัตถ์แล้ว ท่านทำงานของตน แม้มีชีวิตอยู่ ก็ชื่อว่ายังเป็นทาสอยู่นั่นเอง เพราะท่านเป็นทาสของตัณหา ท่านจึงไม่พ้นจากคำที่เป็นลูกจ้าง สมจริงดังที่พระรัฐบาลทูลไว้ว่า สัตฺวโลก พร่องอยู่เป็นนิตย์ ไม่อิม ไม่เบือ ตกเป็นทาสของตัณหา เป็นต้น.

แต่เมื่อว่าโดยปรมัตถ์ เราไม่ใช่ลูกจ้างของใคร เพราะเราไม่ใช่ลูกจ้างของใครอื่น หรือเป็นลูกจ้างของตนเอง เพราะเหตุไร? เพราะเรายอมเที่ยวไปในโลกทั้งปวง ด้วยความเป็นสัพพัญญู ที่ไม่มีความต้องการด้วยว่า เรานับตั้งแต่พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า ทีปังกร มาจนถึงการตรัสรู้ ก็เป็นคนรับจ้างของพระสัพพัญญุตญาณตลอดมา แต่เมื่อเราได้บรรลุสัพพัญญุตญาณแล้ว เราก็เป็นอยู่ด้วยการเป็นพระสัพพัญญู ที่ไม่มีความต้องการนั้นแล และด้วยความสุขที่เกิดจากโลกุตระสมาธิ ประคองชำระอาการที่ไม่ต้องการเงินเดือนละนั้น บัดนี้ เรานั้นไม่มีความต้องการด้วยค่าจ้างไร ๆ ที่จะพึงได้รับ คุณคนทั้งหลาย เช่นท่านที่ยังละปฏิสนธิไม่ได้จะพึงได้รับกัน เพราะไม่มีกิจไร ๆ ที่จะยิ่งขึ้น หรือกิจเพียงเล็กน้อย พระบาลีว่า ภฎิยา ก็มี เพราะฉะนั้น ถ้าท่านยินดี เพราะเห็นว่าตนเป็นไท จะพึงกล่าวว่า แน่ะฝนเมื่อเป็นเช่นนี้ ถ้าท่านปรารถนาก็เจริญตกลงมาเถิด ก็คำนี้ เราเองก็พึงกล่าว (เช่นกัน).

นายธนิยะพึงพระคำรัสแม่นั้นแล้ว ยังไม่อ้อม (ด้วยพระคำรัสนั้น) เลย เมื่อแสดงถึงความบริบูรณ์แห่งฝูงโคที่มีอุปการะ ๕ ประเภท ของตนด้วยคำที่เป็นสุภาษิต จึงได้กล่าวคาถานี้ว่า **อตฺถิ วสา** เป็นต้น.

ในคานานั้น โคนแก่ที่ยังไม่ได้ฝึกทั้งหลาย ชื่อว่า **วสา** ลูกโคหนุ่มที่กำลังค่อมมานานมทั้งหลาย ชื่อว่า **เชนุปา** อีกอย่างหนึ่ง แม่โคทั้งหลายที่ให้น้ำนม ชื่อว่า **เชนุปา** โคนทั้งหลายที่มีท้อง ชื่อว่า **โคธรรณิโย** แม่โคทั้งหลายที่ปรารถนาการผสมพันธุ์กับโคเถิกทั้งหลาย ซึ่งเจริญวัยแล้ว ชื่อว่า **ปเวณิโย**.

ด้วยสองบทว่า อุตฺโทปิ ความปฏิบัติ นายธนิยะยอมแสดงว่า โคจำฝูงนั้น
แม่โค อันนายโคบาลทั้งหลายอาบน้ำให้แต่เช้าตรู่ ให้กินอาหารแล้ว ให้
เครื่องjem ๕ แห่ง สวมพวงมาลัยแล้ว ก็ส่งไปด้วยคำว่า แนะพ่อ เจ้าจงไป
จงให้โคทั้งหลายถึงที่หากิน รักษาแล้วจงนำมา ก็โคจำฝูงนั้น อันนายโคบาล
ทั้งหลายส่งไปแล้วอย่างนี้ รักษาโคทั้งหลายไม่ให้ไปสู่ที่อโคจร (ที่ไม่ควรไป)
ให้เที่ยวไปในที่โคจร (ที่ควรเที่ยวไปหากิน) กัดกันแล้วจากภัยอันเกิดจาก
สัตว์ร้ายทั้งหลาย มีสิงห์โตและเสือโคร่งเป็นต้น แล้วนำมา โคจำฝูงเห็นปานนี้
มีอยู่ในฝูงโคของเรา ในบ้านของเรา

เมื่อนายธนิยะกล่าวแล้วอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงโอวาท
นายธนิยะนั้นเหมือนอย่างนั้น จึงได้ตรัสคาถาตรงกันข้ามนี้ว่า นตฺถิ วสา
เป็นต้น.

ก็ในคาถาที่ ๑๐ นี้ มีอธิบายดังต่อไปนี้ :-

ในศาสนาของเราทั้งหลายนี้ ไม่มีปรัญญฐานกิเลส (กิเลสที่กลุ่มรวมจิต)
กล่าวคือ วสา (โคแก่) เพราะอรรถว่ายังไม่ได้ฝึก และเพราะอรรถว่าเป็น
โคแก่ หรือว่าไม่มีอนุสัยกิเลส กล่าวคือโคที่ยังคิมน้ำนม หมายถึงโคหนุ่ม
ทั้งหลาย เพราะอรรถว่า เป็นมูลของโคแก่ที่ยังไม่ได้ฝึกทั้งหลาย หรือหมายถึง
แม่โคนมทั้งหลาย เพราะอรรถว่าไหลออก หรือไม่มีเจตนาที่เป็นไปกับ
บุญญาภิสังขาร อปบุญญาภิสังขารและอเนญชาภิสังขาร กล่าวคือ โคมีครรภ
เพราะอรรถว่า ทรงไว้ซึ่งครรภคือปฏิสนธิ หรือว่าไม่มีความปลอดภัยกล่าว
คือ ปเวณี คือค้นหา เพราะอรรถว่า ปรารถนาการประกอบ หรือว่าไม่มี

อภิสังขารและวิญญาณ กล่าวคือจำฝูง เพราะอรรถว่า เป็นใหญ่ เพราะอรรถว่า ถึงก่อน (เป็นหัวหน้า) และเพราะอรรถว่าประเสริฐที่สุด เรานั้นยินดีแล้วในความไม่มี อันเป็นความเกษมจากโยคะทั้งปวงนี้ แต่ท่านชยินดีแล้วในความมี อันเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ มีความเศร้าโศกเป็นต้น เพราะฉะนั้น การกล่าวของเรา ผู้ยินดีแล้วในความเกษมจากโยคะทั้งปวงนี้ จึงถูกต้องแล้ว เนะฝน เมื่อเป็นเช่นนี้ หากท่านปรารถนาก็เชิญตกลงมาซิ.

นายชยนิยะฟังแม่พุทธภาษิตนั้นแล้ว ปรารถนาจะเข้าถึงอมตรสแห่งสุภามิต แม้ให้ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น เมื่อจะแสดงสมบัติคือการผูกฝูงโคของตนไว้ที่หลัก จึงกล่าวว่า ชีลา นิฆาตา เป็นต้น.

เสาสำหรับผูกโค ชื่อว่า ชีลา. บทว่า นิฆาตา ได้แก่ที่เขาตอกปักลงไปในพื้นที่ดิน คือ เป็นเสาเล็ก (หรือ) ใหญ่ ที่เขาฝังตั้งไว้แล้ว.

บทว่า อสมฺปเวธิ คือ ไม่หวั่นไหว.

เชือกสำหรับผูกพิเศษ ซึ่งประกอบด้วยปมและบ่วง ที่เขาทำไว้แล้ว ชื่อว่า ทามา.

บทว่า มุญฺจขมยา ได้แก่ ที่ทำด้วยหญ้าปล้อง (หญ้ามุงกระต่าย).

บทว่า นวา คือ ทำแล้วไม่นาน (ใหม่).

บทว่า สุตฺตฺถานา ได้แก่ มีสัจจฐานดี คือป็นดี ได้แก่ มีลักษณะดี.

บทว่า น หิ สกฺขินฺติ ได้แก่ จักไม่อาจเลย.

บทว่า ฆนฺอุปปี เจตฺตุ ความว่า แม้โคหนุ่มทั้งหลายก็จักไม่อาจจะให้ขาดได้เลย.

เมื่อนายธนิยะ กล่าวอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบกาลเป็นที่แກ່รอบแห่งอินทรีย์ของนายธนิยะ เมื่อจะทรงโอวาทเขาโดยนัยก่อนนั่นเอง จึงได้ตรัสคาถาซึ่งแสดงสัจจะ ๔ ประการนี้ว่า อุตฺโถริว เจตฺวา เป็นต้น.

พ้อโค คือ โคตัวนำฝูง ได้แก่ โคถือตัวเป็นจำฝูง ชื่อว่า โคอุสโก ในกาลนั้น.

แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า โคที่เป็นใหญ่ในฝูงโค ๑๐๐ ตัว ชื่อว่า โคอุสกะ โคที่เป็นใหญ่ในฝูงโค ๑,๐๐๐ ตัว ชื่อว่า โควสกะ โคที่เป็นใหญ่ในฝูงโค ๑๐๐,๐๐๐ ตัว ชื่อว่า โคนิสกะ. อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า โคที่เป็นใหญ่ในตามเขตหนึ่ง ชื่อว่า โคอุสกะ โคที่เป็นใหญ่ในคามเขต ๒ ตำบล ชื่อว่า โควสกะ โคที่ไม่ถูกกีดกันในคามเขตทั้งปวง ชื่อว่า โคนิสกะ โคเหล่านี้ทั้งหมดเป็นการเนินช้า (การพุดถึงโคทั้งหมดเป็นการชักช้า).

ก็อีกอย่างหนึ่ง โคเหล่านี้แม้ทั้งหมด ฟังทราบว่ โคอุสกะบ้าง ว่ โควสกะบ้าง ว่ โคนิสกะบ้าง โดยอรรถว่าไม่เทียบเท่ากัน เหมือนอย่างทีทเวดา กล่าวไว้ (ในสคาถวรรค สังยุตตนิกาย) ว่ พระสมณโคดมผู้เจริญ เป็นผู้องอาจ (นิสกะ) หนอ เป็นต้น.

ร อักษร (ในคำว่า อุตฺโถริว) เป็นการสนธิบท (ตามหลักไวยากรณ์).

บทว่า พนฺธฺนานิ ได้แก่ เครื่องผูก คือเชือก และ เครื่องผูก คือ กิเลส ซึ่งชื่อว่า นาคะ. บทว่า ปุติลตฺ ได้แก่ เถาหัวเน่า (เถาหัวด้วนก็เรียก) เหมือนอย่างว่ ภายแม้จะมีวรรณะเพียงดังทอง ท่านก็เรียกว่า ปุติกาโย (ภายเน่า). สุนฺขแม้จะมีอายุถึง ๑๐๐ ปี ท่านก็เรียกว่า กุกฺกุระ (ลูกสุนัข)

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๕ - หน้าที่ 83

สุนัขจิ้งจอกแม้จะเกิดในวันนั้น ท่านก็เรียกว่า ชรลิกาละ (สุนัขจิ้งจอกแก่) ฉนั้นใด เถาหัวเน่า (หัวด้วน) แม้จะสคอยู่อย่างนี้ ท่านก็เรียกว่า ปุติลตา (เถาหัวเน่า) เพราะอรรถว่าไม่มีแก่น ฉนั้นนั้น.

บทว่า ปทาลยิตฺวา ได้แก่ ตัดแล้ว ครรภนั้นเป็นที่นอนด้วย ชื่อว่า กพฺภเสยฺย (ครรภเป็นที่นอน) ในคำว่า กพฺภเสยฺย นั้น ชลาพุชะ กำเนิด พึงทราบว่ ท่านกล่าวด้วย คัพภศัพท์ กำเนิดที่เหลือพึงทราบว่ ท่านกล่าวด้วย เสยยศัพท์ อีกอย่างหนึ่ง กำเนิดเหล่านั้นแม่ทั้งหมด พึงทราบว่ ท่านกล่าวโดยยกเอา คัพภศัพท์ ขึ้นมาเป็นประธาน.

คำที่เหลือ (ที่ยังไม่ได้พูดถึง) ในคาถาที่ ๑๒ นี้ เมื่อว่าโดยบทแล้ว ก็เข้าใจง่ายทั้งนั้น

แต่ในคาถาที่ ๑๒ นี้ มีคำอธิบายดังต่อไปนี้ :-

พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อตรัสว่า คุณก่อนนนิยะ ท่านยินดีด้วยเครื่องผูก แต่เราอดอดด้วยเครื่องผูก จึงตัดสังโยชน์เบื้องสูง ๕ ชนิดเสียได้ ด้วยความเพียรอันมีกำลัง กล่าวคือ อริยมรรคที่ ๔ เปรียบเหมือนโคอุสภะตัวใหญ่ ซึ่งสมบูรณ์ด้วยกำลัง และความเพียรสลัดเชือกทั้งหลายออกเสียได้ฉะนั้น (เรา) ทำลายสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการเสียได้ ด้วยความเพียรอันมีกำลัง กล่าวคือ อริยมรรคเบื้องต่ำ ๓ ประการ คุณข้างทำลายเถาหัวเน่าให้ขาดไปฉะนั้น.

อีกอย่างหนึ่ง เราตัด คือทำลายอนุสัยเสียได้ คุณโคอุสภะทำลายเชือกเสียได้ฉะนั้น (เรา) ตัด คือ ทำลาย ปริยภูฐานกิเลสทั้งหลายเสียได้ คุณข้าง

๑. บาลีเป็น พาลยิตฺวา

ทำลาย เถาหัวเน่า เสียจะนั้น ฉะนั้น เราจึงไม่เข้าถึงครรภ์ที่สัตว์จะฟุ้งนอนอีก. เรานั้นพ้นแล้วจากทุกข์ทั้งปวง อันเป็นที่ตั้งแห่งชาติทุกข์ จึงสบาย แน่ฝน เมื่อเป็นเช่นนี้ หากท่านปรารถนาจะตก ก็เชิญตกลงมาเถิด เพราะฉะนั้น (พระองค์) จึงตรัสว่า ถ้าหากว่า แม้ท่านเองต้องการประพบัติให้เหมือนเรา ก็จงตัดเครื่องผูกทั้งหลายเสียเถิด.

ในคาถาที่ ๑๒ นี้ เครื่องผูกทั้งหลายจัดเป็นสมุทัยสัง การนอนในครรภ์ จัดเป็นทุกข์สัง.

การไม่เข้าถึงในคำว่า น อุเปยฺย นี้ จัดเป็น นิโรธสัง ด้วยอำนาจ อนุภาติเสสนิพพาน การตัดในคำว่า เอตฺวา ปทาเลตฺวา นี้ จัดเป็นนิโรธสัง ด้วยอำนาจอนุภาติเสสนิพพาน เครื่องตัดและเครื่องทำลาย จัดเป็นมรรคสัง.

ในที่สุดพระคาถา คนทั้ง ๔ คือ นายธนิยะ ๑ ภรรยาของเขา ๑ และธิดาของเขา ๒ คน ได้ฟังคาถาที่แสดงสัง ๔ ประการนี้ อย่างนี้แล้ว ก็ดำรงอยู่แล้วในโศคาปิตติผล ลำดับนั้น นายธนิยะเห็นแล้วซึ่งธรรมกายของ พระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยปัญญาจักขุ ด้วยศรัทธา ซึ่งตั้งมั่นแล้ว อันเกิดขึ้นแล้วในพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นมูลด้วยความเลื่อมใสที่ไม่คลอนแคลน ผู้มีหทัย อันธรรมกายตัดเดือนแล้ว คิดแล้วว่า นับตั้งแต่เวจีเป็นที่สุด จนถึง ภวัครพรหม เว้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสีย คนอื่นใครเล่าจักบันลือสีหนาทที่มีกำลัง เช่นนี้ได้ พระศาสดาของเราเสด็จมาแล้วหนอ ด้วยความดำริว่า เราตัดเครื่องผูกทั้งหลายได้แล้ว และการนอนในครรภ์ของเราไม่มี.

ต่อจากนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเปล่งรัศมีแห่งพระกาย ซึ่งเป็นราวกะว่าแสงเรืองรองที่รดด้วยน้ำทอง อังคดงามไปด้วยข่ายแห่งฉัพพรรณรังสี เข้าไปในบ้านของนายธนิยะ ด้วยประสงค์ว่า บัดนี้ เชิญท่านจงดูตามสบาย

ครั้งนั้น นายธนิยะเห็นบ้านของตน รุ่งเรืองสว่างไสวไปโดยรอบ ประหนึ่งแสงพระจันทร์และแสงสุริยสอดส่องเข้าไปข้างใน (บ้าน) และประหนึ่งว่าจะสว่างไสวไปด้วยแสงประทีปตั้งพันดวง ที่ลุกโพล่งขึ้นโดยรอบฉะนั้น จึงเกิดความคิดขึ้นว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาแล้ว.

ก็ในสมัยนั่นเอง แม้ฝนก็ตกลง เพราะเหตุนั้น พระสังคีติกาจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวว่า ฝนได้ตกเต็มทั้งที่ลุ่มทั้งที่ดอน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นิรุณ ได้แก่ ที่เป็นเปือกตม. บทว่า ถล ได้แก่ ที่ดอน. มีคำอธิบายว่า ฝน เมื่อจะทำที่ดอน และที่ไม่ใช่ที่ดอน ให้เต็ม เสมอกันหมด เริ่มหลังเม็ดลงมาแล้ว.

คำว่า ดาวเทว ความว่า ในขณะที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเปล่งพระรัศมีไป และนายธนิยะปล่อยรัศมีแห่งจิตที่สำเร็จด้วยศรัทธาไปด้วยคิดว่า พระศาสดาของเรามาแล้ว ในขณะที่ฝนก็ตกลงมา. แต่อาจารย์บางพวกพรรณนาว่า ดวงอาทิตย์ได้ปรากฏขึ้นในขณะที่นั้นเหมือนกัน.

ก็ในขณะที่นายธนิยะเกิดความระลึกขึ้นได้ ในขณะที่พระตถาคตเจ้า ทรงแผ่โอภาสไป และในขณะที่ดวงอาทิตย์กำลังโผล่ขึ้นอยู่อย่างนี้ นายธนิยะฟังเสียงฝนที่กำลังตกลง ได้เกิดปีติโสมนัสขึ้น ได้กราบทูลเนื้อความนี้ว่า เป็นลาภของข้าพระองค์ทั้งหลายไม่น้อยทีเดียว ดังนั้น (เนื้อความที่อธิบายในตอนี้) จึงเป็น ๒ คาถา

ใน ๒ คาถานั้น ฟังทราบวินิจฉัย ดังต่อไปนี้ :-

เพราะเหตุที่นายธนิยะพร้อมกับบุตรและภรรยาได้เห็นธรรมกายของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยการแทงตลอดอริยมรรค เห็นรูปกายของพระองค์ด้วย

โลกุตรจักขุ และกลับได้สัตว์ที่เป็นโลกียสัตว์ ฉะนั้นเขาจึงกล่าวว่าเป็นลาภ
ของข้าพระองค์ไม่น้อยหนอ ที่ข้าพระองค์ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า.

คำว่า วต ในคำว่า ลาภ วต โน อนุปปกา นั้น เป็นนิบาต
ใช้ในอรรถว่า ปลื้มใจ.

บทว่า โน คือ ข้าพระองค์ทั้งหลาย. บทว่า อนุปปกา ได้แก่มาก.
คำที่เหลือเข้าใจง่ายทั้งนั้น.

ส่วนในคำว่า สรรณํ ตํ อุเปม นี้ มีวินิจฉัยดังนี้ :-

การถึงสรณะของนายชนิยะนั้น สำเร็จแล้วด้วยการบรรลุมรรคนั้นแล
แม้ก็จริง ถึงกระนั้นในคำนั้น นายชนิยะนั้นถึงการตกลงทีเดียว บัดนี้เขา
กระทำการมอบตนด้วยวาจา อีกอย่างหนึ่ง เขาเมื่อกระทำที่พึงด้วยการมอบตน
ให้ปรากฏด้วยสามารถแห่งมรรค และทำสรณะที่ไม่หวั่นไหวนั้น ให้ปรากฏ
ด้วยวาจาแก่คนเหล่าอื่น จึงถึงสรณคัมภ์ด้วยการนอบน้อมด้วยมือ (อีก).

บทว่า จกขุมา ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า จกขุมา
(ผู้มีจักขุ) ด้วยจักขุ ๕ คือ ๑. จักขุปกติ ๒. จักขุทิพย์ ๓. ปัญญาจักขุ
๔. สมันตจักขุ ๕. พุทธจักขุ.

นายชนิยะเมื่อกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ทูลว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้มีจักขุ ข้าพระองค์ขอถึงพระองค์ว่าเป็นที่พึ่ง.

ส่วนคำว่า ข้าแต่พระมหาราชนิยะ ขอพระองค์จงเป็นครูของข้าพระองค์ นี้
นายชนิยะทูลขึ้นก็เพื่อทำสรณคัมภ์ให้บริบูรณ์ ด้วยการเข้าถึงความเป็นศิษย์.

คำว่า ภรรยาด้วย ข้าพระองค์ด้วย เป็นผู้เชื่อฟัง ขอประพฤติ
พรหมจรรย์ในพระสุตเจ้า นี้ นายชนิยะทูล เมื่อทำสรณคัมภ์ให้บริบูรณ์
ด้วยสามารถแห่งการสมาทาน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **พฺรหฺมจฺริยํ** เป็นชื่อแห่ง เมถุนวิรัตติ
มรรค สมณธรรม ศาสนา และสทาร์สันโดษ.

ด้วยว่า การงดเว้น จากเมถุน ในคำทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า **พฺรหฺมจฺริ**
อนาจารี ท่านเรียกว่า พรหมจรรย์.

การงดเว้นจากเมถุนในคำทั้งหลาย เป็นต้น อย่างนี้ว่า คุณก่อนปัญญาจะ
ก็พรหมจรรย์นี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายโดยส่วนเดียว ดังนี้ ท่าน
เรียกว่า มรรค.

พรหมจรรย์ ในคำทั้งหลาย เป็นต้น อย่างนี้ว่า คุณก่อนสารีบุตร
เราขอมทราบชัดแล ว่า เราประพฤติพรหมจรรย์ที่ประกอบด้วยองค์ ๔ ดังนี้
ท่านเรียกว่า สมณธรรม.

พรหมจรรย์ ในคำทั้งหลาย เป็นต้น อย่างนี้ว่า พรหมจรรย์นี้มัน
รู้เรื่องและกว้างขวางแล้ว ดังนี้ ท่านเรียกว่า ศาสนา.

พรหมจรรย์ ในคำทั้งหลาย เป็นต้น อย่างนี้ว่า

เราทั้งหลาย ย่อมไม่นอกใจภรรยา

ทั้งหลาย และภรรยาทั้งหลาย ไม่นอกใจเรา

ทั้งหลาย เราทั้งหลายประพฤติพรหมจรรย์

ในหญิงทั้งหลาย นอกจากภรรยาเหล่านั้น

เพราะเหตุนี้แล เราทั้งหลายจึงไม่ตาย

แต่หนุ่ม ๆ ดังนี้ ชื่อว่า สทาร์สันโดษ.

แต่ในคานานี้ นายธนิยะหมายถึง พรหมจรรย์ คือ มรรคเบื้องต้น
๓ ประการ อันมีพรหมจรรย์คือสมณธรรมเป็นประธาน.

คำว่า **สุคเต** ได้แก่ในสำนักของพระสุคต. ด้วยว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านเรียกว่า **สุคตะ** เพราะพระองค์เสด็จไปด้วยดี ไม่ถึงที่สุด ๒ อย่าง (คือ กามสุขัลลิกานุโยค และอัสตคิลมถานุโยค) เพราะพระองค์ทรงประกอบด้วยการบรรลุถึงอริยมรรค อังงาม และเพราะพระองค์ทรงบรรลุถึงสถานที่กล่าวคือ พระนิพพาน อังคิงาม.

ก็คำว่า **สุคเต** นี้เป็นสัตตมวิภักติใช้ในอรรถว่าไกล เพราะอธิบายว่า ในสำนักพระสุคต.

คำว่า **จรามเส** ความว่า พวกเราย่อมประพฤติพรหมจรรย์ ในพระสุคตใด ท่านก็จงประพฤติพรหมจรรย์นั้นในพระสุคตนั้น เพราะเหตุนี้ นายธนิยะจึงกล่าวการประพฤติพรหมจรรย์นั้นในพระสุคตนี้ว่า **จรามเส**.

แต่พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า คำว่า **เส** (ในคำว่า **จรามเส**) เป็นนิบาต ก็ด้วยคำว่า **เส** นั้นเอง ในที่นี้ พระอาจารย์ทั้งหลายจึงให้คำจำกัดพระบาลีว่า **จรามเส** หมายถึงการอ่อนวอน ท่านชอบใจคำใดก็พึงถือเอาคำนั้น.

นายธนิยะ ทูลขอบรรพชาจะพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยการอ้างถึงการประพฤติพรหมจรรย์อย่างนี้ เมื่อแสดงประโยชน์ของการบรรพชา จึงทูลว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายเป็นผู้ถึงฝั่งแห่งชาติและมรณะ เป็นผู้กระทำที่สุดแห่งทุกข์.

พระนิพพาน ชื่อว่าฝั่งอื่นแห่งความเกิดและความตาย พวกเราจักถึงพระนิพพานนั้น ด้วยอรหัตมรรค.

บทว่า **ทกุขสุส** ได้แก่ทุกข์ในวิภูษะ. บทว่า **อนุตตรา** ได้แก่กระทำความไม่มี.

บทว่า **ภวามเส** คือ ย่อมเป็น อีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า โอหนอ พวกเรา พึงเป็น (ผู้ถึงที่สุดแห่งทุกข์) ดังนั้น ผู้ศึกษาพึงทราบค้ำนั้นได้ โดยนัยที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้ว ในคำว่า **จรามเส** นี้.

ได้ยินว่า ก็สามีและภรรยาแม่ทั้งสอง แม่ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว จึงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วทูลขอบรรพชาอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์พึงให้ข้าพระองค์ทั้งสองบรรพชาเถิด.

ครั้งนั้น มารผู้มีบาป เห็นสามีภรรยาแม่ทั้งสองนั้นถวายบังคมแล้ว กราบทูลขอบรรพชาอยู่ จึงคิดว่า สามีภรรยาทั้งสองนี้ต้องการจะพ้นอำนาจของเราไป เอาเถิด บัดนี้ เราจะทำอันตรายแก่เขาทั้งสองเหล่านั้น ดังนี้แล้ว เมื่อจะแสดงคุณในการครองเรือน จึงกล่าวคานี้ว่า **นนุทติ ปุตุเตหิ ปุตุติมา** เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นนุทติ** ได้แก่ ยินดีคือชื่นชม. บทว่า **ปุตุเตหิ** ได้แก่ บุตรทั้งหลายและธิดาทั้งหลาย. คำว่า **ปุตุเตหิ** นั้น เป็นตติยาวิภক্তি ใช้ในอรรถว่า กับ หรือใช้ในอรรถว่า ด้วย มีคำอธิบายว่า ย่อมผลิตเพลिनกับบุตรทั้งหลาย หรือย่อมผลิตเพลिनด้วยบุตรทั้งหลายที่เป็นเหตุ (ให้ผลิตเพลिन).

บุคคลผู้มีบุตร ชื่อว่า **ปุตุติมา** ท่านกล่าวอย่างนี้ด้วยศัพท์ว่า อิติ.

เทวบุตรผู้ทรงเทริดดอกไม้มงคลใดองค์หนึ่ง ในสวรรค์ชั้นวสวัตติภูมิ (ปรนิมมิตวสวัตติ) ชื่อว่า มาร.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๕ - หน้าที่ 90

ด้วยว่ามารนั้นยอมทำชนใดที่สามารถจะก้าวล่วงฐานะนั้น (ฐานะที่ไม่ต้องการ) ย่อมห้ามชนนั้นเสียได้ แต่ถ้าชนใดตนไม่อาจจะห้ามได้ มารนั้นก็ปรารถนาความตายแม้แก่ชนนั้น เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า มาร.

บทว่า ปาปิมา ได้แก่ คนชั่ว หรือคนมีความประพฤติชั่ว คำว่า ปาปิมานิ เป็นคำพูดของพระสังคีติกาจารย์ทั้งหลาย.

ก็ในคถาทั้งปวง คำที่เหลือเป็นเช่นนี้ (เหมือนกัน) อธิบายว่าเปรียบเหมือนว่า คนมีบุตรก็ผลิตเพลินด้วยบุตรทั้งหลาย คนมีโคก็ผลิตเพลินด้วยโคทั้งหลาย ฉนั้นใด คนยอมผลิตเพลินเพราะอุภธิทั้งหลาย ฉนั้นนั้น คือว่า ผู้ใดมีโค แม้ผู้นั้นก็มีโคเป็นที่รัก คือว่า เขายอมผลิตเพลินกับโคเหล่านั้น หรือว่ายอมผลิตเพลินด้วยโคทั้งหลาย อันเป็นเหตุให้ปลื้มใจฉนั้นนั้นเหมือนกัน.

มารครั้นกล่าวอย่างนี้ บัดนี้ ย่อมอ้างถึงเหตุที่จะทำให้ประโยชน์นั้น สำเร็จ จึงกล่าวว่า อุภธิหิ นรุตส นนุทนา เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุภธิ ได้แก่อุภธิ ๔ ประการคือ ๑. กามุภธิ ๒. ขันธุภธิ ๓. กิเลสุภธิ ๔. อภิสังขารุภธิ.

จริงอยู่ แม้กามทั้งหลาย ท่านก็เรียกว่า อุภธิ เพราะอรรถแห่งคำนี้ว่า สุข ในอรรถนี้ อันบุคคลยอมเข้าไปตั้งไว้เพราะเป็นที่ตั้งแห่งความสุข ที่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้อย่างนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความสุขและโสมนัส ใดแลที่บังเกิดขึ้นเพราะอาศัยกามคุณ ๕ นี้ ชื่อว่า อัสสาทะแห่งกามทั้งหลาย.

แม้ขันธทั้งหลาย ท่านก็เรียกว่า อุภธิ เพราะเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ อัน มีขันธเป็นมูล.

แม้กิเลสทั้งหลาย ท่านก็เรียกว่า อูปธิ เพราะเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ใน

อบาย.

แม้ภิสังขารทั้งหลาย ท่านก็เรียกว่า อูปธิ เพราะเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์
ในภพ.

แต่ในที่นี้ ท่านประสงค์เอากามูปธิ กามูปธินั้นมี ๒ อย่าง ด้วยอำนาจ
สัตว์และสังขาร.

ในอูปธิทั้ง ๒ อย่างนั้น จะกล่าวถึงอูปธิที่เกี่ยวกับสัตว์ (ก่อน) มาร
เมื่อแสดงถึงอูปธิที่เกี่ยวกับสัตว์ จึงกล่าวว่า ปุตุเตหิ โคหิ เป็นต้น แล้วจึง
กล่าวถึงเหตุ (ของอูปธิ) ว่า อูปธิหิ นรสฺส นนฺทนา เป็นต้น.

เนื้อความแห่งคานานี้ว่า ก็เพราะเหตุที่กามูปธิเหล่านี้ นำปีติและ
โสมนัสมาให้ จึงทำให้คนเพลิดเพลิน เพราะฉะนั้น พึงทราบคานี้ว่า ผู้มีบุตร
ย่อมเพลิดเพลินด้วยบุตรทั้งหลาย ผู้มีโคก็ย่อมเพลิดเพลินด้วยโคทั้งหลายเหมือน
กัน ตัวท่านเองก็มีบุตรและมีโค เพราะฉะนั้น ท่านจึงเพลิดเพลินด้วยโคและ
บุตรเหล่านั้น อย่าได้กลับไปสู่การบรรพชาเลย เพราะความเพลิดเพลินเหล่านี้
ย่อมไม่มีแก่นักบวช เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านแม้ปรารถนาจะพ้นทุกข์ แต่ก็กลับจะมี
ทุกข์. แม้ในบัดนี้ มารย่อมอ้างถึงเหตุที่ทำให้สำเร็จประโยชน์นั้นว่า น หิ โส
นนฺทติ โย นิรูปฺธิ เป็นต้น. เนื้อความแห่งคานานี้ว่า เพราะผู้ใดไม่มี
อูปธิเหล่านี้ ผู้นั้นพลัดพรากจากญาติทั้งหลายอันเป็นที่รัก ไม่มีอุปกรณ์เครื่อง
เครื่องใช้สอย ย่อมไม่เพลิดเพลิน ฉะนั้น ตัวท่านเอง เว้นอูปธิเหล่านี้เสีย
ออกบวชแล้วก็จะจักได้รับทุกข์.

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่ มารผู้มีบาปนี้มาแล้ว
เพื่อทำอันตรายแก่คนเหล่านี้ เมื่อจะทรงทำลายวาตะของมาร ด้วยอุปมาที่มาร
นำมาใช้นั่นเอง ประคอบบุคคลทำผลไม้ม้ให้ตกลงด้วยผลไม้ม้จะนั้น จึงทรงกลับ
คานานั่นนั่นเอง เมื่อจะทรงแสดงว่า อุปธิเป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าโศก จึงตรัส
ว่า โสจติ ปุตุเตหิ เป็นต้น.

บททั้งปวงในคานานั้น เมื่อว่าโดยบทแล้ว ก็เข้าใจง่ายทั้งนั้น แต่มีคำ
อธิบายดังต่อไปนี้ :- คุณก่อนมารผู้มีบาป ท่านอย่าได้พูดอย่างนี้ว่า คนมีบุตรย่อม
เพลิดเพลินด้วยบุตรทั้งหลาย ด้วยว่าความพลัดพราก ความว่างเว้นจากของที่รัก
ที่ชอบใจทั้งสิ้นนั้นแลย่อมมิได้ วิธีนี้บุคคลไม่อาจจะหลีกเลี่ยงได้ เพราะว่าสัตว์
ทั้งหลายมีหทัยที่ถูกถูกรศคือความเศร้าโศก ประมาณยิ่งเลียบแทบแล้ว เพราะ
เหตุที่ต้องพลัดพรากจากบุตรและภรรยาอันเป็นที่รักที่พอใจเหล่านั้น และจาก
สัตว์และสิ่งของทั้งหลาย มีโค ม้าตัวผู้ ม้าตัวเมีย เงินและทอง เป็นต้น เป็นบ้า
ไปก็มี มีจิตฟุ้งซ่านไป ถึงความตายก็มี ได้รับทุกข์ปางตายก็มี เพราะเหตุนี้เอง
คนมีบุตรจึงเศร้าโศกเพราะบุตรก็เพราะค้นหา คนยอมเศร้าโศกเพราะอุปธิ
ทั้งหลาย เหมือนคนมีบุตรยอมเศร้าโศกเพราะบุตรทั้งหลาย คนมีโคยอม
เศร้าโศกเพราะโคทั้งหลายจะนั้น เพราะเหตุไร ? เพราะคนยอมเศร้าโศกเพราะ
อุปธิทั้งหลาย ก็เพราะเหตุที่คนเศร้าโศกเพราะอุปธิทั้งหลาย ฉะนั้นนั้นแล
ผู้ใดไม่มีอุปธิ ผู้นั้นยอมไม่เศร้าโศกเลย ผู้ใดชื่อว่าไม่มีอุปธิ เพราะละความ
เกี่ยวข้องในอุปธิเสียได้ ผู้นั้นยอมมีความสันโดษด้วยจิรว อันเป็นเครื่องบริ-
หารกาย ด้วยบิณฑบาตที่เป็นเครื่องบริหารท้อง จะดำเนินไปด้วยวิธีใด ๆ ก็

ยึดถือ (ความสันโดษ) เท่านั้น ดำเนินไปอยู่ ก็ย่อมทราบได้ว่า สิ่งอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ไม่มี ฯลฯ เปรียบเหมือนนกมีแต่ปีก ฯลฯ ก็เพราะฆ่าความเศร้าโศกเสียใจได้อย่างนี้ ผู้ใดไม่มีอุปธิ ผู้นั้นย่อมไม่เศร้าโศกเลย.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้เทศนาจบลงด้วยขอดีคือ พระอรหันต์อย่างนี้อีกอย่างหนึ่ง ผู้ใดไม่มีอุปธิ ผู้ใดไม่มีกิเลส ผู้นั้นย่อมไม่เศร้าโศก ด้วยว่าทราบใดที่ยังมีกิเลสอยู่ อุปธิทั้งหลายหรือมูลแห่งความเศร้าโศกทั้งหลายก็ย่อมมีอยู่ทราบนั้น ก็เพราะละกิเลสเสียได้ ความเศร้าโศกจึงไม่มี เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงให้เทศนาจบลงด้วยขอดีคือพระอรหันต์ทีเดียว แม้ด้วยประการฉะนี้.

ในที่สุดแห่งเทศนา นายธนิยะและภรรยาทั้งสองได้บวชแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสด็จไปยังวัดเขตวันทางอากาศเช่นเดิม เขาทั้งสองเหล่านั้น ครั้นบวชแล้วได้ทำให้แจ้งซึ่งพระอรหันต์ พวกโคบาลให้สร้างวิหารเพื่อท่านทั้งสองนั้นในที่ที่เป็นที่อยู่ วิหารนั้น ยังปรากฏชื่อว่า โคपालวิหาร มาจนทุกวันนี้

จบอรรถกถาธนิยสูตร แห่งคัมภีร์
ขุททกนิกาย ชื่อปรมัตถทีปนี

ขัควิสาณสูตรที่ ๓

ว่าด้วยผู้เที่ยวไปคนเดียวเหมือนนอแรด

[๒๕๖] บุคคลวางอาชญาในสัตว์ทั้ง
ปวงแล้ว ไม่เบียดเบียนบรรดาสัตว์เหล่านั้น
แม้ผู้ใดผู้หนึ่งให้ลำบาก ไม่พึงปรารถนาบุตร
จะพึงปรารถนาสหายแต่ที่ไหน พึงเที่ยวไป
ผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

ความเยื่อใยย่อมมีแก่บุคคลผู้เกี่ยว
ข้องกัน ทุกข์นี้ย่อมเกิดขึ้นตามความเยื่อใย
บุคคลถึงเห็นโทษอันเกิดแต่ความเยื่อใย พึง
เที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด ฉะนั้น.

บุคคลอนุเคราะห์มิตรสหาย เป็นผู้มึ
จิตปฏิพัทธ์แล้ว ชื่อว่าย่อมยังประโยชน์ให้
เสื่อม บุคคลเห็นภัย คือ การยังประโยชน์
ให้เสื่อมในการเซยชนิดนี้ พึงเที่ยวไปผู้เดียว
เหมือนนอแรด ฉะนั้น.

บุคคลข้องอยู่แล้ว ด้วยความเยื่อใย
ในบุตรและภริยา เหมือนไม้ไผ่กอใหญ่เกี่ยว
ก่ายกัน ฉะนั้น บุคคลไม่ข้องอยู่ เหมือน

หน่อไม้ ฟิงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด
ฉะนั้น.

เนื้อในป่าที่บุคคลไม่ผูกไว้แล้ว ย่อม
ไปหากินตามความปรารถนา ฉนั้นใด นรชน
ผู้รู้แจ้ง เฟ่งความประพฤติตามความพอใจ
ของตน ฟิงเที่ยวไปแต่ผู้เดียวเหมือนนอแรด
ฉะนั้น.

การปรักษาในที่อยู่ ที่ยืน ในการไป
ในการเที่ยว ย่อมมีในท่ามกลางแห่งสหาย
บุคคลเฟ่งความประพฤติตามความพอใจ ที่
พวกบุรุษชั่วไม่เฟ่งเล็งแล้วฟิงเที่ยวไปผู้เดียว
เหมือนนอแรด ฉะนั้น.

การเล่น การยินดี ย่อมมีในท่าม-
กลางแห่งสหาย อนึ่ง ความรักที่ยิ่งใหญ่
ย่อมมีในบุตรทั้งหลาย บุคคลเมื่อเกลียดชัง
ความพลัดพรากจากสัตว์และสังขารอันเป็น
ที่รัก ฟิงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด
ฉะนั้น.

บุคคลย่อมเป็นอยู่ตามสบาย ในทิศ
ทั้งสี่และไม่เดือดร้อน ยินดีด้วยปัจจัยตามมี

ตามได้ ครอบงำเสียซึ่งอันตราย ไม่หวาด-
เสียว พึงเป็นผู้เที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด
ฉะนั้น.

แม้บรรพชิตบางพวกก็สงเคราะห์ได้
ยาก อนึ่ง คฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือนสงเคราะห์
ได้ยาก บุคคลเป็นผู้มีความขวนขวายน้อย
ในบุตรของผู้อื่น พึงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือน
นอแรด ฉะนั้น.

นักปราชญ์ละเหตุ อันเป็นเครื่อง
ปรากฏแห่งคฤหัสถ์ ดูก้อนทองกลางมีใบ
ร่วงหล่น ตัดเครื่องผูกแห่งคฤหัสถ์ได้แล้ว
พึงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด ฉะนั้น.

ถ้าว่าบุคคลพึงได้สหายผู้มีปัญญา
เครื่องรักษาตน ผู้เที่ยวไปร่วมกันได้มีปรกติ
อยู่ด้วยกรรมดี เป็นนักปราชญ์ไซ้ พึง
ครอบงำอันตรายทั้งปวง เป็นผู้มีใจชื่นชม
มีสติ เทียวไปกับสหายนั้น.

หากว่าบุคคลไม่พึงได้สหายผู้มี
ปัญญาเครื่องรักษาตน ผู้เที่ยวไปร่วมกันได้
มีปรกติอยู่ด้วยกรรมดี เป็นนักปราชญ์ไซ้

ฟังเที่ยวไปแต่ผู้เดียว ดูพระราชาทรงละ
แว่นแคว้นอันพระองค์ทรงชนะแล้วเสด็จไป
แต่ผู้เดียว ดูข้างชื่อมาตั้งคะละโขลงเที่ยว
อยู่ในป่าแต่ตัวเดียว ฉะนั้น.

เราย่อมสรรเสริญสหายผู้ถึงพร้อม
ด้วยศีลขันธุ์เป็นต้น ฟังคบสหายผู้ประเสริฐ
สุด ผู้เสมอกัน กุลบุตรไม่ได้สหายผู้ประ-
เสริฐสุดและผู้เสมอกันเหล่านี้แล้ว ฟังเป็น
ผู้บริโภคนิโคชนะไม่มีโทษ เที่ยวไปผู้เดียว
เหมือนนอแรด ฉะนั้น.

บุคคลแลดูกำไลทองทั้งสองอันงาม
ผูกฝ่อง ที่บุตรแห่งนายช่างทองให้สำเร็จ
ด้วยดีแล้ว กระทบกันอยู่ในข้อมือ ฟังเที่ยว
ไปผู้เดียว เหมือนนอแรด ฉะนั้น.

การที่เราจะฟังพูดจากับพระกุมารที่
สอง หรือการชั่งอยู่ด้วยอำนาจแห่งความ
เยื่อใย ฟังมิได้ดั่งนี้ บุคคลถึงเห็นภยันต์
ในอนาคต ฟังเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด
ฉะนั้น.

ก็ถามทั้งหลายงามวิจิตร มีรสอร่อย

เป็นที่รื่นรมย์ใจ ย่อมย่ำยีจิตด้วยรูปแปลกๆ

บุคคลเห็นโทษในกามคุณทั้งหลายแล้ว พึง

เที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด ฉะนั้น.

บุคคลเห็นภัย คือ จัญไร ฝี อุบัติวะ

โรค ลูกศร และความน่ากลัวนี้ ในกามคุณ

ทั้งหลายแล้ว พึงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือน

นอแรด ฉะนั้น.

บุคคลพึงครอบงำอันตรายเหล่านี้แม้

ทั้งปวง คือ หนาว ร้อน หิว ระบาย ลม

แดด เหลือบและสัตว์เสือกกลานแล้ว พึง

เที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด ฉะนั้น.

บุคคลพึงเป็นผู้เที่ยวไปผู้เดียวเหมือน

นอแรด เปรียบเหมือนช้างใหญ่ที่เกิดใน

ตระกูลปทุม มีชันษ์เกิดขึ้นแล้ว ละโขลง

อยู่ในป่าตามอภิมย์ ฉะนั้น.

บุคคลพึงใคร่ครวญถ้อยคำของพระ-

ปัจเจกพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ว่า

การที่บุคคลผู้ยินดีแล้วด้วยการคลุกคลีด้วย

คณะจะพึงบรรลุวิมุตติอันมีในสมัย นั้นไม่

เป็นฐานะที่จะมีได้พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือน
นอแรด ฉะนั้น.

เราล่วงพ้นทิวาอันเป็นข้าศึกได้แล้ว
ถึงความเป็นผู้เที่ยง ได้มรรคแล้ว เป็นผู้
ญาณเกิดขึ้นแล้ว อันผู้อื่นไม่พึงแนะนำ พึง
เที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด ฉะนั้น.

บุคคลผู้ไม่โลภ ไม่หลงกลวง ไม่มี
ความกระหาย ไม่ลบหลู่ มีโมหะดุจน้ำฝาด
อันกำจัดเสียแล้ว ไม่มีความอยาก ครอบงำ
โลกทั้งปวงได้แล้ว พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือน
นอแรด ฉะนั้น.

กุลบุตรพึงเว้นสหายผู้ลามก ไม่พึง
เสพด้วยตนเอง ซึ่งสหายผู้ซึ่งบอกความ
ฉิบหายมิใช่ประโยชน์ ผู้ตั้งอยู่ในกรรมอัน
ไม่เสมอ ผู้ข้องอยู่ ผู้ประมาท พึงเที่ยวไป
ผู้เดียว เหมือนนอแรด ฉะนั้น.

บุคคลพึงคบมิตรผู้เป็นพหูสูตตรง
ธรรม ผู้ยิ่งด้วยคุณธรรม มีปฏิภาณ รู้จัก
ประโยชน์ทั้งหลาย กำจัดความสงสัยได้แล้ว
พึงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด ฉะนั้น.

บุคคลไม่พอใจการเล่น ความยินดี
และกามสุขในโลกแล้ว ไม่พึงเล็งอยู่ เว้น
จากฐานะแห่งการประดับ มีปกติก้าวคำ-
สัตย์ พึงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด
ฉะนั้น.

บุคคลละบุตร ภรรยา บิดา มารดา
ทรัพย์ ข้าวเปลือก พวกพ้อง และกามซึ่ง
ตั้งอยู่ตามส่วนแล้ว พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือน
นอแรด ฉะนั้น.

บัณฑิตทราบว่าคุณเกี่ยวข้องใน
เวลาบริโภคเบญจกามคุณนี้มีสุขน้อย มีความ
ยินดีน้อย มีทุกข์มาก ดูก้าวผี ดังนี้แล้ว
พึงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด ฉะนั้น.

บุคคลพึงทำลายสังโยชน์ทั้งหลายเสีย
เหมือนปลาทำลายข่าย เหมือนไฟไม่หวน
กลับมาสู่ที่ไหม้แล้ว พึงเที่ยวไปผู้เดียว
เหมือนนอแรด ฉะนั้น.

บุคคลผู้มีจักขุทอดลงแล้ว ไม่คะนอง
เท้า มีอินทรีย์อันคุ้มครองแล้ว มีใจอันรักษา
แล้ว ผู้อันกิเลสไม่ร้าวรดแล้ว และอันไฟ

คือกิเลสไม่แผดเผาอยู่ พึงเที่ยวไปผู้เดียว
เหมือนนอแรด ฉะนั้น.

บุคคลละเพศแห่งคฤหัสถ์ ดุจต้น
ทองหลางมีใบร่วงหล่นแล้วนุ่งห่มผ้ากาสายะ
ออกบวชเป็นบรรพชิต พึงเที่ยวไปผู้เดียว
เหมือนนอแรด ฉะนั้น.

ภิกษุไม่กระทำความยินดีในรสทั้ง-
หลาย ไม่โลเล ไม่เลียงคนอื่น มีปกติเที่ยว
บิณฑบาตตามลำดับตรอก ผู้มีจิตไม่ผูกพัน
ในตระกูล พึงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด
ฉะนั้น.

บุคคลละธรรมเป็นเครื่องกั้นจิต ๕
อย่าง บรรเทาอุปกิเลสทั้งปวงแล้ว ผู้อัน
ทิฐฐิไม่อาศัย ตัดโทษคือความเชื่อใจได้แล้ว
พึงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด ฉะนั้น.

บุคคลละสุข ทุกข์ โสมนัสและ
โทมนัสในกาลก่อนได้ ได้อุเบกขาและสมณะ
อันบริสุทธิแล้ว พึงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือน
นอแรด ฉะนั้น.

บุคคลปรารถนาความเพียรเพื่อบรรลุ
ปรมาตตประโยชน์ มีจิตไม่หดหู่ มีความ

ประพฺตติไม่เกียจคร้านมีความบากบั่นมั่นคง
ถึงพร้อมแล้ว ด้วยกำลังกาย และกำลังญาณ
พึงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด ฉะนั้น.

บุคคลไม่ละการหลีกเร้นและฌาน มี
ปกติประพฺตติธรรม อันสมควรเป็นนิตยใน
ธรรมทั้งหลาย พิจารณาเห็นโทษในภพ
ทั้งหลาย พึงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด
ฉะนั้น.

บุคคลผู้ปรารถนาความสิ้นตัณหา
พึงเป็นผู้ไม่ประมาท ไม่เป็นคนบ้าคนใบ้
มีการสติ มีสติ มีธรรมอันกำหนดรู้แล้ว
เป็นผู้เที่ยง มีความเพียร พึงเที่ยวไปผู้เดียว
เหมือนนอแรด ฉะนั้น.

บุคคลไม่สะดุ้งในธรรมมีความไม่
เที่ยงเป็นต้น เหมือนราชสีห์ไม่สะดุ้งในเสียง
ไม่ข้งอยู่ ในธรรมมีขันธและอายตนะ
เป็นต้น เหมือนลมไม่ข้งอยู่ในข่าย ไม่ติด
อยู่ด้วยความยินดี และความโลภ เหมือน
ดอกปทุมไม่ติดอยู่ด้วยน้ำ พึงเที่ยวไปผู้เดียว
เหมือนนอแรด ฉะนั้น.

บุคคลพึงเสพเสนาสนะอันสงัด เป็น
ผู้เที่ยวไปผู้เดียวเช่นกับนอแรด เหมือน
ราชสีห์มีเขี้ยวเป็นกำลัง ข่มขี่ครอบงำหมู่น้อย
เที่ยวไป ฉะนั้น.

บุคคลเสพอยู่ซึ่งเมตตาวิมุตติ กรุณา-
วิมุตติ มุทิตาวิมุตติ และอุเบกขาวิมุตติ
ในกาลอันควร ไม่ยินร้ายด้วยโลกทั้งปวง
พึงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด ฉะนั้น.

บุคคลละราคะ โทสะ และโมหะแล้ว
ทำลายสังโยชน์ทั้งหลายแล้ว ไม่สะดุ้งใน
เวลาสิ้นชีวิต พึงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือน
นอแรด ฉะนั้น.

มนุษย์ทั้งหลายผู้ไม่สะอาด มีปัญญา
มุ่งประโยชน์ตน ผู้ไม่มีเหตุ ย่อมคบหาสมา-
คบมิตรผู้หาได้ยากในทุกวันนี้ เพราะมีเหตุ
เป็นประโยชน์ บุคคลพึงเที่ยวไปผู้เดียว
เหมือนนอแรด ฉะนั้น.

อรรถกถาขัควิสาณสูตร

วรรคที่ ๑

คาถาที่ ๑

ขัควิสาณสูตร เริ่มต้นว่า สพฺเพสุ ภูเตสุ ดังนี้ มีอุบัตินี้ได้อย่างไร.

พระสูตรทั้งปวงมีอุบัติ ๔ อย่าง คือ เพราะอริยาศัยของตน ๑ เพราะอริยาศัยของผู้อื่น ๑ เพราะการเกิดขึ้นแห่งเรื่อง ๑ เพราะอำนาจแห่งคำถาม ๑. จริงอยู่ สูตรทั้งหลายมีทวยตานุปัสสนาสูตรเป็นต้น มีอุบัติเพราะอริยาศัยของตน. สูตรทั้งหลายมีเมตตาสสูตรเป็นต้น มีอุบัติเพราะอริยาศัยของผู้อื่น สูตรทั้งหลายมีอรุคสูตรเป็นต้น มีอุบัติเพราะการเกิดขึ้นแห่งเรื่อง สูตรทั้งหลายมีวัมมิกสูตรเป็นต้นมีอุบัติเพราะอำนาจแห่งคำถาม.

ในสูตรเหล่านั้น ขัควิสาณสูตรมีอุบัติเพราะอำนาจแห่งคำถามโดยไม่แปลกกัน แต่โดยแปลกกัน เพราะในขัควิสาณสูตรนี้บางคาถาพระปัจเจกสัมพุทธะนั้น ๆ ถูกถามจึงกล่าว บางคาถาไม่ถูกถาม จึงเปล่งอุทานอันสมควรแก่นัยที่ตนสักว่าบรรลุแล้วเท่านั้น เพราะฉะนั้น บางคาถามีอุบัติเพราะอำนาจแห่งคำถาม บางคาถามีอุบัติเพราะอริยาศัยของผู้อื่น บางคาถามีอุบัติเพราะอริยาศัยของตน. ในอุบัติเหล่านั้น อุบัติเพราะอำนาจแห่งคำถามโดยไม่แปลกกันนั้น ฟังทราบอย่างนี้จำเดิมแต่ต้น.

ในสมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถี ครั้งนั้นแล พระอานนทผู้มีอายุไปในที่ลับหลีกเร้นอยู่ได้เกิดปริวิตกในใจอย่างนี้ว่า ความปรารถนาและอกินิหารย่อมปรากฏแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย หาปรากฏแก่พระ-

สาวกทั้งหลาย แก่พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายอย่างนั้นไม่ ไฉนหนอ เราพึงเข้าไปเฝ้าทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้า. ท่านพระอานนท์ออกจากที่หลีกเร้นแล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ทูลถามเรื่องนี้ตามลำดับ. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสปุพพโยคาวจรสูตรแก่ท่านพระอานนท์ว่า คุณก่อนอานนท์ อานิสงส์ ๕ เหล่านี้ คือ บุคคลย่อมบรรลุนิพพานในภพเดียวเพราะปุพพโยคาวจรก่อนทีเดียว ถ้าไม่บรรลุนิพพานในภพเดียว ต่อมาก็บรรลุนิพพานในเวลาตาย ฯลฯ ต่อมาเป็นเทวบุตรก็บรรลุนิพพาน ต่อมาก็เป็นจิปปาภิญญบุคคล ในที่เฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ต่อมาก็ย่อมเป็นพระปัจเจกสัมพุทธะในกาลภายหลัง ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว จึงตรัสอีกว่า คุณก่อนอานนท์ ธรรมคาพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอภินิหาร มีปุพพโยคาวจรธรรม เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธะ และสาวกทั้งหลาย พึงประสงค์ความปรารถนาและอภินิหาร.

ท่านพระอานนท์นั้นทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าทั้งหลายควรนานเท่าไร. พระองค์ตรัสว่า คุณก่อนอานนท์ ความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าทั้งหลายควรนานโดยการกำหนดอย่างต่ำที่สุดถึงสี่อสงไขยและแสนกัป โดยกำหนดปานกลาง แปดอสงไขยและแสนกัป โดยการกำหนดอย่างสูง สิบหกอสงไขยและแสนกัป ประเภททั้ง ๓ นั้น พึงรู้ด้วยอำนาจแห่งพระพุทธเจ้า ผู้ปัญญาธิกะ ผู้ศรัทธาธิกะ และผู้วิริยาธิกะ จริงอยู่ พระพุทธเจ้าผู้ปัญญาธิกะ มีศรัทธาน้อยแต่มีปัญญามาก ผู้ศรัทธาธิกะมีปัญญาปานกลางแต่มีศรัทธามาก ผู้วิริยาธิกะมีศรัทธาและปัญญาน้อย แต่มีความเพียรมาก.

ก็ข้อที่ บุคคลให้ทานเช่นกับด้วยทานของพระเวสสันดรทุก ๆ วันก็ดี
สั่งสมบารมีธรรมมีศีลเป็นต้น อันสมควรแก่คุณนั้นก็ดี ยังไม่ถึงสี่สงไขย
แสนกัปแล้ว ก็เป็นพระพุทธรเจ้าในระหว่าง นั้นไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ เพราะ
เหตุไร เพราะคุณยังไม่ตั้งท้อง ยังไม่ถึงความไพบุลย์ ยังไม่ถึงความแค้นรอบ
เปรียบเหมือนข้อที่ข้าวกล้าจะออกรวงได้ โดยล่วงไป ๓ เดือน ๔ เดือน หรือ
๕ เดือน ไม่ถึงกาลนั้น ๆ แล้ว บุคคลจะปรารถนาวันละแสนครั้งทุก ๆ วันก็ดี
รดน้ำวันละแสนครั้งทุก ๆ วันก็ดี จะให้ออกรวงได้โดยภายใน ๑ ปีก็ หรือ
๑ เดือน นั้นไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ เพราะเหตุไร เพราะข้าวกล้ายังไม่ตั้งท้อง ยัง
ไม่ถึงความไพบุลย์ ยังไม่ถึงความแค้นรอบ ชื่อฉันใด ข้อที่บุคคลให้ทานเช่นกับ
ด้วยทานของพระเวสสันดรทุก ๆ วันก็ดี สั่งสมบารมีธรรมมีศีลเป็นต้น อัน
สมควรแก่คุณนั้นก็ดี ยังไม่ถึงสี่สงไขยแสนกัปแล้ว จักเป็นพระพุทธรเจ้าใน
ระหว่าง นั้นไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ เพราะเหตุไร เพราะคุณยังไม่ตั้งท้อง ยัง
ไม่ถึงความไพบุลย์ ยังไม่ถึงความแค้นรอบ ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น
พึงทำการบำเพ็ญบารมีตลอดกาลตามที่กล่าวนั้นเทียว เพื่อประโยชน์แก่ความ
แค้นรอบแห่งคุณ ก็เมื่อบุคคลปรารถนาความเป็นพระพุทธรเจ้า โดยกาลแม้
ประมาณเท่านี้ ก็พึงปรารถนาสมบัติ ๘ ประการ ในการสร้างอภินิหาร จจริงอยู่

อภินิหารนี้ย่อมสำเร็จได้ ก็เพราะ

การประชุมธรรม ๘ ประการ คือ ความเป็น

มนุษย์ ๑ ความถึงพร้อมด้วยเพศ ๑ เหตุ ๑

การเห็นพระศาสดา ๑ การบรรพชา ๑ ความ

ถึงพร้อมแห่งคุณ ๑ อธิการ ๑ ความพอใจ ๑.

คำว่า อภินิหาร นั้นเป็นชื่อแห่งมูลปณิธาน. ในการประชุมธรรม ๘ ประการนั้น คำว่า ความเป็นมนุษย์ ได้แก่ มนุษยชาติ. ด้วยว่านอกจาก มนุษยชาติแล้ว ปณิธานของบุคคลผู้ดำรงอยู่ในชาติที่เหลือทั้งหลาย แม้ใน ชาติเทวดาก็ตาม ก็ย่อมสำเร็จไม่ได้ เพราะบุคคลที่ดำรงอยู่ในมนุษยชาตินั้น เมื่อปรารถนาความเป็นพระพุทธเจ้า ทำบุญกรรมทั้งหลายมีทานเป็นต้นแล้ว ฟังปรารถนาความเป็นมนุษย์เท่านั้น ผู้ดำรงอยู่ในมนุษยชาตินั้น ฟังตั้งปณิธาน ด้วยว่า อภินิหารย่อมสำเร็จอย่างนี้.

คำว่า ความถึงพร้อมด้วยเพศ ได้แก่ ความเป็นบุรุษ. ก็ปณิธาน ของสตรี กะเทย และอุกโตพญฺชนก แม้ดำรงอยู่ในมนุษยชาติ ก็ย่อมสำเร็จ ไม่ได้ ด้วยว่าบุคคลผู้ดำรงอยู่ในมนุษยชาตินั้น เมื่อปรารถนาความเป็นพระ- พุทธเจ้า ทำบุญกรรมทั้งหลายมีทานเป็นต้นแล้ว ฟังปรารถนาความเป็นบุรุษ เท่านั้น ผู้ดำรงอยู่ในความเป็นบุรุษนั้น ฟังตั้งปณิธาน อภินิหารย่อมสำเร็จได้ ด้วยประการฉะนี้.

คำว่า เหตุ ได้แก่ ความถึงพร้อมแห่ง อุปนิสัย แห่งพระอรหัต. ก็บุคคลใดพยายามอยู่ในอรรถภาพนั้น สามารถเพื่อบรรลุพระอรหัตได้ อภินิหาร ย่อมสำเร็จแก่บุคคลนั้น หากสำเร็จแก่บุคคลนอกนี้ไม่ เหมือนสำเร็จแก่สุเมธ- บัณฑิต ฉะนั้น ด้วยว่าสุเมธบัณฑิตนั้น บรรพชาที่บาทมูลของพระพุทธเจ้า พระนามว่า ทีปังกร ได้เป็นผู้สามารถเพื่อบรรลุพระอรหัตโดยอรรถภาพนั้นได้.

คำว่า การเห็นพระศาสดา ได้แก่ การเห็นเฉพาะพระพักตร์ พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ด้วยว่าอภินิหารย่อมสำเร็จด้วยประการนี้ หากสำเร็จโดย

ประการอื่นไม่ เหมือนสำเร็จแก่สุเมธบัณฑิตฉะนั้น เพราะสุเมธบัณฑิตนั้น เห็นพระพุทธเจ้าพระนามว่า **ทีปังกร** เฉพาะพระพักตร์แล้ว ได้ตั้งความปรารถนา.

คำว่า **การบรรพชา** ได้แก่ ความเป็นอนาคาริก. ก็ความเป็นอนาคาริกนั้นแล ย่อมควรในศาสนา หรือในนิกายของดาบสและปริพาชก ผู้เป็นกรรมวาทีและกิริยวาที เหมือนควรแก่สุเมธบัณฑิตฉะนั้น ด้วยว่าสุเมธบัณฑิตนั้น เป็นดาบส ชื่อสุเมธ จึงตั้งปณิธาน.

คำว่า **ความถึงพร้อมแห่งคุณ** ได้แก่ การได้คุณธรรมมีฉานเป็นต้น. ก็อภินิหารยอมสำเร็จแก่บุคคลแม้บวชแล้ว ผู้ถึงพร้อมด้วยคุณเท่านั้น ย่อมไม่สำเร็จแก่บุคคลนอกนี้ เหมือนสำเร็จแก่สุเมธบัณฑิตฉะนั้น ด้วยว่าสุเมธบัณฑิตนั้น ได้อภิญญา ๕ และได้สมาบัติ ๘ แล้ว จึงตั้งปณิธาน.

คำว่า **อธิการ** ได้แก่ การการทำที่ยิ่ง อธิบายว่า การบริจาค. จริงอยู่ อภินิหารยอมสำเร็จแก่บุคคลผู้ทำการบริจาควัตถุมีชีวิตเป็นต้น แล้วตั้งปณิธานไว้เท่านั้น หาสำเร็จแก่บุคคลนอกนี้ไม่เหมือนสำเร็จแก่สุเมธบัณฑิตฉะนั้น ก็สุเมธบัณฑิตนั้นทำการบริจาควัตถุแล้วตั้งปณิธานอย่างนี้ว่า

ขอพระพุทธเจ้า พร้อมด้วยศิษย์

ทั้งหลาย จงทรงเหยียบข้าพเจ้าไป อย่าได้

ทรงเหยียบเปือกตมเลย ขอการกระทำดังนี้

จักเป็นเพื่อประโยชน์แก่กุลแก่ข้าพเจ้า.

คำว่า **ความพอใจ** ได้แก่ ความเป็นผู้ปรารถนาเพื่อจะทำ ความเป็นผู้ปรารถนาเพื่อจะทำนั้นของบุคคลใดมีกำลัง อภินิหารยอมสำเร็จแก่บุคคล

นั่น ก็ความเป็นผู้ปรารถนาเพื่อจะทำนั้น ฟังทราบว่ ถ้าบางคนฟังกล่าวว่า ใครเล่าใหม่ในนรกตลอดสี่อสงไขยและแสนกัปแล้ว ย่อมปรารถนาความเป็นพระพุทธรเจ้าดังนี้ไซ้ร้ บุคคลใดได้ฟังคำนั้นแล้ว ย่อมอุตสาหะเพื่อจะกล่าวว่า เรา ความเป็นผู้ปรารถนาเพื่อจะทำของบุคคลนั้นชื่อว่ามิกำลัง.

อนึ่ง ความเป็นผู้ปรารถนาเพื่อจะทำนั้น ฟังทราบว่ ถ้าบางคนฟังกล่าวว่า ใครเล่าเหยียบข้ามสกลจักรวาลอันเต็มด้วยถ่านเพลิงที่ปราศจากเปลวแล้ว ย่อมปรารถนาความเป็นพระพุทธรเจ้า ใครเล่าเหยียบข้ามสกลจักรวาลอันเกลื่อนกล่นด้วยหอกและหลาวแล้ว ย่อมปรารถนาความเป็นพระพุทธรเจ้า ใครเล่าลุยข้ามสกลจักรวาลอันเต็มด้วยน้ำปริ่มฝั่งแล้ว ย่อมปรารถนาความเป็นพระพุทธรเจ้า ใครเล่าย่ำยีก้างลวงสกลจักรวาลซึ่งคารคาศด้วยกอไผ่ช้วนินรันตร์แล้ว ย่อมปรารถนาความเป็นพระพุทธรเจ้า ดังนี้ไซ้ร้ บุคคลใดได้ฟังคำนั้นแล้ว ย่อมอุตสาหะเพื่อจะกล่าวว่า เรา ความเป็นผู้ปรารถนาเพื่อจะทำของบุคคลนั้นชื่อว่ามิกำลัง. สุขเมธบัณฑิตประกอบพร้อมด้วยนันทะ คือ ความเป็นผู้ปรารถนาเพื่อจะทำเห็นปานนี้ ได้ตั้งปณิธานแล้วแล.

พระโพธิสัตว์ผู้มีอภินิหารสำเร็จแล้วอย่างนี้แล ย่อมไม่ถึงอภัพฐานะ ๑๘ ประการ. จริงอยู่ พระโพธิสัตว์นั้น จำเดิมแต่นั้น ย่อมไม่เป็นคนบอด แต่กำเนิด ๑ ไม่เป็นคนหนวกแต่กำเนิด ๑ ไม่เป็นคนบ้า ๑ ไม่เป็นคนไข้ ๑ ไม่เป็นคนแคระ ๑ ไม่เกิดในชนชาติมิลักกะ ๑ ไม่เกิดในท้องของนางทาสี ๑ ไม่เป็นคนนิยตมิจฉาทิฎฐิ ๑ ไม่เป็นคนกลับเพศ ๑ ไม่ทำอนันตริยกรรม ห้าอย่าง ๑ ไม่เป็นคนโรคเรื้อน ๑ อตภาพสุคท่ายไม่เวียนมาในกำเนิด

ดิรัจฉาน ๑ ไม่มีอรรถภาพใหญ่กว่าช้าง ๑ ไม่เกิดในขุปปิปาสิกเปรดและนิชฌาม
ตัณหิกเปรด ๑ ไม่เกิดในจำพวกกาลกัณฐิกาสุรทั้งหลาย ๑ ไม่เกิดในอเวจี
นรก ๑ ไม่เกิดในโลกันตริกนรก ๑ ไม่เป็นมารในสวรรค์ชั้นกามาวจร ไม่
เกิดในอสังขณิภพในรูปาจรภูมิ ไม่เกิดในภพสุทธาวาส ไม่เกิดในอันตมภพ
ไม่ก้าวไปสู่จักรวาลอื่น ๑.

ก็พุทธรูมิ ๔ เหล่านี้ใด คือ อุตสาหะ ๑ อุมมัคคะ ๑ อวิภูฐานะ ๑
หิตจริยา ๑ พระโพธิสัตว์เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยพุทธรูมิเหล่านั้น. ในพุทธรูมิ
๔ ประการนั้น ความเพียรเรียกว่า อุตสาหะ ปัญญาเรียกว่า อุมมัคคะ
อริยฐานเรียกว่า อวิภูฐานะ เมตตาภาวนาเรียกว่า หิตจริยา.

ก็อชยาศัย ๖ ประการ แม้เหล่านี้ใด คือ อชยาศัยเพื่อเนกขัมมะ
อชยาศัยเพื่อปวิเวก อชยาศัยเพื่อความไม่โลภ อชยาศัยเพื่อความไม่โกรธ
อชยาศัยเพื่อความไม่หลง อชยาศัยเพื่อความสลัดออก ย่อมเป็นไปเพื่อบ่ม
โพธิญาณ เพราะพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ประกอบพร้อมด้วยอชยาศัยเหล่าใด
พระโพธิสัตว์ทั้งหลายผู้มีอชยาศัยเพื่อเนกขัมมะ เรียกว่า มีปกติเห็นโทษในกาม
ผู้มีอชยาศัยเพื่อปวิเวก เรียกว่า มีปกติเห็นโทษในการคลุกคลี ผู้มีอชยาศัย
เพื่อความไม่โลภ เรียกว่า มีปกติเห็นโทษในโลภะ ผู้มีอชยาศัยเพื่อความ
ไม่โกรธ เรียกว่า มีปกติเห็นโทษในโทสะ ผู้มีอชยาศัยเพื่อความไม่หลง
เรียกว่า มีปกติเห็นโทษในโมหะ และผู้มีอชยาศัยเพื่อความสลัดออก เรียกว่า
มีปกติเห็นโทษในภพทั้งปวง สุขเมธบัณฑิตผู้โพธิสัตว์เป็นผู้ประกอบด้วยอชยาศัย
เหล่านั้น.

ถามว่า ก็การปรารธนาเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายควรรนานเท่าไร
ตอบว่า การปรารธนาเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายควรรนานถึงสองอสงไขย
และแสนกัป ต่ำกว่านั้นไม่ควร ฟังทราบเหตุในการปรารธนาเป็นพระปัจเจก-
พุทธเจ้านี้โดยนัยที่กล่าวไว้ในบทก่อนนั้นแล ก็เมื่อบุคคลปรารธนาความเป็น
พระปัจเจกพุทธเจ้า โดยกาลแม้มีประมาณเท่านี้ ฟังปรารธนาสมบัติ ๕ ประการ
ในการสร้างอภินิหาร จริงอยู่ พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น มีเหตุแห่งอภินิหาร
เหล่านั้น คือ ความเป็นมนุษย์ ๑ ความถึงพร้อมด้วยเพศ ๑ การเห็นท่าน
ผู้ปราศจากอาสวะ ๑ อธิการ ๑ ความพอใจ ๑ บรรดาบทเหล่านั้น
บทว่า การเห็นท่านผู้ปราศจากอาสวะ ได้แก่ การเห็นพระพุทธรเจ้า พระ-
ปัจเจกพุทธเจ้า หรือพระสาวก องค์ใดองค์หนึ่ง. บทที่เหลือ มีนัยดังกล่าว
แล้วนั้นแล.

ถามว่า ก็การปรารธนาเป็นพระสาวกทั้งหลายควรรนานเท่าไร. ตอบว่า
การปรารธนาเป็นพระอัครสาวกทั้งสอง ควรรนานหนึ่งอสงไขยและแสนกัป
การปรารธนาเป็นพระอัครสาวกควรรนานแสนกัป ความปรารธนาเป็นพระ-
มารดาพระบิดา อุปัฏฐาก และพระโอรสของพระพุทธรเจ้า ควรรนานแสนกัป
เหมือนกัน ต่ำกว่านั้นไม่ควร เหตุในการปรารธนานั้นมีนัยดังกล่าวแล้วนั้น
เทียว ก็พระสาวกเหล่านั้นทั้งหมดมีอภินิหารสมบูรณ์ด้วยองค์ ๒ อย่าง คือ
อธิการ ๑ ความพอใจ ๑ เท่านั้น.

พระพุทธรเจ้าทั้งหลายทรงบำเพ็ญพระบารมีทั้งหลาย ตลอดกาลมี
ประเภทตามที่กล่าวแล้ว ด้วยการปรารธนานี้ ด้วยอภินิหารนี้นั้นแลอย่างนี้

เมื่อจะทรงอุบัติขึ้นโลก ก็ทรงอุบัติในตระกูลกษัตริย์ หรือตระกูลพราหมณ์ พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมอุบัติในตระกูลกษัตริย์ ตระกูลพราหมณ์ หรือตระกูลคหบดี ตระกูลใดตระกูลหนึ่ง ส่วนพระอัครสาวกทั้งหลาย ย่อมเกิดในตระกูลกษัตริย์ หรือตระกูลพราหมณ์เท่านั้น เหมือนพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย พระพุทธรเจ้าทั้งปวง ย่อมไม่ทรงอุบัติในกัปกำลังเสื่อม ย่อมทรงอุบัติในกัปกำลังเจริญ พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายไม่พบพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย ย่อมอุบัติในกาลอุบัติแห่งพระพุทธรเจ้าทั้งหลายเท่านั้น พระพุทธรเจ้าทั้งหลายตรัสรู้เองด้วย ทรงสอนให้คนอื่นรู้ด้วย พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสรู้เอง แต่ไม่อาจสอนให้คนอื่นรู้ ย่อมแทงตลอดอรรถรสเท่านั้น ย่อมไม่แทงตลอดธรรมรส เพราะพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ย่อมไม่สามารถเพื่อจะยกโลกุตระธรรมเป็นบัญญัติขึ้นแสดงได้ การบรรลुธรรมย่อมมีแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น เหมือนความฝันที่คนไปฝัน และเหมือนกับรสแห่งกับข้าวที่พรานป่าได้ลิ้มในเมืองฉะนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมบรรลุธรรมทั้งหมดอันต่างโดยอิทธิ สมบัติ และปฏิสัมปทา แต่เพราะมีคุณพิเศษจึงต่ำกว่าพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย แต่เหนือพระสาวกทั้งหลาย ย่อมยังบุคคลเหล่านั้นบรรพชาให้ศึกษาอภิสมาจาร ด้วยอุเทศนี้ว่า ฟังทำความขัดเกลากิจ ไม่ฟังที่ถ้อย หรือยอมทำอุโบสถด้วยเหตุเพียงพูดว่า วันนี้ อุโบสถ และเมื่อจะทำอุโบสถ ย่อมประชุมกันทำที่รัตนมาลา โคนต้นไม้มีญชุสะ ในภูเขาคันธมาทน์แล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสการปรารภณาและอภินิหาร อันบริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวงของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย แก่ท่านพระอานนท์แล้ว

บัดนี้ เพื่อทรงแสดงพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ๆ แล ผู้ถึงพร้อมด้วยการ
ปรารภณานี้ และอภิหารนี้ จึงตรัสชักควิสามสูตรนี้ โดยนัยมีอาทิว่า สพุเพสุ
ภูเตสุ นิธาย ทณฺฑํ. นี้อุบัติแห่งชักควิสามสูตร เพราะอำนาจแห่งคำถาม
โดยไม่แปลกกันก่อน บัดนี้ ฟังทราบอุบัติโดยแปลกกัน ในชักควิสามสูตรนั้น
ฟังทราบอุบัติแห่งคถานีอย่างนี้ก่อน.

ได้ยินว่า พระปัจเจกพุทธเจ้านี้ หยั่งลงสู่ปัจเจกโพธิสัตตภูมิ บำเพ็ญ
บารมีทั้งหลายตลอดสองอสงไขยแสนกัป บวชในพระศาสนาของพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า พระนามว่า กัสสป เป็นผู้อยู่ในป่าเป็นวัตร บำเพ็ญคตปัจจากตวัตร
ได้ทำสมณธรรม. ได้ยินว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายไม่บำเพ็ญวัตรนั้นแล้ว
ชื่อว่า บรรลุปัจเจกโพธิ ไม่มี. กัวัตรนั้นเป็นอย่างไร. การนำกรรมฐานไปและ
การนำกรรมฐานกลับมา ชื่อว่า คตปัจจากตวัตร. ข้าพเจ้าฟังกล่าวคตปัจจา-
กตวัตรนั้นโดยประการแจ่มแจ้ง.

ภิกษุในศาสนาบางรูปนำไปแต่ไม่นำกลับ บางรูปนำกลับแต่ไม่
นำไป บางรูปทั้งไม่นำไป ทั้งไม่นำกลับ บางรูปนำไปด้วย นำกลับด้วย
ในภิกษุเหล่านั้น ภิกษุใดตื่นแต่เช้าตรู่ ทำเจตียังคณวัตรและโพธิยังคณวัตร
รดน้ำที่ต้นโพธิ ตักน้ำเต็มหม้อน้ำดื่ม ยืนที่โรงน้ำดื่ม ทำอาจารย์วัตร
อุปัชฌายวัตร สมาทานประพฤติวัตรเล็ก ๘๒ วัตรใหญ่ ๑๔ ภิกษุนั้นทำ
บริกรรมร่างกายเข้าไปสู่เสนาสนะ ยังเวลาให้ล่วงไปในอาสนะสังคจนถึงเวลา
ภิกษาจาร รู้เวลา นุ่ง คาคบประคคเอน ห่มอุตราสงค์ พาดสังฆาฏิ สะพายบาตร
ใส่ใจกรรมฐาน ถึงลานเจดีย์แล้ว ไหว้เจดีย์และต้นโพธิ ห่มในที่ใกล้บ้าน

อุ้มบาตรเข้าไปสู่บ้านเพื่อบิณฑะ และภิกษุเข้าไปอย่างนี้แล้ว ได้ลาภ มีบุญ อันอุบาตกุบาตีกาสักการะ เคารพแล้ว กลับในตระกูลอุปัฏฐาก หรือในศาลา พัก ถูกอุบาตกุบาตีกาถามปัญหานั้น ๆ อยู่ ทิ้งมนสิการนั้น ด้วยการแก้ ปัญหา และด้วยฟังชานในการแสดงธรรมแก่อุบาตกุบาตีกาเหล่านั้นแล้วออกไป แม้กลับมาสู่วิหารแล้ว ถูกภิกษุทั้งหลายถามปัญหาแล้วกล่าวแก้ แสดงธรรม ถึงความชวนชวยนั้น ๆ ต้องเน้นเข้ากับภิกษุทั้งหลายอย่างนี้ ตลอดปัจฉิมภัตต บ้าง ปริณามบ้าง มัชฌิมยามบ้าง ถูกความประพฤติชั่วหยาบทางกายครอบงำ ย่อมนอนแม้นในปัจฉิมยาม ย่อมไม่มนสิการซึ่งกรรมฐานเลย ภิกษุนี้เรียกว่า นำไปแต่ไม่นำกลับ.

ส่วนภิกษุใดมากด้วยพยาธิ ฉันอาหารแล้ว ย่อมไม่ย่อยไปโดยชอบ ในสมัยใกล้รุ่ง ลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ ไม่อาจเพื่อทำวัตรตามที่กล่าวแล้ว หรือเพื่อ มนสิการกรรมฐาน ปรารธนาयाकु หรือเกสัชเท่านั้น ถือบาตรและจีวรเข้าบ้าน ตามกาลนั้นเทียว ได้ยาकुหรือเกสัช หรือภัตตในบ้านนั้นแล้ว ล้างบาตรนั่งใน อาสนะที่ปูแล้ว มนสิการกรรมฐาน บรรลุคุณวิเศษหรือไม่บรรลุ กลับวัดอยู่ ด้วยมนสิการนั้นเท่านั้น ภิกษุนี้เรียกว่า นำกลับแต่ไม่นำไป.

ก็ภิกษุทั้งหลายผู้เช่นนี้ คัมยาकु ปรารภวิปัสสนาแล้วบรรลุพระอรหัต ในพระพุทฺธศาสนา นับไม่ถ้วน. ภิกษุคัมยาकुแล้วบรรลุพระอรหัตไม่มีใน อาสนะใด อาสนะนั้นไม่มีในอาสนศาลา ในบ้านนั้น ๆ ในเกาะลังกา

ส่วนภิกษุใด เป็นผู้อยู่ด้วยความประมาท ทอดทิ้งธุระ ทำลายวัตร ทุกอย่าง มีจิตฟุ้งซันด้วยธรรมคุณตะปุตรังจิต ๕ อย่าง ไม่ตามประกอบ

กรรมฐานมนสิการ เข้าบ้านเพื่อบิณฑบาตแล้ว ถูกความเนิ่นช้าเพราะคลุหัสถ์ ให้เนิ่นช้าแล้ว เป็นผู้เปล่ากลับออกมา ภิกษุนี้เรียกว่า **ทั้งไม่นำไป ทั้งไม่นำกลับ**.

ส่วนภิกษุใด ลุกขึ้นแต่เช้าตรู่แล้ว บำเพ็ญวัตรทุกอย่างโดยนัยก่อน นั้นเที่ยว นั่งขัดสมาธิ มนสิการกรรมฐานอยู่จนถึงเวลาภิกษาจาร.

ชื่อว่า กรรมฐานมี ๒ อย่าง คือ **สัพพัตถกรรมฐาน ๑ ปา-**

หาริยกรรมฐาน ๑ เมตตาและมรณสติ ชื่อว่า **สัพพัตถกรรมฐาน** กรรมฐานนั้นเรียกว่า **สัพพัตถะ** เพราะเป็นกรรมฐานอันพึงปรารถนาในที่ทั้งปวง ชื่อว่า เมตตา พึงปรารถนาในที่ทั้งปวง มีอาวาสเป็นต้น จริงอยู่ ภิกษุผู้อยู่ด้วยเมตตาในอาวาส ย่อมเป็นที่รัก ที่ชอบใจของสพรหมจารีทั้งหลาย อันเพื่อนพรหมจารีนั้น ไม่กระทบกระทั่งถึงผาสุกอยู่ ผู้อยู่ด้วยเมตตาในเทวดาทั้งหลาย อันเหล่าเทวดารักษาคุ้มครองแล้ว ย่อมอยู่เป็นสุข ผู้อยู่ด้วยเมตตาในพระราชา และมหาอำมาตย์ของพระราชาเป็นต้น อันท่านเหล่านั้นนับถือแล้ว ย่อมอยู่เป็นสุข ผู้อยู่ด้วยเมตตาในบ้านนิคมเป็นต้น อันมนุษย์ทั้งหลายในที่ทั้งปวงมีที่เป็นที่เที่ยวไปเพื่อภิกษาเป็นต้นสักการะเคารพแล้ว ย่อมอยู่เป็นสุข ผู้ละความใคร่ในชีวิต ด้วยการเจริญมรณานุสติ ไม่ประมาทอยู่.

ก็กรรมฐานใด อันภิกษุพึงบริหารทุกเมื่อ ยึดถือแล้วโดยสมควร แก่จริตหรือจตุราศิวัญฐานกรรมฐานอย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดาอสุภะ ๑๐ กสิณ ๑๐ และอนุสติ ๑๐ เป็นต้น กรรมฐานนั้น เรียกว่า **ปาริหาริยะ** เพราะเป็นกรรมฐานอันภิกษุพึงบริหาร พึงรักษา และพึงเจริญทุกเมื่อ

ปาริหารยกรรมฐานนั้นนั่นแล เรียกว่า มูลกรรมฐาน ดังนี้บ้าง ในกรรมฐาน
ทั้ง ๒ อย่างนั้น ภิกษุมนสิการสัพพัตถกรรมฐานก่อนแล้ว มนสิการปาริหา-
รยกรรมฐานใดในภายหลัง ข้าพเจ้าจักแสดงปาริหารยกรรมฐานนั้น โดย
จตุรธาตุวาทฐานเป็นประธาน.

ด้วยว่า ภิกษุนี้พิจารณาตามที่ตั้งอยู่ ตามที่ตั้งอยู่ โดยความ
เป็นธาตุ มนสิการกรรมฐาน โดยเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดอย่างนี้ว่า ธาตุใด
แข็งแข็งใน ๒๐ ส่วน ซึ่งมีอยู่ในกายนี้ ธาตุนี้ ชื่อว่า **ปฐวีธาตุ** ธาตุใด
ทำหน้าที่เอิบอาบถึงความเป็นของเหลว ใน ๑๒ ส่วน ธาตุนี้ ชื่อว่า **อาโปธาตุ**
ธาตุใดทำความอบอุ่น ถึงความเป็นไอร้อนใน ๔ ส่วน ธาตุนี้ ชื่อว่า **เตโชธาตุ**
ส่วนธาตุใดทำการค้ำจุน มีลักษณะพัดไปมาใน ๖ ส่วน ธาตุนี้ ชื่อว่า
วโยธาตุ ก็ในกายนี้ ธาตุใดอันมหาภูตรูป ๔ ไม่ถูกต้อง เป็นช่องว่าง
ธาตุนั้น ชื่อว่า **อากาษธาตุ** จิตซึ่งเป็นตัวรู้นั้น ชื่อว่า **วิญญานธาตุ**
สัตว์หรือบุคคลอื่นที่นอกเหนือไปจากธาตุทั้ง ๖ นั้น หามิได้ สัตว์หรือบุคคลนี้
ก็คือกองแห่งสังขารส่วนๆ เท่านั้น ดังนี้ รู้กาล ลุกขึ้นจากอาสนะ นุ่งแล้ว
ไปบ้านเพื่อบิณฑบาต โดยนัยที่กล่าวแล้วในตอนต้นนั้นแล ก็เมื่อจะไปไม่หลง
งมงาย เหมือนปลูชนคนบอดทั้งหลาย หลงงมงายอยู่ว่า ในการก้าวไปเป็นต้น
ตนยอมก้าวไป การก้าวไปของตนเกิดแล้ว ดังนี้ หรือว่า เรายอมก้าวไป
การก้าวไปอันเราให้เกิดแล้ว ดังนี้ ย่อมไปมนสิการอยู่ซึ่งกรรมฐานอันบริบูรณ์
ด้วยอาการทั้งปวงอย่างนี้ว่า ธาตุทั้งหลายซึ่งเกิดขึ้นในแต่ละประการ บรรดา
ประการทั้งหลายมีการยกเท้าขึ้นแต่ละข้างเป็นต้นอย่างนี้ว่า เมื่อจิตเกิดขึ้นว่า

เรายอมก้าวไป วาโยธาตุพร้อมทั้งสัมภาระ ซึ่งมีจิตเป็นสมภูฐาน ย่อมเกิดขึ้นพร้อมกับจิตนั้น วาโยธาตุนั้น ย่อมแผ่ทั่วร่างกระดูก ซึ่งสมมติกันว่า ภายอันเป็นธาตุซึ่งสังสมมาจากปฐวีธาตุเป็นต้นนี้ ต่อจากนั้น ร่างกระดูกซึ่งสมมติว่า ภายนี้ ก็ก้าวไปด้วยการแผ่ไปแห่งจิตกิริยาวาโยธาตุ เมื่อร่างกระดูกนั้นก้าวไปอยู่อย่างนี้ ในการยกเท้าแต่ละข้างขึ้น ในบรรดาธาตุสี่ เตโชธาตุซึ่งร้อนไปตามวาโยธาตุ ก็มีพลังยิ่งขึ้น ธาตุนอกนี้อ่อน แต่ในการนำไป การนำมา และการนำออกทั้งหลาย วาโยธาตุซึ่งพัดไปตามเตโชธาตุ ก็มีกำลังยิ่งเกิดขึ้น ธาตุนอกนี้ก็มีกำลังอ่อน แต่ในการลง อาโปธาตุซึ่งซึมซาบไปตามปฐวีธาตุ มีกำลังยิ่งเกิดขึ้น ส่วนธาตุนอกนี้อ่อน ในการก้าวเข้าและการเหยียดออก ปฐวีธาตุ ซึ่งได้รับการอุดหนุนจากอาโปธาตุ มีกำลังยิ่งเกิดขึ้น ธาตุนอกนี้มีกำลังอ่อน ธาตุเหล่านั้นย่อมแตกไปในที่นั้นๆ นั้นแล พร้อมกับจิตที่ทำตนให้เกิดขึ้นนั้น ๆ ด้วยประการฉะนี้ ในธาตุทั้งสิ้นนี้ ใครคนหนึ่งยอมก้าวไป หรือการก้าวไปของใคร ดังนี้ และรูปธรรมที่เหลือ ซึ่งถูกธาตุทั้งสิ้นนั้นครอบงำ จิตซึ่งยังรูปธรรมนั้นให้บังเกิดขึ้น และอรูปธรรมที่เหลือ ซึ่งสัมปยุตด้วยจิตนั้น รวมความว่า รูปธรรมและอรูปธรรมเหล่านั้น ย่อมไม่ถึงประการอื่นในอาการทั้งหลายมีการนำไปและการนำมาเป็นต้น ซึ่งนอกเหนือไปจากรูปธรรมและอรูปธรรมนั้น ย่อมแตกทำลายไปในที่นั้น ๆ นั้นเทียว เพราะฉะนั้น ธาตุทั้งหลายจึงไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยงสิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์สิ่งนั้นเป็นอนัตตา ดังนี้.

ก็กุลบุตรทั้งหลายผู้ใคร่ประโยชน์บวชในศาสนาแล้ว อยู่รวมกันตลอด ๑๐ ปีบ้าง ๒๐ ปีบ้าง ๓๐ ปีบ้าง ๔๐ ปีบ้าง ๕๐ ปีบ้าง ๖๐ ปีบ้าง ๗๐ ปีบ้าง

๑๐๐ ปีบ้าง กระทำกติกัตถ์อยู่ว่า อาวุโสทั้งหลาย ท่านทั้งหลายเป็นผู้ไม่มี
หนี้สิน ไม่มีภัย ไม่ได้บวชเพื่อประโยชน์แก่ชีวิต บวชเพื่อประสงค์จะพ้น
จากทุกข์ เพราะฉะนั้น กิเลสเกิดแล้วในการไป ก็จึงข่มในการไปนั้นเที่ยว
กิเลสเกิดแล้วในการขึ้น ในการนั่ง ก็จึงข่มในการขึ้นการนั่งนั้นแล กิเลสเกิด
แล้วในการนอน ก็จึงข่มในการนอนนั้นแหละ.

กุลบุตรเหล่านั้น การทำกติกัตถ์อย่างนี้แล้ว ไปภิกขาจาร ในระหว่าง
ที่ห่างกันถึงอุสุกะ ถึงคาวุต และคาวุตหนึ่ง มีพลานหิน ก็มนสิการกรรมฐาน
ตามสัญญาอันแลไปอยู่ ถ้าในการไปกิเลสเกิดขึ้นแก่ใคร ผู้นั้นย่อมข่มกิเลส
นั้นในการไปนั้น เมื่อไม่อาจอย่างนั้น ก็ยืนอยู่ ลำดับนั้นผู้เฒ่ามาภายหลังเขา
ก็ยืนอยู่ เธอก็เตือนตนว่า ภิกษุนี้รู้วิตกอันเกิดขึ้นแก่เจ้าแล้ว เจ้าทำกรรมอัน
ไม่สมควร ดังนี้ จึงเจริญวิปัสสนาหยั่งลงสู่อริยมูนิในที่นั้นแหละ เมื่อไม่อาจ
อย่างนั้นก็นั่ง. ลำดับนั้น แม่ผู้มาภายหลังเขาก็นั่งลง มีนัยนั้นเหมือนกัน.
แม้เมื่อไม่อาจเพื่อหยั่งลงสู่อริยมูนิ ก็ข่มกิเลสนั้น มนสิการกรรมฐานไปอยู่
ย่อมไม่ยกเท้าขึ้น ด้วยจิตปราศจากกรรมฐาน ถ้ายกขึ้น ก็ต้องกลับมาสู่ประเทศ
ก่อนนั้นแล เหมือนพระมหาปุสสเทวเถระ ผู้อยู่ที่อาลินทกะในเกาะลังกา ฉะนั้น.

ได้ยินว่า พระเถระนั้นบำเพ็ญกตปิจจากตวัตรอยู่อย่างนี้ ถึง ๑๕ ปี
ข่าวว่า แม่พวกมนุษย์เมื่อหว่านและนวดข้าวทำการงานอยู่ในระหว่างทาง เห็น
พระเถระไปอย่างนั้น ก็พูดกันว่า พระเถระนี้กลับไปบ่อย ๆ คงจะหลงทาง
หรือลืมนะไรหนอแล. ท่านไม่สนใจเรื่องนั้น กระทำสมณธรรมด้วยจิตที่
ประกอบด้วยกรรมฐานเท่านั้น ก็บรรลุพระอรหัตในภายใน ๒๐ พรรษา ก็ใน

วันที่บรรลุพระอรหัต เทวดาผู้สิงสถิตที่สุตท่ายที่จงกรมของพระเถระนั้น ยืน
ส่องประทีปด้วยนิ้วมือทั้งหลาย มหาราชทั้ง ๔ ท้าวสักกะจอมเทวีนท์ และ
สหัมบดีพรหมก็ได้ไปอยู่ที่บำรุง และพระติสสเถระผู้อยู่ในป่าเห็นแสงสว่างนั้น
จึงถามพระเถระนั้นในวันที่สองว่า ในส่วนราตรีได้มีแสงสว่างในสำนักของท่าน
ผู้มีอายุ นั้นแสงสว่างอะไร. เเถระทำไม่สนใจ กล่าวคำมีอาทิว่า ธรรมดา
แสงสว่างอาจเป็นแสงประทีปก็ได้ แสงแก้วมณีก็ได้ พระติสสเถระนั้น เรียนว่า
ท่านปกปิดหรือ พระมหาปุสสเทวเถระปฎิญาณว่า ไม่ปกปิดครับ แล้วได้บอก.

และเหมือนพระมหานาคเถระ ผู้อยู่ในกาลวัลลิมณฑป ได้ยินว่า
พระเถระนั้น บำเพ็ญตบิจจากตวัตร คิดว่า เราจะบูชามหาปธานของพระผู้มี
พระภาคเจ้าเป็นครั้งแรกก่อนแล้ว อธิษฐานการเดินจงกรมตลอด ๗ ปี
บำเพ็ญตบิจจากตวัตรตลอด ๑๖ ปีอีก ได้บรรลุพระอรหัต เมื่อยกเท้าขึ้น
ด้วยจิตประกอบด้วยกรรมฐานอย่างนี้แล เมื่อยกเท้าขึ้นด้วยจิตปราศจาก
กรรมฐาน ก็จะกลับไปทีไกรลบ้าน ยืนอยู่ในประเทศที่พึงรังเกียจว่า แม่โค
หรือหนอ บรรพชิตหรือหนอ ห่มสังฆาฏีอุ้มบาตร ถึงประตูบ้านแล้ว ตักน้ำ
จากหนองน้ำ อดน้ำเข้าบ้านด้วยตั้งใจว่า ขอความฟุ้งซ่านในกรรมฐาน อย่าได้
มีแก่เรา แม้ด้วยเหตุสักว่าพูดกะมนุษย์ทั้งหลายผู้เข้ามาเพื่อถวายภิกษา หรือ
ไหว้วว่า ขอท่านทั้งหลายจงมีอายุยืน ดังนี้. ก็ถ้ามนุษย์ทั้งหลายถามถึงวันว่า
ข้าแต่ท่านผู้เจริญ วันนี้เป็นวัน ๗ คำ หรือวัน ๘ คำ ท่านก็จะบ้วนน้ำแล้ว
บอก ถ้าไม่มีผู้ถามถึงวัน ในเวลาออกไปก็จะบ้วนที่ประตูบ้านไป.

เหมือนภิกษุ ๕๐ รูป ผู้เข้าจำพรรษาในกลัมพตติวิหาร ในเกาะ
ลังกานั้นแหละ ได้ยินว่า ภิกษุเหล่านั้นได้ทำตวัตรในวันวัสสูปนายิกาอุโบสถ

ว่า พวกเรายังไม่บรรลुพระอรหัตแล้ว จักไม่พูดกัน เมื่อเข้าบ้านเพื่อบิณฑบาต ก็จะอมน้ำที่ประคูป้านแล้วเข้าไป เมื่อเขาถามถึงวัน ก็จะกลืนน้ำบอก เมื่อไม่มีใครถามถึงวัน ก็จะบ้วนที่ประคูป้านแล้วมาวัด มนุษย์ทั้งหลายในที่เหล่านั้น เห็นสถานที่บ้วนน้ำ ก็รู้ว่า วันนี้พระมาหนึ่งรูป วันนี้พระมาสองรูป ดังนี้ และคิดอย่างนี้ว่า ภิกษุเหล่านั้นไม่พูดกับพวกเราเท่านั้น หรือว่า ไม่พูดแม้ กะกันและกัน ผิดว่า ไม่พูดแม้กะกันและกันไซ้ จักเป็นผู้ทะเลาะกันแน่ เอาเถิด พวกเราจักให้ภิกษุเหล่านั้นขอขมากะกันและกัน ดังนี้ ทั้งหมดพากันไปวัด ครั้นภิกษุ ๕๐ รูป จำพรรษาในวัดนั้นแล้ว ภิกษุ ๒ รูปไม่อยู่ร่วมในโอกาสเดียวกัน แต่ฉัน บรรดามนุษย์เหล่านั้น บรุษผู้มีปัญญาจึงเรียนอย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ โอกาสสำหรับผู้ทะเลาะกัน ย่อมไม่เป็นเช่นนี้ ลานเจดีย์ ลานโพธิ์ก็สะอาดดี ไม่กวาดทั้งหลายก็เก็บไว้ดี น้ำคั้นน้ำใช้ก็ตั้งไว้ดี ดังนี้ มนุษย์เหล่านั้น จึงพากันกลับจากวัดนั้น ภิกษุเหล่านั้นปรารถนาวิปัสสนาใน ภายในพรรษานั้นแหละ ก็บรรลุพระอรหัต ปวารณาวิสุทธิปวารณาในวันมหา ปวารณา.

ภิกษุพึงเป็นอุปัชฌาย์พระมหานาคเถระผู้อยู่ในกาลวลิมณฑป และอุปัชฌาย์ ภิกษุผู้จำพรรษาในถ้ำมพิตตวิหารอย่างนี้ อย่างเท่าด้วยจิตอันประกอบด้วย กรรมฐานเท่านั้น ไปถึงที่ใกล้บ้าน อดน้ำ สังกตถนน ดำเนินไปสู่ถนนที่ ไม่มีพวกทะเลาะเบาะแว้งกัน มีพวกนักเลงสุราเป็นต้น หรือไม่มีพวกสัดว์ มีช้างและม้าที่ดุร้ายเป็นต้น และเมื่อไปบิณฑบาตที่ถนนนั้น ก็ไม่ไปโดย รีบด่วนเหมือนคนรีบร้อน ชื่อว่า ปิณฑปาตัทธุดงค์ โดยรีบด่วนหาไม่ แต่ยอมเดินไปไม่หวั่นไหว เหมือนกับเกวียนที่บรรทุกน้ำเต็ม ถึงสถานที่ซึ่ง

ขรุขระ ฉะนั้น ภิกษุเหล่านั้นเข้าไปตามลำดับเรือนแล้ว รอเวลาที่สมควรแก่เรือนนั้น เพื่อสังเกตผู้ประสงคฺจะถวาย หรือไม่ประสงคฺจะถวาย รับภิกษาแล้วนั่งในโอกาสอันสมควร มนสิการกรรมฐาน เข้าไปตั้งปฏิกุศลสัญญาในอาหาร พิจารณาด้วยอำนาจแห่งอุปมาด้วยน้ำมันหยอดเพลลา ผ่าพื้นแปลและเนื้อบุตร ฉันทอาหารอันประกอบด้วยองค์แปด ไม่นั่งอาหารเพื่อเล่น เพื่อมัวเมา ฯลฯ และฉันแล้ว ก็ทำกิจด้วยน้ำ บรรเทาความกระวนกระวายด้วยกัตตักครุหนึ่ง มนสิการกรรมฐานในภายหลังกัตตตลอดปฐมยามและมัชฌิมยามเหมือนในเวลา ก่อนกัต ภิกษุนี้เรียกว่า **นำไปและนำกลับ** การนำกรรมฐานไปและการนำกรรมฐานกลับนั้น เรียกว่า **คตปัจจากตวัตร** ด้วยประการฉะนี้.

ภิกษุเมื่อบำเพ็ญคตปัจจากตวัตรอย่างนี้ ถ้าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอุปนิสสัย ก็จะบรรลुพระอรหัตในปฐมวัยนั้นแล ถ้าไม่บรรลुในปฐมวัยไซ้ร้ ก็จะบรรลุในมัชฌิมวัย ถ้าไม่บรรลุในมัชฌิมวัยไซ้ร้ ก็จะบรรลุในมรณสมัย ถ้าไม่บรรลุในมรณสมัยไซ้ร้ ก็จะเป็นเทพบุตรแล้วบรรลุ ถ้าไม่เป็นที่บุตรบรรลุไซ้ร้ ก็จะเป็นพระปัจเจกสัมพุทฺธแล้วจะปรินิพพาน ถ้าไม่เป็นที่ปัจเจกสัมพุทฺธแล้วจะปรินิพพานไซ้ร้ ก็จะเป็นผู้มีชิปปาภิญญา เหมือนพระพาหิยเถระบ้าง หรือเป็นผู้มีปัญญามาก เหมือนพระสารีบุตรเถระบ้าง ในสำนักของพระพุทฺธเจ้าทั้งหลาย.

ก็พระปัจเจกโพธิสัตว์นี้ บวชในพระศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า **กัสสป** เป็นผู้อยู่ในป่าเป็นวัตร บำเพ็ญคตปัจจากตวัตรนั้น ตลอดสองหมื่นปีทำกาละแล้ว อุบัติในเทวโลกชั้นกามาจร จุตติจากเทวโลกนั้นแล้ว ได้ถือปฏิสนธิในครรภ์ของพระอัครมเหสีของพระเจ้าพาราณสี หญิง

ทั้งหลายผู้ฉลาดย่อมรู้ฐานะที่ตนมีกรรมในวันนั้นนั่นเอง และพระอัครมเหสีนั้นก็เป็นผู้หญิงพระองค์หนึ่ง บรรดาหญิงเหล่านั้นแล เพราะฉะนั้น พระอัครมเหสีเมื่อนั้น ครั้นทราบแล้ว ก็ทรงทูลการตั้งพระกรรมนั้นแก่พระราชบิดา. การที่มาตุคามเมื่อสัตว์ผู้มีปัญญาเกิดในครรภ์แล้ว ย่อมได้การบริหารกรรมนั้นเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น พระราชบิดาจึงทรงพระราชทานการบริหารพระกรรมแก่พระนาง จำเดิมแต่นั้น พระนางย่อมไม่ได้ที่จะทรงกลืนพระกระยาหารบางอย่างซึ่งร้อนจัด เย็นจัด เปรี๊ยะจัด เค็มจัด เผ็ดจัด ขมจัด เพราะเมื่อมารดา กลืนอาหารอันร้อนจัด สัตว์ที่อยู่ในครรภ์ ก็เป็นดุจอยู่ในโลหกุมภี เมื่อกลืนอาหารเย็นจัด ก็เป็นดุจอยู่ในโลกันตนรก เมื่อบริโภคอาหารที่เปรี๊ยะจัด เค็มจัด เผ็ดจัด และขมจัด อวัยวะทั้งหลายของสัตว์ที่อยู่ในครรภ์ ก็มีเวทนาคล้ายเหมือนถูกศัสตราผ่าแล้วราดด้วยน้ำเปรี๊ยะเป็นต้น ฉะนั้น ราชบุรุษทั้งหลายจึงห้ามพระนางจากแม้การจงกรม การยืน การนั่ง และการนอนเกินไปว่า ขอสัตว์ที่อยู่ในครรภ์อย่ามีทุกข์ เพราะการเคลื่อนไหว พระนางย่อมได้เพื่อทรงกระทำการจงกรมเป็นต้นบนพื้นดินพอประมาณ เพื่อประโยชน์แก่การทำให้อ่อน ย่อมทรงได้ข้าวและน้ำที่ดี สบายสมบุรณ์ด้วยสีกลิ่นเป็นต้น ราชบุรุษครั้นกำหนดแล้ว จึงให้พระนางจงกรมให้ลุกขึ้น พระนางได้รับบริหารพระกรรมอย่างนี้ ในกาลมีพระกรรมแก่ ก็เสด็จสู่เรือนประสูติ ประสูติพระโอรสในสมัยใกล้รุ่ง ซึ่งถึงพร้อมด้วยธัญลักษณะ บุญลักษณะ เช่นกับกัณณมโนศิลาที่ทาด้วยน้ำมันสุก ต่อจากนั้น ในวันที่ห้าราชบุรุษทั้งหลายก็นำพระโอรสนั้น ซึ่งประดับประดาตกแต่งแล้วถวายแก่พระราชบิดา.

พระราชาทรงยินดี ทรงให้พระพี่เลี้ยง ๖๖ คนเลี้ยงดู พระกุมาร ทรงเจริญด้วยสมบัติทั้งปวง ต่อกาลไม่นานนัก ก็ถึงความเป็นผู้รู้เดียงสา พระราชาทรงอภิเษกพระกุมารนั้น ซึ่งมีพระชันษา ๑๖ ปีเท่านั้นไว้ในราชสมบัติ และทรงให้นักพ่อน ๓ ประเภท บำรุงเลี้ยงดูพระกุมารนั้น พระราชโอรสได้อภิเษกแล้ว ทรงครองราชสมบัติ โดยพระนามว่า พรหมทัต ในพระนครสองหมื่นนคร ในชมพูทวีปทั้งสิ้น ก็ในกาลก่อน ชมพูทวีปมีพระนครถึงแปดหมื่นสี่พันนคร พระนครเหล่านั้น เมื่อเสื่อมก็เหลือสี่หมื่นนคร แต่ในกาลที่มีความเสื่อมทุกอย่าง ก็เหลือสองหมื่นนคร พระเจ้าพรหมทัตนี้ทรงอุปบัติในกาลที่มีความเสื่อมทุกอย่าง เพราะฉะนั้น พระเจ้าพรหมทัตนั้น ทรงมีพระนครสองหมื่นนคร ปราสาทสองหมื่นองค์ ช้างสองหมื่นเชือก ม้าสองหมื่นตัว รถมสองหมื่นคัน ทหารเดินเท้าสองหมื่นคน นางสนมและหญิงนักพ่อนสองหมื่นนาง และอำมาตย์สองหมื่นคน พระเจ้าพรหมทัตนั้น ทรงเสวยมหาราชสมบัติอยู่ ทรงทำกสิณบริกรรมอย่างนี้ ทรงยังอภิญา ๕ และสมาบัติ ๘ ให้เกิดขึ้น ก็เพราะกรรมดาพระราชาที่ได้อภิเษกแล้ว ฟังประทับนั่งในที่ทำการวินิจฉัยคดี แน่แท้ เพราะฉะนั้น ในวันหนึ่ง ทรงเสวยพระกระยาหารเช้าแล้ว ประทับนั่งในโรงวินิจฉัย ในที่นั้น มหาชนได้ทำเสียงดังกึกก้อง พระองค์ทรงพระราชดำริว่า เสียงนี้เป็นอุปกิเลสแก่สมาบัติ ดังนี้ เสด็จขึ้นสู่พื้นปราสาท ประทับนั่งด้วยพระราชดำริว่า เราจะเข้าสมาบัติ ก็ไม่อาจเพื่อจะเข้าได้ สมาบัติเสื่อมแล้ว เพราะความฟุ้งซ่านในราชสมบัติ แต่นั้น ทรงพระราชดำริว่า ราชสมบัติประเสริฐ หรือว่า สมณธรรมประเสริฐ ต่อจากนั้น ทรงทราบว่าคุณสุข

ในราชสมบัติมีนินิดหน่อย มีโทษมาก ส่วนความสุขในสมณธรรม มีอันสูงส่งมาก ไพบูล และอันอุดมบุรุษช่องเสพ แล้วตรัสสั่งอำมาตย์คนหนึ่งว่า เจ้าจงปกครองราชสมบัตินี้ โดยราชธรรมโดยสม่ำเสมอ อย่าได้ทำการอันไม่เป็นธรรม ทรงมอบราชสมบัติทั้งหมด เสด็จขึ้นสู่ปราสาท ประทับอยู่ด้วยความสุขในสมบัติ ใคร ๆ ไม่ได้เพื่อเข้าเฝ้า นอกจากมหาดเล็กผู้ถวายน้ำล้างพระพักตร์ ไม่ชำระพระทนต์ และผู้นำพระกระยาหารเป็นต้น.

ต่อมา พอประมาณถึงเดือนผ่านไป พระมเหสีตรัสถามว่า พระราชาไม่ทรงปรากฏในที่ใดเลย บรรดาการเสด็จไปอุทยาน การตรวจพล และการดูการฟ้อนรำเป็นต้น พระองค์เสด็จไป ณ ที่ไหน ราชบุรุษทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแก่พระนาง พระนางส่งข่าวสารถึงอำมาตย์ว่า เมื่อเจ้ารับราชสมบัติแล้ว แม้ตัวฉันเองก็เป็นอันเจ้ารับด้วย เพราะฉะนั้น เจ้าจงมา จงสำเร็จการอยู่ร่วมกับฉัน อำมาตย์นั้นปิดหูทั้งสองข้างแล้ว ทูลปฏิเสธว่า ขออย่าได้ยินเรื่องนั้น พระนางก็ส่งข่าวสารไปอีกถึง ๒-๓ ครั้ง ทรงคุกคามอำมาตย์ผู้ไม่ปรารถนาว่า ถ้าท่านไม่ยอมกระทำ เราจะถอดท่านจากตำแหน่งเสียบ หรือจะฆ่าท่านเสียบ อำมาตย์นั้นกลัวคิดว่า ธรรมดามาตุคามมีความปรารถนารุนแรง ฟังให้กระทำแม้อย่างนี้ ในกาลบางคราวก็ได้ ดังนี้ ในวันหนึ่งได้ไปในที่ลับสำเร็จการอยู่ร่วมกับพระนางบนที่บรรทมอันทรงสิริ พระนางทรงมีบุญ มีสัมผัสอันเป็นสุข อำมาตย์นั้น ถูกระคะอันเกิดจากสัมผัสของพระเมหสีนั้น ย่อมแล้ว ก็ได้แอบไปบ่อย ๆ ที่พระตำหนักของพระนางนั้น เขาหมดความระแวงเริ่มเข้าไป คุณเป็นเจ้าของเรือนของตนโดยลำดับ.

ต่อแต่นั้นมา พวกราชบุรุษก็กราบทูลเรื่องเป็นไปนั้นแด่พระราช
พระราชินีไม่ทรงเชื่อ ก็กราบทูลครั้งที่ ๒ บ้าง ครั้งที่ ๓ บ้าง ลำดับนั้น
พระองค์ประทับนั่งทรงเห็นด้วยพระองค์เอง ได้ตรัสสั่งให้ประชุมอำมาตย์ทุกคน
แล้วตรัสบอกเรื่องเป็นไปนั้น อำมาตย์เหล่านั้นกราบทูลว่า อำมาตย์นี้มีความ
ผิดต่อพระราชินี สมควรตัดมือ สมควรตัดเท้า ดังนี้ ได้แสดงกรรมกรรม
ทั้งหมด ตั้งแต่ให้บนหงายบนหลาว พระราชินีตรัสว่า เราพึงเกิดความเบียด-
เบียนในเพราะฆ่า จองจำ และเขียนตีอำมาตย์นั้น จะพึงมีปาณาติบาตใน
เพราะปลงชีวิต จะพึงมีอทินนาทานในเพราะริบทรัพย์ พอละด้วยกรรมเห็น
ปานนี้ ที่อำมาตย์นี้ทำแล้ว เราจะปลดอำมาตย์นี้จากราชสมบัติของเราเสีย
อำมาตย์ทั้งหลายได้เนรเทศอำมาตย์นั้นแล้ว อำมาตย์นั้นถือเอาทรัพย์สมบัติ
และบุตรภรรยาของตนไปสู่ต่างประเทศ พระราชินีในประเทศนั้น ทรงสดับ
แล้วตรัสถามว่า เข้ามาทำไม.

อ. ขอเดชะ. ข้าพระพุทธเจ้าปรารถนาจะบำรุงพระองค์พระเจ้าข้า.

พระราชินีทรงรับอำมาตย์นั้น อำมาตย์ได้รับความไว้
วางพระหฤทัยโดยกาลล่วงไปเล็กน้อย ได้ทูลเรื่องนั้น กะพระราชินีว่า
ข้าแต่มหाराช ข้าพระพุทธเจ้าเห็นน้ำผึ้งซึ่งไม่มีตัว ผู้กินน้ำผึ้งนั้นก็ไม่มี.
พระราชินีทรงพระราชดำริว่า อำมาตย์ประสงค์จะล้อเล่น จึงกล่าวเรื่องนั้น
ทำไมเล่า แล้วไม่ทรงฟัง อำมาตย์นั้นได้โอกาสพรรณนาให้ดีกว่าเดิม
แล้ว ทูลบอกอีก พระราชินีตรัสถามว่า นั่นอะไร. นั่นคือราชสมบัติในกรุง-
พาราณสี พระพุทธเจ้าข้า. พระราชินีตรัสว่า เธอประสงค์จะนำฉันไปตายหรือ
อำมาตย์นั้นทูลว่า ข้าแต่พระสมมติเทพ พระองค์อย่าได้ตรัสอย่างนั้น ถ้าไม่ทรง

เชื้อ ก็จงทรงส่งคนทั้งหลายไป พระราชาพระองค์นั้น ทรงส่งคนทั้งหลายไป แล้ว คนเหล่านั้นไปแล้ว บุคชู้มประตุ ขึ้นทางพระตำหนักบรรทมของ พระราชา พระราชาทรงเห็นแล้ว ตรัสถามว่า พวกเจ้ามาเพื่ออะไร พวกคน เหล่านั้นทูลว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า พวกข้าพระองค์เป็นโจร พระราชาจึงตรัสสั่ง ให้ประทานทรัพย์แก่พวกโจรเหล่านั้น แล้วโอวาทว่า พวกเจ้าอย่าได้ทำอย่างนี้ อีก แล้วก็ทรงปล่อยไป พวกคนเหล่านั้นมาทูลแต่พระราชาของตนนั้น พระ- ราชานั้นทรงทดลองเหมือนอย่างนั้นแหละ ๒-๓ ครั้ง ทรงพระราชดำริว่า พระเจ้าพรหมทัตทรงมีศีล แล้วก็ทรงตระเตรียมจตุรงคเสนา เสด็จเข้าสู่ นคร หนึ่งในระหว่างเขตแดน ทรงส่งพระราชสาส์นให้แก่อำมาตย์ในนครนั้นว่า ท่านจะให้นครแก่เรา หรือว่า จะรบ.

อำมาตย์นั้นกราบทูลเนื้อความนั้นแด่พระเจ้าพรหมทัตว่า ขอพระองค์ จงสั่งว่า ข้าพเจ้าจะรบหรือจะให้นคร พระราชาทรงส่งไปว่า เราไม่พึงรบ เจ้าให้นครแล้ว จงมาในที่นี้ อำมาตย์นั้นได้กระทำอย่างนั้น ฝ่ายพระราชาผู้ ปฏิบัติทรงยึดนครนั้นแล้ว ก็ส่งทูตไปสู่ นครอื่น แม้ในนครที่เหลือทั้งหลาย ก็เหมือนอย่างนั้น อำมาตย์แม่เหล่านั้นทูลบอกแต่พระเจ้าพรหมทัตเหมือนอย่าง- นั้น ถูกท้าวเธอตรัสว่า ไม่พึงรบ พึงมาในที่นี้ แล้วมาสู่พระนครพาราณสี แต่่นั้น อำมาตย์ทั้งหลายทูลแต่พระเจ้าพรหมทัตว่า ข้าแต่มหाराช พวกข้า พระองค์จะรบกับพระราชาผู้ปฏิบัตินั้น พระราชาตรัสห้ามว่า ปาณาติบาต จักมีแก่เรา อำมาตย์ทั้งหลายทูลให้พระราชาทรงยินยอมด้วยอุบายต่าง ๆ ว่า ข้า แต่่มหาราช พวกข้าพระองค์จักจับพระราชานั้นทั้งเป็นแล้ว นำมาในที่นี้ แล้ว ทูลว่า ข้าแต่มหाराช ขอพระองค์จงเสด็จมา ดังนี้ ก็เริ่มเพื่อจะไป พระราชา

ตรัสว่า ถ้าพวกเจ้าจะไม่ทำการนำศัสตราไป การประหารด้วยศัสตราและการปล้น
สดมภ์ เราจะไป อำมาตย์ทั้งหลายทูลว่า ข้าแต่พระสมมติเทพ พวกข้าพระองค์
จะไม่ทำ จะแสดงภัยแล้วให้หลบหนีไปดังนี้แล้ว จึงเตรียมจตุรงคเสนา ตาม
ประทีปทั้งหลายไว้ในหม้อทั้งหลายแล้ว ไปในราตรี พระราชาผู้ปฏิบัติทรง
ยึดพระนครพาราณสีได้ในวันนี้ ทรงพระราชดำริว่า บัดนี้ เราจะเตรียม-
พร้อมเพื่ออะไร ดังนี้แล้ว จึงให้เลิกการเตรียมพร้อมเสียในราตรี ทรงประมาท
หลับสนิทพร้อมด้วยพลนิกาย.

ลำดับนั้น อำมาตย์ทั้งหลายนำพระเจ้าพาราณสีไปสู่ค่ายของพระราชา
ผู้ปฏิบัติ แล้วก็ให้ดับประทีปจากหม้อทุกใบเสีย แล้วได้ทำเสียงแห่งกองทัพ
ซึ่งโชนช่วงพร้อมกัน อำมาตย์ของพระราชาผู้ปฏิบัติเห็นพลมีกำลังมาก
ตกใจกลัว เข้าไปเฝ้าพระราชาของตน แล้วทำเสียงดังว่า ขอพระองค์จงลุก
ขึ้น จงเสวยน้ำผึ้งที่ไม่มีตัวผึ้ง อำมาตย์คนที่ ๒ - ที่ ๓ ก็ได้ทำอย่างนั้น
เหมือนกัน พระราชาผู้ปฏิบัติทรงตื่นขึ้นด้วยเสียงนั้น ทรงถึงความกลัว
ความสะดุ้ง เสียงกึกก้องดังขึ้นดังรื้อย พระราชาผู้ปฏิบัตินั้นทรงพระราชดำริ
ว่า เราเชื่อคำพูดของคนอื่น จึงถึงเงื้อมมือของศัตรู ทรงบ่นเพื่อถึงค่านั้น ๆ
ตลอดทั้งคืน ในวันที่ ๒ จึงทรงคิดได้ว่า พระเจ้าพรหมทัตทรงเป็นพระราชา
ทรงธรรม ไม่พึงลงโทษ เราจะไปขอโทษพระองค์ดังนี้แล้ว จึงเสด็จเข้าไป
เฝ้าพระราชา ทรงคุกพระชานุทั้งสองลงแล้ว กราบทูลว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า
ขอพระองค์จงทรงอดโทษต่อความผิดของข้าพระองค์เถิด พระราชาทรงโอวาท
พระราชาผู้ปฏิบัตินั้นแล้วตรัสว่า ท่านจงลุกขึ้น ข้าพเจ้ายกโทษให้แก่ท่าน

พระราชผู้ปฏิบัติกันนั้น พอพระราชดำริเท่านั้น ก็ทรงถึงความโล่งพระทัย
อย่างยิ่ง ทรงได้ราชสมบัติในชนบทซึ่งใกล้เคียงพรหมแดนของพระเจ้ากรุง
พาราณสี ทั้งสองพระองค์นั้น ได้เป็นพระสหายกันและกัน.

ครั้งนั้น พระเจ้าพรหมทัตทรงเห็นเสนาทั้งสองฝ่าย ต่างชื่นชมยินดี
ร่วมกันอยู่ จึงทรงพระราชดำริว่า หยคโลหิตแม่เพียงแมลงวันตัวเล็ก ๆ ต้ม
ได้ ก็ไม่บังเกิดในหม่อมหาชนนี้ เพราะโยชน์แก่การตามรักษาจิตของเราคน-
เดียว โอ! ดีจริงหนอ โอ! ดีนักแล ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงจงมีความสุขเกิด
จงอย่ามีเวร จงอย่าเบียดเบียนกัน ดังนี้แล้ว ทรงยังเมตตาตามานให้เกิดขึ้น
ทรงทำเมตตาตามานนั้นแลให้เป็นบาท พิจารณาสังขารทั้งหลาย กระทำให้แจ้ง
ซึ่งปัจเจกโพธิญาณ ทรงบรรลुความเป็นสยัมภู อำมาตย์ทั้งหลายได้ประชุมกัน
กราบทูลพระเจ้าพรหมทัตนั้น ผู้มีความสุขด้วยมรรคสุข ผลสุข ประทับนั่ง
บนคอช้างว่า ข้าแต่มหाराช กาลนี้เป็นการเสด็จขึ้นสู่พระยาน ขอพระองค์
พึงกระทำสักการะแก่หมู่พลผู้ชนะ พึงพระราชทานอาหารและเสปียงแก่หมู่พล
ผู้แพ้ พระเจ้าพรหมทัตนั้นตรัสว่า คุณก่อนพนาย เราไม่ใช่พระราชา เราชื่อว่า
พระปัจเจกสัมพุทธะ อำมาตย์ทั้งหลายทูลว่า พระองค์ตรัสอะไร พระปัจเจก-
พุทธเจ้าทั้งหลายไม่เป็นเช่นนี้ พระราชาตรัสถามว่า คุณก่อนพนาย พระปัจเจก-
พุทธเจ้าทั้งหลายเป็นเช่นไร อำมาตย์ทั้งหลายกราบทูลว่า ธรรมดา
พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย มีผมและหนวดประมาณ ๒ องคุลี ทรงบริวาร ๘
พระองค์ทรงลูบพระเศียรด้วยพระหัตถ์เบื้องขวา ทนไฉนนั้น เพศกฤหัสถ์ ก็
อันตรธานไป เพศบรรพชิตเข้ามาแทนที่ พระองค์ทรงมีพระเกศาและพระมัสสุ

ประมาณ ๒ องคุลี ประกอบพร้อมด้วยบริวาร ๘ เป็นเช่นกับพระเถระมี
พรรษา ๑๐๐ พรรษา พระองค์ทรงเข้าจตุตถฌาน ทรงเหาะขึ้นจากคอช้างไป
สู่เวหาส ประทับนั่งบนดอกปทุม อำมาตย์ทั้งหลายไหว้แล้ว ทูลถามว่า ข้า
แต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ทรงบำเพ็ญกรรมฐานอะไร ทรงบรรลุอย่างไร
พระองค์ทรงเห็นแจ้งวิปัสสนา ซึ่งเป็นเหตุให้พระองค์ทรงได้เมตตามหานกรรม-
ฐานบรรลุ เพราะฉะนั้น เมื่อจะทรงแสดงเนื้อความนั้น จึงตรัสอุทานถา
พยากรณกถา และกล่าวนี้ว่า **สพฺเพสุ ภูเตสุ นิธาย ทณฺฑํ** แปลว่า
บุคคลวางอาชญาในสัตว์ทั้งปวงแล้ว เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สพฺเพสุ** ได้แก่ ที่เหลือลง. บทว่า
ภูเตสุ ได้แก่ ในสัตว์ทั้งหลาย. ความสังเขปในคำถานีมีเพียงเท่านี้ ส่วนความ
พิสดารข้าพเจ้าจักกล่าวในรัตนสุดตวิมมณา. บทว่า **นิธาย** ได้แก่ วางแล้ว.
บทว่า **ทณฺฑํ** ได้แก่ อาชญาทางกาย วาจา และใจ. คำว่า **ทณฺฑํ** นั้น
เป็นชื่อของทุจริตทั้งหลายมีกายทุจริต เป็นต้น. จริงอยู่ กายทุจริต ชื่อว่า ทัณฑ์
เพราะอรรถว่า เป็นเหตุให้ลงโทษ อธิบายว่า เบียดเบียน คือให้ถึงความ
พินาศ. วจิตุจริต และมโนทุจริตก็เหมือนกัน. อีกอย่างหนึ่ง การลงโทษ
ด้วยการประหารนั้นเทียว ชื่อ ทัณฑ์. อธิบายว่า วางทัณฑ์นั้นแล้วดังนี้บ้าง.

บทว่า **อวิหะญํ** คือ ไม่เบียดเบียน. บทว่า **อญฺญตรมปี** ได้แก่
แม้ผู้ใดผู้หนึ่ง. บทว่า **เตถ** ได้แก่ บรรดาสัตว์ทั้งหลายนั้น. บทว่า **น**
ปฺกฺกตมิจฺเจยฺย ความว่า ไม่พึงปรารถนาบุตรคนใดเลย ในบุตร ๔ จำพวก
เหล่านี้คือ บุตรเกิดจากตน ๑ บุตรเกิดในเขต ๑ บุตรบุญธรรม ๑ บุตรคือลูก
ศิษย์ ๑. บทว่า **กุโธ สหายนํ** ความว่า จะพึงปรารถนาสหายนั้น แต่ที่ไหน
ด้วยหวังว่า พึงปรารถนาสหาย.

บพว่า เอโก ความว่า ผู้เดียวด้วยเพศ กล่าวคือบรรพชา ผู้เดียว
ด้วยอรรธว่า ไม่มีเพื่อน ผู้เดียวด้วยการละตัณหา ผู้เดียวด้วยอรรธว่า มี
กิเลสปราศไปแล้วโดยส่วนเดียว ผู้เดียวด้วยอรรธว่า ตรัสรู้ชอบโดยเฉพาะ
ซึ่งปัจเจกโพธิญาณแต่ผู้เดียว. จริงอยู่ บุคคลเป็นไปในท่ามกลางสมณะ ตั้งพัน
ชื่อว่า ผู้เดียว เพราะตัดความเกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์เสียได้ ผู้เดียวด้วยเพศกล่าว
คือบรรพชาอย่างนี้. ชื่อว่า ผู้เดียวด้วยอรรธว่า ยืนคนเดียว นั่งคนเดียว
นอนคนเดียว เปลี่ยนอิริยาบถคนเดียว เป็นไปคนเดียว ผู้เดียวด้วยอรรธว่า
ไม่มีเพื่อนอย่างนี้. ชื่อว่า ผู้เดียว ด้วยอรรธว่า ละตัณหาอย่างนี้ว่า

คนมีตัณหาเป็นเพื่อน ท่องเที่ยวอยู่

สิ้นกาลนาน ไม่ก้าวล่วงสังสาร ซึ่งมีความ

เป็นอย่างนี้ ไม่มีความเป็นอย่างอื่น ภิกษุมี

สติ ปราศจากตัณหา ไม่ยึดมั่น รู้โทษ

นั้นแล้ว พึงละเว้นตัณหา อันเป็นแดนเกิด

ของทุกข์เสีย ดังนี้.

ชื่อว่า ผู้เดียว ด้วยอรรธว่า มีกิเลสปราศไปแล้วโดยส่วนเดียว
อย่างนี้ว่า กิเลสทั้งปวงอันภิกษุนั้นละแล้ว มีรากเหง้าถูกตัดขาดแล้ว เป็นดุจ
ต้นตาล ฯลฯ มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา. ชื่อว่า ผู้เดียว ด้วยอรรธ
อย่างนี้ว่า เป็นผู้ไม่มีอาจารย์ รู้เอง ตรัสรู้ชอบเฉพาะซึ่งปัจเจกโพธิญาณได้ด้วย
ตนเองนั้นแล ผู้เดียว ด้วยอรรธว่า ตรัสรู้ชอบเฉพาะซึ่งปัจเจกโพธิญาณอย่างนี้.

* อ. จตุกก ๑๒.

บทว่า จเร ได้แก่ จริยา ๘ เหล่านี้ คือ

๑. อิริยาปถจริยา ในอิริยาบถ ๔ สำหรับผู้ถึงพร้อมด้วยปณิธิ
๒. आयตนจริยา ในอายตนะภายใน สำหรับผู้มีทวารอัน
คุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย
๓. สติจริยา ในสติปัฏฐาน ๔ สำหรับผู้ด้วยความไม่-
ประมาท
๔. สมาธิจริยา ในฌาน ๔ สำหรับผู้ตามประกอบซึ่งอธิจิต
๕. ญาณจริยา ในอริยสัจ ๔ สำหรับผู้ถึงพร้อมด้วยพุทธิ
๖. มรรคจริยา ในอริยมรรค ๘ สำหรับผู้ปฏิบัติชอบ
๗. ปกตจริยา ในสามัญผล ๔ สำหรับผู้บรรลุลผล
๘. โลกัตถจริยา ในสัตว์ทั้งหลาย สำหรับพระพุทธเจ้าทั้ง ๓.

ในพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ นั้น พระปัจเจกพุทธะและพระสาวกมีโลกัตถ-
จริยาเพียงบางส่วน สมดังที่ท่านกล่าวว่า คำว่า จริยา ได้แก่ จริยา ๘
ความพิสดารก็คือ อิริยาปถจริยา. อธิบายว่า พึงเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยจริยา
เหล่านั้น อีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า จริยา ๘ แม้อื่นเหล่านี้ใด คือ บุคคล
เมื่อน้อมใจเชื่อ ย่อมประพฤติตัวศรัทธา เมื่อระคอง ย่อมประพฤติด้วยวิริยะ
เมื่อเข้าไปตั้งมั่น ย่อมประพฤติด้วยสติ ผู้ไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมประพฤติด้วยสมาธิ
เมื่อรู้ชัด ย่อมประพฤติด้วยสัญญา เมื่อรู้แจ้ง ย่อมประพฤติวิญญาน กุศลธรรม
ทั้งหลายย่อมสืบต่อสำหรับบุคคลผู้ปฏิบัติอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าประพฤติ
อายตนจริยา บุคคลปฏิบัติอย่างนี้ ย่อมบรรลุดังคุณวิเศษ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่าประพฤติด้วยจริยาพิเศษ พึงเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยจริยาเหล่านั้น. นอ

ของแเรด ชื่อว่า **ซักควิสถ** ในบทว่า **ขลุควิสถกปโป** นี้. ข้าพเจ้า
จักประกาศเนื้อความแห่งกัปป์ศัพท์โดยพิสดาร ในมงคลสูตรวันฉัตรนี้ แต่ใน
ซักควิสถสูตรวันฉัตรนี้ บัณฑิตพึงทราบการเปรียบเทียบ คุณในประโยชน์
อาทิอย่างนี้ว่า คุณก่อนท่านผู้เจริญ ได้ยินว่า บุคคลนี้ ปรกษาอยู่กับสาวกผู้
สมควรแก่พระศาสดาหนอ อธิบายว่า ผู้เป็นเช่นกัณนอแเรด.

การพรรณานี้ความตามบทในกาลานี้เพียงเท่านี้ก่อน แต่บัณฑิต
พึงทราบโดยอนุสนธิแห่งการอธิบายอย่างนี้ อาชญามีประการดังกล่าวนี้ได
อันบุคคลให้เป็นไป คือ ไม่วางในสัตว์ทั้งหลาย ครั้นเมื่ออาชญาอันอันเรา
ไม่ให้เป็นไปในสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น เราเชื่อว่าวางอาชญาในสัตว์ทั้งปวงแล้ว
ด้วยเมตตาอันเป็นปฏิปักษ์ต่ออาชญาอันนั้น และด้วยการนำเข้ามาซึ่งประโยชน์
เกื้อกูลแก่คนอื่น และเพราะวางอาชญาได้แล้วนั้นแล ชื่อว่า ไม่เบียดเบียน
บรรดาสัตว์เหล่านั้นแม้ผู้ใดผู้หนึ่งให้ลำบาก เหมือนสัตว์ทั้งหลาย ผู้ยังไม่วาง
อาชญาย่อมเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ด้วยท่อนไม้บ้าง ศาสตราบ้าง ฝ่ามือบ้าง
ก้อนดินบ้างฉะนั้น อาศัยเมตตากรรมฐานนี้แล้ว พิจารณาเวทนา สัญญา
สังขาร และวิญญาณในสัตว์เหล่านั้น และสังขตธรรมอื่นจากนั้น ตามกระแส
แห่งเมตตากรรมฐานนั้นแล จึงได้บรรลุปัจเจกโพธิญาณนี้ คำอธิบายเพียงเท่า
นี้ก่อน.

ส่วนอนุสนธิดังนี้ เมื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าตรัสดังนี้แล้ว อามาศย์
เหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้ พระองค์จะเสด็จไป ณ
ที่ไหน ลำดับนั้น ครั้นพระปัจเจกพุทธเจ้าทรงระลึกว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า
องค์ก่อน ๆ อยู่ที่ไหน ครั้นทรงรู้แล้ว จึงตรัสว่า ที่ภูเขาคันธมาทน์ จึง

กราบทูลอีกว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โอ! บัดนี้ พระองค์ทรงทอดทิ้งไม่ทรงปรารณาพวกข้าพระองค์ดังนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านี้ตรัสว่า บุคคลไม่พึงปรารณานบุตร. อธิบายในกาลานี้ดังนี้ บัดนี้ เราไม่พึงปรารณานบุตร แม้คนใดเลย ในบรรดาบุตรที่เกิดจากตนเป็นต้น แต่จะพึงปรารณาสหาย ผู้เช่นท่านแต่ที่ไหน เพราะฉะนั้น แม้ในพวกท่านทั้งหลาย ผู้ใดต้องการเพื่อจะไปพร้อมกับเรา หรือเพื่อเป็นเช่นเรา ผู้นั้นพึงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรดฉะนั้น.

อีกอย่างหนึ่ง พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าองค์นั้น ผู้อันอำมาตย์เหล่านั้น ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้ พระองค์ทรงทอดทิ้ง ไม่ทรงปรารณาพวกข้าพระองค์เลย จึงตรัสว่าเราไม่พึงปรารณานบุตร จะพึงปรารณาสหายแต่ที่ไหน ทรงเห็นคุณแห่งการเที่ยวไปแต่ผู้เดียวของพระองค์ โดยเนื้อความตามทีกล่าวแล้ว ทรงพระปราโมทย์ ทรงเกิดปีติโสมนัส จึงตรัสอุทานคาถาว่า

พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

พระปัจเจกพุทธเจ้าครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว เมื่อมหาชนเพ่งดูอยู่นั้นเอง ก็ได้เหาะขึ้นทางอากาศ เสด็จไปสู่ภูเขาคันธมาทน์ ชื่อว่า ภูเขาคันธมาทน์ อยู่เลยภูเขา ๗ ลูก (ในหิมวันตประเทศ) คือ จุพกาลบรรพต มหาภาพบรรพต นาคปลิเวฏฐนาบรรพต จันทัมภบรรพต สุริยัมภบรรพต สุวณฺณปัสตบรรพต และหิมวันตบรรพต. ที่ภูเขาคันธมาทน์นั้น มีเงื่อมผา ชื่อว่า นันทมูลกะ เป็นที่อยู่ของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย และมีภูเขา ๓ ภูเขา คือ สุวรรณภูเขา มณีภูเขา ราชภูเขา. ที่ภูเขาคันธมาทน์นั้นมีต้นไม้ ชื่อ มัญชุกะ ที่ประตุมณีภูเขา สูง ๑ โยชน์ กว้าง ๑ โยชน์ ต้นไม้นั้นบานสะพรั่งทั่วไปในน้ำ หรือบนบก โดยพิเศษในวันที่พระปัจเจก-

พุทธเจ้าเสด็จมาถึง ข้างหน้าต้นไม้ นั้น มีโรงรัตนะทุกอย่าง ในโรงรัตนะนั้น ลมสำหรับกวาด ย่อมพัดหยากเยื่อ ลมสำหรับเกลี่ยพื้น ย่อมพัดทรายที่แล้ว ด้วยแก้วทุกอย่างให้ราบเรียบ ลมสำหรับรดย่อมพัดเอาน้ำจากสระอนโณคาต มารด ลมสำหรับทำกลิ่นหอม ย่อมพัดเอากลิ่นหอมของต้นไม้ที่มีกลิ่นหอม ทั้งหมดมาจากภูเขาคันธมาวันต์ ลมสำหรับโปรย ย่อมพัดเอาดอกไม้ทั้งหลายมาโปรย ลง ลมสำหรับปลูดย่อมปลูดยอดในที่ทั้งปวง ในวันที่พระปัจเจกพุทธะเกิดขึ้น และในวันอุโบสถ พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งปวง นั่งประชุมในที่เหล่าใด อาสนะทั้งหลายเป็นอันปลูแล้วในที่เหล่านั้นทุกเมื่อ นี้เป็นปกติในภูเขาคันธมาทณนั้น พระปัจเจกพุทธะผู้ตรัสรู้ชอบเอง โดยเฉพาะได้เสด็จไปในภูเขาคันธมาทณนั้น ประทับนั่ง ณ อาสนะที่ปลูแล้ว.

แต่นั้น ถ้าในเวลานั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าแม่เหล่าอื่นมีอยู่ พระปัจเจกพุทธเจ้าแม่เหล่านั้น ก็ประชุมในขณะนั้น ย่อมนั่งบนอาสนะที่ปลูแล้ว และครั้นนั่งแล้ว ก็เข้าสมาบัติบางอย่างแล้วก็ออก ต่อจากนั้น สังฆเถระก็ถาม กรรมฐานกะพระปัจเจกพุทธเจ้าที่มาใหม่ว่า บรรลุได้อย่างไร เพื่อประโยชน์ แก่อนุโมทนาของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งปวง แม้ในกาลนั้นพระปัจเจกพุทธเจ้า พระองค์นั้น ก็ตรัสสุทธานคาถาและพยากรณ์คาถาของพระองค์นั้นแล แม่พระผู้มีพระภาคเจ้าอันท่านพระอานนท์ทูลถาม ก็ตรัสคาถานั้นอีกเหมือนกัน และพระอานนท์ก็ได้กล่าวในคราวทำสังคายนา คาถาแต่ละคาถาได้กล่าวถึง ๔ ครั้ง คือ ในฐานะที่พระเจ้าพรหมทัตตรัสรู้โดยชอบเฉพาะซึ่งปัจเจกสัมโพธิญาณ ๑ ที่มีญชุสภมาลา ๑ ในกาลที่พระอานนท์ทูลถาม ๑ ในสังคีตีกาล ๑ ด้วยประการฉะนี้แล.

ปฐมคาถาวิณณา จบบริบูรณ์

คาถาที่ ๒

คาถาว่า **อัสสกุชชาตสฺส** ดังนี้ มีอุบัตินัยอย่างไร ?

พระปัจเจกโพธิสัตว์เมื่อนี้ กระทำสมณธรรมโดยนัยก่อนนั้นแล ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า กัสสป ตลอด ๒๐,๐๐๐ ปี ในที่สุดทำกสิณบริกรรม ยังปฐมฌานให้เกิดขึ้นและกำหนดนามและรูป ทำการพิจารณาลักษณะ ยังไม่บรรลุอุริยมรรค เกิดในพรหมโลก. เขาจุติจากพรหมโลกนั้นแล้ว เกิดในครรภ์ของพระอัครมเหสีของพระเจ้ากรุงพาราณสี เมื่อให้เจริญเติบโตโดยนัยก่อนนั้นเที่ยว จำเดิมแต่นั้น ก็ไม่ทรงรู้ความแปลกกันว่า นี้อสตรีนี้บุรุษ เพราะอาศัยเหตุนี้ จึงไม่ทรงยินดีในมือของสตรีทั้งหลาย ย่อมไม่อดทนแม้เหตุสักว่า การอบ การอาบ และการประค้ำเป็นต้น บุรุษทั้งหลายเท่านั้นเลียดูพระราชกุมารนั้น ในเวลาให้เสวยน้ำนม พวกนางนมทั้งหลาย ก็สวมเสื้อแปลงเพศเป็นบุรุษให้เสวยน้ำนม พระกุมารนั้น สูดกลิ่นของสตรีทั้งหลาย ทรงลุกขึ้นกันแสง แม้ทรงบรรลุนิติภาวะแล้ว ก็ไม่ทรงปรารถนาเพื่อแต่ต้องสตรีทั้งหลาย ด้วยเหตุนี้ พระญาติทั้งหลายจึงขนานพระนามของพระกุมารนั้นว่า **อนิตฺถิคนฺโธ**.

ครั้นพระกุมารนั้นมีพระชันษาได้ ๑๖ พระชันษา พระราชาทรงพระราชดำริว่า เราจักให้กุมารดำรงวงศ์ตระกูล ทรงนาราชกัญญาอันสมควรแก่พระกุมารนั้น แต่ตระกูลต่าง ๆ แล้วตรัสตั้งอำมาตย์คนหนึ่งว่า เจ้าจงให้พระกุมารยินดี อำมาตย์มีความประสงค์เพื่อให้พระกุมารนั้น ให้นักฟ่อนทั้งหลายประเล้าประโลม พระกุมารทรงสดับเสียงที่ขับร้องและประโคม จึง

ตรัสว่า นั่นเสียงของใคร อำมาตย์ทูลว่า ข้าแต่พระสมมติเทพ นั่นเป็นเสียงของนักพ่อนทั้งหลายของพระองค์ ผู้มีบุญทั้งหลาย ย่อมมีนักพ่อนทั้งหลาย เช่นนี้ ข้าแต่พระสมมติเทพ พระองค์ทรงมีบุญมาก ขอพระองค์จงทรงอภิรมย์. พระกุมารทรงตีอำมาตย์ด้วยท่อนไม้ให้ไล่ออกไป อำมาตย์นั้นกราบทูลแด่ พระราชา พระราชาได้ตรัสสั่งอำมาตย์อีกว่า เจ้าจงไปพร้อมกับพระมารดาของ พระกุมาร แล้วให้พระกุมารยินดี.

พระกุมารนั้น ถูกคนเหล่านั้นบีบคั้นอย่างยิ่งอยู่ จึงได้ประทานทองคำ อันประเสริฐ แล้วตรัสสั่งพวกช่างทองว่า ท่านทั้งหลายจงทำรูปสตรีให้งาม พวกช่างทองเหล่านั้น ก็ได้ทำรูปสตรี ซึ่งประดับประดาด้วยเครื่องอลังการ ทั้งปวงเช่นกับพระวิษณุกรรมเนรมิต แล้วแสดงแก่พระกุมาร พระกุมาร ทอดพระเนตรแล้วสิ้นพระเสียร ด้วยความอัศจรรย์ส่ง ไปแก่พระมารดาและ พระบิดา ด้วยพระดำรัสว่า ถ้าหม่อมฉันได้สตรีเช่นนี้ก็จะยอมรับ พระมารดา และพระบิดาก็ทรงดำริว่า บุตรของพวกเรามีบุญมาก นางทาริกาบางคนที่ได้ เคยทำบุญร่วมกับบุตรนั้น จักเกิดแล้วในโลกแน่แท้. ดังนี้แล้ว จึงให้ยกรูป ทองคำนั้นขึ้นสู่รถ ตรัสสั่งแก่อำมาตย์ทั้งหลายว่า เชิญเถิด ท่านปรารถนา พึงแสวงหาทาริกาเช่นนี้.

อำมาตย์เหล่านั้นนำไปสู่มหาชนบท ๑๖ แห่ง ไปสู่บ้านนั้น ๆ เห็น ประชุมชนในที่ใด ๆ ที่ทำน้ำเป็นต้น จึงตั้งรูปทองคำดูเทวดา ไว้ในที่ นั้น ๆ ทำการบูชาด้วยดอกไม้และเครื่องอลังการนานาชนิด ผูกเพดานยื่น อยู่ในที่สุดข้างหนึ่ง ด้วยคิดว่า ถ้าจักมีใคร ๆ เคยเห็นเคยได้ยินดีสตรี ซึ่ง มีรูปงามเห็นปานนี้ไซ้ร์ เขาจักพูดขึ้น ดังนี้ แล้วเที่ยวไปสู่ชนบททั้งปวง

ด้วยอุบายนั้น เว้นมัทธรัฐแต่รัฐเดียว. ดูแคลนว่า มัทธรัฐนั้น เป็นรัฐเล็ก ไม่ไปในมัทธรัฐนั้นก่อน แล้วกลับ. ลำดับนั้น อามาศย์เหล่านั้นมีความคิดว่า พวกเราจะต้องไปสู่แม่มัทธรัฐก่อน ขอพระราชอาญาได้ส่งพวกเราเข้าสู่กรุง-พาราณสีไปอีก ดังนี้ จึงได้ไปสู่สาครนครในมัทธรัฐ.

ก็ในสาครนคร มีพระราชอาชญาว่า มัททวะ พระธิดาของพระเจ้า มัททวะนั้น มีพระชันษาได้ ๑๖ ปี มีพระรูปโฉมสวยงามยิ่งนัก และนางวรรณ ทาสีของพระธิดานั้น ก็ไปสู่ท่าน้ำ เพื่อประโยชน์แก่การตักน้ำอาบ เห็นรูป ทองคำนั้น ซึ่งอามาศย์ทั้งหลายตั้งไว้ในที่นั้นแต่ไกลเทียว ก็พูดว่า พระราชบุตร ทรงส่งพวกเรา เพื่อประโยชน์แก่น้ำ ก็เสด็จมาเสียเอง แล้วเข้าไปใกล้พูดว่า สตรีนี้ไม่ใช่เจ้านายของพวกเรา เจ้านายของพวกเราสวยงามยิ่งกว่าสตรีนี้ พวก อามาศย์ได้ฟังดังนั้นแล้ว เข้าไปเฝ้าพระราชอาชญา ทูลขอทาริกา โดยนัยอันสมควร พระราชอาชญาเมื่อนั้น ก็ทรงพระราชทาน ต่อแต่นั้น พวกอามาศย์ได้ส่งข่าวทูล พระเจ้ากรุงพาราณสีว่า ทาริกาได้แล้ว พระองค์จักเสด็จมาเอง หรือพวก ข้าพระองค์เท่านั้น จะนำมา ดังนี้ พระองค์ส่งข่าวไปว่า เมื่อเราไปจักเป็นการ เบียดเบียนชนบท พวกท่านเท่านั้น จงนำทาริกานั้นมา อามาศย์ทั้งหลายพา ทาริกาออกจากพระนคร ส่งข่าวไปถวายพระกุมารว่า ทาริกาเช่นกับรูปทองคำ ได้แล้ว พระกุมารแม้ทรงสดับข่าวนั้น ก็ถูกราคะครอบงำเสื่อมจากปฐมฌาน พระองค์ทรงส่งทูตคนอื่น ๆ ว่า พวกท่านจงนำมาเร็ว พวกท่านจงนำมาเร็ว.

พวกอามาศย์นั้น ถึงกรุงพาราณสี โดยพักคืนเดียวเท่านั้นในที่ที่ทั้งปวง ยืนอยู่ในภายนอกพระนคร ส่งข่าวถวายพระราชอาชญาว่า ฟังเข้าไปในวันนี้หรือไม่ พระราชาตรัสสั่งว่า เรานำนางทาริกาจากตระกูลประเสริฐที่สุด ทำมงคลกิริยา

แล้วจักให้เข้ามา ด้วยสักการะอันใหญ่ พวกท่านจงนำนางทาริกานั้นไปสู่ อุทยานก่อน อำมาตย์เหล่านั้นได้ทำตามพระราชโองการแล้ว นางทาริกานั้น เป็นผู้ละเอียดอ่อนอย่างยิ่ง บอบช้ำแล้วเพราะการกระทบกระแทกแห่งยาน มี โรคลมเกิดขึ้น เพราะความเมื่อยล้าจากเดินทางไกล จึงได้ทำกาละเสียนในคืน นั้นเอง ดุจดอกไม้ที่เหี่ยวไปฉะนั้น.

พวกอำมาตย์คร่ำครวญว่า พวกเราเจ็บหายแล้วจากสักการะ พระราชา ก็ดี ชาวนครก็ดี ต่างก็คร่ำครวญว่า ตระกูลวงศ์พินาศแล้ว ความวุ่นวายใหญ่ ได้มีแล้วในพระนคร พระกุมารพอได้สดับเท่านั้น ก็ทรงเกิดความเศร้าโศก อันยิ่งใหญ่ ต่อแต่นั้น พระกุมารก็ทรงปรารถนาเพื่อขุดรากเหง้าแห่งความเศร้าโศก พระองค์ทรงดำริว่า ธรรมดาความโศกนี้ ย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่เกิด แต่ย่อมมีแก่ ผู้เกิดแล้ว เพราะฉะนั้น ความโศกมีเพราะอาศัยชาติ ก็ชาติมีเพราะอาศัย อะไรเล่าแต่นั้น ทรงมนสิการโดยแยบคาย ด้วยอานุภาพแห่งภavana ในกาลก่อน อย่างนี้ว่า ชาติมีเพราะอาศัยภพ ทรงเห็นปฏิจสมุปบาทโดยอนุโลมและปฏิโลม ทรงพิจารณาสังขารทั้งหลาย ประทับนั่ง ณ ที่นั้นนั้นแล ก็ทรงกระทำให้แจ้ง ซึ่งปัจเจกโพธิญาณ อำมาตย์ทั้งหลายเห็นพระกุมารนั้น ทรงมีความสุขด้วยความสุขอันเกิดจากมรรคผล มีพระอินทรีย์สงบ พระมานัสสงบ ประทับอยู่ จึงประณมมือกราบทูลว่า ข้าแต่พระสมมติเทพ ขอพระองค์อย่าทรงเศร้าโศก เลย ชมพูทวีปใหญ่ ข้าพระองค์จักนำมาซึ่งทาริกาอื่นที่งามกว่า พระกุมารนั้น ตรัสว่า เราไม่เศร้าโศก แต่หมดความเศร้าโศกแล้ว เราเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า. คำนั้นทั้งหมด เบื้องหน้าแต่นี้ เป็นเช่นกับคาถาแรก เว้นการพรรณนาคาถา.

ก็ในการพรรณนาคาถา บทว่า **ตัสสคฺชาตสฺส** ได้แก่ ผู้เกี่ยวข้อง
เกิดแล้ว ในคานานั้น **ความเกี่ยวข้องมี ๕ อย่าง** คือ

๑. ทัสสนสังสัคคะ ความเกี่ยวข้องเพราะการเห็น
๒. สวานสังสัคคะ ความเกี่ยวข้องเพราะการฟัง
๓. กายสังสัคคะ ความเกี่ยวข้องทางกาย
๔. สมุทลาปนสังสัคคะ ความเกี่ยวข้องเพราะการสนทนา
๕. สัมโภกสังสัคคะ ความเกี่ยวข้องเพราะกินร่วมกัน.

ในความเกี่ยวข้อง ๕ อย่างนั้น ราคะเกิดด้วยอำนาจแห่งจักขุวิญญาณ
วิถี เพราะเห็นซึ่งกันและกัน ชื่อว่า **ทัสสนสังสัคคะ**. ธิดาของกุกุมพีสุมิ
จิตรักใคร่ เพราะเห็นภิกษุหนุ่มชื่อ ทิมภานกะ ผู้อยู่ในกัลยาณวิหาร ซึ่งกำลัง
ไปสู่กาลทิมวาปีคาม เพื่อบิณฑบาต ในสีหลทวีป ไม่ได้ภิกษุหนุ่มนั้น ด้วย
อุบายบางอย่าง ก็ทำกาลกิริยา และภิกษุหนุ่มรูปนั้นเอง เห็นผ่านุงของธิดานั้น
ก็คิดว่า เราไม่ได้อยู่ร่วมกับนางผู้นุ่งผ้าเห็นปานนี้ แล้วหัวใจแตกตาย เป็น
ตัวอย่างในทัสสนสังสัคคะนั้น.

ก็ราคะเกิดด้วยอำนาจแห่งโสตวิญญาณวิถี เพราะฟังสมบัติมีรูปเป็นต้น
ที่คนอื่นทั้งหลายพูดถึง หรือเพราะตนได้ฟังเสียงหัวเราะ เสียงพูดจา และเสียง
เพลงขับ ชื่อว่า **สวานสังสัคคะ**. แม้ในสวานสังสัคคะนั้น ภิกษุหนุ่มชื่อติสสะ
ผู้อยู่ในถ้ำปัญจคคพะ กำลังเหาะทางอากาศ ได้ฟังเสียงของธิดาช่างมีดผู้อยู่ใน
คิริคาม ไปสรรปทุมพร้อมกับกุมารี ๕ นาง อาบน้ำแล้ว ยกดอกไม้ร้องเพลง
ด้วยเสียงดัง ก็เสื่อมจากคุณวิเศษ เพราะกามราคะ ถึงความพินาศเป็นตัวอย่าง.

โรคเกิดเพราะลูกกล่าววิยะของกันและกัน ชื่อว่า **กายสังสัคคะ**.
ก็ในกายสังสัคคะนี้ มีภิกษุหนุ่มชื่อ ธรรมภาสกะ เป็นตัวอย่าง ได้ยินว่า ภิกษุ
หนุ่มกล่าวธรรมในมหาวิหาร เมื่อมหาชนมาในมหาวิหารนั้น แม่พระราชาก็
เสด็จไปพร้อมกับชาววัง แต่นั้น โรคกล่าวได้เกิดแก่พระราชธิดา เพราะอาศัย
รูปและเสียงของภิกษุหนุ่มนั้น และเกิดแม่แก่ภิกษุหนุ่มรูปนั้น พระราชาทรง
เห็นเหตุนี้ ทรงกำหนดแล้ว ให้ล้อมด้วยกำแพงคือม่าน เธอทั้งสองนั้น ก็
เคล้าถึงโอบกอดซึ่งกันและกัน จนทั้งหลายเลิกผ้าม่านแลดูอีก ก็เห็นเธอ
ทั้งสองถึงแก่ความตายแล้ว.

ก็โรคเกิดเพราะการสนทนาปราศรัยกันและกัน ชื่อว่า **สมุทธา-
ปนสังสัคคะ**. โรคเกิดในเพราะทำการบริโภคร่วมกันกับภิกษุณีทั้งหลาย
ชื่อว่า **สัมภอกสังสัคคะ** ในสังสัคคะแม่ทั้งสองนั้น ภิกษุและภิกษุณีถึงอาบัติ
ปาราชิก. เป็นตัวอย่าง. ได้ยินว่า ในการฉลองมหาวิหาร ชื่อ มิจิวัญญกะ
พระเจ้าทูลฐคามณีอภยมหาราช ทรงจัดแจงมหาทานอังคาสพระสงฆ์ทั้งสองฝ่าย
ในการฉลองมหาวิหารนั้น เมื่อถวายข้าวคั่วร้อน สามเณรผู้ยังใหม่กว่าสงฆ์
ได้ถวายวลัยแก่สามเณรผู้ใหม่กว่าสงฆ์ ซึ่งไม่มีเชิงรองบาตร ได้ทำการเจรจา
ปราศรัยกัน เธอแม่ทั้งสองนั้นอุปสมบทแล้ว ได้ ๖๐ พรรษา ไปสู่ฝั่งโน้น
ได้รับบุพผสัญญา เพราะการเจรจาปราศรัยกันและกัน ก็เกิดเสนาหาในทันที
ทันใดนั่นเอง ล่วงละเมิดสิกขาบท ต้องอาบัติปาราชิก.

ความเยื่อใยย่อมมีแก่บุคคลผู้เกี่ยวข้องกัน ด้วยความเกี่ยวข้องอย่างใด
อย่างหนึ่ง ในความเกี่ยวข้อง ๕ อย่าง โรคอันมีกำลังย่อมเกิดขึ้น เพราะ
โรคในกาลก่อนเป็นปัจจัย ด้วยประการฉะนี้. แต่นั้น ทุกข์นี้ย่อมเกิดขึ้นตาม

ความเชื่อใจ คือ ทุกข์นี้มีประการต่าง ๆ มีความโศกและความคร่ำครวญเป็นต้น ทั้งที่เป็นทิวฏฐธรรมและสัมปรายิกภพย่อมเกิดขึ้น คือ ย่อมบังเกิด ย่อมมี ย่อมเกิด ติดตามความเชื่อใจนั้นนั่นเอง. ส่วนอาจารย์พวกอื่นกล่าวว่า ได้แก่ การปล่อยใจในอารมณ์ แต่นั้น ทุกข์ย่อมเกิดขึ้นเพราะความเชื่อใจ ดังนี้แล.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ครันตริสอรรถกาลานี้ มีประเภทแห่ง เนื้อความอย่างนี้แล้ว จึงตรัสว่า ทุกข์มีความโศกเป็นต้นนี้ใด ย่อมเกิดขึ้นตาม ความเชื่อใจ เรานั้นได้ขุครากเหง้าของทุกข์นั้น จึงบรรลุปัจเจกสัมโพธิญาณ ครันตริสอย่างนี้แล้ว อามาศย์เหล่านั้น จึงทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้ พวกข้าพระองค์พึงทำอย่างไร ลำดับนั้น พระองค์จึงตรัสว่า พวกท่านหรือ พวกอื่น ผู้ใดต้องการพ้นจากทุกข์นี้ ผู้นั้นแม้ทั้งหมดเล็งเห็นโทษอันเกิดแต่ ความเชื่อใจ พึงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรดฉะนั้น.

ก็คำว่า เล็งเห็นโทษอันเกิดแต่ความเชื่อใจนี้ พึงทราบว่าเป็นท่านกล่าว หมายเอาคำที่พระปัจเจกพุทธเจ้าตรัสว่า ทุกข์นี้ย่อมเกิดขึ้นตามความเชื่อใจ. อีกอย่างหนึ่ง พึงเชื่อมความอย่างนี้ว่า ความเชื่อใจย่อมมีแก่บุคคลผู้มีความ เกี่ยวข้องเกิดขึ้นแล้ว ด้วยความเกี่ยวข้องตามที่กล่าวแล้ว ทุกข์นี้ย่อมเกิดขึ้นตาม ความเชื่อใจ เราเล็งเห็นทุกข์นั้นอันเกิดแต่ความเชื่อใจ ทำความเสียดแทงตาม ที่มาแล้ว จึงบรรลุดังนี้ พึงทราบว่าเป็นบาทที่ ๔ พระปัจเจกพุทธเจ้าตรัสแล้ว ด้วยอำนาจแห่งอุทาน โดยนัยที่กล่าวแล้วในก่อนนั้นเทียว. บททั้งปวงนอกจาก นั้น เป็นเช่นกับที่กล่าวแล้วในกาลาดังนั้นแล.

สังสัคคคาถาวิณณา จบบริบูรณ์

คาถาที่ ๓

คาถาว่า มิตุเต สุหุเช ดังนี้ มีอุบัติอย่างไร ?

พระปัจเจกโพธิสัตว์นี้ อุบัติโดยนัยที่กล่าวแล้วในคาถาแรกนั้นเที่ยวเสวยราชสมบัติในกรุงพาราณสี ยังปฐมภวนให้เกิดขึ้นแล้ว ทรงพิจารณาว่า สมณธรรมประเสริฐ หรือว่า ราชสมบัติประเสริฐ ทรงมอบราชสมบัติในมือของอำมาตย์ ๔ คน แล้วทรงกระทำสมณธรรม อำมาตย์ทั้งหลายแม้พระราชบุตรว่า ท่านทั้งหลายจงทำโดยธรรม โดยสมาธิสมาธิ ก็รับสินบนทำโดยอธรรม อำมาตย์เหล่านั้น ไม่รับสินบนก็ทำโดยอธรรม รับสินบนแล้ว ทำเจ้าของทั้งหลายให้แพ้ ในกาลครั้งหนึ่ง ให้ราชวัลลกคนหนึ่งให้แพ้ ราชวัลลกนั้นเข้าไปเฝ้าพร้อมทั้งพวกพนักงานห้องเครื่องของพระราชบิดา ทูลบอกเรื่องทั้งหมด ในวันที่ ๒ พระราชาเสด็จไปสู่สถานทีวินิจฉัยด้วยพระองค์เอง แต่นั้น หม่อมมหาชนได้ร้องเสียงดังว่า พวกอำมาตย์ทำเจ้าของมิให้เป็นเจ้าของ ได้กระทำเสียงดังเหมือนการรบใหญ่.

ลำดับนั้น พระราชาเสด็จจากสถานทีวินิจฉัย เสด็จขึ้นสู่ปราสาทประทับนั่งเพื่อทรงเข้าสมาบัติ แต่ไม่อาจเพื่อทรงเข้าได้ เพราะทรงฟังชานด้วยเสียงนั้น พระองค์ทรงพิจารณาว่า เราจะมีประโยชน์อะไรด้วยราชสมบัติ สมณธรรมประเสริฐกว่า ดังนี้แล้ว ทรงสละความสุขในราชสมบัติ ทรงยังสมาบัติให้เกิดขึ้นอีก ทรงพิจารณาเห็นโดยนัยที่กล่าวในกาลก่อนนั้นแล ทรงกระทำให้แจ้งซึ่งปัจเจกสัมโพธิญาณ และถูกทูลถามถึงกรรมฐาน จึงได้ตรัสคาถานี้.

ในกาลนั้น คนทั้งหลาย ชื่อว่า มิตร ด้วยอำนาจแห่งความรักใคร่ ชื่อว่า สหาย เพราะความเป็นผู้มีใจดี ก็คนบางพวกเป็นมิตรเท่านั้นไม่เป็น สหาย เพราะความเป็นผู้ใคร่ประโยชน์เกื้อกูลอย่างเดียว บางพวกเป็นสหาย เท่านั้น ไม่เป็นมิตร เพราะให้เกิดสุขทางใจ ในการทั้งหลายมีการมา การย่น การนั่ง และการพูดเจรจาเป็นต้น บางพวกเป็นทั้งสหายเป็นทั้งมิตร ด้วย อำนาจแห่งธรรมทั้งสองนั้น มิตรสหายเหล่านั้นมี ๒ พวก คือ ฌราวาส ๑ บรรพชิต ๑. ใน ๒ พวกนั้น ฌราวาสมี ๓ พวก คือ ผู้มีอุปการะ ๑ ผู้ ร่วมสุขร่วมทุกข์ ๑ ผู้อนุเคราะห์ ๑ บรรพชิตโดยพิเศษคือ ผู้บอกประโยชน์ มิตรสหายเหล่านั้นประกอบด้วยองค์ ๔ อย่างนี้ สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส ว่า คู่ก่อนคฤหบดีบุตร มิตรสหายผู้มีอุปการะพึงทราบด้วยฐานะ ๔ อย่างคือ

๑. รักษามิตรผู้ประมาทแล้ว
๒. รักษาทรัพย์สมบัติของมิตรผู้ประมาทแล้ว
๓. เป็นที่พึ่งพำนักของมิตรผู้กลัว
๔. เมื่อกรณีกิจเกิดขึ้น ก็เพิ่มโภคทรัพย์ให้มากกว่าที่ออกปากขอ.

อนึ่ง คู่ก่อนคฤหบดีบุตร มิตรสหายผู้ร่วมสุขร่วมทุกข์ พึงทราบด้วย ฐานะ ๔ อย่าง คือ

๑. บอกความลับแก่มิตร
๒. ปกปิดความลับของมิตร
๓. ไม่ทอดทิ้งมิตรในคราวมีอันตราย
๔. ชีวิตก็สละได้เพื่อประโยชน์แก่มิตร.

อนึ่ง คุณก่อนคฤหบดีบุตร มิตรสหายผู้อนุเคราะห์ ฟังทราบด้วยฐานะ
๔ อย่าง คือ

๑. ไม่ดีใจเพราะมิตรยากจน
๒. ดีใจเพราะมิตรมั่งมี
๓. ป้องกันคนติเตียนมิตร
๔. สรรเสริญคนยกย่องมิตร.

อนึ่ง คุณก่อนคฤหบดีบุตร มิตรสหายผู้บอกประโยชน์ ฟังทราบด้วย
ฐานะ ๔ อย่าง คือ

๑. ห้ามจากการทำบาป
๒. ให้ตั้งอยู่ในคุณความดี
๓. ให้ได้ฟังสิ่งที่ไม่เคยฟัง
๔. บอกทางสวรรค์ให้.

เพราะฉะนั้น ฆราวาสท่านประสงค์เอาในที่นี้ แต่โดยอรรถ ฆราวาส
และบรรพชิตแม้ทั้งหมด ก็ควร. บทว่า มิตุเต สุหุเช อนุคมปมาโน
ความว่า เอ็นดู คือ ประสงค์เพื่อนำเข้ามาซึ่งสุขแก่มิตรสหายเหล่านั้น. บทว่า
หาเปติ อตุถิ ความว่า ยังประโยชน์ ๓ อย่าง ด้วยอำนาจแห่งทัญญูชัมมิก-
ประโยชน์ สัมปราชิกประโยชน์ และปรมัตถประโยชน์ให้เสื่อม คือ ให้พินาศ
อีกอย่างหนึ่ง ยังประโยชน์ ๓ อย่าง แม้ด้วยอำนาจแห่งประโยชน์ตน ประ-
โยชน์คนอื่น และประโยชน์ทั้ง ๒ อย่างนั้น ให้เสื่อม คือ ให้พินาศ ย่อม
ยังประโยชน์ให้เสื่อม คือ ย่อมให้พินาศ ด้วยการยังวัตถุที่ได้แล้วให้พินาศ
และด้วยการไม่ให้เกิดสิ่งที่ยังไม่ได้บ้าง ด้วยวิธีทั้งสองข้าง. บทว่า ปฏิพทุ-

จิตฺโต ความว่า บุคคลแม้ตั้งตนไว้ในฐานะต่ำต้อยกว่า เราเว้นจากคนนี้จักไม่เป็นอยู่ คนนั้นเป็นคตฺติของเรา คนนั้นเป็นผู้นำของเรา ดังนี้ ชื่อว่า เป็นผู้มิจิตปฏิพัทธ์แล้ว แม้ตั้งตนไว้ในฐานะสูงส่งว่า คนเหล่านี้เว้นเราเสียแล้วย่อมไม่เป็นอยู่ เราเป็นคตฺติของคนเหล่านั้น เป็นผู้นำของคนเหล่านั้น ชื่อว่า เป็นผู้มิจิตปฏิพัทธ์แล้ว. ก็ผู้มีจิตปฏิพัทธ์แล้วอย่างนี้ ท่านประสงค์เอาในพระสูตรนี้.

บทว่า เอตํ ภยํ ท่านกล่าวหมายถึงภัยที่ยังประโยชน์ให้เสื่อม นั่นคือ ความเสื่อมจากสมบัติของตน. บทว่า สนฺนเว ความว่า การเชยชมมี ๓ อย่าง ด้วยสามารถแห่งการเชยชม คือ ตัณหา ทิฏฐิ และมิตร. ในการเชยชม ๓ อย่างนั้น ตัณหาแม้ ๑๐๘ ประเภท ชื่อว่า ตัณหาสันถวะ ทิฏฐิแม้ ๖๒ ประเภท ชื่อว่า ทิฏฐิสันถวะ การอนุเคราะห์มิตร ด้วยความเป็นผู้มีจิตปฏิพัทธ์แล้ว ชื่อว่า มิตรสันถวะ มิตรสันถวะนั้น ท่านประสงค์เอาในพระสูตรนี้ ด้วยว่า พระปัจเจกพุทธเจ้านั้น เสื่อมจากสมบัติก็เพราะมิตรสันถวะนั้น ด้วยเหตุนี้ พระปัจเจกพุทธเจ้าจึงตรัสว่า เราเล็งเห็นภัยนั้นในที่กล่าวแล้วนั้นแล.

มิตตสุหัชชกาถาวิณณนา จบบริบูรณ์

คาถาที่ ๔

คาถาว่า วิโส วิสาโล ดังนี้ มีอุปมาเหตุอย่างไร ?

ได้ยิ่นว่า ในกาลก่อน พระปัจเจกโพธิสัตว์ ๑ องค์ บวชในพระศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า กัสสป บำเพ็ญศตปัจจากตวัตร

สิ้น ๒๐,๐๐๐ ปี อุบัติในเทวโลก เคลื่อนจากเทวโลกนั้นแล้ว ผู้เป็นหัวหน้า เกิดในราชตระกูลในกรุงพาราณสี นอกนี้ เกิดในราชตระกูล ในปัจฉิมประเทศ ทั้งสองนั้น เรียนกรรมฐาน สละราชสมบัติ บวชเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า โดยลำดับ อยู่ที่เจ็มนันทมูลกะ ในวันหนึ่งออกจากสมาบัติ ระลึกรู้ว่า พวกเราทำกรรมอะไร จึงบรรลุถึงโลกุตระสุขนี้ พิจารณาอยู่ ได้เห็นจริยาของตน ในกัศสปพุทธกาล ลำดับนั้น ระลึกอีกว่า คนที่ ๓ อยู่ที่ไหน เห็นคนที่ ๓ เสวยราชสมบัติในกรุงพาราณสี ระลึกถึงคุณของหัวหน้านั้น คิดว่า โดยปกติเทียว พระราชาพระองค์นั้น ทรงถึงพร้อมด้วยคุณมีความเป็นผู้ปรารถนาน้อยเป็นต้น ทรงโอวาทพวกเรา ผู้ประพฤติ อดทนต่อคำพูด ทรงคติเย็นบาป เอาเถิด พวกเราแสดงอารมณ์แล้ว จะเปลื้องพระองค์ ดังนี้ แสวงหาโอกาสอยู่ ในวันหนึ่ง เห็นพระราชาพระองค์นั้น ทรงประดับประดาด้วยเครื่องอสังการทั้งปวง กำลังเสด็จไปสู่พระราชอุทยาน แล้วเหาะไปทางอากาศยืนอยู่ที่โคนกอไม้ไผ่ ที่ประคองพระราชอุทยาน มหาชนกำลังแลดูพระราชา ด้วยการดูพระราชาของตน.

ต่อจากนั้น พระราชาทรงแลดูว่า มีใครหนอแลชวนขวยในการดูเรา ทรงเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย และพร้อมทั้งทรงเห็นนั้นเทียว พระองค์ ทรงเกิดความเสนาหาในพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น พระองค์จึงเสด็จลงจากคองช้าง เสด็จเข้าไปหาพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ด้วยอากัปกิริยาอันสงบ แล้วตรัสถามว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่านมีชื่ออย่างไร พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ทูลตอบว่า มหาบพิตร พวกอาตมา ชื่อว่า ผู้ไม่เกี่ยวข้อง.

ร. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้อที่ว่า ผู้ไม่เกี่ยวข้อง มีประโยชน์ อย่างไร.

ป. มหาบพิตร ประโยชน์ คือ ความไม่เกี่ยวข้อง ต่อแต่นั้น เมื่อจะแสดงกอไผ่นั้น จึงทูลว่า มหาบพิตร เปรียบเหมือนนุรุษมีดาบในมือ ตัดรากกอไผ่นั้น ซึ่งเกี่ยวพันราก ลำต้นและกิ่ง โดยประการทั้งปวงอยู่ ดึงมาก็ไม่อาจยกขึ้นแม้ฉันทิ พระองค์ถูกตัดหาพายุ้งเกี่ยวให้hungทั้งข้างในและข้างนอก เป็นผู้เกี่ยวข้องชานไป ติดอยู่ในตัดหาพายุ้งนั้น ฉันทิเหมือนกัน หน่อไม้ไผ่ นี้ แม้จะอยู่ในท่ามกลางกอไผ่ นั้น แต่เพราะกิ่งยังไม่เกิด จึงไม่ติดกับอะไรอยู่ และใครก็อาจเพื่อจะตัดยอดหรือรากยกไปได้แม้ฉันทิ พวกอาตมา ไม่เกี่ยวข้องในที่ไหน ๆ ย่อมเที่ยวไปทั่วทิศฉันทิ นั้นเหมือนกัน แล้วเข้ามาวันที่ ๔ ในทันใดนั้นแล เมื่อพระราชาทรงดูอยู่นั้นเที่ยว ก็เหาะไปสู่จอมภูเขานั้นทมูล.

แต่นั้น พระราชาทรงพระราชดำริว่า แม้เราพึงเป็นผู้ไม่เกี่ยวข้องอย่างนี้ในกาลไหนหนอแล แล้วประทับนั่งในที่นั้นแล พระองค์ทรงเห็นแจ้งได้กระทำให้แจ้งซึ่งปัจเจกโพธิญาณ ถูกถามถึงกรรมฐานโดยนัยก่อนเที่ยว จึงตรัสพระคาถานี้.

ในคานานั้น บทว่า วิโส ได้แก่ ไม้ไผ่. บทว่า วิสาโล ได้แก่ว่างขวาง. ว อักษรลงในอรรธวารณะ หรือ เอว อักษร เอว อักษร ในที่นี้ พึงเห็นด้วยการสนธิ. เอว อักษรเชื่อมกับบทปลายของบทว่า วิสาโล ข้าพเจ้าจะประกอบเอวอักษรนั้นในภายหลัง. บทว่า ยถา ได้แก่ การเปรียบเทียบ. บทว่า วิสตุโต ได้แก่ คิดแล้ว คือ พาให้hung เย็บให้ติดกัน. บทว่า ปุตุเตสุ ทาเรสุ จ คือ ในบุตร ธิดา และภริยา. บทว่า ยา

อเปกขา ได้แก่ ตัณหาอันใด คือ ความเชื่อใจอันใด. บทว่า **วสทพีโรว**
อสซุขมาโน คือ ไม่ซึ้งอยู่เหมือนหน่อไม้. มีอธิบายอย่างไร ไม้ไผ่กอใหญ่
เกี่ยวก่ายกันจั่นใด ความเชื่อใจในบุตรและภรรยาแม่นั้น ชื่อว่า ซึ้งอยู่แล้ว
เพราะความเป็นธรรมเย็บวัตถุเหล่านั้นตั้งอยู่ จั่นนั้น เรานั้นเห็นโทษในความ
เชื่อใจอย่างนี้ว่า ซึ้งอยู่แล้ว ด้วยความเชื่อใจนั้น คุงไม้ไผ่กอใหญ่จะนั้น
แล้วตัดเชื่อใจนั้น ด้วยมรรคญาณไม่เกี่ยวข้อง ด้วยอำนาจแห่งตัณหา มานะ
และทิฏฐิ ในรูปเป็นต้น หรือในทิฏฐิเป็นต้น หรือในโลภะเป็นต้น หรือใน
กามภพเป็นต้น หรือในกามราคะเป็นต้น คุงหน่อไม้ไผ่นี้ จึงบรรลุปัจเจก-
โพธิญาณ ดังนี้. บทที่เหลือพึงทราบ โดยนัยก่อนนั้นแล.

วังสทพีรคาถาวิณณา จบบริบูรณ์

คาถาที่ ๕

คาถาว่า **มิโต อรณฺณมฺหิ** ดังนี้ มีอุปมาอย่างไร ?

ได้ยินว่า ภิกษุรูปหนึ่งเป็นพระโยคาวจร ในพระศาสนาของพระผู้มี
พระภาคเจ้า พระนามว่า **กัสสป** ทำกาลกิริยาแล้ว เกิดในตระกูลเศรษฐี
อันมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก ในกรุงพาราณสี เขาเป็นคนมีราคะ เพราะ
เหตุนี้ จึงประพฤติล่วงภรรยาคนอื่น ได้ถึงแก่กรรมในชาตินั้นแล้ว เกิดใน
นรก หมกไหม้ในนรกนั้นแล้ว ได้ถือปฏิสนธิเป็นหญิง ในท้องของภรรยา
เศรษฐี ด้วยเศษวิบากที่เหลือ. ร่างกายทั้งหลาย ของสัตว์ทั้งหลายที่มาจาก
นรก ย่อมเป็นของร้อน เพราะเหตุนี้ ภรรยาเศรษฐีทรงครรภ์นั้น ด้วย
ท้องที่ร้อน โดยลำบากยากเข็ญ ได้คลอดเด็กหญิงโดยกาล.

นางจำเดิมแต่วันเกิดแล้ว เป็นที่เกลียดชังของมารดาบิดา และพวก-
พ้องบริชนที่เหลือ และเจริญวัยแล้ว บิดามารดาให้ในตระกูลใด ก็เป็นที่
เกลียดชังของสามี พ่อพี่แม่พี่ ในตระกูลเมื่อนั้น ครั้นเขาประกาศนัถย
บุตรเศรษฐี เมื่อไม่ปรารถนา เพื่อจะเล่นกับธิดาของเศรษฐีนั้น นำนาง
แพศยา เล่นกีฬา. นางได้ฟังจากสำนักของทาสีทั้งหลาย จึงเข้าไปหาบุตร
เศรษฐี ค่อนว่าด้วยประการต่างๆ ว่า ข้าแต่ลูกเจ้า ธรรมดาสตรี แม้ถ้าเป็น
น้องสาวของพระราชาทัง ๑๐ พระองค์ก็ดี เป็นธิดาของพระเจ้าจักรพรรดิก็ดี
แม้ถึงอย่างนั้น ก็เป็นผู้ทำงานรับใช้สามี เมื่อสามีไม่พูดเจรจาด้วย ก็เสวยทุกข์
ดุจถูกยกขึ้นสู่หลาว จึงพูดว่า ถ้าดิฉันควรแก่การอนุเคราะห์ ก็พึงอนุเคราะห์
ถ้าไม่ควรอนุเคราะห์ ก็พึงทิ้งเสีย ดิฉันจักไปสู่ตระกูลญาติของตน บุตรเศรษฐี
กล่าวว่า ช่างเถิด นางคนสวย เจ้าอย่าเศร้าโศก จงเตรียมการเล่น พวกเรา
จักเล่นนัถย.

ธิดาเศรษฐีเกิดอุทสาหะด้วยเหตุสักว่าการปราศย์แม้มีประการเพียงนั้น
จึงคิดว่า พรุ่งนี้เราจักเล่นนัถย แล้วจัดแจงของเคี้ยวและของบริโภคนาน
มาก ในวันที่สอง บุตรเศรษฐีไม่บอก เลยไปในสนามกีฬา นางคิดว่า จักส่ง
ไปในบัดนี้ นั่งแลดูทางอยู่ เห็นตะวันสายแล้ว จึงส่งคนทั้งหลาย คนเหล่านั้น
กลับมาบอกว่า บุตรเศรษฐีไปแล้ว นางจึงถือของเคี้ยวและของบริโภคนานที่
เตรียมนั้นทั้งหมดขึ้นสู่ยาน ปรารถนาเพื่อจะไปสู่อุทยาน. ลำดับนั้น พระ
ปัจเจกสัมพุทธเจ้าที่เงื่อนนั้นทมุลกะออกจากนิโรธในวันที่ ๗ ล้างหน้าที่สระ
อโนดาต เคี้ยวไม้สีฟันนาคลดา นึกอยู่ว่า วันนี้จักเที่ยวไปภิกษา ณ ที่ไหน
เห็นธิดาเศรษฐีนั้น ก็รู้ว่า ธิดาเศรษฐีนี้ ทำสักการะในเราแล้ว กรรมนั้นจักถึง

ความหมดสิ้นไป ยืนที่พื้นมโนคลากว้าง ๖๐ โยชน์ ที่ใกล้เงื่อนนั้น นุ่งแล้ว ถือบาตร จีวร เข้ามานซึ่งมือภิกษุญาเป็นบาท เหาะมาลงที่สวนทางของธิดา เศรษฐินั้น มุ่งหน้าไปสู่กรุงพาราณสี ทาสีทั้งหลายเห็นพระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นแล้ว บอกแก่ธิดาเศรษฐี.

นางเห็นพระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นแล้ว ลงจากยาน ไหว้โดยเคารพ รับบาตรให้เต็มด้วยขาทนียะและโกชนียะที่ถึงพร้อมด้วยรสทั้งปวง และปิดด้วยดอกปทุม ทำดอกปทุมไว้ได้บาตร ถือกำดอกไม้ เข้าไปหาพระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ถวายบาตรที่มีของท่าน ไหว้แล้ว มือถือกำดอกไม้ ตั้งปรารธนาว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ดิฉันเกิดในชาติใด ๆ ก็ขอให้เป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของมหาชนในชาตินั้น ๆ เหมือนดอกไม้ชนิดนี้เกิด ครั้นตั้งปรารธนาอย่างนี้แล้ว จึงตั้งปรารธนาแม้ครั้งที่ ๒ ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ การอยู่ในครรภ์เป็นทุกข์ ขอปฏิสนธิพึงมีในดอกปทุมเท่านั้น โดยไม่ต้องอาศัยครรภ์นั้นเกิด แล้วตั้งปรารธนาแม้ครั้งที่ ๓ ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ มาตุคามอันมหาชนพึงรังเกียจ แม้พระธิดาของพระเจ้าจักรพรรดิก็ยังไม่สู่อำนาจบุรุษ เพราะฉะนั้น ขอดิฉันอย่าถึงความเป็นสตรี พึงเป็นบุรุษเกิด ตั้งปรารธนาแม้ครั้งที่ ๔ ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอดิฉันพึงก้าวล่วงสังสารทุกข์นี้ บรรลุพระอรหัตอันเป็นอมตะที่ท่านได้บรรลุแล้วในที่สุดเกิด ครั้นทำความปรารธนา ๔ อย่างนี้แล้ว เอากำดอกปทุมนั้น บูชาพระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ไหว้ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ แล้วทำความปรารธนาที่ ๕ นี้ว่า ขอดิฉันจงมีกลิ่นและวรรณะเป็นเช่นกับดอกปทุมนั้นเกิด.

ลำดับนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้ารับบาตรและกำดอกไม้แล้ว ยืนในอากาศ ทำอนุโมทนาแก่ธิดาเศรษฐี ด้วยคาถานี้ว่า

ขอสิ่งที่ต้องการ ที่ปรารถนาจงสำเร็จ

แก้ท่านโดยเร็วพลันเถิด ขอความดำริทั้งปวง

จงเต็ม เหมือนพระจันทร์วันเพ็ญ ดังนี้

แล้วอธิษฐานว่า ขอธิดาเศรษฐีจงเห็นเราผู้กำลังไปเถิด แล้วไปสู่
เสื่อนันทมุลกะ. ปีติใหญ่เกิดแล้วแก่ธิดาเศรษฐี เพราะเห็นพระปัจเจก
สัมพุทธเจ้านั้น อกุศลกรรมที่ทำไว้ในระหว่างภพ ก็สิ้นไปเพราะไม่มีโอกาส
นางเป็นผู้บริสุทธิ์ คุณภาพขณะทองแดงที่ขัดด้วยมะขามเปรี้ยว ทันใดนั้น ชน
ทั้งหมดในตระกูลศั่ว และตระกูลญาติทั้งปวง ก็ยินดีต่อนาง ต่างก็คิดว่า
พวกเราจะทำอะไร แล้วส่งคำที่น่ายรักและเครื่องบรรณาการไปให้ บุตรเศรษฐี
ก็ส่งคนทั้งหลายไปว่า พวกท่านจงนำธิดาเศรษฐีมาเร็ว ๆ เราระลึกได้
มาสู่อุทยานแล้ว และจำเดิมแต่นั้น ก็รักนางปกครองดูแลจนกระทั่งลูกได้
มูกอาหารที่ห้อยไว้ และคุณระเบียบดอกไม้. นางดำรงอยู่ในชาตินั้น เสวย
อิสริยสุขและโภคสุข ตลอดอายุแล้ว ตายไปเกิดในดอกปทุมในเทวโลก โดย
ความเป็นบุรุษ เทพบุตรนั้น แม่เมื่อจะไป ก็ไปบนกลีบปทุมเท่านั้น เมื่อ
จะขึ้นก็ดี นั่งก็ดี นอนก็ดี ก็ยอม ยืน นั่ง นอน แม้นบนกลีบปทุมเท่านั้น และ
เทพทั้งหลายจึงได้ขนานนามเทพบุตรนั้นว่า มหาปทุมเทพบุตร เทพบุตรนั้น
ท่องเที่ยวไปมาในเทวโลก ๖ ชั้นเท่านั้น ด้วยอานุภาพนั้น ด้วยประการฉะนี้.

ก็โดยสมัยนั้น พระเจ้ากรุงพาราณสีทรงมีสตรี ๒๐,๐๐๐ นาง แม้
พระราชาก็ไม่ทรงได้พระโอรสในท้องของสตรีแม่นางหนึ่งเลย อำมาตย์ทั้งหลาย
กราบทูลพระราชให้ทรงทราบฯ ข้าแต่พระสมมติเทพ พระราชโอรสที่จะสืบ
ตระกูลวงศ์ พระองค์พึงทรงปรารถนา และเมื่อไม่มีพระราชโอรสที่เกิดจาก

พระองค์ แม่พระราชโอรสเกิดในเขต ก็จะทรงดำรงตระกูลวงศ์ได้ พระเจ้าข้า พระราชาทรงให้สตรีนักฟ้อนที่เหลื่อเว้นพระมเหสีประพุดติดตามลำพังว่า พวก เจ้าจงทำการฟ้อนรำโดยธรรม ตลอดเจ็ดวัน เม้อย่างนั้น ก็ไม่ได้พระโอรส อำมาตย์ทั้งหลายจึงกราบทูลอีกว่า ข้าแต่มหाराช ธรรมดาพระมเหสีทรงมีบุญ และมีปัญญา เลิศกว่าสตรีทั้งปวง ชื่อไหนพระองค์พึงทรงได้พระราชโอรส ใน พระครรภ์แม่ของพระมเหสี พระราชาตรัสบอกเนื้อความนั้นแก่พระมเหสี พระนางทูลว่า จริง มหาราช สตรีใดกล่าวคำสัจ รักษาศีล สตรีนั้นพึงได้บุตร เพราะสตรีเว้นจากหิริและโอตตปปะแล้ว บุตรจะมีได้แต่ที่ไหน พระนางเสด็จ ขึ้นสู่ปราสาท ทรงสมาทานศีล ๕ ทรงนึกถึงบ่อยๆ เมื่อพระราชธิดาผู้มีศีล ทรงนึกถึงศีล ๕ พอมีพระทัยปรารถนาพระราชโอรสเกิดขึ้น อาสน์ของท้าว สักกะก็หวั่นไหว.

ลำดับนั้น ท้าวสักกะทรงนึกอยู่ ทรงรู้ความนั้น ทรงดำริว่า เราจัก ให้พระคือบุตรแก่ราชธิดาผู้มีศีล ดังนี้แล้ว เหาะมาประทับยืนตรงพระพักตร์ของ พระเทวีแล้ว ตรัสว่า คุณก่อนพระเทวี พระองค์ทรงปรารถนาอะไร. พระราช โอรส มหาราช. ท้าวสักกะตรัสว่า คุณก่อนพระเทวี เราจะให้พระโอรสแก่ พระองค์ ขอพระองค์อย่าทรงคิด ดังนี้แล้ว เสด็จสู่เทวโลก ทรงนึกอยู่ว่า ในเทวโลกนี้ เทวบุตรผู้สิ้นอายุมีอยู่หรือหนอ ทรงทราบว่ มหาปทุมเทวบุตร นี้ จะเคลื่อนจากเทวโลกนี้ เพื่อบังเกิดในเทวโลกชั้นสูง ดังนี้แล้ว เสด็จไปสู่ วิมานของมหาปทุมเทวบุตรนั้น ตรัสขอว่า คุณก่อนพ่อมหาปทุม เจ้าจงไปสู่ มนุษยโลก เทวบุตรนั้นทูลว่า ข้าแต่มหाराช พระองค์อย่าตรัสอย่างนั้นเลย มนุษยโลกน่าเกลียด.

ส. คุณก่อนพ่อ คนทำบุญในมนุษย์โลกแล้วเกิดในเทวโลกนี้ เจ้าจงไป
เพื่อดำรงอยู่ในมนุษย์โลกนั้นบำเพ็ญบารมีทั้งหลายเถิด พ่อ !

ม. ข้าแต่มหाराช การอยู่ในครรรค์เป็นทุกข์ ข้าพระองค์ไม่อาจเพื่ออยู่
ในครรรค์นั้น.

ส. คุณก่อนพ่อ เจ้าจะมีประโยชน์อะไรด้วยการอยู่ในครรรค์เล่า ด้วยว่า
เจ้าได้ทำกรรมโดยประการที่ตนจักเกิดในกสิปทุมเท่านั้น ไปเถิด พ่อ !

เทวบุตรนั้น เมื่อถูกท้าวสักกะตรัสบ่อย ๆ จึงยอมรับคำเชิญ.

ต่อแต่นั้น มหาปทุมเทวบุตรเคลื่อนจากเทวโลก เกิดในกสิปทุม
ในสระโบกขรณี ใกล้พระแท่นศิลา ในพระราชอุทยานของพระเจ้ากรุงพาราณสี
ก็ในคืนนั้น พระมเหสีทรงพระสุบินในสมัยใกล้รุ่ง เป็นเหมือนมိสตรี ๒๐,๐๐๐
นางแวดล้อม เสด็จไปสู่พระราชอุทยาน ได้พระโอรสในกสิปทุม ในสระ
โบกขรณี ใกล้พระแท่นศิลา พระนางทรงรักษาศีลในราตรีจวนสว่าง เสด็จ
ไปที่พระแท่นศิลาอย่างนั้นเที่ยว ทรงเห็นดอกปทุมดอกหนึ่ง ดอกปทุมนั้น
ไม่อยู่ใกล้ฝั่ง ไม่อยู่ลึก และพร้อมกับทรงเห็นนั้นแล พระนางก็ทรงเกิดความ
เชื่อใยในพระโอรสในดอกปทุมนั้น พระนางเสด็จเข้าไปตามลำพังพระองค์
ทรงจับดอกนั้น พอพระนางทรงจับดอกเท่านั้น. กสิปทั้งหลายก็แย้มออก.
พระนางทรงเห็นทารกจรูปทองคำที่ติดอยู่ในกสิปนั้น ครั้นทรงเห็นแล้วเที่ยว
ก็ทรงเปล่งพระสุรเสียงว่า เราได้บุตรแล้ว มหาชนก็เปล่งเสียงสาธุการตั้งพัน
และพระนางก็ทรงส่งข่าวถวายพระราชา พระราชาทรงสดับแล้ว จึงตรัสถามว่า
ได้บุตรที่ไหน และทรงสดับโอกาสที่ได้แล้ว จึงตรัสว่า อุทยานและปทุมใน
สระโบกขรณี เป็นเขตของเราเท่านั้น เพราะฉะนั้น บุตรคนนี้ชื่อว่า บุตร

เกิดในเขต เพราะเกิดในเขตของเรา ตรัสให้เสด็จเข้าสู่พระนคร ทรงให้สตรี ๒๐,๐๐๐ นาง ทำหน้าที่พระพี่เลี้ยง สตรีใด ๆ ให้พระกุมารทรงรู้ ทรงเคี้ยว พระขานินะที่ทรงปรารถนาแล้ว ๆ สตรีนั้น ๆ ย่อมได้ทรัพย์พันหนึ่ง ชาวพระนครพาราณสีทั้งสิ้นเคลื่อนไหวกว้างขวางส่งบรรณาการตั้งพันถวายพระกุมาร พระกุมารอุทกมหาชนนำสิ่งนั้น ๆ ทูลว่า จงทรงเคี้ยวสิ่งนี้ จงเสวยสิ่งนี้ ก็ทรงเปื้อระอาด้วยโภชนะ ก็เสด็จไปสู่ซุ้มพระทวาร ทรงเล่นกับก้อนครึ่ง.

ในกาลครั้งนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง อาศัยกรุงพาราณสีอยู่ที่อิสิปตะนยะ ท่านลุกขึ้นตามกาล ทำกิจทั้งปวงมีเสนาสนวัตร บริกรรมร่างกาย และมนสิการเป็นต้น ออกจากที่หลีกเร้น นึกอยู่ว่า วันนี้ จักรับภิกษาที่ไหน เห็นสมบัติของพระกุมารแล้ว พิจารณาว่า ในกาลก่อน พระกุมารนี้ทรงทำกรรมอะไร ดังนี้ รู้ว่า พระกุมารนี้ได้ถวายบิณฑบาตแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าเช่นเรา แล้วตั้งปรารถนา ๔ อย่าง ในปรารถนา ๔ อย่างนั้น ๓ อย่างสำเร็จแล้ว อีกอย่างหนึ่ง ยังไม่สำเร็จก่อน เราจักให้อารมณ์โดยอุบายแก่พระกุมารนั้น ดังนี้แล้ว ได้ไปสู่สำนักของพระกุมาร ด้วยอำนาจแห่งภิกขาจริยา พระกุมารทรงเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้านั้นแล้ว ตรัสว่า ข้าแต่พระสมณะ ท่านอย่ามาในที่นี้ ด้วยว่า คนเหล่านั้นพึงกล่าวแม้กะท่านว่า จงเคี้ยวสิ่งนี้ จงกินสิ่งนี้ พระปัจเจกพุทธเจ้านั้น กลับจากที่นั่น ด้วยคำพูดคำเดียวเท่านั้น เข้าไปสู่เสนาสนะของตน.

ฝ่ายพระกุมารตรัสกะชนว่า สมณะนี้พอถูกเราพูดแล้ว ก็กลับ โกรธแก่เราหรือหนอ แต่นั้น แม้อันชนเหล่านั้นทูลว่า ข้าแต่พระสมมติเทพ

ธรรมดาบรรพชิตทั้งหลายเป็นผู้โกรธเป็นเบื้องหน้าหามิได้ ย่อมเป็นอยู่ด้วย
ปัจจัยที่คนอื่นถวายด้วยใจเลื่อมใส ดังนี้ ทรงดำริว่า สมณะนั้นคงเป็นอย่างนั้น
จึงทูลแต่พระมารดาและพระบิดาว่า จักยังพระปัจเจกพุทธเจ้านั้นให้อุดโทษ
ดังนี้แล้ว เสด็จทรงช้าง เสด็จไปสู่ป่าอิสิปตนะ ด้วยอาณูภาพพระราชอำนาจ
ยิ่งใหญ่ ทรงเห็นฝูงเนื้อจึงตรัสถามว่า เหล่านี้ชื่ออะไร.

บ. เหล่านี้ชื่อว่าเป็นเนื้อ พระเจ้าข้า.

ก. เนื้อเหล่านี้ กล่าวว่ามีเนื้อสิ่งนี้ จึงกินสิ่งนี้ จึงลิ้มสิ่งนี้ ดังนี้แล้ว
ปฏิบัติอยู่ มี หรือ ไม่มี.

บ. ไม่มีพระเจ้าข้า ที่ใดมีหญ้าและน้ำหาง่าย เนื้อทั้งหลายก็อยู่ในที่นั้น.

พระกุมารทรงคิดว่า เนื้อเหล่านี้ ถึงไม่มีใครรักษา ก็ย่อมอยู่ในที่ที่
ปรารถนา ฉันทใด ในกาลใดหนอแล แม้เราก็พึงอยู่ ฉันทนั้น ดังนี้แล้ว ทรง
ยึดถือข้อนี้เป็นอารมณ์.

ฝ่ายพระปัจเจกพุทธเจ้ารู้การเสด็จมาของพระกุมารนั้นแล้ว กวาดทาง
แห่งเสนาสนะ และที่จงกรม ทำให้เกลี้ยง แล้วแสดงรอยเท้าเดินจงกรม ๑-๒-๓
รอย กวาดโอกาสแห่งที่เป็นที่อยู่กลางวันและบรรณศาลา ทำให้เกลี้ยง
แล้วแสดงรอยเท้าเข้าไป แต่ไม่แสดงรอยเท้าออกมา แล้วไปในที่อื่น พระ-
กุมารเสด็จไปในที่นั้น ทรงเห็นประเทศนั้น ซึ่งกวาดทำให้เกลี้ยงแล้ว ทรง
คิดว่า จะรอยพระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นอยู่ในที่นั้น ทรงสดับคำที่บริชนทูล
แล้ว ตรัสว่า ก็พระสมณนั้นโกรธแม้แต่เช้า บัดนี้เห็นช้างและม้าเป็นต้น
เหยียบโอกาสของตน ก็พึงโกรธยิ่งขึ้น พวกท่านจงนั่งในที่นี้เท่านั้น ดังนี้

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๕ - หน้าที่ 156

แล้ว เสด็จลงจากคอช้าง พระองค์เดียวเท่านั้น เสด็จเข้าสู่เสนาสนะ ทรงเห็นรอยเท้าในโอกาสที่กวาดดีแล้วตามข้อวัตร มีพระทัยเลื่อมใสว่า พระสมณชนี่ จงกรมอยู่ในที่นี้ คงไม่คิดถึงการค้าขายเป็นต้น ชะรอยจะคิดถึงประโยชน์เกื้อกูลของตนเท่านั้น แน่แท้ เสด็จขึ้นสู่ที่จงกรม ทรงกระทำให้ห่างไกลจากวิตกอันหนาแน่น ประทับนั่งบนแผ่นศิลา ทรงมีอารมณ์เดียวเกิดพร้อมแล้ว เสด็จเข้าสู่บรรณศาลา ทรงเห็นแจ้งอยู่ ทรงบรรลุปัจเจกโพธิญาณ ครั้นปุโรหิตทูลถามถึงกรรมฐาน โดยนัยก่อนนั้นแล ประทับนั่งบนนภากาศ ตรัสพระคาถานี้ว่า

มิโค อรณฺณมฺหิ ยถา อพฺนฺโธ

เยนิจฺฉกํ คจฺฉติ โคจฺราย

วิญฺญฺ นโร เสริตํ เปกฺขมาโน

เอโก จเร ขคฺคฺวิสาณกปโป

เนื้อในป่าที่บุคคลไม่ผูกแล้ว ย่อม

ไปหากินตามความปรารถนาฉันใด นรชน

ผู้รู้แจ้ง พึ่งความประพฤติตามความพอใจ

ของตน พึ่งเที่ยวไปแต่ผู้เดียว เหมือนนอแรด

ฉะนั้น ดังนี้.

บทว่า มิโค ได้แก่ เนื้อ ๒ ชนิด คือ เนื้อกินหญ้า ๑ เนื้อกิน

รากเหง้า ๑. อีกอย่างหนึ่ง คำว่า มิโค นั้น เป็นชื่อของสัตว์ ๔ เท้า ที่อยู่ในป่า

ทั้งหมด. อีกอย่างหนึ่ง อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ท่านประสงค์เอาเนื้อกิน

รากเหง้า. บทว่า อรณฺณมฺหิ ได้แก่ ในป่าที่เหลือ เว้นบ้านและอุปจารของบ้าน. ก็ในกาลานี้ท่านประสงค์เอาป่า. อธิบายว่า ในอุทยาน. คำว่า ยถา เป็นคำเปรียบเทียบ.

บทว่า อพฺนฺโธ ความว่า ที่บุคคลไม่ผูกแล้ว ด้วยวัตถุทั้งหลาย มีเครื่องผูกคือเชือกเป็นต้น. บทว่า เยนิจฺจนฺทึ ความว่า เนื้อย่อมปรารถนาเพื่อไป โดยทิศทางใด ๆ ย่อมไปหากิน โดยทิศทางนั้น ๆ. สมดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เนื้อในป่า เที้ยวในป่า ในป่าใหญ่ ไม่ระวางไป ไม่ระวางยืน ไม่ระวางหมอบ ไม่ระวางนอน นั้นเพราะเหตุอะไร คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเนื้อไม่ไปสู่ทางของนายพราน แม้ฉันใด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกันแล สงัดจากกามทั้งหลาย ฯลฯ เข้าปฐมฌานอยู่ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้เรียกว่า ได้กระทำการให้มีดี ให้ไม่มีเท่า ครั้นมาแล้วก็ไปสู่ที่ที่มารผู้บาปไม่เห็นได้.

บทว่า วิญญฺญฺนโร ได้แก่ คนเป็นบัณฑิต. บทว่า เสริตฺ ได้แก่ ความประพฤติดตามความพอใจของตน คือ ความประพฤติที่ไม่เนื่องกับบุคคลอื่น. ท่านกล่าวอธิบายคำนี้ไว้ว่า เนื้อในป่าที่บุคคลไม่ผูกแล้ว ย่อมไปหากินตามความปรารถนาฉันใด แม้เราก็ตัดเครื่องผูกคือตัณหาได้อย่างนั้นแล้ว ก็พึงไปฉันนั้น นรชนผู้รู้แจ้ง คือ บัณฑิต พึงความประพฤติดตามความพอใจของตน พึงเที่ยวไปแต่ผู้เดียวแล.

มิกอรัญญกาถาวิณฺณา จบบริบูรณฺ

คาถาที่ ๖

คาถาว่า อามนุตนา โหติ ดังนี้ มีอุบัตินัยอย่างไร ?

อำมาตย์ทั้งหลายได้เข้าไปเฝ้า ในสมัยเป็นที่บำรุ้งใหญ่ ของพระเจ้ากรุงพาราณสี ในอำมาตย์เหล่านั้น อำมาตย์คนหนึ่ง ทูลขอการไปในที่สุดส่วนหนึ่งว่า ข้าแต่พระสมมติเทพ สิ่งทีฟิงฟังมีอยู่ดังนี้ เขาก็ลุดไป. คนหนึ่งทูลขอกะพระองค์ผู้ประทับนั่งในที่บำรุ้งใหญ่อีก คนหนึ่งทูลขอข้างกะพระองค์ผู้ประทับนั่งบนคอช้าง คนหนึ่งทูลขอม้ากะพระองค์ผู้ประทับนั่งบนหลังม้า คนหนึ่งทูลขอรถทองกะพระองค์ผู้ประทับนั่งในรถทอง คนหนึ่งทูลขอวอกะพระองค์ผู้ประทับนั่งในวอแล้วไปสู่อุทยาน พระราชาเสด็จลงจากวอประทานให้ คนอื่นทูลขอกะพระองค์ผู้กำลังเสด็จไปสู่จาริกในชนบท พระราชาทรงสดับคำของคนเมื่อนั้น เสด็จสงจากคอช้าง เสด็จไปสถานที่แห่งหนึ่ง.

พระองค์ทรงเอื่อมระอาด้วยอำมาตย์เหล่านั้น อย่างนี้แล้ว ทรงผนวชอำมาตย์ทั้งหลายเจริญด้วยอิสรียศ ในอำมาตย์เหล่านั้น อำมาตย์คนหนึ่งไปทูลกะพระราชาว่า ข้าแต่มหाराช ขอพระองค์จงพระราชทานชนบท ชื่อโน้นให้แก่ข้าพระองค์ พระราชาตรัสว่า คนชื่อนี้ปกครองชนบทนั้นอยู่ เขาไม่เอื้อเพื่อพระดำรัสของพระราชาแล้วทูลว่า ข้าพระองค์จะไป จะยึดชนบทนั้นครอบครองดังนี้แล้ว ไปในชนบทนั้นทำการทะเลาะ แม้ทั้งสองมาสู่พระราชสำนักอีก ทูลบอกโทษของกันและกัน พระราชาทรงพระราชดำริว่า เราไม่อาจให้คนทั้งสองนี้ให้ยินดีได้ ทรงเห็นความโลกของอำมาตย์เหล่านั้น ทรงเห็นแจ้ง ทรงทำให้แจ้งซึ่งปัจเจกโพธิญาณ และพระองค์ทรงเปล่งอุทานนี้ โดยนัยก่อนนั้นแล้วว่า

อามนตนา โหติ สหાયมชฺเณ

วาเส จาเน คมเน จาริกาย

อนภิชฺฌิตํ เสริตํ เปกฺขมาโน

เอโก จเร ขคฺคฺวิสาณกปโป

การปรึษาในที่อยู่ ที่ยืน ในการไป

ในการเที่ยว ย่อมมีในท่ามกลางแห่งสหาย

บุคคลพึงความประพฤติ ตามความพอใจ

ที่พวกนุรุชชั่วมิ่เพ่งเล็งแล้ว พึงเที่ยวไป

แต่ผู้เดียว เหมือนนอแรดฉะนั้น ดังนี้.

เนื้อความแห่งคานานี้ว่า การปรึษาโดยประการนั้น ๆ โดยนัยว่า ท่านจงฟังสิ่งนี้ของข้าพเจ้า ท่านจงให้สิ่งนี้แก่ข้าพเจ้าเป็นต้น. ในที่อยู่กล่าวคือ ที่พักกลางวัน ในการยืนกล่าวคือการบำรุงใหญ่ ในการไปกล่าวคือการไปสู่ อุทยาน ในการเที่ยว กล่าวคือการเที่ยวในชนบท ย่อมมีแก่บุคคลผู้ดำรงอยู่ แล้ว ในท่ามกลางแห่งสหาย เพราะฉะนั้น เราเบื่อน่ายในการปรึษาใน ท่ามกลางแห่งสหายนั้น เมื่อเล็งเห็นการบรรพชาที่มีอานิสงส์มาก มีสุขโดย ส่วนเดียว อันอริยชนเสพแล้ว แม้เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็เป็นบรรพชาที่พวกคน ชั่วทั้งปวง ซึ่งถูกความโลภครอบงำแล้ว ไม่ต้องการ ไม่ปรารถนา และ พึงความประพฤติตามความพอใจ ด้วยการไม่ตกอยู่ในอำนาจของบุคคลอื่น และด้วยสามารถแห่งบุคคลผู้เป็นอยู่ด้วยธรรมที่พวกนุรุชชั่วมิ่เพ่งเล็งแล้ว ปรารถนาวิปัสสนา ได้บรรลุปัจเจกสัมโพธิญาณ โดยลำดับ. บทที่เหลือมีนัย ดังกล่าวแล้วนั้นแล.

อามันตคาถาวิณณนา จบบริบูรณ์

คาถาที่ ๗

คาถาว่า **จิตฺตทา รติ** ดังนี้ มีอุบัตินัยอย่างไร ?

ในกรุงพาราณสี มีพระราชชา พระนามว่า **เอกปุตติกพรหมทัต** ก็พระราชโอรสพระองค์เดียวนั้น เป็นที่รัก เป็นที่พอพระทัย เป็นผู้เสมอด้วยชีวิตของพระองค์ พระองค์ได้พาพระราชโอรสเป็นไปในพระอิริยาบถทั้งปวง ในวันหนึ่ง พระองค์เมื่อเสด็จไปสู่พระราชอุทยาน ไม่ทรงพาพระราชโอรสนั้นเสด็จไป พระกุมารสิ้นพระชนม์ ด้วยพยาธิซึ่งเกิดขึ้นในวันนั้นเท่านั้น อำมาตย์ทั้งหลายคิดว่า แม้พระหทัยของพระราชชาพึงแตก เพราะความเสนาหาในพระราชโอรส จึงไม่ทูลบอก พวกกันถวายพระเพลิงพระราชโอรสนั้นเสีย พระราชชาทรงเมา ด้วยความเมาในน้ำจัณฑ์ในพระราชอุทยาน จึงไม่ทรงระลึกถึงพระราชโอรส ในเวลาทรงสนานและเสวยเป็นคืน แม้ในวันที่สอง ก็ทรงระลึกไม่ได้เหมือนกัน ลำดับนั้น ทรงเสวยพระกระยาหาร ประทับนั่งแล้ว ทรงระลึกได้ จึงตรัสว่า จงนำบุตรให้แก่เรา พวกอำมาตย์ทูลบอกเรื่องนั้น โดยวิธีอันสมควรแก่พระองค์.

ตั้งแต่นั้น พระราชาถูกความโศกครอบงำ ประทับนั่งเท่านั้น ทรงกระทำให้พระทัยโดยแยกกายว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ก็มี เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้ก็เกิด ดังนี้ พระองค์ทรงพิจารณาปฏิจสมุปบาท ทั้งอนุโลมและปฏิโลม โดยลำดับอย่างนี้ ทรงกระทำให้แจ้งซึ่งปัจเจกสัมโพธิญาณ. บทที่เหลือเป็นเช่นกับที่กล่าวแล้วในสังสัคคคานันแด เว็นอรรถวิณณนาแห่งคาถา.

ก็ในอรรถวิณณนา บทว่า **จิตฺตทา** ได้แก่ การเล่น. การเล่นนั้น มี ๒ อย่าง คือ การเล่นทางกาย ๑ การเล่นทางวาจา ๑. การเล่นมีอาทิ

อย่างนี้ว่า ย่อมเล่นด้วยช้างทั้งหลายบ้าง ด้วยม้าทั้งหลายบ้าง ด้วยรถทั้งหลาย
บ้าง ชื่อว่า การเล่นทางกาย การเล่นมืออาทิอย่างนี้ว่า การขับร้อง การกล่าว
สรรเสริญ มุขเกรี ชื่อว่า การเล่นทางวาจา. บทว่า รติ ได้แก่ การยินดี
ในเบญจกามคุณ. บทว่า วิปลั ความว่า ซึมซาบไปทั่วอรรถภาพทั้งสิ้นโดยฐานะ
จนถึงจรดเยื่อกระดูก. คำที่เหลือชัดแล้วทั้งนั้น ก็พึงทราบแก่การประกอบ
อนุสนธิในกาลานี้ โดยนัยที่กล่าวแล้วในสังคคคาถาและบทที่ปวงอื่นจากนั้น.

จิตทหารติกาถาวัดณนา จบบริบูรณ์

คาถาที่ ๘

คาถาว่า จาคุทุทิสฺส คังนี้ มีอุบัติอย่างไร ?

ได้ยินว่า ในอดีตกาล พระปัจเจกโพธิสัตว์ ๕ องค์ บวชแล้วใน
พระศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า กัสสป บำเพ็ญศรัทธาตั้งจิต
ตลอด ๒๐,๐๐๐ ปีแล้ว อุบัติในเทวโลก เคลื่อนจากเทวโลกนั้นแล้ว บรรดา
ท่านทั้ง ๕ นั้น ผู้หัวหน้าเป็นพระราชาในกรุงพาราณสี ที่เหลือ ๔ ท่านเป็น
พระราชาธรรมดา พระราชาแม่ทั้ง ๔ นั้น ทรงเรียนกรรมฐาน ทรงสละ
ราชสมบัติแล้วผนวช เป็นพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าโดยลำดับ อยู่ในเจ็อมันนท-
มูลกะ ในวันหนึ่ง ออกจากสมาบัติแล้ว นึกถึงกรรมของตนและสหาย โดยนัย
ที่กล่าวแล้วในวังสภีรคานันนั้นแล ครั้นรู้แล้ว ก็แสวงหาโอกาส เพื่อแสดง
อารมณฺ์โดยอุบาย แก่พระเจ้ากรุงพาราณสี.

ก็พระราชาพระองค์นั้น ทรงสะดุ้งตื่นในราตรีถึง ๓ ครั้ง ทรงกลัว
ร้องพระสุรเสียงผิดแปลก ทรงวิ่งสู่พื้นใหญ่ แม้อุกบุโรหิตลุกขึ้นตามกาลทุก

ถามถึงการบรรทมเป็นสุข ก็ตรัสบอกเรื่องนั้น ทั้งหมดว่า อาจารย์ เราจะมีความสุขแต่ที่ไหน ฝ่ายปุโรหิตคิดว่า โรคนี้ไม่อาจจะกำจัดให้หายขาดได้ด้วย การประกอบยา มีการถ่ายท้องเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่เกิดอุบายที่จะให้ทรงเสวยยา จึงทูลพระราชานี้ให้สะดุ้งกลัวยิ่งขึ้นว่า ข้าแต่มหाराช นันเป็นบุญนิमित แห่งการเสื่อมจากราชสมบัติและอันตรายแก่พระชนมชีพเป็นต้น จึงทูลชวนพระราชนันประกอบกรบุญช้อยัญว่า ขอพระองค์พึงจัดช้าง ม้า รถ เป็นต้น และเงินทอง มีประมาณเท่านี้ ๆ เป็นทักษิณบุญช้อยัญ เพื่อให้อันตรายนั้นสงบ ดังนี้.

แต่นั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายเห็นสัตว์หลายพันตูกนำมารวมไว้เพื่อประโยชน์แก่การบุญช้อยัญ จึงคิดว่า พระราชาเมื่อทรงกระทำกรรมนี้แล้วจะเป็นผู้แนะนำให้ตรัสรู้ได้ยาก เอาเถิด พวกเราจะรีบไปเปลื้องพระองค์ก่อนเทียว แล้วมาโดยนัยที่กล่าวแล้วในวังสกพิรคานันแล เทียวบิณฑบาตไปที่ลานฆ่าสัตว์ ในพระลานหลวง พระราชาประทับยืนที่สีหบัญชร ทรงแลดูพระลานหลวงอยู่ ทรงเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น และพระองค์ก็ทรงเกิดพระสเนหาพร้อมกันการเห็นนั้นแล แต่มันทรงให้มนต์พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นมา ทรงให้นั่งบนอาสนะที่ปูไว้แล้ว ที่พื้นสำหรับตากอากาศ (ระเบียง) ทรงให้ฉันโดยเคารพแล้ว ตรัสถามพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายผู้ทำกตกิจเสร็จแล้วว่า พวกท่านชื่ออะไร.

ป. มหาบพิตร พวกอาตมาชื่อว่า มาจากทิศทั้ง ๔

ร. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ คำว่าทิศทั้ง ๔ นี้ มีประโยชน์อย่างไร ?

ป. มหาบพิตร ในทิศทั้ง ๔ พวกอาตมาไม่มีภัย หรือความสะดุ้งแห่ง

จิตอะไร ๆ ณ ที่ไหนเลย

ร. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ภัยนั้นย่อมไม่มีแก่ท่าน เพราะเหตุอะไร ?

พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายทูลว่า มหาบพิตร เพราะพวกอาตมา เจริญเมตตา เจริญกรุณา มุทิตา อุเบกขา เพราะเหตุนี้ ภัยนั้นจึงไม่มีแก่ พวกอาตมา ดังนี้แล้ว ลุกจากอาสนะไปสู่ที่อยู่ของตน.

แต่นั้น พระราชาทรงพระราชดำริว่า สมณะเหล่านี้กล่าวว่า ภัยย่อมไม่มี เพราะการเจริญเมตตาเป็นต้น แต่พวกพราหมณ์กล่าวสรรเสริญการฆ่าสัตว์ หลายพัน คำของพวกไหนหนอแลเป็นคำจริง คำคั้นนั้น พระองค์ทรงมีพระราชดำรินี้ว่า สมณะทั้งหลายย่อมกล่าวสิ่งทีบริสุทธฺิ ด้วยสิ่งทีบริสุทธฺิเท่านั้น ส่วนพวกพราหมณ์กล่าวสิ่งทีบริสุทธฺิ ด้วยสิ่งทีไม่บริสุทธฺิ และใคร ๆ ไม่อาจล้างสิ่งทีไม่บริสุทธฺิ ด้วยสิ่งทีไม่บริสุทธฺิ คำของพวกบรรพชิตเท่านั้นเป็นคำจริง ดังนี้ พระราชานั้นทรงเจริญพรหมวิหารแม่ทั้ง ๔ มีเมตตาเป็นต้น โดยนัยมีอาทิว่า ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงจงมีความสุขเกิด ตรีสสังอำมาตย์ทั้งหลาย ด้วยพระทัยแผ่ไปด้วยประโยชน์เกื้อกูลว่า ท่านทั้งหลายจงปล่อยสัตว์ทั้งหมด ขอให้สัตว์ทั้งหลายได้ดื่มน้ำที่เย็น กินหญ้าที่เขียว และลมเย็นจงรำเพยพัดสัตว์เหล่านั้น อำมาตย์เหล่านั้นได้กระทำอย่างนั้น.

แต่นั้น พระราชาทรงพระราชดำริว่า เราพ้นแล้วจากบาปกรรม ด้วยคำของกัลยาณมิตรทั้งหลาย ประทับนั่ง ณ ที่นั้นเอง ทรงเห็นแจ้ง ทรงทำให้แจ้งซึ่งปัจเจกโพธิญาณ และครั้นอำมาตย์ทั้งหลายทูลว่า ข้าแต่มหाराช ถึงเวลาเสวยพระกระยาหารแล้ว ขอพระองค์จงเสวย จึงตรีสพระดำรัสทั้งปวงว่า เราไม่ใช่พระราชา โดยนัยก่อนนั้นแล แล้วตรีสอุทานพยากรณ์คานานี้.

ในกาลานั้น บพว่า จาคูทุทโท ได้แก่ ผู้อยู่ตามสบายในทิศทั้งสี่.
ที่ชื่อว่า จาคูทุทโท แม้เพราะอรรถว่า บุคคลนั้นมีทิศทั้งสี่แผ่พรหมวิหาร
ภาวนา โดยนัยมีอาทิว่า แผ่ตลอดทิศหนึ่งอยู่. ชื่อว่า ไม่เดือนร้อน เพราะ
อรรถว่า ไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย หรือสังขารทั้งหลาย ด้วยภัยในทิศเหล่านั้น
ทิศใดทิศหนึ่ง.

บพว่า สนุตุสุสมาโน ความว่า ยินดีด้วยสามารถความยินดี ๑๒
อย่าง. บพว่า อิตริตเรน ได้แก่ ด้วยปัจจัยสูงต่ำ. ในบาทพระคาถาว่า
ปริสุตยานัม สหิตา อจฺจมุถิ นั้นชื่อว่า ปริสุตยา ด้วยอรรถว่า ครอบงำ
หรือยังกายและจิตให้เสื่อม ย่อมครอบงำกายและจิตเหล่านั้น ทำสมบัติของกาย
และจิตเหล่านั้นให้เสื่อมเสีย. คำว่า ปริสุตยา นั้นเป็นชื่อของอันตรายทางกาย
และทางจิต ที่เป็นภายนอกมีสี่หะและสี่โคร่งเป็นต้น และที่เป็นภายในมีกาม
ฉันทะเป็นต้น.

ชื่อว่า สหิตา เพราะอรรถว่า ครอบงำอันตรายเหล่านั้น ด้วย
อิทิวสนขันติ และด้วยธรรมมีวิริยะเป็นต้น อธิบายว่า ไม่หวาดเสียว เพราะ
ไม่มีภัยที่จะทำความแฉ่งกระด้าง. เราเห็นคุณในการปฏิบัติอย่างนี้ว่า บุคคล
ยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้ เหมือนสมณะ ๔ รูปเหล่านั้น ดำรงอยู่ในสันโดษ
อันเป็นปทัฏฐานแห่งการปฏิบัตินี้ อยู่ในทิศทั้งสี่ด้วยการเจริญเมตตาเป็นต้น
ในทิศทั้งสี่ และเป็นผู้ไม่เดือนร้อน เพราะไม่มีการกระทำความเบียดเบียนใน
สัตว์และสังขารทั้งหลาย บุคคลนั้นชื่อว่า ครอบงำเสียซึ่งอันตรายมีประการที่
กล่าวแล้ว เพราะความเป็นผู้อยู่ในทิศทั้งสี่ และชื่อว่า เป็นผู้ไม่หวาดเสียว

เพราะความเป็นผู้ไม่เดือดร้อน ดังนี้แล้ว ปฏิบัติโดยแยกกาย เป็นผู้บรรลุ
ปัจเจกโพธิญาณ.

อีกอย่างหนึ่ง เรารู้ว่า บุคคลยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้ เหมือน
สมณะเหล่านั้นเป็นผู้อยู่ในทิศทั้งสี่ โดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล ประารถนาอยู่ซึ่ง
ความเป็นผู้อยู่ในทิศทั้งสี่อย่างนี้แล้ว ปฏิบัติโดยแยกกายบรรลุแล้ว เพราะฉะนั้น
แม้คนอื่นเมื่อปรารถนาฐานะเช่นนี้ เป็นผู้ครอบงำเสียซึ่งอันตราย เพราะเป็น
ผู้อยู่ในทิศทั้งสี่ และไม่หวาดเสียว เพราะความเป็นผู้ไม่เดือดร้อน พึงเที่ยว
ไปแต่ผู้เดียว เหมือนนอแรดฉะนั้น. บทที่เหลือมีนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล.

จาตุททิสกาถาวิณณา จบบริบูรณ์

คาถาที่ ๕

คาถาว่า ทุสฺสสุกฺขา ดังนี้ มีอุบัตินัยอย่างไร ?

ได้ยินว่า พระอัครมเหสีของพระเจ้ากรุงพาราณสีทรงสิ้นพระชนม์ ต่อ
จากนั้น เมื่อวันเป็นที่เสราโศกผ่านไปแล้ว อำมาตย์ทั้งหลายกราบทูลว่า
ธรรมดาพระราชาทรงหลาย ทรงปรารถนาพระมเหสี ในกิจนั้น ๆ แน่แท้ ดั่ง
ข้าพระองค์ขอวโรกาส ขอพระองค์ทรงโปรดนำพระเทวองค์อื่นมาเถิด. พระ-
ราชาตรัสว่า ถ้าอย่างนั้น พนายจงรู้. อำมาตย์เหล่านั้นแสวงหาอยู่ รู้ว่า
พระราชาในประเทศใกล้เคียง สวรรคตแล้ว พระเทวีของพระองค์ทรงครอบ
ครองราชสมบัติ และพระนางทรงมีพระครรภ์ พระนางนี้ทรงเหมาะสมแก่
พระราชา ดังนี้แล้ว ทูลขอพระนาง. พระนางตรัสว่า ธรรมดาหญิงมีครรภ์
ย่อมไม่เป็นที่ชอบใจของมนุษย์ทั้งหลาย ถ้าท่านรองนกว่าข้าพเจ้าตลอด ก็

ตกลงตามนั้น ถ้ารอไม่ได้ ก็จงแสวงหาหญิงอื่นเถิด. อำมาตย์เหล่านั้น ทูลบอกเนื้อความนั้นแก่พระราชา. พระราชาตรัสว่า แม่พระนางทรงมีครรภ์ก็ช่างเถิด จงนำมา อำมาตย์เหล่านั้น นำมาแล้ว พระราชาทรงอภิเษกพระนางนั้นแล้ว ทรงพระราชทานโภคทรัพย์ทั้งหมดแก่พระมเหสี และทรงสงเคราะห์ด้วยการสงเคราะห์น่านาชนิดแก่บริชนทั้งหลายของพระนาง พระนางประสูติพระโอรสตามกาลอันสมควร พระราชาทรงกระทำพระโอรสเมื่อนั้นในพระเพลา และในพระอุระ ทุกพระอิริยาบถเหมือนพระโอรสของพระองค์อยู่.

แต่นั้นบริชนของพระเทวีคิดว่า พระราชาทรงสงเคราะห์พระกุมาร เหลือเกิน พระราชหฤทัยทรงโปรดปรานอย่างยิ่ง เอาเถิด พวกเราจะยุบพระกุมารนั้นให้แตกกัน ลำดับนั้น จึงทูลพระกุมารว่า ข้าแต่พระลูกเจ้า พระองค์เป็นพระโอรสของพระราชาของพวกข้าพระองค์ ไม่ใช่เป็นพระโอรสของพระราชาพระองค์นี้ ขอพระองค์อย่าถึงความคุ้นเคยในพระราชาพระองค์นี้. ลำดับนั้น พระกุมารอันพระราชตรัสว่า มาซิ ลูก! ก็ดี ทรงจับแม่ที่พระหัตถ์ตั้งมาก็ดี ก็ไม่ทรงสนิทกับพระราชาเหมือนในกาลก่อน พระราชาทรงพิจารณาว่า นั่นอะไร ๆ ทรงทราบประพฤติการณ์นั้นแล้ว ทรงพระราชดำริว่า เออ! ชนเหล่านั้น เราแม่สงเคราะห์แล้วอย่างนี้ ยังประพฤติปฏิบัติต่อตระกูล เทียว ทรงเอือมระอา จึงทรงสละราชสมบัติทรงผนวช. แม้อำมาตย์และบริชนมากรู้ว่า พระราชาทรงผนวชแล้ว ก็ออกบวช.

มนุษย์ทั้งหลายรู้ว่า พระราชาพร้อมกับบริชนบวชแล้วก็น่าปึงจ้ยอัน ประณีตนุ่มนวล พระราชาให้ถวายปึงจ้ยอันประณีตตามลำดับผู้แก่ ในบรรพชิตเหล่านั้น บรรพชิตเหล่าใดได้ปึงจ้ยดี บรรพชิตเหล่านั้นก็ดีใจ พวก

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๕ - หน้าที่ 167

บรรพชิตนอกนี้ ก็เฟ่งโทษว่า พวกเราทำกิจทั้งปวง มีการกวาดบริเวณเป็นต้น แต่ได้ภัตแล้ว และผ้าเก่า ท้าวเธอทรงทราบเรื่องเมื่อนั้นแล้ว ทรงพระราชดำริว่า เออ! เมื่อถวายปัจจัยตามลำดับผู้แก่ บรรพชิตทั้งหลายก็เฟ่งโทษ โอ! บริษัทนี้สงเคราะห์ได้ยาก ดังนี้แล้ว ทรงถือบาตรและจีวรแต่พระองค์เดียวเสด็จเข้าไป ประารภวิปัสสนา ได้กระทำให้แจ้งซึ่งปัจเจกโพธิญาณ และชนทั้งหลายผู้มาในที่นั้นทูลถามกรรมฐานได้ตรัสพระคานี้ว่า

ทูลสงฺคหา ปพฺพชิตาปี เอก

อโธ กกฎฺหา ฆรมาวสนฺตา

อบุโปสฺสุโก ปรปฺตฺเตสฺสุ หุตฺวา

เอโก จเร ขคฺคฺวิสาณกฺโป

แม้บรรพชิตบางพวกก็สงเคราะห์ได้

ยาก อนึ่ง คฤหัสถ์อยู่ครองเรือนสงเคราะห์

ได้ยาก บุคคลเป็นผู้มีความขวนขวายน้อย

ในบุตรของผู้อื่น พึงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือน

นอแรด ฉะนั้น ดังนี้.

คานานั้น โดยเนื้อความชัดแล้วเที่ยว แต่โยชนามีดังนี้ บรรพชิตพวกหนึ่งเหล่าใด ถูกความไม่ยินดีครอบงำแล้ว แม้บรรพชิตเหล่านั้นก็สงเคราะห์ได้ยาก และอนึ่ง คฤหัสถ์ผู้ครองเรือนก็สงเคราะห์ได้ยากเหมือนกัน เราเกลียดความเป็นผู้สงเคราะห์ได้ยากนั้น ประารภวิปัสสนา ได้บรรลุแล้วดังนี้. บทที่เหลือ พึงทราบโดยนัยก่อนนั้นแล.

ทูลสงฺคหาคาถาวัณณา จบบริบูรณฺ

คาถาที่ ๑๐

คาถาว่า โอรุปรยิตฺวา ดังนี้ มีอุบัตินัยอย่างไร ?

ได้ยืมว่า พระราชาพระนามว่า จาตุมาลิกพรหมทัต ในกรุงพาราณสี เสด็จไปสู่พระราชอุทยาน ในเดือนต้นแห่งฤดูร้อน ทรงเห็นต้นทองหลางซึ่ง สล้างด้วยใบหนาสีเขียว ในภูมิภาคอันเป็นที่รื่นรมย์ในพระราชอุทยานนั้น ตรัสว่า จงจัดที่นอนให้เราที่โคนต้นทองหลาง ทรงเล่นในพระราชอุทยาน แล้ว ทรงบรรทมที่โคนต้นทองหลางนั้น จนถึงเวลาเย็น เสด็จไปสู่พระราชอุทยานในเดือนท่ามกลางแห่งฤดูร้อนอีก ในกาลนั้น ต้นทองหลางผลิดอกแล้ว แม้ในกาลนั้น ก็ทรงกระทำอย่างนั้น เสด็จไปสู่พระราชอุทยานในเดือนท้ายแห่งฤดูร้อนอีก ในกาลนั้น ต้นทองหลางมีใบร่วงหล่นแล้ว เป็นเหมือน ต้นไม้แห้ง แม้ในกาลนั้น พระองค์ยังไม่ทรงเห็นต้นไม้เช่นนั้นเลย ตรัสสั่งให้จัด ที่บรรทม ที่โคนต้นทองหลางนั้นแหละ ตามที่ทรงประพฤติมาในกาลก่อน. อำมาตย์ทั้งหลายแม้รู้อยู่ ก็จัดที่บรรทมในโคนต้นทองหลางนั้น เพราะกลัวว่า พระราชาตรัสสั่งแล้ว.

พระองค์ทรงเล่นในพระราชอุทยาน ในสมัยเย็น ทรงบรรทมที่โคน ต้นทองหลางนั้น ทรงเห็นต้นไม้เช่นนั้นแล้ว ทรงพระราชดำริว่า ในกาลก่อนต้นไม้ นี้ สล้างด้วยใบ น่าดูยิ่งนักเหมือนสำเร็จแล้วด้วยแก้วมณี ต่อแต่นั้น ก็เป็น ต้นไม้ มีดอกบานสะพรั่งเช่นกับหน่อแก้วประพาพที่วางไว้ในระหว่างกิ่งซึ่งมี สีเขียว น่าดูดุจทองคำมีสิริ และภายใต้ภูมิภาคแห่งต้นทองหลางนั้นเล่า ก็ เกือบกล่นด้วยทรายเช่นกับแล้วมุกดาหาร คารดาษไปด้วยดอกซึ่งหลุดออกจาก ขั้ว เป็นคุปูลาดด้วยผ้ากัมพลแดง วันนีต้นไม้ชื่อนั้น ยืนต้นอยู่เหลือแต่กิ่ง

เหมือนต้นไม้แห้ง โอ ! ต้นไม้นี้ถูกขรเข้ากระทบแล้ว ย่อมร่วงโรยไป ดังนี้แล้ว ทรงได้อนิจสัญญาว่า แม้อูปาทินนสังขาร ยังถูกขรกระทบได้ ก็จะไปยกล่าวไปไปถึงอุปาทินนสังขารเล่า และพระองค์เมื่อทรงเห็นแจ้ง ซึ่งสังขารทั้งปวงตามทำนองแห่งอนิจสัญญานั้น โดยความเป็นของไม่เที่ยง และโดยความเป็นอนัตตา ทรงปรารภว่า โอหนอ ! แม้เราพึงปราศจากเพศภุหัตถ์เหมือนต้นทองหลวงสลัดใบจะนั้น ทรงบรรทมโดยปรกซ์เบื้องขวาบนพื้นพระที่บรรทมนั้นนั่นแล ก็ทรงทำให้แจ้ง ซึ่งปัจเจกโพธิญาณโดยลำดับ ในกาลเสด็จไปจากพระราชอุทยานนั้น ครั้นอำมาตย์ทั้งหลายทูลว่า ข้าแต่มหाराช ได้เวลาเสด็จกลับแล้วพระเจ้าข้า จึงตรัสว่า เราไม่ใช่พระราชาเป็นต้น จึงตรัสพระคาถาโดยนัยก่อนนั้นแล้วว่า

โอโรปยิตฺวา คิหิพฺยุชฺชนานิ

สญฺฉินฺนปฺตุโต ยถา โกวิพาโร

เจตฺวาน ธีโร คิหิพฺยุชฺชนานิ

เอโก จเร ขคฺควิสาณกปโป

นักปราชญ์ละเหตุอันเป็นเครื่อง

ปรากฏแห่งภุหัตถ์ ดูจต้นทองหลวงมีใบ

ร่วงหล่น ตัดเครื่องผูกแห่งภุหัตถ์ได้แล้ว

พึงเที่ยวผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น ดังนี้.

ในกาลนั้น บทว่า โอโรปยิตฺวา ความว่าทิ้งแล้ว นำออกแล้ว.

บทว่า คิหิพฺยุชฺชนานิ ความว่า ผม หนวด ฟ้ขาว เครื่องประดับ ระเบียบของหอม ของลูบไล้ สตรี บุตร ทาสี ทาส เป็นต้นเหล่านั้นย่อมแสดงความเป็นภุหัตถ์ให้ปรากฏ เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า คิหิพฺยุชฺชนานิ แปลว่า เครื่องปรากฏแห่งภุหัตถ์.

บพว่า **สญฺฉินฺนปฺตฺโต** ความว่า มีใบหล่นแล้ว. บพว่า **เจตฺวาน** คือ ตัดแล้วด้วยมรรคญาณ. บพว่า **ธโร** ได้แก่ ผู้ประกอบพร้อมด้วยมรรควิธียะ. บพว่า **คิหิพฺนุชฺชานนํ** ได้แก่ เครื่องผูกคือกาม. เพราะกามทั้งหลายเป็นเครื่องผูกแห่งคฤหัสถ์ทั้งหลาย.

เนื้อความตามบทมีเท่านี้ก่อน ส่วนอธิบายมีดังนี้ ก็พระราชาทรงดำริอย่างนี้ว่า โอหนอ แม้เราละเหตุอันเป็นเครื่องปรากฏแห่งคฤหัสถ์แล้ว ฟังเป็นเหมือนต้นทองหลางมีใบร่วงหล่นฉะนั้น ทรงปรารภวิปัสสนา บรรลุแล้วดังนี้. บทที่เหลือพึงทราบโดยนัยก่อนนั้นแล.

โกวิทพาราณสี อภิปุริ

วรรคที่ ๑ จบ

วรรคที่ ๒ คาถาที่ ๑๑ - ๑๒

คาถาว่า **สเจ ลภถ** ดังนี้ มีอุปมาอย่างไร ?

ได้ยินว่า ในอดีตกาล พระปัจเจกโพธิสัตว์ ๒ องค์ บวชในพระศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า **กัสสป** บำเพ็ญศตปีจากตวัตรตลอด ๒๐,๐๐๐ ปี แล้วบังเกิดในเทวโลก เคลื่อนจากเทวโลกนั้นแล้ว คนพี่เป็นพระราชโอรสของพระเจ้ากรุงพาราณสี คนน้องเป็นบุตรของปุโรหิต. ทั้งสองนั้นถือปฏิสนธิในวันเดียวกัน ออกจากครรภ์มารดาในวันเดียวกัน เป็นสหายเล่นฟ้อนด้วยกัน. บุตรปุโรหิตเป็นคนมีปัญญา เขาได้ทูลพระราชบุตรว่า ข้าแต่พระสหาย พระองค์จักได้ราชสมบัติ โดยล่วงไปแห่งพระบิดา ข้าพระองค์จักได้ตำแหน่งปุโรหิต พระองค์ได้รับการศึกษาคีแล้ว ควรเพื่อครอบครองราชสมบัติให้เป็นสุข มาเถิด พวกเราจักเรียนศิลปะด้วยกัน แต่นั้น ท่าน

แม่ทั้งสองเป็นผู้มีกรรมได้สั่งสมแล้วในชาติก่อนเที่ยวหาภิกษาในคามและนิคม เป็นต้น ไปสู่บ้านในชนบทชายแดน.

ก็พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายเข้าไปสู่บ้านนั้น ในเวลาภิกษาจาร ลำดับนั้น มนุษย์ทั้งหลายเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าแล้ว เกิดความอุตสาหะยอมปฐอสาณะ น้อมขาทนียะ โภชนียะอันประณีตถวาย นับถือบูชา สหายทั้งสองนั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า มนุษย์ผู้มีตระกูลสูงเช่นพวกเรา ไม่มี เออก็มนุษย์เหล่านี้ผิปรารณา ก็ให้ภิกษาแก่พวกเรา ถ้าไม่ปรารณา ก็ไม่ให้ แต่ยอมกระทำสักการะเห็นปานนี้แก่บรรพชิตเหล่านี้ บรรพชิตเหล่านี้คงรู้ศิลปะบางอย่างแน่นอน เอาเถิด พวกเราจะเรียนศิลปะในสำนักของบรรพชิตเหล่านั้น ดังนี้. สหายทั้งสองนั้น ครั้นมนุษย์ทั้งหลายกลับแล้ว ได้โอกาสจึงอ่อนน้อมว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่านทั้งหลายยอมรู้ศิลปะใด โปรดให้พวกกระผมศึกษาศิลปะนั้นด้วย พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายกล่าวว่า ผู้ยังไม่ได้บวชไม่อาจศึกษาได้. สหายทั้งสองนั้นจึงขอบรรพชาแล้วบวช.

ลำดับนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายได้บอกอภิสมาจาริกวัตรแก่บรรพชิตทั้งสองนั้น โดยนัยมีอาทิว่า ท่านพึงนุ่งอย่างนี้ พึงห่มอย่างนี้ แล้วมอบบรรณศาลาให้รูปละหลังว่า ความยินดียิ่งในความเป็นผู้อยู่คนเดียว เป็นความสำเร็จแห่งศิลปะนี้ เพราะฉะนั้น พึงนั่งคนเดียวเท่านั้น พึงจงกรม พึงยืน พึงนอนคนเดียว. แต่นั้นบรรพชิตทั้งสองนั้นเข้าสู่บรรณศาลาของตน ๆ แล้วนั่ง. บุตรปุโรหิตได้ความตั้งมั่นแห่งจิต จำเดิมแต่เวลานั่งแล้ว ได้ฉานราชบุตรกระสันโดยครูเดียวเท่านั้น ก็มาสู่สำนักของบุตรปุโรหิตนั้น บุตรปุโรหิตนั้นเห็นราชบุตรนั้น จึงถามว่า อะไร เพื่อน.

ร. ผมกระสัน

ป. ถ้าเช่นนั้น จงนั่ง

ราชบุตรนั้น นั่งในที่นั้นชั่วครู่แล้ว กล่าวว่า สหาย! ได้ยินว่า ความ
ยินดียิ่งในความเป็นผู้อยู่คนเดียว เป็นการสำเร็จแห่งศีลปะนี้. บุตรปุโรหิต
กล่าวว่า อย่างนั้น เพื่อน! ถ้าเช่นนั้น ท่านจงไปสู่ออกาสที่ตนนั่งนั้นแล
เราจักเรียนความสำเร็จแห่งศีลปะนี้ ราชบุตรนั้นไปแล้ว โดยครู่เดียวเท่านั้น
ก็กระสันอีก จึงมาถึง ๓ ครั้ง โดยนัยก่อนนั้นแล แต่นั้น บุตรปุโรหิตก็ส่ง
ราชบุตรกลับเหมือนอย่างนั้น ครั้นราชบุตรไปแล้ว คิดว่า ราชบุตรนี้ประกาศ
กรรมของตนและของเรา จึงมาในที่นี้เนื่อง ๆ ท่านจึงออกจากบรรณศาลาเข้า
สู่ป่า.

ฝ่ายราชบุตรนั่งในบรรณศาลาของตน เป็นผู้กระสันแม้อีกโดยครู่เดียว
เท่านั้น จึงมาสู่บรรณศาลาของบุตรปุโรหิตนั้น แม้อันหาทางนี้และทางโน้น
ก็ไม่พบบุตรปุโรหิตนั้น จึงคิดว่า ผู้ใดแม้ในเวลาเป็นคฤหัสถ์นำบรรณาการ
มา ก็ไม่ได้เพื่อเห็นเรา ผู้ชื่อนั้น เมื่อเรามาแล้ว ก็ไม่ประสงค์เพื่อจะให้เห็น
เลย ก็หลีกไปเสีย โอ! แน่ะจิต เจ้าช่างไม่ละอาย เจ้านำเราใดมาในที่นี้ถึง
สี่ครั้ง บัดนี้ เรานั้น จักไม่เป็นไปในอำนาจของเจ้า แต่จักให้เจ้าเท่านั้นเป็น
ไปในอำนาจของเราแน่นอน ดังนี้แล้วเข้าไปสู่เสนาสนะของตน ประรภ
วิปัสสนา กระทำให้แจ้งซึ่งปัจเจกโพธิญาณแล้ว เหาะไปสู่จอมเขานันทมุลกะ
ฝ่ายบุตรปุโรหิตนอกจากศาลานี้เข้าป่าแล้ว ประรภวิปัสสนา กระทำให้แจ้งซึ่ง
ปัจเจกโพธิญาณ ได้ไปเหมือนอย่างนั้นเทียว.

พระปัจเจกพุทธเจ้าแม่ทั้งสองนั้น นั่งบนพื้นมโนศิลาแล้ว ได้กล่าว
อุทานคาถาเหล่านี้รูปละ ๑ คาถาว่า

สเจ ลเภถ นิปกั สหายั

สทุธีจรั สาธุวิหารี ธีรั

อภิภุยุย สพฺพานิ ปริสุตยานิ

จเรยุย เตนตฺตมโน สตีมา

ถ้าว่าบุคคลพึงได้สหายมีปัญญา
เครื่องรักษาตน ผู้เที่ยวไปร่วมกันได้ มีปกติ
อยู่ด้วยกรรมดี เป็นนักปราชญ์ไซ้ร้ พึง
ครอบงำอันตรายทั้งปวง เป็นผู้มีใจชื่นชม
มีสติ เทียวไปกับสหายนั้น.

โน เจ ลเภถ นิปกั สหายั

สทุธีจรั สาธุวิหารี ธีรั

ราชาว รฎฺฉั วิชิตั ปหาย

เอโก จเร มาตงฺครณฺเวย นาโค

หากว่าบุคคลไม่พึงได้สหายผู้มีปัญญา
เครื่องรักษาตนผู้เที่ยวไปร่วมกันได้ มีปกติ
อยู่ด้วยกรรมดี เป็นนักปราชญ์ไซ้ร้ พึงเที่ยว
ไปแต่ผู้เดียว ดูจพระราชาทรงละแวงแคว้น
อันพระองค์ทรงชนะแล้วเสด็จไปแต่ผู้เดียว
ดูจพญาช้างชื่อมาตังคะ ละโขลงเที่ยวอยู่ใน
ป่าแต่ตัวเดียว ฉะนั้น ดังนี้.

ในกาลานั้น บทว่า นิปกั ได้แก่ บัณฑิตผู้รอบคอบโดยปกติ คือ
ฉลาดในกสิณบริกรรมเป็นต้น. บทว่า สาธุวิหารี ได้แก่ ผู้ประกอบพร้อม
ด้วยอัปนาวิหาร หรืออุปจาร. บทว่า ธีรั ได้แก่ ผู้ถึงพร้อมด้วยธิดิ. ในกาลา

นั่น ท่านกล่าวถึงความถึงพร้อมด้วย ชาติ ด้วยอรรถว่า นิปกะ แต่ในอรรถกา
นี้ อธิบายว่า ผู้ถึงพร้อมด้วยชิตินั่นเอง. ความบากบั่นไม่ทอดยซึ่งว่า ชาติ.
คำว่า ชาติ นั้น เป็นชื่อแห่งความเพียรอันเป็นไปแล้วยังนี้ว่า **กามิ ตโจ จ**
นหารู จ. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ธีระ แม้เพราะอรรถว่า มีบาปอันลอยแล้ว.

บาทกาลาว่า **ราชา รฏฺจ วิชิตํ ปหาย** ความว่าพระราชผู้ปรปักษ์
ทรงทราบว่ แวนแคว้นที่ชนะแล้วนำความฉิบหายมาให้ ทรงสละราชสมบัติ
ทรงเที่ยวไปแต่พระองค์เดียวฉันใด บุคคลละสหายที่เป็นพาลแล้ว พึงเที่ยวไป
แต่ผู้เดียวฉันนั้น.

อีกประการหนึ่ง บทว่า **ราชา รฏฺจ** ความว่า พระเจ้าสุตโตสม
ทรงละแวนแคว้นที่ทรงชนะแล้ว เสด็จเที่ยวไปแต่พระองค์เดียวฉันใด และ
พระมหากษัตริย์ทรงละแวนแคว้นที่ทรงชนะแล้ว เสด็จเที่ยวไปแต่พระองค์เดียว
ฉันใด บุคคลพึงเที่ยวไปแต่ผู้เดียวฉันนั้น. เนื้อความแห่งคานานัน มีเท่านี้.

ถ้าว่าบุคคลพึงได้สหายมีปัญญาเครื่องรักษาตนผู้เที่ยวไปร่วมกันได้ มี
ปกคอยู่ด้วยกรรมดี เป็นนักปราชญ์ไซริ์ พึงครอบงำอันตรายทั้งปวง เป็นผู้ม
ใจชื่นชม มีสติเที่ยวไปกับสหายนั้น.

บทที่เหลือ อาจเพื่อรู้ได้ ด้วยทำนองที่กล่าวแล้ว เพราะฉะนั้นจึงไม่
ได้อธิบายให้พิสดาร.

สหายคาคาวิณณา จบบริบูรณ์

คาคาที่ ๑๓

คาคานี้ว่า **อทุธา ปลตฺตาม** คังนี้ มีอุบัติตั้งแต่พระปัจเจกพุทธเจ้า
ทั้งหลายนั่งบนอาสนะที่ปูไว้แล้ว ในพื้นระเบียง เป็นเช่นกับอุบัติในจาคูท-
ทิสคาคานันแล. ส่วนความแปลกกันมีดังนี้ :-

พระราชอาพระองค์นั้นทรงสะดุ้งในราตรีถึง ๓ ครั้ง ฉันทิ พระราชา
นี้ หาเป็นฉันทิฉันไม่ ทั้งยัญก็ไมปรากฏแก่พระองค์ ท้าวเธอทรงนิมนต์พระ-
ปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายนั่ง บนอาสนะที่ปูไว้ที่พื้นระเบียงแล้ว ตรัสถามว่า
พวกท่านชื่ออะไร ?

ป. มหาบพิตร พวกอาตมา ชื่อว่า ผู้บริโกลโกชนะไม่มีโทษ

ร. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ คำว่า ผู้บริโกลโกชนะไม่มีโทษนี้ มีประโยชน์
อย่างไร ?

ป. พวกอาตมาได้สิ่งที่ดีหรือไม่ดี ก็ไม่มีอาการผิดแปลกบริโกล
มหาบพิตร

พระราชอาทรงสดับเช่นนั้นแล้ว ทรงพระราชดำริว่า เอาเถิด เรา
จะพิจารณาสมณะเหล่านี้ว่า เป็นเช่นนี้ หรือไม่ ในวันนั้น ทรงอังกาส
ด้วยข้าวปลายเกรียนกับส้มฝักดอง พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ก็บริโกลไม่
แสดงอาการผิดแปลกเหมือนบริโกลอมตะ พระราชาทรงพระราชดำริว่า สมณะ
เหล่านี้ เป็นผู้ไม่แสดงอาการผิดแปลกเพราะได้ปฎิญาแล้วในวันที่หนึ่ง เรา
จักรู้ในพรุ่งนี้ จึงทรงนิมนต์เพื่อบริโกลในวันพรุ่งนี้ แม้ในวันที่ ๒ จากนั้น ก็
ทรงกระทำเหมือนอย่างนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าแม่เหล่านั้น ก็บริโกลเหมือน
เดิม ลำดับนั้น พระราชาทรงพระราชดำริว่า บัดนี้ เราจักถวายสิ่งที่ดีกว่า
ทดลองดู ดังนี้แล้ว ทรงนิมนต์อีก ทรงกระทำสักการะใหญ่ตลอดสองวัน
ทรงอังกาสด้วยขาทนียะ โภชนียะ อันประณีต พระปัจเจกพุทธเจ้าแม่เหล่านั้น
ก็บริโกลไม่แสดงอาการผิดแปลกเหมือนเดิม กล่าวมงคลถวายพระราชาแล้ว
หลีกไป.

พระราชอาครั้งพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นหลีกไปไม่นาน จึงทรงพระ-
ราชดำริว่า พระสมณะเหล่านั้น บริโกลโกชนะไม่มีโทษ โอหนอ ! แม้เราก็จึง

บริโกลโกษณะไม่มีโทษ ดังนี้แล้ว ทรงสละราชสมบัติมาก สมทานบรรพชา
ปรารภวิปัสสนา เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ทรงยังอารมณ์ของพระองค์ให้
แจ่มแจ้ง ในท่ามกลางพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายที่โคนต้นไม้รกฟ้าตรัสพระ-
คาถานี้ว่า

อทฺธา ปลัสาม สหายสมฺปทํ

เสฏฺฐา สฺมา เสวิตพฺพา สหายา

เอเต อลทฺธา อนวชฺชโกชี

เอโก จเร ขกฺควิสาลณกปโป

เราย่อมสรรเสริญสหายผู้ถึงพร้อม

ด้วยศีลขันธเป็นต้น พึงคบสหายผู้ประเสริฐ

สุด ผู้เสมอกัน กุลบุตรไม่ได้สหายผู้ประ-

เสริฐสุดและเสมอกันเหล่านี้แล้ว พึงเป็น

ผู้บริโกลโกษณะไม่มีโทษ เทียวไปผู้เดียว

เหมือนนอแรด ฉะนั้น ดังนี้.

คากานัน ว่าโดยอรรถแห่งบทตั้งทั้งนั้น ก็สหายทั้งหลายผู้ถึงพร้อม
ด้วยศีลขันธเป็นต้น ที่เป็นอเสชะ ในบทว่า สหายสมฺปทํ นี้อย่างเดียว
เท่านั้น พึงทราบว่าเป็นสหายผู้ถึงพร้อม. ส่วนโยชนาในบทนี้ มีดังนี้ สหายผู้
ถึงพร้อมนี้ใดที่กล่าวแล้ว เราย่อมสรรเสริญสหายผู้ถึงพร้อมนั้นแน่แท้ อธิบาย
ว่า เราชื่นชมโดยส่วนเดียวเท่านั้น. อย่างไร. คือ พึงคบสหายผู้ประเสริฐสุด
ผู้เสมอกัน. เพราะเหตุอะไร. เพราะเมื่อกุลบุตรคบสหายผู้ประเสริฐสุด ด้วย

คุณธรรมมีศีลเป็นต้นของตน ธรรมทั้งหลายมีศีลเป็นต้น ที่ยังไม่เกิด ย่อม
เกิดขึ้น ที่เกิดแล้ว ย่อมถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ เมื่อคบสหายผู้เสมอกัน
ธรรมทั้งหลายที่ได้แล้ว ย่อมไม่เสื่อม เพราะทรงความเสมอกันและกัน และ
เพราะกำจัดความรังเกียจ แต่กฤตบุตรผู้ใคร่ประโยชน์ ไม่ได้คบสหายผู้ประ-
เสริฐสุด และผู้เสมอกันเหล่านั้น เว้นมีฉาชีพมีการหลอกลวงเป็นต้น
บริโภคโภชนะที่เกิดขึ้นโดยธรรมและโดยเสมอ และไม่ให้อุปถัมภ์ในโภชนะ
นั้นเกิดขึ้น เป็นผู้บริโภคโภชนะไม่มีโทษ เทียวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด
ฉะนั้น เพราะแม้เราเทียวไปอย่างนี้ จึงบรรลุตสมัตตินี้แล.

อนวัชชโกชिकाถาวัณณนา จบบริบูรณั

คาถาที่ ๑๔

คาถาว่า ทิสฺวา สุวณฺณสุตฺตํ ดํงนึ มิวุบฺติอย่างไรว ?

พระเจ้ากรุงพาราณสี พระองค์หนึ่ง เสร็จเข้าที่บรรทมในกลางวัน
ในคิมหสมัย และในพระราชสำนักของพระองค์ นางวรรณทาสีกำลังบด
จันทร์เหลืองอยู่ ในแขนข้างหนึ่งของนาง มีกำไลทองหนึ่งวง ในแขนอีกข้าง
หนึ่ง มีกำไลทองสองวง กระทบกัน กำไลทองหนึ่งวงนอกนี้ไม่กระทบ
พระราชาทรงเห็นเหตุนั้นแล้ว จึงทรงแลดูนางทาสีบ่อย ๆ พลังทรงพระราช-
ดำริว่า ในการอยู่เป็นหมู่ย่อมมีการกระทบกัน ในการอยู่คนเดียว ย่อมไม่มี
การกระทบ เหมือนอย่างนั้นแล.

โดยสมัยนั้น พระเทวีผู้ทรงประดับประดาด้วยเครื่องอสังการพร้อม
สรรพ ประทับยืนถวายงานพิศอยู่ พระนางทรงดำริว่า พระราชาชะรอยจะมี

พระหทัยปฏิพัทธ์ในนางวรรณทาสี ทรงให้นางทาสีนั้นลูกออกไป ทรงปรารถนา
เพื่อจะทรงบดด้วยพระองค์เอง ในพระพาหาทั้งสองข้างของพระนางมีกำไลทอง
หลายวงกระทบกันเกิดเสียงดังมาก พระราชาทรงเอือมระอายิ่งขึ้น ทั้งที่บรรทม
ด้วยปรัศว์เมืองขวา ทรงปรารถนาวิปัสสนา ได้ทำให้แจ้งซึ่งพระปัจเจกโพธิญาณ.

พระเทวีทรงถือจันทน์ เสด็จเข้าเฝ้าพระราชาพระองค์นั้น ซึ่งบรรทม
เป็นสุข ด้วยความสุขอันยอดเยี่ยม ทูลว่า มหาราช หม่อมฉันจะไถ่ทา
พระราชตรีศว่า ออกไป อย่าไถ่ทา พระนางทูลว่า อะไร มหาราช ! พระราชา
ตรีศว่า เราไม่ใช่ราชา. อำมาตย์ทั้งหลายฟังการสนทนานั้น ของพระราชา
และพระเทวีนั้น อย่างนั้นแล้ว จึงเข้าไปเฝ้า พระราชาผู้อันอำมาตย์เหล่านั้น
ทูลเรียกด้วยวาตะว่า มหาราช จึงตรีศว่า แน่ะพนาย เราไม่ใช่ราชา. บทที่
เหลือเป็นเช่นกับ คำที่กล่าวแล้ว ในคาถาดั้นนั้นแล. ส่วนคาถาวัฒนธรรมมี
ดังนี้ว่า

ทิสฺวา สุวณฺณสุตฺต ปภุสฺสราณี

กมฺมารปฺตุเตน สุนิฏฺฐิตานี

สงฺฆมฺภูมฺมานานี ทฺเว ภูษสฺมี

เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโป

บุคคลแลดูกำไลทองสองอันงามผุด-

ผ่องที่บุตรแห่งนายช่างทองให้สำเร็จด้วยดี

แล้ว กระทบกันอยู่ในข้อมือ ฟังเที่ยวไป

ผู้เดียว เหมือนนอแรด ฉะนั้น ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ทิสฺวา ได้แก่แลดูแล้ว. บทว่า สุวณฺณสุต ได้แก่ ทองคำ. บาลีที่เหลือว่า วฺลฺยาณี เป็นคำที่นำมาเพิ่มเข้า เพราะอรรถ ของคำที่เหลือ มีเนื้อความอย่างนี้เหมือนกัน. บทว่า ปภฺสุตราณี ได้แก่ อันแพรวพราวเป็นปกติ อธิบายว่า มีแสงรุ่งเรือง. บทที่เหลือเป็นบทมีอรรถ ดั้นทั้งนั้น.

ส่วนโยชนาดังนี้ว่า เราแลดูกำไรทองกระทบกันอยู่ในข้อมือ จึงคิดว่า เมื่อมีการอยู่เป็นหมู่ ย่อมมีการกระทบกัน เมื่อมีการอยู่คนเดียว หากกระทบกันไม่ จึงปรารถนาปีศาจมาได้บรรลุแล้ว. บทที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

สุวรรณาคาถาวิณณา จบบริบูรณ์

คาถาที่ ๑๕

คาถาว่า เอวํ ทฺตฺติเยน ดํงนี มีอุบฺติอย่างไร ?

พระเจ้ากรุงพาราณสีพระองค์หนึ่ง ยังทรงพระเยาว์ มีพระประสงค จะทรงผนวช จึงตรัสสั่งอำมาตย์ทั้งหลายว่า พวกท่านจงรับพระเทวีปกครอง ราชสมบัติเถิด เราจักบวช. อำมาตย์ทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่มหाराช ก็ ราชสมบัติที่ไม่มีพระราชา อันพวกข้าพระองค์ไม่สามารถเพื่อจะรักษาได้ พระราชาในประเทศใกล้เคียงทั้งหลายจะมาแย่งชิงราชสมบัติไป ขอพระองค์ จงทรงรอ จนกว่าพระโอรสองค์หนึ่งทรงเกิดก่อน ดั่งนี้แล้ว ทูลให้พระราชา ทรงยินยอม. พระราชาทรงมีพระทัยอ่อน จึงทรงรับ. ต่อมา พระเทวีทรง พระครรภ์. พระราชาตรัสสั่งอำมาตย์เหล่านั้นแม้อีกว่า พระเทวีทรงครรภ์แล้ว

พวกท่านจงอภิเษกบุตรที่เกิดแล้วไว้ในราชสมบัติ ปกครองราชสมบัติเถิด เราจักบวช. พวกอำมาตย์ทูลให้พระราชทรงยินยอมแม่อีกว่า ข้าแต่ महाराज ข้อนั้นเป็นการรู้ได้ยากว่า พระเทวีจักประสูติพระโอรส หรือพระธิดา ขอพระองค์จงทรงรอประสูติกาลก่อนเถิด. ต่อมา พระนางก็ประสูติพระโอรส. แม้ในกาลนั้น พระราชาก็ตรัสสั่งอำมาตย์ทั้งหลายเหมือนอย่างนั้น. พวกอำมาตย์ก็ทูลให้พระราชทรงยินยอมแม่อีก ด้วยเหตุเป็นอันมากกว่า ข้าแต่ महाराज ขอพระองค์จงรองอนกว่าพระโอรสทรงมีพระกำลังแข็งแรงก่อนเถิด.

แต่นั้น เมื่อพระกุมารทรงมีพระกำลังแข็งแรงแล้ว พระราชาจึงตรัสให้ประชุมอำมาตย์ทั้งหลายแล้ว ตรัสว่า กุมารนี้มีกำลังแข็งแรงแล้ว พวกท่านจงอภิเษกกุมารนั้นในราชสมบัติ ปฏิบัติเถิด ดังนี้ ไม่ทรงประทานพระวโรกาสให้แก่พวกอำมาตย์ ตรัสสั่งให้นำบริวารทั้งปวง มีผ้ากาสาวพัสตร์เป็นต้น มาจากภายในตลาด ทรงผนวชในภายในเมืองนั่นเองแล้วเสด็จออกไป เหมือนพระเจ้ามหาชนก. บริชนทั้งปวง คร่ำครวญนานัปการ ติดตามพระราชา พระราชาเสด็จไปจนถึงปลายเขตแดนของพระองค์ ทรงทำรอยขีด ด้วยไม้ธารพระกร ตรัสว่า อย่าพึงข้ามรอยขีดนี้. มหาชนนอนบนพื้นเอาศีรษะจรดที่รอยขีดคร่ำครวญอยู่ ทูลว่า ข้าแต่พระลูกเจ้า บัดนี้พระราชาทรงวางอาชญาแก่พระองค์ พระราชาจักทรงทำอย่างไร แล้วให้พระกุมารนั้นเสด็จข้ามรอยขีดไป. พระกุมารทรงร้องว่า เสด็จพ่อ ! เสด็จพ่อ ! แล้วทรงวิ่งไปทันพระราชา. พระราชาทรงพระราชดำริว่า เราปกครองมหาชนนั้น เสวยราชสมบัติ บัดนี้เราไม่อาจเพื่อจะปกครองเด็กคนเดียวหรือไร ทรงพาพระกุมารเสด็จเข้าป่า ทรง

เห็นบรรณศาลาที่พระปัจเจกพุทธเจ้าในปางก่อนอยู่ในป่านั้น จึงประทับอยู่พร้อมกับพระราชโอรส.

ลำดับนั้น พระกุมารทรงเคยชินแต่ในที่บรรทมอันประเสริฐเป็นต้น แต่เมื่อบรรทมในที่ลาดด้วยหญ้า หรือ บนพระแท่นที่ถักด้วยเชือก ถูกหนาวและลมเป็นต้นกระทบ ก็ทรงกันแสงทูลว่า หนาวเสด็จพ่อ ร้อนเสด็จพ่อ แผลงวันตอมเสด็จพ่อ หม่อมฉันหิวเสด็จพ่อ กระจายเสด็จพ่อ ดังนี้ พระราชาต้องทรงพลบโยนพระกุมารนั้น ยังราตรีให้ผ่านไป แม้ในกลางวันก็ต้องเสด็จเที่ยวบิณฑบาตนำภัตไปมอบให้พระกุมารนั้น ภัตนั้นเป็นภัตปนกละกัน มากด้วยข้าวฟ่าง ลูกเดือยและแกงถั่วเป็นต้น พระกุมารทรงหิว ก็เสวยภัตเมื่อนั้น ด้วยอำนาจความหิว ต่อกาลไม่นานนัก ก็ทรงฝ้ายหอม เหมือนดอกประทุมที่วางไว้ในที่ร้อนฉะนั้น.

ส่วนพระปัจเจกโพธิสัตว์ ไม่ทรงแสดงอาการผิดปกติเลย ทรงเสวยด้วยกำลังแห่งการพิจารณา แต่บัดนั้น พระองค์ก็ทรงให้พระกุมารยินยอมตรัสว่า ณะพ่อ ! อาหารอันประณีตย่อมได้ในพระนคร พวกเราจะไปในพระนครนั้น. พระกุมารทูลว่า ตกลง เสด็จพ่อ. แต่บัดนั้น ก็ทรงนำพระกุมารนั้น เสด็จกลับตามทางที่เสด็จกลับมาบัดนี้.

ฝ่ายพระเทวี พระมารดาของพระกุมาร ทรงดำริว่า บัดนี้ พระราชาทรงพาพระกุมารไปประทับอยู่ในป่าคงไม่นานนัก คงจักเสด็จกลับโดยกาล ๒ - ๓ วันเท่านั้น จึงทรงให้ล้อมรั้วในสถานที่ทรงจิต ด้วยไม้ธารพระกรนั้นแล แล้วประทับอยู่ ลำดับนั้น พระราชาประทับยืนในที่ไมไกลจากรั้วนั้น ทรงส่งไป

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๕ - หน้าที่ 182

ว่า แน่พ่อ มารดาของเจ้านั่งอยู่ในที่นั้น เจ้าจงไป ดังนี้ และประทับยืน
ดูอยู่นกว่าพระกุมารนั้นเสด็จถึงที่นั้น ด้วยพระดำริว่า ใคร ๆ ไม่พึงเบียด
เบียนกุมารนั้น พระกุมารได้เสด็จไปสู่สำนักของพระมารดา ก็บรูษผู้อารักขา
ทั้งหลายเห็นพระกุมารนั้นแล้ว ทูลบอกแต่พระเทวี พระเทวีทรงมีสตรีนัก
ฟ้อนรำ ๒๐,๐๐๐ นาง แวดล้อมแล้ว เสด็จไปรับ และตรัสถามเรื่องราวของ
พระราชารักรั้นทรงสดับว่า จักเสด็จมาภายหลัง จึงทรงส่งมณูย์ทั้งหลาย
ฝ่ายพระราชาก็เสด็จไปสู่ที่อยู่ของพระองค์ในทันทีทันใดนั่นเอง มณูย์ทั้งหลาย
ไม่เห็นพระราชาก็กลับมา แต่นั้น พระเทวีทรงปราศจากความหวัง ทรงพา
พระราชโอรสกลับถึงพระนคร ทรงอภิเษกพระกุมารนั้นไว้ในพระราชสมบัติ.

ฝ่ายพระราชาก็เสด็จถึงที่อยู่ของพระองค์แล้ว ประทับนั่งในที่อยู่นั้น
ทรงเห็นแจ้ง ทรงทำให้แจ้งซึ่งพระปัจเจกโพธิญาณ ตรัสอุทานกาลานี้ ใน
ท่ามกลางแห่งพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ที่โคนต้นไม้รกฟ้าว่า

เอวํ ทูติเยน สหามมสุต

วาจาภิลาโป อภิสชชน วา

เอตํ ภยํ आयตี เปกขมาโน

เอโก จเร ขคฺคฺวิสาณกปโป

การที่เราจะพึงพูดจากับพระกุมารที่

สอง หรือการขังอยู่ด้วยอำนาจแห่งความ

เยื่อใยพึงมีได้อย่างนี้ บุคคลถึงเห็นภัยนี้ใน

อนาคต พึงเที่ยวไปสู่เดียว เหมือนนอแรด

ฉะนั้น ดังนี้.

กาลานัน โดยอรรถแห่งบท ดั้นทั้งนั้น ส่วนอธิบายในกาลานัน
ดังนี้ การพุดจาของเราให้พระกุมารนั้นยินยอมอยู่ กับพระกุมารที่สองนั้น
ผู้เสวยหนาวและร้อนเป็นต้นนี้ใด การชั่งอยู่ด้วยอำนาจแห่งความเชื่อใจ ฟัง
มิได้ในการพุดจานั้น ถ้าเราไม่สละการพุดจาและการชั่งอยู่นี้เสีย ต่อแต่นั้น
การที่เราจะฟังพุดจากับพระกุมารที่สอง หรือ การชั่งอยู่ในอนาคตก็จะเป็น
เหมือนอย่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เราเมื่อเล็งเห็นภัยในอนาคตนี้ว่า การพุดจา
และการชั่งอยู่ทั้งสองนั้น เป็นเหตุทำอันตรายแก่การบรรลุคุณวิเศษ ดังนี้
จึงทิ้งการพุดจาและการชั่งอยู่นั้นเสีย ปฏิบัติโดยแยบคายแล้ว ก็ได้บรรลุ
ปัจเจกโพธิญาณ. บทที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

อวยติภยคาถาวิณณา จบบริบูรณ์

คาถาที่ ๑๖

คาถาว่า กามาทิ จิตฺรา ดังนี้ มีอุบัตินัยอย่างไร ?

ได้ยินว่า ในกรุงพาราณสี เศรษฐีบุตรยังหนุ่ม ได้ตำแหน่งเศรษฐี
เศรษฐีบุตรนั้น มีปราสาท ๓ หลัง สำหรับ ๓ ธิดา เศรษฐีบุตรนั้น บำรุง
บำเรอด้วยสมบัติทั้งปวง เหมือนเทพกุมารทั้งที่ยังหนุ่มอยู่ ได้ปรึกษากับมารดา
และบิดาว่า ลูกจักบวช มารดาบิดาเหล่านั้น ก็ห้ามเขา เศรษฐีบุตรนั้น ก็ยืนยง
เหมือนเดิมนั้นแล มารดาและบิดา ก็ห้ามเขาอีกว่า ลูกก่อนพ่อ เจ้าเป็นผู้
ละเอียดอ่อน การบรรพชาทำได้ยาก เป็นเช่นกับเดินไปมาบนคมมีดโกน
เขาก็ยืนยงเช่นเดิมนั้นแล มารดาบิดาเหล่านั้นคิดว่า ถ้าบุตรนี้บวช พวกเรา

ก็เสียใจ ถ้าห้ามเขา เขานั้นก็จะเสียใจ ช่างเกิด ความเสียใจจะมีแก่พวกเรา และอย่ามีแก่บุตรนั้น ดังนี้แล้ว ก็อนุญาต.

แต่นั้น เศรษฐีบุตรนั้น ไม่คำนึงถึงบริชนทั้งหมด ที่คร่ำครวญอยู่ ไปสู่ป่าอิสิปตนะ บวชในสำนักของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย เสนาสนะอัน โอฬารย่อมไม่ถึงแก่เขา เขาต้องปูเสื่อลำแพนบนเตียงแล้วนอน เขาเคยชิน แต่ในที่นอนอันประเสริฐ เป็นทุกอย่างอย่างยิ่งตลอดคืน ทำบริกรรมสรีระแม้แต่ เข้าแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตพร้อมกับพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ในพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ท่านผู้แก่ย่อมได้อาสนะที่เลิศและบิณฑะที่เลิศ ผู้ใหม่ย่อมได้อาสนะตามมีตามเกิด และโภชนะอันแล้ว เศรษฐีบุตรนั้น เป็น ทุกข์อย่างยิ่ง แม้ด้วยโภชนะอันแล้วนั้น โดยล่วงไป ๒ - ๓ วันเท่านั้น ก็ผ่ายผอม มีวรรณะเศร้าหมอง เบื่อหน่ายในสมณธรรม ซึ่งยังไม่ถึงความแก่รอบตามที่ควร ต่อแต่นั้น ก็ส่งทูตไปบอกแก่มารดาบิดาแล้วสึก.

เศรษฐีบุตรนั้น ได้กำลังต่อกาลเล็กน้อยเท่านั้น ก็ใคร่เพื่อจะบวชอีก ต่อแต่นั้น ก็บวชแล้วสึก แม้โดยทำนองนั้นเทียว ในวาระที่ ๓ บวชแล้ว ปฏิบัติชอบ ทำให้แจ้งซึ่งปัจเจกโพธิญาณแล้ว กล่าวอุทานคาถานี้ กล่าวแม่ พยากรณ์คาถานี้แล ในท่ามกลางของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายแม้อีกว่า

กามา हि จิตฺรา มธฺรา มโนรมา

วิรูปฺรุเปณ มถนุติ จิตฺตํ

อาทีนํว กามคุณฺส ทิสฺวา

เอโก จเร ขคฺควิสานกฺปิโป

ก็กามทั้งหลายงามวิจิตร มีรสอร่อย

เป็นที่รื่นรมย์ใจ ย่อมย่ำยิจิตด้วยรูปแปลก ๆ

บุคคลเห็นโทษในกามคุณทั้งหลายแล้ว พึง

เที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด ฉะนั้น ดังนี้.

ในกาลานั้น บทว่า กามา ได้แก่ กาม ๒ อย่างคือ วัตถุกาม ๑
กิเลสกาม ๑. ในกาม ๒ อย่างนั้น ธรรมทั้งหลายมีรูปเป็นที่รักของใจเป็นต้น
ชื่อว่า วัตถุกาม ธรรมทั้งหลายอันเป็นประเภทแห่งราคะแม่ทั้งหมด เรียกว่า
กิเลสกาม. ก็ในกาลนี้ ท่านประสงค์เอาวัตถุกาม. กามทั้งหลาย ชื่อว่า
งามวิจิตร ด้วยอำนาจแห่งประการหลายอย่างมีรูปเป็นต้น ชื่อว่า มีรสอร่อย
ด้วยอำนาจแห่งความยินดีของชาวโลก ชื่อว่า เป็นที่รื่นรมย์ใจ เพราะอรรถว่า
ยังใจของปุถุชนคนโง่ให้รื่นรมย์.

บทว่า วิรูปรูปเน ความว่า ด้วยรูปแปลก ๆ มีอธิบายว่า ด้วยสภาพ
หลายอย่าง. จริงอยู่ กามเหล่านั้น ชื่อว่า งามวิจิตร ด้วยอำนาจแห่งรูป
เป็นต้น ชื่อว่า มีรูปแปลก ๆ ด้วยอำนาจแห่งสัมผัสเขียวเป็นต้น แม้ในรูป
เป็นต้น แสดงความพอใจด้วยรูปแปลก ๆ นั้น หรือโดยประการนั้น ๆ ย่อม
ย่ำยิจิต คือ ไม่ให้เพื่ออภิมรณในบรรพชา ด้วยประการอย่างนั้น.

บทที่เหลือในกาลนั้น ปรากฏชัดแล้ว. แม้คำนิคม อันบัณฑิต
ประกอบด้วยบท ๒ บท หรือ ๓ บทก็พึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วนาคาตต้น ๆ
นั่นแล.

กามคาถาวิณณา จบบริบูรณ์

คาถาที่ ๑๗

คาถาว่า อิติ จ ดังนี้ มีอุบัติอย่างไร ?

ได้ยินว่า ฝิได้บังเกิดแก่พระราชานุกรุงพาราณสี เวทนากลับเป็นไป
อยู่ แพทย์ทั้งหลายกราบทูลว่า เว้นจากการผ่าตัดแล้ว ไม่มีความผาสุก พระ-
ราชาทรงให้ห้อยแก่แพทย์เหล่านั้นแล้ว ตรัสสั่งให้ทำการผ่าตัด แพทย์เหล่านั้น
ผ่าตัดแล้ว นำพระปุปโปและพระโลหิตออก กระทำให้หมดเวทนาแล้วพันผ้า
พันแผล ทูลตักเตือนโดยชอบในเนื้อและอาหารเสร้างอมอง. พระราชาทรงมี
พระสรีระผอม เพราะโภชนะเสร้างอมอง และฝิของพระองค์ก็แห้ง พระองค์
ทรงสำคัญว่า หายแล้วจึงเสวยพระกระยาหารที่รสเลิศ และแผลซึ่งเกิดจากพระ-
กระยาหารนั้น ก็กำริบเช่นนั้นอีก ฝิของพระองค์ก็ถึงซึ่งสภาพเช่นเดิมอีกนั้น
เทียว พระองค์ทรงให้ทำการผ่าตัดอย่างนี้ถึง ๓ ครั้ง ถูกแพทย์ทั้งหลายทูลบอก
เลิกแล้ว ทรงเปื้อหน้าย สละราชสมบัติอันใหญ่ ทรงเห็นแจ้งในป่า ทรงกระ-
ทำให้แจ้งซึ่งปัจเจกโพธิญาณ โดย ๗ ปี ได้ตรัสอุทานคาถานี้ว่า

อิติ จ คณโฑ จ อุปททโว จ

โรโค จ สลลณจ เมต

เอต ภัย กามคุณสุ ทิสวา

เอโก จเร ขคฺควิสานกปโป

บุคคลเห็นภัยคือ จัญไร อุปัทวะ

โรค ลูกศร และความน่ากลัวนี้ ในกามคุณ

ทั้งหลายแล้ว พึงเทียวไปผู้เดียว เหมือน

นอแรด ฉะนั้น

ดังนี้แล้ว จึงเสด็จไปยังเมืองภูเขานันทมุลกะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เอติ** ได้แก่ ความจัญไร. คำว่า **อิติ** นี้ เป็นชื่อแห่งเหตุของความพินาศ อันเป็นส่วนของอกุศลที่จรรยา. เพราะฉะนั้น แมื่อกามคุณเหล่านั้น ก็ชื่อว่า จัญไร เพราะอรรถว่าเป็นเหตุนำมาซึ่งความพินาศหลายอย่าง และเพราะเป็นเหตุให้ตกต่ำอย่างหนัก แม้ฝีย่อมหลั่งออกซึ่งของไม่สะอาด คือ บวมขึ้นและแก่จัดก็แตกออก เพราะฉะนั้น กามคุณเหล่านั้น ชื่อว่า ฝี เพราะเป็นที่ไหลออกแห่งของไม่สะอาดคือกิเลส และเพราะความเป็นของแตกออก เพราะความเป็นของบวมขึ้นแล้ว แก่จัดด้วยความเกิด ความแก่และความแตกสลาย ชื่อว่า อุปัทวะ เพราะอรรถว่า ประทุษร้าย อธิบายว่า ยังความฉิบหายให้เกิด ย่อมย่ำยี คือ ครอบงำ.

คำว่า **อุปทุทโท** นั้นเป็นชื่อแห่งอาชญากรรมทั้งหลายมีราชทัณฑ์ เป็นต้น เพราะฉะนั้น แมื่อกามคุณเหล่านั้น ชื่อว่าอุปัทวะ เพราะเป็นเหตุไม่ให้อำนาจลงสู่พระนิพพานที่ตนยังไม่รู้ และเพราะเป็นที่ตั้งแห่งอุปัทวะทั้งปวง ก็เพราะกามคุณเหล่านั้น ยังความเดือนร้อนคือกิเลสให้เกิดขึ้น ยังความไม่มีโรค กล่าวคือศีลให้ถึงความหละหละ ย่อมปล้นความไม่มีโรคตามปกติที่นั้นเสีย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า โรค เพราะอรรถว่า ปล้นความไม่มีโรคนี้ แต่ชื่อว่า ลุกศร เพราะอรรถว่าตามเข้าไปในภายใน เพราะอรรถว่า กระทำความเดือดร้อนในภายใน และเพราะอรรถว่า เป็นของที่น่าออกได้แสนยาก ชื่อว่า ภัย เพราะนำมาซึ่งภัยในทิฏฐุธรรมและในสัมปรายิกภพ. สองบทว่า **เม เอตฺ สนฺธิ** เป็น **เมตฺ** แปลว่า ของเรานี้. บทที่เหลือในคถาณี ปรากฏชัดแล้ว แมื่อกำนิกม ก็พึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วแล.

อติคถาวิณณนา จบบริบูรณ์

คาถาที่ ๑๘

คาถาว่า สัตถุจ ดังนี้ มีอุบัตินัยอย่างไร ?

ได้ยินว่า ในกรุงพาราณสี พระราชาพระนามว่า สิตาลุกพรหมทัต ท้าวเธอทรงผนวชแล้ว ประทับอยู่ในกุฎีป่า ก็ครั้งประเทศนั้นหนาว ก็มีความหนาว เมื่อร้อน ก็มีความร้อนเท่านั้น เพราะเป็นประเทศตั้งอยู่ในที่โล่ง ภิทยาในโคจรคามก็ไม่ได้ตามความต้องการ แม้น้ำดื่มสำหรับผู้ดื่ม ก็หาได้ยาก แม้มลม เหลือบ สัตว์เลื้อยคลานก็เบียดเบียน พระองค์ทรงพระราชดำริดังนี้ว่า ในที่ประมาณกิ่งโยชน์จากนี้ มีประเทศที่สมบูรณ์ อันตรายทางสรีระเหล่านั้น แม้ทั้งหมด ย่อมไม่มีในประเทศนั้น ออย่าเลย เราพึงไปในประเทศนั้น เมื่ออยู่เป็นผาสูก ก็อาจบรรลुสุขได้.

พระองค์ทรงมีพระราชดำริอีกว่า ธรรมดาบรรพชิตทั้งหลาย ไม่ควร ตกอยู่ในอำนาจปัจจัย และย่อมยังจิตเห็นปานนั้นให้เป็นที่ไป ในอำนาจ จะไม่เป็น ไปในอำนาจของจิต เราจักไม่ไปละ ครั้นทรงพิจารณาแล้ว ไม่เสด็จไป ทรงพิจารณาจิตที่เกิดขึ้นอย่างนี้ถึงสามครั้งแล้ว เสด็จกลับ ตั้งแต่นั้นก็ประทับ อยู่ในป่านั้นเที่ยวตลอด ๗ ปี ทรงปฏิบัติชอบอยู่ ทรงกระทำให้แจ้ง ซึ่ง พระปัจเจกโพธิญาณแล้ว ตรัสอุทานคาถานี้ว่า

สิตถุจ อญฺญญจ ขุทฺธิ ปีปาลํ

วาทาตเป ทํสสิริสเป จ

สพฺพานิเปตานิ อภิสมฺภวิทฺวา

เอโก จเร ขคฺคฺวิสาณกฺโข

บุคคลพึงครอบงำอันตรายเหล่านี้แม่

ทั้งปวง คือ หนาว ร้อน หิว ระหาย ลม แดด

เหลือบ และสัตว์เลื้อยคลานแล้ว พึงเที่ยวไป

ผู้เดียว เหมือนนอแรด ฉะนั้น

ดังนี้แล้ว เสด็จไปสู่จอมแห่งภูเขานั้นทมูลกะ.

ในกาลานั้น บทว่า สัตถุจ ได้แก่ หนาว ๒ ชนิด คือ ชาติใน
ภายในกำเรปเป็นปัจฉัย ๑ ชาติในภายนอกกำเรปเป็นปัจฉัย ๑. ร้อนก็เหมือนกัน.
บทว่า ทังสา ได้แก่ แผลงสี่เหลือง. บทว่า สิริสปา ความว่า ทิมชาติ
เหล่าใดเหล่าหนึ่งเสือกกลานไป. บทที่เหลือปรากฏชัดแล้ว. แม้คำนิคม ก็พึง
ทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล.

สีตาลูกคาถาวิณณา จบบริบูรณ์

คาถาที่ ๑๕

คาถาว่า นาโค ว ดังนี้ มีอุบัติอย่างไร ?

ได้ยินว่า ในกรุงพาราณสี พระราชาพระองค์หนึ่ง เสวยราชสมบัติ
เป็นเวลา ๒๐ ปี สวรรคตแล้ว ใหม้อยู่ในนรกตลอด ๒๐ ปีเหมือนกัน เกิดใน
กำเนิดช้าง ในหิมวันตประเทศ มีขันธเกิดดีแล้ว มีร่างกายทั้งสิ้นมีสีเหมือน
ดอกปทุม โอปารเป็นจำโจลง เป็นช้างใหญ่. ลูกช้างทั้งหลายแล ย่อมเกี่ยว
กินกิ่งไม้ที่พญาช้างนั้นหักแล้ว แม้ในเวลาก้าวลงสู่น้ำ ช้างพังทั้งหลายก็ลูปได้
พญาช้างด้วยเปือกตม เรื่องทั้งหมดเป็นเหมือนเรื่องของพญาช้างปาลีโดยกะ
พญาช้างนั้น เปื่อหน่ายหลีกออกจากโจลง แต่นั้นโจลงช้างก็คิดตามพญาช้าง

นั่นอีก ตามรอยเท้า พญาช้างเหล็กไปอย่างนี้ถึง ๓ ครั้ง ก็ถูกติดตามอีก จึงคิดต่อไปว่า บัดนี้ พระนัคดาของเราเสวยราชสมบัติในกรุงพาราณสี เอาเถิด เราพึงไปสู่อุทยานแห่งชาติก่อนของตน พระนัคดานั้น จักรักษาเราในอุทยานนั้น ครั้นโหลงช้างหลับในกลางคืนแล้ว จึงละโหลงไปสู่อุทยานนั้นนั่นแล.

คนรักษาพระราชอุทยานเห็นแล้ว ทูลบอกแต่พระราชา พระราชาทรงดำริว่า เราจักจับช้าง ดังนี้แล้ว ทรงแควดล้อมด้วยเสนาเสด็จไป ช้างก็เดินมุ่งหน้าต่อพระราชานั่นเทียว พระราชาทรงพระราชดำริว่า ช้างนี้เดินมามุ่งหน้าเรา จึงผูกสอดลูกธนู ประทับยืนอยู่ แต่นั้น ช้างคิดว่า พระราชานั่นพึงยิงเราแน่ จึงพูดด้วยวาจามนุษย์ว่า พรหมทัต ! อย่ายิงเรา เราเป็นปู่ของท่าน พระราชาตรัสว่า ท่านพูดอะไร จึงตรัสถามเรื่องราวทั้งหมด แม้พญาช้างก็บอกเรื่องราวเกี่ยวกับราชสมบัติ ความเป็นไปในนรกและในกำเนิด ช้างทั้งหมด ส่วนพระราชาทรงประเล้าประโลมว่า อย่ากลัว อย่าให้ใคร ๆ สะดุ้ง ดังนี้แล้ว ทรงให้บำรุงอาหาร เครื่องลาด และเครื่องช้างแก่พญาช้าง.

อยู่มาวันหนึ่ง พระราชาเสด็จไปประทับบนคอช้าง ทรงพระราชดำริว่า ช้างนี้เคยเสวยราชสมบัติเป็นเวลา ๒๐ ปี ตกนรกแล้ว เกิดในกำเนิดดิรัจฉาน ด้วยวิบากที่ยังเหลืออยู่นั้นแล เมื่อไม่อดกลั้น ซึ่งการกระทบกระทั่งกันในเพราะอยู่ร่วมกันเป็นหมู่ จึงมาในที่นี้ โอ ! การอยู่เป็นหมู่เป็นทุกข์ ส่วนการอยู่คนเดียวเท่านั้น เป็นสุข ดังนี้ จึงทรงปรารภวิปัสสนาในที่นั้นแหละ ทรงกระทำให้แจ้ง ซึ่งปัจเจกโพธิญาณ, อำมาตย์ทั้งหลายเข้าไปเฝ้าพระราชาพระองค์นั้น ผู้เป็นสุขด้วยโลกุตระสุข ประนมมือกราบทูลว่า ได้เวลาเสด็จสู่พระยานแล้ว มหาราช ลำดับนั้น พระองค์จึงตรัสว่า เราไม่ใช่ราชา แล้วตรัสพระคาถานี้ โดยนัยก่อนนั้นแล้วว่า

นาโคว ยุธานี วิวชชยิตฺวา

สญฺชาตกฺขนุโธ ปทุมึ อุพาโร

ยถาภิรนฺตํ วิหริ อรณฺเณ

เอโก จเร ขคฺคฺวิสาณกปโป

บุคคลพึงเป็นผู้เที่ยวไปผู้เดียวเหมือน

นอแรด เปรียบเหมือนช้างใหญ่ที่เกิดใน

ตระกูลปทุม มีชันษ์เกิดดีแล้ว ละโหลงอยู่ใน

ป่าตามอภิมย์ ฉะนั้น ดังนี้.

กาลานั้น โดยอรรถแห่งบทปรากฏชัดแล้ว แต่การประกอบอธิบาย
ในกาลนั้นมีดังนี้ ก็กาลนั้นแล ปรากฏแล้วด้วยอำนาจแห่งยุดิ แต่ไม่ปรากฏ
ชัดด้วยอำนาจแห่งการตามลำดับ อธิบายว่า ช้างนี้ชื่อว่า นาค เพราะอรรถว่า
ไม่มาสู่พื้นที่ที่ไม่ได้ฝึก เพราะความที่ตนฝึกดีแล้ว ในศีลทั้งหลายที่มนุษย์พอใจ
หรือเพราะความที่ตนมีร่างกายใหญ่ ฉนใด แม้เราก็พึงเป็นนาค เพราะไม่มา
สู่พื้นที่ที่ยังไม่ได้ฝึก เพราะความที่ตนฝึกดีแล้ว ในศีลทั้งหลายที่พระอริยเจ้า
พอใจ เพราะไม่ทำบาป และเพราะไม่กลับมาสู่ความเป็นเช่นนี้อีก หรือเพราะ
ความที่ตนมีสระคือคุณใหญ่ ชื่อในกาลไรหนอ ฉนนัน.

อนึ่ง ช้างนั้นละโหลงแล้วอยู่ในป่าตามอภิมย์ ด้วยความสุขที่เที่ยวไป
โดดเดี่ยว พึงเที่ยวไปตัวเดียว เหมือนนอแรดฉนใด ชื่อในกาลไหนหนอ
แม้เราก็ฉนนัน อยู่ในป่าตามอภิมย์ ด้วยวิหิตสุขโดยส่วนเดียว ได้แก่ ด้วย
ความสุขที่เกิดจากฉน คืออยู่ในป่าโดยประการที่ตนจะมีความสุข หรือเท่าที่
เราปรารถนา พึงเที่ยวไปผู้เดียว คือ พึงประพฤติเหมือนนอแรด.

อนึ่ง ช้างนั้นชื่อว่ามีขันธเกิดดีแล้ว เพราะมีขันธตั้งดีแล้ว ฉนฺได
ชื่อในกาลไหนหนอ แม้เราพึงชื่อว่ามีขันธเกิดดีแล้ว เพราะความเป็นผู้ใหญ่
ด้วยศีลขันธอันเป็นอเสกขะ ฉนฺนํ. อนึ่ง ช้างนั้น ชื่อว่า ปทุมมี เพราะมีร่างกาย
เช่นกับดอกปทุม หรือเพราะเกิดแล้วในตระกูลช้างปทุม ฉนฺได ชื่อกาลไหนหนอ
แม้เราก็พึงชื่อว่าปทุม เพราะความเป็นผู้มีกายตรงเหมือนดอกปทุม หรือเพราะ
เกิดแล้วในดอกปทุม คือ อริยชาติ ฉนฺนํ. อนึ่ง ช้างนั้น โอปาร ด้วยเรียวแรง
กำลังและเขี้ยวเป็นต้น ชื่อในกาลไหนหนอ แม้เราก็พึงโอพารด้วยคุณธรรม
มีความประพฤติทางกายบริสุทธิ์เป็นต้น หรือด้วยศีล สมาธิ และปัญญาเป็น
เครื่องแทงตลอดเป็นต้น เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าเมื่อคิดอย่างนี้ จึงปรารภ
วิปัสสนา ได้บรรลุปัจเจกโพธิญาณแล.

นาคคาถาวิณณา จบบริบูรณ์

คาถาที่ ๒๐

คาถาว่า อฎฺฐาน ตํ ดังนี้ มีอุบัตินัยอย่างไร ?

ได้ยินว่า พระราชบุตรของพระเจ้าพาราณสี ยังทรงพระเยาว์ มี
พระประสงค์จะทรงผนวช จึงทรงปรึกษาพระมารดาและพระบิดา พระมารดา
และพระบิดาทรงห้ามพระองค์. พระราชบุตรนั้นแม้ถูกห้ามอยู่ ก็ทรงยืนยันว่า
หม่อมฉันจักบวช แต่นั้นพระมารดาและพระบิดาตรัสเรื่องทั้งหมด เหมือนเรื่อง
เศรษฐีบุตรที่กล่าวแล้วในกาลก่อน ทรงอนุญาตแล้ว แต่ทรงให้ปฎิญาว่า
ก็ครั้นบวชแล้ว พึงอยู่ในอุททยานเท่านั้น พระองค์ทรงกระทำตามปฎิญา
พระมารดาของพระองค์ มีหญิงนักฟ้อนรำ ๒๐,๐๐๐ นางแวดล้อมแล้ว เสด็จไป
สู่พระราชอุททยาน ทรงให้พระราชบุตรคัมภายู ทรงให้เคี้ยวของขบเคี้ยวเป็นต้น

ทรงสนทนากับพระราชบุตรนั้น จนถึงสมัยเที่ยงวัน ทรงจัดพวกบุรุษคอยปฏิบัติแล้ว เสด็จสู่พระนคร ส่วนพระบิดาเสด็จมาในเวลาเที่ยงวัน ทรงให้พระราชบุตรเสวยแล้ว แม้พระองค์ก็ทรงเสวย สนทนากับพระราชบุตรนั้น ตลอดวัน ในเวลาเย็น ทรงจัดพวกบุรุษคอยปฏิบัติแล้ว เสด็จเข้าพระนคร พระราชบุตรนั้น ไม่ส่งจดลอคคินและวันอย่างนี้อยู่.

ก็โดยสมัยนั้นแล พระปัจเจกพุทธเจ้า ชื่อว่า อาทิจจพันธู์ อยู่ที่เจียมภูเขานันทมุลกะ ท่านระลึกถึงอยู่ได้เห็นพระราชบุตรนั้นว่า พระกุมารนี้ ทรงอาจเพื่อจะผนวช แต่ไม่อาจเพื่อจะตัดความเกี่ยวข้องได้ ต่อนั้นก็นึกว่า พระกุมารนี้จักเบื่อหน่ายด้วยธรรมดาของตนหรือไม่ ในลำดับนั้นก็รู้ว่า เมื่อทรงเบื่อหน่ายด้วยธรรมดา จักมีช้านานอย่างยิ่ง คิดว่า เราจักแสดงอารมณ์แก่พระกุมารนั้น จึงมาจากพื้นมโนศิลา โดยนัยที่กล่าวแล้วในกาลก่อนนั้นเที่ยวอยู่ที่พระราชอุทยาน ราชบุรุษเห็นแล้ว ทูลพระราชภาว่า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระเจ้าข้า. พระราชาทรงมีพระทัยยินดีแล้วว่า บัดนี้ บุตรของเราไม่กระสันแล้ว จักอยู่พร้อมด้วยพระปัจเจกพุทธเจ้า ทรงบำรุงพระปัจเจกพุทธเจ้าโดยเคารพ ทรงร้องขอให้อยู่ในพระราชอุทยานนั้นแล ทรงให้ทำสิ่งทั้งปวง มีบรรณศาลา ที่พักกลางวัน และที่จงกรมเป็นต้น ทรงนิมนต์ให้อยู่ พระปัจเจกพุทธเจ้านั้นอยู่ในพระราชอุทยานนั้น ในวันหนึ่ง ได้โอกาสแล้ว ทูลถามพระกุมารว่า พระองค์เป็นอะไร ?

ก. เราเป็นบรรพชิต

ป. ชื่อว่า บรรพชิตทั้งหลายไม่เป็นเช่นนี้

เมื่อพระกุมารทูลว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เมื่อเป็นเช่นนั้นบรรพชิตทั้งหลายเป็นเช่นไร อะไรไม่สมควรแก่ข้าพเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าทูลว่า

พระองค์ไม่เฟ่งคู่สิ่งที่ไม่สมควรแก่พระองค์ พระมารดาของพระองค์เสด็จมาในเวลาเช้า พร้อมกับสตรี ๒๐,๐๐๐ นาง ทรงทำให้พระราชอุทยานไม่สงบ พระบิดาเสด็จมาในเวลาเย็น พร้อมกับพลกายมาก บุรุษผู้ปรนนิบัติทั้งหลายมาตลอดคืนทั้งสิ้น ทำพระราชอุทยานไม่สงบมิใช่หรือ ธรรมดาบรรพชิตทั้งหลายไม่เป็นเช่นกับพระองค์ แต่เป็นเช่นนี้ แล้วแสดงวิหารแห่งหนึ่งในหิมวันตประเทศด้วยฤทธิ์ แก่พระกุมารที่ประทับยืนอยู่ในที่นั้นนั่นแล.

พระกุมารนั้น เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายในวิหารนั้น ยืนห้อยแขน กำลังเดินจงกรม และกำลังทำการข้อมและการเย็บเป็นต้น จึงตรัสว่า ท่านทั้งหลายอย่ามาในที่นี้ และบรรพชาท่านทั้งหลายก็อนุญาตแล้ว. พระอาทิตย์จันทรุปัจเจกพุทธเจ้านั้นทูลว่า ถูกแล้ว การบรรพชาอนุญาตแล้ว ชื่อว่าสมณะทั้งหลาย จำเดิมแต่กาลที่ตนบวชแล้ว ข้อมได้เพื่อทำการสลัดออกจากทุกข์เพื่อตน และเพื่อไปสู่ประเทศที่ตนต้องการและปรารถนา เหตุมีประมาณเท่านี้ ข้อมควร ดังนี้แล้ว ยืนในอากาศได้กล่าวถึงกาลนี้ว่า

อภฺจฺจาน ตํ สงฺกฺคิการตฺสฺส

ยํ ผุสฺสเย สามยิกํ วิมุตตี

การที่บุคคลผู้ยินดีแล้ว ด้วยการ

คลุกคลีด้วยคณะ จะพึงบรรลุวิมุตติอันมีใน

สมัยนั้น ไม่เป็นฐานที่จะมีได้ ดังนี้แล้ว

เมื่อโอกาสปรากฏอยู่ จึงไปยังเจียมแห่งภูเขานั้นทมุลกะ.

เมื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าไปแล้วอย่างนี้ พระกุมารนั้นเสด็จเข้าบรรณศาลาของพระองค์แล้ว ทรงบรรทม. ฝ่ายบุรุษผู้อารักขาประมาณว่า บัดนี้

พระกุมารทรงบรรทมแล้ว จักเสด็จไปไหน จึงก้าวสู่ความหลับ พระกุมารทรงทราบว่า บุรุษผู้รักงานนั้นประมาทแล้ว ก็ทรงถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าสู่ป่า และทรงสังคในป่านั้น ทรงปรารภวิปัสสนา กระทำให้แจ้งซึ่งปัจเจกโพธิญาณแล้ว เสด็จไปสู่สถานของพระปัจเจกพุทธเจ้า และพระปัจเจกพุทธเจ้าในที่นั้น ทูลถามว่า พระองค์ทรงบรรลุได้อย่างไร ก็ได้ตรัสถึงกาลาที่พระอาทิตย์จันทรคติแล้ว ทำให้บริบูรณ์.

กาลานั้นมีเนื้อความว่า บทว่า อฏฺฐาน ตํ ความว่า นั้นไม่เป็นฐานะที่จะมีได้ อธิบายว่า มิใช่เหตุ. ท่านทำการลบนิกหิตเสีย คุณในประโยชน์ว่า อริยสัจจาทสฺสนํ แปลว่า การเห็นอริยสัจทั้งหลายเป็นต้น. บทว่า สกฺกณิการตสฺส ได้แก่ ผู้ยินดียิ่งแล้วด้วยคณะ. บทว่า ยํ นั้นเป็นศตยวิภัตติ คุณในประโยชน์ว่า ยํ หิริยติ หิริยิตพฺเพน เป็นต้น. บทว่า ผุสฺสเย ความว่า พึงบรรลุ. บทว่า สามยิกํ วิมุตฺติํ ได้แก่ โลกียสมาบัติ. จริงอยู่ โลกียสมาบัตินั้น เรียกว่า วิมุตติอันมีในสมัย เพราะพ้นจากอกุศลธรรมทั้งหลายอันเป็นข้าศึก ในสมัยที่ได้สมาธิยังไม่แนบแน่นและแนบแน่นนั่นเอง.

พระกุมารตรัสว่า เราใคร่ครวญคำของพระปัจเจกพุทธเจ้า ชื่อว่า อาทิจจันทรคติอย่างนี้ว่า การที่บุคคลผู้ยินดีแล้ว ด้วยการคลุกคลีด้วยคณะ จะพึงบรรลุวิมุตติอันมีในสมัยนั้น นั้นไม่เป็นฐานะที่จะมีได้ คือ นั้นไม่เป็นเหตุที่จะมีได้ ดังนี้แล้ว ละความยินดีด้วยการคลุกคลีด้วยคณะ ปฏิบัติโดยแยกกายอยู่ จึงได้บรรลุดังนี้ บทที่เหลือมีนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล.

อฏฺฐานกาถาวิณณนา จบบริบูรณ์

วรรคที่ ๒ จบ

วรรคที่ ๓

คาถาที่ ๒๑

คาถาว่า ทิฏฐิจิวีสูกานิ ดังนี้ มีอุปติอย่างไร ?

ได้ยินว่า พระราชาพระองค์หนึ่ง ในกรุงพาราณสี เสด็จไปในที่ลับ ทรงพระราชดำริว่า ร้อนเป็นต้นซึ่งกำจัดการเป็นต้นมีอยู่ฉันใด วิวัฏฐะซึ่งกำจัดวัฏฐะฉันนั้น มีอยู่หรือว่าไม่มี ดังนี้ พระองค์จึงตรัสถามอำมาตย์ทั้งหลายว่า พวกท่านรู้วิวัฏฐะหรือ อำมาตย์เหล่านั้นทูลว่า รู้พระมหาราช. พระราชาตรัสถามว่า นั่นเป็นอย่างไร. แต่ฉันนั้น อำมาตย์ทั้งหลายทูลบอกสัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิ โดยนัยมีอาทิว่า โลกมีที่สุด.

ลำดับนั้น พระราชาทรงทราบว่ อำมาตย์เหล่านี้ ย่อมไม่รู้ อำมาตย์เหล่านี้แม้ทั้งหมดเป็นคนเจ้าทิฏฐิ ทรงเห็นความที่อำมาตย์เหล่านั้นเป็นผู้แย้งและไม่ควรด้วยพระองค์เองแล้ว ทรงพระราชดำริว่า วิวัฏฐะซึ่งกำจัดวัฏฐะมีอยู่เราพึงแสวงหาวิวัฏฐะนั้น แล้วทรงสละราชสมบัติผนวช ทรงเห็นแจ้ง ทรงกระทำให้แจ้ง ซึ่งปัจเจกโพธิญาณแล้ว ก็ตรัสอุทานคาถานี้ และพยากรณ์คาถา ในท่ามกลางพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า

ทิฏฐิจิวีสูกานิ อูปาติวตุโต

ปตุโต นียามัม ปฏิลทุชมคโค

อุปปนุณณาโณมहि อนนฺยุณเนยฺโย

เอโก จเร ขคฺควิสาณกปโป

เราล่วงพ้นทวิภูมิจนเป็นข้าศึกได้แล้ว

ถึงความเป็นผู้เที่ยง ได้มรรคแล้ว เป็นผู้มียุทธภูมิจนแล้ว อันผู้อื่นไม่พึงแนะนำ พึงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด ฉะนั้น ดังนี้.

กาลานั้นมีเนื้อความว่า บทว่า ทวิภูมิจนเป็นข้าศึกได้แล้ว ได้แก่ทวิภูมิจน ๖๒ อย่าง. จริงอยู่ ทวิภูมิจนเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นข้าศึก เพราะอรรถว่าเป็นข้าศึกต่อสัมมาทวิภูมิจนในมรรค เพราะอรรถว่าขัดแย้ง และเพราะอรรถว่า ทิมนแทง. ชื่อว่า ทวิภูมิจน เพราะอรรถว่า เป็นข้าศึกต่อทวิภูมิจนอย่างนี้. หรือ ทวิภูมิจนนั้นนั่นเองเป็นข้าศึกจึงชื่อว่า ทวิภูมิจน.

บทว่า อุปาคิตฺตฺโต คือ ก้าวล่วงแล้ว ด้วยทัตสนมรรค.

บทว่า ปคฺติโย นิยามํ ความว่า บรรลุแล้ว ซึ่งความเป็นผู้เที่ยง เพราะไม่มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา และเพราะมีการตรัสรู้ชอบเป็นเบื้องหน้า หรือบรรลุปฐมมรรค กล่าวคือ ความเที่ยงที่สมบูรณ์แล้ว. พระปัจเจกพุทธเจ้ากล่าวความสำเร็จในปฐมมรรค และการได้เฉพาะซึ่งปฐมมรรค ด้วยคำมีประมาณเท่านี้ บัดนี้ พระปัจเจกพุทธเจ้าจึงแสดงการได้เฉพาะซึ่งมรรคที่เหลือ ด้วยบทนี้ว่า ปฏิตฺตมคฺโค ดังนี้.

บทว่า อุปฺปนฺนฺนาโณมฺหิ ความว่า เป็นผู้มียุทธภูมิจนเกิดขึ้นแล้ว. พระปัจเจกพุทธเจ้าแสดงผล ด้วยบทนี้.

บทว่า อนนฺตฺตฺนฺนฺนํ ความว่า อันบุคคลเหล่านี้ไม่พึงแนะนำว่า สิ่งนี้จริง สิ่งนี้ไม่จริง. พระปัจเจกพุทธเจ้าแสดงความเป็นผู้รู้เอง ด้วยบทนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ผู้ใดล่วงพ้นความไม่มีแห่งความเป็นผู้อื่นไม่พึงแนะนำ ในปัจเจกโพธิญาณที่บรรลุแล้ว หรือล่วงพ้นทวิภูมิจนเป็นข้าศึกได้แล้ว

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๕ - หน้าที่ 198

ด้วยสมถวิปัสสนาด้วยตนเอง ถึงความเป็นผู้เที่ยง ด้วยมรรคต้น มีมรรคอัน
ได้เฉพาะแล้ว ด้วยมรรคที่เหลือทั้งหลาย หรือมีญาณเกิดแล้ว ด้วยผลญาณ
ได้บรรลุแล้ว ซึ่งญาณทั้งปวง ด้วยตนเองเท่านั้น เพราะฉะนั้น ผู้นั้นชื่อว่า
อนนฺถนฺนุโย อันผู้อื่นไม่พึงแนะนำ. บทที่เหลือพึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้ว
นั้นแล.

ทฎฐิวิสูกกาถาวังณนา จบบริบูรณ์

กาถาที่ ๒๒

กาถาว่า นิลุโลสุโป ดังนี้ มีอุบัตินอย่างไร ?

ได้ยินว่า วิเสท (พ่อครัว) ของพระเจ้าพาราณสี ปรงพระกระยาหาร
ในระหว่างน้อมเข้าถวาย ด้วยความปรารถนาว่า การเห็นโภชนะที่ฟูใจ เป็นรส
ที่ประเสริฐ ทำอย่างไรหนอ พระราชาพึงพระราชทานทรัพย์แก่เรา. พระ-
กระยาหารนั้นยังความประสงค์ที่จะเสวยให้เกิดขึ้นแก่พระราชาด้วยกลิ่นเท่านั้น
จึงทำให้พระเชษะเกิดขึ้นในพระโอรสผู้ แต่พอพระองค์ทรงใส่พระกระยาหาร
คำแรกลงในพระโอรสผู้ ประสาทสำหรับรับรส ๗ พัน ก็ซาบซ่านคุดถูกน้ำ
อมฤตฉะนั้น วิเสทคิดว่า บัดนี้ พระราชาจักทรงพระราชทานแก่เรา ฝ่าย
พระราชาทรงพระราชดำริว่า พ่อครัวสมควรแก่สักการะ แต่ครั้นทรงลิ้มรส
แล้ว ทรงพระราชดำริว่า เกียรติศัพท์ที่ชั่ว พึงระบือถึงเราผู้สักการะว่า
พระราชาเป็นผู้โลกคิดในรส จึงไม่ตรัสอะไร ฝ่ายวิเสทก็คิดว่า พระราชา
จักพระราชทานรางวัลในบัดนี้ จนกระทั่งเสวยพระกระยาหารเสร็จอย่างนี้ แม้
พระราชาก็ไม่ตรัสอะไร เพราะทรงกลัวการติเตียน.

ลำดับนั้น วิเสทคิดว่า พระราชานี้ไม่มีชีวหาวิญญาน ในวันที่ ๒
จึงนำพระกระยาหารไม่ดีเข้าทูลถวาย พระราชาเมื่อเสวยอยู่ แม้ทรงรู้ว่า วันนี้
พ่อครัวควรแก่การตะคอก ควรแก่การข่ม ทรงพิจารณาคูในก่อน ก็ไม่ตรัส
อะไร เพราะทรงกลัวการติเตียน แต่นั้น วิเสทคิดว่า พระราชาไม่ทรงรู้
พระกระยาหารที่ดีที่ไม่ดี ดังนี้แล้ว ถือเอาสิ่งของที่ตนสั่งสมไว้ทั้งหมด ปรุง
พระกระยาหารอย่างใดอย่างหนึ่งถวายแด่พระราชา พระราชาทรงเบื่อหน่ายว่า
โอหนอ! ความโลภ เราบริโภคตลอด ๒๐,๐๐๐ ปี ก็ไม่ได้แม้มาตราว่ากัต
เพราะความโลภของพ่อครัวนี้ ดังนี้แล้ว ทรงสละพระราชสมบัติ ทรงผนวช
เห็นแจ้งอยู่ ทรงกระทำให้แจ้ง ซึ่งปัจเจกโพธิญาณ ตรัสพระคาถานี้ โดยนัย
ก่อนนั้นแล้วว่า

นิลุโลสุโป นิกุกุโห นิบุปิปาโส

นิมมกุโข นินุทธกสาวโมโห

นิราสโย สพุพโลเก ภวิตวา

เอโก จเร ขคฺควิสานกปิโป

บุคคลผู้ไม่โลก ไม่หลอกลวง ไม่มี

ความกระหาย ไม่ลบลหู่ มีโมหะดุจน้ำฝาด

อันกำจัดเสียแล้ว ไม่มีความอยาก ครอบงำ

โลกทั้งปวงได้แล้ว พึงเที่ยวไปผู้เดียว

เหมือนนอแรด ฉะนั้น ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า นิลุโลสุโป ได้แก่ผู้ไม่มีความโลภ. เพราะ
บุคคลใดถูกความอยากในรสครอบงำแล้ว บุคคลนั้นย่อมโลกจัด และโลก

บ่อยๆ เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า โลสุโป ผู้มีความโลก. เพราะฉะนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้านั้น เมื่อจะปฏิเสธความโลกนั้น จึงกล่าวว่า นิสุโลสุโป ผู้ไม่โลก.

ในบทนี้ว่า นิกุฎโห นี้ บุคคลใดไม่มีเรื่องหลอกลวง ๓ อย่าง บุคคลนั้นเรียกว่า นิกุฎโห ผู้ไม่หลอกลวง แม้ที่จริง ถึงอย่างนั้น ในคานานี้ มีอธิบายอย่างนี้ว่า ไม่หลอกลวง เพราะไม่ถึงความกระหึ่ม ในโกชนะอันฟูใจ เป็นต้น.

ในบทว่า นิปปปาโส นี้ ความอยากดื่ม ชื่อว่า ความกระหาย ชื่อว่า ไม่มีความกระหาย เพราะไม่มีความกระหายนั้น. อธิบายว่า เว้นแล้ว จากความเป็นผู้ใคร่จะบริโภคน ด้วยความโลกในรศดี.

ในบทว่า นิยมกุโฆ นี้ การลบหลู่ มีการยังคุณของคนอื่นให้เสื่อมเสียเป็นลักษณะ ชื่อว่า ไม่ลบหลู่ เพราะไม่มีการลบหลู่. พระปัจเจกพุทธเจ้า กล่าวหมายถึงความไม่มีการลบหลู่คุณ ของพ่อครัว ในกาลที่ตน ยังเป็นคฤหัสถ์.

ในบทว่า นิทุชนุตกสาวโมโห นี้ ธรรม ๖ อย่าง คือ ๓ อย่าง มีรากะเป็นต้น และ ๓ อย่าง มีกายทุจริตเป็นต้น พึงทราบว่ กสาวะ น้ำฝาด ด้วยอรรถว่าไม่เสื่อมใสตามความเป็นจริง และด้วยอรรถว่าให้ละภาวะตน ให้ถือภาวะอื่น เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวว่า ในธรรม ๖ อย่างนั้น กสาวะ ๓ เป็น ไฉน กสาวะ ๓ เหล่านี้ คือรากกสาวะ โทสกสาวะ โมหกสาวะ กสาวะ ๓ แม้อื่นอีก คือ กายกสาวะ วจิกสาวะ มโนกสาวะ. ชื่อว่า มีโมหะคฺจนน้ำฝาด อันกำจัดเสียแล้ว เพราะกำจัดโมหะอันเป็นมูลรากแห่งกสาวะ ๕ เว้นโมหะ ในบรรดากสาวะ ๖ นั้น และกำจัดกสาวะ ๖ อย่างเหล่านั้นทั้งหมดเสียแล้ว

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า มิโหมหะคัจฉาน้ำฝาดอันกำจัดเสียแล้ว เพราะกำจัดกายกสวาวจิกสวาว และมโนกสวาว ทั้ง ๓ อย่างนั้น และโหมหะเสียแล้ว. ในบรรดากสวาวนอกนี้ ความที่บุคคลกำจัดราคกสวาวได้แล้ว ก็เป็นอันกำจัดโทสกสวาวได้ด้วย เพราะไม่ลบลเหตุสำเร็จแล้ว ด้วยความเป็นผู้ไม่โลภเป็นต้นนั้นเทียว.

บทว่า นิราสโย คือ ไม่มีตัณหา. บทว่า สพุพโลเก ได้แก่ ในโลกทั้งสิ้น. อธิบายว่า ในภพทั้ง ๓ หรือในอายตนะ ๑๒ ก็องค์เว้นภวตัณหา และวิภวตัณหาแล้ว. บทที่เหลือ พึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล. อีกอย่างหนึ่ง นักศึกษาครั้นกล่าวบาททั้ง ๓ แล้ว พึงทำการเชื่อมในบาทนี้ แม้อย่างนี้ว่า พึงเที่ยวไปผู้เดียว หรือ แม้อย่างนี้ว่า พึงอาจเพื่อเที่ยวไปผู้เดียว ดังนี้.

นิลโลคุปคาถาวิณณา จบบริบูรณ์

คาถาที่ ๒๓

คาถาว่า ปาปี สหาย ดังนี้ มีอุปมาอย่างไร ?

ได้ยินว่า พระราชาพระองค์หนึ่ง ในกรุงพาราณสี ทรงกระทำประทักษิณพระนครอยู่ ด้วยอานุภาพแห่งพระราชอำนาจยิ่งใหญ่ ทรงเห็นมนุษย์ทั้งหลายชนข้าวเปลือกเก่าเป็นต้นออกจากยุ้งฉางไว้ในภายนอก จึงตรัสถามอำมาตย์ทั้งหลายว่า คุณก่อนพนาย นี้อะไร ? อำมาตย์ทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราช บัดนี้ ข้าวเปลือกใหม่จักเกิดขึ้น มนุษย์เหล่านี้ จึงทิ้งข้าวเปลือกเก่า เพื่อทำที่ว่างสำหรับข้าวเปลือกใหม่เหล่านั้น. พระราชาตรัสว่า คุณก่อนพนาย วัตถุประสงค์สำหรับนางสนมและพลกายเป็นต้น บริบูรณ์แล้วหรือ ?

อ. อย่างนั้น พระมหาราช บริบูรณ์แล้ว.

ร. คุณก่อนพนาย ถ้าอย่างนั้น จงให้สร้างโรงทาน เราจักให้ทาน
อย่าให้ข้าวเปลือกเหล่านี้ เสียไปเปล่า ๆ.

ลำดับนั้น อามาศย์ผู้มีจนาทิฐิคนหนึ่ง ทูลว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล
พวกพาลและพวกบัณฑิต เล่นไป ทองเที่ยวไป จักทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ ดังนี้
แล้ว ทูลห้ามพระราชานั้น. แม้ครั้งที่ ๒ แม้ครั้งที่ ๓ ท้าวเธอก็ทรงเห็น
คนทั้งหลายยื้อแย่งยู่ฉาง จึงตรัสสั่งอย่างนั้นเหมือนกัน แม้ครั้งที่ ๓ อามาศย์
เจ้าทิฐินั้น ก็ทูลห้ามพระราชาพระองค์นั้นว่า ข้าแต่มหाराช ทานนี้ คนโง่
บัญญัติไว้ ดังนี้เป็นต้น.

พระองค์ทรงเบื่อหน่ายว่า เราไม่ได้เพื่อให้แม่ของตนเอง เราจะมี
ประโยชน์อะไรกับสหายผู้ลามกเหล่านี้ ทรงสละราชสมบัติ ทรงผนวชแล้ว
ทรงเห็นแจ้งอยู่ ได้กระทำให้แจ้งซึ่งปัจเจกโพธิญาณ และทรงติเตียนสหาย
ผู้ลามกนั้น จึงตรัสอุทานกาลานี้ว่า

ปาป สหายี ปรวชชเยถ

อนคตทสุตี วิสเม นิวิฏฺฐัง

สยํ น เสเว ปสุตํ ปมคตํ

เอโก จเร ขคฺควิสานกปโป

กฺลฺบุตรพิงเวณสหายีผู้ลามก ไม่พึง

เสพด้วยตนเอง ซึ่งสหายผู้บอกความฉิบหาย

มิใช่ประโยชน์ ผู้ตั้งอยู่ในกรรมอันไม่เสมอ

ผู้ข้องอยู่ ผู้ประมาท พึงเที่ยวไปผู้เดียว

เหมือนนอแรด ฉะนั้น ดังนี้.

กาลานั้น มีความสังเขปดังนี้ สหายนี้ใด ชื่อว่า ลามก เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยทวิภูฏิ ๑๐ อย่าง ชื่อว่า อนัตถทัสสี เพราะอรรถว่าซื่อบอกความฉิบหาย แม้แก่คนเหล่านี้ และตั้งอยู่ในกรรมอันไม่เสมอ มีกายทุจริต เป็นต้น กุลบุตรผู้ใคร่ประโยชน์ ฟังเวณสหายผู้ลามกนั้น ไม่พึงเสพด้วยตนเอง ซึ่งสหายผู้ซื่อบอกความฉิบหาย ผู้ตั้งอยู่ในกรรมอันไม่เสมอ อธิบายว่า ไม่พึงคบ ด้วยอำนาจของตนด้วยประการนี้ ก็ถ้าตกอยู่ในอำนาจของคนอื่นไซ้ร้ ตนเองจะอาจทำอะไรได้เล่า.

บทว่า ปสฺสุตฺติ ได้แก่ ผู้ชานไป อธิบายผู้ชองแล้วในอารมณ์นั้น ๆ ด้วยอำนาจทวิภูฏิ. บทว่า ปมตฺตํ ได้แก่ ผู้ปล่อยจิตในกามคุณทั้งหลาย หรือผู้เว้นจากกุศลภาวณา. กุลบุตรไม่พึงเสพ คือ ไม่พึงคบ ไม่พึงเข้าไปใกล้ สหายนั้น คือ ผู้เป็นเช่นนั้น โดยที่แท้ ฟังเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด ฉะนั้น ดังนี้แล.

ปาปสหายคาวาณณนา จบบริบูรณํ

คาถาที่ ๒๔

คาถาว่า พหุสฺสุตฺติ ดังนี้ มีอุบัตินอย่างไร ?

ได้ยินว่า ในกาลก่อน ปัจเจกโพธิสัตว์ ๘ องค์ บวชแล้วในพระศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า กัสสป บำเพ็ญศุภกิจจาคตัวตรแล้วเกิดในเทวโลก เรื่องทั้งหมดเป็นเช่นกับที่กล่าวแล้วใน อนวัชชโภจิกาถา นั้นแล. ส่วนความแปลกกัน ดังนี้ :-

พระราชาทรงให้พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายนั่งแล้ว จึงตรัสว่า พวกท่านชื่อว่าอะไร. พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นทูลว่า คุณอนมมหาบพิตร พวกอาตมาชื่อว่า พหูสูต. พระราชาทรงมีพระราชหฤทัยยินดีว่า เราชื่อว่า สุตพรหมทัต ย่อมไม่ถึงความอึมด้วยสุตะ เอาเถิด เราจักฟังสัทธรรมเทศนาอันมีนัยวิจิตร ในสำนักของพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ดังนี้แล้ว ถวายน้ำทักษิโณทก ทรงอังคาสแล้ว ในที่สุดแห่งภักติกิจ ทรงรับบาตรของพระสังฆเถระ ทรงไหว้ ประทับนั่งข้างหน้า ด้วยพระดำรัสว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงแสดงธรรมกถาเถิด. พระปัจเจกพุทธเจ้านั้นทูลว่า มหาบพิตร ขอมหาราชจงมีความสุข จงสิ้นโรคเถิด แล้วลุกไป. พระราชาทรงพระราชดำริว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์นี้ ไม่ใช่พหูสูต องค์ที่ ๒ จักเป็นพหูสูต จึงทรงนิมนต์เพื่อฉันในพรุ่งนี้ ด้วยพระราชดำริว่า เราจักฟังพระธรรมเทศนาอันวิจิตรในวันพรุ่งนี้ พระองค์ทรงนิมนต์พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหมดจนถึงลำดับองค์สุดท้าย ด้วยประการอย่างนี้. พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นแม้ทั้งหมด แสดงบทหนึ่งให้แปลกันแล้วกล่าวบทที่เหลือเป็นเช่นกันบทต้นว่า ขอพระมหาราชจงสิ้นโทสะ จงสิ้นโมหะ จงสิ้นคติ จงสิ้นวิภวัญญะ จงสิ้นอุปธิ จงสิ้นตัณหา ดังนี้แล้ว จึงลุกไป.

ลำดับนั้น พระราชาทรงพระราชดำริว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านี้กล่าวว่า พวกอาตมาเป็นพหูสูต แต่พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ไม่มีกถาอันวิจิตรเลย คำที่พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นกล่าวแล้วจะมีประโยชน์อะไร ทรงปรารภแล้ว เพื่อทรงพิจารณาอรรถแห่งถ้อยคำของพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ครั้นทรงพิจารณาอยู่ว่า จงสิ้นโรคะ ดังนี้ ก็ทรงทราบว่ เมื่อโรคะ

สิ้นแล้ว โทสะก็ดี โมหะก็ดี กิเลสทั้งหลายอื่นก็ดี ย่อมเป็นอันสิ้นแล้วด้วย
จึงทรงพอพระราชหฤทัยว่า พระสมณะเหล่านี้เป็นพหูสูตโดยตรง เปรียบ
เหมือนบุรุษชี้แสดงแผ่นดินใหญ่ หรืออากาศ ด้วยนิ้วมือ ก็ไม่เป็นอันชี้แสดง
ประเทศสักนิ้วมือเลย แต่ความจริงแล เป็นอันชี้แสดงแผ่นดินและอากาศ
เหมือนกัน ฉันทิ พระสมณะเหล่านี้ เมื่อชี้แสดงอรรถองค์ละข้อก็เป็นอัน
ชี้แสดงอรรถอันหาปริมาณไม่ได้ ฉันทิ. แต่นั้นท้าวเธอทรงปรารภนาอยู่
ซึ่งความเป็นพหูสูต เห็นปานนั้นว่า ชื่อในกาลไหนหนอ แม้เราจักเป็น
พหูสูตอย่างนี้ ทรงสละราชสมบัติ ผนวยแล้วเห็นแจ้งอยู่ ได้ทำให้แจ้งซึ่ง
ปัจเจกโพธิญาณแล้ว ตรัสอุทานกาลานี้ว่า

พหูสูตัม ฌมมธรั ภเชถ

मित्तัม อุพารั ปฏิกขาณวนตัม

อณญาย อตถานิ วิเนยย กงขัม

เอโก จเร ขคฺควิสาณกปโป

บุคคลพึงคบมิตรผู้เป็นพหูสูต ทรง-
ธรรม ผู้ยิ่งใหญ่ด้วยคุณธรรม มีปฏิภาณ รู้จัก
ประโยชน์ทั้งหลาย กำจัดความสงสัยได้แล้ว
พึงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด ฉะนั้น
ดังนี้.

ในกาลนั้น มีเนื้อความโดยย่อดังนี้ บทว่า พหูสูตัม ความว่า
มิตรผู้พหูสูตมี ๒ อย่างคือ ผู้พหูสูตทางปริยัติ เชี่ยวชาญโดยเนื้อความ

ในไตรปิฎก ๑ ผู้พหุสูตทางปฏิเวธ เพราะความที่มรรค ผล วิชชา และ
อภิญญาอันตนแทงตลอดแล้ว ๑. ผู้มีอาคมมาแล้ว ชื่อว่า ผู้ทรงธรรม ก็ผู้
ประกอบพร้อมด้วยกายกรรม วาจากรรม และมโนกรรมอันยัง ชื่อว่า ผู้ยัง
ด้วยคุณธรรม ผู้มียุตตปฏิภาณ ๑ ผู้มีมุตตปฏิภาณ ๑ ผู้มียุตตมุตตปฏิภาณ ๑
ชื่อว่า มีปฏิภาณ พึงทราบผู้มีปฏิภาณ ๓ อย่าง ด้วยอำนาจแห่งปริยัติปฏิภาณ
ปริจจาคปฏิภาณ และอริคมนปฏิภาณ.

จริงอยู่ ปริยติย่อมแจ่มแจ้งแก่มิตรใด มิตรนั้นชื่อว่า ปริยติปฏิภาณ
การสอบถามย่อมแจ่มแจ้งแก่มิตรใด ผู้สอบถามอรรถ ญาณ ลักษณะ และ
ฐานะฐานะ มิตรนั้นชื่อว่า ปริจจาคปฏิภาณ ธรรมมีมรรคเป็นต้นอันมิตรใด
แทงตลอดแล้ว มิตรนั้นชื่อว่า ปฏิเวธปฏิภาณ บุคคลพึงคบมิตรผู้เป็นพหุสูต
ทรงธรรม ผู้ยังด้วยคุณธรรม มีปฏิภาณนั้นคือมีรูปเห็นปานนั้น แต่นั้นรู้จัก
ประโยชน์ทั้งหลายมีอเนกประการ โดยต่างด้วยประโยชน์ตน ประโยชน์คนอื่น
และประโยชน์ทั้งสอง หรือโดยต่างด้วยทิฐฐัมมิกประโยชน์ สัมปราชิกประ-
โยชน์ และปรมัตตประโยชน์ ด้วยอานุภาพแห่งมิตรนั้น แต่นั้น กำจัดความ
สงสัยได้แล้ว ในฐานะเป็นที่ตั้งแห่งความสงสัยทั้งหลาย มีอาทิว่า ในอดีตกาล
เราได้มีแล้วหรือหนอ ดังนี้แล้ว นำออกไปซึ่งความเคลือบแคลง ให้หมดไป
มีกิจทั้งปวงอันทำแล้วอย่างนี้ พึงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด ฉะนั้นแล.

พหุสูตคาถาวันทนา จบบริบูรณ์

คาถาที่ ๒๕

คาถาว่า จิตฺตํ รัตติํ ดํงนํ มีอุบัติน้อยอย่างไร ?

ในกรุงพาราณสี พระราชาพระนามว่า วิภูสกะพรหมทัต เสวยยาคุณหรือพระกระยาหารแต่เช้าตรู่ ทรงให้ตักแต่งพระองค์ ด้วยเครื่องประดับนานาชนิด ทรงส่งพระวรกายทั้งสิ้น ในพระฉายใหญ่ ทรงเอาเครื่องประดับที่ไม่ต้องการออกเสีย ให้พนักงานตักแต่ง ด้วยเครื่องประดับอย่างอื่น ในวันหนึ่ง เมื่อพระองค์ทรงกระทำอย่างนี้ ก็ถึงเวลาเสวยพระกระยาหารตอนเที่ยง ครั้งนั้นพระองค์ยังตักแต่งไม่เสร็จเลย ก็ทรงโทกพระเศียร ด้วยผืนผ้า แล้วเสด็จเข้าที่บรรทมในกลางวัน เมื่อพระองค์เสด็จลุกขึ้น ทรงกระทำอย่างนั้นแม้อีก พระอาทิตย์ก็อัสดง. ในวันที่ ๒ ก็ดี ในวันที่ ๓ ก็ดี ก็ทรงกระทำอย่างนั้น เมื่อพระองค์ทรงชวนชายในการตักแต่งอย่างนั้น ก็เกิดพระโรคปวดในพระปฤษฎางค์.

พระองค์ทรงพระราชดำริดังนี้ว่า โอ ! โธเอ๋ย เราแม่ตักแต่งอยู่ด้วยเรียวแรงทั้งหมด ก็ไม่พอใจในเครื่องประดับที่สมควรนี้ ยิ่งความโลภให้เกิดขึ้นได้ ก็ขึ้นชื่อว่า ความโลภนั้น ทำให้คนถึงอบาย เอาเถอะ เราจะข่มความโลภนั้น ดังนี้แล้ว ทรงสละราชสมบัติ ทรงผนวช เจริญวิปัสสนาอยู่ก็ทรงกระทำให้แจ้ง ซึ่งปัจเจกโพธิญาณแล้ว จึงตรัสอุทานคาถานี้ว่า

จิตฺตํ รัตติํ กามสุขขญจ โลก

อนลงกริตฺวาน อนเปกฺขมาโน

วิภูสณฺฑจฺจนา วิโรโต สจฺจวาที

เอโก จเร ขคฺคฺวิสาณกปโป

บุคคลไม่พอใจการเล่น ความยินดี

และความสุขในโลกแล้วไม่พึงเล็งอยู่เว้นจาก

ฐานะแห่งการประดับ มีปกติก้าวคำสัตย์

พึงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด ฉะนั้น

ดังนี้.

การเล่น ความยินดีในคานั้น ได้กล่าวแล้วในกาลก่อนเที่ยว. บทว่า **ความสุข** ได้แก่ ความสุขในวัตถุ. จริงอยู่ วัตถุทั้งหลาย เรียกว่า **สุข** เพราะเป็นอารมณ์เป็นต้นของความสุข. เหมือนอย่างพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า **รูปมีอยู่ ความสุข ติดตามสุข ดังนี้.** บุคคลไม่พอใจ คือไม่กระทำว่า **พอละ** ซึ่งการเล่น ความยินดี และความสุขนั้น ในโอกาสโลกนี้ อย่างนี้แล้ว **ไม่ถือสิ่งนั้นว่า** ก่อความเดือดร้อน หรือ**ไม่ถือสิ่งนั้นว่าเป็นสาระ.**

บทว่า **อนเปกขมาโน** ความว่า **มีปกติไม่พึงเล็ง** คือ **ไม่มี** ความอยาก **ไม่มีความทะยานอยาก.** ในคำว่า **วิภูสณฺฐานา** **วิโรต** **สจฺจวาทิ** **เอโก** **จเร** นี้ พึงเห็นเนื้อความอย่างนี้ว่า เครื่องประดับมี ๒ อย่าง คือ เครื่องประดับสำหรับฆราวาส ๑ เครื่องประดับสำหรับบรรพชิต ๑ ก็เครื่องประดับสำหรับฆราวาสมีผ้าสาฎก ผ้าโพก ดอกไม้ และของหอม เป็นต้น ส่วนเครื่องประดับสำหรับบรรพชิตมีเครื่องตกแต่ง คือ บาตรเป็นต้น เครื่องประดับนั่นเอง ชื่อว่า **วิภูสณฺฐานะ** เว้นจากฐานะแห่งการประดับนั้น ด้วยวิโรติแม้ ๓ อย่าง ชื่อว่า **มีปกติก้าวคำสัตย์** เพราะพูดไม่ผิด ดังนี้แล.

วิภูสณฺฐานคาถาวิณฺณา จบบริบูรณ์

คาถาที่ ๒๖

คาถาว่า ปุตุตตญ ทาร์ ดังนี้ มีอุบัติอย่างไร ?

ได้ยินว่า พระราชโอรสของพระเจ้าพาราณสี ทรงอภิเษกแล้วในกาล
ยังทรงพระเยาว์นั้นเทียว เสวยราชสมบัติ. พระองค์ทรงเสวยพระสิริราชสมบัติ
คฤพระปัจเจกโพธิสัตว์ที่กล่าวแล้ว ในปฐมกาล ในวันหนึ่ง ทรงพระราช
ดำริว่า เราเสวยราชสมบัติ ย่อมทำทุกข์แก่ชนมาก เราจะมีประโยชน์อะไร
ด้วยบาปนี้ เพื่อประโยชน์แก่การเสวยคนเดียวเล่า เราจะยังสุขใหญ่ให้เกิดขึ้น
ดังนี้แล้ว ทรงสละราชสมบัติ ทรงผนวช เจริญวิปัสสนาอยู่ ทรงกระทำให้
แจ้งซึ่งปัจเจกโพธิญาณแล้ว ได้ตรัสอุทานคาถานี้ว่า

ปุตุตตญ ทาร์ ปิตรญจ มาตริ

ชนานิ ธณฺณานิ พนฺชวานิ

หิตฺวาน กามานิ ยโธธิกานิ

เอโก จเร ขคฺคฺวิสาณกปโป

นุคฺคละนุตร ภรรยา บิดา มารดา

ทรัพย์ ข้าวเปลือก พวกพ้อง และกามซึ่ง

ตั้งอยู่ตามส่วนแล้ว พึงเทียวไปสู่ผู้เดียวเหมือน

นอแรด ฉะนั้น ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ชนานิ ได้แก่ รัตนะทั้งหลายมีแก้วมุกดา
แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ สังข์ ศิลา แก้วประพาฬ เงิน ทองเป็นต้น. บทว่า
ธณฺณานิ ได้แก่ อปรัชัญชาติ ๗ อย่าง อันต่างด้วย ข้าวสาลี ข้าวเจ้า
ข้าวเหนียว ข้าวละมาน ข้าวฟ่าง ลูกเดือย และหญ้ากั๊กกับแก้.

บทว่า พนุชวานิ ได้แก่ พวกพ้อง ๔ ประเภท คือ ญาติ โคตร มิตร และเพื่อนเรียนศิลปะ. บทว่า ยโธธิกานิ คือ ซึ่งตั้งอยู่ตามส่วนของ ตน ๆ นั้นเทียว. บทที่เหลือ มีนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล.

ปุตตทวารคาถาวิณณา จบบริบูรณ์

คาถาที่ ๒๗

คาถาว่า สงฺโกล เอโส ดังนี้ มีอุบัตินัยอย่างไร ?

ได้ยินว่า ในกรุงพาราณสี มีพระราชาพระองค์หนึ่ง พระนามว่า ปาทโลลพรหมทัต ท้าวเธอเสวยยาจุก หรือพระกระยาหาร แต่เข้าตูลู่ ทรงขมนักพื่อน ๓ ประเภทในปราสาททั้ง ๓ คำว่า นักพื่อน ๓ ประเภท ได้แก่ นักพื่อนที่มาจากพระราชาในอดีต ๑ นักพื่อนที่มาจากพระราชาถัดมา ๑ นักพื่อนที่ตั้งขึ้นในรัชกาลของพระองค์ ๑.

ในวันหนึ่ง พระองค์เสด็จไปสู่ปราสาทของนักพื่อนรุ่นสาวแต่เข้าตูลู่ สตรีนักพื่อนทั้งหลายคิดว่า พวกเราจักให้พระราชาทรงรื่นเริง จึงประกอบการพื่อนรำ ขับร้อง และการประโคม อันน่าจับใจยิ่ง ดูจพวกนางอัปสรของท้าวสักกะจอมทวยเทพฉะนั้น พระราชาไม่ทรงพอพระราชหฤทัยว่า การพื่อนรำของนักพื่อนรุ่นสาวทั้งหลายนั้น ไม่อัศจรรย์ จึงเสด็จไปสู่ปราสาทของนักพื่อนรุ่นกลาง สตรีนักพื่อนแม่เหล่านั้น ก็ได้กระทำอย่างนั้นเหมือนกัน. พระองค์ไม่พอพระราชหฤทัยในสตรีนักพื่อนรุ่นกลางเหล่านั้นเหมือนกัน จึงเสด็จไปสู่ปราสาทของนักพื่อนรุ่นใหญ่ สตรีนักพื่อนแม่เหล่านั้น ก็ทำอย่างนั้นเหมือนกัน.

พระราชาทรงเห็นการฟ้อนรำเป็นเช่นกับการเล่นกระดุก เพราะสตรี
นักฟ้อนเหล่านั้นเป็นคนแก่เฒ่าล่วง ๒-๓ รัชกาลมาแล้ว และทรงฟังเสียง
ขับร้องอันไม่ไพเราะ จึงเสด็จสู่ปราสาทของนักฟ้อนรุ่นสาว ปราสาทของนัก
ฟ้อนรุ่นกลางไป ๆ มา ๆ อย่างนี้ ก็ไม่ทรงพอพระราชหฤทัยในที่แห่งไหนเลย
ทรงพระราชดำริว่า สตรีนักฟ้อนเหล่านี้ ประสงค์จะให้เรารื่นเรึง คุณเหล่า
นางอัปสรของท้าวสักกะ จอมทวยเทพฉะนั้น จึงประกอบการฟ้อนรำ การ
ขับร้อง และการประโคม เต็มความสามารถทุกอย่าง เรานั้นไม่พอใจในที่
แห่งไหนเลย ทำให้โลกะเจริญขึ้นเท่านั้น ก็ขึ้นชื่อว่า โลกะนั้นเป็นธรรมพึง
ให้ไปสู่อบาย เอาเถิด เราจะข่มโลกะ ดังนี้แล้ว ทรงสละราชสมบัติ ทรง
ผนวชแล้ว เจริญวิปัสสนาอยู่ ก็ทรงทำให้แจ้ง ซึ่งปัจเจกโพธิญาณ จึงได้
ตรัสอุทานภาณินี้ว่า

สงฺโค เอโส ปริตุตฺตเมตฺถ โสขุญฺ

อปฺปสุตฺตาทิ ทฺถุขเมตฺถ ภฺยโย

คณฺโฑ เอโส อิติ ญตฺวา มติมา

เอโก จเร ขคฺคฺวิสาณกปฺโป

บัณฑิตทราบว่ ความเกี่ยวข้องใน

เวลาบริโภคเบญจกามคุณนี้ มีสุขน้อย มี
ความยินดีน้อย มีทุกข์มาก ดูจหัวผี ดังนี้
แล้ว มีความรู้ พึงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือน
นอแรด ฉะนั้น ดังนี้.

กาลานั้นมีอรรธว่า บทว่า **สกุโ เอโส** ความว่า พระปัจเจก-
พุทธเจ้าแสดงการอุปโลกของตน ด้วยว่า ความเกี้ยวข้องนั้น ชื่อว่า **สังคะ**
เพราะอรรธว่าสัตว์ทั้งหลายข้องอยู่ในเบญจกามคุณนั้น จุขข้างตกอยู่ในเปือกตม
ฉะนั้น.

บทว่า **ปริตฺตเมตฺต สอฺขย** ความว่า ในกาลแห่งบริโภคนิเวศ-
นคุณนี้ ชื่อว่ามีสุขน้อย เพราะอรรธว่า ลามก โดยให้เกิดความสำคัญผิด
หรือโดยเนื่องด้วยกามาวจรธรรม มีอธิบายว่า มีนินดน้อย คือมีชั่วคราว
จุสุขในการชมดูการฟ้อนรำที่แสงไฟแลบให้สว่างขึ้น ฉะนั้น. โทษของกาม
ทั้งหลาย ฟังทราบว่ามีความยินดีน้อย เป็นเพียงหยคน้ำ เมื่อเทียบกับทุกข์
ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ โดยนัยอย่างนี้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย กุลบุตร
ในโลกนี้ ย่อมสำเร็จการเลี้ยงชีพ ด้วยการประกอบศิลปะใด คือ การคิด
การนับ คำนวณเป็นต้น โดยที่แท้ มีทุกข์ยิ่ง คือ มาก เป็นเช่นกับน้ำในสมุทร
ทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าจึงกล่าวว่า มีความยินดีน้อย มีทุกข์
มาก คำนวณ.

บทว่า **คณฺโฑ เอโส** ความว่า เบญจกามคุณนี้ เปรียบเหมือน
เบ็ด ด้วยสามารถแสดงความยินดีแล้ว คร่ำมา. บทว่า **อติ ญตฺวา มติมา**
ความว่า บุรุษผู้บัณฑิตที่มีความรู้ รู้อย่างนี้แล้ว ก็พึงละกามทั้งหมดเสีย
เที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด ฉะนั้นแล.

สังคคาถาวิณณา จบบริบูรณ์

คาถาที่ ๒๘

คาถาว่า **สนุทาลยิตฺวาน** ดังนี้ มีอุบัตินัยอย่างไร ?

ได้ยินว่า ในพระนครพาราณสี มีพระราชอาชญาว่า **อนิวัตต-
พรหมทัต** ท้าวเธอเสด็จเข้าสู่สงคราม ทรงปราชัยแล้วไม่เสด็จกลับ หรือ
ทรงปรารถนาระชากรกิจอย่างอื่นยังไม่สำเร็จ ก็ไม่เสด็จกลับ เพราะฉะนั้น ชน
ทั้งหลายจึงเรียกพระองค์อย่างนั้น ในวันหนึ่ง พระองค์เสด็จไปสู่พระราชอุทยาน
ก็โดยสมัยนั้น ไฟป่าได้ลุกไหม้ ไฟนั้นไหม้ไม้แห้ง และวัตุภูมิหญ้าเป็นต้น
ที่ตกหล่น ลามไปไม่หวนกลับ พระราชาทรงเห็นไฟนั้นแล้ว ทรงยังนิมิตอัน
เปรียบด้วยไฟนั้นให้เกิดขึ้นว่า ไฟป่านี้ฉันใด ไฟ ๑๑ อย่าง ก็ฉันนั้นเหมือนกัน
ไหม้สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงไปไม่หวนกลับ ก่อทุกข์ใหญ่ให้เกิดขึ้น ชื่อในกาลไหน
หนอ แม้เราเพื่อไม่ให้ทุกข์นี้หวนกลับ พึงเผาไหม้กิเลสทั้งหลาย ด้วยไฟ
คือ อริยมรรคญาณ เหมือนไฟนี้ ไปไม่หวนกลับ.

แต่นั้น พระองค์เสด็จไปสักครู่ ทรงเห็นชาวประมงทั้งหลายกำลังจับ
ปลาในแม่น้ำ ปลาใหญ่ตัวหนึ่งติดข่ายของชาวประมงเหล่านั้น ได้ทำลายข่าย
หนีไป ชาวประมงเหล่านั้นร้องว่า ปลาทำลายข่ายหนีไปแล้ว พระราชาทรง
ฟังคำเช่นนั้น จึงยังนิมิตอันเปรียบเทียบกับปลานั้นให้เกิดขึ้นว่า ชื่อในกาล
ไหนหนอ แม้เราพึงทำลายข่าย คือ ตัณหาและทิฏฐิ ด้วยอริยมรรคญาณไป
ไม่ติดขัด ดังนี้ พระราชานั้นทรงสละราชสมบัติ ทรงผนวชแล้ว ประารถ
วิปัสสนา ได้กระทำให้แจ้ง ซึ่งปัจเจกโพธิญาณ และตรัสอุทานคาถานี้ว่า

สนุทาลยิตฺวาน ลโยชนานิ

ชาลํ ว เจตฺวา สลิลมฺพฺจาริ

อคฺคิ ว ททฺธํ อนิวตฺตมาโน

เอโก จเร ขคฺควิสานกปโป

บุคคลพึงทำลายสังโยชน์ทั้งหลาย

เหมือนปลาทำลายข่ายหนีไป เหมือนไฟไหม้

หวนกลับมาสู่ที่ใหม่แล้ว พึงเที่ยวไปผู้เดียว

เหมือนนอแรด ฉะนั้น ดังนี้.

ในบทที่ ๒ แห่งคานันัน วัตถุที่สำเร็จด้วยด้ายเรียกว่า ขาล์ ข่าย. น้ำเรียกว่า อัมพุ. ซึ่งว่า อัมพุจารี ปลา เพราะอรรถว่า วายไปในน้ำนั้น. คำว่า อัมพุจารี นั้นเป็นชื่อของปลา ปลาที่วายไปในน้ำ ชื่อว่า สลิลัมพุจารี. มีอธิบายว่า คุณปลาทำลายข่ายในน้ำแห่งที่นั้น.

ในบทที่ ๓ สถานที่ถูกไฟไหม้ เรียกว่า ทฑุณิ แปลว่าที่ไหม้แล้ว. มีอธิบายว่า ไฟย่อมไม่หวนกลับไปสู่สถานที่ไหม้แล้ว คือ ไม่มาในที่ไหม้แล้ว นั้นโดยแท้ฉันใด บุคคลไม่กลับสู่ที่แห่งกามคุณที่ไฟ คือ มรรคญาณไหม้แล้ว คือไม่มาในที่แห่งกามคุณนั้นโดยแท้ ฉะนั้น. บทที่เหลือมีนัยที่กล่าวแล้วนั้น แล.

สันทาลนคาถาวิณณา จบบริบูรณ์

คาถาที่ ๒๘

คาถาว่า โอกจิตตจกขุ ดังนี้ อุบัติอย่างไร ?

ได้ยินว่า ในพระนครพาราณสี พระราชาพระนามว่า จักขุโลล-
พรหมทัต ทรงโปรดการคูนักฟ้อน เหมือนพระเจ้าปาทโลลพรหมทัต. ส่วน
ความแปลกกัน ดังนี้ :-

พระเจ้าปาทโลลพรหมทัตทรงไม่พอพระราชหฤทัยแล้ว เสด็จไป ณ
ที่นั้น ๆ พระเจ้าจักขุโลลพรหมทัตนี้ ทรงเห็นนักฟ้อนนั้น ๆ แล้ว ทรง

เพลิดเพลินยั้งนัก เสด็จเที่ยวทำค้นหาให้เจริญอยู่ ด้วยการทอดพระเนตรคุณักฟ้อนที่เยื้องกราย ได้ยินว่า พระองค์ทรงเห็นภริยาของกุกุมพิกคนหนึ่ง ที่มากุณักฟ้อน ทรงยังราคะให้เกิดขึ้น แต่ณั้น ทรงสลดพระราชหฤทัยว่า เรายังค้นหาให้เจริญอยู่อีก จักเป็นผู้เต็มในอบาย เอาเถิด เราจักข่มราคะนั้น ดังนี้แล้ว ทรงผนวช เจริญวิปัสสนาอยู่ ทรงกระทำให้แจ้งซึ่งปัจเจกโพธิญาณ เมื่อจะทรงคติเตียนความประพตติในครั้งก่อนของพระองค์ จึงตรัสอุทานกาลานี้ เพื่อทรงแสดงคุณอันเป็นปฏิปักษ์ต่อการประพตตินั้นว่า

โอกุขิตตจกุกุ น จ ปาทโลโล

คตุตตินุทริโย รกุกุขิตมานสาโน

อนวสุสุโต อปริทยุหมานโน

เอโก จเร ขคฺควิสาณกปโป

บุคคลผู้มีจักขุทอดลงแล้ว ไม่

คะนองเท้า มีอินทริย์อันคุ้มครองแล้ว มีใจ

อันรักษาแล้ว ผู้อันกิเลสไม่ร้าวรดแล้ว และ

ไฟคือกิเลสไม่แผดเผาอยู่ พึงเที่ยวไปผู้เดียว

เหมือนนอแรด ฉะนั้น ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า โอกุขิตตจกุกุ ได้แก่ผู้มีจักขุทอดลงต่ำ.

มีอธิบายว่า ผู้วางที่ต่อทั้ง ๗ ตามลำดับแล้ว พงศ์ชั่วแอก เพื่องคว้นและคูสิ่งทีควรละ แต่ไม่ใช่เอากระดูกคางกระทบกับกระดูกอก เพราะผู้มีจักขุทอดลงอย่างนี้ ไม่สมควรแก่สมณะ.

บพว่า น ปาทโลโล ความว่า ไม่เดินสายไป คุดซากเท้าจ้ำไป เพราะรีบจะเข้าไปในท่ามกลางหมู่อย่างนี้ว่า ที่ ๒ สำหรับคนหนึ่ง ที่ ๓ สำหรับคน ๒ คน หรือเว้นจากการเที่ยวไปนานและการเที่ยวไปไม่กลับ.

บพว่า คุดตินุทริโย ได้แก่ มีอินทรีอันคุ้มครองแล้ว ในอินทรีที่ ๖ ด้วยอำนาจที่กล่าวไว้แผนกหนึ่งในคานานี้.

บพว่า รุกจิตมานสาโน ความว่า มานั่นเอง ชื่อว่า มานसानะ มานसानะนั้น อันบุคคลนั้นรักษาแล้ว เพราะเหตุนี้ บุคคลนั้น จึงชื่อว่า รุกจิตมานสาโน แปลว่า มีใจอันตนรักษาแล้ว มีอธิบายว่า มีจิตอันตนรักษาแล้ว โดยประการที่จิตไม่แปรเปลี่ยนด้วยกิเลสทั้งหลาย.

บพว่า อนวสุสโต ความว่า ผู้เว้นจากการรื้อรคของกิเลส ในอารมณ์นั้น ๆ ด้วยการปฏิบัติ.

บพว่า อปริทยุหมาโน ความว่า เพราะเว้นจากการรื้อรคอย่างนี้เอง อันไฟคือกิเลสทั้งหลายไม่แผดเผาอยู่ หรืออันไฟคือกิเลสทั้งหลายไม่รื้อรคแล้ว ในภายนอก ไม่แผดเผาอยู่ในภายใน. บทที่เหลือมีนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล.

โอกจิตตจักขุวิณณา จบบริบูรณั

คาถาที่ ๓๐

คาถาว่า โอหารยิตฺวา ดังนี้ มีอุบัตินัยอย่างไร ?

ได้ยินว่า ในกรุงพาราณสี พระราชาพระนามว่า จาคุมาสิกพรหมทัต พระองค์อื่นนี้ เสด็จไปทรงกีฬาในพระราชอุทยาน ทุก ๔ เดือน ในวันหนึ่ง ท้าวเธอเมื่อเสด็จเข้าพระราชอุทยาน ในเดือนท่ามกลางแห่งฤดูร้อน ทรงเห็น

ต้นทองกลางคูดันปาริฉัตรในสวรรค์ ซึ่งมีคาบสะพรั่งด้วยดอก สล้างด้วย
ใบ ไกล่พระทวารแห่งพระราชอุทยาน จึงทรงเด็ดเอาดอกหนึ่งแล้ว เสด็จ
เข้าสู่พระราชอุทยาน แต่นั้น อามาศย์แม่คนหนึ่ง คิดว่า พระราชา
ทรงเด็ดเอาดอกงาม จึงยื่นขึ้นบนคอช่างนั้นแล เด็ดเอาดอกหนึ่ง. โดยอุบาย
นั้นเที่ยว พลกายทั้งหมด จึงเด็ดเอาบ้าง ผู้ไม่ได้ดอก ก็เด็ดเอาแม่ซึ่งใบ
ต้นไม้นั้นจึงปราศจากใบและดอก เหลือแต่ลำต้นเท่านั้น.

ในสมัยเย็น พระราชาเสด็จออกจากพระราชอุทยาน ทรงเห็นต้นไม้
นั้น ทรงพระราชดำริอยู่ว่า ต้นไม้นี้ใครกระทำให้หรือ ในเวลาเรามา ก็สะพรั่ง
ด้วยดอกสวยงามเป็นเช่นกับแก้วประพาพ ในระหว่างกิ่งซึ่งมีสีจุกแก้วมณี บัดนี้
กลายเป็นต้นไม้ปราศจากใบและดอกเสียแล้ว ทรงเห็นต้นไม้ไม่ผลิสดอกมีใบ
เหลืองหล่นเกลื่อนกล่น ในที่ไกล่ต้นไม้นั้นแล ก็ครั้งทรงเห็นแล้ว พระองค์
ทรงพระราชดำริดังนี้ว่า ต้นไม้นี้ เป็นที่ตั้งแห่งความโลภของชนมาก เพราะมี
กิ่งสะพรั่งด้วยดอก เพราะเหตุนี้ จึงถึงความย่อยยับเพียงชั่วครู่เท่านั้น ส่วน
ต้นไม้อื่นนี้ คงดำรงอยู่เหมือนเดิม เพราะไม่เป็นที่ตั้งแห่งความโลภ ราชสมบัติ
แม่นี้ พึงเป็นที่ตั้งแห่งความโลภ เหมือนต้นไม้ที่มีดอก ส่วนความเป็นภิกษุ
ไม่พึงเป็นที่ตั้งแห่งความโลภ เพราะฉะนั้น ราชสมบัติแม่นี้ ยังไม่ถูกแย่งชิง
เหมือนต้นไม้ที่ราบไค เราพึงเป็นผู้ปกปิดด้วยผ้ากาสาวะ คูดันทองกลาง
อื่นนี้ เกลื่อนกล่นด้วยใบเหลืองแล้ว บวชตราบนั้น พระราชานั้นทรงสละราช-
สมบัติ ทรงผนวช เจริญวิปัสสนาอยู่ ทรงการทำให้งั่ง ซึ่งปัจเจกโพธิญาณ
แล้วตรัสอุทยานคานี้ว่า

โอรหารยิตฺวา คิหิพฺยณฺชนานิ

สณฺณินฺนปฺตฺโต ยถา ปาริฉฺตฺโต

กาสาวยตฺโต อภินิภฺขมิตฺวา

เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโป

บุคคลละเพศแห่งคฤหัสถ์ ดูก้อน
ทองหลางมีใบร่วงหล่นแล้ว นุ่งห่มผ้ากาสา-
ยะ ออกบวชเป็นบรรพชิต เทียวไปผู้เดียว
เหมือนนอแรด ฉะนั้น ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทนี้ว่า กาสายวตุโธ อภินิษิตวา ดังนี้
บัณฑิตพึงทราบเนื้อความอย่างนี้ว่า ออกจากเรือนแล้ว นุ่งห่มผ้ากาสา-
ยะ บทที่เหลืออาจเพ้อรู้ โดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล เพราะฉะนั้น จึงไม่ได้กล่าว
ให้พิสดาร.

ปาริฉัตตคคาถาวิณณา จบปริวรรต
วรรคที่ ๓ จบ

วรรคที่ ๔

คาถาที่ ๓๑

คาถาว่า รเสสุ ดังนี้ มีอุบัติอย่างไร ?

ได้ยินว่า พระเจ้าพาราณสีพระองค์หนึ่ง ทรงแวดล้อมด้วยบุตรอำมาตย์
ทั้งหลายในพระราชอุทยาน ทรงเล่นกีฬา ในสระโบกขรณีที่มีแผ่นศิลา วิเสท
ถือเอารสแห่งเนื้อทั้งปวง ปรงพระกระยาหารในระหว่าง ซึ่งปรงคืออย่างยี่ง ดุจ
อมฤตแล้ว น้อมถวายแด่พระองค์ พระราชานั้นทรงถึงความคิดในพระกระ-
ยาหารนั้น ไม่ทรงประทานอะไรให้แก่ใครเลย เสวยแต่พระองค์เดียว เมื่อ
ทรงเล่นในน้ำ และเสด็จออกในเวลามืด ก็รีบเสวย ไม่ได้นึกถึงบริชนซึ่ง
พระองค์เคยเสวยด้วยกันมาแต่กาลก่อน.

ต่อมาภายหลัง พระองค์ทรงนึกได้ว่า โอ! เราทำบาป ที่เราถูก
ความอยากในรสครอบงำ ลืมนึกถึงปวงชน กินแต่ผู้เดียว เอาเถิด เราจะข่ม
ความอยากในรส ดังนี้แล้ว ทรงสละราชสมบัติ ทรงผนวช เจริญวิปัสสนา
อยู่ ก็ทรงกระทำให้แจ้ง ซึ่งปัจเจกโพธิญาณ ทรงติเตียนการปฏิบัติในครั้ง
ก่อนของพระองค์ จึงตรัสอุทานกาลานี้ อันแสดงถึงข้อปฏิบัติอันเป็นปฏิบัติ
ต่อการปฏิบัติครั้งก่อนนั้นว่า

รสสุ เคะ อกริ อโลโล

อนนฺตฺตโปตี สปทานจาริ

กุเล กุเล อปฺปฏิพทฺชจิตฺโต

เอโก จเร ขคฺควิสาณกปโป

ภิกษุไม่กระทำความยินดีในรสทั้ง-

หลาย ไมโลเล ไม่เลี้ยงคนอื่น มีปกติเที่ยว

บิณฑบาตตามลำดับตรอก ผู้มีจิตไม่ผูกพัน

ในตระกูล พึ่งเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด

ฉะนั้น ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า รสสุ ความว่า ไม่กระทำความยินดี คือ
ไม่กระทำความคิดในรสอันควรลิ้มทั้งหลาย อันต่างโดยรสเปรี้ยว หวาน ขม
เผ็ด เค็ม เผื่อน และรสฝาดเป็นต้น มีอธิบายว่า ไม่ยังความอยากให้เกิดขึ้น.

บทว่า อโลโล ความว่า ไม่วุ่นวายในรสพิเศษทั้งหลายว่า เราจัก
ลิ้มรสนี้.

บทว่า อนนฺตฺตโปตี ความว่า เว้นจากคนมีสัททวิหาริก อันตนจะ
พึ่งเลี้ยงดูเป็นต้น มีอธิบายว่า ยินดีแล้ว ด้วยเหตุสักว่าการสำรวจทางกาย.
อีกอย่างหนึ่ง พระปัจเจกพุทธเจ้าแสดงว่า ในกาลก่อนเราเป็นผู้วุ่นวายใน

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๕ - หน้าที่ 220

การกระทำความผิดในรสทั้งหลาย ที่อุทธานแล้ว เป็นผู้เล็งคนอื่น ฉันทไค
เราไม่เป็นฉันทนั้น เป็นผู้วนวายด้วยตัณหาใดแล้ว ทำความยินดีในรสทั้งหลาย
ภิกษุละตัณหานั้น ไม่เล็งคนอื่น เพราะอรรถภาพอื่นอันมีตัณหาเป็นมูลไม่เกิด
ต่อไป. อีกอย่างหนึ่ง กิเลส เรียกว่า **อญฺโฆ** (อื่น) เพราะอรรถว่าหักราน
ประโยชน์. ในข้อนี้มีอธิบายอย่างนี้ว่า ภิกษุชื่อว่า ไม่เล็งคนอื่น เพราะไม่
เล็งกิเลสเหล่านั้น.

บทว่า **สพทานจาริ** ความว่า มีปกติเที่ยวไปด้วยการไม่ข้ามลำดับ
คือ มีปกติเที่ยวไปตามลำดับ ไม่ละลำดับแห่งเรือน เข้าไปสู่ตระกูลของคน
มั่งคั่งและตระกูลของคนยากจน เพื่อบิณฑบาตเนื่อง ๆ.

บทว่า **กุเล กุเล ลปฺปฏิพทฺชิตฺโต** ความว่า ผู้มีจิตไม่เกี้ยวข้อง
ด้วยอำนาจแห่งกิเลส ในตระกูลใดตระกูลหนึ่ง ในบรรดาตระกูลทั้งหลายมี
ตระกูลกษัตริย์เป็นต้น เป็นผู้ใหม่เป็นนิตย์ จุจพระจันทร์. บทที่เหลือมีนัยที่
กล่าวแล้วนั้นแล.

รสเครคาถาวิณณา จบบริบูรณ์

คาถาที่ ๑๒

คาถาว่า **ปหาย ปญฺจาวรณานิ** ดังนี้ มีอุบัตินัยอย่างไร ?

ได้ยินว่า พระราชาพระองค์หนึ่ง ในพระนครพาราณสี ทรงได้
ปฐมฌาน ท้าวเธอทรงสละราชสมบัติ เพื่อทรงตามรักษามาน ทรงผนวชแล้ว
เจริญวิปัสสนาอยู่ ทรงกระทำให้แจ้ง ซึ่งปัจเจกโพธิญาณ เพื่อจะทรงแสดง
สัมปทาแห่งการปฏิบัติของพระองค์ จึงตรัสอุทานคาถานี้ว่า

ปหาย ปญจาวรรณานิ เจตโส

อุปกุทีเสส พุยปนุชช สพุเพ

อนิสสิโต เจตวา สิเนหโทถ

เอโก จเร ขคฺควิสาณกปโป

บุคคลละกรรมเป็นเครื่องกั้นจิต ๕

อย่าง บรรเทาอุปกิเลสทั้งปวงแล้ว ผู้อันทิฐฐิ

ไม่อาศัย ตัดโทษคือความเยื่อใยได้แล้ว พึง

เที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด ฉะนั้น ดังนี้

ในบทเหล่านั้น บทว่า อวารณานิ ได้แก่ นีวรณทั้งหลายนั้นแล นีวรณเหล่านั้น โดยอรรถได้กล่าวแล้ว ในอุรคสูตร ก็นีวรณเหล่านั้น เพราะกั้นจิต จุกหมอกเป็นต้น ปิดบังดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า ธรรมเป็นเครื่องกั้นจิต ละนีวรณเหล่านั้น ด้วยอุปจาร หรือ ด้วยอัปปนา.

บทว่า อุปกิเลส ได้แก่ อกุศลธรรมทั้งหลาย ซึ่งเข้ามาเบียดเบียน จิต หรือ ธรรมทั้งหลายมีอภิขณาเป็นต้น ที่กล่าวแล้ว ในสูตรทั้งหลายมีวัตโถปมสูตรเป็นต้น.

บทว่า พุยปนุชช ความว่า บรรเทาแล้ว คือให้พินาศแล้ว อธิบายว่า ละแล้ว ด้วยวิปัสสนามรรค.

บทว่า สพุเพ ได้แก่ ที่เหลือลง. บุคคลถึงพร้อมด้วยสมณะและวิปัสสนาอย่างนี้ ชื่อว่า ผู้อันทิฐฐิไม่อาศัย เพราะความที่ทิฐฐินิสสัยอันท่านละแล้ว ด้วยปฐมมรรค ตัดโทษคือความเยื่อใย อันติดตามไตรชาตุได้แล้วด้วยมรรค

ที่เหลือทั้งหลาย มีอธิบายว่า ตัดต้นหาราคะได้แล้ว ก็ความเชื่อใยนั่นแล เรียกว่า โทษ คือ ความเชื่อใย. บทที่เหลือ มีนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล.

อวารณคาถาวิณณา จบบริบูรณ์

คาถาที่ ๓๓

คาถาว่า วิปฏิจิกตฺวาน ดังนี้ มีอุบัตินัยอย่างไร ?

ได้ยินว่า พระราชาพระองค์หนึ่งในกรุงพาราณสี ทรงได้จตุตถฌาน ท้าวเธอทรงสละราชสมบัติ เพื่อทรงตามรักษามาน ทรงผนวช เจริญวิปัสสนา อยู่ ทรงทำให้แจ้ง ซึ่งปัจเจกโพธิญาณ เมื่อจะทรงแสดงสัมปทาแห่งการ ปฏิบัติของพระองค์ จึงตรัสอุทานคาถานี้ว่า

วิปฏิจิกตฺวาน สุขํ ทุกฺขญฺจ

ปฺพเพว จ โสมนสุตฺโตมนสุตฺ

ลทุธานุเปกฺขํ สมถํ วิสุทฺธํ

เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโป

บุคคลละสุข ทุกข์ โสมนัส และ

โสมนัสในก่อนได้ ได้อุเบกขา และสมถะ

อันบริสุทฺธิแล้ว พึงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือน

นอแรด ฉะนั้น ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า วิปฏิจิกตฺวาร ความว่า ทำไว้ข้างหลัง คือ ทิ้งแล้ว สละแล้ว. บทว่า สุขํ ทุกฺขญฺจ ได้แก่ ความสำราญทางกาย และความไม่สำราญทางกาย. บทว่า โสมนสุตฺโตมนสุตฺ ได้แก่ ความ สำราญทางใจและความไม่สำราญทางใจ. บทว่า อุเปกฺขํ ได้แก่ อุเบกขาใน

จตุตถฌาน. บทว่า สมถ์ ได้แก่ สมถะในจตุตถฌานนั้นเทียว. บทว่า วิสุทฺธึ ความว่า ชื่อว่า อันบริสุทฺธึแล้ว เพราะพ้นจากกรรมอันเป็นข้าศึกทั้งหลาย กล่าวคือ นิวรณ์ ๕ วิตก วิจารณ์ ปิติและสุข อธิบายว่า ปราศจากอุปกิเลส แล้ว คุณทองคำที่ได้ดีแล้ว.

ก็โยชนามีดังนี้ ละสุขและทุกข์ อธิบายว่า ทุกข์ในอุปจารภูมิแห่ง ปฐมฌานนั้นเทียว สุขในอุปจารภูมิแห่งตติยฌาน. มีอริการว่า ละโสมนัส และโทมนัสในก่อนได้ เพราะนำ จ อักษรที่กล่าวไว้ข้างต้นไปไว้ข้างหน้าอีก ด้วย จ อักษรนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าแสดงว่า ละโสมนัสในอุปจารแห่ง จตุตถฌาน และโทมนัสในอุปจารแห่งตติยฌานนั่นเอง. จริงอยู่ อุปจารแห่ง จตุตถฌาน และอุปจารแห่งตติยฌานเหล่านั้น เป็นฐานะในการละโสมนัส และโทมนัสเหล่านั้น โดยทางอ้อม. แต่โดยตรง ปฐมฌานเป็นฐานะในการ ละทุกข์ ตติยฌานเป็นฐานะในการละโทมนัส ตติยฌาน เป็นฐานะในการละสุข จตุตถฌานเป็นฐานะในการละโสมนัส. เหมือนอย่างพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ภิกษุเข้าปฐมฌานอยู่ ทุกขินทรีย์ที่เกิดขึ้นในปฐมฌานนั้น ย่อมดับไม่มีส่วน เหลือ ดังนี้ เป็นต้น.*

ข้อความนั้นทั้งหมด ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้ว ในอรรถกถาธรรมสังคหะ ชื่ออัฐฐสาลินี. เพราะบุคคลละทุกข์ โทมนัส และสุขในก่อนได้ คือ ในฌาน ทั้ง ๓ มีปฐมฌานเป็นต้น แล้วจึงละโสมนัสในจตุตถฌานนั่นเอง ได้อุเบกขา อันสงบบริสุทฺธึ ด้วยปฏิบัติทานี้ พึงเทียวไปผู้เดียว. บทที่เหลือในที่ทั้งปวง ปรากฏชัดแล้วแล.

วิปฏิฐิกัตวาอากาศาวณณา จบบริบูรณั

* สั มหาวาร ๒๒๓.

กาลาที่ ๓๔

กาลาว่า อารทฺฐวิริโย ดังนี้ มีอุปถัมภ์อย่างไร ?

ได้ยินว่า พระเจ้าปัจจันตราชาพระองค์หนึ่ง (พระเจ้าขุททกราช) ทรงมีพลกายเป็นทหารประมาณหนึ่งพัน ทรงมีพระราชสมบัติน้อย แต่มีพระปัญญา มาก ในวันหนึ่ง ท้าวเธอทรงพระราชดำริว่า เราเป็นผู้ขัดสนแม้ก็จริง แต่เรามีปัญญาอาจเพื่อจะยึดเอาชมพูทวีปทั้งสิ้นได้ ดังนี้แล้ว ก็ทรงส่งทูตแก่พระเจ้าสามันตราชว่า ในภายในเจ็ดวัน จงให้ราชสมบัติแก่เรา หรือจงให้การรบ ต่อจากนั้น พระองค์ทรงประชุมเหล่าอำมาตย์ของพระองค์แล้ว ตรัสว่า ข้าพเจ้า ยังไม่ได้ปรึกษาพวกท่านเลย ได้ทำการผลุนผลัน ได้ส่งทูตอย่างนี้แก่พระราช าชื่อนั้น จะพึงทำอย่างไร อำมาตย์เหล่านั้นทูลว่า ข้าแต่มหाराช พระองค์ อาจที่จะทรงเรียกทูตนั้นกลับหรือ ?

ร. ไม่อาจ ทูตนั้นไปแล้ว

อ. ถ้าอย่างนั้น พวกข้าพระองค์ก็ถูกพระองค์ให้พินาศแล้ว เพราะ เหตุนั้น การตายด้วยมือของคนอื่นเป็นทุกข์ เอาเถิด พวกข้าพระองค์จะฆ่า กันตาย จะฆ่าตัวตาย จะผูกคอตาย จะดื่มยาพิษตาย.

ในอำมาตย์เหล่านั้น อำมาตย์แต่ละคนได้พรรณนาถึงความตายอย่างนี้ เท่านั้น แต่นั้น พระราชาตรัสว่า มีประโยชน์ด้วยอำมาตย์เหล่านี้ คู่ก่อนพนาย ฉันทิหารอยู่ดังนี้. ขณะนั้น ทหารหนึ่งพันนั้น ลุกขึ้นทูลว่า ข้าแต่มหाराช ข้าพระองค์เป็นทหาร พระราชาทรงพระราชดำริว่า เราจักทดลองทหารเหล่านั้น ดังนี้แล้ว ทรงให้เตรียมเชิงตะกอนไว้ ตรัสว่า คู่ก่อนพนาย ฉันทิหาร

ผลุล้นชื่อนี้ พวกอำมาตย์คัดค้านการกระทำของฉันทัน ฉันทันจะกระโดดเข้าสู่เชิงตะกอน ใครบ้างจะกระโดดเข้าพร้อมกับฉันทัน ใครยอมสละชีวิตเพื่อฉันทันครั้งตัวอย่างนี้แล้ว พวกทหาร ๕๐๐ คน พากันลุกขึ้นทูลว่า ข้าพระองค์จะกระโดดเข้าไป มหาราช.

ลำดับนั้น พระราชาตรัสกะทหาร ๕๐๐ อีกพวกว่า คู่ก่อนพ่อ บัดนี้พวกเธอจักทำอะไร? ทหาร ๕๐๐ เหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราช นี่ไม่ใช่การกระทำของลูกผู้ชาย นั่นเป็นการประพฤติกของผู้หญิง ความจริงพระมหาราชทรงส่งทูตแก่อริราชแล้ว พวกข้าพระองค์จกรบกับพระราชนันจนสิ้นชีวิต. แต่ฉันทัน พระราชาตรัสว่า พวกท่านยอมสละชีวิตเพื่อเราดังนี้แล้ว ทรงเตรียมจตุรงคินีเสนา ทรงแวดล้อมด้วยทหารพันหนึ่งนั้น เสด็จไปประทับนั่ง ณ ชายแควนรัชสีมา.

ฝ่ายพระเจ้าปฎิราชนั้นทรงสดับประพฤติกการณ์นั้นแล้ว ทรงดีพระทัยว่า เอ้อเฮอ ! เจ้าขุททกราชเมื่อนั้นไม่พอแม่แก่ทาสของเรา ดังนี้แล้ว ทรงยกกองทัพทั้งหมดเสด็จออก เพื่อรบ พระเจ้าขุททกราชทรงเห็นพระเจ้าปฎิราชนั้นผู้ยกทัพออกมาประเชิญหน้า จึงตรัสกะพลกายว่า คู่ก่อนพ่อ พวกท่านไม่มากทั้งหมดจงรวมกัน ถือดาบและโล่ วิ่งไปตรงข้างหน้าพระราชนันโดยเร็ว ทหารเหล่านั้นได้กระทำตามพระคำรัส ขณะนั้น กองทัพนั้นแตกออกเป็น ๒ ฝ่าย ช่องว่างให้ พวกทหารเหล่านั้น จึงได้จับพระราชนันทั้งเป็น พวกทหารเหล่าอื่นก็หลบหนีไป พระเจ้าขุททกราชทรงวิ่งไปข้างหน้า ด้วยพระดำริว่า จักฆ่าพระราชนัน พระเจ้าปฎิราชทรงทูลขอภัยพระเจ้าขุททกราชนั้น.

ต่อแต่นั้น พระเจ้าขุททกราชทรงประทานอภัยแก่พระเจ้าปฎิราชนั้น ทรงให้พระเจ้าปฎิราชนั้นทำการสาบาน ทำให้เป็นพวกของพระองค์แล้ว ทรงเริ่มเพื่อจะจับพระราชาก็คืออื่นทั้งเป็นอีก จึงเสด็จไปพร้อมกับพระเจ้าปฎิราชนั้น ประทับยืน ณ ชายแดนรัชสีมาของพระเจ้าปฎิราชนั้น ทรงส่งข่าวไปว่า จงให้ราชสมบัติแก่เรา หรือจงให้การรบ พระราชานั้นทรงพระราชดำริว่าเรา ไม่กล้ารบคนเดียวได้ จึงทรงมอบราชสมบัติ. โดยอุบายนั้นแล พระราชาทั้งหลายรบอยู่ พระราชาเหล่านั้นก็จักทรงพ่ายแพ้. พระราชาเหล่านั้น จึงไม่ทรงรบ ยอมมอบราชสมบัติให้ พระเจ้าขุททกราชจึงทรงพาพระราชาทิ้งหมด จับพระเจ้ากรุงพาราณสีในที่สุด. พระราชาพระองค์นั้น ทรงมีพระราชอา ๑๐๑ พระองค์แวดล้อม ทรงครอบครองราชสมบัติในชมพูทวีปทั้งสิ้น เสวยสิริราชสมบัติ.

ในกาลต่อมา พระองค์ทรงพระราชดำริว่า ในกาลก่อน เราเป็นผู้ขัดสน ได้เป็นใหญ่แห่งชมพูทวีปทั้งสิ้น ด้วยญาณสมบัติของตน ญาณของเรา ไคประกอบด้วยโลกยวิริยะ ญาณนั้น ย่อมไม่เป็นไปเพื่อนิพพิทา ย่อมไม่เป็นไปเพื่อปราศจากราคะ คีติเดียว ถ้าเราพึงแสวงหาโลกุตระธรรมด้วยญาณนี้ ลำดับนั้น จึงทรงพระราชทานราชสมบัติแก่พระเจ้ากรุงพาราณสี ทรงส่งพระราชบุตร และพระมหีสีกลับชนบทของตนเรียบร้อยแล้ว ทรงสมทานบรรพชา ปรากร วิปัสสนา ทรงกระทำให้แจ้งซึ่งปัจเจกโพธิญาณ เมื่อจะทรงแสดงวิริยสมบัติของพระองค์ จึงตรัสอุทานกาลานี้ว่า

อารทฺฐวิริโย ปรมตฺถปตฺติยา

อลีนจิตฺโต อกุสฺสีตฺตฺติ

ทพฺพฺหฺนิกฺขโม อามพฺลฺลฺปนฺโน

เอโก จเร ขคฺควิสาณกปโป

บุคคลปรารถนาคความเพียรเพื่อบรรลุ

ปรมัตถประโยชน์ มีจิตไม่ห่อหุ้ม มีความ

ประพฤตินอกจากร้าน มีความบากบั่นมั่นคง

ถึงพร้อมแล้วด้วยกำลังกายและกำลังญาณ

พึงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด ฉะนั้น

ดังนี้.

ในคานานั้น ชื่อว่า ปรารถนาคความเพียร เพราะอรรถว่า บุคคลนั้น ปรารถนาคความเพียรแล้ว พระปัจเจกพุทธเจ้าแสดงคความเพียรมีวิริยารมภ์เป็นต้น ของตน ด้วยบทนี้ นิพพานเรียกว่า ปรมัตถะ เพื่อบรรลุปรมัตถประโยชน์ ด้วยการบรรลุนิพพานนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าแสดงผลอันพึงบรรลุด้วยวิริยารมภ์ ด้วยบทนี้.

พระปัจเจกพุทธเจ้าแสดงคความที่จิตและเจตสิกอันพลวิริยะสนับสนุน แล้ว เป็นธรรมชาติไม่ห่อหุ้ม ด้วยบทว่า อลีนจิตฺโต นี้ แสดงคความไม่เฉื่อยชา แห่งกาย ในการยืน การนั่ง และการจงกรมเป็นต้น ด้วยบทว่า อกุสฺสีตฺตฺติ นี้ แสดงคความเพียรที่ตั้งมั่น ซึ่งเป็นไปแล้ว อย่างนี้ว่า กามํ ตโจ จ นฺหารู จ ด้วยบทว่า ทพฺพฺหฺนิกฺขโม นี้ บุคคลตั้งคความเพียรนั้น ในกิจทั้งหลายมีการ ศึกษาตามลำดับเป็นต้น เรียกว่า ย่อมกระทำให้แจ้ง ซึ่งปรมัตถสัจจะ ด้วยกาย

อีกอย่างหนึ่ง แสดงความเพียรมีสัมปยุตด้วยมรรค ด้วยบพนี้. จริงอยู่ ความเพียรนั้น ชื่อว่า นิคมะ เพราะเป็นความเพียรที่ได้แล้ว ด้วยการภาวนามั่นคง และเพราะเป็นความเพียรที่ออกจากธรรมที่เป็นปฏิปักษ์โดยประการทั้งปวง เพราะฉะนั้น แม้บุคคลผู้สัจจังด้วยความเพียรนั้น จึงชื่อว่า ทัพพนิคมะ เพราะอรรถว่า บุคคลนั้นมีความบากบั่นมั่นคง.

บทว่า **ถามพฺลุปนฺโน** ความว่า ถึงพร้อมแล้วด้วยกำลังกาย และกำลังญาณ ในขณะที่แห่งมรรค. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลใดถึงพร้อมแล้ว ด้วยกำลังอันเป็นเรี่ยวแรง เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้นชื่อว่า ถึงพร้อมแล้ว ด้วยกำลังเรี่ยวแรง มีอธิบายว่า ไม่ถึงพร้อมแล้ว ด้วยกำลังญาณ. พระปัจเจกพุทธเจ้า เมื่อจะแสดงการประกอบวิปัสสนาญาณ จึงยังความที่ความเพียรนั้นเป็นประธาน ให้สำเร็จโดยแยกกาย ด้วยบพนี้. อีกอย่างหนึ่ง พึงประกอบบาทแม่ทั้งสาม ด้วยอำนาจแห่งความเพียรที่เป็นเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่อุกฤษฎ์. บทที่เหลือ มีนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล.

อาร์ททวิริยคาถาวิมมณา จบบริบูรณํ

คาถาที่ ๓๕

คาถาว่า **ปฏิสถฺวานัน** ดังนี้ มีอุปติอย่างไร ?

คาถานี้มีอุปติเช่นเดียวกับอาวณคานันเทียว จึงไม่มีความแปลกกัน ใดๆเลย แต่พึงทราบวินิจฉัยในอรรถวิมมณา.

บทว่า **ปฏิสถฺวานัน** ได้แก่ การหมุนกลับจากสัตว์สังขารเหล่านั้น ใดๆแล้วหลีกเร้น อธิบายว่า ความคบคนผู้เดียว ความเป็นผู้มีคนเดียว กายวิเวก.

จิตวิเวกเรียกว่า **ฌาน** เพราะแผดเผาธรรมที่เป็นข้าศึก และเพราะเข้าไปเพ่งอารมณ์และลักษณะ. ในบทนั้น สมาบัติแปดเรียกว่า ฌาน เพราะแผดเผาธรรมอันเป็นข้าศึกมีนิर्वรณเป็นต้น และเพราะเข้าไปเพ่งอารมณ์. ในคานานี้ วิปัสสนา มรรคและผล ชื่อว่า ฌาน เพราะแผดเผาธรรมอันเป็นข้าศึกมีสัตตสัจจะญาณเป็นต้น และเพราะเข้าไปเพ่งลักษณะนั่นเอง. แต่ในที่นี้ ท่านประสงค์เอาอารัมมณูปนิชฌานเท่านั้น ไม่ละ คือ ไม่สละ ไม่ปล่อยซึ่งการหลีกเร้นและฌานนั้น ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า **ธมฺเมสุ** ความว่า ในธรรมมีเบญจขันธ์เป็นต้น ที่เข้าถึงวิปัสสนา. บทว่า **นิจฺฉํ** ได้แก่เนื่องนิตย์ สม่าเสมอ บ่อย ๆ .

บทว่า **อนุชฺชมฺจารี** ความว่า ประพฤติวิปัสสนาธรรมอันไปตามเพราะปรารถนาธรรมเหล่านั้นเป็นไป. อีกอย่างหนึ่ง โลกุตระธรรม ๕ ชื่อว่าธรรม. ธรรมอันอนุโลมแก่ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า อนุธรรม คำว่า อนุธรรม นั้นเป็นชื่อของวิปัสสนา. ในคานานี้ เมื่อควรจะกล่าว **ธมฺมานํ นิจฺฉํ อนุชฺชมฺจารี** พระปัจเจกพุทธเจ้าก็กล่าวว่ **ธมฺเมสุ** ด้วยการเปลี่ยนวิภัติ เพื่อสะดวกแก่การผูกคาถา.

บทว่า **อาทินฺวํ สมฺมลิตา ภเวสุ** ความว่า บุคคลพิจารณาเห็นโทษมีอาการไม่เที่ยงเป็นต้น ในภพทั้งสาม ด้วยวิปัสสนา กล่าวคือความเป็นผู้ประพฤติตามธรรมนั้น ฟังทราบว่ บรรลุแล้วซึ่งกายวิเวกและจิตวิเวกนี้ ด้วยปฏิบัติ กล่าวคือวิปัสสนาอันถึงยอดอย่างนี้ ฟังเที่ยวไปผู้เดียว ฟังทราบการประกอบ ดังนี้แล.

ปฐิสฺสัลลทานคาถาวิณฺณา จปบริบูรณํ

คาถาที่ ๓๖

คาถาว่า **ตณฺหุขยฺ** ดังนี้ มีอุบัตินอย่างไร ?

ได้ยินว่า พระเจ้ากรุงพาราณสีพระองค์หนึ่ง ทรงกระทำประทักษิณ พระนคร ด้วยราชานุกาพอันยิ่งใหญ่ สัตว์ทั้งหลายมีหัวใจหม่นไปแล้ว เพราะ ความงามแห่งพระวรกายของท้าวเธอ จึงไปข้างหน้าบ้าง ไปข้างหลังบ้าง ไป โดยข้างทั้งสองบ้าง ก็ยังกลับมาแหงนดูพระราชอาภรณ์นั้นแล ก็ตามปกติ แล้ว ชาวโลกไม่อิ่มในการดูพระพุทธรเจ้า และในการดูพระจันทร์เพ็ญ สมุทรร และพระราชอา.

ในขณะนั้น แม้ภรรยาของกุกุมพิกคนหนึ่ง ขึ้นปราสาทชั้นบน เปิด หน้าต่าง ยืนแลดูอยู่ พระราชาพอทรงเห็นนางเท่านั้น ก็มีพระราชหฤทัย ปฏิพัทธ์ จึงตรัสสั่งอำมาตย์ว่า ดูก่อนพนาย เจ้าจรรู้ก่อนว่า สตรีนี้มีสามีแล้ว หรือยังไม่มีสามี. อำมาตย์นั้นไปแล้ว กลับมาทูลว่า มีสามีแล้ว พระเจ้าข้า.

ลำดับนั้น พระราชาทรงพระราชดำริว่า ก็สตรีนี้เพื่อน ๒๐,๐๐๐ นาง เหล่านี้ อภิรมย์เราคนเดียวเท่านั้น ดูจเกล้านางอัปสร บัดนี้ เรานั้นไม่ยินดี ด้วยนางเหล่านั้น เกิดตัณหาในสตรีของบุรุษอื่น แม้ตัณหานั้นเกิดขึ้นก่อน ก็ จะหลุดไปสู่อบายเท่านั้น ดังนี้แล้ว ทรงเห็นโทษของตัณหาแล้ว ทรงพระราช ดำริว่า เอาเถิด เราจะข่มตัณหานั้น ทรงสละราชสมบัติ ทรงผนวช เจริญ วิปัสสนาอยู่ ก็ทรงกระทำให้แจ้ง ซึ่งปัจเจกโพธิญาณแล้ว จึงตรัสอุทานคาถา นี้ว่า

ตณฺหุขย์ ปฏฺจยํ อปฺปมตฺโต

อนลฺมฺโกลํ สุตฺวา สติมา

สงฺขาตชฺมฺโม นียฺโต ปชานวา

เอโก จเร ขคฺคฺวิสาณกฺลปโป

บุคคลผู้ปรารถนาความสิ้นตัณหา พึง

เป็นผู้ไม่ประมาท ไม่เป็นคนบ้าคนใบ้ มี

การสดับ มีสติ มีธรรมอันกำหนดรู้แล้ว

เป็นผู้เที่ยง มีเพียร พึงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือน

นอแรด ฉะนั้น ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ตณฺหุขย์ ได้แก่ พระนิพพาน หรือ
ความไม่เป็นไป แห่งตัณหาที่มีโทษอันตนเห็นแล้วอย่างนี้นั่นเอง. บทว่า
อปฺปมตฺโต ได้แก่ ผู้มีปกติกระทำติดต่อกัน.

บทว่า อนลฺมฺโกลํ ได้แก่ ไม่เป็นคนบ้า น้ำลาย. อีกอย่างหนึ่ง คน
ไม่บ้าและคนไม่ใบ้ เป็นบัณฑิต มีอธิบายว่า คนเฉลียวฉลาด.

สุตะอันให้ถึงहितสุข ของบุคคลนั้นมีอยู่ เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น
ชื่อว่า สุตฺวา มีการสดับ มีอธิบาย ผู้ถึงพร้อมด้วยอาคม. บทว่า สติมา
ได้แก่ ผู้ระลึกถึงกิจทั้งหลายที่ทำไว้นานเป็นต้นได้. บทว่า สงฺขาตชฺมฺโม
ได้แก่ มีธรรมอันกำหนดรู้แล้ว ด้วยการพิจารณาธรรม. บทว่า นียฺโต
ได้แก่ ถึงความเที่ยง ด้วยอริยมรรค. บทว่า ปชานวา ได้แก่ถึงพร้อมแล้ว
ด้วยวิริยคือ สัมมัปปธาน.

บาลีนั้น ฟังประกอบสลับเปลี่ยนลำดับว่า บุคคลผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยกรรมทั้งหลาย มีความไม่ประมาทเป็นต้นเหล่านั้น มิเพียร ด้วยความเพียร อันให้ถึงความเที่ยง เป็นผู้เที่ยง โดยถึงความเที่ยง ด้วยความเพียรนั้น แต่นั้น มีกรรมอันกำหนดรู้แล้ว ด้วยการบรรลุพระอรหัต ด้วยประการฉะนี้ ก็พระอรหัตต์ เรียกว่า ผู้มีกรรมอันกำหนดรู้แล้ว เพราะไม่มีกรรมที่จะพึงกำหนดรู้อีก เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวว่า พระอรหัตต์ทั้งหลายเหล่าใด เป็นผู้ที่มีกรรมอันตนกำหนดแล้วแล และพระเสขะและปถุชนเหล่าใด มีอยู่ในโลกนี้ ดังนี้ บทที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

คัมภักขยกาถาวิณณา จบบริบูรณ์

คาถาที่ ๓๓

คาถาว่า สีโห ว ดังนี้ มีอุปมาอย่างไร ?

ได้ยินว่า พระเจ้ากรุงพาราณสีพระองค์หนึ่ง มีพระราชอุทยานอยู่ในที่ไกล พระองค์ต้องเสด็จลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ เสด็จไปสู่พระราชอุทยาน เสด็จลงจากพระยานในระหว่างมรรคา ด้วยพระราชดำริว่า เราไปสู่ทำน้าแล้วจักล้างหน้า ก็ในประเทศนั้น นางราชสีห์ตกลูกราชสีห์แล้วไปหากิน ราชบุรุษเห็นลูกราชสีห์นั้นแล้ว ทูลว่า ลูกราชสีห์ พระเจ้าข้า พระราชาทรงพระราชดำริว่า ได้ยินว่า ราชสีห์ไม่กลัวใคร จึงตรัสสั่งให้ตีวัตุมีกลองเป็นต้น เพื่อทดลองลูกราชสีห์นั้น ลูกราชสีห์ฟังเสียงนั้น ก็นอนตามเดิม พระราชาตรัสสั่งให้ตีวัตูถึงสามครั้ง ในครั้งที่ ๓ ลูกราชสีห์ก็ชูศีรษะขึ้น แลดูบริษัทั้งหมดแล้วนอนเหมือนเดิม.

ขณะนั้น พระราชาตรัสว่า แม่ของลูกราชสีห์นั้น ยังไม่กลับมาตราบไต่ พวกเราจะไปตราบนั้น เมื่อจะเสด็จไป ทรงพระราชดำริว่า ลูกราชสีห์แม่เกิดในวันนั้น ก็ไม่สะดุ้ง ไม่กลัว ชื่อในกาลไหนหนอ เราพึงตัดความสะดุ้งเพราะค้นหาและทักขุแล้ว ไม่พึงสะดุ้ง ไม่พึงกลัว พระองค์ทรงยึดอารมณ์นั้น เสด็จไปอยู่ ทรงเห็นลมพัดไม่ติดตามข้ายทั้งหลาย ที่พวกชาวประมงจับปลาแล้ว คลี่ตากไว้บนกิ่งไม้ทั้งหลาย ทรงยึดนิมิตแม่นั้นอีกว่า ชื่อในกาลไหนหนอ แม้เราพึงทำลายข้ายคือค้นหาทักขุ และข้ายคือโมหะไป ไม่ติดขัดเช่นนั้น.

ต่อมา พระองค์เสด็จไปสู่พระราชอุทยาน ประทับนั่งที่ฝั่งสระโบกขรณี ที่มีแผ่นศิลา ทรงเห็นปทุมทั้งหลายที่ต้องลมแล้ว โอนเอนไปถูกน้ำ เมื่อปราศจากลม ก็ตั้งอยู่ตามที่เดิมอีก ไม่เปียกน้ำ จึงทรงถือนิมิตแม่นั้น ว่าเมื่อไรหนอ แม้เราเกิดแล้วในโลก ไม่พึงติดในโลกดำรงอยู่ เหมือนปทุมเหล่านี้ เกิดในน้ำ ไม่เปียกน้ำดำรงอยู่ ฉะนั้น.

พระราชานั้น ทรงพระราชดำริบ่อย ๆ ว่า เราไม่พึงสะดุ้ง ไม่พึงติด ไม่พึงเปียก เหมือนราชสีห์ ลม และปทุม ฉะนั้น แล้วทรงสละราชสมบัติผนวช เจริญวิปัสสนาอยู่ ก็ทรงทำให้แจ้ง ซึ่งปัจเจกโพธิญาณแล้ว ตรัสอุทานคานี้ว่า

สีโหว สทุเทสุ อสนุตสนุโต

วาโตว ชาลมหิ อสขชมาโน

ปทุมํ ว โตเยน อสิมฺปมาโน

เอโก จเร ขคฺคฺวิสาณกฺโป

* ถึ. นิทาวคฺค ๔๔.

บุคคลไม่สะดุ้งในธรรมมีความไม่เที่ยง

เป็นต้น เหมือนราชสีห์ไม่สะดุ้งในเสียง ไม้
ข่อยอยู่ในธรรมมีขั้น และอายตนะเป็นต้น
เหมือนลมไม้ข่อยอยู่ในข่าย ไม้ติดอยู่ด้วย
ความยินดีและความโลภ เหมือนดอกปทุม
ไม้ติดอยู่ด้วยน้ำ ฟิงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือน
นอแรด ฉะนั้น ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า สีหो ได้แก่ สีหะ ๔ ประเภท คือ ดินสีหะ
นรสีหะ กापสีหะ เกสรสีหะ. เกสรสีหะท่านกล่าวว่า เลิศกว่าสีหะ ๑ ประเภท
นั้น เกสรสีหะนั้นเที่ยว ท่านประสงค์เอาในคานานี้.

บทว่า วาโต ได้แก่ ลมหลายชนิด ด้วยอำนาจแห่งลมที่พัดมาทาง
ทิศตะวันออกเป็นต้น. บทว่า ปทุมํ ว ได้แก่ ปทุมหลายชนิด ด้วยอำนาจ
แห่งปทุมแดงและปทุมขาวเป็นต้น. ในลมและปทุมเหล่านั้น ลมอย่างใดอย่าง
หนึ่ง ปทุมอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ควรทั้งนั้น.

ในคานานั้น เพราะความสะดุ้งย่อมมิได้ เพราะความรักตน และ
ความรักตน ก็คือ ความติดด้วยอำนาจตัณหา แม้ความติดด้วยอำนาจตัณหา
นั้น ย่อมมิได้ เพราะความโลภที่สัมปยุตด้วยทิฏฐิ หรือที่ปราศจากทิฏฐิ ก็
ความโลภนั้น คือ ตัณหานั่นเอง ก็ในคานานี้ ความข้อย่อมมิได้ด้วยโมหะสำหรับ
บุคคลผู้เว้นจากการพิจารณา และโมหะ ก็คือ อวิชชา ในการนั้น การละตัณหา
ย่อมมิได้ด้วยสมณะ การละอวิชชามีได้ด้วยวิปัสสนา เพราะฉะนั้น บุคคล
ละความรักตนด้วยสมณะแล้ว ไม่สะดุ้งในธรรมมีความไม่เที่ยงเป็นต้น เหมือน

ราชสีห์ไม่สะดุ้งในเสียงฉะนั้น ละโมหะด้วยวิปัสสนาปัญญาแล้ว ไม่ข้องอยู่ใน
ธรรมมีขั้นและอายตนะเป็นต้น เหมือนลมไม่ข้องอยู่ในข่ายฉะนั้น ละโลกะ
และทิวฏฐิที่สัมปยุตด้วยโลกนั่นเอง ด้วยสมณะนั้นแล ไม่ติดอยู่ด้วยความโลก
คือความยินดีในภพทั้งปวง เหมือนปทุมไม่ติดอยู่ด้วยน้ำ ฉะนั้น

ก็ในที่นี้ ศิลเป็นปัทมฐานของสมณะ สมณะ คือ สมာธิ วิปัสสนา คือ
ปัญญา เพราะฉะนั้น เมื่อธรรมทั้งสองนั้น สำเร็จอย่างนี้แล้ว ขั้นทั้ง ๓
ก็เป็นอันสำเร็จแล้ว. ในขั้น ๓ อย่างนั้น บุคคลเป็นผู้กล้าหาญด้วยศีลขั้น
เขาย่อมไม่สะดุ้ง เพราะความที่ตนประสงค์เพื่อจะโกรธในอาฆาตวัตถุทั้งหลาย
เหมือนราชสีห์ไม่สะดุ้งในเสียงฉะนั้น ผู้มีสภาพอันแทงตลอดแล้ว ด้วยปัญญา
ขั้น ย่อมไม่ต้องอยู่ในธรรมอันต่างด้วยขั้นเป็นต้น เหมือนลมไม่ข้องอยู่ใน
ข่าย ฉะนั้น ผู้มีราคะไปปราศแล้ว ด้วยสมာธิขั้น ย่อมไม่ติดอยู่ด้วยราคะ
เหมือนปทุมไม่ติดด้วยน้ำ ฉะนั้น บุคคลไม่สะดุ้ง ไม่ต้องอยู่ ไม่ติด ด้วย
อำนาจแห่งการละอวิชชาตัณหา และอกุศลมูล ๓ ตามความเป็นจริง ด้วย
สมถวิปัสสนา และด้วยศีลขั้น สมာธิขั้น และปัญญาขั้น บัณฑิตพึงทราบ
ด้วยประการฉะนี้. บทที่เหลือ มีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

อสันตสันตคาถาวิณณา จบบริบูรณ์

คาถาที่ ๓๘

คาถาว่า สีโห ยถา ดังนี้ มีอุบัตินัยอย่างไร ?

ได้ยินว่า พระเจ้าพาราณสีพระองค์หนึ่ง ทรงตั้งทางบ้านใหญ่และ
บ้านน้อย เพื่อทรงปราบปัจฉินตชนบทที่กำเริบให้สงบ ทรงถือทางคงคิบั ซึ่ง
เป็นทางตรง เสด็จไปด้วยเสนาหุมใหญ่.

ก็โดยสมัยนั้น ราชสีห์กำลังนอนตากแดดอ่อนอยู่ที่เชิงเขาลูกหนึ่ง ราชบุรุษเห็นราชสีห์นั้นแล้ว ทูลแต่พระราชฯ พระราชาทรงพระราชดำริว่า ได้ยินว่า ราชสีห์ไม่สะดุ้งด้วยเสียง จึงตรัสสั่งให้ทำเสียง ด้วยเสียงกลอง สังข์ และบัณเฑาะว์เป็นต้น ราชสีห์ก็นอนอย่างนั้นเที่ยว ทรงให้ทำเสียงแม้ในครั้งที่สอง ก็นอนอย่างนั้น ทรงให้ทำเสียงแม้ครั้งที่สาม ราชสีห์จึงคิดว่า ศัตรูของเรามีอยู่ ก็ลุกขึ้นยืนผงาดด้วยเท้าทั้งสี่ บันลือสีหนาท พลกายทั้งหลายมีความชู้างเป็นต้น ได้ฟังเสียงบันลือนั้นเที่ยว ก็ลงจากพাহนะมีชู้างเป็นต้น วิ่งเข้าพงหญ้า หมู่ชู้างและหมู่ม้าก็วิ่งเตลิดไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่ แม้ชู้างพระที่นั่งของพระราชาก็พาพระราชานุกป่าทิบเป็นต้นหนีไป พระองค์เมื่อไม่สามารถเพื่อให้ชู้างพระที่นั่งหยุดได้ จึงทรงเหนียวโหนกิ้งไม้ตกลงพื้นดินแล้ว เสด็จไปโดยทางแคบที่เดินได้คนเดียว เสด็จถึงสถานเป็นที่อยู่ของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย จึงตรัสถามพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ณ ที่นั้นว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระผู้เป็นเจ้าได้ฟังเสียงบ้างไหม ?

ป. ได้ฟัง พระมหาบพิตร

ร. เสียงอะไร พระผู้เป็นเจ้า

ป. ทีแรก เสียงกลอง เสียงสังข์ เป็นต้น ภายหลัง เสียงราชสีห์.

ร. พระผู้เป็นเจ้ากลัวไหม ? ขอรับ

ป. ไม่กลัวเสียงอะไรเลย พระมหาบพิตร

ร. ก็พระผู้เป็นเจ้าอาจเพื่อกระทำข้าพเจ้ามิให้กลัวเช่นนี้ไหม ?

ป. อาจ พระมหาบพิตร ถ้าพระองค์ทรงผนวช

ร. ข้าพเจ้าจะผนวช พระเจ้าข้า

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๕ - หน้าที่ 237

แต่นั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ให้พระราชพาพระองค์นั้นทรง
ผนวชแล้ว ให้ทรงศึกษาอภิธรรมจักรวรร โดยนัยที่กล่าวแล้วในกาลก่อนนั้นแล.
พระราชพาแม่พระองค์นั้น ก็ทรงเจริญวิปัสสนา โดยนัยตามที่กล่าวแล้วในกาล
ก่อนนั้นเทียว ก็ทรงกระทำให้แจ้ง ซึ่งปัจเจกโพธิญาณ จึงได้ตรัสอุทานคาถา
นี้ว่า

สีโห ยถา ทาสพลี ปสยห

ราชา มิคานํ อภิภูยจारी

เสเวถ ปนฺตานิ เสนาสนานิ

เอโก จเร ขคฺควิสาณกปโป

บุคคลพึงเสพเสนาสนะอันสงัด เป็น

ผู้เที่ยวไปผู้เดียวเช่นกับนอแรด เหมือน

ราชสีห์มีเขี้ยวเป็นกำลัง ข่มขี้ ครอบงำหมู่

เนื้อเที่ยวไป ฉะนั้น ดังนี้.

ในกาลานั้น ราชสีห์เป็นสัตว์มีความอดทน มีการฆ่าสัตว์ และมี
เขี้ยวเร็ว เกสรราชสีห์เท่านั้น ท่านประสงค์เอาในกาลานี้ พลังแห่งเขี้ยวของ
ราชสีห์นั้นมีอยู่ เพราะเหตุนั้น ราชสีห์นั้น จึงชื่อว่า ทาสพลี มีเขี้ยวเป็น
กำลัง.

สองบทว่า ปสยห อภิภูย พึงประกอบพร้อมด้วย จารี ศัพท์ว่า
ปสยหจारी อภิภูยจारी. ในสองศัพท์นั้น ราชสีห์ชื่อว่า ปสยหจारी
เพราะเที่ยวข่มขี้เบียดเบียน ข่มไว้จับยึดไว้ ชื่อว่า อภิภูยจारी เพราะเที่ยว

ครอบงำให้สะดุ้งทำไว้ในอำนาจ ราชสีห์นี่นั่น เทียวข่มขี่ด้วยกำลังกาย เทียวครอบงำด้วยเดช.

ในสองศัพนัสนั้น ถ้าใครฟังกล่าวว่า ราชสีห์เทียวข่มขี่ครอบงำ ซึ่งอะไรดังนี้ไซ้ร้ แต่นั้น ฟังทำสัตตมิวจนนะว่า มิคานัน ให้เป็นทุดิยาวจนนะ เปลี่ยนเป็น มิคะ ปสยห อภิภูยจจารี แปลว่าเทียวข่มขี่ครอบงำ ซึ่งเนื้อทั้งหลาย.

บทว่า ปนุทานิ ได้แก่ที่ไกล. บทว่า เสนาสนานิ ได้แก่สถานที่อยู่อาศัย. บทที่เหลืออาจเพื่อรู้ โดยนัยตามที่กล่าวแล้วในกาลก่อนนั้นแล เพราะฉะนั้น จึงไม่ได้กล่าวไว้ให้พิสดาร

ท้าวพลิกาถาว์ฉณนา จบบริบูรณ์

คาถาที่ ๓๕

คาถาว่า เมตตุ อูปะกัฆัง ดังนี้ มีอุบัตติอย่างไร ?

ได้ยินว่า พระราชาพระองค์หนึ่งทรงได้เมตตามาน ท้าวเธอทรงพระราชดำริว่า ราชสมบัติกระทำอันตรายต่อความสุขในฉณาน จึงทรงสละราชสมบัติเพื่อทรงรักษามานไว้ ทรงผนวชแล้ว ทรงเห็นแจ้งอยู่ได้กระทำให้แจ้ง ซึ่งปัจเจกโพธิญาณ ได้ตรัสอุทานคาถานี้ว่า.

เมตตุ อูปะกัฆัง กรุณัณ วิมุตตี

อาเสวมาโน มุทิตถุจ กาลเอ

สพฺพเพน โลเกน อวิรุชฺฌมาโน

เอโก จเร ขคฺควิสานกปโป

บุคคลเสพอยู่ ซึ่งเมตตาวิมุตติ

**กรุณาวิมุตติ มุทิตาวิมุตติ และอุเบกขา
วิมุตติ ในกาลอันสมควรไม่ยินร้ายด้วยโลก
ทั้งปวง พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด
ฉะนั้น ดังนี้.**

ในกาลนั้น ความเป็นผู้ใคร่เพื่อนำเข้ามาซึ่งหิตสุข โดยนัยว่า ขอ
สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง จงมีความสุขเถิด ดังนี้เป็นต้น ชื่อว่า เมตตา ความเป็น
ผู้ใคร่เพื่อนำออกไปซึ่งอหิตทุกข์ โดยนัยว่า โอหนอ ! ขอเราพึงพ้นจากทุกข์
นี้ ดังนี้เป็นต้น ชื่อว่า กรุณา ความเป็นผู้ใคร่เพื่อไม่ให้พลัดพรากจากหิตสุข
โดยนัยว่า สัตว์ผู้เจริญทั้งหลายเพิลิดเพลินหนอ เพิลิดเพลินดีแท้ดังนี้เป็นต้น
ชื่อว่า มุทิตา ความเป็นผู้วางเฉย ในสุขและทุกข์ทั้งหลายว่า จักปรากฏด้วย
กรรมของตนดังนี้ ชื่อว่า อุเบกขา. แต่ท่านกล่าวเมตตาแล้วกล่าวอุเบกขา แล้ว
กล่าวมุทิตาในภายหลัง โดยสับเปลี่ยนลำดับ ทั้งนี้เพื่อสะดวกแก่การผูกคาถา.

บทว่า **วิมุตติ** ความว่า ก็กรรมแม่ ๔ เหล่านั้น ชื่อว่า วิมุตติ เพราะ
เป็นกรรมพ้นแล้ว จากกรรมเป็นข้าศึกทั้งหลายของตน. เพราะเหตุนี้ พระ-
ปัจเจกพุทธเจ้าจึงกล่าวว่า

บุคคลเสพอยู่ ซึ่งเมตตาวิมุตติ

**กรุณาวิมุตติ มุทิตาวิมุตติ และอุเบกขา
วิมุตติ ในกาลอันสมควร.**

ในกาลนั้น บทว่า **อาเสวมาโน** ความว่า อบรมอยู่ซึ่งธรรมทั้งสาม ด้วยอำนาจแห่งฉานหมวดสามและหมวดสี่ ซึ่งอุเบกขาด้วยอำนาจแห่งจตุตถฉาน.

บทว่า **กาเล** ความว่า บุคคลเจริญเมตตาแล้ว ออกจากเมตตานี้แล้วเสพกรุณา ออกจากกรุณานี้แล้ว เสพมูทิตา ออกจากมูทิตานี้ หรือจากฉานอันไม่มีปีตินอกนี้แล้ว เสพอุเบกขา เรียกว่า เสพอยู่ในกาล. หรือเรียกว่าเสพอยู่ในกาลอันผาสุก เพื่อจะเสพ.

บทว่า **สพฺเพน โลกเณ อวิรุชฺฐมาโน** ความว่า ไม่ยินร้ายด้วยโลกทั้งปวงในทิศทั้งสี่. จริงอยู่ เพราะความที่ธรรมทั้งหลายมีเมตตาเป็นต้น อันตนเจริญแล้ว สัตว์ทั้งหลายก็เป็นผู้ไม่น่าเกลียด และปฏิบัติอันก่อความโกรธในสัตว์ทั้งหลายย่อมสงบระงับ. เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกพุทธเจ้าจึงกล่าวว่าไม่ยินร้ายด้วยโลกทั้งปวงดังนี้. ความสังเขปในคานนี้มีเท่านี้. ส่วนเมตตาทิกขา ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้ว ในอรรถกถาธรรมสังคหะ ชื่ออัญญาลินี. บทที่เหลือ เป็นเช่นกับนัยก่อนนั้นแล.

อัปปมัญญาคาถาวิณณา จบบริบูรณั

คาถาที่ ๔๐

คาถาว่า **ราคณฺจ โทสั** ดังนี้ มีอุบัติอย่างไร ?

ได้ยินว่า พระปัจเจกพุทธเจ้า ชื่อ **มาตังคะ** องค์สุดท้ายของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย อยู่อาศัยพระนครราชคฤห์ ในกาลนั้น เมื่อพระโพธิสัตว์ของพวกเราอุบัติแล้ว เทวดาทั้งหลายพากันมา เพื่อประโยชน์ในการ

บุชาพระโพธิสัตว์ เห็นมาดั่งปัจเจกพุทธเจ้านั้นแล้ว กล่าวว่า ท่านผู้นิรทุกข์!
ท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย! พระพุทธเจ้าอุบัติแล้วในโลก.

พระปัจเจกพุทธเจ้านั้น ออกจากนิโรธได้ฟังเสียงนั้นแล้วเห็นความ
สิ้นไปแห่งชีวิตของตนเทียว จึงเหาะไปที่ภูเขาคือว่า มหาปปาท ในหิมวันต-
ประเทศซึ่งเป็นที่ปรินิพพานของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายนั้น ใต้โครงกระดูก
ของพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้ปรินิพพานแล้วในกาลก่อนลงในแหวนั่งที่พื้นศิลา
ได้กล่าวคาถานี้ว่า

ราคะจ โทสะจ ปหาย โมห

สนุทลยิตฺวาน สัมภินนนิ

อสนุทลัม ชีวิตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต

เอโก จเร ขคฺควิสานกฺกปโป

บุคคลละราคะ โทสะ และโมหะ

แล้วทำลายสังโยชน์ทั้งหลายแล้ว ไม่สะดุ้ง

ในเวลาสิ้นชีวิต ฟังเที่ยวไปผู้เดียว เหมือน

นอแรด ฉะนั้น ดังนี้.

ในคาถานั้น ราคะ โทสะ และโมหะ ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วในอุรคสูตร.
บทว่า สัมภินนนิ ได้แก่ สังโยชน์ ๑๐. ทำลายสังโยชน์เหล่านั้น
แล้ว ด้วยมรรคนั้น ๆ.

บทว่า อสนุทลัม ชีวิตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต ความว่า การจุติ คือ การแตก
ดับแห่งจิต เรียกว่าความสิ้นชีวิต. ชื่อว่า ไม่สะดุ้ง เพราะละความใคร่ในการ
สิ้นชีวิตนั้นแล้ว.

พระมาตังคปัจเจกพุทธเจ้านั้น แสดงอุปาทิเสสนิพพานธาตุแก่ตนแล้ว
ปรินิพพาน ด้วยอุปาทิเสสนิพพานธาตุ ในเวลาจบคาถา ด้วยประการฉะนี้
แล.

ชีวิตสังขยคาถาวิณณา จบบริบูรณ์

คาถาที่ ๔๑

คาถาว่า ภษนุติ ดังนี้ มีอุบัตินัยอย่างไร ?

ได้ยินว่า พระราชาพระองค์หนึ่ง ในพระนครพาราณสี ทรงครอบ-
ครองราชสมบัติกว้างขวาง มีประการที่กล่าวแล้วในคาถาดังนั้นแล ท้าวเธอทรง
พระประชวรหนัก ทุกขเวทนาเป็นไปอยู่ สตรี ๒๐,๐๐๐ นาง ต่างก็ทำการนวด
พระหัตถ์และพระบาทเป็นต้น อำมาตย์ทั้งหลายคิดว่า บัดนี้พระราชาพระองค์นี้
จักไม่รอดชีวิต เอาเถิด พวกเราจักแสวงหาที่พึ่งแห่งตน ดังนี้แล้ว ไปสู่พระ-
ราชสำนักของพระราชาพระองค์อื่น ก็ทูลขอการบำรุง อำมาตย์เหล่านั้น บำรุง
อยู่ในพระราชสำนักนั้นนั้นแล ก็ไม่ได้อะไรเลย.

ฝ่ายพระราชาทรงหายพระประชวรแล้ว ตรัสถามว่า อำมาตย์ชื่อนี้และ
ชื่อนี้ ไปไหน ? แต่นั้น ทรงสดับประพตติการณนั้นแล้ว สันพระเสียรทรง
นั่งแล้ว อำมาตย์แม่เหล่านั้นสดับว่า พระราชาหายประชวรแล้ว เมื่อไม่ได้
อะไร ๆ ในพระราชสำนักของพระราชาพระองค์อื่นนั้น ประสบความเสื่อม
อย่างยิ่ง จึงกลับมาอีก ถวายบังคมพระราชาแล้ว ยืนอยู่ในที่สุดส่วนหนึ่ง
อำมาตย์เหล่านั้น ถูกพระราชาตรัสถามว่า คุณก่อนพ่อ พวกท่านไปไหนมา จึง
กราบทูลว่า ข้าแต่พระสมมติเทพ พวกข้าพระองค์เห็นพระองค์ทรงทรมลภาพ

แล้ว จึงไปสู่ชนบทชื่อนั้น เพราะกลัวต่อการเลี้ยงชีวิต พระราชาทรงสั่งพระเสีรแล้ว ทรงพระราชดำริว่า เอาเถอะ เราพึงทดลองอำมาตย์เหล่านี้ว่า จะพึงทำอย่างไรแม้สักหรือไม่.

พระราชาพระองค์นั้น ทรงแสดงพระองค์ประสพเวทนาหนัก คุกถูกพระโรคให้ทรงพระประชวรในกาลก่อนกำเริบ ทรงกระทำความห่วงใยในการประชวร สตรีทั้งหลายก็แวดล้อมทำกิจทุกอย่าง เช่นก่อนนั้นแล อำมาตย์แม่เหล่านี้ ก็พาชนนั้นมากกว่าเดิม หลีกไปอย่างนั้นอีก พระราชาทรงการทำ เช่นกับที่กล่าวแล้วทั้งหมด ถึงครั้งที่ ๓ อย่างนี้ แม้อำมาตย์เหล่านั้นก็หลีกไปเหมือนเดิม.

แต่นั้น พระราชาทรงเห็นอำมาตย์เหล่านั้น มาแล้วแม่ในครั้งที่ ๔ ทรงเบือนหน้าว่า โอ ! อำมาตย์เหล่านี้ทั้งเราผู้ป่วยไม่เชื่อใยหนีไป กระทำชั่วหนอ ดังนี้แล้ว ทรงสละราชสมบัติ ทรงผนวชเห็นแจ้งอยู่ ได้กระทำให้แจ้งซึ่งปัจเจกโพธิญาณแล้ว ตรัสสุทธานคาถานี้ว่า

ภขนุติ เสวนุติ จ การณุตตา

นิกุการณา ทุลลภา อชช มิตฺตา

อตุตฺตญฺจปญฺญา อสุจฺจ มนุสฺสา

เอโก จเร ขคฺคฺวิสาณกปโป

มณฺษยฺ์ทั้งหลาย ผู้ไม่สะอาด มีปัญญา

มุ่งประโยชน์ตนผู้ไม่มีเหตุ ย่อมคบหาสมาคม

มิตรผู้หาได้ยากในทุกวันนี้ เพราะมีเหตุเป็น

**ประโยชน์ บุคคลพึงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือน
นอแรด ฉะนั้น ดังนี้.**

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ภขนฺติ** ความว่า แอบเข้าไปนั่งใกล้ด้วยร่างกาย.
บทว่า **เสวนฺติ** ความว่า ย่อมบำเรอด้วยอัญชลีกกรรมเป็นต้นและด้วยความเป็น
ผู้รับใช้. เหตุเป็นประโยชน์ของมนุษย์เหล่านั้น เพราะเหตุนี้ มนุษย์เหล่านี้นั้น
จึงมีเหตุเป็นประโยชน์ อธิบายว่า เหตุอื่นในการคบและการเสพไม่มี.
เหตุของมนุษย์เหล่านั้นอย่างนี้ มีอธิบายว่า ย่อมเสพเพราะเหตุแห่งตน.

บทว่า **นิกฺกการณํ ทูลลภา อหุข มิตฺตา** ความว่า ชื่อว่า ผู้
ไม่มีเหตุเพราะเหตุแห่งการได้ประโยชน์อย่างนี้ว่า พวกเราจักได้ประโยชน์บาง
อย่างจากคนนี้เป็นมิตรผู้ประกอบพร้อมด้วยความเป็นมิตรอันประเสริฐ ที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วอย่างนี้ว่า

มิตรมีอุปการะ ๑   มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ ๑

มิตรบอกประโยชน์ ๑   มิตรอนุเคราะห์ ๑

ดังนี้อย่างเดียว ซึ่งหาได้ยากในทุกวันนี้.

ปัญญาของมนุษย์เหล่านั้น ตั้งอยู่แล้วในตน มนุษย์เหล่านั้นเห็นแก่
ตนเท่านั้น ไม่เห็นแก่ผู้อื่น เพราะฉะนั้น มนุษย์เหล่านั้น จึงชื่อว่า มีปัญญามุ่ง
ประโยชน์ตน ได้ยินว่า ศัพท์ **อตฺตคฺคตฺตปญฺญา**^๑ แม้นี้ เป็นบาลีเก่า มีอธิบาย
ว่า ปัญญาของมนุษย์เหล่านั้น ย่อมเพ่งถึงประโยชน์ทั้งหลายที่เห็นในปัจจุบัน
เท่านั้น ย่อมไม่เพ่งถึงประโยชน์ในอนาคต.

๑. ที. ปา. สิงคาลกสูตร ๑๕๕. ๒. ย. ทิฏฐจฺจปญฺญา.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๕ - หน้าที่ 245

บทว่า อสุจิ ความว่า ผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม อันไม่สะอาดคืออันไม่ประเสริฐ. บทที่เหลือพึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในกาลก่อนนั้นแล.

การฉัตถคาถาวิณณา จบบริบูรณ์

วรรคที่ ๔ ประกอบด้วยคาถา ๑๑ คาถา จบ

ขัณฑวิสามสูตรนั้น มีคาถาจำนวน ๔๑ คาถา ผู้ศึกษาพึงประกอบตามสมควรในคาถาทั้งปวง โดยนัยแห่งโยชนาที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วในคาถาบางแห่งนั้นแล แล้วพึงทราบทั้งโดยอนุสนธิทั้งโดยอรรถดั่งพรรณนามาจะนี้ แต่เราไม่ได้ประกอบในคาถาทั้งปวง เพราะเกรงว่าจะพิสดารเกินไป ดังนี้แล.

จบอรรถกถาขัณฑวิสามสูตร แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อ ปรมัตถโชติกา

กสิการทวาชสูตรที่ ๔

ว่าด้วยศรัทธาเป็นพืช ความเพียรเป็นฝน ปัญญาเป็นแอกและไถ

[๒๕๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พราหมณคามชื่อ เอกนาพา ในทักษิณาคิริชนบท แคว้นมคธ ก็สมัยนั้นแล กสิการทวาชพราหมณ์ ประกอบไถประมาณ ๕๐๐ ในเวลาเป็นที่หว่านพืช ครั้งนั้นแล เป็นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนั่งแล้ว ทรงถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปยังที่การงาน ของกสิการทวาชพราหมณ์ ก็สมัยนั้นแล การเลี้ยงดูของกสิการทวาชพราหมณ์ กำลังเป็นไป ลำคับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปถึงที่เลี้ยงดู ครั้นแล้ว ได้ประทับยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง กสิการทวาชพราหมณ์ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับยืนอยู่เพื่อบิณฑบาต ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระสมณะ ข้าพระองค์แล ย่อมไถและหว่าน ครั้นไถและหว่านแล้วย่อมบริโภคน้ำ แม้พระองค์ก็จงไถและหว่าน ครั้นไถและหว่านแล้ว จงบริโภคน้ำเถิด พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนพราหมณ์ แม้เราก็ไถและหว่าน ครั้นไถและหว่านแล้วย่อมบริโภคน้ำ.

กสิ. ข้าแต่พระสมณะ ก็ข้าพระองค์ย่อมไม่เห็นแอก ไถ ฆาล ปุ๊กหรือโค ของท่านพระโคดมเลย ก็แลเมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านพระโคดมตรัสอย่างนี้ว่า คุณก่อนพราหมณ์ แม้เราก็ไถและหว่าน ครั้นไถและหว่านแล้วย่อมบริโภคน้ำ.

ลำดับนั้น กสิการทวาชพราหมณ์ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วย
คาถาว่า

[๒๕๘] พระองค์ย่อมปฏิญาณว่าเป็น

ชวานา แต่ข้าพระองค์ไม่เห็นไถของพระ
องค์ พระองค์อันข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ขอ
ได้โปรดตรัสบอกไถแก่ข้าพระองค์ โดยวิธี
ข้าพระองค์จะพึงรู้จักไถของพระองค์.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบด้วยคาถาว่า

ศรัทธาของเราเป็นพีช ความเพียร

ของเราเป็นฝืน ปัญญาของเราเป็นแอกและไถ
หิริของเราเป็นงอนไถ ใจของเราเป็นเชือก
สติของเราเป็นผาลและปฏัก เราคุ้มครอง
กาย คุ้มครองวาจา ดำรวมในอาหารในท้อง
ย่อมกระทำการถอนหญ้า คือ การกล่าวให้
พลาดด้วยสังจะความสงบเสงี่ยมของเราเป็น
เครื่องปลดเปลื้องกิเลส ความเพียรของเรา
นำธุระไปเพื่อธุระนำไปถึงแดนเกษมจาก
โยคะ ไม่หวนกลับมา ย่อมถึงสถานที่ ๆ
บุคคลไปแล้วไม่เศร้าโศก การไถนา
เราไถแล้วอย่างนี้ การไถนา
นั้น ย่อมมีผล
เป็นอมตะ บุคคลไถนา
นั้นแล้ว ย่อมพ้นจาก
ทุกข์ทั้งปวง.

[๒๕๕] ลำดับนั้นแล กสิการทวาชพราหมณ์เทเข้าวปายาสลงในถาด
ตำริคใหญ่ แล้วน้อมถวายแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยกราบทูลว่า ขอท่านพระ-
โคดมเสวยข้าวปายาสเถิด เพราะพระองค์ท่านเป็นชาวนา ย่อมไถนา อันมีผล
ไม่ตาย.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบด้วยพระคาถาว่า

                  คูก่อนพราหมณ์ เราไม่ควรบริโภคน
โภชนะที่จับกล่อมได้มา ข้อนี้ไม่ใช่ธรรม
ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ผู้เห็นอยู่โดยชอบ
พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมทรงห้ามโภชนะ
ที่จับกล่อมได้มา คูก่อนพราหมณ์ เมื่อธรรม
มีอยู่ การแสวงหานี้เป็นความประพฤติของ
พระพุทธเจ้าทั้งหลาย เชิญท่านบำรุงพระ-
จีณาสพ ผู้บริบูรณ์ด้วยคุณทั้งปวง ผู้แสวงหา
คุณอันใหญ่ ผู้มีความคะนองอันสงบแล้ว
ด้วยข้าวและน้ำอย่างอื่นเถิด เพราะว่าเขต
นั้นเป็นเขตของบุคคลผู้มั่งบุญ.

[๓๐๐] กสิ. ข้าแต่พระโคดม ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ ข้าพระองค์จะถวาย
ข้าวปายาสนี้แก่ใคร.

พ. คูก่อนพราหมณ์ เราย่อมไม่เห็นบุคคลในโลกพร้อมทั้งเทวโลก
มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์

ผู้บริโภคน้ำปายาสนั้นแล้ว จะพึงให้ย่อยได้โดยชอบ นอกจากตถาคตหรือสาวกของตถาคตเลย ดูก่อนพราหมณ์ ถ้าอย่างนั้น ท่านจงทิ้งข้าวปายาสนั้นเสียในที่ปราศจากของเขียวหรือจมลงในน้ำซึ่งไม่มีตัวสัตว์เกิด.

ลำดับนั้น กติการทวาชพราหมณ์เทข้าวปายาสนั้นให้จมลงในน้ำอันไม่มีตัวสัตว์ พอข้าวปายาสนั้นอันกติการทวาชพราหมณ์เทลงในน้ำ (ก็มีเสียง) ดังจิจจิจุจะ จิจุจิจุจะ เป็นคลื่นกลุ่มโดยรอบ เหมือนก้อนเหล็กที่บุคคลเผาให้ร้อนตลอดวัน ทิ้งลงในน้ำ (มีเสียง) ดังจิจจิจุจะ จิจุจิจุจะ เป็นคลื่นกลุ่มโดยรอบ ฉะนั้น.

[๓๐๑] ลำดับนั้นแล กติการทวาชพราหมณ์สลัดใจ มีขนชูชันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ หมอบลงแทบพระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้า แล้วกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ภายตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ภายตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ท่านพระโคตมทรงประกาศธรรมโดยอเนกปริยาย เปรียบเหมือนหงายของทีคว่า เปิดช่องที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปไว้ในที่มืดด้วยหวังว่า คนมีจักขุจักเห็นรูปได้ ฉะนั้น ข้าพระองค์นี้ขอถึงพระโคตมผู้เจริญกับทั้งพระธรรมและพระภิกษุสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระโคตมผู้เจริญโปรดทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสก ผู้ถึงสรณะตลอดชีวิต จำเดิมแต่วันนี้เป็นต้นไป ขอข้าพระองค์พึงได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระโคตมผู้เจริญเถิด กติการทวาชพราหมณ์ได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ก็ท่านการทวาชอุปสมบทแล้วไม่นาน หลีกออกจากหมู่อยู่

ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว ไม่ซำนักก็ทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม ที่กุลบุตรทั้งหลายออกบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการนั้น ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ก็ท่านการทวาชะได้เป็นพระอรหันต์รูปหนึ่ง ในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย.

จบกสิการทวาชสูตรที่ ๔

อรรถกถากสิการทวาชสูตร

กสิการทวาชสูตรเริ่มต้นว่า เอวมุเม สุตํ ดังนี้ :-

มีอุปมาอย่างไร ? พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พราหมณคามชื่อ เอกนالا ในทักษิณาคีรีชนบท แคว้นมคธ ทรงยังปุเรกัตกิจเสร็จแล้วในบรรดาพุทธกิจ ๒ อย่างนี้คือ ปุเรกัตกิจ ๑ ปัจฉากัตกิจ ๑ ในเวลาเสร็จปัจฉากัตกิจ ทรงตรวจดูโลก ด้วยพระพุทธานุภาพ ทรงเห็นพราหมณ์ชื่อกสิการทวาชะ ผู้ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัยแห่งพระอรหันต์ ทรงทราบว่ ครั้นเราไปในพราหมณคามนั้นแล้ว ถลาจักเป็นไป แต่นั้น ในเวลาจบกถาพราหมณ์นั้นฟังธรรมเทศนา บวชแล้ว จักบรรลุพระอรหันต์ ดังนี้ จึงเสด็จไปในพราหมณคามนั้น ทรงยังกถาให้ตั้งขึ้นแล้ว ตรัสพระสูตรนี้.

[ปุเรกัตถกิจ]

ในพระสุตตรนั้น พึงมีคำถามว่า ปุเรกัตถกิจของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นไฉน ปัจฉากัตถกิจเป็นไฉน ข้าพเจ้าจะเฉลยคำถาม พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ทรงการทำกรบrikกรรมพระวรกายมีการล้างพระพักตร์เป็นต้น เพื่อทรงอนุเคราะห์ผู้อุปฐาก และเพื่อให้พระวรกายมีผาสุก ทรงพักอยู่บนอาสนะอันสงัด จนถึงเวลาแห่งภิกขาจาร ในเวลาภิกขาจาร ทรงคาดประคดเอว ทรงห่มจีวร ทรงถือบาตร บางครั้งเสด็จไปพระองค์เดียว บางครั้งมีพระภิกษุสงฆ์แวดล้อม เสด็จสู่คามหรือนิคม เพื่อบิณฑบาต บางคราวเสด็จไปตามปกติ บางคราวเสด็จไปด้วยปาฏิหาริย์เป็นไปมากมาย คือ ลมอ่อนพัดไปข้างหน้าของพระโลกนาถ ผู้เสด็จไปเพื่อบิณฑบาต ยังพื้นดินให้สะอาด เมฆโปรยหยดน้ำให้ละอองในหนทางสงบ ตั้งเป็นเพดานในเมืองบน ลมอื่น ๆ หอบดอกไม้ทั้งหลายโปรยลงบนทาง ภูมิประเทศที่คอนก็จะยุบลง ที่ลุ่มก็จะพุดขึ้น ในสมัยจะประทับรอยพระบาท พื้นดินก็ราบเรียบ หรือดอกปทุมทั้งหลาย ซึ่งมีสัมผัสสพาย ก็ปกปิดรอยพระบาท พอทรงวางพระบาทเบื้องขวาลงภายในเสาเขื่อน พระฉัพพรรณรังสีก็เปล่งออกจากพระวรกาย ทำปราสาทและเรือนยอดเป็นต้นเป็นดุจกรงทอง แผ่ชานไปข้างโน้นและข้างนี้ บรรดาข้างม้าและนกเป็นต้น ดำรงอยู่ในที่ของตน ๆ นั้นเทียว ก็ร้องเสียงระงมไพเราะดุจดุริยางค์ มีกลองและพิณเป็นต้น และบรรดาเครื่องประดับกายของเหล่ามนุษย์ก็กระทำเสียงไพเราะเหมือนกัน.

ด้วยสัญญานนั้น มนุษย์ทั้งหลายก็รู้ว่า วันนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปบิณฑบาตในบ้านนี้ เขาทั้งหลายก็จะนุ่งดี ห่มดี ถือของหอมและ

ดอกไม้เป็นต้น ออกจากเรือน ดำเนินไปตามถนน บุษบาพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยของหอมดอกไม้เป็นต้นโดยเคารพ ทูลขอว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์โปรดทรงให้ภิกษุ ๑๐ รูปแก่ข้าพระองค์ ภิกษุ ๒๐ รูปแก่ข้าพระองค์ ภิกษุ ๑๐๐ รูปแก่ข้าพระองค์ ดังนี้แล้ว รับบาตรแม่ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ปูอาสนะ ต้อนรับด้วยบิณฑบาตโดยเคารพ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำภักติกเสร็จแล้ว ตรวจดูสันดานของ มนุษย์เหล่านั้นแล้ว ทรงแสดงพระธรรมโดยประการที่บางพวกตั้งอยู่ในสรวณ- คมน์ บางพวกตั้งอยู่ในศีล ๕ บางพวกตั้งอยู่ในโศดาปัตติผล สกทาคามิผล และอนาคามิผล อย่างใดอย่างหนึ่ง บางพวกบวชแล้วตั้งอยู่ในอัครผล คือ พระอรหัต. กรันทรงอนุเคราะห์ชนนั้น ๆ อย่างนี้แล้ว เสด็จลุกจากอาสนะ เสด็จไปสู่วิหาร ประทับนั่งบนบวรพุทธาสน์ที่ปูแล้ว ในโรงมณฑลนั้น ๆ รอพระภิกษุทั้งหลายฉันทภักติกเสร็จ ต่อจากนั้นผู้อุปัฏฐากทูลการเสร็จภักติกของ ภิกษุทั้งหลายให้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบ ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็เสด็จเข้าพระคันธกุฎี นี้เป็นปูเรภักติกก่อน คำใดที่ไม่ได้กล่าวไว้ในสูตรนี้ คำนั้น อันบัณฑิตพึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในพรหมายูสูตรนั้นแล.

[ปัจฉาภักติก]

ลำดับนั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงกระทำปูเรภักติกเสร็จอย่างนี้แล้ว ประทับนั่ง ณ ที่บำรุงของพระคันธกุฎี ทรงล้างพระบาท ประทับยืน ณ แทน ประทับ ทรงโอวาทภิกษุสงฆ์ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายพึงยัง ประโยชน์ตนและประโยชน์ท่านให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิด การเกิด

ขึ้นของพระพุทธเจ้าได้ยาก การกลับได้มนุษย์ได้ยาก ความถึงพร้อมด้วยศรัทธาได้ยาก การบรรพชาได้ยาก การฟังธรรมได้ยากในโลก แต่นั้นภิกษุทั้งหลายถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ทูลถามกรรมฐาน ครั้นแล้วพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้กรรมฐานด้วยอำนาจแห่งจริยาแก่ภิกษุทั้งหลายภิกษุเหล่านั้นเรียนกรรมฐาน อภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ไปสู่สถานที่อยู่ของตน ๆ บางพวกไปสู่ป่า บางพวกไปสู่รุกขมุต บางพวกไปสู่ที่ทั้งหลายมีภูเขาเป็นต้นแห่งใดแห่งหนึ่ง บางพวกไปสู่ภพของจาคุมมหาราชิกาเป็นต้น ฯลฯ บางพวกไปสู่ภพชั้นนวสวดี.

ต่อแต่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าพระคันธกุฎี ถ้าทรงพระประสงค์ มีพระสติสัมปชัญญะสำเร็จสหัสไซค์แล้ว โดยปรักษ์เบื้องขวา ครั้นมีพระวรกายกระปรี้กระเปร่าแล้ว เสด็จลุกขึ้น ทรงตรวจดูโลกในส่วนที่สอง. ในส่วนที่สาม พระองค์ประทับอยู่อาศัยคามหรือนิคมใด ชนทั้งหลายในคามนิคมนั้น ในปุเรกัต ถวายทาน ในปัจฉิมกัตตุนังคิ ห่มดี ถือเอาดอกไม้และของหอมเป็นต้น ประชุมในวิหาร ต่อจากนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปโดยปาฏิหาริย์อันสมควรแก่บริษัทที่ประชุม ประทับนั่งบนบรรพพุทธานะที่ปูดีแล้วในธรรมสภา ทรงแสดงธรรมอันสมควรแก่กาล สมควรแก่ประมาณ ครั้นทรงรู้กาลแล้ว จึงทรงส่งบริษัทกลับ ถัดจากนั้น ถ้ามีพระประสงค์จะชำระพระวรกาย ก็เสด็จลุกจากพุทธานะ เสด็จไปสู่โอกาสที่ผู้อุปัฏฐากเตรียมน้ำไว้ ทรงเกาะมือของผู้อุปัฏฐาก รับผ้าอาบน้ำ เสด็จเข้าสู่โรงอาบน้ำ ฝ่ายผู้อุปัฏฐากนำพุทธานะมาปูที่บริเวณพระคันธกุฎี พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้น

ทรงชำระพระวรกายแล้ว ทรงนุ่งผ้าที่ข้อมแล้ว ทรงคาดประคดเอว ทรงห่ม
ผ้าอุตราสงค์ แล้วเสด็จไปในบริเวณพระคันธกุฎีนั้น ประทับนั่งพระองค์เดียว
เท่านั้น หลีกเร้นชั่วคราว.

ลำดับนั้น ภิกษุทั้งหลายมาจากที่นั้น ๆ มาสู่ที่บารุงของพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า ในภิกษุเหล่านั้น บางพวกทูลถามปัญหา บางพวกทูลขอกรรมฐาน
บางพวกทูลขอฟังธรรม พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยังความประสงค์ของภิกษุ
เหล่านั้นให้สำเร็จจนถึงปฐมยาม ในมัชฌิมยามเทวดาในหมื่นโลกธาตุทั้งหลาย
เมื่อได้โอกาส ก็เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทูลถามปัญหาตามที่ประสงค์ โดย
ที่สุดแม้ ๔ อักษร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแก้ปัญหาของเทวดาเหล่านั้นอยู่
จนถึงมัชฌิมยาม ต่อจากนั้นทรงกระทำปัจฉิมยามให้เป็น ๔ ส่วน ส่วนหนึ่ง
ทรงอธิษฐานจงกรม ส่วนที่สองเสด็จเข้าสู่พระคันธกุฎี ทรงมีพระสติสัมปชัญญะ
สำเร็จสี่หาสย โดยประสพเบื้องต้น ส่วนที่สาม ทรงยังเวลาให้ล่วงไปด้วย
ผลสมาบัติ ส่วนที่สี่ทรงเข้ามหารูณาสมาบัติ ตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ เพื่อ
ทรงคู้สัตว์ผู้มีริฐิในจักขุน้อย หรือมีริฐิในจักขุมากเป็นต้น นี้ปัจฉิมกัตถกิจ.

[โปรดกสิการทวาชพราหมณ์]

ในที่สุดแห่งส่วนที่สี่ กล่าวคือการตรวจดูโลก แห่งปัจฉิมกัตถกิจนี้
อย่างนี้แล้ว ทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ เพื่อทรงเห็นสัตว์ทั้งหลายผู้ยังมีได้
กระทำอริการและได้กระทำอริการ ในพระพุทธรเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์
ในทาน สีล อุโบสถกรรมเป็นต้น ผู้ไม่ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ผู้ถึงพร้อมด้วย
อุปนิสัย และผู้ถึงพร้อมอุปนิสัยคือพระอรหันต์ ทรงเห็นกสิการทวาชพราหมณ์

ผู้ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัยคือพระอรหันต์ ทรงรู้ว่า ครั้นเราไปในที่นั้นแล้ว กถาจักเป็นไป ต่อแต่นั้น ในเวลาจบกถา พราหมณ์นั้นบวชแล้ว จักบรรลุพระอรหันต์ดังนี้แล้ว เสด็จไป ณ ที่นั้น ทรงยังกถาให้ตั้งขึ้นพร้อมแล้ว ได้ตรัสพระสูตรนี้.

ในพระสูตรนั้น คำว่า เอวมมุเม สุตฺ เป็นต้น อันท่านพระอานนท์ ถูกท่านพระมหากัสสปเถระ ผู้ทำกรรมสังคิติ ในมหาสังคิติกาลครั้งแรก ถามแล้ว จึงกล่าวแก่พระอรหันต์ ๕๐๐. คำว่า ข้าพเจ้าแลยมโถ และหว่านเป็นต้น อันกสิการทวาชะกล่าว. คำว่า คุณก่อนพราหมณ์ แม่เราก็โถและหว่านเป็นต้น อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส. คำนั้นแม่ทั้งหมดรวมเข้ากันเรียกว่า กสิการทวาชสูตร.

ในกสิการทวาชสูตรนั้น เอวํ ศัพท์ ในคำว่า เอวํ นี้มีอาการเป็นอรรถ มินิทัสสนะเป็นอรรถ มีอวธารณเป็นอรรถ. จริงอยู่ พระอานนท์ แสดงเนื้อความนี้ ด้วยเอวํศัพท์ที่มีอาการเป็นอรรถ พระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ละเอียดด้วยนัยต่างๆ มีอชฌาศัยหลายอย่างเป็นสมุฏฐาน ถึงพร้อมด้วยอรรถพยัญชนะ มีปาฏิหาริย์หลายอย่าง ลึกโดยธรรมอรรถ เทศนา และปฏิเวธ มีสภาพอันสัตว์ทั้งปวง ฟังเข้ากำหนดตามสมควรแก่ภาษาของตนๆ พระดำรัสนั้นใครจะสามารถรู้แจ่มแจ้งได้ โดยประการทั้งปวงเล่า โดยที่แท้ ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ คือแม้ข้าพเจ้าได้ฟังแล้ว โดยอาการหนึ่ง.

พระอานนท์เมื่อจะเปลื้องตนว่า ข้าพเจ้าไม่ใช่พระสยัมภู พระสูตรนี้ ข้าพเจ้าไม่ได้ทำให้แจ่มแจ้ง จึงแสดงไขพระสูตรทั้งสิ้น อันจะฟังกล่าวในบัดนี้

ด้วยเฝ้าศัพทซึ่งมีนิตัสสนะเป็นอรรถว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ ก็เฝ้าฟัง
แล้วอย่างนี้.

ด้วยเฝ้าศัพทมีอวชาณะเป็นอรรถ พระอนนทเมื่อกจะแสดงกำลัง
ทรงจำของตน อันสมควรแก่ภาวะที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสรรเสริญ แล้ว
อย่างนี้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระอนนทเป็นเอตทัคคะแห่งภิกษุ
ทั้งหลายผู้เป็นสาวกของเราที่เป็นพหูสูต มิคติ มิสติ มีริติ เป็น
อุปัฏฐากดังนี้ ยังความใคร่เพื่อจะฟังให้เกิดแก่สัตว์ทั้งหลายว่า ข้าพเจ้าได้
สดับมาอย่างนี้ และพระสูตรนั้น ฟังเห็นว่าไม่หย่อน ไม่ยิ่งโดยอรรถ หรือ
โดยพยัญชนะ คือ ไม่ฟังเห็นโดยประการอื่น อย่างนี้.

ในบทว่า เม สุตฺนี้ เม ศัพทมี มยา ศัพทเป็นอรรถ สุต
ศัพทมีโสตทวารวิญญาณเป็นอรรถ เพราะฉะนั้น จึงมีอธิบายว่า บทว่า **เอมเม**
สุตฺ ความว่า ข้าพเจ้าทรงจำแล้ว ด้วยโสตวิญญาณวิถิ ซึ่งมีโสตวิญญาณ
เป็นเบื้องหน้า อย่างนี้.

บทว่า **เอกํ สมยํ** ความว่า ในกาลครั้งหนึ่ง. บทว่า **ภควา** ได้แก่
ผู้มีภาคธรรม อธิบายว่า พระผู้มีโชคดี พระผู้ทรงจำแนก. บทว่า **มคเชสุ**
วิหริติ ความว่า พระราชากุมารทั้งหลาย ผู้เป็นชาวชนบท ชื่อว่า **มคธ**
ชนบทแม้หนึ่งเป็นที่อยู่ของพระราชากุมารเหล่านั้นเรียกว่า **มคธ** ตามศัพทที่
งอกขึ้น. ในชนบทแคว้นมคธนั้น. ก็อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวอย่างยืดยาว โดย
นัยมีอาทิอย่างนี้ว่า เพราะพระเจ้าเจติยราชตรัสเท็จถูกแผ่นดินสูบอันบุรุษทั้ง
หลายทูลว่า ขอพระองค์อย่าเสด็จเข้าสู่หลุม หรือเพราะบุรุษเมื่อค้นหาพระราชา

พระองค์นั้น ขุดแผ่นดินอยู่ ก็ถูกกล่าวว่ ท่านทั้งหลายอย่าทำหลุม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มกธ. ชอบใจคำใด ฟังถือคำนั้นเกิด.

บทว่า วิหริ ความว่า ทรงกำจัดความเบียดเบียนพระอิริยาบถหนึ่ง ด้วยพระอิริยาบถอื่น ทรงบริหารพระอัทธภาพอันไม่บอบช้ำ มีอธิบายว่า ทรงให้เป็นไปอยู่. หรือทรงนำไปซึ่งประโยชน์เกื้อกูลมีอย่างต่าง ๆ แก่สัตว์ทั้งหลาย ด้วยทิพวิหาร พรหมวิหาร หรือ อริยวิหาร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ประทับอยู่. บทว่า หริ มีอธิบายว่า นำเข้าไป น้อมเข้าไป ให้เกิด ให้เกิดขึ้น. จริงอย่างนั้น ในกาลใด สัตว์ทั้งหลาย ปฏิบัติผิดในกามทั้งหลาย ได้ยินว่า ในกาลนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ด้วยทิพวิหาร เพื่อทรงยังกุศลมูล คือ อโลกะ ให้เกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นว่า โฉนหนอ สัตว์ทั้งหลายเห็นปฏิบัตินี้แล้ว ยังความพอใจให้เกิดขึ้นในปฏิบัตินั้นแล้ว ฟังคลายกำหนดในกามทั้งหลาย.

ก็ในกาลใดสัตว์ทั้งหลายปฏิบัติผิด เพื่อความเป็นใหญ่ ในกาลนั้น ประทับอยู่ด้วยพรหมวิหาร เพื่อทรงยังกุศลมูล คือ อโทสะให้เกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นว่า โฉนหนอ สัตว์ทั้งหลายเห็นปฏิบัตินี้ ยังความพอใจให้เกิดขึ้นในปฏิบัตินั้น ฟังยังโทสะให้สงบด้วยอโทสะ.

ส่วนในกาลใด สัตว์ทั้งหลายบวชแล้ว ทะเลาะกันเรื่องธรรม ในกาลนั้น ประทับอยู่ด้วยอริยวิหาร เพื่อยังกุศลมูล คือ อโมหะให้เกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นว่า โฉนหนอ สัตว์ทั้งหลายเห็นปฏิบัตินี้ ยังความพอใจให้เกิดขึ้นในปฏิบัตินี้ ฟังยังโมหะให้สงบด้วยอโมหะ แต่ไม่ประทับอยู่ด้วยอิริยาบถวิหารในกาลไหน ๆ หามิได้ เพราะเว้นอริยวิหารนั้น ก็ไม่มีการบริหารพระอัทธภาพเลย. ความตั้งเขปในพระสูตรนี้มีเพียงเท่านี้ ส่วนความพิสดารข้าพเจ้า จักกล่าวในมงคลสูตรตวัณณา.

บทว่า ทกฺขินฺนาคิริสุมี ความว่า ภูเขานั้นไคตั้งล้อมกรุงราชคฤห์
ชนบทโดยทางใต้ของภูเขานั้น เรียกว่า ทกฺขินฺนาคิริ หรือบทว่า ทกฺขินฺนาคิริ
มีอธิบายว่า ในชนบทนั้น คำว่า ทกฺขินฺนาคิริ นั้นแล เป็นชื่อแม่แห่งวิหารใน
ชนบทนั้น.

บทว่า เอกนาลายํ พุราหุมนคามา เป็นชื่อของบ้านนั้นว่า
เอกนาลา. ก็พราหมณ์จำนวนมากอาศัยอยู่ หรือการเลี้ยงดูพราหมณ์นั้น มีอยู่
ในบ้านนี้ เพราะฉะนั้น บ้านนี้จึงเรียกว่า พราหุมนคามา.

บทว่า เตน โข ปน สมเยน ความว่า ในสมัยใด พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าทรงคู่อปราจิตบัลลังก์ ตรัสรู้เฉพาะ ซึ่งสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยม
ทรงประกาศพระบรมธรรมจักรแล้ว ทรงอาศัยพราหุมนคามา ชื่อเอกนาลา ใน
แคว้นมคธ ทรงรอความเฝ้ารอบแห่งอินทรีย์ของพราหมณ์ ประทับอยู่ ณ
ทกฺขินฺนาคิริมหาวิหาร โดยสมัยนั้น อธิบายว่า เป็นเหตุ. ก็นิบาต ๒ อย่างนี้
ในบทว่า โข ปน นี้ ฟังเห็นว่า เป็นเพียงให้บทเต็ม หรือมีการแสดง
อธิการอื่นเป็นอรรถ.

บทว่า กสิการทวาชสุต พุราหุมนสุต ความว่า พราหมณ์นั้น
เลี้ยงชีพด้วยการทำนา และโคตรของพราหมณ์นั้น ชื่อว่า การทวาชะ เพราะ
ฉะนั้น จึงเรียกอย่างนั้น.

บทว่า ปญฺจมตฺตานิ มีอธิบายว่า มัตต ศัพท์ ในบทนี้ว่า โภชน
มตฺตญฺจตฺตา ย่อมเป็นไปในประมาณฉนฺใด มัตต ศัพท์ ในบทนี้ว่า
ปญฺจมตฺตานิ ย่อมเป็นไปในประมาณ ฉนฺนั้น เพราะฉะนั้น การประกอบ

ไถประมาณ ๕๐๐ ไม่ขาด ไม่เกิน ได้แก่การประกอบไถ ๕๐๐. บทว่า
ปยุตฺตานิ ได้แก่ถูกประกอบแล้ว มีอธิบายว่า ประกอบแล้วด้วยไถที่วางไว้
บนคอทั้งหลายของโคพลีพัททั้งหลาย.

บทว่า วปฺปกาลเ ได้แก่ ในเวลาหว่าน มีอธิบายว่า ในเวลาเป็น
ที่หว่านพืช. วัปะเนในบทว่า วปฺปกาลเ นั้น มี ๒ อย่าง คือ กัลลวัปะ ๑
ปังสุวัปะ ๑ ปังสุวัปะ ท่านประสงค์ในพระสูตรนี้ และปังสุวัปะนั้นแล
เป็นการหว่านพืชมงคลในวันที่ ๑.

ในวัปะมงคลนั้นมีอุปกรณ์พร้อมดังนี้ โคพลีพัท ๓,๐๐๐ ตัว ถูก
ตระเตรียมไว้ โคพลีพัททั้งหมดสวมเขาที่ทำด้วยทอง กลีบที่ทำด้วยเงิน ทั้ง-
หมดประดับด้วยระเบียบขาว กลิ่นหอมด้วยกลิ่นทั้งหมด และเจิม ๕ แห่ง มี
อวัยวะน้อยใหญ่ครบบริบูรณ์ ถึงพร้อมด้วยลักษณะทุกอย่าง บางพวกดำเหมือน
ดอกอัญชัน บางพวกขาวเหมือนเงินยวง บางพวกแดงเหมือนแก้วประพาฬ
บางพวกลายเหมือนแก้วลาย. บุรุษไถนา ๕๐๐ ทั้งหมดนุ่งผ้าขาวใหม่ ประดับ
ด้วยระเบียบ วางเทริดดอกไม้บนจะงอยบ่าเบื้องขวา มีส่วนร่างกายลูบไล้ด้วย
น้ำหรรดาลและมโนศิลา. ไถหมวดละ ๑๐ ดำเนินการไถ ไถทั้งหลายมีหัว แอก
และปลักถักด้วยทอง ในไถที่หนึ่ง เทียมโคพลีพัท ๘ ตัว ในไถที่เหลือเทียม
โคพลีพัทไถละ ๔ ตัว โคพลีพัทที่เหลือนำมาเพื่อสับเปลี่ยนโคที่เหนื่อยล้า. ใน
หมวดหนึ่งมีเกวียนบรรจุพืชหมวดละ ๑ เล่ม มีคนไถหมวดละ ๑ คน มีคน
หว่านหมวดละ ๑ คน.

ก็พร้าหมั้นให้ไถหมวดแต่เช้าตรู่ อาบน้ำ ลูบไล้ด้วยของหอมทั้ง-
หลาย นุ่งผ้าราคา ๕๐๐ กหาปณะ ทำผ้าราคา ๑,๐๐๐ กหาปณะ เฉวียงบ่า

สวมแหวนนิ้วละ ๒ วง รวม ๒๐ วง สวมตุ้มหูสีหะที่หูทั้งสองและโพกผ้าโพกอย่างดี สวมสร้อยทอง ผู้อันพราหมณ์แวดล้อมแล้วตั้งการงาน. ลำดับนั้น นางพราหมณีของพราหมณ์นั้นให้หุงข้าวปายาสใส่ในภาชนะหลายร้อย ยกใส่เกวียนใหญ่ อบด้วยน้ำหอม ตกแต่งด้วยเครื่องอลังการทุกอย่าง มีหมูนางพราหมณีแวดล้อมแล้ว ไปสู่ที่การงาน. แม่เรือนของพราหมณ์ ก็ใส่ทาอย่างดี ด้วยของหอมทั้งหลาย ในที่ที่ปวงมีพิธีกรรมอันทำดีแล้ว ด้วยดอกไม้ทั้งหลาย และนาคียกชงปฏากพร้อมในที่นั้น ๆ. บุรุษเข้านานพร้อมกับบริชนและกรรมกรมี ๒,๕๐๐ คน ทั้งหมดนุ่งผ้าใหม่ และโภชนะแห่งข้าวปายาสก็เตรียมแล้ว สำหรับคนงานทั้งหมด.

ลำดับนั้น พราหมณ์สั่งให้ล้างถาดทองคำสำหรับใส่โภชนะที่ตนเองจะบริโภค บรรจุให้เต็มด้วยข้าวปายาส ประดับด้วยเนยใส น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เป็นต้น ให้กระทำนึ่งกลพิธีกรรม. นางพราหมณีถือภาชนะที่สำเร็จด้วยทอง เงิน สำริด และทองแดง สำหรับคนไถนาจำนวน ๕๐๐ นึ่งถือทัพพีทอง ไปเลี้ยงดูด้วยข้าวปายาส ฝ่ายพราหมณ์ให้กระทำพิธีกรรมเสร็จแล้ว ก็สวมรองเท้าทองที่ใส่แล้ว ถือไม้ทองที่ขัดแล้ว เทียวสั่งว่า จงให้ข้าวปายาสในที่นี้ จงให้เนยใสในที่นี้ จงให้น้ำตาลในที่นี้.

ในครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งในพระคันธกุฏินั้นเทียว ทรงรู้การเลี้ยงดูของพราหมณ์ ทรงดำริว่า นี่เป็นกาลเพื่อฝึกพราหมณ์ดังนี้แล้ว ทรงนุ่ง คาคบประคคเอน ทรงห่มผ้าสังฆาฏิ ทรงถือบาตร เสด็จออกจากพระคันธกุฏี ดุจนายสารถิผู้ฝึกบุรุษอันยอดเยี่ยม ฉะนั้น ด้วยเหตุนี้ ท่าน-

พระอานนท์ จึงกล่าวว่า ครั้งนั้นแล เป็นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
นุ่งแล้ว ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น นิบาตว่า **อถ** ส่องถึงการปรารภเพื่อจะกล่าวถึงข้อ
ความต่อไป. นิบาตว่า **โฆ** ลงในการทำบทให้เต็ม. บทว่า **ภควา** มีนัยที่
กล่าวแล้วนั้นแล. บทว่า **ปุพฺพพณฺหสมฺมย** ความว่า สมัยส่วนเบื้องต้นของวัน
อธิบายว่า ในเวลาเช้า. หรือ สมัยในเวลาเช้า ชื่อว่า ปุพฺพพณฺหสมฺมย มี
อธิบายว่า ขณะหนึ่งในตอนเช้า. ย่อมได้ทศิวาวิภักติในอัจฉนตสังโยคอย่างนี้.
บทว่า **นิวาเสตุวา** แปลว่า ทรงนุ่งแล้ว. บทว่า **นิวาเสตุวา** นั้นพึงทราบ
ด้วยอำนาจแห่งการประทับอยู่ในวิหารและการเปลี่ยนแปลง. จริงอยู่ พระผู้มี
พระภาคเจ้าไม่ประทับอยู่ ในก่อนแต่นั้น.

บทว่า **ปตฺตจิวริ อาทาย** ความว่า ทรงถือบาตรด้วยพระหัตถ์
ทั้งสอง ทรงถือจีวรด้วยพระวรกาย อธิบายว่า รับแล้ว ทรงแล้ว. เนื้อความ
แห่งบทว่า **ปตฺตจิวริ อาทาย** นั้น พึงทราบอย่างนี้ว่า ได้ยินว่า บาตร
อันสำเร็จด้วยศิลา มีสีเหมือนแก้วอินทนิล ย่อมมาสู่ท่ามกลางพระหัตถ์ทั้งสอง
ของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประสงค์จะเสด็จเข้าไปเพื่อบิณฑบาต เหมือนแมลงกู่
เข้าสู่ท่ามกลางกลีบปทุมทั้งสองที่บ้านแล้ว ฉะนั้น. ทรงรับโดยประการใด
ประการหนึ่ง เรียกว่า ทรงถือแล้ว เหมือนถือแล้ว หลีกไป ฉะนั้น.

บทว่า **เยน** ได้แก่ โดยทางใด. บทว่า **กมฺมนฺโต** ได้แก่ โอกาส
แห่งการทำการงาน. บทว่า **เตน** ได้แก่ โดยทางนั้น. บทว่า **อุปฺสงฺกมิ**
ได้แก่ เสด็จไปแล้ว. มีอธิบายว่า การงานของกสิภารทวาชพราหมณ์ มี
สมมติโดยทางใด เสด็จไปแล้วโดยทางนั้น.

ถามว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุอะไร ภิกษุทั้งหลายจึงไม่ติดตาม พระผู้มีพระภาคเจ้าเล่า? ข้าพเจ้าขอตอบว่า เพราะในกาลใด พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระประสงค์จะเสด็จเข้าไปในที่บางแห่ง เฉพาะพระองค์เดียว ในเวลา ภิกขาจาร ทรงปิดพระทวาร เสด็จเข้าไปในภายในพระคันธกุฎี แต่นั้นภิกษุทั้งหลายรู้ด้วยสัญญาณนั้นว่า วันนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า มีพระประสงค์จะเสด็จ เข้าบ้านแต่พระองค์เดียว ได้ทรงเห็นบุคคลที่ควรแนะนำบางอย่างแน่แท้ ภิกษุ เหล่านั้น ถือบาตรและจีวรของตน ทำประทักษิณพระคันธกุฎี ไหว้แล้วไปสู ภิกขาจาร ก็ในกาลนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำแล้วอย่างนี้ เพราะเหตุ นั้น ภิกษุทั้งหลายจึงไม่ติดตามพระผู้มีพระภาคเจ้า.

บทว่า เตน โข ปน สมเยน ความว่า โดยสมัยใด พระผู้มีพระภาค- เจ้าเสด็จเข้าไปยังที่การงาน โดยสมัยนั้น การเลี้ยงดูของพราหมณ์นั้น กำลัง เป็นไปอยู่ อธิบายว่า การแจกจ่ายภัตกำลังเป็นไปอยู่ ดังที่ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้ว ในตอนต้นว่า นางพราหมณีธิดาภานะที่สำเร็จด้วยทอง เงิน สารีด และ ทองแดง สำหรับคนไถนาจำนวน ๕๐๐ นั่งถือทัพพีทอง ไปเลี้ยงดูด้วยข้าว ปายาสดังนี้ ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปถึงที่เลี้ยงดู. ถามว่า เพราะเหตุอะไร ตอบว่า เพราะเพื่อทรงกระทำการอนุเคราะห์พราหมณ์.

จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปยังที่เลี้ยงดู เพราะพระองค์มี พระประสงค์เพื่อเสวย อุบรูษกำพร้าหามีได้ เพราะพระราชาศากยะและโกลิยะ ฝ่ายละ ๘๒,๐๐๐ พระองค์ ล้วนเป็นพระญาติของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระญาติ เหล่านั้น อาจเพื่อถวายภัตประจำด้วยสมบัติของตนได้ แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า

ไม่ได้ทรงผนวช เพื่อประโยชน์แก่ภัทร บัณฑิตพึงทราบว่ ก็โดยที่แท้ พระองค์ทรงบริจาคนหาบริจาคน ๕ ประการ ทรงบำเพ็ญพระบารมีทั้งหลาย ตลอดสองไขยไม่น้อย ทรงผนวชแล้ว ด้วยพระดำริว่า เราพ้นแล้ว จักให้พ้น เราฝึกแล้ว จักฝึก เราดับแล้ว จักให้ดับ ดังนี้ เพราะฉะนั้น เมื่อจะยังคนอื่น ให้พ้นและให้ดับ เพราะความที่พระองค์เป็นผู้พ้นแล้ว และดับแล้ว จึงเสด็จ เทียวไปในโลก เสด็จเข้าไปถึงที่เลี้ยงดู เพื่อทรงกระทำอนุเคราะห์แก่พราหมณ์.

บทว่า เอกมุนุต ในคำว่า อุปสงกมิตฺวา เอกมุนุต อฏฐาติ

นั้น เป็นการแสดงถึงภาวนปุงสกคิงค์. มีอธิบายว่า ณ โอกาสหนึ่ง ณ ช้างหนึ่ง หรือว่า เป็นเหตุยวักตติ ลงในอรรถแห่งสัตตมวีภักตติ. ได้ประทับยืนในที่ใกล้ พอที่พราหมณ์จะเห็นได้ คือ ในที่จะฟังกถาได้ ได้แก่ในที่สูง ซึ่งพราหมณ์ มองเห็นพระองค์ยืนได้ ก็ครั้งประทับยืนแล้ว ทรงเปล่งแสงสว่างแห่งพระวรกาย อันสว่างยิ่งกว่าแสงสว่างพระจันทร์และพระอาทิตย์ตั้งพันดวง เหมือน กรงทอง โดยรอบประมาณ ๘๐ สอก ซึ่งครอบงำแล้ว ทำให้ฝาโรงงาน ต้นไม้ และก้อนดินเหนียวที่ไถแล้วเป็นต้น เป็นเหมือนสำเร็จแล้วด้วยทอง.

ครั้งนั้น มนุษย์ทั้งหลายบริโภคนข้าวปายาสแล้ว เห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับยืนอยู่ในที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ซึ่งมีพระวรกายประดับด้วยลักษณะอัน ประเสริฐ ๓๒ ประการ อันมีอนุพยัญชนะ ๘๐ เป็นบริวาร มีพระพาหุทั้งคู่ รุ่งเรืองด้วยแสงสว่างวาหนึ่งล้อมรอบ มีพระสิริเปล่งปลั่งด้วยพระเกตุมาลานำดู ยิ่งนัก คุจสระสะพรั่งด้วยดอกปทุม รุ่งเรืองด้วยพระสิริคจหมู่ดาวที่ระยิบระยับ ด้วยขำยรัศมี ทำให้ห้องฟ้ารุ่งเรือง คุจพระอาทิตย์ส่องแสงเหนือยอดคจเขาทอง

ฉะนั้น ล้างมือและเท้าแล้ว ประคองแล้วประคองอีก ซึ่งอัญชลี ได้ยื่นแวดล้อมแล้ว กสิการทวาชพราหมณ์ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับยืนเพื่อบิณฑบาต อันมนุษย์เหล่านั้นแวดล้อมแล้วอย่างนี้แล ครั้นเห็นแล้วจึงทูลคำนี้อะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระสมณะ ข้าพระองค์แล ย่อมไถและหว่าน ดังนี้.

ถามว่า ก็เพราะเหตุอะไร พราหมณ์นี้จึงกล่าวอย่างนี้ เพราะความไม่เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้นำเลื่อมใสรอบด้าน อันพึงเลื่อมใส แม้ถึงแล้ว ซึ่งการฝึกและสมณะอันอุดม หรือว่า เพราะแม่เตรียมข้าวยาสุ แก่ชน ๒,๕๐๐ คน แล้วตระหนี่ด้วยภิกษาทัพพีหนึ่ง.

ตอบว่า ไม่ใช่แม่โดยประการทั้งสอง โดยที่แท้แล พราหมณ์นั้น เห็นชนผู้ไม่อ้อมด้วยการดูพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ทั้งการงาน จึงมีความไม่พอใจว่า เสด็จมาเพื่อทำการงานของเราให้เลื่อมเสีย เพราะฉะนั้น จึงกล่าวอย่างนั้น และพราหมณ์นั้น เห็นสมบัติแห่งลักษณะของพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงมีความดำริว่า ถ้าสมณะนี้ประกอบการทำงานทั้งหลายไซ้ร้ ก็จะได้เป็นเหมือนแก้วจุฬามณีในศิระะ ในชมพูทวีปทั้งสิ้น ประโยชน์ชื่ออะไร ของพระสมณะนั้น จักสำเร็จ ด้วยประการดังนี้ พระสมณะนั้น จึงไม่ประกอบการทำงานทั้งหลาย เพราะความที่ตนเป็นคนเกียจคร้าน เทียวเพื่อบิณฑบาตในที่ทั้งหลายมีวัปปมงคลกาลเป็นต้นมาบริโภค เทียวไปจนร่างกายอ้วนพี ด้วยเหตุนี้ กสิการทวาชพราหมณ์จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระสมณะ ข้าพระองค์แล ย่อมไถและหว่าน ครั้นไถและหว่านแล้วย่อมบริโภค ดังนี้. อธิบายว่า การงานทั้งหลายของข้าพระองค์ย่อมไม่เลื่อมเสีย พระองค์เป็นผู้ไม่ถึงพร้อมด้วยลักษณะเหมือนอย่างนั้น. อธิบายว่า ข้าแต่พระสมณะ แม้พระองค์ ฯลฯ จักบริโภค ประโยชน์อะไร ไม่พึงสำเร็จแก่พระองค์ผู้ถึงพร้อมด้วยลักษณะอย่างนี้เล่า.

อนึ่ง กสิการทวาทพราหมณ์นี้ ได้สดับมาว่า ได้ยินว่า พระกุมารอุบัติในศากยราชตระกูล พระองค์ทรงสละจักรพรรดิราชสมบัติ ทรงผนวช เพราะฉะนั้น จึงรู้ในบัดนี้ว่า พระกุมารนั้น คือพระสมณะนี้ เมื่อจะทำการคัดค้านว่า ได้ยินว่า พระองค์ทรงสละจักรพรรดิราชสมบัติ เสด็จออกบวชแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระสมณะ ข้าพระองค์แล ดังนี้.

อนึ่ง พราหมณ์นี้เป็นคนมีปัญญาเฉียบแหลม ย่อมไม่กราบทูลกระทบ พระผู้มีพระภาคเจ้า แต่เห็นพระรูปสมบัติของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว เมื่อจะกล่าวสรรเสริญพระปัญญาสมบัติ จึงกราบทูลอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระสมณะ ข้าพระองค์แล ดังนี้ แม้เพื่อให้กลายเป็นไป แต่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงความที่พระองค์ทรงเป็นขวานาผู้เลิศในโลกพร้อมกับเทวโลก ด้วยอำนาจแห่งเวไนยสัตว์ จึงตรัสว่า คุณก่อนพราหมณ์ แม่เราแล ดังนี้.

ลำดับนั้น พราหมณ์ได้เกิดความคิดว่า สมณะนี้ตรัสว่า เราก็คือและหว่าน ดังนี้ เราไม่เห็นเครื่องมือสำหรับทำนามิถกและไถเป็นต้น อันโอฬารของสมณะนั้น สมณะนั้นพูดเท็จหรือไม่หนอ จึงขำเลื่อมดูพระผู้มีพระภาคเจ้า ตั้งแต่พื้นพระบาท จนถึงปลายพระเกศา รู้สมบัติคือลักษณะอันประเสริฐ ๓๒ อย่าง ของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เพราะความที่ตนมีอิทธิฤทธิ์กระทำแล้วในอังกิชา คิดว่า นั่นไม่ใช่ฐานะ ไม่ใช่โอกาส ที่สมณะเห็นปานนี้ จะพึงพูดเท็จ ในทันใดนั้นเทียว ก็เกิดมานะมาก ละการพูดว่า สมณะ ในพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ทูลร้องเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยพระโคตร จึงกราบทูลว่า ก็ข้าพระองค์ย่อมไม่เห็นแอกของท่านพระโคตมเลย. พราหมณ์มีปัญญา

เทียบแหลม กราบหลุอย่างนี้แล้ว ก็รู้ว่า พระสมณะนี้ ตรี้อย่างนี้ หมายถึง เนื้อความลึกซึ้ง ประสงค์จะรู้เนื้อความที่หลุถาม ได้หลุถามพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยคาถา ด้วยเหตุ นั้น ท่านพระอนนทิจึงกล่าวว่ ลำดับนั้น กสิภรทวษ- พรหณณได้หลุถามพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถา ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่ คากาย ได้แก่ ด้วยคำที่กำหนดแล้ว ด้วยอักษรบท. บทว่ อขุณณากสิ ความว่ ได้กล่าวแล้ว. พรหณณเมื่อ หลุถามถึงการประกอบเครื่องมือของการทำนามิแอกและไถเป็นต้น จึงหลุว่า ไถ ดังนี้ ในคากานั้น. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงพระพุทธานุภาพ ซึงเป็นอนุภาพของพระพุทเจ้าทั้งหลาย ประกอบด้วยการเปรียบเทียบบุพ- ทรรมอย่างไร เมื่อจะทรงบัญญัติด้วยรูปทรรม อันเปรียบเทียบด้วยบุพทรรม จึงตรัสว่ ศรัทธาเป็นพีช.

ถามว่ ก็การเปรียบเทียบด้วยบุพทรรมในคากานี้เป็นอย่างไร พระ- ผู้มีพระภาคเจ้าอันพรหณณหลุถามถึงการประกอบเครื่องมือของการทำนามิแอก และไถเป็นต้น แล้วมิใช่หรือ ? ก็เมื่อเป็นเช่นนั้นแล เมื่อจะให้พรหณณรู้ด้วย การเปรียบเทียบพีชที่ไม่ได้หลุถาม จึงตรัสว่ ศรัทธาเป็นพีช และเมื่อเช่นนั้น มิอยู่ กคานี้ ก็ไม่มีอนุสนธิ์นั้นเทียว.

ตอบว่ กคากของพระพุทเจ้าทั้งหลาย ซือว่ ไม่มีอนุสนธิ์ หามิไม่ ทั้งไม่ยกตรัสถึงการเปรียบเทียบด้วยบุพทรรมด้วยก็หามิได้ ก็บัณฑิตพึงทราบ อนุสนธิ์ในพระสุตนี้อย่างนี้ ด้วยว่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ถูกพรหณณนี้หลุถาม ถึงไถด้วยอำนาจแห่งเครื่องมือของการทำนามิแอกและไถเป็นต้น พระองค์ไม่

ตรัสเล็งว่า สิ่งนี้ ไม่ได้ถาม ด้วยความอนุเคราะห์พราหมณ์ เมื่อทรงแสดงไถ
จำเดิมแต่ต้น เพื่อให้พราหมณ์รู้ไถ ซึ่งมีมูล มีอุปการะ มีเครื่องมือ มีผล
จึงตรัสว่า ศรัทธาเป็นพืช จริงอยู่ พืชเป็นมูลแห่งการไถ โดยจะพึงทำในเมื่อ
พืชนั้นมี โดยไม่พึงกระทำในเมื่อพืชนั้นไม่มี และโดยพึงกระทำตามประมาณ
แห่งพืชนั้น ครั้นเมื่อพืชมี ชาวนาทั้งหลายจึงทำการไถ เมื่อพืชไม่มี ก็ไม่
ทำการไถ ตามประมาณแห่งพืช ชาวนาทั้งหลายผู้ฉลาด ย่อมไถนาด้วยหวังว่า
ขอพืชอย่าพรั่ง ข้าวกล้าของพวกเขาอย่าเสื่อม ว่าขอพืชอย่าเกิน ความ
พยายามของพวกเขาอย่าสูญเปล่า ก็เพราะพืชนั้นแล เป็นมูล เพราะฉะนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงไถจำเดิมแต่ต้น ทรงให้พราหมณ์รู้บุพกรรม
แห่งไถของพระองค์ โดยเปรียบเทียบกับพืชอันเป็นบุพกรรมแห่งไถของ
พราหมณ์ จึงตรัสว่า ศรัทธาเป็นพืช พึงทราบการเปรียบเทียบกับบุพกรรม
ในพระสูตรนี้ ด้วยประการฉะนี้.

หากมีคำถามว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสธรรมที่พราหมณ์ทูลถาม
เท่านั้น ภายหลังไม่ตรัสธรรมที่พราหมณ์ไม่ทูลถาม เพราะเหตุอะไร ?

ตอบว่า เพราะพระองค์ทรงมีอุปการะแก่พราหมณ์ และเพราะพระองค์
เป็นผู้สามารถในการเชื่อมพระธรรม ก็พราหมณ์นี้มีปัญญา แต่ขาดศรัทธา
เพราะตนเกิดในตระกูลมิจฉาทิฎฐิ และคนที่ขาดศรัทธาแต่มีปัญญา ไม่ปฏิบัติใน
สิ่งที่ไม่เป็นวิสัยของตน ตามศรัทธาของคนเหล่านี้ ย่อมไม่บรรลुकุณวิเศษ ก็
ศรัทธาของพราหมณ์นั้น แม้มีลักษณะเพียงความไม่เลื่อมใสในการไปปราศกิเลส
และการลุกขึ้นตามกาล ก็ทรพลง เป็นไปพร้อมกับปัญญาที่มีกำลังย่อมไม่ทำความ

สำเร็จประโยชน์ คุณโคเทียมในแอกอันเดียวกันกับช้าง เพราะฉะนั้น ศรัทธาของพราหมณ์นั้น ยังมีอุปการะ เนื้อความนี้ อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยังพราหมณ์นั้นให้ตั้งอยู่ในศรัทธา อันจะพึงตรัสแม่ภายหลัง แต่ตรัสก่อน เพราะความที่พราหมณ์นั้นยังมีอุปการะ อย่างนี้ เหมือนตรัสไว้แม่ในที่อื่น เพราะความที่พระองค์ทรงฉลาดในเทศนาว่า ศรัทธาย่อมรวบรวมเสปียง และว่า ศรัทธาเป็นเพื่อนสองของคน และว่า ศรัทธาเป็นทรัพย์ประเสริฐสุดของบุรุษในโลกนี้ และว่า คนย่อมข้ามโอชะได้ด้วยศรัทธา และว่า มหานาคมีศรัทธาเป็นมือ และว่า คุณก่อนกิกษุทั้งหลาย พระอริยสาวกผู้มีศรัทธาแล ดังนี้. ฝนมีอุปการะแก่พืชนั้น ฝนนั้นพระองค์ตรัสในลำดับแห่งศรัทธานั้นแล้ว จึงเป็นการเหมาะสม เนื้อความนี้ พระองค์ควรตรัสแม่ในภายหลัง แต่ตรัสไว้ก่อน เพราะความที่พระองค์เป็นผู้สามารถเชื่อมธรรมด้วยประการฉะนี้. และธรรมอื่นมีงอนไถและเชือกเป็นต้น มีวิธีอย่างนี้.

ในพระสูตรนั้น ศรัทธามีความเลื่อมใสพร้อมเป็นลักษณะ หรือมีการหยั่งลงเป็นลักษณะ มีการวิ่งไปเป็นรส มีการน้อมใจเชื่อเป็นปัจจุปัญฐาน หรือมีการไม่ขุ่นมัวเป็นปัจจุปัญฐาน มีโศดาปัตตติยคะเป็นปัทมฐาน หรือมีธรรมควรเชื่อเป็นปัทมฐาน เป็นความเลื่อมใสของจิต เหมือนความใสของวัตถุมีกระจกหรือพื้นน้ำเป็นต้น เป็นที่ส่องใสของสัมปยุตตธรรมทั้งหลาย คุณแก้วมณีอันยังน้ำให้ใส เป็นที่ส่องใสของน้ำฉะนั้น.

บทว่า พืช ได้แก่ พืช ๕ ชนิด คือ มูลพืช ขันธพืช ผลุพืช อัคคพืช พืชพืชเป็นที่ ๕. พืชนั้นแม้ทั้งหมด ย่อมถึงการนับว่าพืชทั้งนั้น เพราะอรรถว่างอกขึ้น เหมือนอย่างท่านกล่าวไว้ว่า ก็นั่นชื่อว่า พืช เพราะ

อรรถว่างอกขึ้น. ในพีชเหล่านั้น พีชอันเกิดแต่รากแห่งการไถของพราหมณ์
ย่อมทำกิจ ๒ อย่างคือ ขึ้นต่ำดำรงอยู่ด้วยราก ขึ้นสูงออกหน่อ ฉันทิ ศรัทธา
อันเป็นรากแห่งการไถของพระผู้มีพระภาคเจ้า ขึ้นต่ำดำรงอยู่ด้วยรากคือศีล
ขึ้นสูงออกหน่อสมณะและวิปัสสนา ฉันทิ.

อนึ่ง พีชนั้นนครสแห่งดิน รสแห่งน้ำ ด้วยราก ย่อมเจริญด้วยก้าน
เพื่อรับความแ่รอบแห่งธาตุชาติ ฉันทิ ศรัทธา นี้ก็ฉันทิ รับประทานคือสมณะ
และวิปัสสนา ด้วยรากคือศีล ย่อมเจริญด้วยก้านคืออริยมรรค เพื่อรับความ
แ่รอบแห่งอริยผล.

อนึ่ง พีชนั้นตั้งอยู่ในดินดี ถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ด้วยราก
หน่อ ใบ ก้าน ลำต้น และใบเหลือง ยังน้ำมันให้เกิดขึ้นแล้ว ย่อมสำเร็จเป็น
รวงข้าวสาลีอันเต็มด้วยผลข้าวสาลีมีใช้น้อย ฉันทิ ศรัทธา นี้ก็ฉันทิ ดำรง
อยู่ในจิตสันดานแล้ว ถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ด้วยศีลวิสุทธิติ จิตตวิสุทธิติ
ทิฐิวินิสุทธิติ กังขาวิตรณวิสุทธิติ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิติ และปฏิบัติญาณ-
ทัสสนวิสุทธิติ ยังน้ำมันคือญาณทัสสนวิสุทธิติให้เกิดขึ้นแล้ว ย่อมให้สำเร็จ
พระอรหัตผลอันเต็มด้วยปฏิสัมภทาธรรมมีใช้น้อย เพราะเหตุฉันทิ พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าจึงตรัสว่า ศรัทธาเป็นพีช ดังนี้.

ในข้อนี้ พึงมีคำถามว่า ครั้นเมื่อกุศลธรรมมากกว่า ๕๐ อย่าง
เกิดรวมกัน เพราะเหตุใด พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ศรัทธาเป็นพีชเล่า ?

ตอบว่า เพราะศรัทธาทำหน้าที่พีช จริงอยู่ ในธรรมเหล่านั้น วิญญาณ
เท่านั้น ย่อมทำหน้าที่รู้แจ้ง ฉันทิ ศรัทธาย่อมทำหน้าที่พีชฉันทิ เพราะ

ศรัทธานั้น เป็นรากเหง้าแห่งกุศลทั้งปวง เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า คนเกิดศรัทธาย่อมเข้าไปหา เมื่อเข้าไปหาย่อมนั่งใกล้ เมื่อนั่งใกล้ ย่อมเงี้ยวเงี้ยวแล้ว ย่อมฟังธรรม ครั้นฟังแล้ว ย่อมทรงธรรม ย่อมใคร่ครวญอรรถแห่งธรรมทั้งหลายที่ทรงแล้ว เมื่อใคร่ครวญอรรถ ธรรมทั้งหลายย่อมทนต่อการเพ่ง เมื่อมีการทนต่อการเพ่งธรรม จันตะย่อมเกิด ผู้เกิดจันตะแล้ว ย่อมอุตสาหะ ครั้นอุตสาหะแล้ว ย่อมเทียบเคียง ครั้นเทียบเคียงแล้วย่อมตั้งมั่นเป็นผู้มีตนตั้งมั่นแล้ว ย่อมทำให้แจ้ง ซึ่งปรมัตตสัจจะด้วยกาย และย่อมเห็นทางตลอด ซึ่งปรมัตตสัจจะนั้นด้วยปัญญา ดังนี้*

ธรรมใดย่อมแผดเผาอกุศลธรรมทั้งหลายและกาย เพราะเหตุนี้ ธรรมนั้น จึงชื่อว่า ตบะ ความเพียร คำว่า ตบะนั้น เป็นชื่อแห่งอินทริยสังวร วิริยธุดงค์ และการบำเพ็ญทุกรกิริยา ก็อินทริยสังวรท่านประสงค์เอาในพระสุตตันนี้. บทว่า วุฏฺฐิ ได้แก่ ฝนหลายอย่าง มีฝนในฤดูฝน และลมฝนเป็นต้น. ฝนในฤดูฝนท่านประสงค์เอาในพระสุตตันนี้. เหมือนอย่างว่า พืชอันฝนในฤดูฝนอนุเคราะห์ดีแล้ว และข้าวกล้าซึ่งมีพืชเป็นมูลของพราหมณ์ ย่อมงอกงามไม่เหี่ยวแห้ง ย่อมถึงความสำเร็จจันใด ศรัทธาอันอินทริยสังวรอนุเคราะห์ดีแล้ว และธรรมทั้งหลายมีศีลเป็นต้น ซึ่งมีศรัทธาเป็นมูลของพระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมงอกงาม ย่อมไม่เหี่ยวแห้ง ย่อมถึงความสำเร็จจันนั้น เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ตบะคือความเพียรเป็นฝน ดังนี้.

ก็ เม ศัพท์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในบทว่า ปญฺญา เม ดังนี้ นั้น ผู้ศึกษาพึงประกอบในบทแม่เหล่านี้ว่า สทฺฐา เม พิชฺ คโป เม วุฏฺฐิ

* ม.ม. จงกีสุตต ๕๘๔.

แปลว่า ศรัทธาของเราเป็นพืช ความเพียรของเราเป็นฝน ดังนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอะไรด้วยบทนี้ พระองค์ทรงแสดงว่า คุณก่อนพราหมณ์เมื่อพืชอันท่านหว่านแล้ว ถ้ามีฝน ก็เป็นการดี ถ้าไม่มีฝน แม้น้ำอันท่านจะต้องให้ ฉันทโค เมืองอนโลกคือหิริ แยกและโลกคือปัญญา เราทำรวมกันกับเชือกคือใจ เทียมโคพลีพท์คือความเพียร แทะงด้วยปลุกคือสติ หว่านพืชคือศรัทธา ในนาคคือจิตสันดานของตน ชื่อว่าความไม่มีฝนไม่มี ก็ตบะคือความเพียรติดต่อสม่ำเสมอของเรา นี้ เป็นฝน.

ชื่อว่า ปัญญา เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า เป็นเครื่องรู้ชัดของบุคคลหรือบุคคลย่อมรู้เอง. ปัญญานั้นมีหลายอย่าง ต่างโดยกามาวจรเป็นต้น ก็มีรรคปัญญาพร้อมกับวิปัสสนา ทรงพระประสงค์เอาในกาลานี้. บทว่า **ยุคนงคฺฉ** ได้แก่ แยกและโลก ชื่อว่า **ยุคนงคฺฉ** แปลว่า แยกและโลก. ก็แยกและโลกของพราหมณ์ ฉันทโค ปัญญาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็มีแม้ ๒ อย่าง ฉันทนั้น.

ในกาลานี้ แยกเป็นอุปนิสัยของงอนโลก ย่อมอยู่ข้างหน้าเนื่องกับงอนโลก เป็นนิสัยของเชือกทั้งหลาย ย่อมทรงไว้ซึ่งการไปร่วมกันของโคพลีพท์ทั้งหลาย ฉันทโค ปัญญาก็ฉันทนั้น เป็นอุปนิสัยของธรรมทั้งหลายมีหิริเป็นประมุข เหมือนอย่างที่เราได้เห็นว่า ธรรม (กุศล) ทั้งหมดมีปัญหาเป็นอย่างไร และว่า ก็บัณฑิตผู้ฉลาดทั้งหลายกล่าวว่า ปัญญาประเสริฐที่สุด คุณเดือนประเสริฐกว่าดาวทั้งหลายฉะนั้น และปัญญาอยู่หน้าของกุศลธรรมทั้งหลาย เพราะอรรถว่า เป็นหัวหน้า เหมือนอย่างที่เราได้เห็นว่า สัตถ์ แม่สรีและธรรมของสัตบุรุษย่อมคล้อยตามคนมีปัญหา ปัญญาชื่อว่าเนื่องกับงอนโลก เพราะไม่

เกิดขึ้นโดยปราศจากหิริ เป็นนิสัยของเชือกทั้งหลาย โดยเป็นนิสัยขึงจ้ายแห่งเชือกคือสมาธิ กล่าวคือใจ ย่อมทรงไว้ซึ่งการไปโดยร่วมกันแห่งโคพลีพท คือความเพียร เพราะปฏิเสธการปรารภความเพียรจัดและความย่อหย่อนเกินไป.

ก็ไถประกอบกับผาดแล้ว ย่อมทำลายก้อนดิน ในเวลาไถย่อมชำแรก วัชพืชที่มีราก ฉันไค ปัญญาที่ประกอบด้วยสติก็ฉันนั้น ย่อมทำลายก้อนแห่ง อารมณ์อันมีหน้าที่ประชุมความสืบทอดแห่งธรรมทั้งหลาย ในเวลาวิปัสสนา ย่อมชำแรกการสืบทอดแห่งกิเลสมูลทั้งหมด ก็ปัญญานั้นแล เป็นโลกุตรอย่างเดียว และปัญญานอกนี้พึงเป็นโลกียะ ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ปัญญาของเราเป็นแอกและไถ ดังนี้.

ชื่อว่า หิริ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า เป็นเครื่องละอายของบุคคล หรือบุคคลย่อมละอายเอง คือเกลียดความเป็นไปแห่งอกุศล โอตตบปะเป็นอัน ถือเอาแล้วเทียว โดยความเป็นธรรมไปร่วมกันกับหิริศัพท์นั้น. บทว่า อีสา ได้แก่ ท่อนไม้ที่ทรงแอกและไถไว้. เปรียบเหมือนงอนไถของพราหมณ์ ย่อมทรงไว้ซึ่งแอกและไถ ฉันไค หิริแม่ของพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ฉันนั้น ชื่อว่า ย่อมทรงไว้ซึ่งแอกและไถ กล่าวคือโลกียปัญญาและโลกุตรปัญญา เพราะเมื่อ หิริไม่มี ปัญญาก็ไม่มี แอกและไถที่เนื่องด้วยงอนไถ ย่อมทำหน้าที่ไม่ให้หวั่นไหว ไม่ย่อหย่อน ฉันไค ก็ปัญญาอันเนื่องด้วยหิริก็ฉันนั้น ย่อมทำหน้าที่ไม่ให้หวั่นไหว ไม่ย่อหย่อน ไม่เคลื่อนกล่นด้วยความไม่มีหิริ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า หิริ เป็นงอนไถ ดังนี้.

ชื่อว่า มโน ด้วยอรรถวิเคราะห์ว่า ย่อมรู้ คำว่า มโน นั้นเป็นชื่อ ของจิต ก็สมาธิที่ประกอบพร้อมด้วยจิตนั้น โดยใจเป็นประธาน ทรงพระ-

ประสงค์เอาในคานานี้. บทว่า โยตุตฺ ได้แก่ เครื่องผูกคือเชือก. เชือกนั้น มี ๓ อย่าง คือ เชือกผูกแอกกับงอนไถ ๑ เชือกผูกโคพลีพท์ทั้งหลายกับ แอก ๑ เชือกผูกโคพลีพท์ทั้งหลายกับสารถิ ๑. ในเชือก ๓ อย่างนั้น เชือก ของพราหมณ์ทำงอนไถ แอก และโคพลีพท์ทั้งหลายให้เกี่ยวเนื่องกัน ย่อม ยังกิจของตนสำเร็จ ฉันทิใด สมาธิของพระผู้มีพระภาคเจ้าผูกกรรมคือ หิริ ปัญญา และวิริยะเหล่านั้นทั้งหมดเกี่ยว ให้เป็นอารมณ์เดียว โดยความเป็น กรรมไม่ฟุ้งซ่าน ฉันทินั้น เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ใจ เป็นเชือก ดังนี้.

ชื่อว่า สติ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า เป็นเครื่องระลึกของบุคคล หรือ บุคคลระลึกถึงประโยชน์ที่ทำไว้แล้วนานเป็นต้นได้ด้วยตนเอง. สตินั้นมีความ ไม่หลงลืมเป็นลักษณะ. ธรรมชาติโดยย่อมาให้คิดแตก เพราะเหตุนี้ ธรรมชาติ นั้นชื่อว่า ผาล. บุคคลย่อแถมด้วยวัตถุนี้ เพราะเหตุนี้ วัตถุนี้ชื่อว่า ปาจนํ ปฏัก ปฏักนั้นเรียกว่า ปาจนํ (ปฏัก) ในคานานี้. คำว่า ปาจนํ นั้น เป็นชื่อของวัตถุสำหรับแถม (ปฏัก). ผาลและปฏัก ชื่อว่า ผาลปาจนํ. ก็ผาลและปฏักของพราหมณ์ฉันทิใด สติอันประกอบด้วยวิปัสสนา และประกอบ ด้วยมรรคของพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ฉันทินั้น.

ในข้อนี้ ผาลย่อตามรักษาไถ และไปข้างหน้าของไถนั้น ฉันทิใด สติก็ฉันทินั้นเป็นคติของกุศลกรรมทั้งหลาย ระลึกพร้อมอยู่ หรือให้อารมณ์ ทั้งหลายปรากฏขึ้นอยู่ ชื่อว่า ย่อมรักษาไถคือปัญญา. จริงอย่างนั้น สติ ท่านเรียกว่า อารักขา คุณในประโยชน์มีอาทิว่า ภิกษุอยู่ด้วยจิตอันมีสติเป็น เครื่องอารักขา ดังนี้ และย่อหน้าปัญญานั้น ด้วยอำนาจความไม่หลงลืม

* ที. ปา. ๒๗๕. สตารุเขน เจตสา สมนาคโต วิหริติ.

เพราะปัญญาย่อมรู้ชัด ซึ่งธรรมทั้งหลายที่มีสติสังสมแล้ว ย่อมไม่รู้ชัดซึ่งธรรม
ทั้งหลายที่มีสติหลงลืมแล้ว. เหมือนอย่างว่า ปฏัก แสดงอยู่ ซึ่งภัยคือการแทง
แก่โคพลิพัททั้งหลาย ย่อมไม่ให้หยุด และย่อมห้ามไปนอกทาง ฉันได
สติก็ฉันนั้น แสดงอยู่ซึ่งภัยในอบาย แก่โคพลิพัทคือวิริยะ ย่อมไม่ให้จมอยู่
ในความเกียจคร้าน ย่อมห้ามอโคจรทั้งหลาย กล่าวคือการกามคุณ ครั้นห้ามแล้ว
ย่อมให้ประกอบในกรรมฐาน และย่อมห้ามการไปนอกทาง เพราะฉะนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า สติเป็นผลและปฏักของเรา ดังนี้.

บทว่า กายคุตุโต ความว่า คຸ້มครองด้วยกายสุจิริต ๓ อย่าง.
บทว่า วชิคุตุโต ความว่า คຸ້มครองด้วยวจิสุจิริต ๔ อย่าง. ปาฏิโมกสังวรศีล
ตรัสแล้ว ด้วยคำมีประมาณเท่านี้. ในบทว่า อาหาร อุทเร ยโต นี้
สำรวมคือสำรวมพร้อมแล้ว อธิบายว่า มีอุปกิเลสไปปราศแล้ว ในปัจฉัยแม้
๔ อย่าง เพราะความที่ปัจฉัยทั้งหมดตรงสงเคราะห์แล้ว ด้วยอาหารเป็น
ประธาน. อาชีวาปาริสุทธิศีล ตรัสแล้วด้วยบทนี้. บทว่า อุทเร ยโต
ความว่า สำรวม คือ สำรวมพร้อมแล้วในท้อง คือ บริโภคมีกำหนด มี
อธิบายว่า รู้ประมาณในอาหาร. ปัจฉัยปฎิเสวนศีล ตรัสแล้วด้วยความเป็นผู้รู้
ประมาณในโภชนะเป็นประธาน ด้วยบทนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอะไร ด้วยบทนั้น ทรงแสดงว่า คู่ก่อน
พรหมณ์ ท่านหว่านพืชแล้ว ย่อมทำรั้วหนาม รั้วไม้ หรือล้อมกำแพง
เพื่อรักษาข้าวกล้า ด้วยรั้วนั้น ผูกโค กระบือและเนื้อ เมื่อไม่ได้การเข้าไป
ย่อมไม่แย่งกินข้าวกล้าของท่าน ฉันได เราก็ฉันนั้น หว่านพืชคือศรัทธา

นั้นแล้ว ทำการล้อม ๓ อย่าง อันสำเร็จแต่การคุ้มครองกาย วาจา และอาหาร เพื่อรักษาข้าวกล้า คือ กุศลอันมีประการต่าง ๆ ด้วยการล้อมนั้น ผุงโค กระบือและเนื้อ คือ อกุศลธรรมมีรากะเป็นต้น เมื่อไม่ได้การเข้าไป ย่อมไม่แย่งกินข้าวกล้า คือ กุศลของเรา ดังนี้.

ในบทว่า **สจฺจํ กโรมิ นิทฺธานํ** นี้ การตัด การเกี่ยว การถอนขึ้น ชื่อว่า การถอนหญ้า ด้วยสังจะอันไม่กล่าวให้พลาดด้วยทวารทั้งสอง. ก็คำว่า สจฺจํ นั้นเป็นเหตุยาวิภัตติ ฟังทราบว่า ลงในอรรถแห่งตติยาวิภัตติ. ก็เนื้อความในบทว่า **สจฺจํ กโรมิ นิทฺธานํ** นั้นมีดังนี้ว่า **สจฺเจน กโรมิ นิทฺธานํ** แปลว่า เราขอมการทำการถอนหญ้า ด้วยสังจะ.

มือธิบายอย่างไร มือธิบายว่า ท่านไถนาภายนอกแล้ว ข่อมกระทำ การถอนหญ้าอันประทุษร้ายข้าวกล้า ด้วยมือ หรือด้วยเคียว ฉันใด แม้เราก็นั้นนั้น ไถนาอันมีในภายในแล้ว ข่อมกระทำการถอนหญ้า คือการกล่าวให้พลาด ซึ่งประทุษร้ายข้าวกล้า คือ กุศล ด้วยสังจะ. อีกอย่างหนึ่ง ญาณสังจะ ที่เรียกว่า ยถากุตญาณ ฟังทราบว่า สังจะในบทว่า **สจฺจํ กโรมิ นิทฺธานํ** นี้. ผู้ศึกษาพึงประกอบอย่างนี้ว่า เรากระทำการถอนหญ้าทั้งหลาย มีอิตตสังญาเป็นต้น ด้วยสังจะนั้น.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **นิทฺธานํ** ได้แก่การตัด การเกี่ยว ธิบายว่า การถอน. เมื่อเป็นอย่างนั้น ท่านขอมให้ทาสหรือกรรมกรทำการถอนว่า เจ้าจงถอนหญ้าทั้งหลาย คือให้ทำการตัด การเกี่ยว การถอน หญ้าทั้งหลาย ฉันใด เราขอมกระทำสังจะฉันนั้น การกล่าวด้วยตติยาวิภัตตินั้นแล ก็ควร.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **สจฺจํ** ได้แก่ ทิฏฐิสัจจะ การกล่าวด้วย
ทศยิววิภัตตินั้นแล เมื่ออย่างนี้ว่า เราข่อมกระทำการถอนนั้น คือ ข่อมกระทำ
กิจอันจะพึงตัด พึงเกี่ยว พึงถอนขึ้น ดังนี้ ก็ควร.

ในบทว่า **โสรจฺจํ เม ปโมจฺนํ** นี้ คีตนั้นใดอย่างนี้ว่า ความ
ไม่ละเมิดทางกาย ความไม่ละเมิดทางวาจานั้นแล เรียกว่า **โสรจจะ** ความสงบ
เสถียร คีตนั้นไม่ประสงค์เอาในกาลานี้ คีตนั้นได้กล่าวแล้วเทียว โดยนัยมีอาทิ
ว่า กุ่มครองกาย แต่พระอรหัตผลอันท่านประสงค์แล้ว ด้วยว่าพระอรหัตผล
เมื่อนั้น เรียกว่า **โสรจจะ** เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยินดีแล้วในนิพพาน
อันสุนทร. บทว่า **ปโมจฺนํ** ได้แก่ เป็นเครื่องสละโยคะ.

มือธิบายอย่างไร มือธิบายว่า การปลดเปลื้องของท่านยังไม่เป็นการ
ปลดเปลื้องเลย เพราะท่านจะพึงประกอบในเวลาเย็น ในวันที่ ๒ หรือในปี
ต่อไปแม้อีก จันใด การปลดเปลื้องของเราไม่เป็นฉันทันนั้น เพราะชื่อว่าการ
ปลดเปลื้องในระหว่างของเราไม่มี ด้วยว่า เราได้ประกอบโคพลีพท คือ วิริยะ
ทั้งหลายในใจคือปัญญา จำเดิมแต่กาลแห่งพระทศพลพระนามว่า **ทีปังกร**
ไปอยู่ซึ่งการใดใหญ่ตลอดสี่สงไขยและแสนกัป ยังไม่เลิกละ トラบเท่าที่เรา
ยังไม่ได้ตรัสรู้ขอบเฉพาะ ซึ่งพระสัมมาสัมโพธิญาณ และในกาลใด พระ-
อรหัตผลอันมีคุณทั้งหมดเป็นบริวารได้บังเกิดขึ้นแล้วแก่เราผู้ยังกาลนั้นทั้งหมด
ให้สิ้นไปแล้ว นั่งในอปราจิตบัลลังก์ ที่โคนต้นโพธิ์ ในกาลนั้น พระอรหัตผล
นั้นเราได้ปลดเปลื้องแล้ว ด้วยการบรรลุปฏิบัติสัทธาอันยอดเยี่ยมทั้งหมด จัก
ไม่เป็นกิจที่จะพึงประกอบอีกในบัดนี้ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง

หมายถึงเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า ความสงบเสงี่ยมของเรา เป็นเครื่อง
ปลดปล่อยกิเลส ดังนี้.

ในบทว่า วิริยํ เม ชุรโชรยหํ นั้น บทว่า วิริยํ ได้แก่ ปธาน
คือความเพียรที่กล่าวแล้ว โดยนัยมีอาทิว่า การปรารภความเพียรทางกายหรือ
ทางใจ นำชฺระไปเพื่อชฺระ ชื่อว่า ชุรโชรยหํ อธิบายว่า ย่อมนำชฺระไป.
เหมือนอย่าง ไถของพราหมณ์ นำชฺระไปเพื่อชฺระลากมาทำลายก้อนดินและ
ชำแรกวัชพืชอันมีรากทั้งหลายให้หมดไป ฉนฺได ไถคือปัญญาของพระผู้มี-
พระภาคเจ้าที่ฉนฺไดนั้น คร่ามาด้วยความเพียร ย่อมทำลายก้อนดินตามที่กล่าวแล้ว
และชำแรกกิเลสสันดานทั้งหลายให้หมดไป เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงตรัสว่า ความเพียรของเรานำชฺระไปเพื่อชฺระ.

อีกอย่างหนึ่ง ชฺระทั้งหลายนำไปซึ่งชฺระก่อน นำไปซึ่งมูลชฺระ ชื่อว่า
นำชฺระไป ชฺระด้วย นำชฺระไปด้วย ชื่อว่า นำชฺระไปเพื่อชฺระ. ในข้อนี้
ไถของพราหมณ์นำชฺระไปอันต่างด้วยโคพลีพท ๔ ตัว ประกอบในไถแต่ละไถ
เมื่อนำไปย่อมยังการทำลายรากหญ้าที่เกิดแล้วและยังไม่เกิด และสมบัติ คือ
ข้าวกล้าให้สำเร็จฉนฺได ความเพียรของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่ฉนฺไดนั้น นำชฺระ
ไปเพื่อชฺระอันต่างด้วยความเพียรคือสัมมัปปธาน ๔ เมื่อนำไป ย่อมยังการทำลาย
อกุศลมูลซึ่งเกิดขึ้นและยังไม่เกิดขึ้น และสมบัติคือกุศลให้สำเร็จ เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ความเพียรของเรานำชฺระไปเพื่อชฺระ ดังนี้.

ในบทว่า โยคกุเขมาธิวาทนํ นี้ นิพพานเรียกว่า เกษมจากโยคะ
เพราะนิพพานเป็นธรรมเกษมจากโยคะทั้งหลาย นิพพานนั้นชื่อว่า อธิวาทนะ

เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า อันบุคคลบรรลุแล้วย่อมนำไป หรือยอมถูกนำไป เฉพาะหน้า การนำไปถึงแดนเกษมจากโยคะ ชื่อว่า โยคกฺขมาธิวาหนิ. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอะไรด้วยบทนั้น ทรงแสดงว่า ไถนารุระไปเพื่อ รุระของท่าน ย่อมนำไปเฉพาะหน้าสู่ทิศตะวันออก หรือทิศใดทิศหนึ่งในทิศ ทั้งหลายมีทิศตะวันตกเป็นต้น ฉันทิ ความเพียรของเราก็ฉันทินั้น นำรุระไป เพื่อรุระ คือนำไปเฉพาะพระนิพพาน และเมื่อนำไปอย่างนี้ ชื่อว่า ไม่หวน กลับมา ไถของท่านเมื่อนำไป ชื่อว่า นำรุระไปเพื่อรุระ คือ ถึงที่สุดมาแล้ว กลับมาอีก ฉันทิ ความเพียรของเรา ชื่อว่า ไม่หวนกลับมา จำเดิมแต่ พระพุทธเจ้าพระนามว่า ทีปังกร ฉันทินั้น.

อีกอย่างหนึ่ง เพราะกิเลสทั้งหลายอันมรรคนั้น ๆ ละแล้วไม่พึงละอีก คุณัญญาทั้งหลายอันไถของท่านตัดแล้ว พึงตัดในสมัยอื่นแม้อีก แม้เพราะฉะนั้น ความเพียรนั้นเมื่อละกิเลสทั้งหลายอันเห็นแล้ว อันไถแล้ว ด้วยอำนาจแห่ง ปฐมมรรค ละซึ่งกิเลสทั้งหลายอันหยาบ ด้วยอำนาจมรรคที่สอง ละซึ่งกิเลส ทั้งหลายอันสหระคด้วยอำนาจมรรคที่สาม ละซึ่งกิเลสทั้งหมดด้วยอำนาจแห่ง มรรคที่สี่ ชื่อว่า ไม่หวนกลับมา.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า คจฺจติ อนิวตฺตุนฺตํ ความว่า เป็นอันเว้น จากการกลับ คือ ย่อมไป. บทว่า ตํ ได้แก่ ความเพียรนั้น นำรุระไป เพื่อรุระ. พึงทราบการตัดบทในบทนี้ อย่างนี้ ก็ความเพียรนั้น เมื่อไปอย่างนี้ ย่อมไม่หวนกลับถึงสถานที่ที่ชานาไปแล้ว ไม่เศร้าโศก ปราศจากความโศก ปราศจากความกำหนด คุณไถของท่านนั้นนำรุระไปเพื่อรุระ ก็ความเพียรนั้น

ย่อมถึงสถานทีนั้น. บทว่า ยตุถ คนุตฺวา น โสจติ ความว่า สถานที่ที่
ชวานาเช่นท่านโจทอยู่ ตักเตือนอยู่ซึ่งความเพียรนั้น อันนำธุระไปเพื่อธุระ
คือวิริยะ ด้วยปฏิักคือ สติ ไปแล้วไม่เศร้าโศก ปราศจากความเศร้าโศก
ปราศจากความกำหนดแล้วไม่เศร้าโศก ความเพียรนั้นเป็นการถอนขึ้นซึ่งลูกศร
คือความเศร้าโศกทั้งหมด ย่อมถึงสถานทีกล่าวคือ อมตนิพพาน.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงกระทำคำนิคม จึงตรัสพระคาถา
นี้ว่า

การไถนนั้น เราไถแล้วอย่างนี้

การไถนนั้น ย่อมมีผลเป็นอมตะ บุคคล

ไถนนั้นแล้ว ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ดังนี้.

คาถานั้น มีเนื้อความโดยย่อดังนี้ คุณก่อนพราหมณ์ ท่านจงดูการไถนา
นั้น มีศรัทธาเป็นพีช อันความเพียรเป็นฝนอนุเคราะห์แล้ว เราทำแอกและ
ไถ อันสำเร็จแล้วแต่ปัญญา และงอนไถอันสำเร็จแล้วแต่หิริให้เนื่องกัน ด้วย
เชือกอันสำเร็จแล้วแต่ใจ ตอกซึ่งฆาตคือสติ ในไถคือปัญญา จับปฏิักคือสติ
คุ้มครองด้วยการคุ้มครองกาย วาจา และอาหาร ทำสัจจะเป็นเครื่องถอนหญ้า
นำความสงบเสงี่ยมเป็นเครื่องปลดเปลื้องกิเลส ความเพียรนำธุระไปเพื่อธุระ
นำไปถึงแดนเกษมจากโยคะ ไม่หวนกลับมา ไถแล้ว ให้ถึงสามัญผล ๔ อย่าง
อันมีกสิกรรมเป็นที่สุด.

บทว่า สา โหติ อมตฺปผลา ความว่า การไถนนั้นนี้มีผลเป็น
อมตะ. นิพพานเรียกว่า อมตะ อธิบายว่า การไถนามิ นิพพานเป็นอานิสงส์.

ก็การไถนानี้แหละ ย่อมมีผลเป็นอมตะสำหรับเราคนเดียวเท่านั้น หามิได้ แต่โดยที่แท้แล คนใดคนหนึ่งจะเป็นกษัตริย์ก็ตาม เป็นพราหมณ์ก็ตาม เป็น แพศย์ก็ตาม เป็นศูทรก็ตาม เป็นคฤหบดีก็ตาม เป็นบรรพชิตก็ตาม ย่อม ไถนानั้น คนนั้นแม้ทั้งหมด ครั้นไถนानั้นแล้ว ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวง คือ ย่อมพ้นจากวิภูทุกข์ ทุกขทุกข์ สังสารทุกข์ วิปริณามทุกข์ทั้งปวง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำนิพพานเป็นที่สุด ด้วยยอดคือพระอรหันต์ ทรงยัง เทศนาให้ถึงพร้อมแก่พราหมณ์ ด้วยประการฉะนี้.

ลำดับนั้น พราหมณ์ฟังเทศนาอันมีเนื้อความลึกซึ้งแล้ว และทราบว่ เราบริโภคผลแห่งการทานาแล้ว ย่อมมีความหิวในวันอื่นทีเดียว แต่การไถนา ของพระสมณะนั้นมีผลเป็นอมตะ บุคคลบริโภคผลแห่งการไถนานั้น ย่อมพ้น จากทุกข์ทั้งปวง ดังนี้ เลื่อมใสแล้ว ประรภแล้ว เพื่อกระทำการแก่ผู้ เลื่อมใส เพื่อถวายข้าวปายาส เพราะเหตุานั้น พระอานนทเถระจึงว่า ลำดับ นั้นแล กสิภารทวาชะ ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มหติยา ได้แก่ อันใหญ่. บทว่า กัสปาติยา ได้แก่ ในถาดทองคำ คือ ในถาดทองของตน ซึ่งมีราคาแสน กหาปณะ. บทว่า วฑฺฒตฺวา ได้แก่ ตักแล้ว อธิบายว่า เกลี่ยลงแล้ว. บทว่า ภควโต อุปนಾಮสฺส ความว่า ทำให้วิจิตรด้วยเนยใส น้ำผึ้ง และ น้ำอ้อยเป็นต้น คลุมด้วยผ้า ยกขึ้น แล้วน้อมถวายแด่พระตถาคตโดยเคารพ. ถาถามว่า อย่างไร ตอบว่า ขอท่านพระโคตมเสวยข้าวปายาสเถิด เพราะพระ- องค์ท่านเป็นชวานา. แต่่นั้น ได้กล่าวถึงเหตุอันได้สำเร็จความเป็นชวานาว่า ย่อมไถนา อันมีผลไม่ตาย. มีอธิบายว่า เพราะย่อมไถนาอันมีผลไม่ตาย. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า กาถาภิกิตมฺเม เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กาลาภิกิต्त** ได้แก่ ที่จับกล่อมด้วยคาถาทั้งหลาย. อธิบายว่า กล่าวคาถาทั้งหลายแล้วได้มา. บทว่า **เม** ได้แก่ **มยา** อันเรา. บทว่า **อโฆชนเยย** ความว่า ไม่ควรบริโภค. บทว่า **สมปสฺสตี** ความว่า ผู้เห็นอยู่ซึ่งอาชีวนิปาติสุขโดยชอบ หรือผู้เห็นอยู่โดยรอบ ชื่อว่า ผู้เห็นอยู่โดยชอบ อธิบายว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย. บทว่า **เนส ทมโหม** ความว่า ชื่อว่า เราควรบริโภคโภชนะที่จับกล่อมได้มา นี้ไม่ใช่ธรรม คือนั่นไม่ใช่จาริต. เพราะเหตุไร? เพราะพระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมทรงห้าม โภชนะที่จับกล่อมได้มา คือ ย่อมทรงปฏิเสธ ย่อมไม่ทรงเสวย.

ถามว่า ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจับคาถาเพื่อข้าวยาสาส ซึ่งเป็เหตุให้ตรัสอย่างนี้หรือ?

ตอบว่า พระองค์ไม่ทรงจับคาถาเพื่อประโยชน์แก่ข้าวยาสาสนั้น แต่โดยที่แท้แล้ว โภชนะที่พระองค์ประทับยืนที่ใกล้ๆ แต่เช้าตรู่ ไม่ทรงได้แม้ภิกษาทัพพีหนึ่งแล้ว ประกาศคุณของพระพุทธเจ้าทั้งปวงได้มานี้ นั่น เป็นเช่นกับโภชนะที่นักขบรื่องและนักพ็อนรำทั้งหลาย พ็อนและขบรื่องได้มา เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า ที่จับกล่อมได้มา. ก็โภชนะเช่นนั้นย่อมไม่ควรแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น จึงตรัสว่า เราไม่ควรบริโภคโภชนะ. ก็โภชนะนั้นไม่สมควรแก่ความเป็นผู้ปรารณาน้อย แม้เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงอนุเคราะห์อนุชนรุ่นหลัง จึงตรัสว่า เราไม่ควรบริโภคโภชนะที่จับกล่อมได้มานั้น. และพระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงปฏิเสธลาภที่เกิดขึ้นด้วยคุณของตน แม้อันคนอื่นประกาศแล้ว ณ ที่ใด ๆ เหมือนฉฎฎการ บุตรช่างหม้อผู้มีความปรารณาน้อย ฉะนั้น.

ถามว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถึงพร้อมด้วยความเป็นผู้ปรารถนาน้อย ถึงสุดยอดแล้ว จักทรงยินดีลาภที่เกิดขึ้นแล้ว ด้วยการประกาศพระคุณของพระองค์ได้อย่างไร เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคำนั้นเหมาะสมแล้วเทียว.

ตอบว่า ด้วยคำมีประมาณเท่านี้ พระองค์เมื่อจะเปลื้องพระองค์จาก คาคิเตียนของชาวโลกนี้ว่า พระสมณโคดมทรงทำพราหมณ์ผู้ไม่เลื่อมใส ไม่ประสงค์จะถวายให้เป็นผู้ใคร่เพื่อถวาย ด้วยการตรัสคาถา แล้วทรงรับโภชนะ พระเทศนาของพระสมณโคดมนี้ มีอามิสเป็นเหตุ ดังนี้แล้ว ทรงแสดงเทศนา ปาฏิสุทธิ บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงอาชีวปาฏิสุทธิ จึงตรัสว่า คุณก่อนพราหมณ์ เมื่อธรรมมีอยู่ การแสวงหานี้เป็นความประพฤติ ดังนี้.

เนื้อความแห่งพระดำรัสนั้นว่า คุณก่อนพราหมณ์ เมื่ออาชีวปาฏิสุทธิ- ธรรม สุจริตธรรม ๑๐ อย่าง หรือจาริตธรรมของพระพุทธเจ้าทั้งหลายมีอยู่ คือ มีพร้อม ดิดตามพร้อม เป็นไปอยู่ การแสวงหา คือ การแสวงหาทั่ว อันชาวสะอาดโดยส่วนเดียว คุณเหยียดฝ่ามือในอากาศ นี้เป็นความประพฤติ คือ เป็นความประพฤติประจำชีวิตของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ดังนี้.

ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว พราหมณ์เกิดโทมนัสว่า พระสมณโคดมทรงปฏิเสธข้าวปายาสของเรา ได้ยินว่า โภชนะนั้นไม่ควร เมื่อเป็นเช่นนี้ เราย่อมไม่ได้เพื่อถวายสิ่งอื่นในพระองค์เลย และคิดว่า พระสมณโคดมพึงทรงรับสิ่งอื่นกระมัง ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบดังนั้นแล้ว ทรงดำริว่า เรากำหนดเวลาเพื่อภิกขาจารแล้วจึงมา จักยังพราหมณ์นี้ ให้เลื่อมใส ด้วยกาลเพียงนี้ เมื่อจะยังมโนรตที่พราหมณ์ปรารถนาให้เต็ม

เพื่อให้ความเลื่อมใสเกิดแก่พราหมณ์ว่า ก็พราหมณ์ได้ทำโหม่นัส บัดนี้ ยัง
จิตให้กำเริบในเราด้วยโหม่นัสนั้นแล้ว จักไม่อาจเพื่อแทงตลอด ซึ่งธรรมอัน
ประเสริฐ คือ อมตะ จึงตรัสว่า **อญฺเณน จ เกวลินฺ** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เกวลินฺ** ความว่า ผู้บริบูรณ์แล้วด้วย
คุณทั้งปวง คือ ผู้ปราศจากโยคะทั้งหมดแล้วเทียว. ชื่อว่า ผู้แสวงหาคุณอัน
ใหญ่ เพราะแสวงหาคุณทั้งหลาย มีศีลขันธเป็นต้นอันใหญ่ ชื่อว่า พระจิณาสพ
เพราะความเป็นผู้มีอัสวะทั้งปวงสิ้นหมดแล้ว ชื่อว่า ผู้มีความคะนองอันสงบ
แล้ว เพราะความที่พระจิณาสพมีความคะนองทั้งปวง ซึ่งทำความคะนองมือ
และคะนองเท้าเป็นต้น อันสงบแล้ว. บทว่า **อุปฏฺฐุหฺสุ** ความว่า เชิญ
ท่านอังกาส คือ เชิญท่านนับถือ. ครั้นจิตอันพราหมณ์แม้ให้เกิดอย่างนี้แล้ว
พระองค์ตรัสปรียายเท่านั้น แต่ไม่ตรัสว่า ท่านจงนำมา ดังนี้. บทที่เหลือ
ในคถานี้ มีความตื้นทั้งนั้นแล.

ลำดับนั้น พราหมณ์คิดว่า ข้าวปายาสนี้เรานำมาเพื่อพระผู้มีพระภาค-
เจ้า เราไม่ควรให้ข้าวปายาสนั้นแก่ใคร ๆ ตามความพอใจของตนดังนี้แล้ว
กราบทูลว่า ข้าพระองค์จะถวายข้าวปายาสนี้แก่ใคร. แต่นั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงรู้ข้าวปายาสนั้นว่า ข้าวปายาสนี้มีความไม่ย่อเป็นธรรมดาแก่คนอื่น ยกเว้น
พระตถาคต และสาวกของพระตถาคต จึงตรัสว่า **น ขฺวาหนฺตฺ** ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น ทรงถือเอาเทวดาชั้นกามาวจร ๕ ด้วยพระดำรัสว่า
สเทวกะ ทรงถือเอาเทวดาชั้นกามาวจรที่ ๖ ด้วยพระดำรัสว่า สมารกะ ทรง
ถือเอารูปาวจรพรหม ด้วยพระดำรัสว่า สพรหมกะ ส่วนเทวดาชั้นรูปาวจร

พึงบริโภค เพราะฉะนั้น จึงไม่ต้องแนะนำเพิ่มอีก ทรงถือเอาสมณพราหมณ์ ผู้เป็นข้าศึกหรือเป็นศัตรูต่อศาสนา และทรงถือเอาสมณพราหมณ์ผู้มีบาปสงบแล้ว หรือมีบาปอันลอยแล้ว ด้วยพระดำรัสว่า สัสสมณพราหมณ์ ทรงถือเอาสัตว์โลก ด้วยพระดำรัสว่า ปชา ทรงถือเอาสมมติเทวดาและมนุษย์ที่เหลือ ด้วยพระดำรัสว่า สเทวมนุสสะ ในพระสูตรนี้ พึงทราบว่ โอกาสโลกทรงถือด้วยพระดำรัส ๓ อย่าง สัตว์โลกทรงถือด้วยพระดำรัส ๒ อย่าง ด้วยอำนาจแห่งปชา ด้วยประการฉะนี้. ความสังเขปเท่านี้ ส่วนความพิสดาร ข้าพเจ้าจักพรรณนาไว้ในอาพวกสูตร.

ถามว่า ก็ข้าวยายาสนี้ อันใคร ๆ ในโลกพร้อมกับเทวโลกเป็นต้น บริโภคแล้ว จะไม่พึงให้ย่อยได้โดยชอบ เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า เพราะใส่โอชะอันละเอียดในข้าวยายาสนั้น. จริงอย่างนั้น เทวดาทั้งหลายใส่โอชะในข้าวยายาสนี้ ที่สักว่าพราหมณ์คืออุทิสพระผู้มีพระภาคเจ้าทีเดียวกุจในข้าวยายาสนองนางสุชาดา ในสุกรมัททวะของนายจุนทะที่กำลังปรุง ในคำข้าวที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับแล้ว ๆ ในเมืองเวรัญชา และในงบน้ำอ้อยที่เหลือในหม้อน้ำอ้อยของพระกัจจายณะ ในเกสัชชขันธกะ ฉะนั้น.

ข้าวยายาสนั้นย่อมไม่ย่อยสำหรับเทวดาทั้งหลาย เพราะใส่โอชะอันละเอียดในของที่ยายา เพราะเทวดาทั้งหลายมีร่างกายสุขุม อาหารของมนุษย์ที่ยายา ย่อมไม่ย่อยโดยชอบแก่เทวดาเหล่านั้น. ย่อมไม่ย่อยแม้แก่มนุษย์ทั้งหลาย เพราะมนุษย์ทั้งหลายมีร่างกายหยาบ ทิพโพชะอันละเอียด ย่อมไม่

ย่อยโดยชอบแก่มนุษย์เหล่านั้น. แต่สำหรับพระตถาคตย่อมย่อยตามไฟธาตุปกติ ย่อมย่อยโดยชอบ. อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า ตามอำนาจแห่งกำลังกายและ กำลังญาณ และย่อมย่อยสำหรับพระชีนาสพผู้เป็นสาวกของพระตถาคต ด้วย กำลังสมาธิ และด้วยความเป็นผู้รู้จักประมาณ ย่อมไม่ย่อยสำหรับบุคคลนอกนี้ แม้จะมีฤทธิ์ อีกอย่างหนึ่ง เหตุในเรื่องนี้เป็นอจินไตย นั้นเป็นวิสัยของ พระพุทธเจ้า.

บทว่า เตนหิ ตูมิ มีอธิบายว่า เพราะเราไม่เห็นบุคคลอื่น ข้าว ปายาสนั้นไม่ควรแก่เรา เมื่อไม่ควรแก่เรา ก็ไม่ควรแม้แก่สาวกของเรา เพราะ ฉะนั้น ท่าน พราหมณ์.

บทว่า อปฺปหริเต ความว่า ในหญ้าเขียวเล็กน้อย หรือในหญ้า เขียวออกเล็กน้อย เป็นเช่นกับพลานหิน. บทว่า อปฺปปาณเก ความว่า ใน หัวงน้ำใหญ่อันปราศจากตัวสัตว์ หรือเว้นจากตัวสัตว์อันจะพึงตาย เพราะเหตุ ที่เท้าวปายาสลง. บทว่า อปฺปปาณเก นั้น ตรัสเพื่อประโยชน์แก่การอนุเคราะห์ หญ้าและสัตว์ทั้งหลายรวมทั้งสัตว์ที่อาศัยหญ้า.

บทว่า จิจฺฉิฉฺฉายติ จิจฺฉิฉฺฉายติ ความว่า ย่อมทำเสียงอย่างนั้น. บทว่า สนฺธุมาติ ได้แก่ ควันกลุ่มโดยรอบ. บทว่า ตปฺธุมาติ ได้แก่ ควันกลุ่มมีประมาณยิ่งอย่างนั้นเทียว. ถามว่า ควันกลุ่มได้มีอย่างนั้น เพราะ เหตุอะไร ตอบว่า เพราะอำนาจของพระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ใช่เพราะอำนาจ แห่งน้ำ ข้าวปายาส พราหมณ์ เทวดาหรือยักษ์เป็นต้นเหล่าอื่น ความจริง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอธิษฐานอย่างนั้น เพื่อธรรมสังเวชแก่พราหมณ์.

บทว่า **เสยฺยถาปี นาม** นั้นเป็นการแสดงข้อเปรียบเทียบ. บทว่า **ยถา ผาโล** เป็นอันตรัสแล้วเพียงเท่านั้นแล. พราหมณ์สลดจิต มีร่างกาย ชูชันด้วยขน ได้ยินว่า ขนจำนวน ๕๕,๐๐๐ ขุมในร่างกาย ชูชันขึ้น คุดพิน นากแก้วมณีที่เขาตกในฝาทองคำจะนั้น บทที่เหลือปรากฏแล้วเทียว. ส่วน พราหมณ์หมอบลงแทบพระยุคลบาท เมื่อจะชมเชยพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงกราบทูลคำนี้อะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ภายิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ภายิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ดังนี้.

ก็อภิกันตศัพท์ในพระสูตรนี้ ใช้ในการอนุโมทนาอย่างยิ่ง ส่วน การพรรณานี้เพื่อความแห่งอภิกันตศัพท์นั้น จักแจ่มแจ้งโดยพิสดารในอรรถกถาแห่งมูลสูตร ฟังทราบว่ ก็เพราะอภิกันตศัพท์ใช้ในอรรถแห่งการอนุโมทนาอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้น คำว่า ดีละ ดีแล้ว พระโคตมผู้เจริญ เป็นอันอธิบายแล้ว.

ก็อภิกันตศัพท์นี้ฟังทราบว่ พราหมณ์ได้กล่าวถึง ๒ ครั้ง ด้วยอำนาจความเลื่อมใส และด้วยอำนาจความสรรเสริญในพระธรรมเทศนา นี้ โดยลักษณะนี้ว่า

นักปราชญ์ฟังทำการกล่าวย้า ใน

เพราะความกลัว ในเพราะความโกรธ ใน
เพราะความสรรเสริญ ในเพราะความริบด่วน
ในเพราะความโกลาหล ในเพราะความอัศจรรย์
ในเพราะความรื่นเริง ในเพราะความ
โศก และในเพราะความเลื่อมใส.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **อภิกุณฺโฑ** ได้แก่ นำใคร่รัก นำปรารถนา
นัก นำพอใจนัก. มีอธิบายว่า ดิอย่างยิ่ง. ในการชมเชยนี้ พราหมณ์ชมเชย
เทศนา ด้วยอภิกันตศัพท์หนึ่ง ชมเชยความเลื่อมใสของตน ด้วยอภิกันต-
ศัพท์หนึ่ง. ก็อธิบายในอภิกันตศัพท์นั้นดังนี้ ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ภาษิต
ของพระองค์ คือ พระธรรมเทศนาของพระโคตมผู้เจริญแจ่มแจ้งนัก ภาษิต
ของพระองค์ คือ ความเลื่อมใสของข้าพระองค์ เพราะอาศัยพระธรรมเทศนา
ของพระโคตมผู้เจริญแจ่มแจ้งนัก หรือ ชมเชยพระคำรัสของพระผู้มีพระภาค-
เจ้านั้นแล หมายถึงประโยชน์อย่างละ ๒ อย่างคือ พระคำรัสของพระโคตม
ผู้เจริญแจ่มแจ้งนัก เพราะยังโทษให้พินาศ แจ่มแจ้งนักเพราะบรรลुकุณ อนึ่ง
ผู้ศึกษาพึงประกอบด้วยบททั้งหลายอย่างนี้ว่า เพราะให้เกิดศรัทธา เพราะให้
เกิดปัญญา, เพราะมีอรรถ เพราะมีพยัญชนะ, เพราะบทดี เพราะอรรถดี,
เพราะไพเราะหู เพราะถึงใจ, เพราะไม่ยกตน เพราะไม่ข่มผู้อื่น, เพราะเย็น
ด้วยศีล เพราะส่องแผ้วด้วยปัญญา เพราะในทางอันพึงรื่นรมย์ เพราะกำจัด
ความมัวเมา, เพราะนอนเป็นสุข เพราะประโยชน์เกื้อกูลที่ต้องพิจารณา,
เป็นต้น แม้นอกนี้จากนั้น ชมเชยเทศนาเท่านั้นด้วยอุปมา ๔ ข้อ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นิกุชฺชิตํ** ความว่า ของที่วางคว่ำปาก
หรือ มีปากคว่ำ. บทว่า **อุกุชฺชเยย** ได้แก่ กระทำปากขึ้น. บทว่า
ปฏิจฺจนฺ ได้แก่ อันวัตถุทั้งหลายมีหญ้าเป็นต้นปกปิดแล้ว. บทว่า **วิวเรย**
ได้แก่ เปิดขึ้น. บทว่า **มุพฺหสฺส** ได้แก่ ผู้หลงทิศ. บทว่า **มคฺคิ อจฺจิกฺเขย**
ความว่า จับเขาที่แขนแล้ว พึงบอกว่ นั่นทาง. บทว่า **อนุชกาเร** ได้แก่

ในที่มิดมีองค์ ๔ คือ แรม ๑๔ ค่ำ แห่งกาฬปักข์ ๑ ราตรีข้างแรม ๑ ป่าพงดงทึบ ๑ แผ่นเมฆ ๑ เนื้อความแห่งบทเท่านี้ก่อน ส่วนการประกอบอธิบาย ดังนี้ :-

พระโคตมผู้เจริญทรงยังข้าพระองค์ผู้หันหลังให้พระสังฆกรรมผู้ตกอยู่ในอสัทธิธรรมให้ออกจากอสัทธิธรรม เปรียบเหมือนหงายของที่คว่ำ ทรงเปิดพระศาสนานั่นปกปิดแล้วด้วยรกชัฏ คือ มิจฉาทิฏฐิ จำเดิมแต่พระศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า กัสสป อันตรธานเปรียบเหมือนเปิดของที่ปิด ทรงบอกทางสวรรค์และทางพระนิพพาน แก่ข้าพระองค์ผู้ปฏิบัติทางชั่วทางผิด เปรียบเหมือนบอกทางแก่ผู้หลงทาง ทรงประกาศธรรมโดยอนก-ปริยาย เพราะทรงแสดงโดยปริยายเหล่านั้น โดยตามประทีป คือเทศนาอันกำจัดความมืดที่ปกปิดธรรมนั้น แก่ข้าพระองค์ผู้จมอยู่ในความมืด คือ โมหะไม่เห็นอยู่ ซึ่งรูปัตตะนะมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น เปรียบเหมือนตามประทีปน้ำมันไว้ในที่มืด ฉะนั้น.

อีกอย่างหนึ่ง ตามมติบางอย่าง เพราะธรรมนี้เป็นเช่นกับหงายของที่คว่ำ ด้วยการเห็นทุกข์ และด้วยการละวิปลาสนในสิ่งที่ไม่งามว่าเป็นสิ่งที่งาม, เป็นเช่นกับเปิดของที่ปิด ด้วยการเห็นสมุทัย และด้วยการละวิปลาสนในทุกข์ว่าสุข, เป็นเช่นกับบอกทางแก่ผู้หลงทาง ด้วยการเห็นนิโรธ และด้วยการละวิปลาสนในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเป็นสิ่งที่เที่ยง เป็นเช่นกับตามประทีปในที่มืด ด้วยการเห็นมรรค และด้วยการละวิปลาสนในอนัตตาว่าเป็นอัตตา เพราะฉะนั้น จึงเป็นอันประกาศแล้ว อย่างนี้ว่า เปรียบเหมือนหงายของที่คว่ำ ฯลฯ หรือตามประทีปไว้ในที่มืดด้วยหวังว่า คนมีจักษุจักเห็นรูปได้ ฉะนั้น.

ก็เพราะในสูตรนี้ ทรงประกาศศีลชั้น ๓ ด้วยศรัทธา ความเพียร และการคุ้มครองกายเป็นต้น ทรงประกาศปัญญาชั้น ๓ ด้วยปัญญา ทรงประกาศสมาธิชั้น ๓ ด้วยหิริและใจเป็นต้น ทรงประกาศนิโรธ ด้วยธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ เพราะฉะนั้น จึงทรงประกาศชั้น ๓ อริยสัจ ๒ อย่าง โดยย่อว่า อริยมรรคและนิโรธ ด้วยประการฉะนี้ ทรงประกาศอริยสัจ ๔ ในพระสูตรนี้ โดยปฏิบัติยกย่องว่า มรรคเป็นปฏิบัติยกย่องต่อสมุทัย นิโรธเป็นปฏิบัติยกย่องทุกข์ โดยปริยาย ๒ ดังกล่าวแล้วนี้ เพราะฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบวาทรงประกาศธรรมโดยอเนกปริยาย.

ในบทว่า **เอสาหัม** เป็นต้น เรานั้น ชื่อว่า **เอสาหัม**. บทว่า **สธณคจฺจามิ** ความว่า พราหมณ์หมอบลงแทบพระบาท ถึงด้วยสธณคมนต์ตลอดชีวิตก็ตาม บัดนี้ เมื่อยินดี จึงกราบทูลด้วยวาจา. หรือ ถึงพระพุทธรเจ้าเท่านั้น เป็นสธณะตลอดชีวิต บัดนี้ ทำพระพุทธรเจ้านั้นให้เป็นต้น จึงกราบทูลเพื่อถึงพระธรรมและพระสงฆ์ที่เหลือด้วย.

บทว่า **อชฺชตคฺค** ได้แก่ ทำวันนี้ให้เป็นต้น. หรือว่า **อชฺชตคฺเค** ท อักษรทำการเชื่อมบท. มีอธิบายว่า ทำวันนี้เป็นเลิศ ผู้ถึงสธณะตลอดชีวิต ชื่อว่า **ปาณูปเต**. มีอธิบายว่า ชีวิตของข้าพระองค์ยังเป็นไปอยู่ตราบไต่ ขอพระโคตมผู้เจริญโปรดทรงจำ คือ ทรงรู้ข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาทถ ผู้ถึงสธณะตลอดชีวิต คือ ผู้ถึงสธณะ ด้วยสธณคมนต์ ๓ ไม่มีศาสดาอื่นเป็นสธณะตราบนั้น การปฏิบัติอันสมควรแก่สุตตะ เป็นอันพราหมณ์นี้แสดงแล้ว ด้วยคำมีประมาณเท่านี้.

อีกอย่างหนึ่ง พราหมณ์นี้แสดงสมบัติของพระศาสดา ด้วยคำว่า ของ
ที่ถือว่าเป็นต้น แสดงสมบัติของศิษย์ ด้วยบทเป็นต้นว่า **เอสาหิ** นี้. หรือ
แสดงการได้ปัญญาด้วยบทนั้น แสดงการได้ศรัทธาด้วยบทนี้. บัดนี้ มีความ
ประสงค์เพื่อทำกิจอันผู้มีปัญญาได้ศรัทธาแล้วจะพึงทำ จึงทูลขอพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าอย่างนี้ว่า **ลเภยฺยหา**. พราหมณ์มีจิตเลื่อมใสยิ่งในบรรพชานั้น ด้วย
อิทธิฤทธิ์เป็นต้นของพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทูลขอบรรพชา ด้วยศรัทธาว่า
แม้พระผู้มีพระภาคเจ้ายังทรงสละจักรพรรดิราชสมบัติแล้ว ทรงบรรพชา ก็
จะป่วยกล่าวไปใยถึงเราเล่า เมื่อปรารถนาความเป็นผู้ทำบริบูรณ์ในบรรพชานั้น
จึงทูลขออุปสมบท ด้วยปัญญา. บทที่เหลือปรากฏชัดแล้ว.

ก็บัณฑิตพึงทราบวินิจฉัยในบทว่า **เอโก รูปกฺกุโร** เป็นต้น
ท่านพระภราทวาชะอยู่ผู้เดียว ด้วยกายวิเวก หลีกออกจากหมู่ด้วยจิตวิเวก ไม่
ประมาทด้วยการไม่ปล่อยสติในกรรมฐาน มีความเพียร ด้วยความเพียรกล่าว
คือความเพียรทางกายและทางจิต มีใจเด็ดเดี่ยว ด้วยความไม่เห็นแก่กายและ
ชีวิต อยู่ด้วยการเปลี่ยนอิริยาบถอย่างหนึ่ง. บทว่า **นจิสฺสเสว** กล่าวมุ่งถึง
บรรพชา. บทว่า **กฺกุลฺปุตฺตา** ได้แก่ กุลบุตร ๒ อย่าง คือ ชาตีกุลบุตร ๑
อาจารย์กุลบุตร ๑. ก็กุลบุตรนี้ ประสงค์เอาแม่ทั้ง ๒ อย่าง.

บทว่า **อการฺสฺมา** ได้แก่ จากเรือน. ก็การทำงานในการเลี้ยงดูของ
กุฎุมพีมีการทำนาและเลี้ยงโคเป็นต้น เรียกว่า กิจของผู้ครองเรือนนั้น. กิจใน
การครองเรือนย่อมไม่มีในบรรพชานั้น เพราะเหตุนั้น บรรพชานั้น จึงชื่อว่า
อนคาริยะ. คำว่า อนคาริยะ นี้เป็นชื่อของบรรพชา. บทว่า **ปพฺพชนฺติ**
ความว่า เข้าไป เข้าไปในังใกล้. พรหมจรรย์นั้น ยอดเยี่ยม เพราะฉะนั้น

พรหมจรรย์นั้น จึงชื่อว่า ตทนต์ระ. บทว่า **พฺรหฺมจฺริยปริโยสานํ** ได้แก่ ที่สุดแห่งมรรคพรหมจรรย์. อธิบายว่า พระอรหันต์ผล. จริงอยู่ กุลบุตรทั้งหลายย่อมบวชเพื่อประโยชน์แก่พระอรหันต์นั้น. บทว่า **ทิจฺจเว ชมฺเม** ได้แก่ ในอรรถาพจน์เที่ยว. บทว่า **สยํ อภิญญา สจฺจจิกฺตฺวา** ความว่า รู้ประจักษ์ด้วยปัญญาด้วยตนเองเท่านั้น คือ รู้โดยไม่มีผู้อื่นเป็นปัจจัย. บทว่า **อุปสมฺบฺช วิหาสิ** ความว่า บรรลุแล้ว หรือให้ถึงพร้อมแล้วอยู่. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงภูมิแห่งการพิจารณาของภราทวาทกิกษุณฺณ ด้วยบทนี้ว่า ก็อยู่อย่างนี้แล้ว ก็ได้รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว ฯลฯ.

ถามว่า ก็ชาติไหนของภราทวาทกิกษุณฺณ สิ้นแล้ว และได้รู้ชัดซึ่งชาตินั้นอย่างไร ?

ตอบว่า ชาติอดีตของกิกษุณฺณ ไม่สิ้นก่อน เพราะได้สิ้นแล้วในอดีตเที่ยว ชาติอนาคตก็ไม่สิ้นแล้ว เพราะไม่มีความพยายาม ชาติปัจจุบัน ก็ไม่สิ้นแล้ว เพราะชาติยังมีอยู่ แต่ชาติใดอันต่างด้วยขันธหนึ่ง ขันธสี่และขันธห้า ในเอกภพ จตุภพ และปัญจโวการภพพึงเกิดขึ้น เพราะความที่มรรคยังไม่อบรมแล้ว ชาตินั้น ชื่อว่า สิ้นแล้วโดยถึงความไม่เกิดขึ้นเป็นธรรมดา เพราะความที่มรรคได้อบรมแล้ว. กิกษุณฺณพิจารณากิเลสที่ละแล้ว ด้วยมรรคภาวนารู้ยู่ว่า กรรมแม้มีอยู่ในเพราะไม่มีกิเลส จึงไม่มีปฏิสนธิต่อไป ชื่อว่า ย่อมรู้ชาตินั้น.

บทว่า **วุธิตํ** ความว่า อยู่จบแล้ว คือ ทำแล้ว อยู่จบรอบแล้ว อธิบายว่า กระทำแล้ว ประพฤติแล้ว ให้จบแล้ว. บทว่า **พฺรหฺมจฺริยํ** ได้แก่ มรรคพรหมจรรย์. บทว่า **กตํ กรณียํ** ความว่า กิจ ๑๖ อย่าง ด้วยอำนาจ

แห่งปริณญาภาวนา ปหานภาวนา และสังขิกิริยาภาวนา ด้วยมรรค ๔ ใน
สังขะ ๔ ให้จบแล้ว. บทว่า นาปริ อิตฺตตฺตตาย ความว่า มรรคภาวนา
เพื่อความเป็นอย่างนี้ คือ เพื่อความเป็นกิจ ๑๖ อย่าง หรือ เพื่อความสิ้น
กิเลส มิได้มีอีกในบัดนี้.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า อิตฺตตฺตตาย ความว่า รู้ชัดว่า ชั้นธัมมทาน
อื่นจากชั้นธัมมทาน อันเป็นไปอยู่ในปัจจุบันนี้ มีประการอย่างนี้ โดยความ
เป็นอย่างนี้ มิได้มี แต่ชั้น ๕ เหล่านี้ ได้กำหนดรู้แล้ว ดำรงอยู่ คุดันไม้
ที่มีรากขาดแล้ว ฉะนั้น. บทว่า อญฺญตโร ได้แก่ รูปหนึ่ง. บทว่า
อรหตฺ ความว่า ท่านพระภราทวาชะได้เป็นพระอรหันต์ภายในพระมหาสาวก
แห่งพระอรหันต์ทั้งหลาย ได้ยืนยันว่า นี้เป็นอธิบายในกสิการทวาชสูตรนี้แล.

จบ กสิการทวาชสูตรถ้วนฉานา แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อ ปรมัตถโชติกา

จุนทสูตรที่ ๕

ว่าด้วยสมณะมี ๔ จำพวก

นายจุนทกัมมารบุตรทูลถามว่า

[๓๐๒] ข้าพระองค์ขอทูลถามพระ-

พุทธเจ้าผู้เป็นมุณี มีพระปัญญามาก ผู้เป็น
เจ้าของแห่งพระธรรม ผู้มีตัณหาปราศจาก

ไปแล้ว ผู้สูงสุดกว่าสัตว์ ผู้ประเสริฐกว่า
สารัตถ์ทั้งหลายว่า สมณะในโลกมีเท่าไร ขอ

เชิญพระองค์ตรัสบอกสมณะเหล่านั้นเถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณ่อนจุนทะ

สมณะมี ๔ สมณะที่ ๕ ไม่มี เราถูก

ท่านถามซึ่งหน้าแล้ว ขอชี้แจงสมณะทั้ง ๔

เหล่านั้น ให้แจ่มแจ้งแก่ท่าน คือ สมณะ

ผู้ชนะสรรพกิเลสด้วยมรรค ๑ สมณะผู้แสดง

มรรค (แก่ชนเหล่าอื่น) ๑ สมณะเป็นอยู่

ในมรรค ๑ สมณะผู้ประทุษร้ายมรรค ๑.

นายจุนทกัมมารบุตรทูลถามว่า

พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมตรัสสมณะ

ผู้ชนะสรรพกิเลสด้วยมรรคอะไร สมณะ

เป็นผู้มีปรกติเฟื่องมรรคไม่มีผู้เปรียบ สมณะ

เป็นอยู่ในมรรค ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว

ขอพระองค์ตรัสบอกแก่ข้าพระองค์ อนึ่ง

ขอพระองค์ทรงชี้แจง สมณะประทุษร้าย
มรรคให้แจ้งแก่ข้าพระองค์เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสตอบว่า

พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมตรัสสมณะ
ผู้ข้ามความสงสัยได้แล้ว ผู้ไม่มีกิเลสจ
ลुกสร ผู้ยินดียิ่งแล้วในนิพพาน ผู้ไม่มี
ความกำหนัด ผู้คงที่ เป็นผู้นำโลกพร้อม
ด้วยเทวโลกว่า สมณะผู้ชนะสรรพกิเลสด้วย
มรรค ๑.

ภิกษุใดในศาสนานี้รู้ว่า นิพพานเป็น
ธรรมยิ่ง ย่อมบอกได้ ย่อมจำแนกธรรมใน
ธรรมวินัยนี้แล พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัส
ภิกษุที่ ๒ ผู้ตัดความสงสัย ผู้เป็นมุนี ผู้ไม่
หวั่นไหวนั้นว่า สมณะผู้แสดงมรรค.
ภิกษุใด เมื่อบทธรรมอันพระพุทธเจ้า
ทั้งหลายทรงแสดงไว้ดีแล้ว เป็นผู้สำรวจแล้ว
มีสติ เสพบทธอันไม่มีโทษอยู่ ชื่อว่าเป็นอยู่
ในมรรค พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ตรัสภิกษุที่ ๓
นั้นว่า เป็นอยู่ในมรรค.

บุคคลกระทำเพศแห่งพระพุทธเจ้า
พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวกผู้มีวัตร

อันงามให้เป็นเครื่องปกปิดแล้ว มักประพฤติ
แล่นไป ประทุษร้ายตระกูล เป็นผู้คะนอง
มีมายาไม่สำรวม เป็นคนแกลบ บุคคลนั้น
แลชื่อว่า เป็นสมณะผู้ประทุษร้ายมรรค
อย่างยิ่งด้วยวัตตปฏิรูป.

ก็พระอริยสาวกผู้ได้สดับ มีปัญญา
ทราบสมณะเหล่านั้นทั้งหมดว่าเป็นเช่นนั้น
เห็นแล้วอย่างนี้ ย่อมไม่ยั้งศรัทธาของคฤหัสถ์
ผู้ทราบชัดสมณะเหล่านี้ให้เสื่อม จะพึง
กระทำสมณะผู้ไม่ถูกโทษประทุษร้าย ให้
เสมอด้วยสมณะผู้ถูกโทษประทุษร้าย จะพึง
กระทำสมณะผู้บริสุทธฺิ ให้เสมอด้วยสมณะ
ผู้ไม่บริสุทธฺิ อย่างไม่ได้.

จบจุนทะสูตรที่ ๕

อรรถกถาจุนทสูตร

จุนทสูตรเริ่มด้วยคาถาว่า ปุจฉามิ มุนี ปหุตฺตปญฺญํ ดังนี้ :-

มีอุบัตินี่อย่างไร ? โดยสังเขปก่อน ในอุบัตินี้ ๔ อย่าง อันต่างเพราะ
อหิณสฺสขของตน เพราะอหิณสฺสขของคนอื่น เพราะอุบัตินี้แห่งเรื่อง และเพราะ
อำนาจแห่งการถาม สูตรนี้มีอุบัตินี้เพราะอำนาจแห่งการถาม.

ส่วนโดยพิสดาร ในสมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกในแคว้นมัลละ พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์มาก เสด็จถึงเมืองปาวา ได้ยินว่า ในครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ อันพวันของนายจุนทกัมมารบุตร ใกล้เมืองปาวา จำเดิมแต่นี้ไป พึงให้พิสดารโดยนัยที่มาแล้วในสูตรว่า ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ในเวลาเช้า ทรงนุ่งแล้ว ถือบาตรและจีวร พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ เสด็จไปยังนิเวศน์ของนายจุนทกัมมารบุตร ครั้นเสด็จเข้าแล้ว ประทับนั่งบนอาสนะที่ปูลาดแล้ว. ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์อย่างนี้แล้ว นายจุนทกัมมารบุตรเมื่ออากาศพระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธรเจ้าเป็นประมุข ได้น้อมภาชนะทองคำทั้งหลาย แต่ภิกษุทั้งหลาย เพื่อรับพัสถุชนะและสูปะเป็นต้น.

ครั้นเมื่อสีกขาบทยังไม่ทรงบัญญัติ ภิกษุบางพวกรับภาชนะทองคำ บางพวกไม่รับ ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีภาชนะอย่างเดียวกันเท่านั้น คือ บาตรเสลมัชของพระองค์ พระพุทธรเจ้าทั้งหลายไม่ทรงรับภาชนะที่ ๒ ในพระภิกษุเหล่านั้น ภิกษุชั่วรูปหนึ่งใส่ภาชนะทองคำราคาหนึ่งพันที่ถึงเพื่อประโยชน์แก่โภชนะของตน ในอุทกญฺุแจด้วยโถยจิต. นายจุนทกัมมารบุตรแล้วล้างมือและเท้า นมัสการพระผู้มีพระภาคเจ้า แลดูพระภิกษุสงฆ์อยู่ ได้เห็นภิกษุนั้น และทำทีเหมือนไม่เห็น ไม่ได้พูดอะไรกะภิกษุนั้น ด้วยความเคารพ ในพระผู้มีพระภาคเจ้า และในพระเถระทั้งหลายว่า เออก็พวกมิจฉาทิฎฐิ อย่ามีถ้อยคำ เขาอยากจะรู้ว่า สมณะทั้งหลายเป็นผู้ประกอบด้วยสังวรหรือหนอ หรือว่า สมณะแม้เช่นนี้มีสังวรแตกแล้ว ในเวลาเย็นเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วทูลถามว่า **ปุจฉามิ มุนี** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปุจฉามิ** มีนัยที่กล่าวแล้วในนิทเทสนั้นแล โดยนัยมีอาทิว่า การถามสามอย่าง คือ การถามให้สิ่งที่ไม่เห็นให้แจ่มแจ้ง.^๑

บทว่า **มุนี** แม่นั้น มีนัยที่กล่าวแล้วในนิทเทสนั้นเอง โดยนัยมีอาทิว่า ญาณเรียกว่า โมนะ ปัญญา ความรู้ชัด ฯลฯ สัมมาทิฏฐิโค มุนีประกอบพร้อมด้วยญาณนั้น ถึงแล้วซึ่งโมนะ เพราะฉะนั้น โมนะยะ ๓ อย่าง คือ กาย โมนะยะ.^๒ ก็ความสังเขปในคานานี้ ดังนี้. บทว่า **ปุจฉามิ** ความว่า นายจุนทกัมมารบุตรเมื่อกระทำโอกาส จึงทูลร้องเรียกผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นมุนี. บทว่า **ปหุตฺตปญฺญ** เป็นต้น เป็นคำกล่าวสรรเสริญ. นายจุนทกัมมารบุตรสรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นว่าเป็นมุนี ด้วยบทเหล่านั้น. ในบทเหล่านั้น บทว่า **ปหุตฺตปญฺญ** ได้แก่พระปัญญาไพบุล. ก็ความที่พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นมีพระปัญญาไพบุล พึงทราบว่าการทำไถยธรรมเป็นที่สุด. บทว่า **อิต จุนฺโท กมฺมารปฺตุโต** นี้ มีนัยที่กล่าวแล้วในธนิยสูตรนั้นแล. ก็เบื้องหน้าแต่นี้ ข้าพเจ้าไม่กล่าวแม้คำมีประมาณเท่านั้น ทั้งนัยที่กล่าวแล้วทั้งหมด จักพรรณานานัยที่ยังไม่กล่าวเท่านั้น.

บทว่า **พุทฺธ** ได้แก่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในพระพุทฺธะทั้งสาม. บทว่า **ธมฺมสฺสामी** ความว่า ชื่อว่า ผู้เป็นเจ้าของแห่งพระธรรม คือ ผู้มีพระธรรมเป็นอิสระ ผู้เป็นธรรมราชา ผู้ประพฤติดตามอำนาจธรรม เพราะความที่พระองค์ทรงให้มรรคธรรมเกิด คุชบิดาของบุตรเป็นอาจารย์ของพวกเขา ศิลปายตนะที่ตนให้เกิดแล้ว เป็นต้น. สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า คุก่อนพราหมณ์

๑. ขุ. จุฬนิทฺเทส. ๖๑. ๒. ขุ. จุฬนิทฺเทส ๖๑.

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงยังมรรคที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ทรงยังมรรคที่ยังไม่เกิดพร้อมให้เกิดพร้อม ทรงบอกมรรคที่ยังไม่ได้บอก ทรงรู้มรรค ทรงรู้แจ้งมรรค ทรงฉลาดในมรรค ส่วนสาวกทั้งหลาย เป็นผู้คล้อยตามมรรค อยู่ในปัจจุบัน เป็นผู้ประกอบพร้อมในภายหลัง.

บทว่า **วิตถณฺหิ** ได้แก่ ผู้ปราศจากกามตัณหา ภวตัณหา และ วิภวตัณหาแล้ว. บทว่า **ทิปฺพุตฺตมํ** ได้แก่ ผู้สูงสุดกว่าสัตว์ ๒ เท้าทั้งหลาย. ในบทนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ามิใช่ทรงเป็นผู้สูงสุดกว่าสัตว์ ๒ เท้าอย่างเดียว เท่านั้น ก็จริง ถึงกระนั้น ก็เป็นผู้สูงสุดกว่าสัตว์ทั้งหลายที่ไม่มีเท้า มี ๒ เท้า ๑๗ หรือ เนวสัณฺณินาสัณฺณิทัมฺหํ โดยที่แท้เรียกว่า ผู้สูงสุดกว่าสัตว์สองเท้า นั้นเทียว ด้วยอำนาจการกำหนดอย่างสูงสุด. เพราะสัตว์ ๒ เท้าทั้งหลายชื่อว่า สูงสุดกว่าสัตว์ทั้งปวง เพราะพระเจ้าจักรพรรดิ พระมหาสาวกและพระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นต้น ก็เกิดในสัตว์ ๒ เท้านั้น. ก็เมื่อกล่าวว่ามีผู้สูงสุดกว่าสัตว์เหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็เป็นอันเรียกว่า ผู้สูงสุดกว่าสัตว์ทั้งปวงเหมือนกัน.

บทว่า **สารถินํ ปวริ** ความว่า ชื่อว่า สารถิ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ให้เล่นไป. คำว่า สารถิ นั้นเป็นชื่อของผู้ฝึกช้างเป็นต้น. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเป็นผู้ประเสริฐกว่าสารถิเหล่านั้น เพราะพระองค์ทรงสามารถเพื่อฝึกนุรุษ ที่ควรฝึกทั้งหลาย ด้วยการฝึกอันยอดเยี่ยม. เหมือนอย่างที่ได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ฝึกช้างยอมให้ช้างที่ฝึกเล่นไปสู่ทิศเดียวเท่านั้น หรือทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ หรือทิศใต้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ฝึกม้ายอมให้ม้าที่ฝึก

* ม. อ. โขปกโมคคัลลานสูตร ๕๕.

เล่นไป คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ฝึกโค ย่อมให้โคที่ฝึกเล่นไปสู่ ฯลฯ ทิศได้ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ย่อมให้บุรุษที่ฝึกแล้ว เล่นไปสู่ทิศทั้งแปด คือ ผู้มีรูปเห็นรูปทั้งหลาย นี่เป็นทิศหนึ่ง ฯลฯ เข้าถึง สัญญาเวทิตนโรธอยู่ นี่เป็นทิศที่แปด ดังนี้.

บทว่า กติ ได้แก่ การถามถึงประเภทแห่งเนื้อความ. บทว่า โลก ได้แก่ในสัตว์โลก. บทว่า สมณา เป็นการแสดงไขอรรถอันฟังถาม. บทว่า อิงฆ เป็นนิบาตลงในอรรถร้องขอ. บทว่า ตทิงฆ แยกออกเป็น เต อิงฆ แปลว่า ขอเชิญ ตรัสบอกสมณะเหล่านั้น. บทว่า พุรุหิ ความว่า ตรัสบอก คือ จักตรัส.

ครั้นนายจุนทะทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นนายจุนทะกัมมารบุตรไม่ถามปัญหาของคฤหัสถ์ โดยนัยมีอาทิว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กุศลเป็นอย่างไร อกุศลเป็นอย่างไร ถามอยู่ซึ่งปัญหาของสมณะ เมื่อทรงระลึก ทรงรู้ว่า นายจุนทะกัมมารบุตรนี้ ถามหมายถึงภิกษุช้วนั้น เมื่อจะทรงแสดง ความที่ภิกษุช้วนั้นไม่เป็นสมณะ เพราะสักว่าโวหารบัญญัติ จึงตรัสว่า สมณะ ๔ พวก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จตุโร เป็นการกำหนดจำนวน. บทว่า สมณา ความว่า บางคราว พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงเดียรฉัตรทั้งหลาย โดย วาทะว่า สมณะ เหมือนที่ตรัสว่า เหล่านั้นใดเป็นวตโกตุหลมกสของสมณ-พราหมณ์ผู้ปฤชณ. บางคราวตรัสถึงปฤชณทั้งหลาย จุจตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุ ทั้งหลาย ชนย่อมจำท่านว่า สมณะ สมณะ^๑. บางคราวตรัสถึงพระเสกขะ จุจ

๑. ม. อุ. สพายตตนิภงกสุตต ๓๗๕. ๒. ม. มุ. จุพอสสุตต ๔๘๘.

ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะผู้สภจะมีในศาสนานี้เท่านั้น สมณะที่ ๒ มีในศาสนานี้. บางคราวตรัสถึงพระชินาสพทั้งหลาย คุณตรัสว่า เป็นสมณะ เพราะสิ้นอาสวะทั้งหลาย. บางคราวตรัสถึงพระองค์นั้นแล คุณตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย คำว่า สมณะ นั้นแล เป็นชื่อของเราตถาคต* ดังนี้. แต่ในที่นี้ ตรัสถึงพระอริยะแม่ทั้งหมด และปุถุชนผู้มีศีล ด้วยบททั้งสาม. ด้วยบทที่สี่ ทรงสงเคราะห์ภิกษุ นอกนี้แม่ไม่เป็นสมณะมีแต่ผ้าเหลืองพันคอว่า สมณะ ด้วยเหตุสักว่าโวหารอย่างเดียว แล้วจึงตรัสว่า สมณะมี ๔ พวก ดังนี้.

บทว่า น **ปลฺลวมตฺถิ** ความว่า ชื่อว่า สมณะที่ห้าไม่มีในพระธรรมวินัยนี้ โดยเหตุสักว่า โวหาร แม้โดยเหตุสักว่าปฎิญา. บทว่า **เต เต อวิกโรมิ** ความว่า เราจะทำสมณะ ๔ เหล่านั้น ให้ปรากฏแก่ท่าน. บทว่า **สกุขิปฺปฺภุโจ** ความว่า ถูกถามซึ่งหน้าแล้ว.

บทว่า **มคฺคชิโน** ความว่า ผู้ชนะกิเลสทั้งปวงด้วยมรรค.

บทว่า **มคฺคเทสโก** ได้แก่ ผู้แสดงมรรคแก่ชนเหล่าอื่น.

บทว่า **มคฺเค ชีวติ** ความว่า ในพระเสขะทั้ง ๗ พระเสขะรูปใดรูปหนึ่ง ชื่อว่าเป็นอยู่ในมรรคอันเป็นโลกุตระ เพราะการอบรมมรรคอันตนยังไม่แสวงหา และปุถุชนผู้มีศีล ชื่อว่า เป็นผู้อยู่ในมรรคอันเป็นโลกิยะ หรือปุถุชนผู้มีศีล ฟังทราบว่าเป็นอยู่ในมรรค แม้เพราะเป็นอยู่ด้วยมรรคนิมิตอันเป็นโลกุตระ.

บทว่า โย จ **มคฺคทฺฐี** ความว่า และสมณะผู้ทุศีล เป็นมิจฉาทิฎฐิ ชื่อว่า ผู้ประทุษร้ายมรรค เพราะปฏิบัติแม้ขัดกับมรรค.

นายจุนทะเมื่อไม่อาจรู้ชัดซึ่ง สมณะ ๔ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยกขึ้นแสดงโดยย่อว่า สมณะ ๔ เหล่านี้ อย่างนี้ว่า ในสมณะเหล่านี้ สมณะผู้ชนะด้วยมรรคชื่อนี้ สมณะผู้ประทุษร้ายมรรคชื่อนี้ ดังนี้ เพื่อจะทูลถามอีก จึงทูลว่า กมฺมุคฺคชฺฉินฺติ ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มคฺเค ชีวติ เม ความว่า สมณะนั้นใด เป็นอยู่ในมรรค พระองค์อันข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ของตรัสบอกสมณะนั้นแก่ข้าพระองค์. บทที่เหลือปรากฏชัดแล้วเทียว.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงขยายสมณะแม่ทั้งสี่แก่พราหมณ์นั้น ด้วยคาถา ๔ คาถา จึงตรัสว่า โย ตินฺนุณฺณกถฺกโธ ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ตินฺนุณฺณกถฺกโธ วิสสุโธ (สมณะผู้ข้ามความสงสัยได้แล้ว ผู้ไม่มีกิเลสจุลจุกสร) นั้น มีนัยที่กล่าวไว้ในอุรคสูตรนั้นแล. ส่วนความแปลกกัน ดังนี้ :-

เพราะสมณะ คือ พระพุทธเจ้า ทรงประสงค์เอาว่า สมณะผู้ชนะสรรพกิเลสด้วยมรรค ด้วยคาถานี้ เพราะฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบว่ ชื่อว่า สมณะผู้ข้ามความสงสัยได้แล้ว แม้เพราะความไม่รู้ในธรรมทั้งปวง อันสมควรสงสัย เป็นธรรมอันพระองค์ข้ามได้แล้ว ด้วยสัพพัญญุตญาณ. ก็สมณะทั้งหลาย มีโศดาบันเป็นต้น มีพระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นที่สุด แม้ข้ามความสงสัยได้แล้ว โดยนัยที่กล่าวไว้ในบทก่อน แต่โดยปริยาย ชื่อว่า ยังไม่ข้ามความสงสัยทีเดียว เพราะเป็นผู้มีอำนาจญาณไม่กระทบในวิสัยทั้งหลายมีสกทาคามีวิสัยเป็นต้น มีพุทธวิสัยเป็นที่สุด. ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นสมณะผู้ข้ามความสงสัยได้แล้ว โดยประการทั้งปวง.

บทว่า นิพพานาภีโรโต ได้แก่ ยินดีเฉพาะแล้ว ในนิพพาน.

อธิบายว่า มีจิตน้อมแล้วในนิพพานทุกเมื่อ ด้วยอำนาจแห่งผลสมาบัติ. และพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงเป็นเช่นนั้น สมดังที่ตรัสไว้ว่า คู่ก่อนอัคคิเวสสนะเรานั้นแลย่อมตั้งพร้อม ให้สงบ กระทำให้เป็นธรรมเอก ตั้งมั่น ซึ่งจิตในภายในนั้นแลไว้ในสมาธินิมิตอันก่อนนั้นเทียว ในที่สุดแห่งคานานี้แล.

บทว่า อนานุกิทุโธ ความว่า ผู้ไม่มีความกำหนัด ซึ่งธรรมไร ๆ ด้วยความกำหนัด คือ ตัณหา.

บทว่า โลกสุต สเทวกสุต เนตา ความว่า เป็นผู้นำ คือ ให้ถึงโลกพร้อมด้วยเทวโลก ด้วยการแสดงธรรม โดยสมควรแก่อาศัยและอนุสัย ให้ถึงการแทงตลอดสัจจะ แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย อันไม่มีปริมาณ ในสูตรทั้งหลายมาก มีปารายนสูตรและมหาสมยสูตรเป็นต้น. อธิบายว่า ให้ข้ามคือ ให้ถึงฝั่งนอก.

บทว่า ตาที ความว่า ผู้เป็นเช่นนั้น มีประการตามที่กล่าวแล้ว หรือผู้ไม่ผันแปรด้วยโลกธรรมทั้งหลาย. บทที่เหลือในคานานี้ ปรากฏแล้วแล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงแสดงขยายสมณะ คือ พระพุทธเจ้าว่าเป็นพระสมณะผู้ชนะสรรพกิเลสด้วยมรรค ด้วยคานานี้อย่างนี้แล้ว บัดนี้เมื่อจะทรงขยายสมณะผู้ชีณาสพ จึงตรัสว่า **ปรม** ดังนี้.

ในคานานี้ นิพพาน ชื่อว่า **ปรมะ** อธิบายว่า เลิศ อุดมกว่าธรรมทั้งปวง. บทว่า **ปรมนุตติ โยธ** ฤคฤ ความว่า ภิกษุใดในศาสนานี้รู้ว่า นิพพานนั้นเป็นธรรมยิ่ง ด้วยปัจเจกเวกขณญาณ.

บทว่า อุกุชาติ วิชชติ อิเชว ฌมมฺ ความว่า ย่อมนิพพาน-
ธรรม คือ กระทำนิพพานธรรมให้ปรากฏแก่คนเหล่าอื่น เพราะความที่
นิพพานธรรมเป็นธรรมอันตนแทงตลอดแล้วว่า นี้นิพพาน ย่อมจำแนกมรรค-
ธรรมว่า เหล่านี้สติปัญญา ๔ ฯลฯ นี้มรรคมืองค์ ๘ อันประเสริฐดังนี้ หรือ
ย่อมบอกธรรมแม้ทั้งสอง โดยแสดงอย่างย่อแก่อุคฆฏิตัญญบุคคล ย่อมจำแนก
โดยแสดงอย่างพิสดาร แก่วิปจิตัญญบุคคล เมื่อบอกและจำแนกอย่างนี้
บันลือสีหนาทว่า ธรรมนี้มีในศาสนาที่เท่านั้น ไม่มีในภายนอกศาสนา
ชื่อว่า ย่อมบอก และย่อมจำแนก ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัส
ว่า ภิกษุใดในศาสนา ย่อมบอก ย่อมจำแนกธรรมในธรรมวินัยนี้แล.

บทว่า ตํ กุขจฺจทํ มฺหิ อเนหํ ความว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย
ตรัสภิกษุที่ ๒ ผู้ตัดความสงสัย ด้วยการแทงตลอดสัจจะสี่ และด้วยการตัดความ
สงสัยของคนเหล่าอื่น ด้วยเทศนาของตน ผู้เป็นมุนี ด้วยการถึงพร้อมด้วย
โมเนยยะ ผู้ไม่หวั่นไหว เพราะไม่มีค้นหา กล่าว คือ เอชา นั้น คือ เห็น
ปานนั้นว่า สมณะผู้แสดงมรรค.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยังมรรคที่ยังไม่เกิดให้เกิดแล้วด้วยพระองค์เอง
แม้เป็นผู้แสดงมรรคอันยอดเยี่ยม ด้วยเทศนาแล้ว ทรงแสดงขยายสมณะผู้
พิจารณาว่า สมณะผู้แสดงมรรค อันสมควรแก่ศาสนาของตน และยังศาสนา
ให้รุ่งเรือง อุทฺต และอุทฺตราชเลขของพระราชา ด้วยคำถาถนี้อย่างนี้แล้ว
บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงขยายสมณะผู้เสขะ และสมณะผู้ปุณฺณมิตฺต จึงตรัสว่า
โย ฌมฺมปเท ดังนี้.

การพรรณนาบท ในบทเหล่านั้น ปรากฏชัดแล้วแล แต่นัยแห่ง
วันนาในกาลานี้ มีดังนี้ :-

ภิกษุใด เมื่อบวชธรรม เพราะเป็นบทแห่งนิพพานธรรม อันพระพุทธร-
เจ้าทั้งหลายทรงแสดงไว้ดีแล้ว เพราะทรงแสดงไม่อิงอาศัย ที่สุดทั้งสอง หรือ
เพราะทรงแสดงแล้ว โดยประการต่างๆ มีสติปัญญาเป็นต้น โดยสมควรแก่
อาศัย แม้เป็นผู้มรรคสมังคี ชื่อว่า เป็นอยู่ในมรรค เพราะเป็นผู้มีมรรคกิจ
อันกิเลสไม่ร่วรคแล้ว เป็นผู้สำรวมแล้วด้วยการสำรวมด้วยศีล มีสติ ด้วย
สติอันดำรงดีแล้วในกายเป็นต้น หรือระลึกได้ถึงกิจที่ทำแล้วนานเป็นต้นได้
เสพบทอันไม่มีโทษ กล่าวคือ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ เพราะเป็นบท
อันไม่มีโทษ โดยไม่มีโทษแม้ประมาณน้อย และเป็นบทโดยภาวะเป็นโกฏฐาต
ด้วยการเสพภาวนา จำเดิมแต่ภังคญาณ พระพุทธรเจ้าทั้งหลายตรัสภิกษุที่ ๑
นั้นว่า เป็นอยู่ในมรรค.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสขยายสมณะผู้เสาะ และสมณปุถุชนผู้
มีศีลว่า เป็นอยู่ในมรรค ด้วยคานานี้อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดง
ขยายสมณะสักว่าโฆหารอย่างเดียว ซึ่งมีผ้าเหลืองพันคอนั้น จึงตรัสว่า จทน
กตฺวาน ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า จทน กตฺวาน ความว่า กระทำความ
สมควรถือเพศ อธิบายว่าทรงเพศ. บทว่า สุพุพตฺวาน ได้แก่ พระพุทธรเจ้า
พระปัจเจกพุทธรเจ้า และพระสาวก. จริงอยู่ วัตรของพระพุทธรเจ้า พระปัจ-
เจกพุทธรเจ้าและสาวก ย่อมงาม เพราะฉะนั้น ท่านเหล่านั้นมีพระพุทธรเจ้า
เป็นต้น เรียกว่า สุพุพตา ผู้มีวัตรอันงาม.

บทว่า **ปกฺขนฺทฺติ** ความว่า แล่นไป คือเข้าไปในภายใน. จริงอยู่ บุคคลผู้ทูลศิโรราบทำเพศของผู้มีวัตรอันงามให้เป็นเครื่องปกปิด เพื่อปกปิดความที่ตนเป็นผู้ทูลศิโรราบเหมือนการปกปิดวัดอุมิหญ้าและใบไม้เป็นต้น เพื่อปกปิดคุณะนั้น ย่อมแล่นไปในท่ามกลางภิกษุว่าแม้เราก็คือเป็นภิกษุ เมื่อเขาถวายนามว่า ภิกษุผู้มีพรญาประมาณเท่านี้ ฟังรับลาภนี้ ก็ย่อมแล่นไปเพื่อจะรับว่าเราก็คือผู้มีพรญาประมาณเท่านี้ ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่ากระทำเพศแห่งพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพระพุทธเจ้าและพระสาวกผู้มีวัตรอันงามให้เป็นเครื่องปกปิดแล้ว มักประพฤติแล่นไปดังนี้.

บุคคลใดย่อมประทุษร้ายความเลื่อมใส อันเกิดแก่ตระกูลแม่ ๔ มีตระกูลกษัตริย์เป็นต้น ด้วยการประพฤติอันไม่สมควร เพราะเหตุนี้ บุคคลนั้น ชื่อว่า **กุลทุสฺสโก** ผู้ประทุษร้ายตระกูล. บทว่า **ปคฺคพฺโถ** ความว่า ผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยความคະนองกาย ๘ ฐานะ ความคະนองวาจา ๔ ฐานะ และความคະนองใจมีหลายฐานะ. ความสังเขปในพระสูตรนี้มีเพียงเท่านี้ ส่วนความพิสดารข้าพเจ้าจักพรรณนาในเมตตสุตตวัณณา.

ชื่อว่า มีมายา เพราะเป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยมายาอันปกปิดกรรมที่ตนทำแล้วเป็นลักษณะ ชื่อว่า **ไม่สำรวม** เพราะไม่มีการสำรวมศีล ชื่อว่า **เป็นคนแกลบ** เพราะความเป็นผู้เช่นกับแกลบ. เปรียบเหมือนแกลบแม้เว้นข้าวสารในภายใน แต่ปรากฏเหมือนข้าวเหนียวเมล็ดดีในภายนอกนั้นใด บุคคลบางคนในศาสนานี้ก็ฉนั้นนั้น แม้เว้นจากคุณสารมีศีลเป็นต้นในภายใน แต่ย่อมปรากฏ เหมือนสมณะ ด้วยเพศสมณะ ปกปิดวัตรอันดีงาม ฉะนั้น บุคคลนั้นเรียกว่า **เป็นคนแกลบ** เพราะความเป็นคนเช่นกับแกลบอย่างนี้.

ก็ในอานาปานสติสูตร แม่ปลุชชผู้ตั้งงามอย่างนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บริษัทนี้ไม่มีแกลบ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บริษัทนี้มีแกลบออกแล้ว คำรงอยู่ในสาระอันบริสุทธิ์ ดังนี้ ตรัสว่า เป็นคนแกลบ ส่วนในสูตรนี้และในกปิลาสูตร ผู้ต้องปราศิกอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลายจงนำคนแกลบ ไม่ใช่สมณะแต่สำคัญว่า สมณะออกจากที่นั่น ดังนี้ ตรัสว่า เป็นคนแกลบ.

บทว่า ปฏิจูเปน จริ ส มคฺคทฺฐี ความว่า บุคคลนั้นกระทำให้เพศแห่งพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระสาวกผู้มีวัตรอันงามให้เป็นเครื่องปกปิดแล้วนั้น ประพฤติด้วยวัตรตปฏิจูรูป คือ วัตรรูป ได้แก่ด้วยอาจารย์สักว่าภายนอก โดยประการที่ชนย่อมรู้เรา ตามที่ประพฤติอยู่ว่า ภิกษุนี้ อยู่ในป่าเป็นวัตร ถือรุกขมุลเป็นวัตร ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร เทียวบิณฑบาตเป็นวัตร ผู้มีความปรารถนาน้อย ผู้สันโดษ ดังนี้ พึงทราบว่าเป็นสมณะผู้ประทุษร้ายมรรค เพราะประทุษร้ายโลกุตรมรรคของตน และเพราะประทุษร้ายสุคติมรรคของคนเหล่านี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงแสดงขยายสมณะผู้สักว่าโฆหาร ผู้ทุศีลว่าเป็นสมณะผู้ประทุษร้ายมรรค ด้วยกาลานี้ ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงความที่สมณะเหล่านั้นเป็นผู้ไม่เข้ากันและกัน จึงตรัสว่า เอเต จ ปฏิวฺชฺชิตฺติ ดังนี้.

กาลานี้มีเนื้อความว่า ผู้ใดจะเป็นคฤหัสถ์ก็ตาม เป็นกษัตริย์ก็ตาม เป็นพราหมณ์ก็ตาม คนใดคนหนึ่งก็ตาม ทราบชัด คือรู้ทั่ว กระทำให้แจ้งซึ่งสมณะ ๔ เหล่านี้ ด้วยลักษณะตามที่กล่าวแล้ว สดับลักษณะของสมณะ ๔

* พุ. ติ. ๓๐๕.

เหล่านี้ โดยเพียงได้ฟัง ชื่อว่า อริยสาวก เพราะความที่ลักษณะนั้นแลได้ฟังแล้ว
ในสำนักของพระอริยเจ้าทั้งหลาย มีปัญญา ด้วยรู้ชัดว่า ภิกขุรูปนี้ และรูปนี้
มีลักษณะอย่างนี้ รู้สมณะเหล่านั้นนั้นแล ทั้งหมดแม้นี้เป็นเช่นนั้น สมณะนี้
เป็นสมณะผู้ประทุษร้ายมรรค ตรัสแล้วในภายหลัง เห็นแล้วอย่างนี้ คือ เห็น
ภิกขุช้วนัน แม้ทำความชั่วอย่างนี้.

ในกาลนั้นมีโยชนาดังนี้ ก็พระอริยสาวกผู้ได้สดับ มีปัญญาทราบ
สมณะเหล่านั้นทั้งหมดว่า เป็นเช่นนั้น ด้วยปัญญานั้นอยู่ เห็นแล้วอย่างนี้
ย่อมไม่ยังศรัทธาของคฤหัสถ์ผู้ทราบชัดสมณะเหล่านี้ให้เสื่อม คือ แม้เห็นภิกขุ
ช้วนัน ทำกรรมชั่วอย่างนี้แล้ว ไม่ยังศรัทธาให้เสื่อม คือ ไม่ให้เสื่อมเสีย ไม่ให้
ศรัทธาฉิบหาย ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งนั้นแสดงความที่สมณะเหล่านั้นเป็นผู้ไม่เข้ากัน
และกัน ด้วยกาลานี้อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะสรรเสริญพระอริยสาวก ผู้แม้
เห็นแล้วอย่างนี้ รู้สมณะเหล่านั้นทั้งหมดว่าเป็นเช่นนั้น จึงตรัสว่า กถุญฺหิ
ทุญฺเฐน ดังนี้.

กาลาวจนะนั้นมีความสัมพันธ์ว่า ก็พระอริยสาวกผู้ได้สดับเรื่องที
ประกอบแล้วนั้นแล คือ แม้เห็นภิกขุทำความชั่วบางรูป ดังนี้แล้ว รู้สมณะ
เหล่านั้นทั้งหมดว่า เป็นเช่นนั้น เพราะเหตุอะไร

เพราะจะพึงกระทำสมณะผู้ไม่ถูกโทษ

ประทุษร้าย ให้เสมอด้วยสมณะผู้ถูกโทษ

ประทุษร้าย จะพึงกระทำสมณะผู้บริสุทธ

ให้เสมอด้วยสมณะผู้ไม่บริสุทธ อย่างไรได้.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๕ - หน้าที่ 308

กาลานั้นมีเนื้อความว่า เพราะพระอริยสาวกผู้สดับ มีปัญญา จะพึงกระทำผู้ไม่ถูกประทุษร้ายนอกนี้ ให้เสมอด้วยสมณะผู้ถูกโทษประทุษร้าย ด้วยศีลวิบัติ คือ สมณะผู้ประทุษร้ายมรรค จะพึงการทำสมณะผู้บริสุทธิ์ เป็นเช่นนั้น ให้เสมอด้วยสมณะผู้ไม่บริสุทธิ์ด้วยกายสมาจารเป็นต้น คือ สมณะผู้สักว่าโหวหาผู้สุดทำอย่างไรได้ คือ พึงรู้ว่า เป็นเช่นนั้น ดังนี้.

ในการจบพระสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ตรัสมรรค หรือ ผล แก่ อุบาสก เพราะอุบาสกนั้นละความสงสัยได้แล้ว ดังนี้แล.

จบจุนทสุตตวิณณา แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อ ปรมัตถโชติกา

ปราวาสุตที่ ๖

ว่าด้วยความเลื่อม ๑๒ อย่าง

[๓๐๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ครั้งนั้นแล เมื่อปฐมยามสิ้นไปแล้ว เทวดาตนหนึ่งมีรัศมีอันงดงามยิ่ง ทำพระวิหารเชตวันทั้งสิ้นให้สว่างไสว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาว่า

[๓๐๔] ข้าพระองค์มา เพื่อจะทูลถาม

ถึงผู้เลื่อม และคนผู้เจริญกระทำพระโคดม

จึงขอทูลถามว่า อะไรเป็นทางของคนเลื่อม.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ผู้รู้ดีเป็นผู้เจริญ ผู้รู้ชั่วเป็นผู้เลื่อม

ผู้ใคร่ธรรมเป็นผู้เจริญ ผู้เกลียดธรรมเป็นผู้

เลื่อม เพราะเหตุนั้นแล เราจงทราบชัดข้อนี้

เถิดว่า ความเลื่อมนั้นเป็นที่ ๑.

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าขอพระองค์

จงตรัสบอกคนเลื่อมที่ ๒ อะไรเป็นทางของ

คนเลื่อม.

คนมือสัต์บุรุษเป็นที่รัก ไม่กระทำ
สัต์บุรุษให้เป็นที่รัก ชอบใจธรรมของอัส-
บุรุษ ข้อนั้นเป็นทางของคนเลื่อม เพราะ
เหตุนั้นแล เราจงทราบข้อนี้เถิดว่า ความ
เลื่อมนั้นเป็นที่ ๒.

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์
จงตรัสบอกคนเลื่อมที่ ๓ อะไรเป็นทางของ
คนเลื่อม.

คนใดชอบนอน ชอบคุย ไม่หมั่น
เกียดกร้าน โกรธง่าย ข้อนั้นเป็นทางของ
คนเลื่อม เพราะเหตุนั้นแล เราจงทราบชัด
ข้อนี้เถิดว่า ความเลื่อมนั้นเป็นที่ ๓.

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์
จงตรัสบอกคนเลื่อมที่ ๔ อะไรเป็นทางของ
คนเลื่อม.

คนใดสามารถ แต่ไม่เลี้ยงมารดาหรือ
บิดาผู้แก่เฒ่า ผ่านวัยหนุ่มสาวไปแล้ว ข้อ
นั้นเป็นทางของคนเลื่อม เพราะเหตุนั้นแล
เราจงทราบชัดข้อนี้เถิดว่า ความเลื่อมนั้น
เป็นที่ ๔.

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์จงตรัสบอกคนเลื่อมที่ ๕ อะไรเป็นทางของคนเลื่อม.

คนใดดวงสมณะพราหมณ์ หรือแม่ วณิพกอื่นด้วยมุสาวาท ข้อนั้นเป็นทางของคนเลื่อม เพราะเหตุนั้นแล เราจงทราบชัดข้อนี้เถิดว่า ความเลื่อมนั้นเป็นที่ ๕.

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์จงตรัสบอกคนเลื่อมที่ ๖ อะไรเป็นทางของคนเลื่อม.

คนมีทรัพย์มาก มีเงินทองของกิน กินของอร่อยแต่ผู้เดียว ข้อนั้นเป็นทางของคนเลื่อม เพราะเหตุนั้นแล เราจงทราบชัดข้อนี้เถิดว่า ความเลื่อมนั้นเป็นที่ ๖.

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์จงตรัสบอกคนเลื่อมที่ ๗ อะไรเป็นทางของคนเลื่อม.

คนใดหยิ่งเพราะชาติ หยิ่งเพราะทรัพย์ และหยิ่งเพราะโคตร ย่อมดูหมิ่นญาติของตน ข้อนั้นเป็นทางของคนเลื่อม เพราะเหตุนั้น เราจงทราบชัดข้อนี้เถิดว่า ความเลื่อมนั้นเป็นที่ ๗.

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์จงตรัสบอกคนเลื่อมที่ ๘ อะไรเป็นทางของคนเลื่อม.

คนใดเป็นนักเลงหญิง เป็นนักเลงสุรา และเป็นนักเลงการพนันผลาญทรัพย์ที่ตนหามาได้ ข้อนั้นเป็นทางของคนเลื่อม เพราะเหตุนั้นแล เราจงทราบชัดข้อนี้เถิดว่า ความเลื่อมนั้นเป็นที่ ๘.

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์จงตรัสบอกคนเลื่อมที่ ๙ อะไรเป็นทางของคนเลื่อม.

คนไม่สันโดษด้วยภริยาของตน ประทุษร้ายในภริยาของคนอื่นเหมือนประทุษร้ายในหญิงแพศยา ข้อนั้นเป็นทางของคนเลื่อม เพราะเหตุนั้นแล เราจงทราบชัดข้อนี้เถิดว่า ความเลื่อมนั้นเป็นที่ ๙.

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์จงตรัสบอกคนเลื่อมที่ ๑๐ อะไรเป็นทางของคนเลื่อม.

ชายแก่ได้หญิงรุ่นสาวมาเป็นภริยา ย่อมนอนไม่หลับ เพราะความหึงหวงหญิง

รุ่นสาวนั้น   ข้อนั้นเป็นทางของคนเสื่อม
เพราะเหตุนี้   เราจึงทราบชัดข้อนี้เถิดว่า
ความเสื่อมนั้นเป็นที่ ๑๐.

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระ-
องค์จงตรัสบอกคนเสื่อมที่ ๑๑ อะไรเป็นทาง
ของคนเสื่อม.

คนใดตั้งหญิงนักเลงสุรุษสุราย หรือ
แม่ชายเช่นนั้นไว้ในความเป็นใหญ่ ข้อนั้น
เป็นทางของคนเสื่อม เพราะเหตุนี้ เราจึง
ทราบชัดข้อนี้เถิดว่า ความเสื่อมนั้นเป็นที่ ๑๑.

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระ-
องค์จงตรัสบอกคนเสื่อมที่ ๑๒ อะไรเป็น
ทางของคนเสื่อม.

ก็บุคคลผู้เกิดในสกุลกษัตริย์ มีโภค-
ทรัพย์น้อย มีความมักใหญ่ ปรารถนา
ราชสมบัติ ข้อนั้นเป็นทางของคนเสื่อม.

บัณฑิตผู้ถึงพร้อมด้วยความเห็นอัน
ประเสริฐ พิจารณาเห็นคนเหล่านี้ เป็นผู้
เสื่อมในโลก ท่านย่อมคบโลกที่เกษม (คน
ผู้เจริญ).

จบปราวาสสูตรที่ ๖

อรรถกถาปราภาวสูตร

ปราภาวสูตรเริ่มต้นว่า เอวมเม สุตฺตํ ดังนี้ :-

มีอุบัตินัยอย่างไร? ได้ยินว่า เทวดาทั้งหลายฟังมงคลสูตรแล้ว ได้มีปริวิตกนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสความเจริญและความสวัสดิแก่สัตว์ทั้งหลายในมงคลสูตร ตรัสแต่ความเจริญโดยส่วนเดียวเท่านั้น ไม่ตรัสความเสื่อมเลยเอาเถิด บัดนี้ สัตว์ทั้งหลายย่อมเสื่อม ย่อมพินาศ ด้วยเหตุแห่งความเสื่อมใด พวกเราจะทูลถามถึงเหตุแห่งความเสื่อมนั้น ของสัตว์เหล่านั้น.

ลำดับนั้น ในวันที่ ๒ แต่วันที่ตรัสมงคลสูตร เทวดาทั้งหลายในหมื่นจักรวาล ประสงค์จะฟังพระสูตรว่าด้วยความเสื่อม ประชุมกันในจักรวาลหนึ่งนี้ จึงนิรมิตอรรถาพละเอียด ๑๐ อรรถาพบ้าง ๒๐ อรรถาพบ้าง ๓๐ อรรถาพบ้าง ๔๐ อรรถาพบ้าง ๕๐ อรรถาพบ้าง ๖๐ อรรถาพบ้าง ๗๐ อรรถาพบ้าง ๘๐ อรรถาพบ้าง ในโอกาสที่สุดแห่งปลายชนทรายหนึ่ง ได้ยื่นแวดล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้าซึ่งประทับนั่งบนบวรพุทธอาสน์ที่ปูแล้ว รุ่งโรจน์ข่มทับเทวดา มาร และพรหมทั้งปวง ด้วยสิริและเดช แต่นั้น เทวบุตรองค์หนึ่งถูกท้าวสักกะจอมเทวินทร์ตรัสสั่งแล้ว ทูลถามปัญหาเกี่ยวกับความเสื่อมกะพระผู้มีพระภาคเจ้า ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสสูตรนี้ ด้วยอำนาจแห่งการถาม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอวมเม สุตฺตํ เป็นต้น ท่านพระอานนท์กล่าว. กาถาในลำดับหนึ่ง โดยนัยมีอาทิว่า ปราภวนุตฺตํ ปุริสฺสึ เทวบุตร

กล่าว. คาถาในลำดับหนึ่งอีก โดยนัยมีอาทิว่า สุวิชาโน ภว โหติ และ
คาถาสุดท้าย พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส. คำนี้นั้นแม้ทั้งหมดประมวลเข้ากันแล้ว
เรียกว่า ปราภวสูตร.

บรรดาบทเหล่านั้น ในบทว่า เอวมเม สุตं เป็นต้น คำใดจะ
พึงกล่าว คำนั้นทั้งหมดข้าพเจ้าจักกล่าวไว้ในมงคลสูตรด้วย. ส่วนในบท
มีอาทิว่า ปราภวนุตฺตํ ปุริสํ ได้แก่ ผู้เสื่อม ผู้เสื่อมเสีย ผู้พินาศ. บทว่า
ปุริสํ ได้แก่ สัตว์ คือ ผู้เกิดคนใดคนหนึ่ง.

บทว่า มยฺหิ ปุญฺญาม โคตมฺหิ ความว่า เทวบุตรนั้นแสดงตน
พร้อมกับเทวดาที่เหลือทั้งหลาย ทูลร้องเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้าโดยพระโคตร.
บทว่า ภควนุตฺตํ ปุญฺญมาคฺคม ความว่า ก็ข้าพระองค์มาจากจักรวาลนั้น ๆ
ด้วยหวังว่า จักทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้า. เทวบุตรแสดงความเอื้อเฟื้อด้วย
บทนี้.

บทว่า ก็ ปราภวโศ มุขํ ความว่า ขอพระองค์โปรดตรัสบอก
แก่ข้าพระองค์ทั้งหลายที่มาแล้วอย่างนี้ว่า อะไรเป็นทาง คือ เป็นประตุ เป็น
กำเนิด เป็นเหตุของคนเสื่อม ซึ่งพวกข้าพระองค์พึงรู้คนเสื่อม. เทวบุตร
ทูลถามเหตุแห่งความเสื่อมของคนเสื่อม ที่กล่าวไว้ในบทนี้ว่า ปราภวนุตฺตํ
ปุริสํ ด้วยบทนี้. เพราะเมื่อรู้เหตุแห่งความเสื่อมแล้วก็อาจรู้คนเสื่อมบางคนได้
ด้วยเหตุสามัญนั้น.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงแสดงปฏิบัติ เพื่อทรงกระทำ
ให้ปรากฏด้วยดี แก่เทวบุตรนั้น เมื่อจะทรงแสดงทางแห่งความเสื่อม ด้วย
เทศนามีบุคลาธิษฐาน จึงตรัสว่า สุวิชาโน ภว.

กาลานันมีเนื้อความว่า คนนี้ใครเจริญคือวัฒนาไม่เสื่อม คนนั้นเป็นผู้รู้ได้ง่ายคืออาจเพื่อทราบชัดโดยง่ายคือโดยไม่ยาก ส่วนคนนี้ใครเป็นผู้เสื่อม เพราะอรรถว่า ย่อมเสื่อม คือย่อมเสียหาย คือย่อมพินาศ ซึ่งพวกท่านถามทางแห่งความเสื่อมของคนเสื่อมนั้นกะเรา คนเมื่อนั้นก็รู้ได้ง่าย. อย่างไร? ก็คนนี้ใคร่ธรรม เป็นผู้เจริญ คือ ย่อมใคร่ กระหึ่ม ปรรณนาฟัง ปฏิบัติ ซึ่งธรรมคือกุศลกรรมบถสิบ คนนั้นชื่อว่า เป็นผู้รู้ได้ง่าย เพราะเห็นและฟังปฏิบัติ นั้น แล้วพึงรู้ได้ ผู้เกลียดธรรมเมื่อนอกนี้ เป็นผู้เสื่อม ย่อมเกลียด คือ ย่อมไม่กระหึ่ม ไม่ปรรณนา ไม่ฟัง ไม่ปฏิบัติธรรมนั้นนั่นเทียว ผู้เกลียดธรรมนั้น ชื่อว่า เป็นผู้รู้ได้ง่าย เพราะเห็นและฟังการปฏิบัติผิดนั้นแล้ว พึงรู้ได้.

ในกาลานี้ ผู้ศึกษาพึงทราบอย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงแสดงปฏิบัติ ก็ทรงแสดงความเป็นผู้ใคร่ธรรม โดยอรรถ แสดงทาง โดยความเจริญแล้ว ทรงแสดงความเป็นผู้เกลียดธรรม เป็นทางแห่งความเสื่อม ลำดับนั้น เทวดานั้น เพลิดเพลินยิ่งซึ่งภษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทูลว่า อิติ เหน็ด.

เนื้อความแห่งคำนั้นว่า เพราะเหตุนี้แหละ เราจึงทราบชัด คือ จงถองไว้ ซึ่งข้อนี้โดยประการที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วนั้นแล้วว่า ความเสื่อมนั้นเป็นที่ ๑ คือ ความเสื่อมนั้น มีความเกลียดธรรมเป็นลักษณะเป็นที่ ๑ เมื่ออธิบายว่า พวกเราเป็นผู้มาแล้ว เพื่อทราบชัด ซึ่งทางแห่งความเสื่อมเหล่าใด ในทางแห่งความเสื่อมเหล่านั้น นี้เป็นทางแห่งความเสื่อมหนึ่งก่อน.

ก็ในคำนั้นมีวิเคราะห์ว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมเสื่อมด้วยเหตุนี้ เพราะฉะนั้น เหตุนี้จึงชื่อว่า ปราภโว แปลว่า ความเสื่อม. ก็สัตว์ทั้งหลายย่อม

เสื่อม เพราะอะไร ก็เพราะเหตุอันเป็นทางคือเป็นการณ์แห่งความเสื่อม ด้วยว่า ความต่างกันนี้ มีเพียงพยัญชนะเท่านั้น. แต่โดยอรรถ คำว่า ความเสื่อม หรือว่า ทางแห่งความเสื่อมไม่มีความต่างกันเลย.

เทพบุตรคิดว่า เราผลิตเพลินว่า เราทราบชัดทางของคนเสื่อมนั้น อย่างนี้แล้ว ประสงค์จะรู้ข้ออื่นจากนั้น จึงทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์จงตรัสบอกคนเสื่อมที่ ๒ อะไรเป็นทางของคนเสื่อม ดังนี้. ก็ นักศึกษาพึงทราบเนื้อความแม่ในบทที่ ๓ ที่ ๔ อื่นจากนี้เป็นต้น โดยนัย นั้นแน่แล และพึงทราบเนื้อความแม่ในฝ่ายพยากรณ์ว่า สัตว์เหล่านั้น ๆ ประกอบพร้อมแล้วด้วยทางแห่งความเสื่อมเหล่านั้น ๆ สัตว์หนึ่งไม่รวมกับสัตว์ ทั้งปวง และสัตว์ทั้งปวงก็ไม่รวมกับสัตว์ผู้หนึ่ง เพราะฉะนั้น จึงทรงพยากรณ์ ถึงทางแห่งความเสื่อมทั้งหลาย มีอย่างต่างกัน ด้วยเทศนามีบุคลาธิษฐานเท่านั้น โดยนัยมีอาทิว่า คนมีอัสตบรูษเป็นที่รัก ดังนี้ เพื่อทรงแสดงทางแห่งความ เสื่อมนั้น ๆ ของสัตว์เหล่านั้น ในคานานั้น มีอรรถวินิจฉัยโดยย่อ ดังนี้ :-

ศาสดาทั้งหก ก็หรือบุคคลแม่เหล่าอื่นผู้ประกอบพร้อมด้วยกายกรรม วชิกรรม และมโนกรรมอันไม่สงบ ชื่อว่า อัสตบรูษ อัสตบรูษเหล่านั้นเป็นที่รักของคนนั้น คุจเจลกโกรักขัตติยะเป็นต้น เป็นที่รักของคนทั้งหลาย มีเจ้าสุณักขัตตะเป็นต้น.

พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระสาวกก็หรือบุคคลแม่เหล่าอื่น ผู้ประกอบแล้ว ด้วยกายกรรม วชิกรรม มโนกรรม อันสงบแล้ว ชื่อว่า สัตบรูษ ไม่กระทำสัตบรูษเหล่านั้น ให้เป็นที่รัก อธิบายว่า ไม่กระทำสัตบรูษ เหล่านั้น ให้เป็นที่รัก คือ เป็นที่ปรารถนา เป็นที่ใคร่ เป็นที่พอใจของตน.

ก็ความต่างกันแห่งถ้อยคำในคานานี้ ฟังทราบทั่ว ทรงกระทำแล้ว ด้วยอำนาจแห่งเวไนยสัตว์ อีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า ไม่กระทำสัตบุรุษทั้งหลาย คือไม่เสพสัตบุรุษทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้ เหมือนอย่างท่านผู้รู้ศัพท์ทั้งหลาย พรรณนาว่า กระทำพระราชานี้ให้เป็นที่รักในอรรถนี้ว่า ย่อมเสพพระราชานี้.

บทว่า ปิย ความว่า รัก ดีใจ ปราโมทย์. ทิฏฐิ ๖๒ หรืออกุศล กรรมบถ ๑๐ ชื่อว่า ธรรมของอสัตบุรุษ ย่อมชอบใจ ย่อมกระหิ้ม ย่อมปรารถนา ย่อมเสพธรรมของอสัตบุรุษนั้น.

ฐานะ ๓ อย่าง คือ ความเป็นผู้มีอสัตบุรุษเป็นที่รัก ๑ ความเป็นผู้มีสัตบุรุษไม่เป็นที่รัก ๑ ความชอบใจธรรมของอสัตบุรุษ ๑ ตรัสว่าเป็นทางแห่งความเสื่อม ด้วยคานานี้ ด้วยประการฉะนี้. ก็คนประกอบพร้อมด้วยฐานะ ๓ อย่างนั้น ย่อมเสื่อม คือ ย่อมเสื่อมเสีย ย่อมไม่ถึงความเจริญในโลกนี้หรือในโลกหน้า เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า เป็นทางแห่งความเสื่อม. ส่วนความพิสดารในคานานี้ ข้าพเจ้าจักกล่าวในคานาวิณณนาว่า การคบคนพาล ๑ การคบบัณฑิต ๑.

คนใดไปอยู่ที่ดี นั่งอยู่ที่ดี ยืนอยู่ที่ดี นอนอยู่ที่ดี ย่อมหลับนั้นเที่ยวคนนั้น ชื่อว่า นิทุทาสีลี ชอบนอน. ผู้ตามประกอบความยินดีในการคลุกคลี คือความยินดีในการคุย ชื่อว่า สภาสีลี ชอบคุย. ผู้เว้นจากเศษแห่งความเพียร เป็นผู้ไม่ลุกขึ้นเป็นปกติ ชื่อว่า อนุฏฐาตา ไม่หมั่น. เป็นคฤหัสถ์ถูกคนเหล่านี้ตักเตือน ก็ไม่ปรารภงานของคฤหัสถ์ เป็นบรรพชิต ก็ไม่ปรารภงานของบรรพชิต.

บทว่า **อลโส** ความว่า ผู้มีความเกียจคร้านเป็นเจ้าเรือน ถูกความง่วงเหงาครอบงำโดยส่วนเดียว ยืนแล้วก็ยืนอยู่ในที่ยืนนั้นแล นั่งแล้วก็นั่งในที่นั่งนั้น เทียว ย่อมไม่สำเร็จอิริยาบถอื่น ด้วยความอุตสาหะของตน. ก็ความเกียจคร้านอันไม่ปราศไป ในเมื่อไฟไหม้ป่าในอดีตเป็นตัวอย่างในเรื่องนี้. นี่เป็นการกำหนดอย่างอุกฤษฏ์ในที่นี้. ก็ความเกียจคร้านแม้โดยกำหนดอย่างเลวกว่านั้น ก็พึงทราบว่าเป็นเกียจคร้านเหมือนกัน.

ความโกรธเป็นเครื่องปรากฏของคนนั้น คุณจงเป็นเครื่องปรากฏของรถ คุณวันเป็นเครื่องปรากฏของไฟ เพราะฉะนั้น คนนั้นจึงชื่อว่า **โกธ-ปญญาโณ** ผู้โกรธง่าย บุคคลผู้โทสจริต โกรธเร็ว มีจิตเหมือนบาดแผล ย่อมเป็นเช่นนั้น.

ฐานะ ๕ อย่างคือ ความชอบนอน ความชอบคุย ความไม่หมั่น ความเกียจคร้าน และความโกรธง่าย พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นทางแห่งความเสื่อม ด้วยกาลานี้ เพราะคนถึงพร้อมด้วยฐานะ ๕ อย่างนั้น เป็นคฤหัสถ์ก็ไม่ถึงความเจริญของคฤหัสถ์ เป็นบรรพชิตก็ไม่ถึงความเจริญของบรรพชิต ย่อมเสียหายถ่ายเดียว ย่อมเสื่อมถ่ายเดียวแน่แท้ เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า เป็นทางแห่งความเสื่อม.

หญิงผู้ให้เกิดพึงทราบว่า มารดา ชายผู้ให้เกิดนั้นเทียว พึงทราบว่า บิดา ชื่อว่าผู้แก่เฒ่า เพราะความเป็นผู้มีสรีระห่อนยาน ชื่อว่า ผ่านวัยหนุ่มไปแล้ว เพราะก้าวล่วงความเป็นหนุ่มสาว คือมีวัย ๘๐ ปี หรือ ๕๐ ปี ผู้ไม่สามารถเพื่อทำการงานทั้งหลายด้วยตนเอง. บทว่า **ปหุสนุโต** ความว่าเป็นผู้สามารถ คือ มีความสำเร็จแล้ว เป็นอยู่อย่างสบาย. บทว่า **น ภรติ** คือ ไม่เลี้ยงดู.

การไม่เลียงคือการไม่เลียงดู การไม่บำรุงมารดาบิดาอย่างเดียวกัน
ตรัสว่า เป็นทางแห่งความเสื่อม ด้วยกาลานี้ เพราะคนประกอบพร้อมด้วยการ
ไม่เลียงมารดาบิดานั้น ย่อมไม่บรรลุถึงอานิสงส์ในการเลียงมารดาบิดาที่ตรัส
ไว้ว่า

บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญคนนั้น

ด้วยการบำรุงบำเรอนั้นในมารดาบิดาในโลก

นี้ เขาละไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์

ดังนี้

ย่อมไม่เลียงแม้มารดาบิดาแน่แท้ ถึงความนิทาและความดีเตียนว่า
จักเลียงใครอื่นเล่า และถึงทุกติ ชื่อว่า ย่อมเลื่อมั่นเทียว เพราะฉะนั้น จึง
ตรัสว่า เป็นทางแห่งความเสื่อม.

คนย่อมหลงผู้ชื่อว่า พราหมณ์ เพราะเป็นผู้ลอยบาปทั้งหลายแล้ว
ชื่อว่า สมณะ เพราะเป็นผู้สงบแล้ว หรือพราหมณ์แม่ผู้เกิดในตระกูลพราหมณ์
สมณะผู้เข้าถึงบรรพชา หรือผู้ขอคนใดคนหนึ่ง แม้อันจากนั้นด้วยมุสาวาท
เพราะฉะนั้น ผู้ถูกปวารณาว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่านจงพูดถึงปัจฉัยขอแล้ว
หรือว่า รับแล้ว เพิ่มขึ้น้อยในภายหลัง ก่อทะเลาะวิวาทกับสมณพราหมณ์นั้น.

การหลงพราหมณ์เป็นต้น ด้วยมุสาวาทอย่างเดียวกันนั้น ตรัสว่า
เป็นทางแห่งความเสื่อม ด้วยกาลานี้ เพราะคนถึงพร้อมด้วยการลวงนั้น ย่อม
ถึงความนิทาในโลกนี้ ถึงทุกติในสัมปรายภพ และวิบัติจากความประสงค์แม้
ในสุคติ สมดังที่ตรัสไว้ว่า เกียรติศัพท์ชั่วของคนทุศีล ผู้มีศีลวิบัติ ย่อมระ-

* อ. จตุกก. ๕๓.

พี่น้อง อนึ่ง ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลถึงพร้อมด้วยธรรม ๔ เหมือนลูกโยนลงในนรกแน่นอน ๔ เหล่าไหน คือ เป็นผู้มีปกติพูดเท็จ* ดังนี้ เป็นต้น.

อนึ่ง ตรัสไว้ว่า คุณก่อนสารีบุตร บุคคลบางคนในโลกนี้ เข้าไปหา สมณะหรือพราหมณ์แล้ว ปวารณาว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงพูดถึงปัจฉัย เขาไม่ยอมให้ปัจฉัยตามที่ปวารณา ถ้าเขาจูดิจจากโลกนั้นแล้ว ย่อมมาสู่ความเป็นอย่างนี้ เขาประกอบการค้าขายใด ๆ นั้นแล การค้าขายนั้นของเขา ย่อมถึงการขาดทุน คุณก่อนสารีบุตร ก็บุคคลบางคนในโลกนี้ ฯลฯ เขาย่อมให้ปัจฉัยตามที่ปวารณาไว้ตามความประสงค์ ถ้าเขาจูดิจจากโลกนี้ถึงความเป็นอย่างนี้ เขาประกอบการค้าใด ๆ นั้นแล การค้าขายนั้นของเขา ย่อมได้กำไรตามความประสงค์* ดังนี้ คนถึงการนิทานเป็นต้นเหล่านี้เป็นอย่างนี้ ชื่อว่า ย่อมเสื่อมแล เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า เป็นทางแห่งความเสื่อม.

บทว่า ปหุตฺติวฺจฺจ ได้แก่ มีทอง เงิน และแก้วมณีมาก. บทว่า สหิรัญโณ คือ มีกหาปณะ. บทว่า สโฆชน คือ ถึงพร้อมด้วยของกิน คือสุบพัญชนะมาก. บทว่า เอโก ภูณฺชติ ความว่า ไม่ให้ของกินอันอร่อย แม้แก่บุตรของตน ย่อมกินในโอกาสลับ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กินของอร่อย แต่ผู้เดียว.

ความตระหนี่ในของกิน เพราะความเป็นผู้คิดในของกินอย่างเดียว เท่านั้น ตรัสว่า เป็นทางแห่งความเสื่อม ด้วยคานานี้ เพราะคนถึงพร้อมด้วยความตระหนี่ในของกินนั้น ถึงอยู่ซึ่งเหตุทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ คือ ความนิทาน

๑. อ. ปญจก. ๒๘๐. ๒. อ. จตุกก. ๑๐๘ ๓. อ. จตุกก ๑๐๗.

ความดำหฺนิตีเตยฺน ทุกฺคิ ชื่อว่า ย่อมเลื่อมน้ํนั้เทียว เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า เป็นทางแห่งความเลื่อม.

ก็พึงประกอบบพท้ํงหมค ตามทำนองพระสูตร โดยนัยที่กล่าวแล้ว น้ํนแล แต่บัดนี้ ข้าพเจ้ากลัวพิสดารเกินไป จะไม่แสดงนัยแห่งโยชนาท้ํงหลาย จักกล่าวเพียงเนื้อความเท่านั้น.

คนใดยังมานะให้เกิดว่า เราเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยชาติ เป็นผู้หยิ่งเพราะมานะน้ํน เป็นผู้ล้าพอง คุจสุขเต็มด้วยลมจะน้ํน ย่อมไม่อ่อนน้อมต่อใคร ๆ คนน้ํน ชื่อว่า หยิ่งเพราะชาติ. ในการหยิ่งเพราะทรัพย์ และหยิ่งเพราะโคตร ก็น้ํนนี้. บทว่า สยฺยตมมยฺยเตติ ความว่า ย่อมคูหมีนแม่ญาคิของตน เพราะชาติ คุจเจ้าสากยะท้ํงหลาย คุหมีนวิฑูทกะจะน้ํน และยอมคูหมีนแม่เพราะทรัพย์ว่า คนนี้กำพร้า ยากจน ดังนี้ ย่อมไม่กระทำแม่สักว่า สามิจิกรรมญาคิต้ํงหลายเหล่านั้น ย่อมปรารธนาความเลื่อมเท่าน้ํนแก่คนน้ํน. ฐานะมี ๔ อย่างโดยอรรถ มีอย่างเตียว โดยลักษณะ ตรัสว่า เป็นทางแห่งความเลื่อมด้วยคาคานี้.

บทว่า อิตฺถิธฺตุโศ ความว่า เป็นผู้กำหนดในหญิงท้ํงหลาย ให้ทรัพย์ที่มีอยู่แม่ท้ํงหมคแล้ว สงเคราะห์หญิงอื่น ๆ. อนึ่ง ผู้ท้ํงของมีอยู่ของตนแม่ท้ํงหมคแล้ว ประกอบการค้ํมสุรา ชื่อว่า เป็นนักเลงสุรา ผู้ท้ํงแม่ฝ้าที่ตนนุ่งแล้ว ประกอบการ เล่นการพนัน คนที่ถึงพร้อมด้วยฐานะ ๓ เหล่านั้น พึงทราบว้ํ ผลาญทรัพย์ที่ตนหามาได้ เพราะยังทรัพย์แม่อย่างใดอย่างหนึ่งทีหามาได้นั้น ให้พินาศ คนอย่างนี้ ย่อมเลื่อมถ่ายเตียว ด้วยเหตุน้ํน ฐานะ ๓ อย่างน้ํน พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นทางแห่งความเลื่อมของคนน้ํน ด้วยคาคานี้.

บทว่า **เสหิ ทาเรหิ** ได้แก่ ด้วยภรรยาของตน. คนใดไม่สันโดษ ด้วยภรรยาของตน ประทุษร้ายในหญิงแพศยา หรือ ในภรรยาของคนอื่น คนนั้น ชื่อว่า ย่อมเสื่อมถ้อยเดียว เพราะการเพิ่มให้ทรัพย์แก่หญิงแพศยา เพราะเสพภรรยาของคนอื่น เพราะกรรมกรรมราชทัณฑ์เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ฐานะ ๒ อย่างนั้น จึงตรัสว่า เป็นทางแห่งความเสื่อมของคนนั้น ด้วยกาลานี้.

บทว่า **อติโตยพฺพน** ความว่า ชายล่วงวัยหนุ่มอายุ ๘๐ หรือ ๙๐ ปีแล้ว นำมา คือ บำเรอ. บทว่า **ติมฺพฺรุตฺตฺถนึ** ได้แก่ หญิงรุ่นสาวเช่น ผลมะพลับ คือ หญิงสาวกำคัด. บทว่า **ตฺตฺสา อิตฺตฺสา น สฺสฺสฺสฺส** ความว่า ความยินดีและการสัวสกับชายแก่ทั้งหลาย ย่อมไม่เป็นที่ชอบใจของหญิงสาวรุ่นกำคัด ชายแก่เมื่อรักษาภรรยาสาวนั้น เพราะความหึงหวงว่าอย่าพึงปรารถนาชายหนุ่มเลย ชื่อว่า ย่อมนอนไม่หลับ ชายแก่ถูกกามราคะสละความหึงหวงแผดเผาอยู่ และไม่ประกอบกิจการงานภายนอก ชื่อว่า ย่อมเสื่อมถ้อยเดียว ด้วยเหตุนี้ การนอนไม่หลับเพราะความหึงหวงอย่างเดียวกันเท่านั้น ตรัสว่า เป็นทางแห่งความเสื่อมของชายแก่นั้น ด้วยกาลานี้.

บทว่า **โสณฺทึ** ความว่า ผู้เหลวไหล คือ ผู้ติดในปลา เนื้อ และน้ำเมาเป็นต้น. บทว่า **วิกิรณึ** ได้แก่ ผู้มีปกติใช้จ่ายทรัพย์สุรุ่ยสุร่ายเพื่อประโยชน์แก่ปลาเนื้อ และน้ำเมาเป็นต้นเหล่านั้น เหมือนผู้ไม่ให้ฉิบหาย. บทว่า **ปฺริถึ วาปี ตาทิถึ** ความว่า คนใดแม้ตั้งชายเช่นนั้นไว้ในความ เป็นใหญ่ คือ ให้วัตถุมีเครื่องประทับตราเป็นต้นแล้ว ให้กระทำความขวน- ขวายในฆราวาส ในการทำงาน หรือ ในโหวารมีการค้าขายเป็นต้น คนนั้นเมื่อ

ถึงความสิ้นทรัพย์ เพราะโทษของชาวนั้น ชื่อว่า ย่อมเสื่อมถายเดียว ด้วยเหตุนี้ การตั้งหญิงหรือชายเช่นนั้นไว้ในความเป็นใหญ่อย่างเดียวนั้น ตรัสว่า เป็นทางแห่งความเสื่อมของคนนั้น ด้วยกาลานี้.

ชื่อว่า มีโภคทรัพย์น้อย เพราะไม่มีโภคทรัพย์ทั้งหลายที่สะสมไว้ และเพราะไม่มีทางเจริญแห่งโภคทรัพย์. บทว่า มหาตณฺโห ความว่า ผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยความมั่งใหญ่ในโภคทรัพย์มาก คือ ไม่สิ้นโดยด้วยโภคทรัพย์ตามที่ตนหามาได้.

บทว่า ขตุติเย ชายเต กุเล ความว่า เกิดในตระกูลกษัตริย์ บทว่า โส จ รชฺช ปฏฺยติ ความว่า บุคคลนั้นปรารถนาราชสมบัติอันคนเป็นทายาท ซึ่งไม่ควรได้ หรือ ของคนอื่น เพราะความเป็นผู้ใคร่ในการปรารถนาราชสมบัติ คือ เพราะความมั่งใหญ่นั้น โดยมีใช้อุบาย คือ โดยคิดล้าดับ บุคคลนั้น เมื่อปรารถนาอย่างนั้น ให้โภคทรัพย์น้อยแต่นั้น แก่คนทั้งหลายมีทหารเป็นต้น เมื่อไม่บรรลุถึงราชสมบัติ ชื่อว่า ย่อมเสื่อมถายเดียว ด้วยเหตุนี้ การปรารถนาราชสมบัตินั้นอย่างเดียวนั้น จึงตรัสว่า เป็นทางแห่งความเสื่อมของบุคคลนั้น ด้วยกาลานี้.

เบื้องหน้าแต่นั้น ติว่า เทวดานั้นจะพึงทูลถามว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์จงตรัสบอกคนเสื่อมที่ ๑๑ ฯลฯ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์จงตรัสบอกคนเสื่อมที่ ๑๐๐,๐๐๐ ดังนี้ไซ้ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็พึงตรัสบอกคนเสื่อมแม่เหล่านั้น แต่เพราะเทวดานั้น คิดว่า จะมีประโยชน์อะไรด้วยคนเสื่อมเหล่านี้ที่ทูลถามแล้ว การทำความเจริญข้อหนึ่งในสูตรนี้ ก็ไม่มี ดังนี้ เมื่อไม่สนใจฟังทางแห่งความเสื่อมเหล่านั้น ทูลถามแม่เพียงเท่านั้นแล้ว วิปฏิสารนิงอยู่ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบอัยยาศัย

ของเทวดานั้นแล้ว เมื่อจะทรงประมวลเทศนา จึงตรัสพระคาถานี้ว่า **เอเต
ปราภเว โลก.**

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ปณฺฑิโต** ได้แก่ผู้ถึงพร้อมด้วยการพิจารณา
รอบคอบ. บทว่า **สมเวทฺธิยา** ความว่า พิจารณาแล้ว ด้วยปัญญาจักขุ

ผู้ไม่ถึงพร้อมด้วยมรรค ผู้ไม่ถึงพร้อมด้วยผล ชื่อว่า ประเสริฐ ก็
อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ประเสริฐ เพราะอรรถว่า ไม่ดำเนินไปในสิ่งที่ไม่ควร
แนะนำ กล่าวคือ ความเสื่อมนั้น บัณฑิตเห็นคนเสื่อมทั้งหลายแล้ว จดเว้น
ด้วยทสสนะใจ และด้วยปัญญาใจ ชื่อว่าผู้ถึงพร้อมด้วยความเห็น เพราะ
ความเป็นผู้ถึงพร้อมแล้ว ด้วยทสสนะและปัญญานั้น.

บทว่า **ส โลกํ ภาเส** สิว ความว่า บัณฑิตนั้น คือ ผู้เห็น
นั้น ย่อมคบ คือ ย่อมเชื่อใจ อธิบายว่า ย่อมเข้าไปสู่โลกที่เกษม คือ เทวโลก
อันเป็นอุดมเขต ไม่มีอุปัทวะ.

ในเวลาจบเทศนา เทวดาทั้งหลายฟังทางแห่งความเสื่อมทั้งหลายแล้ว
ตั้งใจมั่นโดยแยกกาย สมควรแก่ความสังเวชที่เกิดขึ้นบรรลุนิเวศนาปิตติผล สก-
ทาคามีผล และอนาคามีผล พันที่จะคณน้านับเหมือนอย่างที่ตั้งไว้ว่า

เทวดาทั้งหลายที่บรรลุมรรคผลใน

**สูตรนั้น คือ มหาสมัยสูตร มงคลสูตร
สมจิตตสูตร ราหุลวาทสูตร ธรรมจักรสูตร
ปราภวสูตร และเทวดาสมสูตร มีไม่น้อย
ประมาณไม่ได้ ส่วนธรรมาสมัยในปราภว-
สูตรนี้ พันที่จะคณน้านับ ดังนี้.**

จบ **ปรารภวสุตตวิณณนา** แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อ **ปรมัตถโชติกา**

วสลสูตรที่ ๗

ว่าด้วยคนถ้อย ๒๐ จำพวก

[๓๐๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ครั้งนั้นแล เป็นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงครองอันตราวาสกแล้ว ทรงถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังพระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล อัครคิกภรทวาชพราหมณ์ก่อไฟแล้วตกแต่งของที่ควรบูชา อยู่ในนิเวศน์ ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอก ในพระนครสาวัตถี เสด็จเข้าไปยังนิเวศน์ของอัครคิกภรทวาชพราหมณ์ อัครคิกภรทวาชพราหมณ์ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาแต่ไกลทีเดียว ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า หยุดอยู่ที่นั่นแหละคนโสด หยุดอยู่ที่นั่นแหละสมณะ หยุดอยู่ที่นั่นแหละคนถ้อย.

เมื่ออัครคิกภรทวาชพราหมณ์กราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถามว่า คุณก่อนพราหมณ์ ก็ท่านรู้จักคนถ้อย หรือธรรมเป็นเครื่องกระทำให้เป็นคนถ้อยหรือ ?

อ. ท่านพระโคดม ข้าพเจ้าไม่รู้จักคนถ้อยหรือธรรมเป็นเครื่องกระทำให้เป็นคนถ้อย ดิละ ขอท่านพระโคดมจงแสดงธรรมตามที่ข้าพเจ้าจะพึงรู้จักคนถ้อยหรือธรรมเป็นเครื่องกระทำให้เป็นคนถ้อยเถิด.

พ. คุณก่อนพราหมณ์ ถ้าอย่างนั้น ท่านจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว อัครคิกภรทวาชพราหมณ์ทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระคาถาประพันธ์นี้ว่า

[๓๐๖] ๑. คนมักโกรธ ผู้โกรธ
ลบลู่อย่างเลว มีทิวฐวิบัติ และมีมายา
พึงรู้ว่าเป็นคนถ้อย.

๒. คนผู้เบียดเบียนสัตว์ที่เกิดหน-
เดียว แม่หรือเกิดสองหน ไม่มีความเอ็นดู
ในสัตว์ พึงรู้ว่าเป็นคนถ้อย.

๓. คนเบียดเบียน เทียวปล้น มี
ชื่อเสียงว่า ฆ่าชาวบ้านและชวานิคม พึงรู้
ว่าเป็นคนถ้อย.

๔. คนลักทรัพย์ที่ผู้อื่นหวงแหน
ไม่ได้อนุญาตให้ ในบ้านหรือในป่า พึงรู้
ว่าเป็นคนถ้อย.

๕. คนที่กุ่มนี้มาใช้แล้วกล่าวว่า หา
ได้เป็นหนี้ท่านไม่ หนีไปเสีย พึงรู้ว่าเป็น
คนถ้อย.

๖. คนฆ่าคนเดินทาง ชิงเอาสิ่งของ
เพราะอยากได้สิ่งของ พึงรู้ว่าเป็นคนถ้อย.

๗. คนถูกเขาถามเป็นพยาน แล้ว
กล่าวคำเท็จ เพราะเหตุแห่งตนก็ดี เพราะ
เหตุแห่งผู้อื่นก็ดี เพราะเหตุแห่งทรัพย์ก็ดี
พึงรู้ว่าเป็นคนถ้อย.

๘. คนผู้ประพฤติก่อให้เกิด ในภริยา
ของญาติก็ตาม ของเพื่อนก็ตาม ด้วยข่มขืน
หรือด้วยการร่วมรักกัน ฟังรู้ว่าเป็นคนถ้อย.

๙. คนผู้สามารถ แต่ไม่เลี้ยงมารดา
หรือบิดาผู้แก่เฒ่าผ่านวัยหนุ่มสาวไปแล้ว
ฟังรู้ว่าเป็นคนถ้อย.

๑๐. คนผู้ทูลตีค่าว่ามารดาบิดาพี่-
ชายพี่สาว พ่อตาแม่ยาย แม่ผัวหรือพ่อผัว
ฟังรู้ว่าเป็นคนถ้อย.

๑๑. คนผู้ถามถึงประโยชน์ บอก
สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ พุดกลบเกลื่อนเสีย
ฟังรู้ว่าเป็นคนถ้อย.

๑๒. คนทำกรรมชั่วแล้ว ประารถนา
ว่าใครอย่าฟังรู้เรา ปกปิดไว้ ฟังรู้ว่าเป็น
คนถ้อย.

๑๓. คนผู้ไปสู่สกุลอื่นแล้ว และ
บริโภคนิโคชนะที่สะอาด ย่อมไม่ตอบแทน
เขาผู้มาสู่สกุลของตน ฟังรู้ว่าเป็นคนถ้อย.

๑๔. คนผู้ลวงสมณะ พราหมณ์
หรือแม่ทัพคนอื่น ด้วยมุสาวาท ฟังรู้ว่าเป็น
คนถ้อย.

๑๕. เมื่อเวลาบริโภคอาหาร คนผู้ต่ำ
สมณะหรือพราหมณ์และไม่ให้โภชนะ ฟังรู้
ว่าเป็นคนถ้อย.

๑๖. คนในโลกนี้ ผู้อันโมหะครอบ-
งำแล้ว ปรารถนาของเล็กน้อย พุดอวดสิ่ง
ที่ไม่มี ฟังรู้ว่าเป็นคนถ้อย.

๑๗. คนเลวทราม ยกตนและดูหมิ่น
ผู้อื่น ด้วยมานะของตน ฟังรู้ว่าเป็นคนถ้อย.

๑๘. คนฉุนเฉียว กระด้าง มีความ
ปรารถนาลามก มีความตระหนี่ โอ้อวด
ไม่ละอาย ไม่สะดุ้งกลัว ฟังรู้ว่าเป็นคนถ้อย.

๑๙. คนติเตียนพระพุทธเจ้า หรือ
ติเตียนบรรพชิต หรือ คฤหัสถ์ สาวกพระ-
พุทธเจ้า ฟังรู้ว่าเป็นคนถ้อย.

๒๐. ผู้ใดแลไม่เป็นพระอรหันต์ แต่
ปฐิญาณว่าเป็นพระอรหันต์ ผู้นั้นแลเป็นคน
ต่ำช้า เป็นโจรในโลกพร้อมทั้งพรหมโลก
คนเหล่าใด เราประกาศแก่ท่านแล้ว คน
เหล่านั้นนั้นแล เรากล่าวว่าเป็นคนถ้อย.

บุคคลไม่เป็นคนถ้อยเพราะชาติ ไม่
เป็นพราหมณ์เพราะชาติ แต่เป็นคนถ้อย

เพราะกรรม เป็นพราหมณ์เพราะกรรม ท่าน

จงรู้ซึ้งนั้น ตามที่เราแสดงนี้ บุตรของคน
จันทาลเลี้ยงตัวเองได้ ปราภฏชื่อว่ามาตังคะ
เป็นคนกินของที่ตนให้สุกเอง เขาได้ยศ
อย่างสูงที่ได้แสนยาก กษัตริย์และพราหมณ์
เป็นอันมากได้มาสู่ที่บำรุงของเขา เขาขึ้น
ยานอันประเสริฐ ไปสู่หนทางใหญ่อันไม่มี
ฝุ่น เขาถ้ำรอกกามราคะเสียได้แล้ว เป็นผู้
เข้าถึงพรหมโลก ชาติไม่ได้ห้ามเขาให้เข้า
ถึงพรหมโลก พราหมณ์เกิดในสกุลผู้สาธ-
ยายมนต์ เป็นพวกร้ายมนต์ แต่พวกเขา
ปราภฏในบาปกรรมอยู่เนื่อง ๆ พึงถูก
ติเตียนในปัจจุบันทีเดียว และภพหน้าก็เป็น
ทุกติ ชาติห้ามกันพวกเขาจากทุกติหรือจาก
ครหาไม่ได้ บุคคลไม่เป็นคนถ้อยเพราะชาติ
ไม่เป็นพราหมณ์เพราะชาติ แต่เป็นคนถ้อย
เพราะกรรม เป็นพราหมณ์เพราะกรรม.

[๓๐๗] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว อัครคิกภรทวาช-
พราหมณ์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ภาษิตของ
พระองค์แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ภาษิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก

พระองค์ทรงประกาศธรรม โดยอเนกปริยาย เปรียบเหมือนหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือตามประทีปไว้ในที่มืด ด้วยหวัง คนมีจักขุจักเห็นรูปได้ ฉะนั้น ข้าพระองค์ขอถึงพระองค์กับทั้งพระธรรมและ พระภิกษุสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระองค์ทรงจำข้าพระองค์ว่า เป็นอุบาสกผู้ถึง สรณะตลอดชีวิตจำเดิมแต่วันนี้เป็นต้นไป.

จบวสลสูตรที่ ๗

อรรถกถาอัคคิกการทวาชสูตร

อัคคิกการทวาชสูตรเริ่มต้นว่า เอวมมเม สุตฺตํ ดังนี้ :-

สูตรนั้นเรียกว่า วสลสูตร ดังนี้ ก็มีอุบัตินัยอย่างไร ? พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ทรงตรวจดูสัตว์โลก ด้วยพุทธจักขุ ในเวลาเสร็จภัตติกิจ เป็นต้น โดยนัยที่กล่าวแล้วในกสิการทวาชสูตรนั้นแล ทรงเห็นอัคคิกการทวาชพราหมณ์ ผู้ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย แห่งสรณะและสิกขาบท ทรงทราบว่เมื่อเราไปไปที่นั่นแล้ว การสนทนาก็จักเป็นไป ต่อแต่นั้น ในที่สุดแห่งการสนทนา พราหมณ์นั้นพึงธรรมเทศนาแล้ว จักถึงสรณะสมาทานสิกขาบททั้งหลาย และได้เสด็จไปในนิเวศน์ของอัคคิกการทวาชพราหมณ์นั้น เมื่อการสนทนาเป็นไปแล้ว พราหมณ์ได้ทูลขอให้ทรงแสดงธรรม จึงได้ตรัสพระสูตรนี้.

* บาลีเป็น วสลสูตร

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เอวมฺเม สุตฺ** เป็นต้น ข้าพเจ้าจัก
พรรณนาไว้ในมงคลสูตร. บทว่า **อลฺโข ภควา ปุพฺพณฺหสมฺมยฺ** เป็นต้น
ผู้ศึกษาพึงทราบ โดยนัยที่กล่าวแล้วในกถิการทวาชสูตรนั้นแล. ในคำว่า
เตน โข ปน สมเยน อคฺคิกภารทวาชฺสุส นั้น คำใด ๆ ที่ไม่เคยกล่าว
ข้าพเจ้าจักพรรณนาคำนั้น ๆ นั้นเทียว คือ

ก็พราหมณ์นั้นย่อมบูชา คือ บำเรอไฟ เพราะกระทำอย่างนี้จึงปรากฏ
โดยชื่อว่า อคฺคิกะ ปรากฏโดยโคตรว่า ภารทวาชะ เพราะฉะนั้น ท่านจึง
กล่าวว่า อคฺคิกภารทวาชะ.

บทว่า **นิเวสเน** คือ ไกลี่เรือน. ได้ยินว่า ไกลี่ประตุนิเวศน์ของ
พราหมณ์นั้น มีโรงบูชาไฟอยู่ที่ระหว่างถนน. แต่เมื่อควรจะกล่าวว่า
นิเวสนทฺวาร จึงกล่าวว่า **นิเวสเน** เพราะบทเมื่อนั้นนับเนื่องในนิเวศน์
นั้นแล. หรือบทว่า **นิเวสเน** เป็นสัตตมวิภักตติลงในอรรถว่าไกลี่ อธิบายว่า
ไกลี่นิเวศน์.

บทว่า **อคฺคิ ปชฺชลิโต โหติ** ความว่า ไฟตั้งอยู่ในเตาไฟได้เชื้อ
และลมพัดในเตาที่ทำด้วยไม้ หรือในที่ไกลี่ ก็ลูกโพลงมีกลุ่มเปลวไฟพุ่งขึ้น
ข้างบน. บทว่า **อาหุติ ปคฺคหิตา** ความว่า พราหมณ์อาบน้ำชำระศีรษะแล้ว
ตกแต่งข้าวปายาส เนยใส น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เป็นต้น ด้วยสักการะใหญ่. ก็สิ่งใด
สิ่งหนึ่ง ควรบูชาไฟ สิ่งนั้นเรียกว่า **อาหุติ**.

บทว่า **สปรทานํ** ได้แก่ ตามลำดับเรือน. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้า
เสด็จเที่ยวบิณฑบาตแวะไปในตระกูลสูงและตระกูลต่ำ เพื่อประโยชน์แก่การ
อนุเคราะห์ชนทั้งปวง และด้วยความสันโดษในอาหาร ด้วยเหตุนี้ ท่านจึง
กล่าวว่า พระองค์เสด็จเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอก.

ถามว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุอะไร พราหมณ์เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงถึงพร้อมด้วยอาการทั้งปวง ทรงนำเลื่อมใสรอบด้าน จิตจึงไม่เลื่อมใส และเพราะเหตุไร พราหมณ์จึงพูดคำหยาบกะพระผู้มีพระภาคเจ้าเล่า?

ตอบว่า ได้ยินว่า พราหมณ์นี้มีความเห็นอย่างนี้ว่า การเห็นสมณะในมงคลกิจทั้งหลายเป็นอวมงคล แต่นั่นก็รู้ว่า สมณะโล้นผู้กาลกรรณิเข้ามาสู่เรือนของเรา ในเวลามหาพรหมบริโภค จึงไม่ยังจิตให้เลื่อมใส ถึงอำนาจแห่งการค้าที่เดียว และเมื่อค้าแล้ว ก็เสียใจ จึงเปล่งวาจาอันไม่พอใจว่า จงหยุดอยู่ที่นั่นแหละ คนโล้น ดังนี้เป็นต้น.

และเพราะแม้ในที่นั้น พราหมณ์ทั้งหลายมีความเห็นว่า คนโล้นเป็นผู้ไม่บริสุทธฺิ เพราะฉะนั้น เมื่อรังเกียจว่า คนโล้นไม่บริสุทธฺิ ด้วยเหตุนี้จึงเป็นผู้อันเทพและพราหมณ์ไม่บูชา จึงทูลว่า **แน่ะคนโล้น**. หรือรังเกียจอยู่ว่า สมณะนั้นเป็นคนเดน เพราะมีศีรษะโล้น จึงไม่ควรมาสู่ประเทศนี้ และรังเกียจความเป็นสมณะว่า แม้เป็นสมณะก็ไม่สรรเสริญความเศร้าหมองทางกายเช่นนี้ จึงทูลว่า **แน่ะสมณะ**.

พราหมณ์นี้ จะพูดด้วยอำนาจแห่งการค้าอย่างเดียวก็น่าไม่ ยังรังเกียจอยู่ว่า คนถ้อยบวชแล้วปลื้มใจ ด้วยการทำการบริโภคร่วมกันกับคนถ้อยเหล่านั้น สมณะนี้ เถวยิ่งกว่าแม้คนถ้อย จึงทูลว่า **แน่ะคนถ้อย** หรือแม้สำคัญอยู่ว่า บายย่อมมีแก่พวกคนถ้อย ด้วยการดูการบูชาและการฟังมนต์ จึงทูลอย่างนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าแม้ถูกพราหมณ์กราบทูลแล้วอย่างนั้น เมื่อจะทรงประกาศความที่พระองค์มีพระคุณไม่ทั่วไปเป็นต้นกับสัตว์ทั้งปวง ด้วยสี่พระ-

พัคตร์อันฟ้องใส่ทีเดียว ด้วยพระสุรเสียงที่ไพเราะด้วยพระหฤทัยเต็มเปี่ยมด้วยความอนุเคราะห์และเยือกเย็นบนพรหมณ์ จึงตรัสว่า **ชานาติ ปน ตฺว พุรหุณ** แปลว่า คุณก่อนพรหมณ์ ก็ท่านรู้จักคนถ้อยหรือ ? ลำดับนั้น พรหมณ์รู้ความที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงมีพระพัคตร์ฟ้องใส่ และพระหฤทัยสม่าเสมอเป็นดั่ง ฟังพระสุรเสียงไพเราะ ซึ่งทรงเปล่งด้วยพระหฤทัยอนุเคราะห์และเย็นสนิท ก็มีหัวใจอันน้ำอมฤตนั้นเทียวรดแล้ว มีใจเป็นของตน มีอินทรีย์ฟ้องใส่ ละมานะเสียได้ ละคำพูดที่ไม่ควรพูด อันเช่นกับบอสรพิษซึ่งมีชาตินั้น ๆ เป็นสภาพ สำคัญอยู่ว่า โฉนหนอ เราจึงพูดถึงชาติแล้วว่าเป็นคนถ้อย โดยปรมัตถ์ เขาหาใช่เป็นคนถ้อยไม่ และความที่ชาติแล้วก็หาไม่ มีแต่ธรรมที่ทำให้เป็นคนถ้อย จึงกราบทูลว่า **น โข อหิ โภ โคตม** แปลว่า ท่านพระโคตม ข้าพเจ้าไม่รู้จักคนถ้อย. ก็ข้อที่บุคคลถึงพร้อมด้วยเหตุ แม้จะเป็นคนหยาบคาย เพราะไม่ได้ปัจจัย แต่พอได้ปัจจัย ก็จะเป็นคนละมุนละม่อม นั้นเป็นธรรมดา.

[สาธุศัพท์]

บรรดาบทเหล่านั้น ศัพท์ว่า สาธุ นี้ ย่อมปรากฏในอรรถทั้งหลาย เป็นต้นว่า

๑. **อายาจนะ** การขอร้อง
๒. **สัมปฏิจจนะ** การยอมรับ
๓. **สัมปหังสนะ** ความร่าเริง
๔. **สุนทร** ดี
๕. **ทัฬหิกรรม** การทำให้มั่นคง.

ก็สาธุศัพท์ปรากฏในการขอร้อง คุณในประโยชน์เป็นต้นว่า **สาธุ เม**
ภนุเต ภควา สงฺขิตฺเตน ฌมฺมํ เทเสตุ แปลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
ดั่งข้าพระองค์ขอโอกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์
โดยย่อ.

ปรากฏในการยอมรับ คุณในประโยชน์เป็นต้นว่า **สาธุ ภนุเตติ**
โฆ โส ภิกฺขุ ภควา ภาสิตํ อภินนฺทิตฺวา อนฺโมทิตฺวา แปลว่า
ภิกษุฉันเพิลิตเพลิน อนฺโมทนาภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่าดีละพระเจ้าข้า.

ปรากฏในความร่าเริง คุณในประโยชน์เป็นต้นว่า **สาธุ สาธุ สารี-**
ปุตฺต ดีละ ดีแล้ว สารีบุตร.

ปรากฏในอรรถว่า ดี คุณในประโยชน์มีอาทิว่า

สาธุ ฌมฺมรุจี ราชา สาธุ ปญฺญาณฺวา นโร

สาธุ มิตฺตทานมทฺตพฺโภ ปาปสฺสทากรรมํ สฺขํ

พระราชาทรงขอบพระธรรมเป็นคน

ดี คนมีปัญญา เป็นเครื่องปรากฏเป็นคนดี

คนไม่ประทุษร้ายมิตรทั้งหลาย เป็นคนดี

การไม่ทำบาปเป็นเหตุแห่งความสุข.

ปรากฏในการทำให้มั่นคง คุณในประโยชน์มีอาทิว่า **สาธุกํ สฺสณฺถ**
มสิกโรธ ตถา เต ภาสิตฺตสฺสามิ ยถา ตฺวํ ขานิสฺสฺสตี แปลว่า ท่านจง
ฟังให้ดี จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าวแก่ท่าน โดยประการที่ท่านจักรู้ได้. แต่ใน
ที่นี้ **สาธุศัพท์**ปรากฏในการขอร้อง.

บทว่า เตนฺหิ เป็นการแสดงขยายอธิบายการขอร้องนั้น มีอธิบายว่า ถ้าท่านประสงค์จะรู้ หรือเป็นการพูดถึงเหตุ. ฟังทราบการเชื่อมบทนั้นเข้ากับ บทอื่นอย่างนี้ว่า เพราะท่านต้องการจะรู้ เพราะฉะนั้น พราหมณ์ ท่านจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าวแก่ท่าน โดยประการที่ท่านจักรู้ ดังนี้.

กึ่งในบทเหล่านั้น บทว่า สุณฺหาหิ เป็นการห้ามถึงความฟังชานแห่ง โสตินทริย. บทว่า สาธุกํ มนสิกโรหิ เป็นการห้ามความฟังชานแห่ง มนินทริย เพราะประกอบการทำให้มั่นคง ในมนสิการ. กึ่งในคำทั้งสองนั้น คำต้น เป็นการห้ามถึงการยึดถือพยัญชนะอย่างผิด ๆ คำหลังเป็นการห้ามถึงการยึดถืออรรถอย่างผิด ๆ ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกอบพราหมณ์ไว้ใน การฟังธรรม ด้วยคำต้น ทรงประกอบไว้ในกรรมทั้งหลายมีการทรงไว้และ การพิจารณาเนื้อความแห่งธรรมทั้งหลายที่ฟังแล้วด้วยคำหลัง และด้วยคำต้น ทรงแสดงว่า ธรรมนี้มีพยัญชนะ เพราะฉะนั้น ท่านฟังฟัง ด้วยคำหลัง ทรงแสดงว่า ธรรมนี้มีอรรถ เพราะฉะนั้น ท่านฟังมนสิการ.

อีกอย่างหนึ่ง ทรงประกอบสาธุกบทเข้ากับบททั้งสอง เมื่อทรง แสดงอรรถนั้นว่า เพราะธรรมนี้ ลึกโดยธรรมและลึกโดยเทศนา เพราะฉะนั้น ท่านจงใส่ใจ เพราะเป็นธรรมลึกโดยอรรถและลึกโดยปฏิเวธ เพราะฉะนั้น ท่านจงสนใจให้ดี ดังนี้ จึงตรัสว่า สุณฺหาหิ สาธุกํ มนสิกโรหิ แต่นั้น ทรงปลอบพราหมณ์นั้น ผู้จุจท้อแท้อยู่ว่า เราจักได้ที่ฟังในธรรมอันลึกซึ่ง อย่างนี้อย่างไร จึงตรัสว่า ภาสิสฺสามิ ดังนี้. ในคำนั้น ฟังทราบความ ขวนขวายอย่างนี้ว่า ท่านจักรู้โดยประการใด เราจักกล่าวโดยนัยอันดีด้วยบท

และพญชชนะอันกลมกล่อม โดยประการนั้น ต่อจากนั้น อัครกัณฐกทวาช-
พราหมณ์เป็นผู้มีความขวนขวายแล้ว จึงทูลรับ มีอธิบายว่า รับแล้ว คือ
รับเฉพาะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า อย่างนั้นพระเจ้าข้า หรือมุ่งหน้าฟังด้วยการ
ปฏิบัติตามธรรมที่ทรงแสดง ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสคำนี้ คือ
ตรัสบอกคำนี้แก่พราหมณ์นั้น. บทมีอย่างนี้ว่า โกรธโน อุปนาหิ เป็นต้น
ตรัสหมายถึงธรรมที่พึงตรัสบอกในบัดนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า โกรธโน ได้แก่ ผู้โกรธเป็นปกติ. บทว่า
อุปนาหิ ได้แก่ ผู้ประกอบพร้อมด้วยความโกรธ โดยทำความโกรธนั้นนั้นแล
ให้มั่นคง คนใดข่มล้าง ข่มลบคุณทั้งหลายของคนอื่นทั้งหลาย เพราะเหตุนี้
คนนั้นชื่อว่า มกุชชี ผู้ลบหลู่ คนนั้นเลวด้วย ลบหลู่ด้วย ชื่อว่า ปาปมกุชชี
ผู้ลบหลู่อย่างเลว.

บทว่า วิปนุทิกุชชี ได้แก่ ผู้มีสัมมาทิฐิพินาศแล้ว หรือผู้ประกอบ
ด้วยมิจฉาทิฐิ ๑๐ อย่าง อันวิบัติ คือ ผิดรูปแล้ว. บทว่า มายาวิ ได้แก่
ผู้ประกอบพร้อมด้วยมายามีการปกปิดโทษอันมีอยู่ในตน.

บทว่า ตัม ชลฺยฺหา วสโธ อิติ ความว่า ท่านจงรู้บุคคลนั้น คือ
เห็นปานนั้นว่า เป็นคนถ้อย เพราะหลังออก เพราะไหลออกและเพราะชานไป
แห่งธรรมเลวเหล่านั้น. ด้วยว่าธรรมอันเลวทั้งหมดเกิดแล้วในกระหม่อมของ
พราหมณ์ จจริงอยู่ พราหมณ์นี้ โดยปรมาตถ์เป็นคนถ้อยทีเดียว หาได้เรียก
บุคคลอื่น สักว่าความพอใจแห่งเหตุภัยของตนไม่.

ในกาลานี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำการข่มความโกรธของพราหมณ์
นั้น ด้วยบทต้นเท่านั้น ด้วยประการฉะนี้แล้ว และเมื่อจะทรงแสดงธรรมมี

ความโกรธเป็นต้น ด้วยบุคลาธิษฐานว่า บุคคลเลวมีความโกรธเป็นธรรมดา จึงทรงแสดงคนถ้อยและธรรมทั้งหลายที่ทำให้เป็นคนถ้อย ด้วยปริยายหนึ่งก่อน และเมื่อทรงแสดงอย่างนั้น ไม่ทรงทำการข่มคนอื่น และไม่ยกพระองค์ว่า ท่าน เรา ทรงตั้งพราหมณ์นั้นในความเป็นคนถ้อย และพระองค์ในความเป็นพราหมณ์ด้วยธรรมนั่นเอง คือ ด้วยความถูกต้องสม่ำเสมอ.

บัดนี้ เมื่อจะทรงปฏิเสธทิวฐิของพราหมณ์ทั้งหลายว่า บุคคลแม้ทำอยู่ซึ่งปาณาติบาต และอทินนาทานเป็นต้น ในกาลบางคราวก็ยังเป็นพราหมณ์อยู่นั่นเอง และเมื่อจะทรงแสดงโทษในทิวฐินั้นว่า ก็สัตว์ทั้งหลายเหล่าใด ประกอบด้วยอกุศลธรรมเหล่านั้น ๆ ในบรรดาอกุศลธรรมมีความเบียดเบียนเป็นต้น เมื่อไม่เห็นโทษ ย่อมยึดถือธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นเลวสำหรับสัตว์เหล่านั้น จึงเป็นธรรมทำให้เป็นคนถ้อย จึงได้ตรัสถามมีอาทิอย่างนี้ว่า เอกขฺ วา ทิวฺชฺ วา เพื่อทรงแสดงคนถ้อย และธรรมทั้งหลายอันทำให้เป็นคนถ้อย โดยปริยายทั้งหลายแม้อื่นอีก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอกขฺ ได้แก่ สัตว์ที่เกิดในกำเนิดที่เหลือเว้นสัตว์ที่เกิดในไข่. ก็สัตว์ที่เกิดในกำเนิดนั้น ย่อมเกิดครั้งเดียวเท่านั้น.

บทว่า ทิวฺชฺ ได้แก่ สัตว์เกิดในไข่ จริงอยู่ สัตว์เกิดในไข่นั้น ย่อมเกิดสองครั้ง คือ จากท้องแม่ครั้ง ๑ จากกระเปาะฟองไข่ครั้ง ๑ ซึ่งสัตว์ที่เกิดหนเดียว แม่หรือเกิดสองหนนั้น.

บทว่า โยช ปาณํ ความว่า คนใดในโลกนี้เบียดเบียนสัตว์ บทว่า วิหีสติ ความว่า ปลงจากชีวิตด้วยประโยค ที่ตั้งขึ้นจากเจตนาที่เป็นไปทาง

กายทวาร หรือที่ตั้งขึ้นจากเจตนาที่เป็นไปทางวจิตวาร. บาลีว่า ย่อมเบียดเบียนทั้งหลาย ดังนี้ก็มี. นักศึกษาพึงทราบความสัมพันธ์ในบทนั้นอย่างนี้ว่า คนใดในโลกนี้ ย่อมเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย มีประเภทอย่างนี้คือ สัตว์ที่เกิดคนเดียว หรือเกิดสองคน. ตรัสความไม่มีความเอ็นดูด้วยใจ ด้วยบทนี้ว่า ไม่มีความเอ็นดูในสัตว์.

บทที่เหลือในคานานี้ และในคานาทิ้งหลายนอกจากนี้ มีนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล. เพราะข้าพเจ้าจะไม่กล่าวบทแม้มีประมาณเท่านี้ ต่อนี้ไปจะเลียงบททั้งหลายที่มีเนื้อความง่าย จักกระทำการพรรณนาบทที่ยังไม่พรรณนาเท่านั้นแล.

บทว่า **หนฺติ** คือ ย่อมฆ่า ย่อมให้พินาศ. บทว่า **อุปรนุชฺติ** คือ ใช้พรรคพวกยื่นแควดล้อมไว้. บทว่า **นฺครานิ** แม้ดังนี้ พึงกล่าวด้วย จ ศัพท์ในบทนี้ว่า คามานิ นิคมานิ จ. ด้วยการฆ่าและการปล้นนี้ว่า **นิกฺคาหโก สมณฺญาโต** มีชื่อเสียงอันบุคคลรู้แล้วในโลกว่า ฆ่าชาวบ้าน ชาวนิคม และชวานคร.

บทว่า **คามเยยฺหิ วารญฺเณ** ความว่า บ้านก็ดี นิคมก็ดี นครก็ดี ทั้งหมดพร้อมอุปจาร ชื่อว่า บ้าน ในคานานี้ เว้นบ้านนั้น ที่เหลือชื่อว่า ป่า. ทรัพย์ที่ผู้อื่นหวงแหน ที่สัตว์อื่นคุ้มครองยังไม่บริจาค จะเป็นสัตว์ก็ตาม เป็นสังขารก็ตาม ในบ้านหรือในป่านั้น.

บทว่า **เอญฺยา อทินฺนํ อาทยฺติ** ความว่า ลักทรัพย์ที่ผู้อื่นเหล่านั้น ไม่ได้ให้ ไม่ได้อนุญาต ด้วยโดยจิต คือ ยังการถือเอาของตนให้สำเร็จ ด้วยประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ ด้วยอาหารอย่างใดอย่างหนึ่ง.

บทว่า **อิธมาทาย** ความว่า คนที่วางหลักทรัพย์บางอย่างของตน แล้วกู้หนี้มาใช้ ด้วยการวางหลักทรัพย์ หรือไม่วางหลักทรัพย์บางอย่างกู้หนี้มาใช้ ด้วยการให้ดอกเบี่ยว่า ข้าพเจ้าจักให้ดอกเบี่ยประมาณเท่านี้ โดยกาลประมาณเท่านี้ หรือด้วยทำสัญญาว่า ถ้าไรใดจักมีแต่ทรัพย์นี้ ถ้าไรนั้นจักเป็นต้นทุนของเรา หรือของท่านด้วย หรือว่า ถ้าไรต้องแบ่งกันทั้งสองฝ่ายหนีไปเสีย. บทว่า **น หิ เต อิมมตฺติ** ความว่า ผู้อันเจ้าหนี้หนี้ทวงอยู่ว่า ท่านจงให้หนี้แก่ข้าพเจ้า ทั้งที่อยู่ในเรือน ด้วยการพูดอย่างนี้ว่า หนี้ของท่านไม่มีเลย ใครเป็นพยานว่า ข้าพเจ้ากู้หนี้ท่าน ชื่อว่า หนีไปเสีย.

บทว่า **กิญฺจิกฺขมฺยุตา** ความว่า เพราะต้องการทรัพย์บางอย่างเท่านั้น แม้มีประมาณน้อย. บทว่า **ปนฺนสฺสุมิ วชฺตํ ชนฺ** ความว่า สตรีหรือบุรุษ คนใดคนหนึ่ง ผู้กำลังเดินทาง. บทว่า **หนฺตฺตา กิญฺจิกฺขมาเทติ** ความว่า ฆ่าแล้ว หรือทุบตีแล้ว ซึ่งเอาของนั้น.

บทว่า **อตุตฺเตเหตุ** ได้แก่ เพราะเหตุแห่งชีวิตของตน. เพราะเหตุแห่งผู้อื่นก็เหมือนกัน. บทว่า **ธนฺเหตุ** ได้แก่ เพราะเหตุแห่งทรัพย์ ทรัพย์ของตน หรือทรัพย์ของผู้อื่น. **จ** อักษรในบททั้งปวงมีการกำหนดเป็นอรรถ.

บทว่า **สกุขิปฺปญฺโจ** ความว่า ถูกถามว่า ท่านรู้สิ่งใด จงกล่าวสิ่งนั้น. บทว่า **มุสา พฺรุหิ** ความว่า เมื่อรู้ก็พูดว่าไม่รู้ หรือเมื่อไม่รู้ก็พูดว่ารู้ คือ ย่อมทำผู้เป็นเจ้าของมิให้เป็นเจ้าของ ทำผู้ไม่เป็นเจ้าของให้เป็นเจ้าของ.

บทว่า **ฉาตีนํ** ได้แก่ ผู้เป็นเครื่องญาติ. บทว่า **สชฺ นํ** ได้แก่ ผู้เป็นสหาย. บทว่า **ทาเรสุ** ได้แก่ ในภรรยาทั้งหลายที่คนอื่นคุ้มครอง. บทว่า **ปฏฺธิสฺสตี** ความว่า ย่อมปรากฏโดยปฏิภูล อธิบายว่า ปรากฏว่า

ประพดิล่วงเกิน. บทว่า สหสา ได้แก่ หญิงไม่ต้องการ โดยผลการ
บทว่า สมุเปยน ความว่า ผู้อันภรรยาเหล่านั้น ของคนเหล่านั้นต้องการ
และตนเองก็ต้องการ มีอธิบายว่า แม้ด้วยอำนาจแห่งความรักใคร่ของบุคคล
ทั้งสอง.

บทว่า มาตริ วา ปิตริ วา ความว่า แม้ผู้เป็นที่ตั้งแห่งเมตตา
อย่างนี้. บทว่า ชินฺณกัม คตโยพฺพนํ ความว่า แม้ผู้เป็นที่ตั้งแห่งกรุณา
อย่างนี้. บทว่า ปหุสนฺโต ความว่า แม้เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยประโยชน์ ถึง
พร้อมด้วยอุปกรณ์ ก็ไม่เลียง คือ ไม่เลียงดู.

บทว่า สตุ ได้แก่ แม่ผัว. บทว่า หนฺติ ความว่า ประหารด้วยฝ่ามือ
ด้วยก้อนดิน หรือด้วยวัตถุอื่นบางอย่าง คำ คือ ยังความโกรธให้เกิดแก่บุคคล
นั้น ด้วยวาจา คือ ด้วยคำหยาบ.

บทว่า อตุลฺลํ ได้แก่ ประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดาสันทิฏฐิ-
จิกประโยชน์ สัมปรายิกประโยชน์ และปรมัตตประโยชน์. บทว่า ปุจฺฉนฺโต
สนฺโต ความว่า ถูกถามแล้ว. บทว่า อนตฺตมฺนุสฺสํ ความว่า ย่อม
บอกสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่กุลนั้นเทียว แก่เขา. บทว่า ปฏฺิจฺฉนฺน
มฺนุเตติ ความว่า แม้เมื่อบอกสิ่งที่เป็นประโยชน์ ก็ย่อมบอกด้วยคำปกปิด
ด้วยบทพยัญชนะที่ไม่ปรากฏโดยที่บุคคลนั้นไม่รู้ หรือย่อมปกปิดสิ่งที่มีเงื่อนไข
บอกสิ่งที่ไม่มีเงื่อนไขเท่านั้น.

บทว่า โย กตฺวา ความว่า ความปรารถนาลามกในส่วนเบื้องต้น
แห่งมายาได้กล่าวไว้แล้วในอรรถกถา มาแล้วอย่างนี้ว่า คนบางคนในโลกนี้
ประพดิกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ย่อมปกปิดความปรารถนาอันลามก

เพราะเหตุปกปิดทุจริตนั้น คือ ย่อมปรารถนาว่า ขอคนอื่นอย่าพึงรู้เรา มี
การงานปกปิด ด้วยการกระทำโดยประการที่คนอื่นทั้งหลายไม่รู้ และด้วยการ
ไม่เปิดเผยการงานที่ทำแล้วว่า การงานของเขาปกปิด.

บทว่า **ปรกฏ** ได้แก่ ตระกูลญาติ หรือตระกูลมิตร. บทว่า **อาคต**
ความว่า ย่อมไม่ตอบแทนเขาผู้มาแล้วสู่เรือนตน ผู้ซึ่งคนเคยได้บริโภคอาหาร
มาแล้ว ด้วยวัตถุทั้งหลายมีน้ำและโภชนะเป็นต้น อธิบายว่า ย่อมไม่ให้หรือ
ให้แต่อาหารที่เลว.

บทว่า **โย พุราหุณฺณ ว** มีนัยที่กล่าวไว้แล้วในปรากฏสุตตนั้นแล.

บทว่า **ภคตฺทกาล อูปฏฺฐิต** ความว่า เกิดแล้ว ปรากฏแล้ว ใน
กาลแห่งโภชนะ บาลีว่า ปรากฏแล้วดังนี้ก็มี อธิบายว่า ผู้มาแล้ว ในกาล
แห่งภัตแต่เช้า. บทว่า **โรเสติ วจา น จ เทติ** อธิบายว่า คนคิดว่า
สมณะหรือพราหมณ์นี้ ใคร่ประโยชน์แก่เรา ไม่มาเพื่อให้เราทำบุญโดยผลการ
ย่อมค่าด้วยคำหยาบที่ไม่สมควร โดยที่สุด ย่อมไม่ให้ แม้สักว่าพบหน้าสมณะ
หรือพราหมณ์นั้น จะป่วยกล่าวไปไปถึงการให้โภชนะเล่า.

บทว่า **อสิตฺ โยธ ปพฺรุติ** ความว่า คนในโลกนี้พูดคำที่ไม่มี
โดยประการใดที่นิमितทั้งหลายปรากฏว่า สิ่งนี้และสิ่งนี้จักมีแก่ท่านในวันชื่อ
โน้น บาลีว่า **อสนฺติ** ดังนี้ก็มี อธิบายว่า เรื่องไม่จริง. บทว่า **ปพฺรุติ**
ความว่า ย่อมพูด เหมือนนักเลงหลวงภรรยาของคนอื่น หรือทาสีของคนอื่นว่า
ในบ้านชื่อโน้น ข้าพเจ้ามีสมบัติประจำเรือนเช่นนี้ จงมา จงไปในบ้านนั้น
ด้วยกัน ท่านจักเป็นแม่เรือนของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจักให้สมบัตินี้แก่ท่าน. บทว่า

นิชิตีสถาน ความว่า ต้องการอยู่ คือ แสวงหาอยู่. อธิบายว่า ผู้ประสงค์ จะลงเขาแล้ว ถือเอาสิ่งใดสิ่งหนึ่งหนีไปเสีย.

บทว่า **โย จตุตถัน** ความว่า ก็คนโดยกต. บทว่า **สมุกฺกัเส** ความว่า ย่อมยกตนด้วยมานะทั้งหลายมีชาติเป็นต้น คือ ตั้งตนไว้ในฐานะสูง. บทว่า **ปเร จ มวขานติ** ความว่า ย่อมคูหมีนคนเหล่านี้ คือ ทำให้ต่ำ ด้วยมานะทั้งหลายมีชาติเป็นต้นเหล่านั้น. **ม** อักษร กระทำการเชื่อมบท. บทว่า **นิหิโน** ความว่า ผู้เสื่อมจากคุณวุฒิ หรือถึงความเป็นผู้ตกต่ำ. บทว่า **เสณ มานเนน** ความว่า ด้วยมานะของตน กล่าวคือ การยกตนและข่มท่าน นั้น.

บทว่า **โรสโก** ได้แก่ผู้ดูเนียวคนเหล่านี้ด้วยกายและวาจา. บทว่า **กทริโย** ได้แก่ ผู้ตระหนี่จัด. คำว่า **กทริโย** นั้น เป็นชื่อของคนผู้ห้าม คนเหล่านี้ ที่ให้ทานแก่คนเหล่านี้ หรือผู้ทำบุญอย่างอื่น. บทว่า **ปาปิโจ** ได้แก่ ผู้ถึงพร้อมด้วยความปรารถนาที่จะยกย่องคุณที่ตนไม่มี. บทว่า **มจฺฉริ** ได้แก่ ประกอบด้วยความตระหนี่ในเพราะที่อยู่เป็นต้น. บทว่า **สโร** ได้แก่ ผู้ประกอบพร้อมด้วยความโอ้อวด มีการประกาศคุณที่ตนไม่มีเป็นลักษณะ. หรือผู้มักกล่าวคำที่ไม่ชอบ แม้ไม่ประสงค์จะทำ ด้วยคำว่า เราจะทำเป็นต้น. หิริมีการเกลียดบาปเป็นลักษณะ ไม่มีแก่คนนั้น โอตตปปะมีการสะดุ้งกลัวบาป เป็นลักษณะ ไม่มีแก่คนนั้น เพราะฉะนั้น คนนั้นชื่อว่า อหิริโก ไม่ละอาย **อโนตฺตปปี** ไม่สะดุ้งกลัว.

บทว่า **พุทฺธ** ได้แก่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า. บทว่า **ปริภาสติ** ความว่า ตีเตียน ด้วยคำว่า ไม่เป็นสัพพัญญูเป็นต้น. และย่อมตีเตียนพระสาวก

ด้วยคำว่า เป็นผู้ปฏิบัติชั่วเป็นต้น. ก็บ่ว่า **ปริพพาชก คหฺจฺจฺวา** นั้น เป็นวิเสสณะของสาวกเท่านั้น. อธิบายว่า บรรพชิต หรือคฤหัสถ์ ผู้ถวาย ปัจจัย ผู้เป็นสาวกพระพุทธเจ้านั้น. โบราณจารย์ทั้งหลายย่อมต้องการเนื้อ ความในกาลานี้ อย่างนี้ว่า ย่อมมติเตียนปริพาชกภายนอก หรือคฤหัสถ์คนใด คนหนึ่ง ด้วยโทษอันไม่เป็นจริง.

บทว่า **อนรหฺ สนฺโถ** ความว่า ผู้ไม่เป็นพระจีณาสพ. บทว่า **อรหฺ ปฏิขานติ** ความว่า ปฏิญาณว่า เราเป็นพระอรหันต์ คือ ย่อมเปล่ง วาจา ย่อมตะเกียกตะกายด้วยกาย ย่อมปรารธนา ย่อมรับด้วยจิต โดยประการ ที่บุคคลทั้งหลายรู้เห็นว่า คนนี้เป็นพระอรหันต์. บทว่า **โจเร** ได้แก่ ขโมย พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสด้วยอำนาจคำอันอุกฤษฏ์ว่า ในโลกพร้อมทั้งพรหมโลก อธิบายว่า ในโลกทั้งปวง.

จริงอยู่ พวกผู้ร้ายทำการตัดที่ต่อ การปล้นสดมภ์ การปล้นเรือน หลังเดียว และการดักปล้นในหนทางเป็นต้นแล้ว ปล้นทรัพย์ของคนเหล่าอื่น ท่านเรียกว่า **โจร** ในโลก พวกบรรพชิตปล้นปัจจัยเป็นต้น ด้วยบริษัทสมบัติ เป็นต้น ท่านเรียกว่า **โจร** ในพระศาสนา. สนฺดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

[มหาโจร]

๑. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มหาโจร ๕ เหล่านี้ มีอยู่ ปรากฏอยู่ใน โลก ๕ เป็นไฉน คือ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มหาโจรบางคนในโลกนี้ คิด อย่างนี้ว่า ชื่อในกาลไหนหนอ เราผู้อันบริวาร ๑๐๐ คน หรือ ๑,๐๐๐ คน แวดล้อมแล้ว จักเที่ยวไปในคาม นิคม และราชธานี ฆ่าเอง ให้ฆ่า ตัดเอง

ให้ตัด จี๋เอง ให้จี๋ โดยสมัยอื่น เขามีบริวาร ๑๐๐ คน หรือ ๑,๐๐๐ คน
แวดล้อมแล้ว เทียวไปอยู่ในคาม นิคม และราชธานี ฆ่าเอง ฯลฯ ให้จี๋ คุก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุชู้บางรูปในศาสนานี้ ก็เหมือนอย่างนั้นแล คิดอย่างนี้ว่า
ชื่อในกาลไหนหนอ เราผู้อันบริวาร ๑๐๐ ฯลฯ แวดล้อมแล้ว จักไปสู่ที่จาริก
ในคาม นิคม และราชธานี ผู้อันคฤหัสถ์ทั้งหลายและบรรพชิตทั้งหลายสักการ
แล้ว เคารพแล้ว นับถือแล้ว บูชาแล้ว ยำเกรงแล้ว ได้จีวร ฯลฯ บริหาร
โดยสมัยอื่นอีก เขาอันบริวาร ๑๐ ฯลฯ เทียวไปสู่คาม นิคม ราชธานีสักการ
แล้ว ฯลฯ ได้จีวร ฯลฯ บริหาร คุก่อนภิกษุทั้งหลาย นิมหาโจรที่ ๑ มีอยู่
ปรากฏอยู่ในโลก.

๒. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ยังมีข้ออื่นอีก ภิกษุชู้บางรูปในศาสนานี้
เรียนธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ย่อมเผาตนเอง คุก่อนภิกษุทั้งหลาย
นิมหาโจรที่ ๒ ฯลฯ ในโลก.

๓. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ยังมีข้ออื่นอีก ภิกษุชู้บางรูปในศาสนานี้
กำจัดพรหมจารีผู้บริสุทธิ์ ประพฤติพรหมจรรย์บริสุทธิ์ ด้วยพรหมจรรย์อัน
ไม่มีมูล คุก่อนภิกษุทั้งหลาย นิมหาโจรที่ ๓ ฯลฯ ในโลก.

๔. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ยังมีข้ออื่นอีก ครุภัณฑ์ ครุบริหาร ของสงฆ์
คือ อาราม อารามวัตถุ วิหาร วิหารวัตถุ เตียง ตั่ง ฟูก หมอน หม้อ-
โลหะ อ่างโลหะ ขวดโลหะ กระทะโลหะ มีด ขวาน ฝั้ง จอบ สิว เถาวัล
ไม้ไผ่ หญาฆงกระต่าย หญาปล้อง ดินเหนียว เครื่องไม้ เครื่องดินเหนียว
ภิกษุชู้ย่อมสงเคราะห์ ย่อมช่วยเหลือคฤหัสถ์ด้วยครุภัณฑ์ ครุบริหารเหล่านั้น
คุก่อนภิกษุทั้งหลาย นิมหาโจรที่ ๔ ฯลฯ ในโลก.

๕. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุโควอดอุตริมนุสสรธรรมที่ตนไม่มี ไม่เป็นจริง ภิกษุนี้เป็นยอดมหาโจรในโลกพร้อมทั้งเทวโลก ฯลฯ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์.

ในโจร ๕ จำพวกนั้น โจรทางโลกย่อมขโมยวัตถุมีทรัพย์และัญชาติ เป็นต้น เฉพาะทางโลกเท่านั้น ในบรรดาโจรที่กล่าวแล้วในศาสนา โจรที่ ๑ ย่อมขโมยสักว่าปัจฉิมจีวร เป็นต้น มีรูปเห็นปานนั้นเท่านั้น โจรที่ ๒ ย่อมขโมยประยัตติธรรม โจรที่ ๓ ย่อมขโมยพรหมจรรย์ของคนอื่น โจรที่ ๔ ย่อมขโมยครุภัณฑ์อันเป็นของสงฆ์ โจรที่ ๕ ย่อมขโมยทั้งคุณทรัพย์ที่เป็นโลกียะและโลกุตระ อันต่างด้วยฉาน สมาธิ สมาบัติ มรรค และผลทั้งปัจฉิมจีวร เป็นต้น อันเป็นโลกีย์ เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก้อนข้าวของแวนแคว้น พวกเธอบริโภคนแล้ว ด้วยโดยจิต.

ในโจร ๕ จำพวกนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นโจรในโลกพร้อมทั้งพรหมโลก ดังนี้ ทรงหมายถึงมหาโจรที่ ๕ นี้ เพราะมหาโจรนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นยอดมหาโจร เพราะขโมยโลกียทรัพย์และโลกุตระทรัพย์อย่างนี้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุโควอดอุตริมนุสสรธรรมที่ตนไม่มี ไม่เป็นจริง ภิกษุนี้เป็นยอดมหาโจรในโลกพร้อมทั้งเทวโลก... พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ เพราะฉะนั้น จึงทรงประกาศภิกษุนั้น แม้ในศาสนานี้ ด้วยการกำหนดอย่างสูงนี้ว่า ในโลกพร้อมทั้งพรหมโลก.

ศัพท์ว่า โข ในบทนี้ว่า เอโส โข วสลาธโม มีวชารณะ เป็นอรรถ. ด้วยโศศัพท์นั้น ทรงกำหนดลงไปว่า ผู้นั้นแลเป็นคนถ้อยคำซ้ำ

คือ เลวที่สุดของคนถ้อยทั้งหลาย. เพราะเหตุไร เพราะหลังออกซึ่งโดยธรรม
ในวัตถุอันประเสริฐ เขาไม่สละปฏิญญานั้นตราบใด เขาก็บรรลุแล้วซึ่งธรรม
ที่ทำให้เป็นคนถ้อย เป็นคนถ้อยตราบนั้น.

บทว่า เอเต โข วสทา ความว่า บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อ
จะทรงแสดงขยายถึงคนถ้อย ๓๓ พวก หรือ ๓๔ พวก ที่ตรัสอย่างนี้ว่า ใน
กาลาที่ ๑ มี ๕ พวก มีมักโกธธเป็นต้น ด้วยอำนาจแห่งอาสยวิบัติ หรือมี
๖ พวก โดยแยกหลบหลู่อย่างเลวออกเป็น ๒ อย่าง ในกาลาที่ ๒ มี ๑ คือ ผู้
เบียดเบียนสัตว์ ด้วยอำนาจแห่งประโยชน์วิบัติ ในกาลาที่ ๓ มี ๑ คือ ผู้ฆ่า
ชาวบ้านและชาวนิคม ด้วยอำนาจแห่งประโยชน์วิบัติเท่านั้น ในกาลาที่ ๔ มี ๑
ด้วยอำนาจแห่งไถยอาหาร ในกาลาที่ ๕ มี ๑ ด้วยอำนาจแห่งการตระบัดหนี้
ในกาลาที่ ๖ มี ๑ คือ ฆ่าคนเดินทาง ด้วยอำนาจปสัยหาอาหาร ในกาลาที่ ๗
มี ๑ ด้วยอำนาจแห่งผู้เป็นพยานโกธ ในกาลาที่ ๘ มี ๑ ด้วยอำนาจแห่งการ
ประทุษร้ายมิตร ในกาลาที่ ๙ มี ๑ ด้วยอำนาจแห่งผู้กัถญญ ในกาลาที่ ๑๐
มี ๑ ด้วยอำนาจแห่งผู้ทำความเสียหาย และเบียดเบียน ในกาลาที่ ๑๑ มี ๑
ด้วยอำนาจแห่งการลวงผู้อื่น ในกาลาที่ ๑๒ มี ๒ ด้วยอำนาจแห่งคนผู้ปกปิด
กรรมและการทำงาน ในกาลาที่ ๑๓ มี ๑ ด้วยอำนาจแห่งคนอกัตญญเหมือนกัน
ในกาลาที่ ๑๔ มี ๑ ด้วยอำนาจแห่งการลวง ในกาลาที่ ๑๕ มี ๑ ด้วยอำนาจ
แห่งการเบียดเบียน ในกาลาที่ ๑๖ มี ๑ ด้วยอำนาจแห่งการลวง ในกาลา
๑๗ มี ๒ ด้วยอำนาจแห่งการยกตนข่มท่าน ในกาลาที่ ๑๘ มี ๗ มีฉุนเฉียว
เป็นต้น ด้วยอำนาจแห่งประโยชน์และอาสยวิบัติ ในกาลาที่ ๑๙ มี ๒ ด้วย

อำนาจแห่งการตีเตียน ในคาถาที่ ๒๐ มี ๑ ด้วยอำนาจแห่งอัครมหาโจร
ดังนี้แล้ว จึงตรัสว่า คนเหล่าใด เราประกาศแก่ท่านแล้ว คนเหล่านั้นนั้นแล
เรากล่าวว่า เป็นคนถ้อย ดังนี้.

เนื้อความแห่งพระดำรัสนั้น มีดังนี้ :-

คนถ้อยเหล่านั้นใดที่เรากล่าวในกาลก่อนโดยย่ออย่างนี้ว่า คุณก่อน
พราหมณ์ ก็ท่านรู้จักคนถ้อยหรือ คนถ้อยเหล่านั้นนั้นแล เราประกาศแล้ว
โดยพิสดาร.

อนึ่ง คนถ้อยเหล่านั้นใด เรากล่าวแล้ว ด้วยอำนาจบุคคล คนถ้อย
เหล่านั้นนั้นแล เราประกาศแล้ว แม้ด้วยอำนาจแห่งธรรม.

อนึ่ง คนถ้อยเหล่าใด เราประกาศแล้วแก่ท่าน คนถ้อยเหล่านั้นนั้นแล
เรากล่าวแล้ว ด้วยอำนาจแห่งอริยธรรม หาได้กล่าวด้วยอำนาจแห่งชาติไม่.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงแสดงคนถ้อยอย่างนี้ โดยนัยมีอาทิว่า
มักโกรธ ผูกโกรธ ดังนี้ บัดนี้ บัดนี้ เมื่อจะทรงปฏิเสชทกฺขิणीที่พราหมณ์ ยึดมั่น
อย่างยิ่ง ด้วยสักกายทกฺขิणी จึงตรัสว่า น ชจฺจา วสโถ บุคคลไม่เป็นคน
ถ้อยเพราะชาติ.

เนื้อความแห่งคานานี้ว่า ก็โดยปรมัตถ์ บุคคลไม่เป็นคนถ้อยเพราะ
ชาติ ไม่เป็นพราหมณ์เพราะชาติ แต่เป็นคนถ้อยเพราะกรรม เป็นพราหมณ์
เพราะกรรม เป็นคนถ้อยเพราะหลังออกซึ่งกรรมอันไม่บริสุทธิ์ เป็นพราหมณ์
เพราะลอยกรรมอันไม่บริสุทธิ์ ด้วยกรรมอันบริสุทธิ์ หรือ เพราะท่านสำคัญ
คนเลวว่าเป็นคนถ้อย คนประเสริฐว่าเป็นพราหมณ์ เพราะฉะนั้น เมื่อจะทรง

ยังพราหมณ์ให้รู้เนื้อความแม้อย่างนี้ว่า บุคคลเป็นคนถ้อยเพราะกรรมแล้ว เป็นพราหมณ์เพราะกรรมประเสริฐดังนี้ จึงตรัสอย่างนั้น.

บัดนี้ เพื่อทรงยังเนื้อความนั้นนั่นแลให้สำเร็จ ด้วยการทรงแสดงขยาย จึงตรัสคาถา ๓ คาถา มีอาทิว่า **ตมมินาปี ชานาถ** ดังนี้. ในคาถาเหล่านั้น ๒ คาถามีคาถาละ ๔ บท คาถาหนึ่ง มี ๖ บท.

เนื้อความแห่งคาถาเหล่านั้นว่า ข้อใดมีอาทิว่า บุคคลไม่เป็นคนถ้อยเพราะชาติ เรากล่าวแล้ว ท่านจงรู้ข้อนั้น ตามที่เราแสดงนี้ มีอธิบายว่า คำที่เราแสดงขยายนี้ย่อมมีโดยประการใด คือ โดยความเหมือนกันอันใด ท่านจงรู้ข้อนั้น โดยประการแม่นี้.

หากจะมีคำถามว่า ตัวอย่างเป็นไหน ?

ตอบว่า บุตรของคนจัณฑาล เลี้ยงตนเองได้ ฯลฯ เป็นผู้เข้าถึงพรหมโลก เป็นตัวอย่าง. บุตรของคนจัณฑาล ชื่อว่าจัณฑาลบุตร บุคคลใดได้ของที่สุดแล้ว เพื่อประโยชน์แก่การเลี้ยงกินของตนแล้ว หุงของสุกเหล่านั้นอีก เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า โสปาก ผู้เลี้ยงตนเองมีชื่อว่า มาตังคะ.

บทว่า **วิสุสุโต** ความว่า ปราภแล้ว ด้วยชาติแล้ว เป็นอยู่แล้ว และมีชื่ออย่างนี้. บทว่า **โส** ความว่า มาตังคะนั้นเกี่ยวกับบทก่อน ได้ยศอย่างสูง คือ บรรลุพร้อมแล้ว ซึ่งยศ คือ เกียรติ การสรรเสริญ นำ อัจฉรย์ อันอุดม ประเสริฐยิ่ง. บทว่า **ยัม สุทูลลภัม** ความว่า อัน บุคคล แม้เกิดแล้วในตระกูลสูงก็ได้โดยยาก อันบุคคลผู้เกิดในตระกูลแล้ว ก็ได้โดยแสนยาก. อธิบายว่า ก็พวกกษัตริย์พวกพราหมณ์ เป็นอันมาก มาสู่ที่บำรุง

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๕ - หน้าที่ 350
ของมาตังคะนั้น ผู้ได้ถึงยศอย่างนี้ คือ พวกกษัตริย์ พวกพราหมณ์ และ
พวกมนุษย์ ในชมพูทวีปเหล่านี้มากมีแพศย์และศูทรเป็นต้น ต่างก็มาสู่ที่
บำรุงโดยมาก เพื่อบำรุงมาตังคะนั้น.

อธิบายว่า มาตังคะนั้นถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียรอย่างนี้ ขึ้น
สู่ยาน คือ สมบัติแปด ชื่อว่า วิรัช เพราะปราศจากฐลี คือ กิเลส ชื่อว่า
ทางใหญ่ เพราะท่านผู้ใหญ่มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ปฏิบัติแล้ว ที่รู้กันว่า ยาน
ไปสู่พรหมโลก เพราะเป็นยานสามารถเพื่อให้ถึงเทวโลก กล่าวคือ พรหมโลก
ชำระอกามราคะเสียได้ ด้วยการปฏิบัตินั้น ก็ไม่ได้ห้ามเขาให้เข้าถึงพรหมโลก
คือจากการอุปบัติในพรหมโลก ก็ผู้ศึกษาพึงทราบเนื้อความนี้ อย่างนี้.

ได้ยินว่า ในอดีตกาล มหาบุรุษกระทำอยู่ซึ่งประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์
โดยอุบายนั้น ๆ อุปัตินตระกูลของคนจัณฑาล ซึ่งเลี้ยงชีพด้วยอาหารที่ตน
ให้สุกเอง เขามีชื่อว่า มาตังคะ มีรูปร่างไม่น่าดู อาศัยอยู่ในกระท่อมที่ทำ
ด้วยหนังสัตว์ ในภายนอกนคร เทียวขอภิกษาในภายในนครเลี้ยงชีวิต.

อยู่มาวันหนึ่ง เมื่อเข้าโฆษณนักษัตรเกี่ยวกับสุราในนครนั้น พวกนัก
เลงพากันเล่นกับบริวารของตน ธิดาของพราหมณ์มหาศาลแม่คนหนึ่ง อายุราว
๑๕-๑๖ ปี มีรูปโฉมน่าดู. นำเลื่อมใสศุจเทพกัญญา คิดว่า เราจักเล่นตาม
สมควรแก่ตระกูลวงศ์ของตน จึงบรรทุกสัมภาระเกี่ยวกับการเล่นมิของเคี้ยวของ
กินเป็นต้น อย่างเพียงพอใส่เกวียนทั้งหลาย ขึ้นสู่ยานที่เทียมด้วยแม่ม้าขาว-
ปลอด ไปสู่สถานทีในอุทยาน ด้วยบริวารใหญ่ นางมีชื่อว่า ทิฏฐมัจฉลิกา
ได้ยินว่า นางไม่ปรารถนาจะเห็นรูปที่ไม่สวยงามด้วยคิดว่า เป็นอวมงคล
ด้วยเหตุนั้น นางจึงเกิดมีชื่อว่า ทิฏฐมัจฉลิกา.

ในกาลครั้งนั้น มาตังคะนั้นลุกขึ้นตามกาลนั้นเหยวุ่นง่าเก่า ผูกก้านตาลที่มีมือ ถือภาชนะเข้าสู่นคร เห็นมนุษย์ทั้งหลายแล้ว ก็เคาะก้านตาลแต่ไกลแล ลำดับนั้น นางทิวฐมัจฉลิกา อันบุรุษทั้งหลายกำลังไล่ชนที่เลวข้างหน้า ๆ ว่า พวกท่านจงลุกออกไป จงลุกออกไป นำทางอยู่ ได้เห็นมาตังคะในท่ามกลางประตูนคร จึงกล่าว นั้นใคร. ข้าพเจ้าเป็นลูกคนจัณฑาล ชื่อมาตังคะ. นางคิดว่า คนทั้งหลายที่ไปเห็นคนเช่นนี้ จะมีความเจริญแต่ที่ไหน จึงสั่งให้นายานกลับ. มนุษย์ทั้งหลายโกรธว่า พวกเราไปสู่อุทยานแล้ว ฟังได้ วัตถุประสงค์ของเคี้ยวและของกินเป็นต้นใด อันตรายแห่งวัตถุประสงค์ของเคี้ยวและของกินเป็นต้นนั้นของพวกเรา ถูกมาตังคะกระทำแล้ว จึงพูดว่า พวกท่านจงจับคนจัณฑาล ประหารด้วยก้อนดินทั้งหลาย รู้ว่าตายแล้ว จึงจับเท้าไปทิ้งที่ส่วนข้างหนึ่ง กลบด้วยหยากเยื่อแล้วไป เขากลับได้สติแล้ว ลุกขึ้นถามมนุษย์ทั้งหลายว่า นาย ! ชื่อว่า ประตูเป็นของทั่วไปแก่คนทั้งปวง หรือทำไว้สำหรับพวกพราหมณ์เท่านั้น. มนุษย์ทั้งหลายกล่าวว่า ไม่ได้ทำ ประตูเป็นของทั่วไปแก่คนทั้งปวง. มาตังคะคิดว่า มนุษย์ทั้งหลายให้เราผู้เข้าไปทางประตูที่ทั่วไปแก่ชนทั้งปวงแล้ว ยังชีวิตให้เป็นไปด้วยภิกขาจาร ให้ถึงความพินาศย่อยยับนี้ เพราะนางทิวฐมัจฉลิกาเป็นเหตุ จึงเหยวไปตามถนนสู่ถนน บอกแก่มนุษย์ทั้งหลายแล้ว นอนที่ประตูเรือนของพราหมณ์ ด้วยคิดว่า เราไม่ได้นางทิวฐมัจฉลิกาแล้ว จักไม่ลุกขึ้น.

พราหมณ์ฟังว่า มาตังคะนอนที่ประตูเรือน จึงกล่าวว่า ท่านจงให้กากฉิกหนึ่งแก่เขา เอาน้ำมันงาทาตัวแล้ว จงไป มาตังคะนั้นยอมไม่ปรารถนา

กาคณิกนั้น จึงกล่าวว่า เราไม่ได้นางทิฐุมังคลิกาแล้ว จักไม่ลุกขึ้น แต่นั้น
พราหมณ์กล่าวว่า จงให้ ๒ กาคณิก จงกินมูล ๑ กาคณิก เอาน้ำมันงาทาตัว
๑ กาคณิก แล้วไป เขาไม่ต้องกาคณิกเมื่อนั้น ยังพุดยี่นยันตามเดิมนั้นแล
พราหมณ์ฟังแล้ว ก็สั่งว่า จงให้มาสก บาท กิ่งกหาปณะ ๒ กหาปณะ
๓ กหาปณะ จนถึง ๑๐๐ กหาปณะ เขาก็ไม่ต้องการ ยังพุดยี่นยันตามเดิม
นั้นแล เมื่อพวกเขาอ่อนวอนอยู่อย่างนี้นั้นเทียว พระอาทิตย์ก็อัสดง.

ลำดับนั้น นางพราหมณีลงจากปราสาท ให้ล้อมผ้าม่าน เข้าไปหา
มาตังคะนั้นแล้วอ่อนวอน กล่าวว่า แน่ะพ่อมาตังคะ เจ้าจงอดโทษแก่นาง
ทิฐุมังคลิกาเถิด จงรับ ๑,๐๐๐ กหาปณะ ๒-๓ พันกหาปณะ จนถึงแสน
กหาปณะ เขาก็คงนอนนิ่งอย่างนั้นเทียว เมื่อ ๔-๕ วันล่วงไปอย่างนี้แล้ว
ชนทั้งหลายมีชัตติยกุมารเป็นต้น ให้บรรณาการแม่มากแล้ว เมื่อไม่ได้นาง
ทิฐุมังคลิกา จึงกระซิบบอกที่หูมาตังคะว่า ธรรมดาบุรุษทั้งหลายทำความ
เพียรหลายปี จึงถึงความปรารถนา ท่านอย่าเบื่อเลย จักได้นางทิฐุมังคลิกา
โดยล่วงไป ๒-๓ วันแน่แท้. เขาก็คงนอนนิ่งอย่างนั้นนั้นแหละ.

ลำดับนั้น ในวันที่ ๗ พวกคุนเคยโคยรอบ ลุกขึ้นกล่าวว่า ท่าน
จงให้มาตังคะลุกขึ้น หรือจงให้ทาริกา อย่าให้พวกเราทั้งหมดเสียหายเลย.
ได้ยินว่า พวกชนเหล่านั้นมีทิฐูอย่างนี้ว่า คนจันทาลนอนตายอย่างนี้ ใน
ประตูเรือนของคนใด พวกคนที่อยู่ในเรือนโคยรอบละ ๗ หลังคาเรือน พร้อม
ด้วยเรือนของคนนั้น ก็จะกลายเป็นคนจันทาลด้วย. แต่นั้น พราหมณ์และ
นางพราหมณี ให้นางทิฐุมังคลิกานุ่งผ้าเก่าสีเขียว ให้วัตถุทั้งหลายมีกระบวย

และหม้อเป็นต้น นานางผู้คร่ำครวญอยู่ไปสู่สำนักของมาตังคะนั้นแล้ว กล่าวว่า เจ้าจรับทริกา ลูกขึ้นไปเสีย นางทริกานั้นยืนที่ข้างกล่าวว่า จงลุกขึ้น. มาตังคะนั้นกล่าวว่า จงจับมือฉันให้ลุกขึ้น แล้วกล่าวว่า พวกเราไม่ได้เพื่ออยู่ภายในนคร มาเถิด จงนำฉันไปสู่กระท่อมหนึ่ง ในภายนอกนคร. นางจูมมือเขา นำไปที่กระท่อมหนึ่ง. อาจารย์ผู้กล่าวชาดกว่า ให้ชี้หลัง. ก็ครั้งนำไปแล้ว จึงเอาน้ำมันทาร่างกายของมาตังคะนั้น ให้อาบน้ำด้วยน้ำอุ่น ต้มยาคุให้.

มาตังคะนั้นคิดว่า ขอพรหมณ์ก็บุญญานี้อย่าฉิบหายเลย แล้วไม่กระทำการสมสู่ด้วยชาติเทียว พอได้กำลังสักกิ่งเดือนจึงพูดว่า ฉันจะไปป่า เจ้าอย่าร้อนใจว่า ชักเข้ามา และตั้งผู้คนในบ้านว่า พวกท่านอย่าละเลยนางนี้ ออกจากเรือน บวชเป็นดาบส กระทำกสิณบริกรรมโดยไม่นานนัก ก็ยังสมบัติ ๘ และอภิญญา ๕ ให้เกิดขึ้น คิดว่า ก็บัดนี้ เราจักเป็นที่พึ่งของนางทิฐฐมังคลิกา จึงเหาะมาทางอากาศลงที่ประตุนคร ส่งข่าวไปยังสำนักของนางทิฐฐมังคลิกา. นางฟังแล้ว คิดอยู่ว่า เห็นจะเป็นญาติของเราคนหนึ่งบวชแล้ว รู้ว่าเราเป็นทุกข์ จักมาเยี่ยม ดังนี้ จึงไป รู้ว่าเป็นมาตังคะนั้นแล้ว หมอบที่เท้าทั้งสองกล่าวว่า ท่านทำดิฉันให้หมดที่พึ่ง มาเพื่อประโยชน์อะไร.

มหาบุรุษกล่าวว่า แน่ะนางทิฐฐมังคลิกา เจ้าอย่าเป็นทุกข์เลย ฉันจักให้ชาวชมพูทวีปทั้งสิ้นทำสักการะแก่เจ้า แล้วกล่าวคำนี้ว่า จงไป เจ้าจงให้ทำการป่าวประกาศว่า ท้าวมหาพรหมเป็นสามีของดิฉัน ไม่ใช่มาตังคะ ท้าวมหาพรหมนั้นจักแหวกวิมานจันทร์แล้วมาสู่สำนักของดิฉันในวันที่ ๗.

นางกล่าวว่า ท่านเจ้าขา ดิฉันเป็นธิดาของพรหมณ์มหาศาล ถึงความเป็นคนจัณฑาลนี้ เพราะบาปกรรมของตน ไม่อาจเพื่อจะพูดอย่างนั้น.

มหาบุรุษกล่าวว่า เจ้าไม่รู้จักอำนาจของมาตังคะ จึงแสดงปาฏิหาริย์หลายอย่าง โดยประการที่นางยอมเชื่อถือ สั่งนางอย่างนั้นแล้ว ก็ไปสู่ที่อยู่ของตน. นางได้ทำอย่างนั้น.

พวกมนุษย์ต่างก็เพ่งโทษ หัวเราะว่า ก็นางทิฐฐมังคลิกานี้ ถึงความเป็นคนจัญทาลแล้ว เพราะบาปกรรมของตน จักทำมาตังคะนั้นให้เป็นมหาพรหมอีกอย่างไรกัน. นางมีมานะยิ่งนั้นแล จึงเที่ยวประกาศทั่วนครทุก ๆ วันว่า แต่นี้ไปท้าวมหาพรหมจักมาในวันที่ ๖ ที่ ๕ ที่ ๔ ที่ ๓ ในวันพรุ่งนี้ในวันนี้. มนุษย์ทั้งหลายฟังข่าวที่นางประกาศแล้ว คิดว่า บางครั้ง ฟังมีแม่อย่างนี้ ให้ทำมณฑปที่ประตูเรือนของตน ๆ จัดแจงสถานผูกม่าน ประดับประดาทาริกาผู้เจริญวัย นั่งมองดูอากาศว่า เมื่อท้าวมหาพรหมมาจักถวายกัญญาทาน.

ลำดับนั้น มหาบุรุษเมื่อพระจันทร์โผล่ออกสู่พื้นท้องฟ้าในวันเพ็ญก็แหวกวิมานจันทร์ มาปรากฏเป็นรูปท้าวมหาพรหมแก่มหาชนผู้มองดู มหาชนเข้าใจว่า พระจันทร์ ๒ ดวงเกิดแล้ว แต่นั้น เห็นท้าวมหาพรหมมาโดยลำดับ ได้ถึงความตกลงว่า นางทิฐฐมังคลิกาพูดจริง นี้เป็นท้าวมหาพรหมเที่ยว มาด้วยเพศของมาตังคะในกาลก่อน เพื่อจะทรمانนางทิฐฐมังคลิกา. มหาบุรุษนั้น เมื่อมหาชนมองดูอย่างนั้น จึงลงในที่เป็นที่อยู่ของนางทิฐฐมังคลิกานั้นแล.

ก็ในกาลนั้น นางมีระดู มหาบุรุษนั้นลูบคลำสะดือของนางด้วยนิ้วมือ ครรภ์ก็ตั้งขึ้นด้วยการลูบคลำนั้น. แต่นั้น จึงกล่าวกะนางว่า ครรภ์ของเจ้าตั้งพร้อมแล้ว เมื่อบุตรเกิด เจ้าจงอาศัยบุตรนั้นเลี้ยงชีพ เมื่อมหาชนกำลัง

มองดู ก็เข้าสู่วิมานจันทร์อีก พวกพราหมณ์พากันกล่าวว่า นางทิกฐัมมังคลิกา เป็นประชาบดีของมหาพรหม เป็นมารดาของพวกเรา จึงมาจากที่นั่น ๆ ประตูนครก็คับคั่ง ด้วยอำนาจแห่งพวกมนุษย์ ผู้ใคร่เพื่อจะทำสักการะนั้น พวกพราหมณ์เหล่านั้น ตั้งนางทิกฐัมมังคลิกาในกองเงิน ให้อาบน้ำ ตกแต่ง ยกขึ้นสู่รถ ให้การทำประทักษิณพระนคร ด้วยสักการะใหญ่ ให้สร้างมณฑปในท่ามกลางนคร ตั้งนางไว้ในตำแหน่งที่เห็นว่า ประชาบดีของพรหม ให้อยู่ในมณฑปนั้นว่า ขอให้นางอยู่ในมณฑปนี้ก่อน จนกว่าพวกเราจะทำโอกาสเป็นที่อยู่อันเหมาะสมแก่นาง.

นางคลอดบุตรที่มณฑปนั้นเที่ยว ในวันบริสุทธิ์ พวกพราหมณ์ให้นางพร้อมกับบุตรอาบน้ำสระเกล้าแล้ว ตั้งชื่อทารกว่า มัณฑัพยกุมาร เพราะเหตุเกิดในมณฑป และจำเดิมแต่นั้น พวกพราหมณ์เที่ยวแวดล้อมกุมารนั้นว่า บุตรของมหาพรหม บรรณาการหลายแสนประการก็มาจากที่นั่น พราหมณ์เหล่านั้นตั้งอารักขากุมาร พวกที่มาแล้ว ก็ไม่ได้เพื่อเยี่ยมกุมารได้โดยเร็ว กุมารอาศัยความเจริญโดยลำดับ ปรารถแล้วเพื่อจะให้ทาน เขาไม่ให้ทานแก่คนกำพร้าและคนเดินทาง ผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยความหวัง แต่ให้แก่พวกพราหมณ์เท่านั้น.

มหาบุรุษระลึกว่า บุตรของเราให้ทานหรือไม่ให้ เห็นกุมารกำลังให้ทานแก่พราหมณ์ทั้งหลายนั้นเที่ยว จึงคิดว่า เราจักทำโดยประการที่กุมารนี้ให้ทานแก่ชนทั้งหมด จึงห่มจีวร ถือบาตร เหาะมาทางอากาศ ยืนอยู่ที่ประตูเรือนของบุตร กุมารเห็นมหาบุรุษนั้นแล้วโกรธว่า สมณะนี้เป็นคนถ้อยมีเพศน่าเกลียดอย่างนี้ มาจากไหนดังนี้แล้ว กล่าวคาถานี้ว่า

กูโต นุ อากจฺฉลิตฺติ จมฺมวาลิตฺติ
โธตฺตลลโก ปัสฺสิปิตฺตจโก
สงฺการโฆฬํ ปฏฺฐิมุจฺจ กณฺเฐ
โก เร ตฺวํ โหสิ อทุกฺขิณฺเอย
ท่านนุ่งหนังสัตว์ มีรูปร่างน่าเกลียด

เหมือนปีศาจคลุกฝุ่น มาจากไหนกัน
ท่านสวมท่อนผ้า ซึ่งได้จากกองหยากเยื่อไว้
ที่คอ เป็นผู้ไม่ควรทักขิณา เป็นใครกันนะ
ดังนี้.

พวกพราหมณ์กล่าวว่า จงจับ จงจับ แล้วจับมหาบุรุษนั้น ทูบตี
ให้ถึงความพินาศย่อยยับ มหาบุรุษนั้น เหาะทางอากาศไปยืนอยู่ที่ภายนอกนคร.

เทวดาทั้งหลายโกรธแล้ว จับคอกุมาร เอาเท้าชี้ฟ้า เอาศีรษะลงดิน
ตั้งไว้. กุมารนั้นมีนัยน์ตาล้น มีน้ำลายไหลออกจากปาก หายใจซรุ ซรุ
เสวยเวทนา นางทิฐฐมั่งคลิกาฟังแล้ว ถามว่า มีใครมาหรือ ? เออ บรรพชิต
มา. ไปไหน ?. ไปอย่างนี้. นางไปที่นั่นแล้ว อ้อนวอนว่า ท่านเจ้าขา ขอ
ท่านจงอดโทษแก่ทาสของท่าน ดังนี้แล้ว หมอบลงที่พื้นใกล้เท้าของมหาบุรุษ
นั้น.

ก็โดยสมัยนั้น มหาบุรุษเที่ยววิณฑาทต ได้ข้าวยาตุ กำลังดื่มข้าวยาตุ
นั่งอยู่ในที่นั้น เขาให้ข้าวยาตุที่เหลือนิดหน่อยแก่นางทิฐฐมั่งคลิกา กล่าวว่า
จงไป จงกวานข้าวยาตุนี้ในหม้อน้ำแล้วหยอดที่นัยน์ตา หู รูจมูก และประพรม

ร่างกายทั้งสี่ ของคนผู้พิการทั้งหลาย คนพิการทั้งหลายจักหายพิการ นางได้กระทำอย่างนั้น แต่นั้น เมื่อกุมารมีร่างกายปกติแล้ว จึงกล่าวว่า มาเกิดพ่อมัทพ์พะยะ พวกเราจักให้มหาบุรุษนั้นออกโทษ แล้วพบุตรและพราหมณ์ทั้งปวงให้นอนหมอบที่บาทมูลของมหาบุรุษนั้นแล้วขอมาให้ถอดโทษ.

มหาบุรุษนั้นโอวาทว่า พึงให้ท่านแก่ชนทั้งปวง กล่าวธรรมกถาแล้ว ไปสู่ที่อยู่ของตน คิดว่า นางทิฐฐมังคลิกา เราได้ทรมานปรากฏแล้วในสตรีทั้งหลาย มัทพ์พะยะกุมาร ปรากฏแล้วในบุรุษทั้งหลาย บัดนี้ เราพึงทรมานใครแต่นั้น ได้เห็น ชาติมันตดาบส ผู้อาศัยพันธุมดินคร อยู่ที่ฝั่งแห่งกุมภวาดีนที ดาบสนั้นคิดว่า เราเป็นผู้ประเสริฐโดยชาติ จะไม่บริโภคน้ำที่คนอื่นทั้งหลายบริโภคแล้ว จึงพักอยู่ที่เหนือแม่น้ำ มหาบุรุษสำเร็จการอยู่เหนือภูมิภาคของดาบสนั้น ในเวลาที่ดาบสนั้นบริโภคน้ำ ก็เกี่ยวไม้สีฟันโยนลงในแม่น้ำ ดาบสเห็นไม้สีฟันนั้นถูกน้ำพัดไป ก็คิดว่า ใครทิ้งไม้สีฟันนี้ จึงไปทวนกระแสเห็นมหาบุรุษแล้ว ถามว่า ใครในที่นี้ ?

ม. คนจันทาล ชื่อ มาตังคะ อาจารย์.

ค. จงหลีกเลี่ยงไปคนจันทาล อย่ามาอยู่เหนือแม่น้ำ.

มหาบุรุษตอบรับว่า ดิละ อาจารย์ จึงพักอยู่ที่ใต้แม่น้ำ ไม้สีฟันก็ทวนกระแสน้ำมาสู่สำนักดาบส ดาบสไปอีกกล่าวว่า ออกไปคนจันทาล จงอย่าอยู่ในที่ใต้แม่น้ำ จงอยู่ในที่เหนือน้ำเท่านั้น มหาบุรุษรับว่า ดิละ อาจารย์ จึงกระทำตามสั่ง ทั้งทำอย่างเดิมอีก ดาบสโกรธว่า ยังทำอย่างนั้นอีก จึงสาปแช่งมหาบุรุษว่า ในเวลาพระอาทิตย์ขึ้น ขอศิระษะของท่านจงแตกออกเป็นเจ็ดเสี่ยง ฝ่ายมหาบุรุษกล่าวว่า ดิละ อาจารย์ แต่เราจะไม่ให้พระอาทิตย์ขึ้นจึงห้ามมิให้พระอาทิตย์ขึ้น.

แต่นั้น ราตรีไม่สว่าง ความมืดเกิดขึ้น ชาวพระนครพันธุมคิกแล้วพากันไปสู่สำนักของดาบสแล้ว ถามว่า ท่านอาจารย์ พวกกรรมจะมีความปลอดภัยหรือหนอ. และชาวพระนครแม่เหล่านั้ก็สำคัญดาบสนั้ว่า เป็นพระอรหันต์ ดาบสนั้ก็บอกเรื่องทั้งหมดแก่ชาวพระนครเหล่านั้ พวกเขาจึงเข้าไปหามหาบรูษอื่นวอนว่า ท่านเจ้าขา ขอท่านจงปล่อยพระอาทิตย์ มหาบรูษกล่าวว่า ผิดว่า พระอรหันต์ของพวกท่านมาขอขมาฉัน ฉันจักปล่อย.

พวกมนุษย์ไปแล้ว กล่าวกะดาบสว่า มาเถิด ท่านผู้เจริญ ท่านจงขอขมาตังคบัณฑิต พวกกรรมอย่าฉิบหาย เพราะเหตุแห่งการทะเลาะของพวกท่าน ดาบสนั้กล่าวว่า เราจะไม่ขอขมาคนจันฑาล มนุษย์ทั้งหลายกล่าวว่า ท่านให้พวกกรรมฉิบหาย แล้วพากันจับมือและเท่านำไปสู่สำนักของมหาบรูษ มหาบรูษกล่าวว่า เมื่อดาบสนอนหมอบใกล้เท้าของเราขอขมาอยู่ เราจะอดโทษให้. มนุษย์ทั้งหลายกล่าวว่า ท่านจงทำอย่างนี้ ดาบสก็กล่าวว่า เราจะไม่ให้คนจันฑาล มนุษย์ทั้งหลายกล่าวว่า ท่านจักไม่ให้ไว้ตามความพอใจของท่าน ดังนี้แล้ว จึงจับมือ เท้า หนวด และคอเป็นต้น ให้นอนใกล้เท้าของมหาบรูษ.

มหาบรูษนั้นกล่าวว่า เราอดโทษแก่ดาบสนั้ แต่เราจะไม่ปล่อยพระอาทิตย์ เพราะความอนุเคราะห์แก่ดาบสนั้แล เพราะเมื่อพระอาทิตย์มาตรว่าขึ้นเท่านั้ ศีรษะของดาบสนั้จักแตกออกเป็นเจ็ดเสี่ยง มนุษย์ทั้งหลายจึงกล่าวว่า ข้าแต่พระคุณเจ้า บัดนี้ จะพึงทำอย่างไร มหาบรูษกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น พวกท่านจงวางก้อนดินเหนียวบนศีรษะของดาบส และให้อยู่ในน้ำ ลึกประมาณคอ เราจักปล่อยพระอาทิตย์ พอปล่อยพระอาทิตย์แล้ว ก้อนดินเหนียวก็แตกออกเป็นเจ็ดเสี่ยงตกลงมา ดาบสกลัวแล้วหนีไป พวกมนุษย์เห็น

แล้ว จึงกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ จงดูอานุภาพของสมณะ ดังนี้แล้ว กล่าวเรื่องทั้งหมดให้พิสดารเริ่มต้นแต่การทิ้งไม้สีฟันเป็นต้น เลื่อมใสในมหาบุรุษนั้นว่า สมณะที่เป็นเช่นนี้ไม่มี.

จำเดิมแต่นั้น ฤๅษีและบรรพชิตทั้งหลายมีกษัตริย์และพราหมณ์เป็นต้น ในชมพูทวีปทั้งสิ้น ก็ได้ไปอยู่ที่บารุงของมาตังคบัณฑิต เขาคำรงอยู่ตามสมควรแก่อายุแล้ว เพราะกายแตกจึงบังเกิดในพรหมโลก ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ตมมินาปี ชานาถ ฯลฯ พุรหุมโกลุปปตุดิยา ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้สำเร็จว่า บุคคลไม่เป็นคนถ้อยเพราะชาติ แต่เป็นคนถ้อยเพราะกรรม ดังนี้ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อให้สำเร็จอย่างนี้ว่า ไม่เป็นพราหมณ์เพราะชาติ แต่เป็นพราหมณ์เพราะกรรม ดังนี้ จึงตรัสว่า อชฌายกกุเล ชาตา ฯ เป ฯ ทุคฺคจฺจา คุรหยา วา ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อชฌายกกุเล ได้แก่เกิดในตระกูลพราหมณ์ผู้สาธยายมนต์. บาลีว่า อชฌายิกกุเล ชาตา ดังนี้บ้าง. อธิบายว่า เกิดในตระกูลพราหมณ์ผู้สาธยายมนต์และไม่ถูกรังเกียจ. มนต์ทั้งหลายเป็นเผ่าพันธุ์ของพราหมณ์เหล่านั้น เพราะเหตุนี้ พราหมณ์เหล่านั้น จึงชื่อว่า มนุตพุทธวา เป็นพวกرایشมนต์ คือร้ายพระเวท มีอธิบายว่า มีพระเวทเป็นที่พึงอาศัย.

บทว่า เต จ ปาเปสุ กมฺเมสุ อภินฺหุมฺปทิสฺสุเร ความว่า พราหมณ์เหล่านั้น เกิดในตระกูลอย่างนี้แล้ว แม้จะเป็นพวกرایشมนต์แต่ก็ปรากฏอยู่เนื่อง ๆ ในบาปกรรมทั้งหลายมีปาณาติบาตเป็นต้น เมื่อเป็นอย่างนั้น

ก็จะพึงถูกติเตียนในปัจจุบันทีเดียว และภพหน้าก็เป็นทุกติ อธิบายว่า พวกเขาเมื่อปรากฏอยู่อย่างนี้ ในอรรถาพจน์ที่เดียวก็จะพึงถูกมารดาและบิดาติเตียนอย่างนี้ว่า พวกนี้ไม่ใช่บุตรของเรา พวกมันเกิดชั่ว เป็นขี้เถ้าของตระกูล จึงขับพวกของมันไป ดังนี้บ้าง ถูกพราหมณ์ทั้งหลายติเตียนอย่างนี้ว่า พวกเหล่านี้เป็นคนหบดี พวกเหล่านั้นไม่ใช่พราหมณ์ พวกท่านอย่าให้พวกมันเข้าไปในพิธีทั้งหลายมีที่บูชาสัตถุและที่ถวายถาดข้าวสุกด้วยศรัทธาเป็นต้น อย่าพึงสนทนากับพวกมัน ดังนี้บ้าง ถูกมนุษย์เหล่าอื่นติเตียนอย่างนี้ว่า พวกเหล่านี้ทำกรรมชั่ว พวกเหล่านี้ไม่ใช่พราหมณ์ ดังนี้บ้าง และภพหน้าของพวกเขา ก็เป็นทุกติ คือ ปรโลกของพวกมันก็เป็นทุกติอันต่างด้วยนรกเป็นต้น บาลีว่า สมุปราย ดังนี้ก็มี อธิบายว่า ในปรโลกของพวกเขาก็เป็นทุกติ คือ เป็นคติแห่งความทุกข์ ได้แก่ เป็นการถึงความทุกข์นั่นเอง.

บทว่า น เเน ชาติ นิวาเรติ ทุกฺคจฺจา ครหาย วา ความว่า ชาตินั้นแม้จะสูงอย่างนั้น ท่านหวังชาติใดโดยความเป็นสาระ ชาตินั้นย่อมไม่ห้ามกันพวกพราหมณ์ ที่ปรากฏอยู่ในบาปกรรมทั้งหลายนั้น จากทุกติมีประการได้กล่าวแล้ว ในบทนี้ว่า และภพหน้าก็จะเป็นทุกติ หรือจากครหาที่มีประการดังกล่าวแล้วในบทว่า พึงถูกติเตียนในปัจจุบันทีเดียว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงความที่พราหมณ์ทั้งหลาย แม้เกิดในตระกูลสาธยายมนต์ก็ยังตกต่ำในปัจจุบันทีเดียว ด้วยอำนาจแห่งกรรมมีการถูกติเตียนเป็นต้น และเมื่อจะทรงแสดงความไม่มีแห่งชาติพราหมณ์ในภพหน้า ด้วยการถึงทุกติ ทรงยังอรรถนี้ว่า ไม่เป็นพราหมณ์เพราะชาติ แต่เป็นพราหมณ์เพราะกรรม ดังนี้ ให้สำเร็จอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะประมวลอรรถแม่ทั้งสอง จึงตรัสว่า คู่ก่อนพราหมณ์ เพราะอย่างนี้

น ขจจา วสโล โหติ น ขจจา โหติ พุราหุโม

กมุณา วสโล โหติ กมุณา โหติ พุราหุโม

บุคคลไม่เป็นคนถ้อยเพราะชาติ ไม่

เป็นพราหมณ์เพราะชาติ แต่เป็นคนถ้อย

เพราะกรรม เป็นพราหมณ์เพราะกรรม ดังนี้.

บทที่เหลือมีนัยที่กล่าวแล้วในกสิการทวาชสูตรนั้นแล หรือโดยพิเศษ
พึงทราบการประกอบอย่างนี้แห่งบททั้งหลาย มีอาทิว่า นิกฺกฺุชฺชิตฺ วา ใน
คานานี้ :-

พระธรรมอันพระโคตมผู้เจริญ ทรงยกเข้าพระองค์ผู้หันหลังให้กรรม
ผู้ตกอยู่ในชาติวาทะขึ้นจากความเห็นว่า ชาติเป็นเหตุให้บุคคลเป็นพราหมณ์
และเป็นคนถ้อย เหมือนคนบางคนหางของที่คว่าจะนั้น ทรงเปิดกรรมวาทะ
ที่ชาติวาทะปิดไว้ เหมือนคนเปิดสิ่งที่ปิดจะนั้น ทรงบอกทางตรง อันไม่
เจือคละด้วยความที่ชาติเป็นเหตุให้เป็นพราหมณ์และให้เป็นคนถ้อย เหมือน
คนบอกทางแก่คนหลงทางจะนั้น ทรงประกาศแล้ว โดยอเนกปริยาย เพราะ
เป็นธรรมที่ทรงประกาศแล้ว โดยปริยายเหล่านั้น แก่ข้าพระองค์ โดยทรง
ส่องแสงสว่างในการยกเรื่องมาตั้งคะ เป็นต้นเป็นตัวอย่าง เหมือนบุคคลตาม
ประทีปน้ำมันไว้ในที่มีด ฉะนั้นแล.

จบอัครกสิการทวาชสูตรวิวัฒนา แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อ ปรมัตถโชติกา

เมตตสูตรที่ ๘

ว่าด้วยตรัสรู้สันตบพ

[๓๐๘] กุลบุตรผู้ฉลาดในประโยชน์

ปรารถนาเพื่อจะตรัสรู้สันตบพ พึงบำเพ็ญ
ไตรสิกขา กุลบุตรนั้นพึงเป็นผู้อาจหาญ
เป็นผู้ตรง ซื่อตรง วาง่าย อ่อนโยน ไม่
เย่อหยิ่ง สันโดษ เลี้ยงง่าย มีกิจน้อย มี
ความประพฤติเบา มีอินทรีย์อันสงบแล้ว
มีปัญญาเครื่องรักษาตน ไม่คะนอง ไม่พัว-
พันในสกุลงทั้งหลาย และไม่พึงประพฤติ
ทุจริตเล็กน้อยอะไร ๆ ซึ่งเป็นเหตุ ให้ท่านผู้รู้
เหล่าอื่นติเตียนได้ พึงเจริญเมตตาในสัตว์
ทั้งหลายว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้มีสุข
มีความเกษม มีตนถึงความสุขเถิด สัตว์มี
ชีวิตเหล่าใดเหล่าหนึ่งมีอยู่ เป็นผู้สะดุ้งหรือ
เป็นผู้มั่นคง ไม่มีส่วนเหลือ สัตว์เหล่าใดมี
กายยาวหรือใหญ่ ปานกลางหรือสั้น ผอม
หรือพี ที่เราเห็นแล้วหรือไม่ได้เห็น อยู่ใน
ที่ไกลหรือในที่ใกล้ ที่เกิดแล้วหรือแสวงหา
ที่เกิด ขอสัตว์ทั้งหมดนั้นจงเป็นผู้มีตนถึง

ความสุขเกิด สัตว์อื่นไม่พึงข่มขู่สัตว์อื่น
ไม่พึงดูหมิ่นอะไรเขาในที่ไหน ๆ ไม่พึง
ปรารถนาทุกขให้แก่กันและกัน เพราะความ
โกรธ เพราะความเคียดแค้น.

มารดาถนอมบุตรคนเดียวผู้เกิดใน
ตน แม้ด้วยการยอมสละชีวิตได้ จันใด
กุลบุตรผู้ฉลาดในประโยชน์ พึงเจริญเมตตา
มีในใจไม่มีประมาณในสัตว์ทั้งปวง แม้จัน-
นั้น กุลบุตรนั้นพึงเจริญเมตตา มีในใจไม่มี
ประมาณ ไปในโลกทั้งสิ้น ทั้งเบื้องบน
เบื้องต่ำ เบื้องขวาง ไม่คับแคบ ไม่มีเวร
ไม่มีศัตรู กุลบุตรผู้เจริญเมตตา นั้น ยินอยู่ที่ดี
เดินอยู่ที่ดี นั่งอยู่ที่ดี นอนอยู่ที่ดี พึงเป็นผู้
ปราศจากความง่วงเหงาเพียงใด ก็พึงตั้งสติ
นี้ไว้เพียงนั้น บัณฑิตทั้งหลายกล่าววิหาร-
ธรรมนี้ ว่าเป็นพรหมวิหารในธรรมวินัยของ
พระอริยเจ้านี้ และกุลบุตรผู้เจริญเมตตาไม่
เข้าไปอาศัยทิฏฐิ เป็นผู้มึนตึ๋มถึงพร้อมแล้ว
ด้วยทศนะ นำความยินดีในกามทั้งหลาย
ออกได้แล้ว ย่อมไม่ถึงความนอนในครรรภ์
อีกโดยแท้แล.

จบเมตตสูตรที่ ๘

อรรถกถาเมตตสูตร

เมตตสูตรเริ่มต้นด้วยคาถาว่า **กรณียมตุถกุสเลน** ดังนี้ :-

มีอุปมาอย่างไร ? ได้ยินว่า ภิกษุทั้งหลายถูกเทวดาทิ้งหลายข้างภูเขา หิมวันต์หลอกให้กลัวแล้ว มาสู่กรุงสาวัตถี อันเป็นสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระสูตรนี้ เพื่อประโยชน์แก่การป้องกัน และเพื่อประโยชน์แก่กรรมฐานแก่ภิกษุเหล่านั้น ความสังเขปเพียงเท่านี้ก่อน ส่วนความพิสดารมีดังนี้ :-

ในสมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อวันเข้าพรรษาใกล้เข้าแล้วประทับ อยู่ ณ กรุงสาวัตถี ก็โดยสมัยนั้น ภิกษุชาวเมืองต่าง ๆ จำนวนมาก เรียน กรรมฐานในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว มีความประสงค์เพื่อเข้า จำพรรษา ณ ที่นั้น ๆ จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ยินว่า ในที่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกรรมฐาน อันอนุกุลแก่จริตจำนวน ๘๔,๐๐๐ ประเภท โดยนัยนี้คืออสุภกรรมฐาน ๑๑ อย่าง ด้วยอำนาจแห่งสวัญญาณกะและอวิญญานกะ สำหรับผู้ราคจริตทั้งหลาย กรรมฐานมีเมตตาเป็นต้น ๔ อย่าง สำหรับผู้โทสจริตทั้งหลาย กรรมฐานทั้งหลายมีมรณานุสติกรรมฐานเป็นต้น สำหรับผู้โมหจริตทั้งหลาย กรรมฐานทั้งหลายมีอานาปานัสสติและปลูวิกสิณเป็นต้น สำหรับผู้วิตกจริตทั้งหลาย กรรมฐานทั้งหลายมีพุทธานุสติกรรมฐานเป็นต้น สำหรับผู้ศรัทธาจริตทั้งหลาย กรรมฐานทั้งหลายมีจตุวัฏฐานเป็นต้น สำหรับผู้พุทธิจริตทั้งหลาย.

ครั้งนั้นแล ภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูป เรียนกรรมฐานในสำนักของ พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว แสวงหาเสนาสนะอันสบาย และโคจรคาม ได้เห็น ภูเขาลูกหนึ่ง ซึ่งต่อเนื่องเป็นอันเดียวกันกับหิมวันต์ที่ปลายแดนโดยลำดับ มี พื้นศิลาสะพรั่งไปด้วยทรายและแก้วมณีสีเขียว ประดับด้วยราวป่าสีเขียวมีร่มเงา เย็นและหนาทึบ มีภูมิภาคเคลื่อนกล่นด้วยทรายเช่นกับด้วยพวงแก้วมุกดาและ แผ่นเงิน แวดล้อมด้วยชลาถ์อันสะอาด จืด เย็นสนิท ลำดับนั้นแล ภิกษุ เหล่านั้นได้พักอยู่ที่ภูเขานั้นคืนหนึ่ง เมื่อราตรีสว่างแล้ว ทำบริกรรมเสร็จเรียบร้อย ก็เข้าไปบิณฑบาตยังบ้านหนึ่ง ในที่ไม่ไกลภูเขานั้น บ้านนั้นประกอบด้วย ตระกูลเข้าไปตั้งบ้านเรือนอย่างหนาแน่นประมาณ ๑,๐๐๐ ตระกูล.

ก็ในบ้านนั้น มนุษย์ทั้งหลายมีศรัทธา เลื่อมใส พอเห็นภิกษุเหล่านั้น ก็เกิดความปีติและโสมนัส เพราะการเห็นบรรพชิตในปัจฉิมชนบทหาได้โดย ยาก ยังภิกษุเหล่านั้นให้ฉันแล้ว เรียนว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอพระคุณเจ้า ทั้งหลายจงอยู่ในบ้านนี้แหละตลอดสามเดือน ครั้นขอแล้ว ก็ให้ทำกุฎีสำหรับ ทำความเพียร ๕๐๐ หลัง จัดแจงเครื่องอุปกรณ์ทุกอย่าง มีเตียง ตั่ง หม้อ น้ำดื่ม น้ำใช้เป็นต้นไว้ในบ้านนั้น ในวันที่สอง ภิกษุทั้งหลายเข้าไปยังบ้านอื่น เพื่อบิณฑบาตมนุษย์ทั้งหลายแม้ในบ้านนั้น ก็บำรุงเหมือนอย่างนั้น อ้อนวอน ให้อยู่จำพรรษา ภิกษุทั้งหลายเห็นว่าไม่มีอันตราย จึงรับนิมนต์ เข้าไปสู่ ราวป่านั้น บรรณความเพียรตลอดคืนและวันทั้งปวง เคาะระฆังบอกยาม เป็นผู้อยู่มากไปด้วยโยนิโสมนสิการ นั่งอาศัยโคนต้นไม้.

รุกขเทวดาทั้งหลายปราศจากเดช เพราะเดชของภิกษุผู้มีศีลทั้งหลาย ลงจากวิมานของตน ๆ แล้วพาเด็กทั้งหลายเที่ยวไปข้างนี้และข้างโน้น เหมือน

เมื่อโอกาสในเรือนของชาวบ้านทั้งหลายถูกพระราชารัชมหาอำมาตย์ของพระราชายึดครองแล้ว ชาวบ้านทั้งหลายออกจากเรือนไปอยู่ที่อื่น คอยมองดูแต่ไกลว่า เมื่อไรหนอ จักไปเสีย ชื่อแม่จันใด เทวดาทั้งหลายก็ฉันทันนั้นและทิ้งวิมานของตน ๆ เทียวข้างนี้และข้างโน้น คอยแลดูแต่ไกลเที่ยวว่า เมื่อไรหนอ พระคุณเจ้าทั้งหลายจักไปเสีย แต่นั้น ก็คิดร่วมกันอย่างนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย เข้าจำพรรษาตั้งอยู่ตลอด ๓ เดือนแน่แท้ แต่พวกเราจักไม่อาจเพื่อจะพาเด็กทั้งหลายลงมาอยู่นานเพียงนั้น เอาเถิด พวกเราจักแสดงอารมณ์อันน่ากลัวแก่ภิกษุทั้งหลาย และเทวดาเหล่านั้นได้เนรมิตรูปยักษ์ทั้งหลายที่น่ากลัว ในเวลาภิกษุทั้งหลายทำสมณกรรมในราตรี ยืนอยู่ข้างหน้า ๆ และร้องเสียงน่าสะพรึงกลัว.

เมื่อภิกษุทั้งหลายเห็นอยู่ซึ่งรูปเหล่านั้นและฟังเสียงนั้น หัวใจก็หวั่นไหว และภิกษุทั้งหลายก็มีวาระเศร้าหมอง เกิดเป็นโรคพอมเหลือง ด้วยเหตุนั้น ภิกษุเหล่านั้น จึงไม่อาจเพื่อทำจิตให้เป็นอารมณ์เดียวได้ เมื่อภิกษุเหล่านั้น มีจิตไม่มีอารมณ์เดียว และสลดสังเวชบ้อย ๆ เพราะกลัวอารมณ์นั้น สติก็หลงลืม แต่นั้น เทวดาทั้งหลายก็ประกอบอารมณ์ทั้งหลาย อันมีกลิ่นเหม็นแก่ภิกษุผู้มีสติหลงลืมเหล่านั้น มันสมองของภิกษุเหล่านั้น เป็นเหมือนถูกบีบคั้นด้วยกลิ่นเหม็นนั้น เวทนาในศิระอันแรงกล้าได้เกิดขึ้นแล้ว และภิกษุทั้งหลายก็ไม่บอกประพตติการณนั้นให้แก่กันและกัน.

อยู่มาวันหนึ่ง เมื่อภิกษุทั้งหมดประชุมกัน ในเวลาบำรุงพระสังฆเถระ พระสังฆเถระจึงถามว่า คุณก่อนอาวุโสทั้งหลาย เมื่อพวกท่านเข้าสู่ราวป่านี้

เพียงวันเล็กน้อย ผิวพรรณก็บริสุทธิ์อย่างยิ่ง ขาวสะอาด และอินทรีย์ทั้งหลาย ก็ผ่องใส แต่ในบัดนี้ ท่านทั้งหลายฝ่ายพอม วรรณะเสร้าหมอง เป็นโรค ผอมเหลือง ท่านทั้งหลาย ในป่านี้ มีความไม่สบายอย่างไร หรือ ? แต่นั้น ภิคุรูปหนึ่งเรียนว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ในกลางคืน กระทบเห็นและฟังอารมณ์ อันน่าสะพรึงกลัวอย่างนี้และอย่างนี้ และสูดกลิ่นเช่นนี้ ด้วยเหตุนี้ จิตของ กระทบ จึงไม่ตั้งมั่น ภิคุทั้งหมดก็บอกประพตติการณนั้น ด้วยอุบายนั้น เหมือนกัน พระสังฆเถระกล่าวว่า อาวุโสทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง อนุญาตการเข้าจำพรรษา ๒ ครั้ง และเสนาสนะนี้ของพวกเราไม่สบาย มาเถิด อาวุโส พวกเราจักไปสู่สำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วทูลถามเสนาสนะ อันสบายอื่น ภิคุเหล่านั้น ตอบรับพระเถระว่า ดีละท่าน ทั้งหมดเก็บงำ เสนาสนะแล้ว ถือบาตรจีวร ไม่บอกลาอะไรในตระกูลทั้งหลาย เพราะเป็นผู้ ไม่คลุกคลี หลีกไปสู่จาริกถึงกรุงสาวัตถี ภิคุเหล่านั้นไปสู่กรุงสาวัตถี โดย ลำดับ แล้วไปสู่สำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นภิคุเหล่านั้นแล้ว จึงตรัสพระดำรัสที่ว่า คุก่อนภิคุทั้งหลาย เราได้บัญญัติสิกขาบทว่าภิคุไม่พึงเที่ยวจาริกในภายใน พรรษาแล้ว เธอทั้งหลายเที่ยวจาริกเพื่ออะไร ภิคุเหล่านั้นทูลบอกเรื่องทั้งหมด แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงใคร่ครวญอยู่ ก็ไม่ทรงเห็น เสนาสนะอันเป็นที่สบายของภิคุเหล่านั้น โดยที่สุดแม้สักว่าที่วางตั้งสี่เท้าใน ชมพูทวีปทั้งสิ้น ครั้นแล้ว จึงตรัสกะภิคุเหล่านั้นว่า คุก่อนภิคุทั้งหลาย เสนาสนะอันเป็นที่สบายของพวกเธอไม่มี พวกเธออยู่ในที่นั้นแหละ พึงถึง

ความสิ้นไปแห่งอาสวะได้ ไปเกิด ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงอาศัยเสนาสนะนั้นอยู่เถิด ก็ถ้าพวกเธอปรารถนาความไม่มีภัยแต่เทวดาทั้งหลายก็จงเรียนปริตรนี้ เพราะปริตรนี้ จักเป็นเครื่องป้องกันและเป็นกรรมฐานของพวกเธอ ดังนี้ จึงได้ตรัสพระสุตรนี้.

อาจารย์พวกอื่นกล่าวว่า ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสพระคำรัสนี้ว่า ไปเกิด ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงอาศัยเสนาสนะนั้นนั้นแหละอยู่ จึงตรัสว่า เออแล ภิกษุผู้อยู่ป่าพึงทราบการคุ้มครอง คือ เมตตา ๒ ปริตร ๒ อสุภะ ๒ มรณสติ ๒ และการพิจารณามหาสังเวควัตถุ ๘ ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ อบายทุกข์ ๕ ชื่อว่า มหาสังเวควัตถุ ๘ ด้วยอำนาจทำในเวลาเย็นและเวลาเช้า หนึ่ง พึงทราบมหาสังเวควัตถุ ๘ อย่าง คือ ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ ๔ อบายทุกข์เป็นที่ ๕ ทุกข์มีวิภูฏะเป็นมูลในอดีต ทุกข์มีวิภูฏะเป็นมูลในอนาคต ทุกข์มีการแสวงหาอาหารเป็นมูลในปัจจุบัน พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสบอกการคุ้มครองอย่างนี้แล้ว จึงตรัสพระสุตรนี้ แก่ภิกษุเหล่านั้น เพื่อเมตตา เพื่อป้องกัน และเพื่อฉานอันมิวิปัสสนาเป็นบาท ดังนี้.

ในคาถาเหล่านั้น คาถาที่หนึ่งนี้ว่า **กรณียมตถกุสเลน** มีการพรรณนาตามบทอย่างนี้ก่อน. บทว่า **กรณีย** ได้แก่ ประโยชน์อันควรทำ. อธิบายว่าควรแก่การกระทำ. ปฏิปทา ชื่อว่า ประโยชน์ หรือประโยชน์เกื้อกูลของตน ใดอย่างหนึ่งนั้นทั้งหมด เรียกว่า ประโยชน์ เพราะเป็นประโยชน์ที่กุลบุตรควรได้รับ เพราะเป็นประโยชน์ที่กุลบุตรพึงเข้าถึง ชื่อว่า เพราะเป็นประโยชน์ที่กุลบุตรควรได้รับ. ผู้ฉลาดในประโยชน์ ชื่อว่า อตถกุสล อธิบายว่า ผู้เฉลียวฉลาดในประโยชน์.

บทว่า ยัม เป็นปฐมาวิภคติ อนิยมสรรพนาม. บทว่า ตัม เป็น
ทุตติยาวิภคติ นิยมสรรพนาม. หรือบทว่า ยนุตัม แม้ทั้งสองก็เป็นปฐมาวิภคติ.
บทว่า สนุตติ ปทัม เป็นทุตติยาวิภคติ. ในบททั้งสองนั้น ชื่อว่า สนุตติ ก็
เพราะโดยลักษณะ ชื่อว่า ปทัม เพราะเป็นธรรมที่กุกุบุตรพึงถึง. บทว่า
สนุตติ ปทัม นั้นเป็นชื่อของพระนิพพาน.

บทว่า อภิสเมจฺจ ได้แก่ บรรลุแล้ว. ชื่อว่า สักกะ เพราะอรรถ
วิเคราะห์ว่า อาจหาญ มีอธิบายว่า เป็นผู้สามารถ เป็นผู้มีกำลังเฉพาะ.

บทว่า อชฺช ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความซื่อตรง. ชื่อว่า สุหุชฺช
เพราะอรรถว่า ซื่อตรงโดยดี. ชื่อว่า สุวจะ เพราะอรรถว่า ว่าง่าย. บทว่า
อสุตฺต ได้แก่ พึงเป็น. บทว่า มุทฺต ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความอ่อนโยน.
ผู้ไม่เย่อหยิ่ง ชื่อว่า อนติมานิ.

ก็ในคถาณีนี มีการพรรณานี้ความอย่างนี้ ในบาทคถาณีนีว่า
กรรมิยมกุกุสเลน ยนุตัม สน ตัม ปทัม อภิสเมจฺจ กิจที่ควรทำก็มี กิจที่
ไม่ควรทำก็มี ในกิจสองอย่างนั้น โดยย่อ สิกขา ๓ เป็นกิจที่ควรทำ กิจมี
อาทิอย่างนี้ว่า ศีลวิบัติ ทิฏฐิวินิบติ อาจารย์วิบัติ อาชีวิวิบัติ เป็นกิจไม่ควรทำ
อนึ่ง กุกุบุตรผู้ฉลาดในประโยชน์ก็มี กุกุบุตรผู้ฉลาดในสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์
ก็มี.

ในกุกุบุตร ๒ พวกนั้น กุกุบุตรใดบวชในศาสนานี้แล้ว ย่อมไม่
ประกอบตนโดยชอบ เป็นผู้ที่มีศีลขาด สำเร็จการเลี้ยงชีวิต โดยอาศัยอนสนา
๒๑ อย่าง คือ ให้น้ำไฟ ใ้ใบ ใ้ดอกไม้ ใ้ผลไม้ ใ้ไม้สีฟัน ใ้หน้า
ล้างหน้า ใ้เครื่องอาบ ใ้จุกณ ใ้ดินเหนียว พุคยยกยอเพื่อต้องการให้เขารัก

พูดที่เล่นทีจริงเสมอด้วยแกงถั่ว การเป็นคนรับเลี้ยงเด็ก การรับใช้ฆราวาส การทำเวชกรรม การทำทูตกรรม การไปอย่างผู้ต่ำทราม การให้อาหารเพื่อหวังลาภ การทำนายพินที่ การทำนายฤกษ์ การดูอวัยวะ และเที่ยวไปในอโคจร ๖ อย่าง คือ หญิงแพศยา หญิงม่าย หญิงสาวทันทิก บัณเฑาะก์ ภิกษุณี และร้านสุรา และอยู่คลุกคลีด้วยพระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา เดียรธีย์สาวกของเดียรธีย์ การคลุกคลีด้วยคฤหัสถ์ที่ไม่สมควร ก็หรือ ย่อมเสพคบ เข้าไปหาตระกูลทั้งหลายที่ไม่มีศรัทธา ไม่เลื่อมใส ค่าบริภาษ โคร่ความฉิบหาย โคร่ต่อสิ่งที่ไม่ใช่ประโยชน์เกื้อกูล ความไม่ผาสุกและความไม่เกษมจากโยคะแก่ภิกษุทั้งหลาย ฯลฯ อุบาสิกาทั้งหลาย กุลบุตรนี้ ชื่อว่า ผู้ฉลาดในสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์.

ส่วนกุลบุตรใดบวชในศาสนานี้แล้ว ประกอบตนโดยชอบ ละอเนสนา เป็นผู้ใคร่เพื่อดำรงอยู่ในจุดปารีสุทธิศีล บำเพ็ญปาฏิโมกขสังวร ด้วยศรัทธาเป็นหลัก บำเพ็ญอินทริยสังวร ด้วยสติเป็นหลัก บำเพ็ญอาชีวะปารีสุทธิ ด้วยวิริยะเป็นหลัก บำเพ็ญปัจจยปฏิสเสวนา ด้วยปัญญาเป็นหลัก กุลบุตรนี้ ชื่อว่า ผู้ฉลาดในประโยชน์.

หรือ กุลบุตรใดชำระปาฏิโมกขสังวร ด้วยอำนาจแห่งการชำระอาบัติ ๗ กอง อินทริยสังวร ด้วยอำนาจแห่งความไม่เกิดขึ้น แห่งอุปกิเลสทั้งหลาย มีอภิชฌาเป็นต้น ในอารมณ์ที่มากระทบในทวารทั้งหก ชำระอาชีวะปารีสุทธิ ด้วยการคบพระพุทธเจ้า อนุพุทธสาวกและบุรุษผู้เป็นบัณฑิต ที่ผู้รู้สรรเสริญแล้ว ด้วยอำนาจแห่งการงดเว้นอเนสนา ชำระปัจจยปฏิสเสวนา ด้วยอำนาจแห่งการพิจารณาตามที่กล่าวแล้ว และชำระสัมปชัญญะ ด้วยอำนาจแห่งการ

พิจารณาสิ่งที่มีประโยชน์เป็นต้น ในการเปลี่ยนอิริยาบถทั้งสี่ กุลบุตรแม่นี้
ชื่อว่า ผู้ฉลาดในประโยชน์.

หรือ กุลบุตรใดรู้ว่าศีลบริสุทธฺิได้ เพราะอาศัยญาณ เหมือนผ้าสกปรก
ย่อมสะอาดได้ เพราะอาศัยน้ำสะอาด กระจกเงาส่องใสได้ เพราะอาศัยขี้เถ้า
ทองบริสุทธฺิได้ เพราะหลอมในเบ้า ฉะนั้น ล้างอยู่ด้วยน้ำคือญาณ ชื่อว่า
ยังศีลให้บริสุทธฺิ และเป็นผู้ไม่ประมาทเลย ย่อมรักษาศีลชั้นรชของตน เหมือน
นกต้อยตีวิดรักษาไข่ แม่เนื้อจามรีรักษาขนหาง นางนารีผู้มีบุตรน้อยคนเดียว
รักษามุตรน้อยคนเดียวที่รัก และบุรุษมีนัยน์ตาข้างเดียว รักษาอัยน์ตาข้างเดียว
นั้น ฉะนั้น พิจารณาอยู่ตลอดเวลาเย็นตลอดเวลาเช้า ย่อมไม่เห็นโทษแม้มีประมาณ
น้อย กุลบุตรแม่นี้ ชื่อว่า ผู้ฉลาดในประโยชน์.

ก็หรือ กุลบุตรใดดำรงอยู่ในศีลเป็นเครื่องกระทำไม่ให้เดือดร้อน
ระครองปฏิบัติเครื่องข่มกิเลส ครั้นระครองปฏิบัติานั้นแล้ว ย่อมทำกสิณ
บริกรรม ครั้นทำกสิณบริกรรมแล้ว ย่อมยังสมาบัติทั้งหลายให้เกิด กุลบุตร
แม่นี้ ชื่อว่า ผู้ฉลาดในประโยชน์.

ก็กุลบุตรใดออกจากสมาบัติ พิจารณาสังขารทั้งหลายแล้ว บรรลุ
พระอรหัต กุลบุตรนี้ เป็นผู้เลิศแห่งกุลบุตรผู้ฉลาดทั้งหลาย.

ในคานานั้น ภิกษุเหล่านี้แม่ใด เป็นผู้ฉลาดในประโยชน์ที่พรรณนา
แล้ว ตั้งแต่การดำรงอยู่ในศีลเป็นเครื่องกระทำไม่ให้เดือดร้อน หรือตั้งแต่
การระครองปฏิบัติเป็นเครื่องข่มกิเลส ภิกษุเหล่านั้น ท่านประสงคฺว่า เป็น
ผู้ฉลาดในประโยชน์ ในอรรถนี้ และภิกษุเหล่านั้น ก็เป็นอย่างนั้น ด้วย

เหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **กรณียมตุถกุสเลน** ด้วยเทศนาอันมีบุคคลเดียวเป็นที่ตั้ง ทรงหมายถึงภิกษุเหล่านั้น ต่อแต่นั้น จึงตรัสว่า **ยนุตฺต สนฺต ปทํ อภิสเมจฺจ** แก่ภิกษุเหล่านั้น ผู้เกิดความสงสัยว่า ประโยชน์จะพึงทำเป็นอย่างไร อธิบายดังนี้ บทใดอันกุลบุตรผู้ต้องการเพื่อจะอยู่บรรลุมบท คือ พระนิพพานอันสงบ ด้วยการแทงตลอด ควรกระทำ บทนั้นอันพระพุทธรเจ้าและพระอนุพุทธะทั้งหลายพรรณนาไว้แล้ว.

ก็ในกาลานี้ บทที่กล่าวแล้วแต่ต้นแห่งคาถาบทนี้ว่า ย่อมคล้อยตาม อธิการว่า **กรณีย**. บทว่า **ตํ สนฺต ปทํ อภิสเมจฺจ** พึงทราบว่าเป็นเนื้อความนี้มีบาลีที่เหลือ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **วิหริตุกามเณ**.

อนึ่ง ในบทว่า **สนฺต ปทํ อภิสเมจฺจ** นี้ พึงทราบอธิบายอย่างนี้ว่า กุลบุตรผู้ฉลาดในประโยชน์ รู้บทนิพพานว่า สงบ ด้วยโลกียปัญญา ด้วยอำนาจแห่งการฟังเป็นต้น เป็นผู้ใคร่เพื่อจะบรรลุมบทนิพพานนั้น พึงกระทำกิจที่คล้อยตามอธิการว่า พึงกระทำ.

อนึ่ง เมื่อตรัสว่า **กรณียมตุถกุสเลน** จึงตรัสว่า **ยนุตฺต สนฺต ปทํ อภิสเมจฺจ** แก่ภิกษุทั้งหลายผู้คิดอยู่ว่าอะไร ? ผู้ศึกษาพึงทราบอธิบายบทนั้นว่า กุลบุตรตรัสรู้บทอันสงบด้วยโลกียปัญญา พึงกระทำประโยชน์ที่ควรกระทำ มีอธิบายว่า ประโยชน์นั้นควรทำนั้นเทียว.

ถามว่า ก็ประโยชน์นั้นคืออะไร ตอบว่า นอกจากอุบายเป็นเครื่องบรรลุมบทนั้น จะพึงมีประโยชน์อื่นอะไรเล่า ก็สันตบถนั้น ได้กล่าวแล้วด้วยบทต้นอันแสดงถึงไตรสิกขา ซึ่งมีอรรถว่าสมควรแก่การกระทำ แม้ก็จริง

ถึงกระนั้น ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วในการพรรณานี้ความแห่งบทนั้นว่า
ประโยชน์ควรทำก็มี ประโยชน์ไม่ควรทำก็มี ในประโยชน์ ๒ อย่างนั้น โดย
ย่อไตรสิกขาเป็นประโยชน์ควรทำ แต่เพราะทรงแสดงโดยย่อเกินไป ภิกษุ
เหล่านั้น บางพวกก็รู้ บางพวกก็ไม่รู้ แต่นั้น ทรงแสดงประโยชน์ที่ภิกษุอยู่ป่า
เป็นวัตรจะพึงทำโดยพิเศษให้พิสดาร เพื่อให้ภิกษุพวกที่ยังไม่รู้ได้รู้ จึงตรัส
ถึงคานานี้ก่อนว่า เป็นผู้อาจหาญ เป็นผู้ตรง ซื่อตรง วาง่าย อ่อนโยน
ไม่เย่อหยิ่ง ดังนี้.

มีอธิบายอย่างไร ? กุลบุตรผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ประสงค์จะตรัสรู้สันตบ
อยู่ หรือตรัสรู้สันตบนั้น ด้วยโลกียปัญญา ปฏิบัติเพื่อบรรลุตสันตบนั้น
ไม่อาลัยในกายและในชีวิต ด้วยการถึงพร้อมด้วยความเพียรองค์ที่ ๒ และองค์
ที่ ๔ พึงอาจเพื่อปฏิบัติในการแทงตลอดสังขะ อนึ่ง พึงเป็นผู้อาจหาญใน
กรณีกิจน้อยใหญ่ของสรรพหจรีทั้งหลายมีกสิณบริกรรม และการสมาทานวัตร
เป็นต้น ในกิจทั้งหลายมีการซ่อมแซมบาตรและจีวรของตน และในกิจเหล่านี้
เห็นปานนั้น เป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้าน เป็นผู้สามารถ และแม้จะเป็นผู้
อาจหาญ ก็ต้องเป็นผู้ตรง ด้วยการถึงพร้อมด้วยความเพียรองค์ที่ ๓ และแม้
จะเป็นผู้ตรง ก็ต้องไม่ถึงความพอใจ ด้วยความเป็นผู้ตรงครั้งเดียว พึงเป็น
ผู้ตรงให้ดีกว่า ด้วยการกระทำไม่ย่อหย่อนบ่อย ๆ ตลอดชีวิต หรือเป็นผู้ตรง
เพราะความเป็นผู้ไม่โอ้อวด เป็นผู้ซื่อตรง เพราะความเป็นผู้ไม่มีมายา เป็น
ผู้ตรง ด้วยการละการคดทางกายและทางวาจา เป็นผู้ซื่อตรง ด้วยการละการ
คดทางใจ หรือเป็นผู้ตรง ด้วยการไม่ไปรยคุณที่ไม่มี เป็นผู้ซื่อตรง ด้วยการ

ไม่รับลาภที่เกิดขึ้นด้วยคุณที่ไม่มี ฟังเป็นผู้ตรงและเป็นผู้ซื้อตรง ด้วยอารัมมณูปนิชฌาน และลักขณูปนิชฌาน ด้วยสิกขา ๒ ข้อข้างต้น และสิกขาข้อที่ ๓ และด้วยประโยชน์อภัยอันบริสุทธิ์.

และจะฟังเป็นผู้ตรง และเป็นผู้ซื้อตรงอย่างเดียวหาไม่ได้ ก็จะต้องเป็นผู้ว่าง่ายอีกด้วย จริงอยู่ บุคคลใดถูกเขากล่าวว่า ท่านไม่ควรทำสิ่งนี้ ย่อมกล่าวว่า ท่านเห็นอะไร ท่านฟังอะไร ท่านเป็นอะไรของผมนิจจังกล่าว เป็นอุปัชฌาย์ เป็นอาจารย์ เป็นเพื่อนเห็น เป็นเพื่อนกินหรือ ? หรือยอมเบียดเบียนด้วยความเป็นผู้หนึ่ง หรือรับแล้วไม่ทำตามที่ได้รับ บุคคลนั้น ย่อมอยู่ในที่ห่างไกลแห่งการบรรลुकุณพิเศษ.

ส่วนบุคคลใดถูกสั่งสอน ย่อมกล่าวว่า ดีละ ท่านผู้เจริญ ท่านกล่าวดีอย่างยิ่ง ชื่อว่า โทษของตนเห็นได้โดยแสนยาก ท่านเห็นอย่างนั้นแล้ว ฟังอาศัยความเอ็นดูกล่าวเตือนกระผมแม้อีก กระผมได้รับโอวาทจากสำนักของท่านนานแล้ว ดังนี้ และปฏิบัติตามที่พร่ำสอน บุคคลนั้น เป็นผู้อยู่ในที่ใกล้แห่งการบรรลुकุณพิเศษ. เพราะฉะนั้น บุคคลรับคำของคนอื่นแล้วกระทำอย่างนี้ ฟังเป็นผู้ว่าง่าย และฟังเป็นผู้อ่อนโยน เหมือนเป็นผู้ว่าง่าย.

บทว่า มุทุ ความว่า กุลบุตรถูกกฤหัสถ์ทั้งหลายใช้ในกิจทั้งหลาย มีการไปเป็นทูต และการไปอย่างคนเลวเป็นต้น ไม่ทำความอ่อนแอในกิจนั้น ต้องเป็นผู้แข็งแรง แต่ฟังเป็นผู้อ่อนโยนในข้อวัตรปฏิบัติ และในการประพฤติพรหมจรรย์ทั้งสิ้น เป็นผู้ควรแก่การแนะนำในกิจนั้น ๆ ประคองทองคำที่ช่างทองหลอมดีแล้ว ฉะนั้น.

อีกประการหนึ่ง บทว่า มุทุ ได้แก่ ฟังเป็นผู้ไม่หน้าสยิว คือเป็นผู้มีหน้าเบิกบาน เจริญไพเราะ ประพฤติปฏิสันถาร เป็นผู้ยึดถือความสุขมาให้ คุวัตตุที่ตั้งดีแล้ว ฉะนั้น และกุลบุตรจะฟังเป็นผู้อ่อนโยนอย่างเดียวน่ามิได้ จะฟังเป็นผู้ไม่เยอหยิ่งอีกด้วย คือ ไม่ฟังดูหมิ่นคนอื่นทั้งหลาย ด้วยอติมานวัตรภูมิชาติและโคตรเป็นต้น ฟังเป็นอยู่ด้วยใจ เสมอด้วยเด็กจันทาล คุจพระสารีบุตรเถระฉะนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสประโยชน์บางอย่างอันควรทำ สำหรับภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตรโดยพิเศษ ผู้ใคร่เพื่อจะตรัสรู้สันตบถอยู่ หรือ ปฏิบัติอยู่เพื่อบรรลุสันตบถนั้น อย่างนี้แล้ว ทรงพระประสงค์จะตรัสประโยชน์ที่ควรกระทำแม้ยิ่งกว่านั้นอีก จึงตรัสคาถาที่ ๒ นี้ว่า สนฺตุสฺสโก จ ดังนี้.

ในกาลานั้น กุลบุตรชื่อว่า เป็นผู้สันโดษ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ย่อมยินดีด้วยสันโดษ ๑๒ อย่าง มีประเภทที่กล่าวแล้ว ในกาลนี้ว่า สนฺตุสฺสโก จ กตญฺญตา. อีกอย่างหนึ่ง กุลบุตรชื่อว่า เป็นผู้มีความพอใจ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ย่อมพอใจ. กุลบุตรผู้สันโดษ เพราะอรรถว่า ผู้พอใจด้วยของของตน พพอใจด้วยของมีอยู่ พพอใจโดยชอบ.

ใน ๓ อย่างนั้น ปัจจัยสี่ที่ตนแลรับแล้ว ซึ่งยกขึ้นในมณฑลแห่งการอุปสมบทอย่างนี้ว่า อาศัยโกชนะ คือคำขำที่หามาได้ด้วยปลื้มแข็งชื่อว่า ของตน กุลบุตรไม่แสดงอาการผิดแปลกในเวลารับและเวลาบริโภค เป็นอยู่ ด้วยปัจจัยสี่นั้น ดีก็ตาม ไม่ดีก็ตาม ที่เขาให้โดยเคารพ หรือ ไม่เคารพก็ตาม เรียกว่า ผู้พอใจด้วยของของตน.

สิ่งใดอันตนได้แล้ว เป็นของมีอยู่ของตน สิ่งนั้นชื่อว่า ของมีอยู่
กุลบุตรยินดีด้วยของมีอยู่นั้นนั่นแล คือ ไม่ปรารถนาสิ่งอื่นจากของมีอยู่นั้น
สละความเป็นผู้ปรารถนาที่เกินเสีย เรียกว่า **พอใจด้วยของมีอยู่**.

การละอนุสัยและปฏิฆะในอิฏฐารมณฺ์ และอนิฏฐารมณฺ์ ชื่อว่า ชอบ
กุลบุตรพอใจในอารมณ์ทั้งปวงโดยชอบนั้น เรียกว่า **พอใจโดยชอบ**.

ชื่อว่า ผู้เลี้ยงง่าย เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ผู้อันเขาเลี้ยงโดยง่าย
อธิบายว่า ผู้เลี้ยงดูโดยง่าย จริงอยู่ ภิกษุใดแสดงความเป็นผู้หน้าเสียด และ
ความเป็นผู้ไม่พอใจ ในวิณฑบาทแม้ที่เขาบรรจุข้าวสาลีเนื้อ และข้าวสุก
เป็นต้นเต็มบาตรถวาย หรือผลักวิณฑบาทนั้น ต่อหน้าเขาทั้งหลายว่า พวก
ท่านให้อะไร ย่อมให้แก่สามเณรและภุคฺคหฺสธฺ์เป็นต้น ภิกษุนั้น ชื่อว่า
เลี้ยงยาก. มนุษย์ทั้งหลายเห็นภิกษุนั้น ย่อมหลีกเว้นแต่ไกลทีเดียวว่า ภิกษุ
เลี้ยงยากไม่อาจจะบำรุงเลี้ยงได้.

ส่วนกุลบุตรใดได้วิณฑบาทอย่างใดอย่างหนึ่ง เศร้าหมองก็ตาม
ประณีตก็ตาม น้อยก็ตาม มากก็ตาม มีใจเป็นของตน มีหน้าผ่องใสยังมีชีวิต
ให้เป็นไปอยู่ กุลบุตรนั้น ชื่อว่า เลี้ยงง่าย มนุษย์ทั้งหลายเห็นกุลบุตรนั้น
แล้ว เขาใจอย่างยิ่งว่า พระผู้เป็นเจ้าของพวกเราเลี้ยงง่าย ย่อมยินดีด้วยของ
เมื่อน้อย ๆ พวกเราเท่านั้น จักบำรุงเลี้ยงพระผู้เป็นเจ้านั้น ดังนี้แล้ว ทำ
ปฏิกุญญา บำรุงเลี้ยง. กุลบุตรมีรูปอย่างนี้ ทรงประสงค์ว่า เป็นผู้เลี้ยงง่ายใน
กาลานี้.

ชื่อว่า มีกิจน้อย เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า กุลบุตรนั้นมีกิจน้อย คือ
ผู้ไม่ชวนชวายในกิจหลายอย่างมีความเป็นผู้ยินดีในภาระงาน ยินดีในการพูดและ

ยินดีในคลุกกลีเป็นต้น. อีกประการหนึ่ง มีคำอธิบายว่า กุลบุตรนั้นเว้นจาก
กิจมีการทำนวักรรมในวิหารทั้งสิ้น การสอนหมู่สงฆ์สามเณรและคนวัดเป็นต้น
กระทำอยู่ซึ่งกิจของตนมีการปลงผม ตัดเล็บ ระบมบาตร และเย็บจีวรเป็นต้น
ชื่อว่า เป็นผู้มิจิ คือ สมณธรรมเป็นเบื้องหน้า.

ชื่อว่า มีความประพฤติเบา เพราะอรรถว่า กุลบุตรนั้นมีความ
ประพฤติเบา ภิกษุผู้มีสิ่งของมากบางรูป ในเวลาหลีกไปสู่ทิศ ก็ให้มหาชน
ชนบาตรจีวร ผ้าปูที่นอน น้ำมัน น้ำอ้อยจำนวนมากเป็นต้น โดยทุนศิระชะ
บ้าง กระเดียดบ้างเป็นต้น หลีกไปอยู่ ฉันใด กุลบุตรใดไม่เป็นฉันนั้น เป็น
ผู้มีบริขารน้อย ใช้สอยแต่เฉพาะสมณบริขาร ๘ มีบาตรและจีวรเป็นต้นเท่านั้น
ในเวลาหลีกไปสู่ทิศ ก็คือเอาเท่านั้นหลีกไปเหมือนนกมีปีกฉะนั้น. กุลบุตรมี
รูปร่างนี้ ทรงประสงค์ว่า มีความประพฤติเบาในกาลานี้.

ชื่อว่า มีอินทรีย์อันสงบแล้ว เพราะอรรถว่า กุลบุตรนั้นมีอินทรีย์
ทั้งหลายสงบแล้ว มีอธิบายว่า มีอินทรีย์อันไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจแห่งราคะ
เป็นต้น ในอารมณ์ทั้งหลายมีอิฏฐารมณ์เป็นต้น.

บทว่า นิปโก ได้แก่ ผู้รู้แจ้ง คือ ผู้มีความรู้ ได้แก่ผู้มีปัญญา
อธิบายว่า ผู้ถึงพร้อมแล้ว ด้วยปัญญาเป็นเครื่องตามรักษาศีล ด้วยปัญญา
เป็นเครื่องพิจารณาจีวรเป็นต้น และด้วยปัญญากำหนดรู้สัพปาเย ๗ มีอวาส
เป็นต้น.

ชื่อว่า ไม่คะนอง เพราะอรรถว่า กุลบุตรไม่มีความคะนอง อธิบายว่า
เว้นจากความคะนองกายมี ๘ ฐานะ ความคะนองวาจามี ๔ ฐานะ และความ
คะนองใจมีหลายฐานะ.

การกระทำอันไม่สมควรทางกาย ในการเข้าไปหาสงฆ์ คณะ บุคคล
โรงฉัน เรือนไฟ ทำน้ำ ทางภิกขาจาร และในระหว่างเรื่อน ชื่อว่า ความ
คระนองกายมี ๘ ฐานะ คือ ภิกษุบางรูปในศาสนานี้ นั่งรัดเข้าหรือนั่งค้ำเท้า
ในท่ามกลางสงฆ์ อย่างนี้เป็นต้น. ในท่ามกลางคณะก็อย่างนั้น คำว่า ในท่าม
กลางคณะ ได้แก่ ในการประชุมบริษัทสี่. ในบุคคลผู้แก่กว่าก็อย่างนั้น.

ก็ในโรงฉัน ย่อมไม่ให้อาสนะแก่ภิกษุผู้แก่ทั้งหลาย ย่อมกีดกันภิกษุ
ใหม่ทั้งหลาย ด้วยอาสนะ. ในเรือนไฟก็อย่างนั้น ก็ในเรือนไฟนั้น ไม่ขอ
อนุญาตพระภิกษุผู้แก่ทั้งหลาย ทำกิจทั้งหลายมีการก่อไฟเป็นต้น.

ก็ในทำน้ำ ท่านกล่าวว่า พึงอาบน้ำตามลำดับผู้มา โดยไม่ทำการ
กำหนดว่า ผู้หนุ่ม ผู้แก่ ภิกษุบางรูปไม่เอื้อเพื่อเรื่องเมื่อนั้นมาทีหลัง ลงน้ำ
เบียดพระภิกษุผู้แก่ และผู้ใหม่.

ส่วนในทางภิกขาจาร ก็เดินไปข้างหน้า ๆ ของภิกษุผู้แก่ทั้งหลายเพื่อ
อาสนะที่เลิศ น้ำที่เลิศ บิณฑบาตที่เลิศ เอาแขนกระทบแขนเข้าไปก่อนกว่า
ภิกษุผู้แก่ทั้งหลาย ในการเข้าไปในระหว่างเรื่อน ย่อมทำการเล่นทางกาย ด้วย
ภิกษุหนุ่มทั้งหลายดังนี้เป็นต้น.

การเปล่งวาจาอันไม่สมควรในสงฆ์ คณะ บุคคล และในระหว่าง
เรื่อน ชื่อว่า ความคระนองวาจา มี ๔ ฐานะ คือ ภิกษุบางรูปในศาสนานี้ไม่
ขออนุญาตแสดงธรรมในท่ามกลางสงฆ์. ในคณะและในบุคคลผู้แก่กว่า มี
ประการที่กล่าวแล้วในกาลก่อน ก็เหมือนอย่างนั้น ภิกษุบางรูปถูกมนุษย์ทั้ง
หลายถามปัญหาในท่ามกลางสงฆ์นั้น ไม่ขออนุญาตภิกษุผู้แก่กว่าแก้ปัญหา

ส่วนในระหว่างเรือน กล่าวคำอย่างนี้ว่า ในที่ชื่อนี้ มีอะไร มีข้าวยาकु หรือ ของขบเคี้ยว ของขบฉัน ท่านจะให้อะไรแก่เรา ในวันนี้ เราจักขบเคี้ยวอะไร ฉนั้นอะไร คัมอะไร ดังนี้ เป็นต้น.

การไม่ถึงอรรถาจารย์ด้วยกายและวาจาในฐานะเหล่านั้น ๆ เลย ตรีกถึง สิ่งที่ไม่สมควรมีประการต่าง ๆ มีกามวิตก เป็นต้น ด้วยใจอย่างเดียว ชื่อว่า ความคะนองใจมีฐานะหลายอย่าง.

บทว่า กุเลสฺ อนนุกิโธ ความว่า ไม่พัวพันในสกุททั้งหลายที่ ตนเข้าหา ด้วยความอยากในปัจจัย หรือ ด้วยอำนาจแห่งการคลุกคลีกับภุทหัสถ์ อันไม่สมควร มีอธิบายว่า ไม่โศกด้วย ไม่เพลิดเพลิดด้วย ไม่สุขในสกุทที่มีความสุข ไม่ทุกข์ในสกุทที่มีความทุกข์ ไม่ถึงการประกอบด้วยตนเอง ในกรณีกิจทั้งหลายที่เกิดขึ้น ก็ในกาลานี้ คำว่า อสุส ใดที่กล่าวในบทว่า สุวโจ อส ส พึงประกอบคำนั้นพร้อมกับบททั้งปวงอย่างนี้ว่า สนฺตฺตฺสฺสโก จ อสุส สุภโร จ อสุส ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสบอกกิจที่ควรทำ แม้อย่างนั้น แก่ ภิกษุผู้อยู่ป่าโดยพิเศษ ผู้ประสงค์เพื่อตรัสรู้สันตบทยุ หรือใคร่เพื่อปฏิบัติ เพื่อบรรลุตสันตบทยุอย่างนี้แล้ว บัดนี้ ทรงพระประสงค์ เพื่อตรัสบอกกิจแม้ ไม่ควรทำ จึงตรัสคาถากึ่งนี้ว่า

และไม่พึงประพฤติทุจริตเล็กน้อย

อะไร ๆ ซึ่งเป็นเหตุให้ท่านผู้รู้เหล่าอื่น

ติเตียนได้.

กาลานั้นมีเนื้อความว่า เมื่อทำประโยชน์ที่ควรทำนี่อย่างนี้ ชื่อไม่พึง
ประพฤติทุจริตทางกาย ทางวาจาและทางใจที่เรียกว่า เล็กน้อย คือ ลามก
และเมื่อไม่ประพฤติทุจริตเล็กน้อย พึงประพฤติทุจริตหยาบอย่างเดียวกั้หาไม่ได้
แต่พึงประพฤติทุจริตอะไรเล่า มีอธิบายว่า ไม่พึงประพฤติทุจริตประมาณน้อย
คือ แม้เล็กน้อย แต่นั้นพึงประพฤติ คือ แสดงโทษอันจะพึงเห็นเองของ
ทุจริตนั้น ซึ่งเป็นเหตุให้ท่านผู้รู้เหล่าอื่นติเตียนได้.

ก็ในกาลนี้ เพราะผู้ไม่รู้เหล่าอื่นไม่เป็นประมาณ ด้วยว่าผู้ไม่รู้แม่
เหล่านั้น ย่อมทำสิ่งที่ไม่มิโทษให้มีโทษบ้าง ย่อมทำสิ่งที่มีโทษน้อย ให้มีโทษ
มากบ้าง ส่วนท่านผู้รู้ทั้งหลายเหล่านั้นเป็นประมาณ เพราะท่านผู้รู้เหล่านั้น
พิจารณาแล้ว ใคร่ครวญแล้ว ย่อมกล่าวติเตียนแก่คนผู้ควรติเตียน ย่อมกล่าว
สรรเสริญแก่คนผู้ควรสรรเสริญ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า
วิญญู ปเร แปลว่า ท่านผู้รู้เหล่าอื่นดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสอุปจารแห่งกรรมฐาน อันต่างด้วยประ-
โยชน์ที่ควรทำและไม่ควรทำ แก่ผู้อยู่ป่าเป็นวัตรโดยพิเศษผู้ใคร่เพื่อจะตรัสรู้
สันตบทยอยู่ หรือ ผู้ใคร่เพื่อปฏิบัติ เพื่อบรรลุสันตบถนั้น และแก่ภิกษุทั้งหลาย
ผู้ใคร่เพื่อจะเรียนกรรมฐานอยู่แม้ทั้งหมด โดยมีภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตรเป็นประ-
ธาน ด้วย ๒ กาลากิ่งเหล่านี้ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อปริตรโดยการทำลาย
ความกลัวแต่เวทदानั้น และเพื่อกรรมฐาน ด้วยอำนาจอันมีวิปัสสนาเป็น
บาทสำหรับภิกษุเหล่านั้น จึงทรงเริ่มตรัสเมตตกถา โดยนัยมีอาทิว่า สุจิโน
วา เขมิโน โหนตุ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุจิโน** ได้แก่ มีความพร้อมพรั่งด้วยสุข.
บทว่า **เขมิโน** ได้แก่ ผู้มีความเกษม มีอธิบายว่า ผู้ไม่มีภัย ไม่มีอุปัทวะ.
บทว่า **สพฺพเพ** ได้แก่ ที่เหลือลง. บทว่า **สตฺตา** ได้แก่ สัตว์มีปราณทั้งหลาย.
บทว่า **สุจิตตฺตา** ได้แก่ ผู้มีจิตเป็นสุข.

ก็ในกาลานี้ สัตว์มีชีวิตทั้งหลาย ผู้ศึกษาพึงทราบว่ามีสุขด้วยสุข
ทางกาย มีตนถึงความสุข ด้วยสุขทางใจ หรือมีความเกษมด้วยสุขแม้ทั้งสอง
นั้น หรือด้วยการปลอดจากภัยและอุปัทวะทั้งปวง.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร จึงตรัสอย่างนั้นเล่า ตอบว่า เพราะเพื่อ
ทรงแสดงอาการแห่งเมตตาทาวนา จริงอยู่ พระโยคาวจรพึงเจริญเมตตาอย่าง
นี้ว่า ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงจงเป็นผู้มีสุขเกิด หรือว่า จงมีความเกษมเกิด
หรือว่า จงมีตนถึงความสุขเกิด.

ครั้นทรงแสดงเมตตาทาวนาโดยย่อ ตั้งแต่อุปจารสมาธิจนถึงที่สุดแห่ง
อัปปนาสมาธิอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อทรงแสดงเมตตาทาวนานั้น แม้โดยพิสดาร
จึงตรัส ๒ คาถาว่า **เย เกจิ** ดังนี้.

อนึ่ง จิตของกุลบุตรใด สัมผัสแล้วในอารมณ์ต่าง ๆ ย่อมไม่ดำรง
อยู่ในเอกกอารมณ์ โดยอารมณ์เบื้องต้นเลย แต่วิ่งไปตามประเภทของอารมณ์
แล้วดำรงอยู่ ตามลำดับที่เดียว เพราะฉะนั้น เพื่อจะทรงยังจิตของกุลบุตรนั้น
ซึ่งติดตามแล้ว ติดตามอีก ซึ่งอารมณ์ทั้งหลายอันต่างด้วยทุกะและติกะ มีการ
สะคุ้ง และมันคงเป็นต้น ให้ดำรงมั่นอยู่ได้ จึงตรัสคาถาว่า **เย เกจิ** เป็นต้น.

อีกประการหนึ่ง เพราะอารมณ์ใดแจ่มแจ้งแก่กุลบุตรใด จิตของ
กุลบุตรนั้น ย่อมดำรงมั่นอย่างสบายในอารมณ์นั้น เพราะฉะนั้น ทรงพระ-

ประสงค์เพื่อยังจิตของกุลบุตรนั้น ดำรงมั่นอยู่ในอารมณ์อันแจ่มนั้น จึงตรัส
คาถา ๒ คาถานี้ว่า **เย เกจิ** อันแสดงประเภทแห่งอารมณ์ที่เป็นทุกะและติกะมี
การสะดุ้งและมั่นคงเป็นต้น แก่ภิกษุเหล่านั้น.

ก็ในคำถานี้ ทรงแสดงทุกะ คือ หมวดสองแห่งสัตว์สะดุ้งและมั่นคง
หมวดสองแห่งสัตว์ที่เห็นและไม่เห็น หมวดสองแห่งสัตว์ที่อยู่ไกลและอยู่ใกล้
หมวดสองแห่งภูตสัตว์และสัมภเวสี และติกะ ๓ คือ หมวดสามแห่งสัตว์ยาว
สั้น และปานกลาง หมวดสามแห่งสัตว์ใหญ่ เล็ก และปานกลาง หมวดสาม
แห่งสัตว์อ้วน เล็ก และปานกลาง เพราะเกิดประโยชน์ในติกะทั้งสามแห่งสัตว์
มีเท้าปานกลาง และในติกะทั้งสองแห่งสัตว์มีเท้าเล็ก ด้วยบททั้งหก มียาว
เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **เย เกจิ** เป็นคำกล่าวที่ไม่มีส่วนเหลือ.
สัตว์ทั้งหลายที่เกิดแล้ว คือมีลมหายใจนั้นเที่ยว ชื่อว่า **ปาณภูตา**. อีกอย่าง
หนึ่ง ชื่อว่า **ปาณา** เพราะอรรถว่า สัตว์ทั้งหลายมีลมปราณ. ทรงถือเอา
สัตว์มีขันธ ๕ ทั้งหลาย ผู้เนื่องด้วยลมอัสสาสะ และลมปีสสาสะ ด้วยบทว่า
ปาณา นี้.

ชื่อว่า **ภูตา** เพราะอรรถว่า สัตว์ทั้งหลายมีอยู่ ทรงถือเอาสัตว์มีขันธ
๑ และขันธ ๔ ด้วยบทว่า **ภูตา** นี้. บทว่า **อตฺถิ** คือ มีอยู่ ปราบกฏอยู่.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงแสดงสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง อันพึงสงเคราะห์
ด้วยทุกะและติกะ ด้วยพระคำรัสนี้ว่า **เย เกจิ ปาณภูตฺตฺถิ** รวมเข้ากัน
อย่างนี้แล้ว บัดนี้ ทรงแสดงสัตว์เหล่านั้นแม้ทั้งหมดสงเคราะห์เข้าด้วยทุกะนี้ว่า
ตฺสา วา ถาวรา วา อนวเสธา ดังนี้.

ในกาลานั้น ชื่อว่า ตสา เพราะอรรถว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมสะดุ้ง
ก็คำว่า ตสา นั้น เป็นชื่อแห่งสัตว์ทั้งหลาย ผู้มีค้นหา และมีภัย. ชื่อว่า
ถาวรา เพราะอรรถว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมมั่นคง คำว่า ถาวรา นั้นเป็นชื่อ
ของพระอรหันต์ทั้งหลาย ผู้ละการดำเนินไปแห่งค้นหาแล้ว. ชื่อว่า อนวเสสา
เพราะอรรถว่า สัตว์เหล่านั้น ไม่มีส่วนเหลือลง อธิบายว่า แม่ทั้งหมด.

ก็คำใดที่ตรัสแล้วในที่สุดแห่งกาถาที่ ๒ คำนั้นทั้งหมด ผู้ศึกษาพึง
เชื่อมกับทุกะและติกะว่า สัตว์มีชีวิตเหล่าใดเหล่าหนึ่งมีอยู่ เป็นผู้สะดุ้ง หรือ
เป็นผู้มั่นคง ไม่มีส่วนเหลือ ขอสัตว์ทั้งหมดแม่เหล่านี้จึงเป็นผู้มีตนถึงความ
สุขเกิด สัตว์ทั้งหลายที่เกิดแล้ว หรือที่แสวงหาที่เกิดมีอยู่เพียงไร ขอสัตว์
ทั้งหมดแม่เหล่านี้ จึงเป็นผู้มีตนถึงความสุขเกิด ดังนี้.

บัดนี้ พึงทราบอธิบายในบททั้งหมดว่า ทิฆมา วา เป็นต้น อันแสดง
ถึงติกะทั้งสามมีอาทิว่า ยาว สัน ปานกลาง. บทว่า ทิฆมา ได้แก่มีอัตรภาพ
ยาวมีนาค ปลา และเหี้ย เป็นต้น ก็อัตรภาพของสัตว์ทั้งหลาย มีนาค เป็นต้น
ในมหาสมุทร มีประมาณหลายร้อยวาบ้าง อัตรภาพของสัตว์ทั้งหลายมีปลาและ
เหี้ย เป็นต้น มีประมาณหลายโยชน์บ้าง.

บทว่า มหนฺตา ได้แก่ มีอัตรภาพใหญ่ ในทะเลมีเต่า เป็นต้น
บนบกมีช้างและนาค เป็นต้น ในอมนุษย์ทั้งหลายมีทานพ เป็นต้น ดังที่ท่าน
กล่าววว่า ราหูเลิศกว่าสัตว์มีอัตรภาพทั้งหลาย จริงอยู่ ด้วยตนของราหูนั้น
สูง ๔,๘๐๐ โยชน์ แขนประมาณ ๑.๒๐๐ โยชน์ ระหว่างคิ้ว ๕๐ โยชน์
และระหว่างนิ้วประมาณ ๕๐ โยชน์เหมือนกัน ฝ่ามือ ๒๐๐ โยชน์.

บทว่า มชฺฌิมา ได้แก่ อตภาพของม้า โค กระบือ และสุกร เป็นต้น. บทว่า รสุตกา ได้แก่ สัตว์ทั้งหลายที่มีประมาณต่ำกว่าสัตว์ที่ยาว และปานกลาง มีคนเดียวเป็นต้น ในชาตินั้น ๆ.

บทว่า อณฺฐกา ได้แก่ สัตว์ทั้งหลายที่มีอตภาพละเอียด เกิดในน้ำ เป็นต้น ไม่เป็นอารมณ์ของมังสจักษุ แต่เป็นวิสัยของทิพยจักษุ หรือสัตว์ทั้งหลายมีเส้นเป็นต้น. อนึ่ง สัตว์เหล่าใด มีประมาณต่ำกว่าสัตว์ที่ใหญ่หรือปานกลาง และกว่าสัตว์อ้วนหรือปานกลางในชาตินั้น ๆ สัตว์เหล่านั้น พึงทราบว่า อณฺฐกา.

บทว่า ญฺฐลา ได้แก่ สัตว์ทั้งหลายที่มีอตภาพกลม มีปลา เต่า หอยมุกและหอยโข่ง เป็นต้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงแสดงสัตว์ทั้งหลาย โดยไม่มีส่วนเหลือ ด้วยติกะทั้งสามอย่างนี้แล้ว บัดนี้ จึงตรัสเพื่อทรงแสดง สัตว์เหล่านั้นสงเคราะห์ แม้ด้วยทุกะทั้งสามมีอาทิว่า ทิฏฺฐา วา เย จ อทิฏฺฐา ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทิฏฺฐา ได้แก่ ที่เคยเห็น ด้วยอำนาจที่มาสู่ครองจักษุของตน. บทว่า อทิฏฺฐา ได้แก่ ที่ดำรงอยู่ในสมุทรรอื่น ภูเขาอื่น และจักรวาลอื่น เป็นต้น.

ก็ทรงแสดงสัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในที่ไกล และในที่ใกล้กับอตภาพของตน ด้วยทุกะนี้ว่า เย จ พุเร วสนฺติ อวิพุเร สัตว์เหล่านั้นพึงทราบด้วยอำนาจแห่งสัตว์ไม่มีเท้า และสัตว์สองเท้า ก็สัตว์ทั้งหลายอยู่ในกายของตน เรียกว่า อยู่ในที่ใกล้ อยู่ในกายภายนอก เรียกว่า อยู่ในที่ไกล อนึ่ง อยู่ในภายใน

อุปจาร เรียกว่า อยู่ในที่ใกล้ อยู่ภายนอกอุปจาร เรียกว่า อยู่ในที่ไกล อยู่ในวิหาร คาม ชนบท ทวีป จักรวาล เรียกว่า อยู่ในที่ใกล้ อยู่ในจักรวาลอื่น เรียกว่า อยู่ในที่ไกล.

บทว่า ภูตา ได้แก่ เกิดแล้ว คือ เกิดขึ้นแล้ว. สัตว์เหล่าใดเกิดแล้วเที่ยว ย่อมไม่ถึงการนับว่า จักมีอีก คำว่า ภูตา นั้น เป็นชื่อของสัตว์เหล่านั้น ผู้เป็นพระชินาสพ.

ชื่อว่า สัมภเวสี เพราะอรรถว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมแสวงหาที่เกิด คำว่า สัมภเวสี นั้น เป็นชื่อของพระเสขะและปุลฺลชนทั้งหลาย ผู้แสวงหาที่เกิดแม้ต่อไป เพราะความเป็นผู้ละภวสังโยชน์ยังไม่ได้.

อีกอย่างหนึ่ง สัตว์ทั้งหลายผู้เกิดแต่ไข่และเกิดแต่ครรภ์ในบรรดากำเกิดทั้งสิ้น ยังไม่ทำลายกระเปาะไข่ และไม่ทำลายรกออกมาตราบใด ชื่อว่า สัมภเวสี ทรานนั้น. สัตว์ทั้งหลายที่ทำลายกระเปาะไข่และทำลายรกออกมาในภายนอก ชื่อว่า ภูต สัตว์ทั้งหลายที่เกิดจากเถาไคล และโอปปาติกสัตว์ ชื่อว่า สัมภเวสี ในขณะที่แห่งปฐมจิต จำเดิมแต่ขณะแห่งจิตดวงที่สอง ชื่อว่า ภูต หรือย่อมเกิดด้วยอิริยาบถใด ยังไม่ถึงอิริยาบถอื่นจากอิริยาบถนั้นตราบใด ชื่อว่า สัมภเวสี ทรานนั้น ต่อจากนั้นไป จึงชื่อว่า ภูต.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงแสดงเมตตาทาภาวนาในสัตว์ทั้งหลาย ด้วยอำนาจแห่งการปรารภนาเพื่อถึงहितสุขแก่ภิกษุเหล่านั้น โดยประการต่าง ๆ ด้วยสองคาถากึ่งว่า สุชีโน วา เป็นต้นอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงเมตตาทาภาวนานั้น แม้ด้วยอำนาจแห่งการปรารภนาเพื่อไม่ให้ประสบहितทุกข์ จึง

ตรัสว่า น ปโร ปริ นิกุพฺเพล. นั้นเป็นบาลีเก่าแก่. บัดนี้ สวดกันว่า
ปรณฺหิ ดังนี้ก็มิ นีไม่ดี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปโร ได้แก่คนอื่น. บทว่า ปริ ได้แก่
ซึ่งคนอื่น. บทว่า น นิกุพฺเพล คือ ไม่พึงข่มขู่. บทว่า นาติมณฺเณถ
คือ ไม่พึงดูหมิ่นล่วงเกิน. บทว่า กตฺถจฺจิ ได้แก่ ในที่ทั้งหลายมีอาทิว่า
โอกาส คาม เขต ท่วมกลางญาติ หรือ ท่วมกลางบุตร. บทว่า นํ ได้แก่
เอต.

บทว่า กิลฺยจฺจิ ได้แก่ ซึ่งบุคคลผู้ใดผู้หนึ่งจะเป็นกษัตริย์ก็ตาม
พราหมณ์ก็ตาม คฤหัสถ์ก็ตาม บรรพชิตก็ตาม คนรวยก็ตาม คนจนก็ตาม
เป็นต้น.

บทว่า พฺยาโรสฺสา ปฏฺฐิมสฺสณฺญา ความว่า ด้วยความฉุนเฉียว
โดยพิการทางกายและวาจา และด้วยเคียดแค้น โดยพิการทางใจ. ก็เมื่อควรจะ
ตรัสว่า พฺยาโรสฺสา ปฏฺฐิมสฺสณฺญา พระองค์ก็ตรัสว่า พฺยาโรสฺสา ปฏฺฐิ-
มสฺสณฺญา เหมือนเมื่อควรจะกล่าววว่า สมฺมทณฺญา วิมุตฺตา ก็กล่าววว่า
สมฺมทณฺญา วิมุตฺตา และเมื่อควรจะกล่าววว่า อหฺนุพฺพสฺสิกฺขา อหฺนุพฺพ-
กิริยาย อหฺนุพฺพปฏฺฐิปทา ย ก็กล่าววว่า อหฺนุพฺพสฺสิกฺขา อหฺนุพฺพกิริยา
อหฺนุพฺพปฏฺฐิปทา อณฺเวยารธนา.

บทว่า นาณฺณมณฺเณสฺส ทฺถกฺขมิจฺเจยฺย ความว่า ไม่พึงปรารธนา
ทุกข์แก่กันและกัน. มีอธิบายอย่างไร มีอธิบายว่า ไม่พึงเจริญเมตตา ด้วย
อำนาจแห่งการมนสิการมีอาทิว่า จงมีความสุข มีความเกษมเถิด อย่างเดียวเท่า

นั่น แต่พึงเจริญมโนสิการแม้อย่างนี้ว่า ทำอย่างไรหนอ บุคคลอื่นบางคนไม่พึงข่มขู่บุคคลอื่นใด ๆ ด้วยคำโกรธทั้งหลายมีการหลอกลวงเป็นต้น และไม่พึงดูหมิ่นบุคคลอื่นใด ๆ ในประเทศใดประเทศหนึ่ง ด้วยเรื่องมานะมีชาติเป็นต้น คือ ไม่พึงปรารถนาทุกข์แก่กันและกัน เพราะความฉุนเฉียว หรือ เพราะความเคียดแค้น.

ครั้นทรงแสดงเมตตาทาภาวนาโดยเนื้อความ ด้วยอำนาจแห่งการปรารถนาเพื่อความไม่ประสอหิตทุกข์อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงเมตตาทาภาวนานั้นนั่นแล ด้วยคำอุปมา จึงตรัสว่า มาตา ยถา นิยํ ปุตุตํ ดังนี้.

กาลานั้นมีเนื้อความว่า มารดาพึงถนอมรักษามบุตรคนเดียวซึ่งเกิดในตน คือบุตรที่เกิดจากอก ได้แก่บุตรคนเดียวนั้น ด้วยอายุ คือสละแม่อายุของตน เพื่อป้องกันทุกข์ที่จะมาถึงบุตรนั้น ถนอมรักษามบุตรนั้นฉันใด กุลบุตรพึงเจริญเมตตามิในใจนี้ในสัตว์ทั้งปวง คือ พึงยังเมตตาให้เกิด ให้เจริญบ่อย ๆ และพึงเจริญเมตตานี้ ด้วยอำนาจแห่งสัตว์ไม่มีปริมาณเป็นอารมณ์ หรือ พึงเจริญเมตตานี้ไม่มีปริมาณ ด้วยอำนาจแห่งการแผ่ไปไม่มีส่วนเหลือในสัตว์หนึ่ง.

ครั้นทรงแสดงเมตตาทาภาวนา โดยอาการทั้งปวงอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงการเจริญเมตตาทาภาวนานั้นนั่นแล จึงตรัสว่า เมตตุตถจ สัพพโลกสมิ ดังนี้.

ในกาลนั้น ชื่อว่า มิตร เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ย่อมรักใคร่และต้านทาน อธิบายว่า ย่อมเยื่อใย เพราะความเป็นผู้มีอหิชาศัยเกื้อกูล และย่อมรักษาจากการประสบลึงที่ไม่เกื้อกูล ภาวะแห่งมิตร ชื่อว่า เมตตา.

บทว่า สพุพฺพ ได้แก่ ไม่มีส่วนเหลือ. บทว่า โลกสุมี คือ ใน
สัตวโลก. สิ่งที่มีในใจ ชื่อว่า มานัส. ก็มานัสนั้น ตรัสอย่างนี้ก็เพราะเป็น
ธรรมที่สัมปยุตด้วยจิต. บทว่า ภาวเย คือ พึงให้เจริญ. ชื่อว่า ไม่มีประมาณ
เพราะเมตตานั้นไม่มีปริมาณ เมตตานั้น พระองค์ตรัสอย่างนี้ เพราะมีสัตว์
ไม่มีประมาณเป็นอารมณ์.

บทว่า อุทฺธ ได้แก่ เบื้องบน ทรงถือเอารูปภพด้วยบทนั้น.
บทว่า อโธ ได้แก่ เบื้องต่ำ ทรงถือเอาภพด้วยบทนั้น. บทว่า ติริย
ได้แก่ ท่ามกลาง ทรงถือเอารูปภพด้วยบทนั้น.

บทว่า อสมฺพาริ ได้แก่ เว้นจากความคับแคบ. มีอธิบายว่า มี
เขตแดนทำลายแล้ว เข้าศึกเรียกว่า เขตแดน อธิบายว่า เป็นไปแล้วในเขตแดน
เมื่อนั้น.

บทว่า อเวริ ได้แก่ ปราศจากเวร. มีอธิบายว่า เว้นจากการปรากฏ
แห่งเวรเจตนา แม้ในระหว่าง ๆ.

บทว่า อสฺปตฺต ได้แก่ ปราศจากข้าศึก. จริงอยู่ บุคคลผู้มีเมตตา
เป็นเครื่องอยู่ ย่อมเป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมเป็นที่รักของอมมนุษย์
ทั้งหลาย ย่อมไม่มีศัตรูไร ๆ ด้วยเหตุนี้ มานัสนั้นของบุคคลนั้น เรียกว่า
ไม่มีศัตรู เพราะความเป็นผู้ปราศจากข้าศึกแล้ว. ก็คำว่า ข้าศึก ศัตรู นั้น
เป็นคำปริยาย นี่เป็นการพรรณานำความตามลำดับบท.

ก็การพรรณานำความที่ประสงค์ในคานานี้มีดังนี้ เมตตามีในใจ
นั้นใด อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า กุลบุตรพึงเจริญเมตตามีในใจอันไม่มี

ประมาณในสัตว์ทั้งปวง แม้อย่างนี้ ก็กัลบุตรพึงเจริญเมตตาอันไม่มีปริมาณ อันมีในใจนี้ในในโลกทั้งปวง คือ พึงให้เจริญ ได้แก่พึงให้ถึงความเจริญ ความงอกงาม ความไพบลุค อย่างไร คือ ทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ และเบื้องขวาง ได้แก่ เบื้องสูงจนถึงภักครพรหม เบื้องต่ำจนถึงอเวจี เบื้องขวางตลอดทิศ ที่เหลือ.

หรือเมื่อจะแผ่เมตตาอันมีในใจ อันไม่มีส่วนเหลือเบื้องสูงไปยังอรุปรหม เบื้องต่ำไปยังกามธาตุ เบื้องขวางไปยังรูปธาตุ และแม้เมื่อเจริญอย่างนี้ ก็พึงเจริญทำเมตตาอันมีในใจนั้น ไม่ให้คับแคบ ไม่มีเวร ไม่มีศัตรู โดยประการที่เมตตาอันมีในใจเป็นธรรมชาติไม่คับแคบ ไม่มีเวร และไม่มีศัตรู.

อีกอย่างหนึ่ง เมตตาอันมีในใจอันไม่มีปริมาณนั้นใด ถึงแล้วซึ่งภาวนา สัมปทา ไม่คับแคบในโลกทั้งปวง ด้วยอำนาจแห่งโอกาสโลก ไม่มีเวร ด้วยการกำจัดความเคียดแค้นที่ตนมีในสัตว์เหล่าอื่น และไม่มีศัตรู ด้วยการกำจัดความเคียดแค้นที่สัตว์เหล่าอื่นมีในตน พึงเจริญ คือ พึงให้เจริญเมตตาอันมีในใจเทียว อันไม่มีปริมาณนั้น ไม่คับแคบ ไม่มีเวร ไม่มีศัตรูในโลกทั้งสิ้น ด้วยกำหนด ๓ อย่าง คือ เบื้องบน เบื้องต่ำ และเบื้องขวาง.

ครั้งทรงแสดงการเจริญเมตตาภาวนาอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงความไม่มีกำหนดอิริยาบถแก่กัลบุตรผู้ตามประกอบภาวนานั้นอยู่ก่อน จึงตรัสว่า **ติฏฺฐิ ๗ เป ๗ อธิฏฺเฐยฺย** ดังนี้.

กาลานั้นมีเนื้อความว่า ก็กัลบุตรเมื่อจะเจริญเมตตาอันมีในใจนั้นอย่างนี้แล้ว ไม่ทำการกำหนดอิริยาบถ คุณในประโยชน์อาทิว่า ภิกษุนี้ นั่งขัดสมาธิ

ตั้งกายให้ตรง ดำรงสติเฉพาะหน้า ดังนี้ กระทบการบรรเทาเมื่อขบอิริยาบถ
อื่น ๆ ตามสบาย ยืนอยู่ก็ดี เดินอยู่ก็ดี นั่งอยู่ก็ดี นอนอยู่ก็ดี พึงเป็นผู้
ปราศจากความง่วงเหงาเพียงใด ก็พึงตั้งสติในเมตตามานนี้ไว้เพียงนั้น.

อนึ่ง ครั้นตรัสการเจริญเมตตาทาภาวนาอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรง
แสดงความเป็นผู้ชำนาญ จึงตรัสว่า **ติฏฐณฺจรี** ดังนี้. ก็กุลบุตรผู้ถึงความ
เป็นผู้ชำนาญ ยืนอยู่ก็ดี เดินอยู่ก็ดี ย่อมเป็นผู้ใคร่เพื่อตั้งสติในเมตตามานนั้น
ตามอิริยาบถ.

อนึ่ง อิริยาบถทั้งหลายมีการยืนเป็นต้นว่า **ติฏฺฐณฺจรี นิลินฺโน** ดังนี้
ย่อมไม่ทำอันตรายแก่กุลบุตรนั้น โดยที่แท้ กุลบุตรนั้น ย่อมเป็นผู้ใคร่เพื่อ
จะตั้งสติในเมตตามานนั้น ด้วยอิริยาบถเพียงใด ย่อมเป็นผู้ปราศจากความ
ง่วงเหงาเพียงนั้น ความเป็นผู้มีปกติประพฤติเน่นช้ำในเมตตามานนั้น ย่อม
ไม่มีแก่กุลบุตรนั้น ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า กุลบุตรยืนอยู่
ก็ดี เดินอยู่ก็ดี นั่งอยู่ก็ดี นอนอยู่ก็ดี พึงเป็นผู้ปราศจากความง่วงเหงาเพียง
ใด ก็พึงตั้งสตินี้ไว้เพียงนั้น.

กาลานั้นมีอธิบายอย่างนี้ว่า เมตตานี้ใด ที่ตรัสว่า และกุลบุตรพึง
เจริญเมตตาอันมีใจไปในโลกทั้งสิ้น ดังนี้ กุลบุตรพึงเจริญเมตตานี้ โดย
ประการที่ไม่ยึดถืออิริยาบถทั้งหลาย มีการยืนเป็นต้น ในอิริยาบถทั้งหลายมี
การยืนเป็นต้น ตามอิริยาบถ เป็นผู้ใคร่เพื่อตั้งสติในเมตตามานนั้นตราบใด
พึงตั้งสตินั้นไว้ตราบนั้น.

เมื่อทรงแสดงความเป็นผู้ชำนาญในการเจริญเมตตาอย่างนี้ ทรง
ประกอบกุลบุตรในเมตตาวินัยนั้นว่า พึงตั้งสตินี้ไว้ ดังนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะ

ทรงชมเชยวิหารธรรมนั้น จึงตรัสว่า **พुरुหมเมต วิหาร อธิมาหุ** แปลว่า
บัณฑิตทั้งหลายกล่าววิหารธรรมนี้ว่า เป็นพรหมวิหารในธรรมวินัยของพระ-
อริยเจ้านี้ ดังนี้.

กาลานันมีเนื้อความว่า เมตตาวิหารนี้ใด อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
พรรณนาแล้ว เริ่มต้นแต่คำว่า **สุจิโน วา เขมิโน โหหนตุ** จนถึงคำว่า
เอต สตี อธิญฺเญย บัณฑิตทั้งหลายกล่าวเมตตาวิหารนั้นว่าเป็นพรหมวิหาร
คือ กล่าวว่าเป็นธรรมเครื่องอยู่ที่ประเสริฐที่สุดในธรรมวินัยของพระอริยเจ้านี้
เพราะเป็นธรรมปราศจากโทษในทิพวิหาร พรหมวิหาร อริยวิหาร และ
อิริยาบถวิหารทั้งสิ้น และเพราะเป็นธรรมทำประโยชน์แก่ตนบ้าง แก่สัตว์เหล่า
อื่นบ้าง เพราะฉะนั้น กุลบุตรยืนอยู่ที่ดี เดินอยู่ที่ดี นั่งอยู่ที่ดี นอนอยู่ที่ดี
เป็นนิจ สม่่าเสมอ ไม่จู้จ้าน พึงเป็นผู้ปราศจากความง่วงเหงาเพียงใด ก็
พึงตั้งสติไว้เพียงนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงแสดงเมตตาภาวนา โดยประการต่าง ๆ
แก่ภิกษุเหล่านั้นอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพราะเมตตาเป็นธรรมใกล้ต่ออตตทิฎฐิ
เพราะเป็นธรรมมีสัตว์เป็นอารมณ์ เพราะฉะนั้น เมื่อจะทรงแสดงการบรรลุ
อริยภูมิ ทำเมตตาภาวนานั้นนั่นแหละให้เป็นบาทแก่ภิกษุเหล่านั้น โดยมุข คือ
การกีดกันความยึดถือทิฎฐิ จึงตรัส คือ ให้เทศนาจบด้วยพระคาถานี้ว่า
ทิจฺฐริญฺจ อหุปคฺคฺม และไม่เข้าไปอาศัยทิฎฐิ ดังนี้.

กาลานันมีเนื้อความว่า เมตตาภาวนาวิหารนี้ใด อันพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงพรรณนาแล้วว่า **พुरुหมเมต วิหาร อธิมาหุ** แปลว่า บัณฑิตทั้งหลาย
กล่าววิหารธรรมนี้ว่า เป็นพรหมวิหารในธรรมวินัยของพระอริยเจ้านี้ และ
กุลบุตรออกจากเมตตาภาวนาวิหารนั้นแล้ว กำหนดรูปธรรม กำหนดอรูปธรรม

ตามทำนองที่กำหนดเป็นต้น ซึ่งธรรมมีวิตกวิจารณ์เป็นต้นในเมตตามานวิหาร นั้น และไม่เข้าไปอาศัยทิวฐิในกองแห่งสังขารล้วน ๆ ด้วยการกำหนดนาม และรูปนื้ออย่างนี้ว่า บุคคลไม่พึงได้สัตว์ในกองแห่งสังขารนี้ เป็นผู้มืศีล ด้วย โลกุตระศีล โดยลำดับ ถึงพร้อมแล้วด้วยทศนะ กล่าวคือ สัมมาทิวฐิใน โสคาปัตติมรรค อันสัมปยุตด้วยโลกุตระศีล และต่อจากนั้น ความยินดีในวัตถุ กามทั้งหลายนี้ไค อันเป็นกิเลสกามที่ยังละไม่ได้ ก็พึงนำออกซึ่งความยินดีใน กามทั้งหลายเมื่อนั้น ด้วยสกทาคมิมรรคและอนาคามิมรรค และด้วยการละ ไม่มีส่วนเหลือ ด้วยอานุกาพแห่งมรรคทั้งสองนั้น ครั้นนำออกแล้วคือสงบ ระงับแล้ว ย่อมไม่ถึงความเป็นสัตว์นอนในครรภ์อีกโดยแท้แล คือ ย่อมไม่ ถึงความนอนในครรภ์อีกโดยส่วนเดียวนั้นเทียว คือ เกิดในสุทธาวาสทั้งหลาย แล้ว บรรลุพระอรหัต ปรินิพพานในสุทธาวาสนั้นแล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงยังเทศนาให้จบอย่างนี้แล้ว จึงตรัสกะภิกษุ เหล่านั้นว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงไป จงอยู่ในราวป่านั้น และถือ เอาสูตรนี้แล้ว จงเคาะระฆังประชุมกันในวันเป็นที่พึงธรรมทั้งแปดแห่งเดือน กระทำกรรมกถา สอบถาม อนุโมทนา เสพ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งกรรมฐาน นี้่นแล อมนุษย์แม่เหล่านั้น จักไม่แสดงอารมณ์อันน่ากลัวแก่เธอทั้งหลาย จักเป็นผู้ใคร่ประโยชน์ ใคร่ความเกื้อกูล แน่แท้ ดังนี้.

ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า สาธุ ลุกจากอาสนะอภิวาท พระผู้มีพระภาคเจ้า กระทำประทักษิณ ไปในราวป่านั้นแล้ว กระทำอย่างที่ ทรงสั่งสอนนั้น เทวดาทั้งหลายคิดว่า พระผู้เป็นเจ้าของทั้งหลาย ใคร่ประโยชน์ ใคร่ความเกื้อกูลแก่พวกเรา เกิดมีปีติและโสมนัส ปัดกวาดเสนาสนะเองแล

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๕ - หน้าที่ 393

จัดแจงนำร้อน ทำการนวดหลัง ทำการนวดเท้า ตระเตรียมการรักษา ภิกษุ
แม่เหล่านั้ญเจริญเมตตายนั้ญแล ทำเมตตายนั้ญเทียวให้เป็นบาท ปรารภ
วิปีสสนา แม่ทุกรูป ก็บรรลุพระอรหัตถ์อันมีผลเลิศ ในภายในไตรมาสนั้ญทีเดียว
ปวารณาวิสุทธิปวารณาในมหาปวารณา ดั่งนี้แล.

ก็กุลบุตรทำประโยชน์อันควรทำ ที่

พระตถาคตเจ้า ผู้ทรงฉลาดในประโยชน์
เป็นใหญ่ด้วยธรรม ตรัสแล้วอย่างนี้ ฟังได้
เสวยความสงบแห่งหทัยอย่างยิ่ง ชนผู้มี
ปัญญาอันบริบูรณ์ทั้งหลาย ย่อมได้ตรัสรู้
เฉพาะสันตบพ เพราะฉะนั้นแล วิญญูชน
ผู้ใคร่เพื่อตรัสรู้ยั้งสันตบพนั้น อันเป็น
อมตะ นำอัครรรยั ที่พระอรียเจ้าใคร่แล้ว
ฟังทำประโยชน์ที่ควรทำ อันต่างด้วยศีล
สมาธิ และปัญญาอันหมดมลทินเนื่อง ๆ
ดั่งนี้แล.

จบอรรถกถาเมตตสูตร แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อ ปรมัตถโชติกา

เหมวตสูตรที่ ๘

ว่าด้วยยักษัสมชยพระผู้มีพระภาคเจ้า

สาตาคิรยักรัถ์กล่าวว่

[๓๐๕] วันนี้เป็นอุโบสถที่ ๑๕ ราตรี

อันเป็นทิพย์ปรากฏแล้ว มาเราทั้งสองจงไป

เฝ้าพระโคตม ผู้เป็นพระศาสดามีพระนาม

อันไม่ทรามเถิด.

เหมวตยักรัถ์ถามว่า

พระโคตมผู้คงที่ทรงตั้งพระทัยไว้ดี

แล้ว ในสัตว์ทั้งปวงแลหรือ พระโคตม

ทรงกระทำความดำริในอิฏฐารมณ และ

อนิฏฐารมณให้อยู่ในอำนาจแลหรือ.

สาตาคิรยักรัถ์ตอบว่า

ก็พระองค์เป็นผู้คงที่ ทรงตั้งพระทัย

ไว้ดีแล้วในสัตว์ทั้งปวง อนึ่ง พระองค์

ทรงกระทำความดำริในอิฏฐารมณและ

อนิฏฐารมณ ให้อยู่ในอำนาจแล้ว.

เหมวตยักรัถ์ถามว่า

พระโคตมไม่ทรงถือเอาสิ่งของที่เจ้า-

ของเขาไม่ได้ให้แลหรือ ทรงสำรวจแล้วใน

สัตว์ทั้งหลายแลหรือ ทรงห่างไกลจากความ

ประมาทแลหรือ ย่อมไม่ทรงละทิ้งฉันทาน
แลหรือ.

สาตาคิริยัภษ์ตอบว่า

พระองค์ไม่ถือเอาสิ่งของที่เข้าของ
เขาไม่ได้ให้ ทรงสำรวจแล้วในสัตว์ทั้งหลาย
และทรงห่างไกลจากความประมาท พระองค์
เป็นผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อมไม่ทรงละทิ้งฉันทาน.

เหมวตยัภษ์ถามว่า

พระโคดมไม่ตรัสคำเท็จเท็จหรือ มี
พระวาจาไม่หยาบคายแลหรือ ไม่ตรัสคำ
ต่อเสียดแลหรือ ไม่ตรัสคำเพื่อเจ้าแลหรือ.

สาตาคิริยัภษ์ตอบว่า

พระองค์ไม่ตรัสคำเท็จ มีพระวาจา
ไม่หยาบคาย และไม่ตรัสคำต่อเสียด ตรัส
คำที่เป็นประโยชน์อย่างเดียว เพราะทรง
กำหนดด้วยพระปัญญา.

เหมวตยัภษ์ถามว่า

พระโคดมไม่ทรงยินดีในกามทั้งหลาย
แลหรือ พระเหตุยของพระโคดมไม่ชุ่มมัว

แลหรือ พระโคดมทรงล่วงโมหะได้แล้วหรือ
พระโคดมทรงมีพระจักขุในธรรมทั้งหลาย
แลหรือ.

สาตาคิริยัภัสสตอบว่า

พระองค์ไม่ทรงยินดีในกามทั้งหลาย
และพระเหตุภัยของพระองค์ไม่ชุ่มมัว พระ-
องค์ทรงล่วงโมหะได้ทั้งหมด พระองค์ตรัสรู้
แล้ว ทรงมีพระจักขุในธรรมทั้งหลาย.

เหมวตยัภัสสถามว่า

พระโคดมทรงถึงพร้อมแล้ว ด้วย
วิชาแลหรือ ทรงมีจรณะบริสุทธึแลหรือ
อาสวะทั้งหลายของพระองค์นั้นสิ้นไปแล้ว
แลหรือ ภพใหม่ไม่มีแลหรือ.

สาตาคิริยัภัสสตอบว่า

พระองค์ทรงถึงพร้อมแล้วด้วยวิชา
และทรงมีจรณะบริสุทธึ อาสวะทั้งหลาย
ของพระองค์สิ้นไปหมดแล้ว ภพใหม่ของ
พระองค์ไม่มี.

เหมวตยัภัสสกล่าวว้

พระเหตุภัยของพระโคดมผู้เป็นมุณี
ถึงพร้อมแล้ว ถึงพร้อมแล้วด้วยกายกรรม

วจีกรรม และมโนกรรม มาเราทั้งสองจง
ไปเฝ้าพระโคตมผู้ทรงถึงพร้อมแล้วด้วย
วิชาและจรณะกันเถิด.

เหมวตยัภย์ชมเชยพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

มาเถิด เราจะไปเฝ้าพระโคตมผู้มี
พระขงฆ์เพียงปติแข้งเนื้อทรายผู้ชูปหอม
เป็นนักปราชญ์ มีพระกระยาหารน้อย ไม่
โลก เป็นมุณีทรงฌานอยู่ในป่า เราเข้าไป
เฝ้าพระโคตม ผู้ดูจราชสีห์ เสด็จเที่ยวไป
พระองค์เดียว ไม่เสด็จมาสู่ภพใหม่ ไม่มี
ความห่วงใย ในกามทั้งหลาย แล้วจงทูลถาม
ถึงธรรม เป็นเครื่องพ้นจากบ่วงมาร เราจง
ทูลถามพระโคตมผู้ตรัสบอก ผู้ทรงแสดง
ผู้ทรงถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ผู้ตรัสรู้แล้ว
ผู้ทรงล่วงเวรภัยได้แล้ว.

เหมวตยัภย์ทูลถามว่า

เมื่ออะไรเกิดขึ้น โลกจึงเกิดขึ้น
โลกย่อมกระทำความเขยชิดในอะไร โลก
ยึดถืออะไร เมื่ออะไรมี โลกจึงเดือดร้อน.
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนเหมวตยะ

เมื่ออายตนะภายในและภายนอก ๖

เกิดขึ้น โลกจึงเกิดขึ้น โลกย่อมกระทำ
ความเชยจิตในอายตนะภายในและภายนอก
๖ โลกยึดถืออายตนะภายในและภายนอก ๖
นั้นแหละ เมื่ออายตนะภายในและภายนอก
๖ มี โลกจึงเดือดร้อน.

อุปาทานที่เป็นเหตุให้โลกต้องเดือด-
ร้อนเป็นไฉน ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ขอ
พระองค์ตรัสบอก ซึ่งธรรมชาติเป็นเครื่อง
ออกจากโลก บุคคลจะพ้นจากทุกข์ได้
อย่างไร.

กามคุณ ๕ ในโลกมีใจเป็นที่ ๖ เรา
ประกาศแล้ว บุคคลคลายความพอใจใน
กามคุณ ๕ นี้ได้แล้วย่อมพ้นจากทุกข์ได้ด้วย
อาการอย่างนี้ เราบอกซึ่งธรรมชาติเป็น
เครื่องออกจากโลกนี้ ตามความเป็นจริง
แก่ท่านทั้งหลายแล้ว ถ้าแม้ท่านทั้งหลายฟัง
ถามเราพันครั้ง เราก็จะบอกข้อนี้แก่ท่าน
ทั้งหลาย เพราะบุคคลย่อมพ้นจากทุกข์ได้
ด้วยอาการอย่างนี้.

ในโลกนี้ใครเล่าข้ามโอชะได้ ใน
โลกนี้ใครเล่าข้ามอรรณพได้ ใครยอมไม่
จมลงในอรรณพที่ลึกซึ้ง ไม่มีที่พึ่ง ไม่มี
ที่ยึดเหนี่ยว.

ผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยศีล มีปัญญา มี
ใจตั้งมั่นดีแล้ว มีความหมายรู้ ณ ภายใน
มีสติทุกเมื่อ ย่อมข้ามพ้นโอชะที่ข้ามได้
แสนยาก ผู้นั้นเว้นจากกามสัญญา ล่วง
สังโยชน์ทั้งปวงเสียได้ มีความเพลิดเพลิน
และภพหมดสิ้นแล้ว ย่อมไม่จมลงในอรรณพ
คือ สงสารอันลึก.

เชิญท่านทั้งหลาย ดูพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้มีพระปัญญาลึกซึ้ง
ผู้ทรงแสดงเนื้อความละเอียด ไม่มี ความ
กังวล ไม่ข้องแล้วในกามภพ พันวิเศษแล้ว
ในอารมณ์ทั้งปวง ทรงดำเนินไปในทางอัน
เป็นทิพย์ ทรงแสวงหาคุณอันใหญ่ เชิญท่าน
ทั้งหลายดู พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น
ผู้มีพระนามไม่ทราม ผู้ทรงแสดงเนื้อความ
ละเอียด ผู้ทรงให้ปัญญา ไม่ข้องแล้วใน

อาลัยในกาม ทรงรัฐธรรมนูญทั้งปวง มีพระ-
ปัญญาดี ทรงดำเนินไปในทางอันเป็นอริยะ
ทรงแสวงหาคุณอันใหญ่.

วันนี้เราทั้งหลายเห็นดีแล้วหนอ
สว่างไสวแล้ว ตั้งขึ้นดีแล้ว เพราะเรา
ทั้งหลาย ได้เห็นพระสัมพุทธเจ้าผู้ทรงข้าม
โอฆะได้แล้ว หอาสวะมิได้.

ยักษ์หนึ่งพันทั้งหมดเหล่านี้ มีฤทธิ์
มียศ ย่อมถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น
เป็นสรณะด้วยคำว่า พระองค์เป็นพระ-
ศาสดาผู้ยอดเยี่ยมของข้าพระองค์ทั้งหลาย
ข้าพระองค์ทั้งหลาย จักขออนอบน้อมซึ่ง
พระสัมพุทธเจ้าและความที่พระธรรมเป็น
ธรรมดี เทียวไปจากบ้านสู่บ้าน จากภูเข
สู่ภูเขา.

จบหมวดสูตรที่ ๕

อรรถกถาเหมวตสูตร

เหมวตสูตรเริ่มด้วยคาถาว่า **อชฺช ปณฺณรโส** ดังนี้ :-

มีอุบัติอย่างไร? มีอุบัติเพราะอำนาจแห่งคำถาม จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ถูกเหมวตยักษ์ทูลถาม จึงตรัสพระคำรัสว่า **ฉสุ โลโก สมฺบุปฺโน** เมื่ออายตนะหกเกิด โลกก็เกิดขึ้น ดังนี้เป็นต้น.

ในสูตรนั้น คำว่า **อชฺช ปณฺณรโส** เป็นต้น สาทาคิรยฺกัถ์กล่าว คำว่า **อิติ สาทาคิโร** เป็นต้น พระสังคีติกาจารย์ทั้งหลายกล่าว. คำว่า **กจฺจิมโน** เป็นต้น เหมวตยฺกัถ์กล่าว. คำว่า **ฉสุ โลโก** เป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส คำทั้งหมดนั้นรวมเข้ากัน เรียกว่า **เหมวตสูตร**. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า **สาทาคิรสูตร** ดังนี้ก็มี ในสูตรนั้น คาถาว่า **อชฺช ปณฺณรโส** เป็นต้น มีอุบัตินี้ :-

ในภัทรกัปนี้นั้นแล มนุษย์ทั้งหลายได้กระทำสรีริกิจ ด้วยการบูชา อย่างไม่ใหญ่ แต่พระผู้มีพระภาคสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า **กัสสป** ผู้ทรงอุบัติในสมัยคนทั้งหลายมีอายุ ๒๐,๐๐๐ ปี ทรงดำรงพระชนมายุได้ ๑๖,๐๐๐ ปี แล้วปรินิพพาน พระธาตุทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า **กัสสป** นั้นไม่กระจัดกระจาย ตั้งอยู่เป็นก้อนเดียวกัน คู่ก้อนทองคำฉะนั้น เพราะนั้นเป็นธรรมดาของพระพุทธรเจ้าผู้ทรงมีพระชนมายุยืนทั้งหลาย ส่วนพระพุทธรเจ้าผู้ทรงมีพระชนมายุน้อยทั้งหลาย อันชนจำนวนมากยังไม่ทันเห็น ก็เสด็จปรินิพพานก่อน เพราะฉะนั้น จึงทรงอธิษฐานว่า ขอพระธาตุทั้งหลายจง

กระจัดกระจาย ด้วยทรงอนุเคราะห์ว่า ชนทั้งหลายในที่นั้น ๆ ทำแม่การบูชา พระธาตุแล้ว จักประสบบุญ ด้วยเหตุนี้ พระธาตุทั้งหลายของพระพุทธเจ้า ผู้ทรงมีพระชนมายุน้อยเหล่านั้น จึงกระจัดกระจายไป คุณสมบัติส่วนของทองคำ เหมือนพระธาตุทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคเจ้าของพวกเรา ฉะนั้น.

มนุษย์ทั้งหลายได้ทำเรือนบรรจุพระธาตุของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ให้มีแห่งเดียวเท่านั้น ให้ประดิษฐ์พระเจดีย์ โดยส่วนสูงและโดยรอบ ๑ โยชน์ พระเจดีย์นั้น มีประตู ๔ แห่ง ห่างกันประตูละ ๑ คาวุต พระเจ้ากิงกิราช ทรงสร้าง ๑ ประตู พระราชโอรสของพระองค์พระนามว่า ปฐวินทร ทรงสร้าง ๑ ประตู อำมาตย์ผู้เป็นหัวหน้าของเสนapatiทั้งหลายสร้าง ๑ ประตู ชาวชนบทมีเศรษฐีเป็นหัวหน้าสร้าง ๑ ประตู อิฐก้อนเดียวสำเร็จด้วยทองคำสีสุก ปลั่ง และสำเร็จด้วยรัตนะต่าง ๆ เทียบเทียบกับรสแห่งทองคำสีสุกปลั่ง แต่ก่อนมีราคาหนึ่งแสนกหาปณะ มนุษย์เหล่านั้นได้ทำกิจด้วยดินเหนียว หรดาลและมโนศิลาทั้งหลาย และกิจด้วยน้ำ ด้วยน้ำมันหอม ได้ประดิษฐ์พระเจดีย์นั้นไว้.

เมื่อพระเจดีย์ประดิษฐ์อย่างนี้แล้ว กุลบุตร ๒ คนเป็นสหายกันออก บวชในสำนักของพระสาวกผู้ใหญ่ทั้งหลาย จริงอยู่ พระสาวกผู้ใหญ่ทั้งหลายของพระพุทธเจ้าผู้ทรงมีพระชนมายุยืนเท่านั้น ย่อมให้บรรพชา ให้อุปสมบท ให้นิสัย สาวกทั้งหลายนอกนี้ย่อมไม่ได้ แต่นั้น กุลบุตรเหล่านั้น ถามว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ในศาสนามีฐานะเท่าไร พระเถระกล่าวว่า ฐานะมี ๒ อย่าง คือ ฆาตฐานะ ๑ ปริยัติฐานะ ๑ ในฐานะ ๒ อย่างนั้น กุลบุตรผู้บวชแล้ว

อยู่ในสำนักของพระอาจารย์และพระอุปัชฌาย์สิ้น ๕ ปี บำเพ็ญข้อวัตรและปฏิบัติทำปาฏิโมกข์ และภาณวารและสูตร ๒ - ๓ สูตร ให้คล่องแคล่ว เรียนกรรมฐานเข้าสู่ป่า โดยไม่มีความอาลัยในตระกูล หรือคณะ สืบต่อ พยายามเพื่อให้แจ้งซึ่งพระอรหันต์ นี้ชื่อว่า วาสธุระ ส่วนกุลบุตรเล่าเรียน ๑ นิกาย ๒ นิกาย หรือ ๕ นิกาย ตามกำลังของตน พึงตามประกอบศาสนาให้บริสุทธิ์ดี โดยปริยัติ และโดยอรรถ นี้เรียกว่า ปริยัติธุระ.

ลำดับนั้น กุลบุตรเหล่านั้นกล่าวว่า บรรดาธุระ ๒ อย่าง วาสธุระ ท่านนั้นประเสริฐ คิดว่า ก็พวกเรายังหนุ่ม จักบำเพ็ญวาสธุระในเวลาตนแก่ จักบำเพ็ญปริยัติธุระก่อน จึงปรารถนาปริยัติ. ท่านทั้งสองโดยปกติเที่ยว เป็นคนมีปัญญา ต่อกาลไม่นานนัก ก็มีความรู้อันกระทำแล้วในพุทธพจน์ทั้งสิ้น และเป็นผู้ฉลาดในการวินิจฉัยในวินัยอย่างยิ่ง ท่านทั้งสองนั้นเพราะอาศัยปริยัติ จึงมีบริวารเกิดขึ้น เพราะอาศัยบริวารจึงมีลาภ แต่ละรูปมีภิกษุ ๕๐๐ เป็นบริวาร ท่านเหล่านั้นแสดงอยู่ซึ่งศาสนาของพระศาสดา เป็นเหมือนพุทธกาลอีก.

ในกาลนั้น ภิกษุ ๒ รูป คือ พระธรรมวาที พระอธรรมวาที ๑ อยู่ในวัดใกล้บ้าน พระอธรรมวาทีเป็นคนคร่ำครวญ หยาบคาย ปากจัด อัจฉาจารย์ของพระอธรรมวาทีนั้น ปรากฏแก่พระธรรมวาทีนอกนี้ แต่พระธรรมวาทีเตือนพระอธรรมวาทีนั้นว่า คุณก่อนผู้มีอายุ กรรมนี้ของท่าน ไม่สมควรแก่ศาสนา พระอธรรมวาทีจึงคัดค้านว่า ท่านเห็นอะไร ท่านฟังอะไร พระธรรมวาทีอีกรูปจึงกล่าว พระวินัยธรทั้งหลายจักรู้ แต่นั้น พระอธรรมวาทีรู้ว่า ถ้า

พระวินัยธรทั้งหลายจักวินิจฉัยเรื่องนี้ไซ้รึ ที่ฟังของเราในศาสนาจักไม่มีแม้ ประสงค์จะให้เป็นฝักฝ่ายของตน จึงถือบริวารทั้งหลายก่อนเที่ยว เข้าหา พระเถระ ๒ รูปนั้น ถวายสมณบริวาร ปรารภเพื่ออยู่ด้วยนิสัยต่อพระเถระ เหล่านั้น และได้ทำการบำรุงทั้งหมดแก่พระเถระเหล่านั้น คุณประสงค์เพื่อ บำเพ็ญข้อวัตรและปฏิบัติโดยเคารพ.

แต่นั้น ในวันหนึ่ง พระอรรคมวาทีไปสู่อุโบสถ ไหว้แล้ว แม้อัน พระเถระเหล่านั้นปล่อยไปอยู่ ก็ยังยืนอยู่นั้นเที่ยว พระเถระทั้งหลายจึงถาม พระอรรคมวาทีนั้นว่า มีอะไรจะฟังพูดอีกหรือ ? พระอรรคมวาทีนั้นเรียนว่า มีขอรับผม มีการทะเลาะกับภิกษุรูปหนึ่ง เพราะอาศัยอัคราจารย์ของผม ถ้า ภิกษุนั้นมาที่นี้จักบอกเรื่องนั้นไซ้รึ โปรคอย่าวินิจฉัยตามวินิจฉัย พระเถระ ทั้งหลายกล่าวว่า การไม่วินิจฉัยเรื่องที่เกิดตามวินิจฉัยไม่ควร พระอรรคมวาที นั้นเรียนว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เมื่อท่านทำการวินิจฉัยอย่างนั้น กระผมจะไม่มีที่ฟังในศาสนา ความชั่วนั้น จงยกให้แก่กระผมเถิด ขอท่านทั้งหลายอย่า วินิจฉัยเรื่องนั้น พระวินัยธรเหล่านั้น ถูกพระอรรคมวาทีบีบคั้นอยู่ จึงยอมรับ พระอรรคมวาทีนั้นรับปฏิญญาของพระวินัยธรเหล่านั้นแล้ว ไปสู่อาวาสนั้นอีก กล่าวว่า เรื่องทั้งหมดจบแล้ว ในสำนักของพระวินัยธรทั้งหลาย คุณหมิ่นพระ- ธรรมวาทีนั้นให้หนักข้อมยิ่งขึ้น จึงพูดคำหยาบคาย.

พระอรรคมวาทีคิดว่า พระอรรคมวาทีนี้มีที่อิงอาศัย จึงออกไปทันที เข้าไปหาภิกษุ ๑,๐๐๐ รูป ซึ่งเป็นบริวารของพระเถระทั้งหลาย แล้วกล่าวว่า คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย พระเถระควรวินิจฉัยเรื่องที่เกิดขึ้นตามธรรมมิใช่หรือ ?

หรือไม่ให้ระลึก ให้แสดงความล่วงเกินกะกันและกันแล้ว ฟังทำความเข้าใจแต่พระเถระเหล่านั้นไม่วินิจฉัยเรื่องเลย ไม่ทำความเข้าใจกัน ฝ่ายภิกษุเหล่านั้นฟังแล้วก็นิ่งเสีย ด้วยคิดว่า เรื่องอะไร ๆ พระอาจารย์ทั้งหลาย รู้แล้วมิใช่หรือ? แต่นั่น พระอรรถมวาทีได้โอกาส จึงเบียดเบียนพระธรรมวาทีนั้นว่า ในกาลก่อนท่านพูดว่า พระวินัยธรทั้งหลายจักรู้ บัดนี้ ท่านจงบอกเรื่องนั้นแก่พระวินัยธรเหล่านั้น แล้วกล่าวว่า ท่านแพ้แล้วแต่วันนี้ จงอย่ามาสู่อาวาสนั้น ดังนี้ ก็หลีกไป แต่นั่น พระธรรมวาทีเข้าไปหาพระเถระทั้งหลายกล่าวว่า ท่านทั้งหลายไม่คำนึงถึงพระศาสนา คำนึงถึงแต่บุคคลว่า ท่านจงบำรุงพวกเรา จงให้พวกเรายินดี ไม่รักษาพระศาสนา แต่รักษาบุคคล ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ท่านทั้งหลายไม่ควรพิจารณาวินิจฉัย พระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า กัสสป เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วในวันนี้ ดังนี้แล้ว ร้องด้วยเสียงอันดัง คร่ำครวญอยู่ว่า พระศาสนาของพระศาสดาพินาศแล้ว ก็หลีกไป.

ลำดับนั้นแล ภิกษุเหล่านั้นสลัดจิต เกิดความรังเกียจว่า พวกเรา รักษาบุคคลโยนรัตนะคือพระศาสนามลงในเหว เธอเหล่านั้นถึงแล้ว ประกอบแล้วด้วยความรังเกียจนั้นนั้นแล พวกเธอทำกาละแล้ว ไม่อาจเพื่อเกิดในสวรรค์ อาจารย์คนหนึ่งเกิดในเหมวตบรรพตในหิมวันตประเทศ เป็นยักษ์ชื่อว่า เหมวตะ อาจารย์คนที่สองเกิดในสาตบรรพตในมัจฉิมประเทศ เป็นยักษ์ชื่อว่า สาทาคิระ ฝ่ายภิกษุเหล่านั้นผู้เป็นบริวารของอาจารย์ทั้งสองนั้น ปฏิบัติตามอาจารย์เหล่านั้น ไม่อาจเพื่อเกิดในสวรรค์ ก็เกิดเป็นยักษ์ผู้เป็นบริวารของยักษ์ทั้งสองนั้น ส่วนคฤหัสถ์ทั้งหลายผู้ถวายปัจจัยแก่ภิกษุเหล่านั้น เกิดในเทวโลก.

เหมวตยั๊กษ์และสาตาศิรยั๊กษ์ เป็นเจ้ายั๊กษ์ที่มีอำนาจมาก ในภายใน
เสนาบดียั๊กษ์ ๒๘ คน ก็ธรรมดาของเสนาบดียั๊กษ์ทั้งหลายนี้คือ เทวดาทั้งหลาย
ประชุมกันในภคลาวติมณฑป บนพื้นมโนศิลา ในหิมวันตประเทศ เพื่อวินิจฉัย
ธรรม เดือนละ ๘ วัน เสนาบดียั๊กษ์ทั้งหลายจึงประชุมกันที่มณฑปนั้น ใน
ขณะนั้น สาตาศิรยั๊กษ์และเหมวตยั๊กษ์พบกันในสมาคมนั้นจำได้ และถามถึง
สถานที่เกิดของตนว่า เพื่อน! ท่านเกิดในที่ไหน ท่านเกิดที่ไหน เป็นผู้
เดือนร้อนว่า เพื่อน! พวกเราฉิบหายแล้ว ในกาลก่อน พวกเราทำสมณธรรม
สิ้น ๒๐,๐๐๐ ปี อาศัยสหายชั่วคราวคนเดียว เกิดในกำเนิดยั๊กษ์ ทายกผู้ถวายปัจจัย
ทั้งหลายของพวกเรา เกิดในกามาวจรเทพ ลำดับนั้น สาตาศิรยั๊กษ์กล่าวกะ
เหมวตยั๊กษ์นั้นว่า แนะท่านผู้นิรทุกข์! ธรรมดาหิมวันต์สมมติกันว่ามีความ
อัศจรรย์ ท่านเห็นหรือฟังความอัศจรรย์ไร ๆ จึงบอกแก่เราบ้าง ฝ่ายเหมวต
ยั๊กษ์ก็กล่าววว่า แนะท่านผู้นิรทุกข์! ธรรมดามัชฌิมประเทศสมมติกันว่ามีความ
อัศจรรย์ ท่านเห็นหรือฟังความอัศจรรย์ไร ๆ จึงบอกแก่เราด้วย เมื่อสหาย
ทั้งสองนั้น ทำกติกากะกันและกันแล้วไม่ละอุปตินั้นนั้นเที่ยวอยู่อย่างนี้ พุทธันดร
หนึ่งก็สิ้นไป มหาปรูวิก็หนาขึ้นประมาณ ๑ โยชน์ ๓ คาวุต.

ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์ของพวกเรามีปณิธานอันตนกระทำแล้ว แทบ
บาทมูลของพระพุทธเจ้า ที่ปิงกร บำเพ็ญบารมีทั้งหลายจนถึงการเกิดเป็น
พระเวสสันดรแล้ว อุปัตินชั้นดุสิต ดำรงอยู่ในชั้นดุสิตนั้นตลอดอายุ ผู้อัน
เทวดาทั้งหลายเชื่อเชิญ โดยนัยที่กล่าวแล้วในธรรมบทนิทานนั้นเที่ยว แลดู
มหาวิโลกนะ ๕ อย่าง บอกแก่เทวดาทั้งหลาย เมื่อบุรพนิมิต ๓๒ ประการ

เป็นไปอยู่ ได้ถือปฏิสนธิในโลกนี้ยังเหมือนโลกธาตุให้ห้วนไหว เจ้ายักษ์เหล่านี้ แม้เห็นมหาโลกณะเหล่านั้น ก็ไม่รู้ว่าเกิดเพราะเหตุนี้ อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า ไม่เห็นเลย เพราะเจ้ายักษ์เหล่านั้นมัวเล่นอยู่. ในการประสูติ การออก อภิเนษกรรมณ์ และการตรัสรู้ ก็นัยนี้.

ก็เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกปัญจวัคคีย์ ประกาศพระธรรมจักร อันประเสริฐ มีปริวัฏ ๓ มีอาการ ๓๒ ให้เป็นไปอยู่ ในคราวประกาศ พระธรรมจักร บรรดาสหายนั่งสองนั้น สาตาคิริยักข์คนเดียวเท่านั้น ได้เห็น แผ่นดินใหญ่ห้วนไหว บุรพนิมิตและปาฏิหาริย์ และเหตุการณ์อุบัติ ครั้นรู้ แล้ว พร้อมกับบริษัทเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าฟังเทศนา แต่ก็ไม่บรรลุ คุณวิเศษอะไรเลย เพราะเหตุไร เพราะเขาฟังธรรมอยู่ ก็พลางระลึกถึง เหมวดยักข์ แลดูบริษัทว่าสหายนของเรามาแล้วหรือไม่ เมื่อไม่เห็นเขา จึงมีจิต ฟุ้งซ่านว่า สหายของเราผู้ไม่ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า อันมีปฏิภาณวิจิตรอย่างนี้ ก็จะโง่เขลา ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อพระอาทิตย์ แม้อสดงแล้ว ก็ยังไม่จบเทศนา ขณะนั้น สาตาคิริยักข์คิดว่า เราจักพาสหายน มาพร้อมกันสหายนั่ง ฟังพระธรรมเทศนา ได้นิรมิตยานทั้งหลาย มีม้า ช้าง และครุฑเป็นต้น อันยักข์ ๕๐๐ แวดล้อมแล้วไปมุ่งหน้าต่อหิมวันตประเทศ.

ในกาลนั้น ฝ่ายเหมวดยักข์ เพราะเหตุอันเป็นบุรพนิมิต ๓๒ ประการ ในการปฏิสนธิ ประสูติ อภิเนษกรรมณ์ การตรัสรู้ และการปรินิพพานนั้นแล หายไป ไม่ตั้งอยู่นาน แต่ในการประกาศพระธรรมจักร เหตุการณ์เหล่านั้น มีพิเศษ ตั้งอยู่นานกว่า จึงดับ เพราะฉะนั้น จึงเห็นความปรากฏแห่งความ

อัครรยนั้น ในหิมวันตประเทศ เห็นว่า ตั้งแต่เราเกิดมา ภูเขาภูนี้ไม่เคยเป็นที่ร่นรมย์อย่างนี้ในกาลไหนเลย เอาเถิด บัดนี้ เราจักพาสหายของเรามา ชมสิริแห่งดอกไม้กับสหายนั้น จึงมามุ่งหน้าต่อมัจฉิมประเทศ ยักษ์แม่ทั้งสองนั้นมาพบกันเหนือกรุงราชคฤห์ ได้ถามถึงเหตุการณ์มาของกันและกัน.

เหมวตยักษ์กล่าวว่า คุณก่อนท่านผู้นิรทุกข์ ตั้งแต่เราเกิดมา ภูเขาภูนี้ไม่เคยเป็นที่ร่นรมย์ ด้วยต้นไม้ทั้งหลายที่สะพรั่งด้วยดอกไม้ในฤดูมิใช่กาลอย่างนี้เลย เพราะเหตุนี้ เราจึงมาด้วยคิดว่า จักชมสิริแห่งดอกไม้พร้อมกับท่าน.

สาตาศิรยยักษ์กล่าวว่า คุณก่อนท่านผู้นิรทุกข์ ก็ท่านรู้เหตุการณ์ที่เป็นเหตุให้เกิดปาฏิหาริย์ให้ดอกไม้บานในฤดูมิใช่กาลหรือ ?

เห. 'ไม่รู้ ท่านผู้นิรทุกข์.

สา. คุณก่อนท่านผู้นิรทุกข์ ปาฏิหาริย์นี้ ไม่ได้เกิดในหิมวันต์แห่งเดียวเท่านั้น แต่โดยแท้ เกิดในหมื่นโลกธาตุ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอุบัติแล้วในโลก ทรงประกาศพระธรรมจักรให้เป็นไปในวันนี้ ด้วยเหตุนี้ ปาฏิหาริย์จึงเกิดขึ้น.

สาตาศิรยยักษ์กล่าวถึงการอุบัติแห่งพระพุทธเจ้าแก่เหมวตยักษ์อย่างนี้แล้ว ประสงค์จะนำเหมวตยักษ์นั้นมาสู่สำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงกล่าวคานี้ แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ โคตมกเจดีย์ สาตาศิรยยักษ์นี้ จึงกล่าวอย่างนี้ว่า **อชช ปณฺณโร** ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อชช** ได้แก่ คินและวันนี้เป็นวันที่ ๑๕ ตามปักษคณนา เป็นอุโบสถ เพราะเป็นวันพึงอยู่จำ หรือ ในอุโบสถทั้งสาม

วันนี้เป็นอุโบสถที่ ๑๕ ไม่ใช่เป็นอุโบสถที่ ๑๔ ไม่ใช่อุโบสถสามัคคี หรือ เพราะอุโบสถศัพท์ย่อมเป็นไปในอรรถมากอย่างมีปาฏิโมกขุทเทส องค์ ๘ อุปวาสะ บัญญัติ และวันเป็นต้น จริงอยู่ อุโบสถศัพท์ เป็นไปในปาฏิโมกขุทเทส ในประโยคเป็นต้นว่า อายามาวุโส กบปิน อุโปสถ คมิตุตาม มาเถิด กบปินะผู้มีอายุ พวกเราจักไปสู่อุโบสถ. เป็นไปในองค์ ๘ มีเจตนา งควีนจากปาณาติบาต เป็นต้น ในประโยคมีอาทิว่า เอว อัญจนุคสมนุหาลโต โข วิสาข อุโปสธ อุปวุฐุโ คุก่อนวิสาขะ อุโบสถอันประกอบด้วย องค์แปดแล อันท่านเจ้าจำแล้วหรือ. เป็นไปในอุปวาสะ ในประโยคมีอาทิว่า สุทฺธสฺส เว สทา ผคฺคฺ สุทฺธสฺสอุปสโ ฝคฺคฺ ฤกษ์ย่อมบริสุทธีสำหรับ ท่านผู้บริสุทธีแล ในกาลทุกเมื่อ อุโบสถย่อมบริสุทธีสำหรับผู้บริสุทธี. เป็นไปในบัญญัติ ในประโยคมีอาทิว่า อุโปสโ นาม นาคราชา ฃณฺานาค ชื่ออุโบสถ. เป็นไปในวัน ในประโยคมีอาทิว่า ตทหุโปสโ ปณฺณเรส สีสนฺหาคฺคฺส ๓ พระเจ้ามหาสุทฺสสนะทรงสนานพระเศียร ในวันอุโบสถนั้น ที่ ๑๕ เพราะเหตุนี้ สาคาคิริยภัยห้ามเนื้อความที่เหลื่อมลง กำหนดวันเพ็ญ ที่ ๑๕ ต้า แห่งเดือนอาสาฬหะเท่านั้น จึงกล่าวว่ วันนี้เป็นอุโบสถที่ ๑๕ ดังนี้. อธิบายว่า เมื่อนับวันอย่างนี้ว่า วันที่สองเป็นวันปาฏิบท วันนี้เป็น อุโบสถที่ ๑๕.

ชื่อว่า ราตรีอันเป็นทิพย์ เพราะอรรถว่า มีความเป็นทิพย์ สิ่งอัน เป็นทิพย์ทั้งหลายมีอยู่ในราตรีนี้ เพราะเหตุนี้ ราตรีนั้นจึงชื่อว่า เป็นทิพย์

๑. อ. อฏฺฐก. ๑๑๔
๒. ม. ม. วัตถุยมฺสุดต. ๖๕.
๓. ที. ม. มหาสุทฺสสนฺสุดต. ๒๑๕
๔. ที. ม. มหาสุทฺสสนฺสุดต. ๒๑๓.

ราตรีมีรูปเหล่านั้นเป็นเช่นไร จริงอยู่ ในราตรีนั้น ชมพูทวีปทั้งสิ้นประดับประดาแล้ว ด้วยแสงสว่างแห่งร่างกาย ผ้า อาภรณ์ และวิมานของเทวดาทั้งหลายที่มาประชุมจากหมื่นโลกธาตุ และแสงสว่างแห่งพระจันทร์อันแว่นเครื่องเส้าหมองมีหมอกเป็นต้น และตกแต่งเป็นพิเศษด้วยแสงสว่างแห่งพระวรกายของพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นเทพวิสุทธิอย่างยิ่ง ด้วยเหตุนี้ สاداتิรยัภย์จึงกล่าวว่า ราตรีอันเป็นทิพย์ปรากฏแล้ว.

สاداتิรยัภย์เมื่อจะยังความเลื่อมใสแห่งจิตให้เกิดแก่สหาย แม้ด้วยการอ้างถึงการพรรณนาคุณแห่งราตรีอย่างนี้แล้ว กล่าวถึงการเสด็จอุบัติแห่งพระพุทธเจ้า จึงกล่าวว่า มาเราทั้งสองจงไปเฝ้าพระโคตม ผู้เป็นพระศาสดามีพระนามอันไม่ทรามเถิด ดังนี้.

ในกาลานั้น ชื่อว่า มีพระนามอันไม่ทราม เพราะอรรถว่า พระองค์ทรงมีพระนาม ด้วยพระคุณทั้งหลายอันไม่ทราม คือ ไม่ชั่ว บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง จริงอย่างนั้น พระองค์ทรงมีพระนาม ด้วยพระคุณทั้งหลายอันไม่ทรามว่า พุทโธ โดยนัยมีอาทิว่า ชื่อว่า พุทธะ เพราะอรรถว่า ผู้ตรัสรู้สัจจะทั้งหลาย ชื่อว่า พุทธะ เพราะอรรถว่า ผู้ยังประชาชนให้ตรัสรู้ และทรงมีพระนาม ด้วยพระคุณอันไม่ทราม โดยนัยมีอาทิว่า ชื่อว่า ภควา เพราะอรรถว่า ทรงหักราคะแล้ว ชื่อว่า ภควา เพราะอรรถว่า ทรงหักโทสะแล้ว. ในพระคุณทั้งหลายมีอาทิว่า เป็นพระอรหันต์ตรัสรู้ชอบเอง ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ ก็นัยนี้. หรือพระองค์ทรงปราสาสนเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ในประโยชน์ทั้งหลายมีทิวฐิธรรมิกประโยชน์เป็นต้นว่า จงละสิ่งนี้ จงสมทานสิ่งนี้

ประพฤติ เพราะฉะนั้น จึงทรงเป็นพระศาสดา อีกอย่างหนึ่ง ผู้เป็นพระศาสดา แม้โดยนัยที่กล่าวแล้ว ในนิเทศมีอาทิว่า เป็นครู เป็นผู้มิชก เป็นผู้นำหมู่ เหมือนผู้นำกองเกวียน นำหมู่ให้ข้ามทางกันดาร ฉะนั้น ผู้เป็นพระศาสดามีพระนามอันไม่ทรามนั้น.

ศัพท์ว่า **หนุท** เป็นนิบาตลงในอรรถว่า เชื่อเชิญ. บทว่า **ปสุตาม** เป็นการกล่าวถึงปัจจุบันกาล สงเคราะห์ตนเข้ากับเหวมตยัภษนั้น. บทว่า **โคตม** ได้แก่ พระโคตมโคตร. มีอธิบายอย่างไร มีอธิบายว่า ท่านอย่าทำความสงสัยว่า เป็นพระศาสดา หรือไม่ใช่พระศาสดา จงเป็นผู้มีความชำนาญโดยส่วนเดียว มาเถิด เราทั้งสองจงไปเฝ้าพระโคตม.

เมื่อสาตาคิรัยัภษ์กล่าวอย่างนี้แล้ว เหวมตยัภษ์คิดว่า สาตาคิรัยัภษ์เมื่อกล่าวว่า ผู้เป็นพระศาสดามีพระนามอันไม่ทราม ชื่อว่า ประกาศความที่พระโคตมนั้นเป็นศัพท์พัญญู และศัพท์พัญญูทั้งหลายหาได้ยากในโลก โลกถูกผู้ปฏิบัติญาณว่าเป็นศัพท์พัญญูเช่นกับปุรณะเป็นต้นนั้นเทียว ทำลายแล้ว ก็ถ้าพระโคตมนั้นเป็นศัพท์พัญญูไซ้ จักเป็นผู้ถึงลักษณะของผู้คงที่แน่แท้ ด้วยเหตุนี้ เราจักพิจารณาพระโคตมนั้นอย่างนี้ เมื่อจะถามถึงลักษณะผู้คงที่แท้ จึงกล่าวว่า **กจฺจि มโน** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กจฺจิ** เป็นคำถาม. บทว่า **มโน** ได้แก่จิต. บทว่า **สุปฺนิหิต** ความว่า ตั้งมั่นแล้วด้วยดี คือไม่หวั่นไหว ได้แก่ ไม่คลอนแคลนในสัตว์ทั้งปวง คือในภูตทั้งปวง. บทว่า **ตาทิโน** ได้แก่เป็นผู้ถึงลักษณะผู้คงที่นั้นเทียว. หรือ คำนี้นี้เป็นคำถามเท่านั้นว่า พระศาสดาของท่านนั้นเป็นผู้คงที่ในสัตว์ทั้งปวงแลหรือ.

บทว่า อธิฏฺเฐ อนิฏฺเฐ จ ความว่า ในอารมณ์เห็นปานนั้น.

บทว่า สขฺกปฺปา ได้แก่ วิตก. บทว่า วสฺสึตา ได้แก่ ไปสู่อานาจ. มี

อธิบายอย่างไร มีอธิบายว่า ท่านกล่าวถึงพระศาสดาใด พระทัยของพระศาสดาของท่านนั้น ผู้ถึงลักษณะของผู้คงที่ตั้งไว้ดีแล้วในสัตว์ทั้งปวงแลหรือ หรือว่าปรากฏเหมือนตั้งไว้ดีแล้ว トラบเท่าที่ยังไม่ได้ปัจจัย อันเป็นเครื่องให้หวั่นไหวหรือ พระศาสดาของท่านนั้น เป็นผู้คงที่ด้วยพระทัยสม่าเสมอในสัตว์ทั้งปวงแลหรือ ก็แล ความดำริด้วยอำนาจแห่งราคะและโทสะเหล่าใด พึงเกิดขึ้นในอารมณ์ทั้งหลายที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา พระศาสดาของท่านนั้นทรงกระทำความดำริเหล่านั้นให้อยู่ในอำนาจแล้วหรือ หรือว่า ย่อมคล้อยตามอำนาจแห่งความดำริเหล่านั้นในกาลบางคราว.

แต่นั้น สาคาคิริยักษย์ยอมรับรู้สัตัพัญญุคุณทั้งหมด เพราะความที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นผู้ชำนาญพิเศษในความเป็นสัตัพัญญุ จึงกล่าวว่า ก็พระองค์ทรงตั้งพระทัยไว้ดีแล้ว เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า สุปณฺหิตฺ ความว่า ทรงตั้งไว้ดีแล้ว คือเสมอด้วยแผ่นดิน เพราะอรรถว่าไม่ยินดียินร้าย เสมอด้วยภูเขาสิเนรุ เพราะอรรถว่า ไม่หวั่นไหวโดยตั้งมั่นดีแล้ว เสมอด้วยเสาเขื่อน เพราะอรรถว่า มารสืออย่างและคุณแห่งปรวาทิไม่พึงให้หวั่นไหว.

ข้อที่พระทัยของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ดำรงอยู่ในความเป็นพระสัตัพัญญุ เพราะพระองค์ทรงถึงพร้อมด้วยอาการทั้งปวงตั้งมั่นดีแล้ว ไม่พึงหวั่นไหวในบัดนี้ นั่น ไม่น่าอัศจรรย์ แต่ที่น่าอัศจรรย์ก็คือ พระองค์แม้เป็นสัตว์ดิรัจฉาน

ในกาลมีราคะเป็นต้น เกิดในตระกูลพญาช้างฉัททันต์ถูกแทงด้วยลูกศรอันอาบด้วยยาพิษ ก็ไม่หวั่นไหว ไม่ประทุษร้ายในผู้ฆ่านั้น ทั้งให้จำเริญงาทั้งหลายของตนให้แก่ผู้ฆ่านั้นด้วย อนึ่ง พระองค์คราวเป็นมหากปิ แม้ถูกทุบศิระด้วยศิลาก้อนใหญ่ ก็ยังบอกหนทางให้แก่ผู้ทุบนั้นเอง อนึ่ง พระองค์ในคราวเป็นวิรุบบัณฑิต แม้ถูกจับที่เท้าทั้งสองเหวี่ยงลงเหวกาพบรรพต ซึ่งลึก ๖๐ โยชน์ ก็ยังแสดงธรรมเพื่อประโยชน์แก่ยักษ์นั้นอีก เพราะเหตุนี้ สاداتิระยั๊กกล่าวชอบทีเดียวว่า ก็พระองค์ทรงตั้งพระทัยไว้ดีแล้ว.

บทว่า สพฺพญฺเฐสุ ตาทิโน ความว่า พระทัยของพระองค์ผู้ทรงถึงลักษณะของผู้คงที่นั้นเที่ยว ตั้งมั่นดีแล้วในสัตว์ทั้งปวง ไม่ใช่ปรากฏราวกะว่าตั้งมั่น ตลอดเวลาที่ยังไม่ได้ปัจจัย. ในคานั้น นักศึกษาพึงทราบลักษณะของผู้คงที่ของพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยอาการ ๕ อย่าง ดังท่านกล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้คงที่โดยอาการ ๕ อย่าง คือ คงที่ในอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ ๑ คงที่เพราะอรรถว่าทรงเสียดละ ๑ คงที่เพราะอรรถว่าทรงพ้นแล้ว ๑ คงที่เพราะอรรถว่าทรงข้ามแล้ว ๑ คงที่เพราะทรงแสดงขยายอาการนั้น ๑ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงคงที่ในอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์อย่างไร คำว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงคงที่ในลาภบ้าง ดังนี้เป็นต้นทั้งหมด ผู้ศึกษาพึงถือเอาโดยนัยที่กล่าวไว้แล้วในนิทเทส.

ก็ธรรมทั้งหลายมีลาภเป็นต้น ผู้ศึกษาพึงถือเอาโดยนัยอันให้พิสดารแล้ว ในมหาอิฏฐกถาแห่งนิทเทสนั้น หรือ คานานี้เป็นคำถามเท่านั้นว่า พระศาสดาของท่านนั้น เป็นผู้คงที่ในสัตว์ทั้งปวงหรือไม่ ในวิกัปนี้ มีอธิบาย

* ขุ. มหานิทฺเทส. ๑๐๘.

ว่า พระศาสดาของเราทั้งหลาย ชื่อว่า เป็นผู้คงที่ เพราะพระองค์ทรงมีพระทัยเสมอในสัตว์ทั้งปวง.

จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้านี้ ทรงมีพระทัยเสมอในสัตว์ทั้งปวง เพราะทรงใคร่ในการนำสุขเข้ามา และเพราะทรงใคร่เพื่อนำทุกข์ออกไป คือ ในพระองค์ทรงมีพระทัยเช่นใด ในสัตว์เหล่าอื่นก็เช่นนั้น ในพระมารดา มหามายาเช่นใด ในนางจิตฺตมาณวิกาเก์เช่นนั้น ในพระบิดาสุทโธทนะเช่นใด ในพระเจ้าสุปปพุทธะก็เช่นนั้น ในพระราหุลโอรสเช่นใด ในผู้มาทั้งหลายมีพระเทวทัต ช้างชนบาล และอังคฺคิมาลเป็นต้นก็เช่นนั้น ทรงเป็นผู้คงที่แม้ในโลกทั้งเทวโลก เพราะเหตุนี้ สาคาคริยัถ์กล่าวชอบทีเดียวว่า พระองค์เป็นผู้คงที่ในสัตว์ทั้งปวง ดังนี้.

ก็เนื้อความในคานีว่า อโธ อิกฺกุเร อนิกฺกุเร จ ผู้ศึกษาพึงเห็นอย่างนี้ อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง จะนำปรารถนาก็ตาม ไม่นำปรารถนาก็ตาม ความดำริด้วยอำนาจแห่งราคะและโทสะเหล่าใด จะพึงเกิดขึ้นในอารมณ์นั้น โดยประการทั้งปวง พระองค์ทรงกระทำความดำริเหล่านั้นให้อยู่ในอำนาจแล้ว เพราะความที่กิเลสทั้งหลายมีราคะเป็นต้นพระองค์ทรงละได้แล้ว ด้วยมรรคอันยอดเยี่ยม ย่อมไม่เข้าไปในอำนาจของความดำริเหล่านั้นในกาลไหน ๆ จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงมีพระดำริไม่ขุ่นมัว มีพระทัยอันพ้นดีแล้ว มีพระปัญญาอันพ้นดีแล้ว ก็ในคานี สาคาคริยัถ์กล่าวความไม่มีอโยนิโสมนสิการ ก็เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระทัยตั้งไว้ดีแล้ว พระองค์ทรงเป็นผู้คงที่ในสัตว์ทั้งปวง อิกฺกุฐารมณฺ์และอนิกฺกุฐารมณฺ์ทั้งหลาย จงพึงมีใน

อารมณ์ใด อารมณ์นั้น ท่านกล่าวเป็น ๒ อย่าง โดยแยกเป็นสัตว์และสังขาร กล่าวถึงการละกิเลส โดยความไม่มีมนสิการนั้น ในอารมณ์นั้น เพราะพระองค์ ทรงชำนาญในความดำริ กล่าวถึงความบริสุทธิ์ทางมโนสมาจาร เพราะพระองค์ ทรงมีพระทัยตั้งไว้ดีแล้ว และกล่าวถึงความบริสุทธิ์ทางกายสมาจาร เพราะพระองค์ทรงเป็นผู้คงที่ในสัตว์ทั้งปวง และกล่าวถึงความบริสุทธิ์ทางวชิสมาจาร ด้วยพระวจา เพราะพระองค์ทรงมีวิตกเป็นมูล โดยความที่พระองค์ทรงชำนาญในความดำริ อนึ่ง กล่าวถึงความไม่มีโทษทั้งปวงมีโลหะเป็นต้น เพราะพระองค์ทรงมีพระทัยตั้งไว้ดีแล้ว กล่าวถึงความเกิดขึ้นแห่งคุณมีเมตตาเป็นต้น เพราะพระองค์ทรงเป็นผู้คงที่ในสัตว์ทั้งปวง กล่าวถึงฤทธิ์ของพระอริยะ อันต่างโดยความเป็นผู้มีความสำคัญในของปฏิคุณว่าไม่ปฏิคุณเป็นต้น โดยความที่พระองค์ทรงชำนาญในความดำริ และความที่พระองค์ทรงเป็นสัพพัญญู ผู้ศึกษาพึงทราบว่ สาตาคิริยภัยกล่าวแล้ว ด้วยฤทธิ์อันเป็นอริยะนั้น.

เหวมตย์กษัตริย์ถามถึงความที่พระองค์ทรงเป็นผู้คงที่ด้วยอำนาจแห่งมโนทวารนั้น เทียวในบทก่อนอย่างนี้แล้ว และพิจารณาถึงพระองค์ผู้ทรงรู้เฉพาะซึ่งความเป็นผู้คงที่นั้น บัดนี้ เพื่อกระทำให้มัน จึงถามถึงความบริสุทธิ์ทางกายทวาร วจิตวาร และมโนทวาร แม้ด้วยอำนาจแห่งไตรทวาร หรือ โดยสังเขปในบทก่อนและพิจารณาถึงพระองค์ผู้ทรงรู้เฉพาะซึ่งความบริสุทธิ์นั้น เมื่อจะถามแม้โดยพิสดาร เพื่อทำให้มันคงนั้นแล จึงกล่าว กจฺจิ อทินฺน.

ในคานานั้น เหวมตย์กษัตริย์ถามถึงเจตนางดเว้นจากถือเอาของที่คนอื่นไม่ได้ให้ก่อน เพื่อประโยชน์แก่ความสะดวกในการผูกคาถา.

บทว่า **อารา ปมัทมฺหา** ความว่า เหมวตยัภษณถึงเจตนางดเว้นจากอพรหมจรรย์ โดยความเป็นผู้อยู่ห่างไกลจากการปล่อยจิตในกามคุณทั้งห้า หรือสวดกันว่า **อารา ปมัทมฺหา** ดังนี้ก็มี มีอธิบายว่า ห่างไกลจากมาตุคาม.

ก็เหมวตยัภษณถึงความที่พระองค์ทรงมีกำลังในการงดเว้นจากกายทุจริต ๓ อย่างนั้นนั่นแล ด้วยบทนี้ว่า **ณานํ น รณฺจติ** ย่อมไม่ทรงละทิ้งฌานแลหรือ เพราะวิริติของผู้ประกอบด้วยฌานมีกำลังแล.

ลำดับนั้น สาตาคิริยัภษ เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงงดเว้นจากอกุศลนาทานเป็นต้น ในปัจจุบันอย่างเดียวก็น่าไม่ แม้ในอดีตกาล ก็ทรงงดเว้นจากอกุศลนาทานเป็นต้น ตลอดกาลนาน จึงทรงได้รับมหาปุริสลักษณะนั้น ๆ ด้วยอานุภาพแห่งวิริตินั้นนั่นเทียว และโลกพร้อมทั้งเทวโลก กล่าวสรรเสริญพระองค์โดยนัยว่า พระสมณโคดมทรงงดเว้นจากอกุศลนาทาน เป็นต้น เพราะฉะนั้น เมื่อบันลือสีหนาท ด้วยวาจาอันสละสลวย จึงกล่าวว่า พระองค์ไม่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ดังนี้ บทนั้นโดยอรรถปรากฏชัดแล้วแล. ในบาทที่ ๓ แห่งคาถาเมื่อนี้ บาลีมี ๒ อย่างคือ **ปมัทนฺหา ปมัทมฺหา** ในบาทที่ ๔ เท่านั้น ผู้ศึกษาทราบเนื้อความว่า บทว่า **ณานํ น รณฺจติ** ความว่า พระองค์ย่อมไม่ทรงทำฌานให้ว่าง คือ สูญ ได้แก่ไม่ทรงสละ.

เหมวตยัภษณถึงความบริสุทธิ์ในกายทวารอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะถามถึงความบริสุทธิ์ในวจีทวาร จึงกล่าวว่า **กจฺจิ มุสา น ภณฺติ** แปลว่า พระโคดมไม่ตรัสคำเท็จแลหรือ.

ในกาลานั้น ชื่อว่า จิณะ เพราะอรรถว่า ย่อมสิ้นไป อธิบายว่า ย่อมเบียดเบียน ย่อมบีบคั้น. ทางแห่งวาจา ชื่อว่า พยปะละ ทางแห่งวาจา ของบุคคลนั้นสิ้นแล้ว เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า จิณพยปะละ ผู้มีทาง แห่งวาจาสิ้นแล้ว เหมวตยัภยัฎฐิเสฐทางแห่งวาจานั้นด้วย น อักษร จึงถามว่า มีพระวาจาไม่สิ้นแล้วแลหรือ อธิบายว่ามีพระวาจาหายบคาย บาลีว่า นาจิณพยปะโล อธิบายว่า มีพระวาจาไม่สิ้นแล้ว จริงอยู่ คำหายบคายสิ้น ไปในหทัยทั้งหลายของคนเหล่านั้นดำรงอยู่ มีอธิบายว่า พระโคดมนั้นไม่มี พระวาจาคงที่แลหรือ.

บทว่า วิภูติ ได้แก่ ความพินาศ. คำใดย่อมประกาศหรือย่อม กระทำ ความพินาศ เพราะเหตุนั้น คำ นั้น ชื่อว่า วิภูติกะ คำที่ทำความ พินาศ วิภูติกะนั้นเทียว ชื่อว่า เวภูติกะ เรียกว่า เวภูติย ดังนี้บ้าง คำว่า เวภูติย นั้น เป็นชื่อแห่งคำส่อเสียด จริงอยู่ คำส่อเสียดนั้น ย่อมทำความ พินาศแก่สัตว์ทั้งหลาย โดยการทำลายกันและกัน จากกันและกัน. บทที่เหลือ มีอรรถตั้งทั้งนั้น.

ลำดับนั้น สาตาคิริยัภยั เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงงดเว้นจาก มุสาวาทเป็นต้น ในปัจจุบันอย่างเดียวหามิได้ แม้ในอดีตกาลก็ทรงงดเว้นจาก มุสาวาทเป็นต้นตลอดกาลนาน และทรงได้มหาปริสตัภษณะนั้น ๆ ด้วยอนุ- ภาพแห่งวิรัตน์นั้นนั้นเทียว และโลกพร้อมทั้งเทวโลก ก็กล่าวสรรเสริญพระ- โคดมนั้นว่า พระสมณโคดมทรงงดเว้นจากมุสาวาท เพราะฉะนั้น เมื่อจะ บันลือสีหนาท ด้วยวาจาอันสละสลวย จึงกล่าวว่า พระองค์ไม่ตรัสคำเท็จ.

ในกาลนั้น บพว่า มุสา เป็นคำตั้งใจกล่าวให้คนอื่นแตกจากกัน
แห่งคนทั้งหลายมีคนที่เคยเห็นเป็นต้น พระองค์ไม่ตรัสคำที่เจ้านั้น ก็ในบาท
ที่ ๒ บาลีว่า น จินพยุปโต ด้วยอำนาจแห่งเนื้อความครั้งที่ ๑ บาลีว่า
นาจินพยุปโต ด้วยอำนาจแห่งเนื้อความครั้งที่ ๒. ในบาทที่ ๔ ปัญญา
เรียกว่า มนุตา. พระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะทรงกำหนดด้วยพระปัญญา จึง
ตรัสแต่คำที่เป็นประโยชน์อย่างเดียว คือ คำที่ไม่ปราศจากประโยชน์ ไม่ตรัส
คำต่อเสียด ด้วยว่า คำที่ไร้ประโยชน์มีความไม่รู้เป็นเบื้องหน้า ย่อมไม่มีแก่
พระพุทธเจ้าทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงกล่าวว่า พระองค์ตรัสคำที่เป็นประโยชน์
ด้วยพระปัญญา ดังนี้. บทที่เหลือในคานานี้ปรากฏชัดแล้วแล.

เหมวตยักษ์ได้ฟังแม้ความบริสุทธิ์ทางวจิตวารอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะ
ถามถึงความบริสุทธิ์ทางมโนวาร จึงกล่าวว่า กจฺจึ น รชฺชติ กามสุ
พระโคดมไม่ทรงยินดีในกามทั้งหลายแลหรือ.

ในคานานั้น คำว่า กามา ได้แก่ กิเลสกาม วัตถุกาม. เหมวตยักษ์
เมื่อถามว่า พระโคดมไม่ทรงยินดีด้วยกิเลสกาม ในกามเหล่านั้นแลหรือ ชื่อว่า
ย่อมถามถึงความที่พระองค์ไม่ทรงมีอภิษณาลุ เมื่อถามว่า พระหฤทัยไม่ขุ่นมัว
แลหรือ ชื่อว่า ย่อมถามถึงความที่พระองค์ไม่ทรงมีพยาบาท หมายถึงความ
ขุ่นมัวด้วยพยาบาท เมื่อถามว่า ทรงล่วงโมหะได้แล้วแลหรือ ชื่อว่า ย่อม
ถามถึงความที่พระองค์ทรงมีสัมมาทิฏฐิ เพราะทรงก้าวล่วงโมหะ อันเป็นเหตุ
ให้บุคคลผู้หลงแล้ว ยึดถือมิจฉาทิฏฐิ เมื่อถามว่า ทรงมีพระจักขุในธรรม
ทั้งหลายแลหรือ ชื่อว่า ย่อมถามถึงความที่พระองค์ทรงเป็นพระสัมพััญญ

ด้วยอำนาจแห่งญาณจักขุอันไม่ติดขัดในธรรมทั้งปวง หรือด้วยอำนาจแห่งจักขุ
แม่ทั้งห้าในธรรมทั้งหลาย ซึ่งเป็นวิสัยแห่งจักขุทั้งห้า เพราะคิดว่า พระองค์
ไม่ทรงเป็นพระสัพพัญญู แม้ด้วยความบริสุทธิ์ทางไตรทวารเท่านั้น.

ลำดับนั้น สาตาคิริยภัย เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ทรงบรรลु
พระอรหัตตผล ก็ชื่อว่า ไม่ทรงยินดีในกามทั้งหลาย ไม่มีพระหฤทัยชุ่มมัว
ด้วยพยาบาท เพราะความที่กามราคะและพยาบาทอันพระองค์ทรงละได้แล้ว
ด้วยอนาคามิมรรค และชื่อว่า ทรงล่วงโมหะ เพราะความที่โมหะอันปิดบัง
ตัจจะซึ่งมีมีจลาทิกฺขุเป็นปัจจัย อันพระองค์ทรงละได้แล้ว ด้วยโสดาปัตติมรรค
นั้นเทียว ทรงตรัสรู้ตัจจะทั้งหลายด้วยพระองค์เอง จึงทรงได้พระนามอันมี
วิโมกข์เป็นที่สุดว่า " พุทโธ " และทรงได้จักขุทั้งหลายตามที่กล่าวแล้ว เพราะ
ฉะนั้น เมื่อจะป่าวประกาศความบริสุทธิ์ทางมโนทวาร และความเป็นพระ-
สัพพัญญูแก่หมวตยภัยนั้น จึงกล่าวว่า พระองค์ไม่ทรงยินดีในกามทั้งหลาย
หมวตยภัยได้ฟังความบริสุทธิ์ทางไตรทวาร และความเป็นพระ-
สัพพัญญูของพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้แล้ว ก็ดีใจ เบิกบาน มีคลองแห่งคำ
ไม่ติดขัด ด้วยปัญญาอันคล่องแคล่วในพหุสัจจะ ในอศิตชาติ ประสงค์จะฟัง
สัพพัญญูกุณทั้งหลาย อันนำอัสจรรยฺ์ จึงกล่าวว่า พระโคตมทรงถึงพร้อมแล้ว
ด้วยวิชาแลหรือ.

ในกาลานั้น หมวตยภัยถามถึงทสสนสมบัติด้วยบทนี้ว่า ทรงถึงพร้อม
แล้ว ด้วยวิชาแลหรือ ถามถึงคมนสมบัติด้วยบทนี้ว่า ทรงมีจรณะบริสุทธิ์
แลหรือ ก็กล่าว จา อักษร เพราะทำให้เป็นที่มะโนบทว่า สุตฺตจฺจารโณ นี้

ด้วยอำนาจแห่งนั้นทลักระ อธิบายว่า **ตัสสุทฺธจฺรโณ** ถ้ามถึงการบรรลุ นิพพานธาตุที่ ๑ ที่เข้าใจกันว่า เป็นการสิ้นไปแห่งอาสวะ ซึ่งจะพึงบรรลุ ด้วยทัสสนสมบัติ และคมนสมบัตินั้น ด้วยบทนี้ว่า อาสวะทั้งหลายของ พระองค์นั้นสิ้นไปแล้วแลหรือ ถ้ามถึงความที่พระองค์ทรงสามารถบรรลุ นิพพานธาตุที่ ๒ หรือความที่พระองค์ทรงทราบสมบัติ คือ ความยินดีอย่างยิ่ง ดำรงอยู่ด้วยปัจจเวกขณญาณ ด้วยบทนี้ว่า ภพใหม่ไม่มีแลหรือ.

แต่นั้น เพราะวิชชานั้นใด อันพระองค์ตรัสไว้แล้วในสูตรทั้งหลาย มีภยเกรวสูตรเป็นต้น โดยนัยว่า พระองค์ทรงระลึกถึงปุพเพนิวาสหลายอย่าง เป็นต้น วิชชา ๘ อย่างนั้นใด ที่ตรัสไว้ในสูตรทั้งหลายมีอมพัญจสูตรเป็นต้น โดยนัยว่า พระอริยสาวกนั้น เมื่อจิตตั้งมั่นอย่างนี้แล้ว ฯลฯ ไม่ถึงความ ห้วนไหวแล้ว ย่อมนำจิตออกไป ด้วยญาณทัสสนะ^๑ เป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเข้าถึงด้วยวิชชานั้นแม้ทั้งหมด ที่ถึงพร้อมด้วยอาการทุกอย่าง และจรณะ ๑๕ ประเภทนั้นใด อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยกขึ้นแสดงอย่างนี้ว่า คู่ก่อน มหานาม พระอริยสาวกในศาสนานี้ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล มีทวารคุ้มครอง แล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย เป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ ประกอบความเพียร เป็นเครื่องตื่น เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสัทธรรม ๗ มีปกติได้มาน ๔ อันเป็น เครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ซึ่งเป็นไปทางใจโดยเฉพาะ^๒ ดังนี้แล้ว ทรง แสดงขยายไว้ในเสขสูตร โดยนัยมีอาทิว่า คู่ก่อนมหานาม ก็พระอริยสาวก เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลเป็นอย่างไร^๓ ดังนี้ จรณะนั้นของพระผู้มีพระภาคเจ้า บริสุทธิคืออย่างยิ่ง เพราะทรงละอุปกิเลสทั้งหมด อาสวะทั้งสี่มีกามาสวะเป็นต้น

๑. ม. ม. ภยเกรวสูตร ๓๕. ๒. ที. สී. อมพัญจสูตร ๑๒๘. ๓. ๔. ม. ม. เสขปฏิปทาสูตร ๒๗

แม่ทั้งหมดนี้ ที่เป็นไปกับบริวาร ที่เป็นไปกับวาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ลึนไปแล้ว และเพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นพระจินาสพ ด้วยวิชาและ จรณสัมปทานี่ทรงพิจารณาในกาลนั้นว่า ภพใหม่ไม่มี ดังนี้ ดำรงอยู่ เพราะ ฉะนั้น สาคาคริยักรัษณ์มีเหตุอันทางแห่งการประพฤติให้เกิดอุตสาหะพร้อมแล้ว ในความที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นพระสัพพัญญู เมื่อรับรู้พระคุณเหล่านั้น แม่ทั้งหมด จึงกล่าวว่า พระองค์ทรงถึงพร้อมแล้วด้วยวิชา ดังนี้.

แต่นั้น เหมวตยักรัษณ์หมดความสงสัยในพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระ- ผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อยู่ในอากาศนั้นแล สรรเสริญพระ- ผู้มีพระภาคเจ้า และชมเชยสาคาคริยักรัษณ์ว่า พระเหตุทักของพระโคดมผู้เป็นมุณี ถึงพร้อมแล้ว ดังนี้.

กาลนั้นมีเนื้อความว่า พระเหตุทักของพระโคดมผู้เป็นมุณีถึงพร้อม แล้ว เป็นอันอธิบายว่า ถึงพร้อมแล้วอีก ด้วยความที่พระองค์ทรงเป็นผู้คงที่ ที่สาคาคริยักรัษณ์กล่าวไว้ในบทนี้ว่า ก็พระองค์ทรงตั้งพระทัยไว้ดีแล้ว ถึงพร้อม แล้วด้วยกายกรรมที่สาคาคริยักรัษณ์กล่าวไว้ในบทนี้ว่า พระโคดมไม่ทรงถือเอา สิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ และถึงพร้อมแล้วอีก ด้วยมโนกรรมที่สาคาคริ- ยักรัษณ์กล่าวไว้ในบทนี้ว่า พระองค์ไม่ทรงยินดีในกามทั้งหลาย ถึงพร้อมแล้ว ด้วยวจิกรรม อันเป็นทางแห่งคำพูดที่สาคาคริยักรัษณ์กล่าวไว้แล้ว ในบทนี้ว่า พระองค์ไม่ตรัสคำเท็จ.

เหมวตยักรัษณ์แสดงว่า ก็พระเหตุทักที่ถึงพร้อมแล้วอย่างนี้ ชื่อว่าถึง พร้อมแล้วด้วยวิชาและจรณะ เพราะความที่พระองค์ทรงถึงพร้อมแล้ว ด้วย

วิชาสัมปทา และจรณสัมปทาอันยอดเยี่ยม ท่านสรรเสริญพระโคดมนี้ ด้วยคุณทั้งหลายเหล่านี้ โดยธรรม โดยนัยมีอาทิว่า ก็พระองค์ทรงตั้งพระทัยไว้ดีแล้ว คือ ท่านสรรเสริญพระโคดมนี้ โดยสภาวะ โดยแท้ โดยความเป็นจริงนั้นเทียว หาได้สรรเสริญด้วยเหตุสักว่ามีศรัทธาอย่างเดียวนี่ไม่.

ต่อแต่นั้น ฝ่ายสาตาคิริยัณห์เมื่อจะสรรเสริญเหมาตยัณห์นั้นแล โดยอธิบายว่า ท่านมาริส ! ข้อนั้นท่านรู้ดีแล้ว และชมเชยแล้วอย่างนี้ จึงกล่าวว่า พระหฤทัยของพระโคดมผู้เป็นมุนีถึงพร้อมแล้ว ฯลฯ ท่านชมเชยโดยธรรมดังนี้ ก็ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว เมื่อจะชมเชยเหมาตยัณห์นั้น ในการเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าอีก จึงกล่าวว่า มาเราทั้งสองจงไปเฝ้าพระโคดม ผู้ทรงถึงพร้อมแล้ว ฯลฯ ดังนี้.

ลำดับนั้น เหมาตยัณห์เมื่อจะชมเชยพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยกำลังแห่งพหุสัจจะในชาติก่อน โดยพระคุณอันตนชอบใจอย่างยิ่ง จึงกล่าวว่า มาเถิด เราจงไปเฝ้าพระโคดมผู้มีพระชนม์เพียงปติแข้งเนื้อทราย ฯลฯ ดังนี้.

กาลนั้นมีเนื้อความว่า พระชนม์ทั้งหลายของพระโคดมนี้ เพียงปติแข้งเนื้อทราย เพราะเหตุนี้ พระโคดมนี้ จึงมีพระนามว่า เอนิขงโฆ ผู้มีพระชนม์เพียงปติแข้งเนื้อทราย จริงอยู่ พระชนม์ทั้งหลาย ของพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย เรียวกลมโดยลำดับ ดุจแข้งแห่งเนื้อทราย ด้านหน้าไม่มีพระมังสา ด้านหลังอุมขึ้น เหมือนท้องจระเข้ ก็พระพุทธรเจ้าทั้งหลายเป็นผู้ชูปดม คือ ไม่อ้วน เหมือนบุรุษอื่น เพราะความถึงพร้อมด้วยอวัยวะน้อยใหญ่เห็นปานนั้น ในที่ควรยาว สั้น เสมอ และกลม หรือชื่อว่า ชูปดม เพราะความที่

พระองค์ทรงกำจัดกิเลสด้วยปัญญา ชื่อว่า เป็นนักปราชญ์ เพราะทรงกำจัด
ข้าศึกภายในและภายนอก ชื่อว่า มีพระกระยาหารน้อย เพราะทรงเสวย
ครั้งเดียว และทรงเสวยมีกำหนด ไม่ใช่มีพระกระยาหารน้อย เพราะทรงเสวย
เพียง ๒-๓ คำ สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

ดูก่อนอุทายี ก็เราแลบางครั้งบริโภคอาหารเสมอขอบปากบาตรนี้
บางครั้งก็บริโภคมาก ดูก่อนอุทายี ถ้าสาวกทั้งหลายพึงสักการะ เคารพนับถือ
บูชา ครั้นสักการะ เคารพแล้ว พึงอยู่อาศัยเรา ด้วยคิดว่า พระสมณโคดม
มีพระกระยาหารน้อย และทรงสรรเสริญความเป็นผู้มีอาหารน้อยไซ้ร้ ดูก่อน
อุทายี สาวกทั้งหลายของเราเหล่านั้นใด มีอาหารโกสะหนึ่งบ้าง กิ่งโกสะบ้าง
เวพฐะหนึ่งบ้าง กิ่งเวพฐะบ้าง สาวกเหล่านั้น ไม่พึงสักการะ ฯลฯ ไม่พึงอยู่
อาศัยเรา โดยธรรมนี้ ดังนี้.

ชื่อว่า ไม่โลก เพราะไม่มีฉันทราคะในอาหาร ทรงเสวยพระ-
กระยาหารที่ประกอบด้วยองค์แปด ชื่อว่า เป็นมุนี เพราะความถึงพร้อมด้วย
โมเนยยะทรงฉานอยู่ในป่า เพราะทรงเป็นอนาคาริก และเพราะมีพระหฤทัย
โน้มมาในวิเวก ด้วยเหตุนี้ เหมวตยัภษ์จึงกล่าวว่า ผู้มีพระขงฆ์เพียงปติแข้ง
เนื้อทราย ฯลฯ มาเกิด เราจึงไปเฝ้าพระโคดม ดังนี้.

ก็ครั้งกล่าวอย่างนี้แล้ว จึงกล่าวคานี้ว่า สีหิ เอกจริ เพราะ
ความเป็นผู้ใคร่จะฟังธรรมในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นอีก.

คานี้มีเนื้อความว่า บทว่า สีหิ ว ความว่า เป็นเช่นกับ
โกสรสีหะ เพราะอรรถว่า ให้อินดีได้ยาก เพราะอรรถว่า อดทน และเพราะ

อรรถว่า ปลอดภัย ชื่อว่า เสด็จเที่ยวไปพระองค์เดียว เพราะไม่มีตัณหาที่เรียกว่า ตัณหาเป็นเพื่อนสองของคน ชื่อว่า เสด็จเที่ยวไปพระองค์เดียว แม้เพราะพระพุทธเจ้า ๒ พระองค์ ไม่ทรงอุบัติในโลกธาตุเดียว ผู้ศึกษาพึงทราบเนื้อความนั้น ๆ แม้โดยนัยที่กล่าวแล้วในชัคควิสาณสูตร.

บทว่า นาค ได้แก่ ไม่เสด็จมาสู่ภพใหม่ คือ ไม่ไป ไม่มาสู่ภพใหม่. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า นาค เพราะอรรถว่า ไม่ทำบาปบ้าง มีกำลังบ้าง. นาคนั้น.

บทว่า กามสุ อนุเปกฺขิน ได้แก่ ไม่มีความห่วงใย เพราะไม่มีฉันทราคะในกามแม้ทั้งสองอย่าง.

บทว่า อุปสงฺกมฺม ปุจฺฉาม มจฺจุปาสโปมจฺฉ ความว่า พวกเราเข้าไปเฝ้าพระโคตมุนั้น ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่เห็นปานนั้น ทูลถามถึงธรรมเป็นเครื่องพ้นจากบ่วงมาร อันเป็นวิภูฏะอันเป็นไปในภูมิสาม ได้แก่ วิภูฏะนิพพาน คือ ทูลถามถึงอุบายเป็นเครื่องพ้นจากบ่วงมาร กล่าวคือ ทุกข์และสมุทัย เหมวตยัภยักล่าวคานี หมายถึงสาตาคิริยัภยั บริษัทของสาตาคิริยัภยั และบริษัทของตน.

ก็โดยสมัยนั้น นักยัตร์ประจำเดือนอาสาฬหะได้ถูกประกาศแล้ว ในกรุงราชคฤห์ ครั้งนั้น อุบาลิกา ชื่อ กาฬี กุรัมมริกา ในกรุงราชคฤห์ซึ่งประดับประดาตกแต่งโดยรอบ คุจเสวยอยู่ซึ่งสิริในเทวนคร ขึ้นสู่ปราสาทเปิดหน้าต่าง กำลังบรรเทาความแพ้ครรภ์ อยู่ในประเทศที่รับลม เพื่อตากอากาศ ได้ฟังการสนทนาที่ประกอบด้วยพุทธคุณนั้น ของเสนาบดิยัภยัเหล่านั้น

โดยเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด ครั้นฟังแล้ว ก็เกิดปีติมีพุทธคุณเป็น
อารมณ์ว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทรงถึงพร้อมด้วยพระคุณต่าง ๆ อย่างนี้
ข่มนิวรณ์ทั้งหลายด้วยปีตินั้น ยืนอยู่ในประเทศนั้นแล ก็ดำรงอยู่ในโศดา-
ปัตติผล.

ก็ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตั้งนางไว้ ในตำแหน่งเอตทัคคะ
ว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อุบาสิกา กาฬี กุรัมริกา เป็นผู้เลิศแห่ง
อุบาสิกาทั้งหลายผู้เป็นสาวิกาของเราที่เลื่อมใสในการฟัง.**

เสนาบดียักษ์แม่เหล่านั้น มียักษ์ ๑.๐๐๐ เป็นบริวาร ถึงอิสิปตนะ
ในสมัยแห่งมัชฌิมยาม เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งประทับนั่งโดยบัลลังก์
ที่ทรงประกาศพระธรรมจักรให้เป็นไป ถวายบังคมชมเชยกราบทูลให้พระผู้มี
พระภาคเจ้าทรงกระทำโอกาส ด้วยกาลานี้ว่า **อกุขาตาริ ปวตุตาริ ดังนี้.**

กาลานี้มีเนื้อความว่า ผู้ตรัสบอก ด้วยถ้อยคำกำหนดสัจจะทั้งหลาย
โดยนัยเป็นต้นว่า เว้นค้นหาในธรรมอันเป็นไปในภูมิ ๓ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
ก็นี้แล ชื่อ ทุกขอริยสัจจะ ผู้ทรงแสดงด้วยการยังกิจญาณและกตญาณให้เป็น
ไปในสัจจะเหล่านั้น โดยนัยมีอาทิว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เคยฟัง
มาก่อนว่า ก็ทุกขอริยสัจจะนั้นนี้แล อันบุคคลพึงกำหนดรู้ หรือ ผู้ตรัส
บอกโดยการตรัสถึงโองการ โดยประการที่กล่าวไว้ในธรรมทั้งหลายที่บุคคล
จะพึงกล่าว ผู้ทรงแสดงธรรมเหล่านั้น โดยสมควรแก่สัตว์ หรือ ผู้ตรัสบอก
โดยแสดงแก่อุคฆฏิตัญญบุคคลและวิปจิตัญญบุคคล ผู้ทรงแสดงโดยให้ไว้ในย-
สัจจะดำเนินตาม หรือ ผู้ตรัสบอกโดยอุทเทส ผู้ทรงแสดงโดยจำแนก โดย

กล่าวถึงด้วยประการนั้น ๆ หรือ ผู้ตรัสบอกด้วยการแสดงลักษณะของโพธิ-
ปักขียธรรมทั้งหลาย ผู้ทรงแสดงด้วยการเป็นไปในจิตสันดานของสัตว์ทั้งหลาย
หรือ ผู้ตรัสบอก ด้วยการตรัสบอกสัจจะทั้งหลาย ด้วยปริวัฏ ๓ โดยย่อ ผู้ทรง
แสดง ด้วยการตรัสสัจจะทั้งหลายโดยพิสดาร คือ ผู้ทรงแสดง ด้วยการประกาศ
พระธรรมจักรที่ให้พิสดารแล้ว โดยนัยแห่งปฏิสัมภทา มีอาทิอย่างนี้ว่า
ธรรมมีสัทธินทรีย์เป็นต้น ชื่อว่า ธรรมจักร เพราะอรรถว่า ยังธรรมนั้น ๆ ให้
เป็นไป.

บทว่า สพฺพมฺมานํ ได้แก่ แห่งธรรมอันเป็นไปในภุมิ ๓
ทั้งหลาย.

บทว่า ปารคฺคฺ ความว่า ผู้ทรงถึงฝั่ง ด้วยอาการ ๖ คือ อภิญญา ๑
ปริญญา ๑ ปหานะ ๑ ภาวนา ๑ สัจฉิกิริยา ๑ สมาบัติ ๑. จริงอยู่ พระ
ผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงรู้อย่างซึ่งธรรมทั้งปวงถึงแล้ว เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า อภิญญาปารคฺคฺ ทรงถึงฝั่งด้วยอภิญญา ทรงกำหนดรู้อุปาทานักขันธ ๕
ถึงแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ปริญญาปารคฺคฺ ทรงถึงฝั่งด้วยปริญญา ทรง
สละซึ่งกิเลสทั้งปวงถึงแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ปหานปารคฺคฺ ทรงถึงฝั่ง
ด้วยปหานะ ทรงเจริญมรรค ๔ ถึงแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภาวนापารคฺคฺ
ทรงถึงฝั่งด้วยภาวนา ทรงการทำให้แจ้งซึ่งนิโรธถึงแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
สัจฉิกิริยาปารคฺคฺ ทรงถึงฝั่งด้วยสัจฉิกิริยา ทรงเข้าสมาบัติทั้งปวงถึงแล้ว
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมาบัติปารคฺคฺ ทรงถึงฝั่งด้วยสมาบัติ. ผู้ทรงถึงฝั่ง
แห่งธรรมทั้งปวง ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า พุทธิ เวรภยาตีติ ความว่า ชื่อว่า ผู้ตรัสรู้แล้ว เพราะความที่พระองค์ทรงตื่นแล้ว จากความหลับคือความไม่รู้ คือ ทรงตรัสรู้ประโยชน์ทั้งหลาย โดยนัยที่กล่าวแล้วในสรวณวินณา ชื่อว่า ผู้ทรงล่วงเวรภัยได้แล้ว เพราะความที่พระองค์ทรงล่วงเวรภัย ๕ อย่างได้แล้ว. เสนาบดียักษ์เมื่อสรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้แล้ว จึงทรงให้กระทำโอกาสว่า พวกเราจงทูลถามพระโคตม ดังนี้.

ลำดับนั้น เหมวตยักษ์ซึ่งเลิกกว่ายักษ์เหล่านั้น ด้วยเดชปัญญาและความต้องการ เมื่อทูลถามปัญหาอันควรถาม ตามความต้องการแล้ว จึงกล่าวคานี้ว่า กิสุมี โลโก เมื่ออะไรเกิดขึ้น โลกจึงเกิดขึ้น ดังนี้.

ในบาทต้นแห่งคานี้ บทว่า กิสุมี เป็นสัตตมวิภักติ ใช้ในลักษณะภาวะโดยภาวะ (ลักษณะวันตะ) เมื่ออะไรเกิด โลกจึงเกิดขึ้น ก็นี้เป็น อธิบายคานี้ เหมวตยักษ์ทูลถามหมายถึงสัตว์โลก และสังขารโลก.

บทว่า กิสุมี กุพฺพติ สนฺถว ความว่า โลกย่อมกระทำความเชยชิดด้วยอำนาจค้นหาและทิวฐิวว่า "เรา" ว่า "ของเรา" ในอะไร. คำว่า กิสุมี เป็นสัตตมวิภักติ ใช้ในอรรถอริกณะ. บทว่า กิสุส โลโก เป็นถิวฐิววิภักติ ใช้ในอรรถทิวฐิววิภักติ. ก็เนื้อความนี้เป็นข้ออธิบายในคานี้ว่า โลกย่อมถึงการนับว่า โลกยึดถืออะไรไว้.

บทว่า กิสุมี โลโก เป็นสัตตมวิภักติ ใช้ในอรรถแห่งลักษณะวันตะและอริกณะ ก็อธิบายในคานี้ว่า เมื่ออะไรมี โลกจึงเดือดร้อน คือถูกเบียดเบียน ถูกให้เจ็บปวด เพราะเหตุอะไร.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะเมื่ออายตนะภายในและภายนอก
ทั้งหกเกิดขึ้น สัตว์โลกจึงเกิดขึ้น และสังขารโลกก็ย่อมเกิดขึ้น ด้วยอำนาจ
แห่งทริพยและัญญาตเป็นต้น และเพราะสัตว์โลกย่อมกระทำความเซซชิดแม่
สองอย่าง ในอายตนะ ๖ เหล่านั้นนั่นแล ในสังขารโลกนี้ หรือ เมื่อยึดถือ
อายตนะคือจักขุว่า "เรา ของเรา" หรือยึดถืออายตนะอื่นในบรรดาอายตนะที่
เหลือ ย่อมยึดถือ เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวว่า คนใดพึงกล่าวว่า จักขุเป็นตัวตน
คนนั้น (พึงยึดถือจักขุนั้นนั่นเทียว) ซื่อนั้น ไม่ควร เป็นต้น เพราะโลก
แม้ทั้งสองยึดถืออายตนะ ๖ เหล่านั้นนั่นเทียว ย่อมถึงการนับว่า โลก และเมื่อ
มีอายตนะ ๖ เหล่านั้นนั่นแล สัตว์โลกก็ย่อมเดือนร้อน เพราะทุกข์ปรากฏ
เหมือนอย่างทีพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อมีมือ ก็ยอม
มีการถือ และการวาง เมื่อมีเท้า ก็มีการก้าวไปและการถอยกลับ เมื่อมีไขข้อ
ก็มีการคู้เข้าและการเหยียดออก เมื่อมีท้อง ก็ต้องมีหิวและกระหาย คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย เมื่อมีจักขุ สุขและทุกข์ภายในก็ย่อมเกิดขึ้น เพราะจักขุสัมผัสเป็น
ปัจจัยอย่างนั้นเหมือนกัน เป็นต้น อนึ่ง เมื่อมีเครื่องรองรับเหล่านั้น สังขาร-
โลกทีถูกเบียดเบียน ก็ย่อมเดือนร้อน เหมือนอย่างทีพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า
เมื่อมีจักขุ คนก็ยอมเดือนร้อน ในรูปทีเห็นไม่ได้ กระทบได้ หรือว่า คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย จักขุยอมเดือนร้อน ในเพราะรูปทีพอใจและไม่พอใจ ดังนี้
เป็นต้น อนึ่ง โลกแม้ทั้งสองยอมเดือนร้อน เพราะอายตนะภายในและภายนอก
ทีเป็นเหตุเหล่านั้นนั่นแล เหมือนอย่างทีพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า จักขุ

๑. ม. อุ. นนทุกสุตต ๔๖๓. ๒. ตี. สพายตนอกก. ๒๑๓. ๓. อภิธมมสงคณี. ๑๕๕.
๔. ตี. สพายตนวคก. ๒๑๓.

ย่อมติดอยู่ ในรูปทั้งหลายที่พอใจและไม่พอใจ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุเป็นของร้อน รูปทั้งหลายเป็นของร้อน ร้อนเพราะอะไร ร้อนเพราะไฟ ก็ รากะ เป็นต้น เพราะฉะนั้น เมื่อจะทรงวิสังขนาปัญหานั้น ด้วยอำนาจแห่งอายตนะภายในและภายนอก ๖ จึงตรัสว่า **ฉลุ โลโก สมุปฺปนฺโน** แปลว่า เมื่ออายตนะภายในและภายนอก ๖ เกิดขึ้น โลกจึงเกิดขึ้น ดังนี้.

ลำดับนั้น ยักษ์นั้นกำหนดได้ไม่ดี ซึ่งปัญหาที่ตนทูลถาม ด้วยอำนาจแห่งวิภูฏะ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงวิสังขนาอย่างย่อ ด้วยอำนาจแห่งอายตนะ ๖ มีความประสงค์เพื่อรู้เนื้อความนั้น และข้อปฏิบัติต่อเนื้อความนั้น เมื่อจะทูลถามวิภูฏะและวิวิภูฏะโดยย่อเท่านั้น จึงทูลว่า **กตมนฺตํ** แปลว่า อุปาทานที่เป็นเหตุให้โลกต้องเดือดร้อนเป็นไฉน ดังนี้.

ในกาลานั้น ชื่อว่า อุปาทาน เพราะอรรถว่า อันสัตว์พึงเข้าไปยึดมั่น คำว่า อุปาทาน นั้นเป็นชื่อของ ทุกขสังขะนั้นแล.

บาทกาลาว่า **ยตุล โลโก วิหฺยุตฺติ** ความว่า เหมวตยักข์ ผู้อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้ว่า เมื่อมีอายตนะภายในและภายนอก ๖ โลกจึงเดือดร้อน ก็เพราะว่า โลกย่อมเดือดร้อน ในเพราะอุปาทาน ๖ จึงทูลถามถึงทุกขสังขะ โดยย่อเท่านั้น ด้วยคาถากึ่งอย่างนี้ว่า โลกย่อมเดือดร้อนในเพราะอุปาทานใด อุปาทานนั้นเป็นไฉน. ส่วน สมุทัยสังขะ ก็เป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือเอาแล้ว โดยความเป็นเหตุแห่งทุกขสังขะนั้นแล.

เหมวตยักข์ทูลถามถึงมรรคสังขะ ด้วยคาถากึ่งนี้ว่า **นินฺยานํ ปุจฺฉิโต** แปลว่า พระองค์อันข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ถึงธรรมที่เป็นเครื่องนำออกจาก

โลก จริงอยู่ พระอริยสาวกกำหนดรู้ทุกข์ ละสมุทัย ทำให้แจ้งซึ่งนิโรธ และ
เจริญมรรค ย่อมออกจากโลก ด้วยมรรคสังขจะ เพราะฉะนั้น มรรคสังขจะนั้น
จึงเรียกว่า นิยุยาน์ แปลว่า ธรรมที่เป็นเครื่องนำออก. บทว่า **กถิ** ได้แก่
โดยประการไร. บทว่า **ทุกฺขา ปมฺลฺยจติ** ความว่า บุคคลจะบรรลุถึงความ
พ้นจากวิภูทุกข์ที่กล่าวไว้ว่า อุปาทาน. ทูลถามถึงมรรคสังขจะโดยย่อเท่านั้น ใน
กาลานี้ ด้วยประการฉะนี้ ส่วนนิโรธสังขจะ เป็นอันทรงถือเอาแล้ว โดยความ
เป็นวิสัยของมรรคสังขจะนั้นแล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าอันยักษ์ทูลถามปัญหา ด้วยอำนาจแห่งสังขจะสี่ที่
ทรงแสดงแล้ว และที่ไม่ได้ทรงแสดง โดยสรุปอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงวิสังขจะ
โดยนัยนั้นนั้นแล จึงตรัสว่า **ปฺลฺยจ** **กามคฺคฺชา** แปลว่า กามคุณ ๕ ดังนี้.

ในกาลานั้น อายตนะ ๕ ซึ่งเป็นอารมณ์ของใจนั้น เป็นอันทรงถือ
เอาแล้ว ด้วยโคจรศัพท์ กล่าวคือกามคุณ ๕ ใจเป็นที่ ๖ ของอายตนะเหล่านั้น
เพราะฉะนั้น อายตนะเหล่านั้น ชื่อว่า **มโนจฺจฺจฺชา** แปลว่า มีใจเป็นที่ ๖.
บทว่า **ปเวทิตา** ได้แก่ ประกาศแล้ว. ก็ธรรมายตนะอันเป็นอารมณ์ของ
ใจนั้น เป็นอันทรงถือเอาแล้ว ด้วยศัพท์ คือมโนอายตนะที่ ๖ ในบรรดา
อายตนะภายใน ในกาลานี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงวิสังขจะปัญหานี้ว่า อุปาทานเป็นไฉน
ดังนี้ อันหมวมตยักษ์ทูลถามแล้วแม้อีก จึงทรงประกาศทุกขสังขจะด้วยอำนาจ
แห่งอายตนะ ๑๒ แต่เพราะกองแห่งวิญญาณทั้ง ๗ ท่านถือเอาแล้ว ด้วย
มโนศัพท์ ในบรรดาอายตนะทั้ง ๖ นั้น อายตนะ ๕ อย่าง มีจักขวายตนะ

เป็นต้น อันเป็นวัตถุแห่งวิญญาณธาตุเหล่านั้น เป็นอันท่านถือเอาแล้ว ด้วย ศัพท์ คือ วิญญาณธาตุ ๕ ข้างต้น ธรรมายตนะอันเป็นวัตถุและเป็นอารมณ์ แห่งมโนธาตุและมโนวิญญาณธาตุเหล่านั้น เป็นอันท่านถือเอาแล้ว ด้วยศัพท์ คือ มโนธาตุและมโนวิญญาณธาตุ เพราะฉะนั้น จึงทรงประกาศทุกขสังขจะ ด้วยอำนาจแห่งอายตนะ ๑๒ แม้ด้วยประการฉะนี้.

ก็เอกเทศแห่งมนายตนะและธรรมายตนะที่เป็นโลกุตระ ท่านมิได้สังเคราะห์ไว้ในที่นี้ เพราะท่านแสดงหมายถึงอายตนะที่เป็นเหตุให้โลกเดือนร้อน.

บทว่า **เอตถ ฉนฺทํ วิราเชตฺวา** ความว่า บุคคลกำหนดอายตนะ เหล่านั้นเทียว ในทุกขสังขจะอันต่างด้วยอายตนะ ๑๒ โดยประการนั้น ๆ คือ โดยขั้น โดยธาตุ โดยนามรูป ยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์เห็นแจ้งอยู่ คลาย คือ นำออก ได้แก่กำจัดความพอใจ คือค้นหาในกามคุณ ๕ นี้ ด้วยวิปัสสนา มี อรหัตมรรคเป็นที่สุดได้โดยประการทั้งปวง.

บทว่า **เอวํ ทุกฺขา ปมฺญจติ** ความว่า ย่อมพ้นจากวิญทุกขนั้น ด้วยประการนี้. ปัญหาที่ว่า ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ขอพระองค์จงตรัสบอก ซึ่งธรรมชาติเครื่องออกจากโลก บุคคลจะพ้นจากทุกขได้อย่างไร เป็นอันทรง วิสัชนาแล้ว ด้วยคาถากึ่งนี้ ด้วยประการฉะนี้. และมรรคสังขจะก็เป็นอัน ทรงประกาศแล้ว ก็สมุทัยสังขจะและนิโรธสังขจะ พึงทราบว่าเป็นอันทรงประกาศ แล้วเทียว เพราะสงเคราะห์โดยนัยก่อนนั้นแล.

หรือ ทรงประกาศทุกขสังขจะ ด้วยคาถากึ่ง สมุทัยสังขจะด้วยฉันทะ นิโรธสังขจะ ด้วยวิรัช ในบทว่า คลายแล้ว มรรคสังขจะ โดยพระบาลีว่า

ย่อมพ้นเพราะวิราคะ หรือ ทรงประกาศมรรคสี่จะ ด้วยนิทสสนะที่หมายถึง
เอว สัพพัตถ ทรงประกาศนิโรธสี่จะ ด้วยการพ้นจากทุกข์ว่า บุคคลย่อมพ้น
จากทุกข์ โดยพระบาลีว่า **ทุกขนิโรธ** เพราะฉะนั้น สัจจะสี่พึงทราบว่
ทรงประกาศแล้วในกาลานี้ ด้วยประการฉะนี้.

ทรงประกาศธรรมชาติเครื่องออกจากโลก โดยลักษณะ ด้วยคาถาอัน
บรรจूसัจจะสี่อย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงประมวลนิยานธรรมนั้นนั้นนี้ด้วยความ
ชำนาญทางนิรุตติของพระองค์ จึงตรัสว่า **เอตํ โลกุตฺต นียฺยานํ**
ซึ่งธรรมชาติเครื่องออกจากโลกนี้.

ในกาลานี้ บทว่า **เอตํ** เป็นการแสดงใจถึงบทที่กล่าวแล้วในบทก่อน.
บทว่า **โลกุตฺต** ได้แก่ จากโลกธาตุทั้งสาม. บทว่า **ยถาคถํ** ได้แก่ ไม่ผิด.

บทว่า **เอตํ โว อหฺมกฺขามิ** ความว่า ถ้าแม่ท่านทั้งหลายฟังถาม
เราพันครั้ง เราก็จะบอกข้อนี้แก่ท่านทั้งหลาย คือ จะไม่บอกข้ออื่น. เพราะ
เหตุไร เพราะบุคคลย่อมพ้นจากทุกข์ได้ด้วยอาการอย่างนี้ อธิบายว่าไม่ใช่โดย
ประการอื่น. อนึ่ง เราก็จะบอกข้อนี้แก่ท่านทั้งหลายเมื่อออกไปแล้ว ๑ ครั้ง
๒ ครั้ง และ ๓ ครั้ง ด้วยนิยานธรรมนี้ อธิบายว่า เราจะบอกนิยานธรรม
นั้นแล แม้เพื่อบรรลุคุณวิเศษชั้นสูง เพราะเหตุไร เพราะบุคคลย่อมพ้นจาก
ทุกข์ที่เหลือและไม่มีส่วนเหลือได้ด้วยอาการอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยังเทศนาให้จบลง ด้วยยอดคือ พระอรหัต
ในเวลาจบเทศนา เสนาบดียักษแม่ทั้งสอง ก็ตั้งอยู่แล้ว ในโศดาปัตติผล
พร้อมกับยักษ ๑,๐๐๐.

ลำดับนั้น เหมวตยัภย์แม่โดยปกติ ก็เป็นผู้หนักในธรรม บัดนี้ ตั้ง
อยู่แล้วในอริยภูมิ ยังไม่อิมโดยดี เพื่อจะทูลถามเสกขภูมิและอเสกขภูมิ กะ
พระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยเทศนาที่มีปฏิภาณอันวิจิตร ของพระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงกล่าวคาถาว่า โกลุชฺช ตรีติ โอมํ แปลว่า ในโลกนี้ ใครเล่าข้ามโอฆะได้.

ในกาลานั้น เหมวตยัภย์ทูลถามถึงเสกขภูมิว่า ใครเล่าข้ามโอฆะสี่ได้
ด้วยบทนี้ว่า ในโลกนี้ ใครเล่าข้ามโอฆะได้. โดยไม่แปลกกัน เพราะคำว่า
อณฺณวํ ได้แก่ ห้วงน้ำซึ่งมีประมาณไม่กว้างและไม่ลึก ก็อีกอย่างหนึ่ง
อรรถพเช่นกับที่ท่านกล่าวว่ ทั้งกว้างกว่าและลึกกว่านั้นแล ชื่อว่า อรรถพ
คือ สังสารวัฏ ก็อรรถพ คือ สังสารวัฏนี้ โดยรอบก็กว้าง เพราะไม่มีที่
สุด โดยเบื้องต่ำ ก็ลึก เพราะไม่มีที่ตั้ง โดยเบื้องบน ก็ลึกเพราะไม่มีที่ยึด
เหนี่ยว เพราะฉะนั้น เหมวตยัภย์จึงทูลถามถึงอเสกขภูมิว่า ในโลกนี้ ใคร
เล่าข้ามอรรถพได้ และใครยอมไม่จมลงในอรรถพที่ลึกซึ่งนั้น ไม่มีที่พึ่ง
ไม่มีที่ยึดเหนี่ยว.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะภิกษุใดไม่ทำการล่วงละเมิดแม้
เพราะเหตุแห่งชีวิต ถึงพร้อมด้วยศีลทุกเมื่อ และมีปัญญา ด้วยปัญญาที่เป็น
โลกิยะและโลกุตระ ตั้งมั่นดีแล้ว ด้วยอุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิ และมรรค
ผลเบื้องต่ำทุกอริยาบถ ยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์ มีปกติคิดซึ่งธรรมภายในอันนำ
ออกจากทุกข์ด้วยวิปัสสนา และถึงพร้อมแล้ว ด้วยสติ คือ ความไม่ประมาท
อันนำมาซึ่งการกระทำติดต่อ ภิกษุนั้น ย่อมข้ามโอฆะนี้ที่ข้ามได้แสนยาก โดย
ไม่มีส่วนเหลือ ด้วยมรรคที่สี่ เพราะฉะนั้น เมื่อจะทรงวิชันนาเสกขภูมิ จึง

ตรัสคาถาที่บรรจุนิทรสิกขานี้ว่า **สพฺพทา สีสมฺปนฺโน** ผู้ถึงพร้อมแล้ว ด้วยศีลทุกเมื่อ.

ก็ในคานานี้ สิกขา ๓ คือ อธิศีลสิกขา ด้วยศีลสัมปทา อธิจิตตสิกขา ด้วยสติและสมาธิ อธิปัญญาสิกขา ด้วยปัญญา คือ การคิดถึงธรรมภายใน ท่านกล่าวว่า มีอุปการะและมีอานิสงส์ จริงอยู่ สิกขาทั้งหลาย มีโลกียปัญญา และสติเป็นอุปการะ มีสามัญผลเป็นอานิสงส์.

ครั้นทรงแสดงเสกขกฺขมิ ด้วยคาถาที่หนึ่งอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะ ทรงแสดงอเสกขกฺขมิ จึงตรัสคาถาที่สอง.

คานานี้มีเนื้อความว่า บทว่า **วิโรโต กามสญฺญา** ความว่าผู้เว้น จากกามสัญญาบางอย่าง ด้วยสมุจเฉทวิโรติ อันสัมปยุตด้วยมรรคที่ ๔ โดย ประการทั้งปวง บาลีว่า **วิโรโต** ดังนี้ก็มี. ในกาลนั้น คำว่า **กามสญฺญา** เป็นสัตตมวิภคตติ แต่ในสกาลวรรค บาลีว่า **กามสญฺญาสุ** ดังนี้ก็มี. ชื่อว่า ถ่วงสังโยชน์ทั้งปวงเสีย เพราะถ่วงสังโยชน์ ๑๐ ด้วยมรรคแม่ทั้งสี่ หรือ ถ่วง สังโยชน์เบื้องสูง ด้วยมรรคที่สี่เท่านั้น ชื่อว่า มีความเพ็ดลิตเพลินและภพหมด สิ้นแล้ว เพราะความที่ความเพ็ดลิตเพลิน กล่าวคือ ตัณหาพาให้เพ็ดลิตเพลินใน สิ่งนั้น ๆ และภพ ๓ หมดสิ้นแล้ว.

บทว่า **โส** ได้แก่ ภิกษุผู้พิจารณาตนนั้น ย่อมไม่จมลงในอรรถนพ คือ สังสารวัฏอันลึก เข้าถึงผลแห่งนิพพานธาตุอันมีเบญจจันท์เหลือ เพราะ สิ้นความเพ็ดลิตเพลิน และไม่มีเบญจจันท์เหลือ เพราะสิ้นภพ.

ลำดับนั้น เหมวตยัภยแลดูสหายและยัภยบริษัท เกิดปีติแลโสมนัส ชมเชยพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยคาถาไม่ว่า **กมฺภีรปฺลฺล** เป็นต้น

อภิวัตแล้ว พร้อมกับสหายและบริษัทใหญ่ทั้งหมด ทำประทักษิณแล้ว ไปสู่ที่อยู่ของตน.

ก็กาลาเหล่านั้น มีอรรถวรรณาดังนี้ บทว่า **คัมภีรปัญญา** ความว่า ทรงถึงพร้อมด้วยพระปัญญาอันลึกซึ้ง. คัมภีรปัญญาในคานานั้น ฟังทราบโดยนัยที่กล่าวไว้แล้ว ในปฏิสัมภิทานนั้นแหละ. จริงอยู่ ในปฏิสัมภิทานนั้น ท่านกล่าวไว้มีอาทิว่า ที่ชื่อว่า คัมภีรปัญญา เพราะอรรถว่า ญาณเป็นไปอยู่ในขั้นซึ่งหลายอันลึกซึ้ง. ผู้มีพระปัญญาอันลึกซึ้งอย่างนี้.

บทว่า **นิปุลนตฤทสุติ** ความว่า ผู้ทรงแสดงเนื้อความแห่งปัญหาทั้งหลายที่ชนทั้งหลายมีกษัตริย์และบัณฑิตเป็นต้น ผู้ละเอียดอ่อนปรุ้งแต่งแล้ว หรือ ผู้ทรงแสดงเนื้อความละเอียดโดยทรงแสดงเหตุทั้งหลายอันละเอียด แห่งอรรถทั้งหลายทั้งคนเหล่าอื่นแทบตลอดได้ยาก.

ชื่อว่า ไม่มีความกังวล เพราะไม่มีความกังวล มีรากะเป็นต้น ชื่อว่า ไม่ข้องแล้วในกามภพ เพราะไม่ทรงติดอยู่ในกามทั้งสอง และในภพสามอย่าง ชื่อว่า พันวิเศษแล้ว ในอารมณ์ทั้งปวง เพราะไม่มีความผูกพันด้วยฉันทราคะ ในอารมณ์ทั้งปวง อันต่างด้วยขั้นเป็นต้น.

บทว่า **ทิพฺเพ ปเล กมฺมานํ** ความว่า ทรงดำเนินไปในทางอันเป็นทิพย์ อันต่างด้วยสมบัติแปล ด้วยสามารถแห่งการเข้า. ในคานานั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงดำเนินไปในทางอันเป็นทิพย์ ในเวลานั้น ก็จริงถึงกระนั้น เหมวตยัภยกล่าวอย่างนั้น ก็เพราะพระองค์ทรงมีความสามารถที่จะก้าวไป ซึ่งหมายถึงการก้าวไปในกาลก่อน หรือเพราะพระองค์ทรงมีความชำนาญอันได้แล้ว ในทางอันเป็นทิพย์นั้น ท่านกล่าวคำนี้ไว้ แม้โดยการ

ก้าวไปในธรรมเป็นเครื่องอยู่ตั้งร้อย ๆ อย่าง อันเป็นทางแห่งพระอรหันต์ทั้งหลาย ผู้เป็นวิสุทธิเทพ. ชื่อว่า ทรงแสวงหาคุณอันใหญ่ เพราะทรงแสวงหาคุณทั้งหลายอันใหญ่.

ในคาถาที่ ๒ เหมวตยักษ์ได้แสดงขยายนิปฺนัตถทสสิศัพท์อีก เพราะทำอธิบายว่า ตนปรารถนาคความชมเชย โดยปริยายอื่น อีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า ผู้ทรงแสดงเนื้อความละเอียด.

บทว่า ปญฺญาททำ ได้แก่ ผู้ทรงให้ปัญญา เพราะตรัสข้อปฏิบัติ อันเป็นไปเพื่อได้ปัญญา.

บทว่า กามาลเย อสตุตฺต ได้แก่ ไม่ข้องแล้ว ในอาลัย ๒ อย่าง ด้วยอำนาจแห่งตณฺหาและทิกฺขุในกามทั้งหลาย.

บทว่า สพุพฺพิทุ ได้แก่ ทรงรู้ธรรมทั้งปวง มีอธิบายว่า ทรงเป็นพระสัพพัญญู.

บทว่า สุเมธฺ ความว่า ทรงถึงพร้อมด้วยพระเมธา กล่าวคือบารมีปัญญา อันเป็นทางแห่งความเป็นพระสัพพัญญุนั้น.

บทว่า อริเย ปเถ ความว่า ในมรรคอันประกอบด้วยองค์แปด หรือ ในผลสมาบัติ.

บทว่า กมฺมานํ ได้แก่ ทรงหยั่งลงด้วยพระปัญญา คือ ทรงก้าวไป เพราะทรงรู้ลักษณะแห่งมรรคแล้วทรงแสดง หรือ พึงก้าวไปด้วยกำลังแห่งการก้าวไป กล่าวคือ มรรคภาวนา ๔ อย่าง เพราะทรงเข้าผลสมาบัติได้ทุก ๆ ขณะ.

บทว่า สุทิกฺขุจฺจ วต โน อชฺช ความว่า วันนี้ เราทั้งหลายเห็นดีแล้ว อธิบายว่า การเห็น.

บทว่า **สุปฺปภาตํ สุนฺหุจฺจิตํ** ความว่า วันนี้ พวกเราเห็นดีแล้ว หรือ ในวันนี้ ความงามของพวกเราดีแล้ว สว่างแล้ว ได้แก่แจ่มแจ้งแล้ว วันนี้ พวกเราตั้งดีแล้วหนอ คือ ตั้งขึ้นดีแล้ว เพราะไม่มีอันตราย เพราะเหตุไร เพราะเหมาตยัคฺชัประภาสความปราโมทย์ปรารถสมบัติ คือ ลากของ ตนว่า พวกเราได้เห็นพระสัมพุทธเจ้า เราทั้งหลายได้เห็นพระสัมพุทธเจ้าแล้ว.

บทว่า **อิทฺธิมนฺโต** ความว่า ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยฤทธิ์อันเกิด แก่กรรมวิบาก. บทว่า **ยสฺสุติโน** ความว่า ถึงพร้อมแล้วด้วยลาภอันเลิศ และบริวารอันเลิศ. บทว่า **สรณํ ยนฺติ** ความว่า ยัคฺชทั้งหลายถึงสรณะ ด้วยมรรคแล้วก็จริง ถึงกระนั้น เหมาตยัคฺชยอมเปล่งวาจาเพื่อแสดงความที่ ตนเป็นพระโสดาบัน และเพื่อแสดงความเลื่อมใส.

บทว่า **คามา คามิ** ความว่า จากเทวคาม สูเทวคาม. บทว่า **นคา นคิ** ได้แก่ จากเทวบรรพต สูเทวบรรพต.

บทว่า **นมนฺสฺมาณา สมฺพุทฺธํ ฌมฺมสุส จ สฺสุมฺมตํ** มีอธิบายว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายจักชมเชย ขอนอบน้อมซึ่งความที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ดี และความที่พระธรรมเป็นธรรมดี โดยนัยมีอาทิว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เองหนอ พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว หนอ และความปฏิบัติดีแห่งสงฆ์ โดยนัยมีอาทิว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มี- พระภาคเจ้าปฏิบัติดีหนอ ดังนี้แล้ว เป็นผู้ประกาศธรรมเที่ยวไป. บทที่เหลือ ในคถาณี ตี้นทั้งนั้นแล.

จบ อรรถกถาเหมาตยสูตร แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อ **ปรมัตถโชติกา**

อาพวกสูตรที่ ๑๐

ว่าด้วยเรื่องอาพวกยักษ์ทูลถามปัญหา

[๓๑๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในที่อยู่ของอาพวกยักษ์ ใกล้เมืองอาฬวี ครั้งนั้นแล อาพวกยักษ์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า จงออกไปเถิดสมณะ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดีละท่าน แล้วได้เสด็จออกไป อาพวกยักษ์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า จงเข้ามาเถิดสมณะ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดีละท่าน แล้วได้เสด็จเข้าไป แม้ครั้งที่ ๒ ... แม้ครั้งที่ ๓ ... แม้ครั้งที่ ๔ อาพวกยักษ์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า จงออกไปเถิดสมณะ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนท่าน เราจักไม่ออกไปละ ท่านจงกระทำกิจที่ท่านจะพึงกระทำเถิด.

อา. คุณก่อนสมณะ ข้าพเจ้าจะถามปัญหาคะท่าน ถ้าว่าท่านจักไม่พยากรณ์แก่ข้าพเจ้าไซ้ ข้าพเจ้าจะควักดวงจิตของท่านออกโยนทิ้ง จักฉีกหัวใจของท่าน หรือจักจับที่เท้าทั้งสองของท่านแล้วขว้างไปที่ฝั่งแม่น้ำคงคา.

พ. เรายังไม่มองเห็นบุคคลผู้ที่จะพึงควักดวงจิตของเราออกโยนทิ้ง จะพึงฉีกหัวใจของเรา หรือจะพึงจับที่เท้าทั้งสองแล้วขว้างไปที่ฝั่งแม่น้ำคงคาได้ ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้ง

สมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ คู่ก่อนท่าน ก็และท่านหวังจะถามปัญหา
ก็จึงถามเถิด.

ลำดับนั้น อาพวกยักษได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาว่า

[๓๑๑] อะไรเล่าเป็นทรัพย์เครื่อง
ปลื้มใจอันประเสริฐที่สุดของบุรุษในโลกนี้
อะไรเล่าที่บุคคลประพฤติดีแล้วย่อมนำความ
สุขมาให้ อะไรเล่าเป็นรสยังประโยชน์ให้
สำเร็จกว่ารสทั้งหลาย นักปราชญ์ทั้งหลาย
ได้กล่าวชีวิตของบุคคลเป็นอยู่อย่างไรว่า
ประเสริฐที่สุด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบด้วยพระคาถาว่า

ศรัทธาเป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจอัน-
ประเสริฐที่สุดของบุรุษในโลกนี้ ธรรมที่
บุคคลประพฤติดีแล้วย่อมนำความสุขมาให้
สัจจะแลเป็นรสยังประโยชน์ให้สำเร็จกว่ารส
ทั้งหลาย นักปราชญ์ทั้งหลาย กล่าวชีวิต
ของบุคคล ผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญาว่า ประเสริฐ
ที่สุด.

บุคคลย่อมข้ามโสมพะใต้อย่างไร

บุคคลย่อมข้ามอรรณพใต้อย่างไร บุคคล
ย่อมล่วงทุกขใต้อย่างไร ย่อมบริสุทธใต้
อย่างไร.

บุคคลยอมข้ามโอฆะได้ด้วยศรัทธา

ยอมข้ามอรรณพได้ด้วยความไม่ประมาท

ยอมล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร ย่อมบริสุทธิ
ได้ด้วยปัญญา.

บุคคลยอมได้ปัญญาอย่างไร ย่อมหา
ทรัพย์ได้อย่างไร ย่อมได้ชื่อเสียงอย่างไร
ยอมผูกมิตรทั้งหลายไว้ได้อย่างไร บุคคล
ละจากโลกนี้ไปสู่โลกอื่นแล้ว ย่อมไม่เศร้า-
โศกอย่างไร.

บุคคลเชื่อธรรมของพระอรหันต์
ทั้งหลายเพื่อบรรลุนิพพานเป็นผู้ไม่ประมาท
มีปัญญาเป็นเครื่องสอดส่อง ฟังอยู่ด้วยดี
ยอมได้ปัญญา บุคคลผู้มีฐานะ กระทำสมควร
มีความหมั่น ย่อมหาทรัพย์ได้ บุคคลยอม
ได้ชื่อเสียงด้วยสัจจะ ผู้ให้ยอมผูกมิตรไว้ได้.

ผู้ใดมีศรัทธาอยู่ครองเรือน มีธรรม
๔ ประการนี้ คือ สัจจะ ธรรม ชาติ จาคะ
ผู้นั้น และจากโลกนี้ไปแล้วยอมไม่เศร้าโศก
ถ้าว่า เหตุแห่งการได้ชื่อเสียงยิ่งไปกว่าสัจจะ
ก็ดี เหตุแห่งการได้ปัญญายิ่งไปกว่าทมะก็ดี

เหตุแห่งการผูกมิตรยิ่งไปกว่าจาณะก็ดี เหตุ
แห่งการหาทรัพย์ได้ยิ่งไปกว่าจันตักก็ดี มีอยู่
ในโลกนี้ไซ้ ๕ เหตุท่านถามสมณพราหมณ์
เป็นอันมากแม่เหล่าอื่นดูเถิด.

บัดนี้ ข้าพระองค์จะฟังถามสมณ-
พราหมณ์เป็นอันมากทำไมเล่า วันนี้ ข้า-
พระองค์ทราบชัดประโยชน์มีอันเป็นไปในภพ
หน้า พระพุทธเจ้าเสด็จมาสู่เมืองอาฬวีเพื่อ
ประทับอยู่ เพื่อประโยชน์แก่ข้าพระองค์หนอ
วันนี้ ข้าพระองค์ทราบชัดพระทักษิณย-
บุคคลผู้เลิศ ที่บุคคลถวายทานแล้วเป็นทาน
มีผลมาก ข้าพระองค์จักนอบน้อมพระสัม-
พุทธเจ้า และความที่พระธรรมเป็นธรรมดี
เที่ยวไปจากบ้านสู่บ้าน จากเมืองสู่เมือง.

จบอาฬวกสูตรที่ ๑๐

อรรถกถาอาพวกสูตร

อาพวกสูตรเริ่มต้นว่า เอมฺเม สุตฺ คังนี้ :-

มีอุบัติอย่างไร ? อุบัติแห่งอาพวกสูตรนั้น จักแจ่มแจ้งโดยนัยแห่ง
อรรถกถานั่นเทียว ก็ในอรรถกถา บทว่า เอมฺเม สุตฺ เอกํ สมย
ภควา นั้น มีเนื้อความที่กล่าวแล้วนั้นแล. ก็ในบทว่า อาพวียิ วิหริ
อาพวกสุส ยกฺขสุส ภวเน นี้มีคำถามว่า อาพวีกี่อะไร และพระผู้มี-
พระภาคเจ้าประทับอยู่ ในที่อยู่ของอาพวกยักษ์นั้น เพราะเหตุไร ? ข้าพเจ้า
จะตอบคำถาม

คำว่า อาพวิ นั้น เรียกว่า รัฐบ้าง นครบ้าง แม้ทั้งสองอย่างนั้น
ก็ควรในสูตรนี้ ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าแม่ประทับอยู่ในที่ใกล้อาพวินครก็เรียกว่า
ประทับอยู่ ใกล้เมืองอาพวิ และในที่ใกล้ คือ ในที่ไม่ไกลแห่งนครนั้น
ประมาณคาวุธหนึ่ง ที่อยู่นั้นก็เรียกว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าแม่ประทับอยู่ใน
รัฐอาพวิ ประทับอยู่ใกล้เมืองอาพวิ ที่อยู่นั้นมีในรัฐอาพวิ.

ทรงล่าเนื้อ

ก็เพราะพระราชาพระนามว่า อาพวกะ ทรงตั้งนักฟ้อนและเครื่อง
อุปโภคต่าง ๆ เสด็จไปล่าเนื้อทุก ๆ ๗ วัน เพื่อป้องกันโจร เพื่อกีดกัน
ปฎิราชา และเพื่อจะทำความพยายาม ในวันหนึ่ง ได้ทรงกระทำติดิกากับ
พลกายว่า เนื้อหนีไปข้างผู้ใด เนื้อนั้นจะต้องเป็นภาระของผู้นั้นเท่านั้น ครั้งนั้น
เนื้อได้หนีไปข้างพระราชาพระองค์นั้นแล พระราชาทรงสมบุรณ์ด้วยความ

รวดเร็ว ทรงจับธนูดิจตามเนื้อนั้นแต่พระองค์เดียว ลี้นทาง ๓ โยชน์ และเนื้อทรายทั้งหลายมีกำลังรวดเร็ว ๓ โยชน์.

ลำดับนั้น พระราชาทรงฆ่าเนื้อนั้น ซึ่งหมดกำลังลงน้ำเย็นอยู่ ตัดแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน แม้พระองค์ไม่ทรงต้องการเนื้อ เพื่อทรงปลดเปลื้องความผิดพลาดว่า พระราชาไม่อาจเพื่อพาเนื้อไปได้ จึงทรงหาบเนื้อเสด็จมา ทรงเห็นต้นไทรใหญ่ ซึ่งมีใบเขียวหนาแน่นในที่ที่ไม่ไกลพระนคร เสด็จเข้าสู่โคนต้นไทรนั้น เพื่อทรงบรรเทาความเมื่อยล้า ก็ในต้นไทรนั้น มียักษ์ชื่อ อาพวจะ ได้พรจากสำนักของท้าวเวสวัณมหาราช กินสัตว์ทั้งหลายที่เข้าไปสู่โอกาสที่เงาของต้นไม้ที่นั่นแผ่ไปถึงในสมัยเที่ยงวัน อาศัยอยู่ ยักษ์นั้นเห็นพระราชานั้น ก็เข้ามาเพื่อจะเคี้ยวกิน พระราชาทรงกระทำตีกากับยักษ์นั้นว่า จงปล่อยฉันฉันถูกปล่อยจักส่งมนุษย์และถาดอาหารทุก ๆ วัน ยักษ์ทูลว่า ท่านมัวเมาด้วยราชูปโภคจักทรงลี้มเสีย ส่วนข้าพเจ้าจะไม่ได้เพื่อกินคนที่ไม่เข้ามาสู่ที่อยู่และคนที่ไม่ได้ออนุญาต ข้าพเจ้านั้นต้องกินท่าน จึงเป็นอยู่ได้ ดังนี้ จึงไม่ปล่อย พระราชาจึงทรงยินยอมว่า ข้าพเจ้าไม่ส่งในวันใด ท่านจงจับข้าพเจ้ากินในวันนั้น ผู้อันยักษ์นั้นปล่อยแล้ว จึงเสด็จหลีกไปบ้ายพระพักตร์สู่พระนคร.

พลกาศตั้งค่ายรออยู่ในทาง เห็นพระราชาแล้วทูลว่า ข้าแต่พระมหาราช พระองค์ทรงเมื่อยล้าอย่างนี้ เพราะกลัวแต่ความเมาที่ไม่สมพระเกียรติหรือ จึงแสดงการต้อนรับ พระราชาตรัสบอกประพุดติการณนั้น เสด็จไปสู่พระนคร เสวยพระกระยาหารเข้าแล้ว ตรัสเรียกคนรักษาพระนครตรัสบอกเรื่องนั้น คนรักษาพระนครทูลว่า ข้าแต่พระสมมติเทพ พระองค์ทรงทำการกำหนดกาลหรือ ?

ร. แน่พะนาย! ไม่ได้ทำการกำหนดกาล.

น. ข้าแต่พระสมมติเทพ พระองค์ทรงทำไม่ดีแล้ว เพราะอมนุษย์ทั้งหลายย่อมได้กาลที่สักว่ากำหนดแล้วเท่านั้น แต่เมื่อพระองค์ไม่ทรงกำหนดกาล ชนบทจักมีความลำบาก เอาเถิดพระเทวะ พระองค์ทรงกระทำอย่างนี้ แม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น ขอพระองค์จงทรงขวนขวายน้อย เสวยราชสมบัติเถิด ข้าพระองค์จักกระทำสิ่งที่ควรทำในเรื่องนี้.

ส่งคนให้ยักข์กิน

คนรักษาพระนครนั้น ลุกขึ้นตามกาลนั้นเที่ยว ไปสู่เรือนจำ กล่าวหมายถึงนักโทษทั้งหลายที่ต้องถูกประหารว่า ผู้ใดต้องการชีวิต ผู้นั้นจงออกมา ดังนี้แล้ว รับเอานักโทษที่ออกมาคนแรกให้อาบน้ำและให้บริโภคน้ำแล้วส่งไปว่า เจ้าจงให้ถาดอาหารนี้แก่ยักข์ ยักข์นิรมิตอัฐภาพอันน่าสะพรึงกลัวแล้วเคี้ยวกินนักโทษนั้นที่พอเข้ามาภายในโคนต้นไม้ นั่นแล คุณกินหัวมัน ได้ยินว่า ด้วยอนุภาพของยักข์ สรีระทั้งสิ้นรวมทั้งเส้นผมเป็นต้น ของมนุษย์ทั้งหลาย เป็นเหมือนก้อนเนยข้น บุรุษที่ไปเพื่อให้นักโทษถือภัตให้แก่ยักข์ เห็นยักข์นั้นแล้วกลัว จึงบอกตามมิตรสหาย.

จำเดิมแต่นั้น มนุษย์ทั้งหลายโจษจันกันว่า พระราชาจับโจรให้แก่ยักข์ ได้ังคเว่นจากโจรกรรม โดยสมัยอื่นจากนั้น เรือนจำทั้งหลายจึงว่างเปล่า เพราะพวกโจรเก่าสิ้นไป เพราะโจรใหม่ทั้งหลายไม่มี ลำดับนั้น คนรักษาพระนครจึงทูลแก่พระราชา. พระราชาตรัสสั่งให้ทิ้งพระราชทรัพย์ของพระองค์

ที่ตรอกแห่งพระนครทั้งหลาย ด้วยทรงหวังว่า จะพึงมีใคร ๆ ถือเอาทรัพย์ ด้วยความโลภบ้าง ก็ไม่มีใครจับต้องทรัพย์นั้น แม้ด้วยเท้า คนรักษาพระนคร นั้น เมื่อไม่ได้โจรทั้งหลาย จึงบอกแก่อำมาตย์ทั้งหลาย อำมาตย์ทั้งหลายจึง ทูลว่า พวกข้าพระองค์จะส่งคนแก่ตามลำดับตระกูล ๆ ละ ๑ คนไปให้ แม้โดย ปกติคนแก่นั้นก็ใกล้ตายแล้ว พระราชาตรัสห้ามว่า มนุษย์ทั้งหลายจักกระทำการต่อต้านว่า พระราชาทรงส่งบิดาของพวกเรา ปู่ของพวกเรา พวกท่านอย่า ชอบใจข้อนั้นเลย พวกอำมาตย์กราบทูลว่า ข้าแต่พระสมมติเทพ ถ้าอย่างนั้น พวกข้าพระองค์จะส่งทารก ซึ่งกำลังนอนหงาย เพราะทารกเช่นนั้น ย่อม ไม่มีความเชื่อใจว่า แม่ของเรา พ่อของเรา พระราชาทรงอนุญาต อำมาตย์ เหล่านั้น ก็ได้กระทำอย่างนั้น พวกมารดาของทารกในพระนครก็พาพวกทารก และพวกสตรีมีครรภ์ ก็พากันหนีให้ทารกทั้งหลายเจริญในชนบทอื่นแล้ว จึง นำกลับมา เป็นอย่างนี้จนถึง ๑๒ ปี.

แต่นั้นในวันหนึ่ง พวกอำมาตย์ค้นหาทั่วพระนคร ก็ไม่ได้ทารกแม้ คนหนึ่ง จึงทูลแต่พระราชาว่า ข้าแต่พระสมมติเทพ ในพระนครไม่มีทารก เว้นแต่อาพวกุมาร พระราชาโอรสของพระองค์ในภายในบุรี พระราชาตรัสว่า บุตรของเราย่อมเป็นที่รักฉันใด ผู้เป็นที่รักยิ่งกว่าตน ย่อมไม่มีแก่สรรพโลก ฉะนั้น จงไปเถิด จงให้อาพวกุมารเมื่อนั้นแล้ว รักษาชีวิตของเราไว้ ก็โดย สมัยนั้น พระราชมารดาของพระอาพวกุมารทรงให้พระโอรสทรงसनแล้ว ประดับตกแต่ง สวมเทริดที่ทำด้วยผ้าเปลือกไม้ ให้บรรทมบนพระเพลา ประทับนั่งอยู่แล้ว ราชบุรุษทั้งหลายไปในที่นั้น ด้วยคำสั่งของพระราชา ได้

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๕ - หน้าที่ 446

มาเอาพระราชกุมารนั้น จากพระมารดานั้น ผู้กำลังทรงรำพันอยู่ พร้อมด้วยหญิงพี่เลี้ยง ๑๖,๐๐๐ คน หลีกไป ด้วยกล่าวว่า พระราชกุมารจะเป็นอาหารของยักษ์ในวันพรุ่งนี้.

ทรงทรมาณอาพวกยักษ์

ก็ในวันนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จลุกขึ้นในสมัยใกล้รุ่ง ทรงเข้ามหากรณาสมาบัติ ในพระคันธกุฎีที่พระเชตวันมหาวิหาร เมื่อทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุอีก ทรงเห็นอุปนิสัยของการบรรลुพระอนาคามีผล ของพระอาพวกกุมาร การบรรลุโสดาของยักษ์ และในเวลาจบเทศนา สัตว์ ๘๔,๐๐๐ ได้ดวงตาเห็นธรรม เพราะฉะนั้น เมื่อราตรีสว่างแล้ว ทรงทำปุเรกัตถิเสร็จแล้ว แต่ทรงทำปัจฉิมกัตถิยังไม่เสร็จเทียว เมื่อวันอุโบสถแห่งกาพย์กษเป็นไปอยู่ พระอาทิตย์ขึ้นแล้ว พระองค์เดียวไม่มีเพื่อน ทรงถือบาตรและจีวรเสด็จไปเส้นทาง ๓ โยชน์จากกรุงสาวัตถี โดยเสด็จไปด้วยพระบาทนั้นแล เสด็จเข้าไปยังที่อยู่ของยักษ์นั้น ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ในที่อยู่ของอาพวกยักษ์.

ถามว่า ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ โคนต้นไม้ไทรซึ่งเป็นที่อยู่ของอาพวกยักษ์ หรือในที่อยู่เท่านั้น.

ตอบว่า ในที่อยู่เท่านั้น ด้วยว่า ยักษ์ทั้งหลายยอมเห็นที่อยู่ของตนโดยประการใด แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ประทับอยู่ โดยประการนั้น พระองค์ทรงไปในที่นั้น ประทับยืนอยู่ที่ประตูที่อยู่ ในกาลนั้น อาพวกยักษ์ไปสู่สมาคมแห่งยักษ์ในหิมวันตประเทศ แต่นั้น ยักษ์ชื่อ คัทธกะ ผู้รักษาประตูของ

อาพวกยักษ์ เข้าไปหาพระผู้มีพระภาคเจ้า ไหว้แล้ว ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาในวิกาลหรือ ?

ภ. อย่างนั้น คัทรกะ เรามาแล้ว ถ้าท่านไม่หนักใจ เราขอพักอยู่ที่ที่อยู่ของอาพวกยักษ์คันทหนึ่ง.

ค. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ไม่หนักใจ แต่ว่า ยักษ์นั้น ร้ายกาจ หยาบคาย ไม่กระทำการดีมีการอภิวัตน์เป็นต้นแม่แก่มารดาและบิดา ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอย่าชอบพระทัยอยู่ในที่นี้เลย.

ภ. คุณก่อนคัทรกะ เรารู้ว่ายักษ์นั้นร้ายกาจ แต่อันตรายไร ๆ จักไม่มีแก่เรา ถ้าท่านไม่หนักใจ เราขอพักอยู่ที่คันทหนึ่ง.

คัทรกยักษ์ได้ทูลคานี้กะพระผู้มีพระภาคเจ้าแม่ครั้งที่สองว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อาพวกยักษ์เป็นเช่นกับกระเบื้องเผาไฟ ย่อมไม่รู้ว่าจะ มารดา บิดา หรือ สมณพราหมณ์ หรือ ธรรม ย่อมทำการควักดวงใจของพวกคนที่มาในที่นี้ออกทิ้งบ้าง ฉีกหัวใจบ้าง จับเท้าโยนไปที่ฝั่งสมุทรอื่น หรือจักรวาลอื่นบ้าง.

แม้ในครั้งที่สอง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เรารู้ คัทรกะ ถ้าท่านไม่หนักใจ เราขอพักอยู่ที่คันทหนึ่ง.

แม้ในครั้งที่สาม คัทรกยักษ์ได้ทูลคานี้กะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อาพวกยักษ์เป็นเช่นกับกระเบื้องเผาไฟ ย่อมไม่รู้ว่าจะ มารดา บิดา หรือ สมณพราหมณ์ หรือ ธรรม ย่อมทำการควักดวงใจของพวกคนที่มาในที่นี้ออกทิ้งบ้าง ฉีกหัวใจบ้าง จับเท้าโยนไปที่ฝั่งสมุทรอื่น หรือจักรวาลอื่นบ้าง.

แม้ในครั้งที่สาม พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสว่า เรารู้ คัทรกะ ถ้าท่านไม่หนักใจ เราขอพักอยู่คืนหนึ่ง.

ก. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ไม่หนักใจ แต่ยักษ์นั้นพึงมา ข้าพระองค์ผู้ไม่บอกแก่ตนแล้วอนุญาต ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จะบอกแก่ยักษ์นั้น.

ภ. คุณก่อนคัทรกะ จงบอกตามสบายเถิด.

คัทรกะทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าอย่างนั้น ขอพระองค์นั้นแล จงรู้ ดังนี้ อภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว หลีกไปมุ่งหน้าต่อหิมวันตประเทศ. แม้ประตูแห่งที่อยู่ก็เปิดเองแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าภายในที่อยู่ ประทับนั่ง ณ รัตนบัลลังก์ อันเป็นทิพย์ ซึ่งอาพวกยักษ์นั่งเสวยสิริ ในวันทั้งหลายมีวันมงคลเป็นต้นที่กำหนดแล้ว ทรงเปล่งแสงสว่างแห่งทอง หลุ่งทั้งหลายของยักษ์เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นแล้ว มาไหว้พระผู้มีพระภาคเจ้านั่งแวดล้อม พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสปริณคณกรรมกาแก่หญิงเหล่านั้นว่า ในครั้งก่อน พวกท่านได้ให้ทานสมาทานศีล บูชาบุคลลอันควรบูชา จึงได้ถึงสมบัตินี้ แม้ในบัดนี้ ก็จงทำอย่างนั้นแล อย่าให้ความริษยาและความตระหนี่ครอบงำกะกันและกันอยู่เลย หญิงเหล่านั้นฟังพระสุรเสียงอันไพเราะของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ให้สาธุการถึงพันครั้ง นั่งแวดล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นแล.

ฝ่ายคัทรกะไปสู่หิมวันตประเทศบอกแก่อาพวกยักษ์ว่า ข้าแต่ท่าน นิรทุกข์ เจริญท่านทราบเถิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่ง ณ วิมานของท่าน

อาพวกยักษ์นั้นได้ทำสัญญาแก่ศัทรณะว่า จงนิ่ง เราจักไปทำสิ่งที่ควรทำ ได้ยินว่า อาพวกยักษ์นั้นละอายแล้วด้วยมานะของบุรุษ เพราะฉะนั้น จึงห้ามว่า ใคร ๆ ในท่ามกลางบริษัทย่ำพึงได้ยิน.

ในกาลนั้น สาตาคิรยักษ์และเหมวตยักษ์ ตกลงกันว่า พวกเราไหว้พระผู้มีพระภาคเจ้าที่พระเชตวันแล้ว จักไปสู่สมาคมแห่งยักษ์ พร้อมกับบริวารไปทางอากาศ ด้วยยานต่าง ๆ ก็ยักษ์ทั้งหลายไม่มีทางในอากาศทั้งปวง มีแต่ทางในที่เป็นทางจรควิมานทองทั้งหลายที่ตั้งบนอากาศ ส่วนวิมานของอาพวกยักษ์ ตั้งอยู่บนดินแวดล้อมไปด้วยกำแพงที่รักษาดีแล้ว มีประตู ป้อม และซุ้มประตูที่จัดไว้เป็นอย่างดี ในเบื้องบนปกปิดด้วยข่ายสำริด เป็นเช่นกับหีบสูง ๓ โยชน์ ทางย้อมมีบนวิมานนั้น ยักษ์เหล่านั้นไม่สามารถเพื่อจะไปมาสู่ประเทศนั้น จริงอยู่ ใคร ๆ ไม่สามารถเพื่อไปโดยส่วนเบื้องบนแห่งโอกาสที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายประทับ จนถึงภวัตรพรหม ยักษ์เหล่านั้นนึกว่า นี้อะไรกัน เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ก็ลงมาจุก่อนดินที่โยนไปในอากาศฉะนั้น ไหว้แล้ว ฟังธรรม ทำประทักษิณ ทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พวกข้าพระองค์จะไปสู่สมาคมของยักษ์ สรรเสริญวัตถุสามแล้ว ไปสู่สมาคมของยักษ์ อาพวกยักษ์เห็นสาตาคิรยักษ์และเหมวตยักษ์เหล่านั้นแล้วกล่าวว่า ท่านจงนิ่งในที่นี้ ถอยให้โอกาส ยักษ์ทั้งสองนั้นประกาศแก่อาพวกยักษ์ว่า คุณก่อนอาพวกะ การที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในที่อยู่ของท่านเป็นลาภของท่านไปเถิดอาวุโส จงเข้าไปนั่งใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในที่อยู่นั้นเที่ยวอย่างนี้แล หาได้ประทับอยู่ที่โคนต้นไม้ ซึ่งเป็นที่อยู่ของอาพวกะไม่ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า

ในสมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในที่อยู่ของอาพวกยักษ์ ใกล้เมือง อาพวิ.

ลำดับนั้นแล อาพวกยักษ์ ฯลฯ ได้กล่าวคำนี้กะพระผู้มีพระภาคเจ้า ว่า จงออกไปเถิด สมณะ. ถ้ามว่า ก็เพราะเหตุไร อาพวกยักษ์นี้ จึงทูล อย่างนั้นเล่า? ข้าพเจ้าจะตอบ เพราะความที่อาพวกยักษ์ ประสงค์จะดำ ใน ข้อนี้ พึงทราบความสัมพันธ์จำเดิมแต่ต้นอย่างนี้ ก็อาพวกยักษ์นี้เพราะสัทธา- กถาทำได้ยากแก่คนผู้ไม่มีศรัทธา จุกถามีศีลเป็นต้น ทำได้ยากแก่คนทั้งหลาย มีคนทูลเป็นต้น เพราะฉะนั้น ได้ฟังการสรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้าจาก ตำนกของยักษ์เหล่านั้นแล้ว เป็นผู้มีความหวาดหวั่นด้วยความโกรธในภายใน จุกก่อนเกลือที่ใส่ลงในไฟ ฉะนั้น จึงพูดว่า ผู้ที่เข้าไปยังที่อยู่ของข้าพเจ้าที่ ชื่อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น คือ ใคร?

ยักษ์เหล่านั้น เมื่อกล่าวโดยนัยมีอาทิว่า อาวุโส ท่านไม่รู้พระผู้มี พระภาคเจ้าผู้เป็นศาสดาของพวกเรา ซึ่งดำรงอยู่ในดุสิตภพแล้ว ทรงตรวจดู มหาวิโลกัน ๕ อย่าง ดอกหรือ จนถึงทรงประกาศธรรมจักรให้เป็นไป กล่าวถึง บุญนิมิต ๓๒ อย่าง ในกาลทั้งหลายมีปฏิสนธิเป็นต้นแล้ว เตือนว่า อาวุโส ท่านไม่เห็นอัสจรรยเหล่านี้ อาพวกยักษ์นั้นแม้เห็นแล้ว ก็กล่าวว่า ไม่เห็น เพราะอำนาจแห่งความโกรธ ยักษ์ทั้งสองจึงกล่าวว่า อาวุโส อาพวกะ ท่าน พึงเห็นหรือไม่ก็ตาม ประโยชน์อะไรด้วยท่านผู้เห็นอยู่ หรือ ไม่เห็น ท่านจัก ทำอะไรแก่พระศาสดาของพวกเรา ซึ่งท่านกระทบพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นแล้ว จะปรากฏเหมือนลูกโคที่เกิดในวันนั้น ปรากฏในที่ใกล้โคอุสภะตัวใหญ่ซึ่งมี

เครื่องประดับที่หนอกโค คุณลูกข้างอยู่ใกล้ข้างตมมัน คุณสุนัขจึงจอกแก่ อยู่ใกล้พญาเนื้อที่มีร่างกายงาม ประดับด้วยขนคอห้อยลงมางดงาม คุณลูกกาปีกหัก ใกล้พญาครุฑซึ่งมีร่างกายแผ่ไปถึง ๑๕๐ โยชน์ ฉะนั้น ท่านจงไป จงทำสิ่ง ที่ท่านจะพึงกระทำเถิด.

เมื่อยักษ์ทั้งสองกล่าวอย่างนี้แล้ว อาพวักยักษ์โกรธลุกขึ้นเหยียบพื้น มโนศิลา ด้วยเท้าเบื้องซ้าย เหยียบยอดภูเขาไกลาส ประมาณ ๖๐ โยชน์ ด้วยเท้าเบื้องขวา ด้วยกล่าวว่า บัดนี้ จงดูศาสดาของพวกท่านมีอำนาจมาก หรือ เราเป็นผู้มีอำนาจมากกันแน่ ยอดภูเขาไกลาสนั้นก็ปล่อยสะเก็ดออกมา คุณ ก้อนเหล็กซึ่งถูกทุบด้วยแท่งเหล็กกระจายออกมา ฉะนั้น อาพวักยักษ์นั้น ยืนอยู่ในที่นั้น ประกาศก้องว่า ฉัน คือ อาพวักะ เสียงแผ่ไปในชมพูทวีปทั้งสิ้น.

ได้ยินว่า เสียง ๔ ประเภทได้ยินในชมพูทวีปทั้งสิ้น คือ

๑. เสียงที่ป้อนณะ ยักขเสนาบดี ขณะพระเจ้าธัญชัยโกรัพยะ ด้วยการพนัน ปรบมือประกาศก้องว่า เราชนะแล้ว.

๒. เสียงที่ท้าวสักกะ จอมทวยเทพ เมื่อพระศาสนาของพระผู้มี พระภาคเจ้าพระนามว่า กัสสป กำลังเสื่อม ทรงทำวิสสุกรรมเทพบุตร ให้เป็น สุนัข ให้ประกาศทั่วไปว่า เราจักกัดกินภิกษุชั่ว ภิกษุณีชั่ว อุบาสกอุบาสิกา และคนทั้งหลายที่เป็นอธรรมวาที.

๓. เสียงที่พระมหาบุรุษในเมื่อกษัตริย์ ๗ พระองค์ เข้ายึดพระนคร ได้แล้ว เพราะเหตุแห่งนางประภาวดี จึงได้ยกนางประภาวดีขึ้นคอข้างไปกับตน ออกจากพระนครแล้ว ประกาศก้องในกุสชาดกว่า ฉันทันนี้แหละคือ สีหัสสรกุสมหาราช.

๔. เสียงที่อาพวกยักษ์ยื่นบนยอดเขาไกลาสประกาศว่า เรา คือ

อาพวกะ.

ก็ในกาลนั้น เสียงนั้นก็เป็นอย่างกับเสียงที่ยักษ์ยื่นที่ประตู่ ๆ ในชมพูทวีปทั้งสี่ประกาศก้อง และเมฆหิมวันตประเทศ ซึ่งมีส่วนกว้างสามพันโยชน์ ก็หวั่นไหวด้วยอำนาจของยักษ์ อาพวกยักษ์นั้นก่อนมหมุนให้ตั้งขึ้นด้วยคิดว่า เราจักให้สมณะหนีไปด้วยลมที่นั่นนั่นเทียว ลมอันต่างด้วยลมทางทิศตะวันออก เป็นต้นเหล่านั้น ตั้งขึ้นแล้ว ก็ทำลายยอดภูเขาทั้งหลาย ซึ่งมีประมาณถึงโยชน์ ๒ โยชน์ ๓ โยชน์ ถอนรากถอนโคนกอไม้และต้นไม้ในป่าเป็นต้น พุ่งตรงไปยังอาพวินคร ทำสถานที่ทั้งหลายมีโรงช้างเก่าเป็นต้นให้แหลกราญ พัดผันหลังคาและอิฐให้ลอยละลิวไปในอากาศ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอธิษฐานว่า ขอภัยพิบัติจงอย่ามีแก่ใคร ๆ ลมเหล่านั้นพัดถึงพระทศพลแล้ว ไม่สามารถทำแม้สักว่าชายจิวรให้หวั่นไหวได้.

แต่นั้น อาพวกยักษ์ก็ทำฝนทำใหญ่ให้ตกลง ด้วยคิดว่า เราจักให้น้ำท่วมให้สมณะตาย ฝนทั้งหลายอันต่างด้วยก้อนเมฆ ตั้งร้อยตั้งพันเป็นต้น ก่อตัวขึ้นแล้วก็ตกลงมา ด้วยความเร็วของกระแส น้ำฝน แผ่นดินก็เป็นช่อง ๆ ต่อแต่นั้น มหาเมฆก็มาเบื้องบนของราวป่า ก็ไม่อาจที่จะทำแม้สักว่า หยาดน้ำค้างให้เปียกที่จิวรของพระทศพลได้.

ต่อแต่นั้น อาพวกยักษ์ก็ทำฝนแผ่นหินให้ตกลงมา ยอดเขาใหญ่ ๆ พ่นควันลูกโพลงมาทางอากาศ ถึงพระทศพลแล้ว ก็กลายเป็นดอกไม้ทิพย์ และพวงดอกไม้ทิพย์ แต่มานั้น ก็ทำฝนเครื่องประหารให้ตกลงมา อาวุธทั้งหลาย

ที่มีคมข้างเดียว ที่มีคม ๒ ข้าง มีดาบหอกและมิคโกนเป็นต้น ก็พุ่งควัน
ลูกโพลงมาทางอากาศ ถึงพระทศพลแล้ว ก็กลายเป็นดอกไม้ทิพย์ ต่อแต่นั้น
ก็ทำฝนถ่านเพลิงตกลงมา ถ่านเพลิงมีสีดังดอกทองกวาว ก็มาทางอากาศ
ได้กลายเป็นดอกไม้ทิพย์ตกเรียรายอยู่ที่ใกล้พระบาทของพระทศพล ต่อแต่นั้น
ก็ทำฝนถ้ำรึงตรลบขึ้นมาจากอากาศ ก็กลายเป็นจุนจันท์ตกลงที่บาทมูล
ของพระทศพล ต่อแต่นั้น ก็ทำฝนทรายให้ตกลงมา ทรายละเอียดอย่างยิ่ง
พ่นควันลูกโพลงมาทางอากาศ กลายเป็นดอกไม้ทิพย์ตกลงที่บาทมูลของพระ-
ทศพล ต่อแต่นั้น ก็ทำฝนเปลือกตมตกลงมา ฝนเปลือกตมนั้นพ่นควันลูกโพลง
มาจากอากาศ กลายเป็นของหอมอันเป็นทิพย์ตกลงที่บาทมูลของพระทศพล
ต่อแต่นั้น ก็บันดาลให้เกิดความมิดมนอันธการ ด้วยหวังว่า เราจะทำให้
สมณะกลัวแล้วหนีไป ความมิดมนนั้น เป็นเช่นกับความมิดมนที่ประกอบด้วย
องค์ ๔ ถึงพระทศพลแล้วก็อันตรธานไป ดูถูกกำจัดด้วยแสงพระอาทิตย์
นั้น.

ยักษ์เมื่อไม่อาจเพื่อจะให้พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จหนีไป ด้วยลมฝน
ฝนหิน ฝนเครื่องประหาร ฝนถ่านเพลิง ฝนถ้ำรึง ฝนทราย ฝนเปลือกตม
และความมิดมน ๘ อย่าง อย่างนี้แล้ว ตนเองจึงเข้าไปหาพระผู้มีพระภาคเจ้า
ด้วยเสนาประกอบด้วยองค์ ๔ เกือบกล่นไปด้วยหมู่ภูตผี ซึ่งมีรูปเป็นอนnek
ประการ มีมือถือเครื่องประหารนานาชนิด คณะภูตเหล่านั้นกระทำสิ่งแปลกๆ
เป็นอนnekประการ เป็นคุณมาเบื้องบนของพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยคำพูดว่า
ท่านทั้งหลายจงจับ จงฆ่าเสีย.

อีกอย่างหนึ่ง ภูตเหล่านั้นก็ไม่สามารถที่จะเข้าไปใกล้ชิดพระผู้มีพระภาคเจ้าได้เลย คุณแมลงวันไม่อาจเข้าไปใกล้ก้อนเหล็กที่กระเด็นออก แม้เมื่อเป็นเช่นนี้ มารที่โพธิมณฑลกลับไปในขณะที่ตนมาเท่านั้น ฉันทใด ภูตพวกนี้ไม่กลับเหมือนอย่างนั้น ได้กระทำความวุ่นวายต่าง ๆ อยู่ประมาณครึ่งคืน อาพวกยักษ์เมื่อไม่อาจทำพระผู้มีพระภาคเจ้าให้หวั่นไหวได้ แม้ด้วยเหตุว่าการแสดงสิ่งที่น่าสะพรึงกลัว อันมีเป็นอเนกประการ ในเมื่อครึ่งคืนล่วงไปแล้วอย่างนี้ จึงคิดว่า โฉนหนอ เราจะพึงปล่อยทุสสาธูร ซึ่งใครไม่พึงชนะได้.

ได้ยินว่า อาธูรที่ประเสริฐที่สุดในโลกมี ๔ อย่าง คือ วชิราธูร ของท้าวสักกะ ททาธูร ของท้าวเวสวัณ นยนาธูร ของพระยายม ทุสสาธูร ของอาพวกยักษ์.

ก็คิดว่า ท้าวสักกะทรงพิโรธแล้ว พึงประหารวชิราธูรบนยอดเขาสิเนรุไชรี วชิราธูรนั้น ก็จะพึงชำแรกภูเขาสิเนรุซึ่งสูงหนึ่งแสนหกหมื่นแปดพันโยชน์ ลงไปถึงข้างล่าง.

คทาที่ท้าวเวสวัณปล่อยในกาลที่ตนยังเป็นปุถุชน ทำลายศิรชะของพววกยักษ์หลายพันแล้ว กลับมาสู้กำมือตั้งอยู่อีก.

ครั้นเมื่อพระยายมพิโรธแล้ว สักว่ามองดูด้วยนยนาธูร กุมภัณฑ์หลายพันก็จะถูกเป็นไฟพินาศ คุณหญ้าและใบไม้บนกระเบื้องร้อน ฉะนั้น.

อาพวกยักษ์โกรธ ถ้าพึงปล่อยทุสสาธูรในอากาศไชรี ฝนก็ไม่พึงตกลงตลอด ๑๒ ปี ถ้าปล่อยในแผ่นดินไชรี วัตถุประสงค์ไม้และหญ้าทั้งปวงเป็นต้นก็จะเหี่ยวแห้งไม่งอกอีก ภายใน ๑๒ ปี ถ้าพึงปล่อยในสมุทรไชรี น้ำทั้งหมด

ก็พึงเหือดแห้งคุดหยาดน้ำ ในกระเบื้องร้อน ฉะนั้น ถ้าจะพึงปล่อยในภูเขา เช่นกับเขาสีเนรุไซรี ภูเขาก็คจะเป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่ กระจายกระจายไป.

อภาพกษัตริย์นั้น ปล่อยทุสสาวุธอันมีอานุภาพอย่างนี้ จับยกชูขึ้น ปวงเทวดาในหมื่นโลกธาตุโดยมาก ก็รีบมาประชุมกันด้วยคิดว่า วันนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจักทรงมานอภาพกะ พวกเราจักฟังธรรมในที่นั้น เทวดาทั้งหลาย แม้ใครจะเห็นการรบ ก็ประชุมกัน อากาศแม้ทั้งสี่ก็เต็มด้วยทวยเทพด้วยการจะนี้ อภาพกษัตริย์ท่องเที่ยวเบื้องบน ในที่ใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ปล่อยวัตตาวุธ วัตตาวุธนั้นทำเสียงดังน่าสะพรึงกลัวในอากาศ คุจอสณิจักร พ่นควันลูกโพลง มาถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็กลายเป็นฝ้าเช็ดพระบาทตก อยู่ที่บาทมูล เพื่อจะย่ำยีมานะของกษัตริย์ อภาพกษัตริย์เห็นเหตุนั้นแล้วก็หมดเดชะ หมดมานะ คุจโคอุสกะตัวใหญ่ที่มีเขาขาดแล้ว คุจงูที่ถูกถอนเขี้ยวเสียแล้ว ฉะนั้น เป็นผู้มิธง คือ มานะที่ถูกนำออกเสียแล้ว คิดว่า แม้ทุสสาวุธไม่ทำให้สมณะกลัวได้ เหตุอะไรหนอแล ได้เห็นเหตุนี้ว่า สมณะประกอบด้วย เมตตาวิหารธรรม เอาเถอะ เราจะทำให้สมณะนั้นโกรธแล้ว จักพราดเสียจาก เมตตาคา ดังนี้ พระอนานทจึงกล่าวข้อความนี้ โดยเชื่อมกันนี้ว่า **อลโย อภาพโก ยกุโย เยน ภควา ฯ เป ฯ นิกุขม สมณ** แปลว่า ครั้ง นั้นแล อภาพกษัตริย์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ จึงออกไป เถิด สมณะ.

ในบาลีนั้น มีอธิบายอย่างนี้ว่า เพราะท่านอันข้าพเจ้าไม่ได้อนุญาต แล้ว เข้าไปสู่ที่อยู่ของข้าพเจ้า นั่งในท่ามกลางเรือนหญิง (นางสนม) คุจเป็น

เจ้าของเรือน การบริโภคสิ่งที่ไม่ได้ให้และการคลุกคลีกับหญิง ไม่สมควรแก่สมณะมิใช่หรือ เพราะฉะนั้น ถ้าท่านตั้งอยู่ในสมณธรรม ก็จงออกไปเถิด สมณะฝ่ายอาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า อาพวกยักษ์นี้ ได้กล่าวคำเหล่านี้และคำหยาบคายเหล่านี้แล้วนั้นเทียว จึงได้พูดคำนี้.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่ อาพวกยักษ์เป็นผู้แข็งแรง กระด้าง อันใครๆ ไม่อาจเพื่อแนะนำ ด้วยความแข็งแรงกระด้างได้ ก็อาพวกยักษ์นั้น เมื่อบุคคลทำความแข็งแรงกระด้างอยู่ เขาก็จะพึงคร่ำย ยิ่งประมาณ จะเป็นผู้แข็งแรงมากขึ้น จงทำลายน้ำดีที่จมูกของลูกสุนัขตัวคร่ำยจะนั้น แต่อาจเพื่อแนะนำเขาด้วยคำอ่อนโยนได้ จึงทรงรับคำของอาพวกยักษ์นั้น ด้วยคำน่ารักว่า ดิละ ท่าน ดังนี้แล้ว เสด็จออกไป ด้วยเหตุนั้น พระอนนทังจึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดิละ ท่าน แล้วได้เสด็จออกไป.

แต่นั้น อาพวกยักษ์เป็นผู้มีจิตอ่อนว่า สมณะนี้เป็นผู้ว่าง่ายหนอ ออกไปด้วยคำพูดคำเดียวเท่านั้น การออกไปอย่างนี้เป็นสุข เราต่อยุทธ์กับสมณะตลอดคืน ด้วยเหตุอันไม่สมควรทีเดียว ดังนี้แล้ว จึงคิดอีกว่า ก็บัดนี้ เราอาจเพื่อชนะได้ สมณะออกไปเพราะความเป็นผู้ว่าง่ายหรือหนอแล หรือเพราะความโกรธ เอาเถอะ เราจักทดลองสมณะนั้น แต่นั้นจึงกล่าวว่า จงเข้ามาเถิด สมณะ ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อตรัสคำอันน่ารักแม้อีก เพื่อทรงกระทำจิตที่อ่อนให้มั่นคงว่า เป็นผู้ว่าง่าย จึงตรัสว่า ดิละ ท่าน แล้วเสด็จเข้าไป อาพวกยักษ์เมื่อจะทดลองความที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นผู้ว่าง่ายนั้นบ่อยๆ จึงกล่าวว่า จงออกไปเถิด จงเข้ามาเถิด ในครั้งที่ ๒ บ้าง ใน

ครั้งที่ ๓ บ้าง แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงกระทำเช่นนั้น ฝ่าไม่พึงกระทำ
อย่างนั้น จิตของยักษ์อันแข็งกระด้างแม้โดยปกติ ก็จะแข็งกระด้างมากขึ้น ก็
ไม่พึงเป็นภาชนะเพื่อรองรับธรรมกถา เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึง
ทรงกระทำสิ่งที่ยักษ์นั้นได้พูด เพื่อให้ยักษ์ซึ่งร้องไห้อยู่ ด้วยการร้องไห้คือ
กิเลสยอมรับ เหมือนมารดาให้หรือทำสิ่งที่บุตรต้องการ เพื่อให้บุตรนั้นผู้
ร้องไห้อยู่ยอมรับ ฉะนั้น เหมือนอย่างว่า นางนมให้สิ่งบางอย่างแก่ทารกผู้ไม่
ดื่มนม พูดปลอบโยนแล้ว ย่อมให้ดื่มนมได้ฉันทิ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ฉันทิ
เหมือนกัน ทรงพูดปลอบโยน ด้วยการตรัสคำที่ยักษ์ปรารถนา เพื่อให้ยักษ์
นั้นได้ดื่มนม นั่นคือ โลกุตระธรรม จึงได้ตรัสอย่างนี้ เหมือนอย่าง บุรุษ
ต้องการที่จะให้รสหวาน ๔ อย่าง เต็มในเต้าน้ำ จึงให้ชำระภายในของเต้าน้ำ
นั้นให้สะอาด ฉันทิ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ฉันทิเหมือนกัน ทรงประสงค์จะ
ยังน้ำหวาน ๘ อย่าง คือ โลกุตระธรรมให้เต็มในจิตของยักษ์ จึงได้ทรงกระ-
ทำการเสด็จออกไปและเข้ามาถึง ๓ ครั้ง เพื่อชำระมลทิน คือ ความโกรธใน
ภายในแห่งยักษ์นั้น.

ครั้งนั้น อาพวกยักษ์ยังจิตชั่วให้เกิดขึ้นว่า สมณะนี้เป็นผู้ว่าง่าย ถูก
เราพูดว่า จงออกไปเถิด ก็ออกไป ถูกเราพูดว่า จงเข้ามาเถิด ก็เข้ามา ไฉน
หนอ เราพึงยังสมณะนี้ให้ลำบากตลอดคตินี้นั้นแล แล้วจับเท้าทั้งสอง
ขว้างไปที่ฝั่งโน้นของแม่น้ำคงคา ดังนี้ จึงกล่าวครั้งที่ ๔ ว่า จงออกไปเถิด
สมณะ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเหตุนี้จึงตรัสว่า น ขวาทิ ทรงทราบว่า
เมื่อเรากล่าวอย่างนี้แล้ว ยักษ์แสวงหาสิ่งที่ควรทำให้ยิ่งกว่านั้น จักสำคัญปัญหา

อันจะฟังถาม ข้อนั้นก็จักเป็นการสะดวกแก่ธรรมกถา จึงตรัสว่า น ขวาหนดุ
แปลว่า เรายังไม่มองเห็นบุคคลผู้ที่จะฟังควักดวงจิตของเราเป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น ศัพท์ว่า น ใช้ในการปฏิเสธ. ศัพท์ว่า โข ใช้
ในอวชารณะ. บทว่า อหิ ได้แก่ การแสดงถึงตน. บทว่า ตัม เป็นการ
กล่าวถึงเหตุ. ด้วยเหตุนี้ ผู้ศึกษาพึงเห็นเนื้อความในที่นี้ว่า เพราะ
เหตุที่ท่านคิดอย่างนี้ เพราะฉะนั้น ท่าน ข้าพเจ้าจักไม่ออกไป ท่านจงทำสิ่ง
ที่ท่านพึงกระทำเถิด ดังนี้.

แต่นั้น อาพวกยักษ เพราะแม้ในกาลก่อนได้ถามปัญหากะดาบสและ
ปริพาชกผู้มีฤทธิ์มาสู่วิมานของตน ในเวลาไปในอากาศอย่างนี้ว่า วิมานนี้เป็น
วิมานทอง หรือวิมานเงินและวิมานแก้วมณีอย่างใดอย่างหนึ่ง เราจักเข้าไปสู่
วิมานนั้น ดังนี้แล้ว จึงได้เบียดเบียนดาบสและปริพาชกเหล่านั้น ผู้ไม่อาจ
เพื่อจะตอบได้ ด้วยการทำให้ฟุ้งซ่านเป็นต้น อย่างไร? ก็มนุษย์ทั้งหลาย
ย่อมทำให้ฟุ้งซ่าน ด้วยอาการ ๒ อย่างคือ ด้วยการแสดงรูปอันน่าสะพรึง-
กลัว หรือ ด้วยการขี้ดวงหทัย ก็ยักษนี้รู้ว่า ผู้มีฤทธิ์ทั้งหลาย ย่อมสะดุ้ง
ด้วยการแสดงรูปที่น่าสะพรึงกลัว แล้วเนรมิตอภิปาอันละเอียด ด้วยอำนาจ
ฤทธิ์ของตน เข้าไปในภายในของท่านผู้มีฤทธิ์เหล่านั้น แล้วขี้ดวงหทัยแต่นั้น
ความสืบทอดแห่งจิตก็ไม่ปรากฏ เมื่อความสืบทอดแห่งจิตนั้น ไม่ปรากฏ ท่าน
ผู้มีฤทธิ์ทั้งหลายก็จะเป็นบ้า หรือมีจิตฟุ้งซ่าน ยักษก็จะผ่าอกของผู้ฟุ้งซ่าน
เหล่านั้นอย่างนี้บ้าง แล้วจับเขาเหล่านั้นที่เท้าขว้างไปที่ฝั่งโน้นของแม่น้ำคงคา
บ้าง ด้วยคิดว่า ท่านผู้มีฤทธิ์เห็นปานนี้ อย่ามาสู่ที่อยู่ของเราอีกเลย เพราะฉะนั้น

จึงระลึกถึงปัญหาเหล่านั้น แล้วคิดว่า โฉนหนอ บัดนี้เราพึงเบียดเบียนสมณะ
นี้อย่างนี้ จึงกล่าวว่ **ปญฺหุตฺถ สมนฺ** เป็นต้น.

ถามว่า ก็ปัญหาเหล่านั้น ยักรึ้นได้มาจากไหน ?

ตอบว่า ได้ยินว่า มารดาและบิดาของอาพวกยักรึ้นนั้น เข้าไปหา
พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า **กัสสป** ได้เรียนปัญหา ๘ อย่าง พร้อมกับคำ
แก้ ท่านได้ให้อาพวกะเรียนปัญหาเหล่านั้นในกาลยังเป็นเด็ก อาพวกยักรึ้น
โดยกาลล่วงไป ก็ลืมคำแก้ แต่นั้นก็ใช้ชาดเขียนลงในแผ่นทองคำด้วยคิดว่า
ปัญหาเหล่านี้จงอย่าพินาศ จึงเก็บไว้ในวิมาน พุทธปัญหาเหล่านั้น เป็น
พุทธวิสัย อย่างนี้แล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสดับดังนั้นแล้ว เพราะอันตรายแห่งลาภที่บริ-
จาคแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลาย หรืออันตรายแห่งชีวิต หรือการทำลาย
สัตพัญญุตญาณและรัศมีวาหนึ่ง อันใคร ๆ ไม่อาจเพื่อทำได้ เพราะฉะนั้น
เมื่อจะทรงแสดงพุทธานุภาพ อันไม่ทั่วไปในโลกนั้น จึงตรัสว่า **น ขวฺหาหุตฺถ
อาวุโส ปสฺสามิ สเทวเก โลเก** ดังนี้.

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสความสังเขป ด้วยการทรงแสดงสักว่าเนื้อ
ความแห่งบทเหล่านั้น โดยนัยมีอาทิว่า ทรงถือเอากามาวจรเทพ ๕ ชั้น ด้วย
คำว่า **สเทวเก** ในบทเหล่านั้น ไม่ตรัสความพิสดาร ด้วยลำดับแห่งการ
ประกอบตามอนุสนธิ ความพิสดารนี้ นั้น ข้าพเจ้าจะกล่าว ก็เมื่อเทพทั้งปวงแม้
ทรงถือเอาแล้ว โดยการกำหนดอย่างสูง ด้วยคำว่า **สเทวเก** เมื่อหมู่เทพ
ประชุมในที่นั้น เทพเหล่าใดมีความสงสัยว่า **วสวัตฺติมาร** มีอานุภาพมาก

เป็นใหญ่ในกามาวจรทั้ง ๖ ชั้น ยินดีในธรรมที่เป็นข้าศึก เกลียดธรรม มีการงานหยาบ มารนั้นจะไม่พึงทำความฟุ้งซ่านแห่งจิตเป็นต้น แก่พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นหรือหนอแล ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **สมารเก** เพื่อทรงป้องกันความสงสัยของเทวดาเหล่านั้น.

แต่นั้น เทวดาเหล่าใดมีความสงสัยว่า พรหมมีอานุภาพมากย่อมทำจักรวาลพันหนึ่งให้สว่างไสว ด้วยนิ้วมือหนึ่ง ด้วย ๒ นิ้ว ฯลฯ ในหมื่นจักรวาล เสวยสุขในฉนวนและสมบัติอันยอดเยี่ยม พรหมเมื่อนั้น ไม่พึงทำหรือเพื่อทรงป้องกันความสงสัยของเทพเหล่านั้น จึงตรัสว่า **สพฺรหฺมเก**.

ลำดับนั้น เทพเหล่าใดมีความสงสัยว่า สมณพราหมณ์ผู้ปุถุชนเป็นข้าศึก เป็นปัจเจกมิตรต่อศาสนา ถึงพร้อมด้วยกำลังมิมนต์เป็นต้น แม้สมณพราหมณ์ผู้ปุถุชนเหล่านั้น ไม่พึงทำหรือ เพื่อทรงป้องกันความสงสัยของเทพเหล่านั้น จึงตรัสว่า **สสุสมณพฺรหฺมณฺเญ**.

ครั้นทรงแสดงความไม่มีใครในฐานะสูงสุดอย่างนี้แล้ว บัดนี้ทรงมุ่งถึงสมมติเทพและมนุษย์ที่เหลือทั้งหลาย ด้วยคำว่า **สทวมนุสฺสตาย** แล้วทรงแสดงความไม่มีใครแม้ในสัตว์โลกที่เหลือ ด้วยอำนาจแห่งการกำหนดอย่างสูงสุด เพราะฉะนั้น นักศึกษาพึงทราบลำดับแห่งการประกอบอนุสนธิในที่นี้ด้วยประการฉะนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปฏิเสธความลำบากแห่งพระทัยแก่ยักษ์นั้นอย่างนี้แล้ว เมื่อทรงยังอุตสาหะให้เกิดในการถามปัญหา จึงตรัสว่า คุณก่อนท่านก็และท่านหวังจะถามปัญหา ก็จงถามเถิด ดังนี้.

พระบาลีนั้นมีเนื้อความว่า จงถาม ถ้าหวังจะถาม เราไม่มีความ
หนักใจในการแก้ปัญหา อนึ่ง ทรงปวารณาถึงสัพพัญญูปวารณาที่ไม่ทั่วไปกับ
พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอัครสาวกและมหาสาวกทั้งหลายว่า ถ้าท่านหวังจะถาม
ก็จงถาม เราจะแก้ปัญหของท่านทั้งหมด จริงอยู่ แม้ท่านเหล่านั้นยอมกล่าวว่า
จงถามเถิดท่าน ข้าพเจ้าทั้งหลายฟังแล้วจักรู้ แต่พระพุทธรเจ้าทั้งหลายตรัสว่า
ถ้าท่านหวัง ก็จงถามเถิด ท่าน หรือว่า คุณก่อนวาสวะ ถ้าพระองค์ทรงปรารถนา
จะถามปัญหาข้อใดกะอาตมา ก็จงตรัสถามเถิด ย่อมปวารณาถึงสัพพัญญูปวารณา
แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย โดยนัยมีอาทิอย่างนี้ว่า

ท่านทั้งหลายตั้งใจจะถามถึงใดสิ่ง

หนึ่ง ท่านได้โอกาสแล้วก็พึงถามข้อสงสัย

ทั้งปวงของพาวรีพราหมณ์ หรือของท่านเอง

หรือของคนทั้งปวง ดังนี้.

ก็ข้อที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบรรลุปุทธภูมิแล้ว พึงปวารณาซึ่ง
ปวารณานั้น ไม่อัสจรรย์เลย แต่ที่อัสจรรย์ก็คือ พระโพธิสัตว์แม่เป็นไปอยู่ใน
ปเทศญาณ ในภูมิแห่งพระโพธิสัตว์ ถูกถามทั้งหลายขอร้องอย่างนี้ว่า

ข้าแต่ท่านโกณฑัญญะ ขอท่านจง

ตอบปัญหาทั้งหลาย นี่คือธรรมในมนุษย์

ทั้งหลาย ภาระนี้ย่อมนำมาซึ่งความรู้อันใด

ฤๅษีทั้งหลายผู้ทรงคุณธรรม ย่อมร้องขอซึ่ง

ความรู้อันนั้น

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๕ - หน้าที่ 462

เที่ยวไปสู่มหุพทวิปทั้งสิ้นถึง ๓ ครั้ง ก็ไม่ได้พบผู้ที่ตอบปัญหาได้
มีอายุ ๗ ปี โดยกำเนิด กำลังเล่นฝุ่นอยู่บนถนน อันพรหมณ์ผู้ประพศติ
สุจริตถามแล้ว ในกาลที่ท่านเป็นสร้งคคาบส และในสัมภวชาดกอย่างนี้ว่า

ท่านผู้เจริญทั้งหลายได้โอกาสแล้ว

ก็จงถามปัญหาอย่างใดอย่างหนึ่งที่ท่านคิดไว้

ด้วยใจ ก็ข้าพเจ้ารู้โลกนี้และโลกอื่น ด้วย
ตนเองแล้ว ก็จะทำตอบปัญหานั้นแก่ท่าน
ทั้งหลาย

ได้พิจารณาซึ่งสัพพัญญูปวาราอย่างนี้ว่า

เอาเถิด ฉันจะบอกแก่ท่าน เหมือน

อย่างผู้ฉลาดได้บอก ก็ถ้าเขาจะทำหรือไม่ได้

ทำก็ตาม พระราชานั้นแลตรงทราบถึงนั้น

ได้ ดังนี้.

เมื่อสัพพัญญูปวาราอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปวาราแล้วแก่อาพวก
ยักษอย่างนี้แล้ว ลำดับนั้นแล อาพวกยักษได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วย
คาถาว่า กิสุธ วิตุตฺถ์ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กิ เป็นคำถาม. ศัพท์ว่า สุ เป็นนิบาต
ใช้ในเหตุสักว่าทำบทให้เต็ม. บทว่า อิธ ได้แก่ ในโลกนี้. บทว่า วิตุตฺถ์
ความว่า ชื่อว่า ทรัพย์เครื่องปลื้มใจ เพราะอรรถว่า ทำความปลื้มใจ. คำว่า
วิตุตฺถ์ นั้นเป็นชื่อแห่งทรัพย์.

บทว่า **สุจิณฺณ** ได้แก่ ทำดีแล้ว. บทว่า **สุข** ได้แก่ ความสำราญ
ทางกายและทางจิต. บทว่า **อวารหติ** ความว่า ย่อมนำมา นำมาให้
มืออธิบายว่า ย่อมให้ ย่อมให้ถึง.

บทว่า **หเว** เป็นนิบาตลงในอรรถว่ามั่น. บทว่า **สาธุตร** ได้แก่
ยังประโยชน์ให้สำเร็จอย่างยิ่ง. บาลีว่า **สาธุตร** คังนี้บ้าง. บทว่า **รสน**
ได้แก่ กว่ำธรรมทั้งหลายที่สำคัญแล้วว่าเป็นรส.

บทว่า **ถถ** ได้แก่ โดยประการใด. ชีวิตของบุคคลเป็นอยู่อย่างไร
ชื่อว่า **ถถชีวิต** แต่ท่านเรียกตามนาสิก เพื่อสะดวกแก่การผูกคาถา หรือ
บาลีว่า **ถถชีวิต** อธิบายว่า บรรดาบุคคลผู้เป็นอยู่เขามีชีวิตอย่างไร.
บทที่เหลือในคาถานี้ ปรากฏชัดแล้วแล.

อาพวกยักษ์ทูลถามปัญหา ๔ ข้อเหล่านี้ว่า อะไรเล่าเป็นทรัพย์เครื่อง
ปลื้มใจอันประเสริฐที่สุดของมนุษย์ในโลกนี้ อะไรเล่าที่บุคคลประพฤติดีแล้ว
ย่อมนำความสุขมาให้ อะไรเล่าเป็นรสยังประโยชน์ให้สำเร็จกว่ารสทั้งหลาย
นักปราชญ์ทั้งหลาย ได้กล่าวชีวิตของบุคคลเป็นอยู่อย่างไรว่า ประเสริฐที่สุด
ด้วยคาถานี้ ด้วยประการฉะนี้.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงตอบแก่อาพวกยักษ์นั้น
โดยนัยที่พระทศพลพระนามว่า **กัสสป** ทรงตอบแล้ว จึงตรัสคาถานี้ว่า
สทุธิธ วิตถ คังนี้.

ในคาถานั้นมีอธิบายว่า ทรัพย์เครื่องปลื้มใจอันมีเงินและทองเป็นต้น
ย่อมนำมาซึ่งอุปโลกสุข คือย่อมป้องกันทุกข์มีความหิวกระหายเป็นต้น ย่อม

ยังความยากจนนั้นแลให้สงบ เป็นเหตุแห่งการได้มาซึ่งรัตนะมีแก้วมุกดาเป็นต้น และยอมนำมาซึ่งโลกียสุข ฉันทิใด แม้ศรัทธาที่เป็นโลกิยะและโลกุตระก็ฉันทินั้น ย่อมนำมาซึ่งวิบากสุขอันเป็นโลกิยะและโลกุตระตามความเป็นจริง คือ ป้องกันทุกข์มีชาติชราเป็นต้น แก่ผู้ปฏิบัติด้วยฐานะคือศรัทธา ย่อมยังความยากจนในคุณให้สงบระงับ เป็นเหตุได้มาซึ่งรัตนะมีสติสัมโพชฌงค์เป็นต้น และพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจ เพราะทำวิเคราะห์ว่า ย่อมนำมาซึ่งความสืบทอดในโลก ตามพระบาลีว่า

บุคคลผู้มีศรัทธา สมบูรณ์ด้วยศีล

ถึงพร้อมด้วยยศ และโภคะจะไปอยู่ที่ใด ๆ

ก็ย่อมได้บูชาในที่นั้น ๆ.

ก็เพราะทรัพย์เครื่องปลื้มใจต่อศรัทธานั้น ติดตามตนไป ไม่ทั่วไป แก่ผู้อื่น เป็นเหตุแห่งสมบัติทั้งปวง เป็นต้นเหตุแม่แห่งทรัพย์เครื่องปลื้มใจ มีเงินและทองเป็นต้นที่เป็นโลกิยะ เพราะคนมีศรัทธาเท่านั้น ทำบุญทั้งหลาย มีทานเป็นต้น ย่อมบรรลุถึงทรัพย์เครื่องปลื้มใจ ส่วนทรัพย์เครื่องปลื้มใจของคนผู้ไม่มีศรัทธา ย่อมมิเพื่อความฉิบหายเท่านั้น เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า ประเสริฐที่สุด.

บทว่า **ปฐิสสุต** เป็นการแสดงกำหนดอย่างสูงสุด เพราะฉะนั้น ผู้ศึกษาพึงทราบว่ ศรัทธาของบุรุษอย่างเดียวเป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจอัน ประเสริฐที่สุดหามิได้ ศรัทธาของคนทั้งหลายมีสตรีเป็นต้น ก็เป็นทรัพย์เครื่อง ปลื้มใจอันประเสริฐที่สุดเหมือนกันแล.

บทว่า **ธมฺโม** ได้แก่ ธรรมคือกุศลกรรมบถ ๑๐ อย่าง หรือธรรม คือ ทาน สีล และภาวนา. บทว่า **สุจฺฉิโน** คือ ที่ทำดีแล้ว ประพฤติ ดีแล้ว. บทว่า **สุขมวาทิ** ความว่า ย่อมนำมาซึ่งสุขของมนุษย์ สุขของ โสณเศรษฐีบุตรและรัฐบาลเป็นต้น ทิพยสุขความสุขของทวยเทพมีท้าวสักกะ เป็นต้น และในที่สุด ย่อมนำมาซึ่งนิพพานสุข สุขของพระอริยเจ้าทั้งหลาย มีพระมหาปทุมเป็นต้น.

บทว่า **สจฺจํ** ความว่า ก็สังกัสพท์นี้ ย่อมปรากฏในอรรถหลาย ประการ คือ ย่อมปรากฏในวาทสัจ จุจในประโยคเป็นต้นว่า ฟังกล่าวคำสัจ ไม่ฟังโกธ ปรากฏในวิริตีสัจ จุจในประโยคเป็นต้นว่า สมณะและพราหมณ์ ตั้งอยู่ในความสัจ ปรากฏในทิกฺขุสัจ จุจในประโยคเป็นต้นว่า บุคคลกล่าว คำพูดที่เป็นกุศลต่าง ๆ แล้ว จึงกล่าวคำสัจ เพราะเหตุไร ปรากฏในพราหมณสัจ จุจในประโยคมีอาทิว่า คุณอนภิกษุทั้งหลาย พราหมณสัจจะ ๔ อย่างเหล่านี้ ปรากฏในปรมัตถสัจจะ จุจในประโยคมีอาทิว่า ก็สัจจะมีหนึ่งไม่มีที่สอง ปรากฏในอริยสัจจะ จุจในประโยคเป็นต้นว่า บรรดาสัจจะทั้ง ๔ สัจจะที่เป็น กุศลมีเท่าไร.

แต่ในที่นี้ ชนทั้งหลายย่อมทำน้ำเป็นต้นให้ขึ้นไปในอำนาจได้ ย่อม ข้ามไปสู่ฝั่งแห่งชาติชราและมรณะได้ ด้วยอำนาจแห่งวาทสัจอันใด วาทสัจ นั้นท่านประสงค์เอาแล้ว เพราะทำปรมัตถสัจจะให้เป็นพระนิพพาน หรือเพราะ ทำวิริตีสัจจะให้ขึ้นไปในภายใน เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า

บุคคลย่อมทมน้ำได้ด้วยสัจจา

บัณฑิตทั้งหลายย่อมกำจัดแม้พิษได้ด้วยสัจจะ
เทพย่อมหลั่งน้ำนมด้วยสัจจะ บัณฑิตทั้ง
หลายดำรงอยู่ในสัจจะย่อมปรารถนาพระ
นิพพาน รสเหล่าใดเหล่าหนึ่งมีอยู่ในแผ่นดิน
ดิน สัจจะเที่ยวกว่ารสเหล่านั้น สมณะและ
พราหมณ์ดำรงอยู่ในสัจจะ ย่อมข้ามฝั่งแห่ง
ชาติมรณะได้ ดังนี้.

บทว่า สาธุศรี ได้แก่ หวานกว่า ประณีตกว่า. บทว่า รสอัน
ความว่า ธรรมควรลิ้มเหล่าใดเหล่าหนึ่ง โดยนัยมีอาทิว่า รสเกิดแต่ราก
รสเกิดแต่ลำต้น ธรรมมีการติเตียนรสแห่งวาจา และพยัญชนะที่เหลือเป็นต้น
เหล่าใดเหล่าหนึ่ง โดยนัยมีอาทิว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตรสเกิด
แต่ผลทั้งหมด พระโคดมผู้เจริญมีรูปไม่เป็นรส คุณก่อนพราหมณ์ รูปรส
สัททรสเหล่าใดแล ไม่เป็นอาบัติในรสรส ธรรมวินัยนี้มีรสเดียว คือ วิมุตติรส
หรือว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นส่วนแห่งอรรถรส ธรรมรส เรียกว่า รส
สัจจะแลดีกว่ารสเหล่านั้น คือ สัจจะนั้นเที่ยวกว่า คือ ชอบกว่า ประเสริฐ
กว่า อุดมกว่ารสเหล่านั้น.

จริงอยู่ รสทั้งหลายมีรสเกิดแต่รากเป็นต้น พอกพูนสรีระและนำมา
ซึ่งสุขอันประกอบด้วยสังกิเลส ในสัจจรส รสคือวิริตีสัจจะและวาจาสัจจะ ย่อม
พอกพูนจิต ด้วยสมณะและวิปัสสนาเป็นต้น และย่อมนำมาซึ่งสุขอันประกอบ

ด้วยอสังกิลส วิมุตติรส ชื่อว่า ยังประโยชน์ให้สำเร็จ เพราะความเป็นธรรม อันท่านอบรมแล้วด้วยปรมัตตสังจรส และชื่อว่าเป็นอรรถรสและธรรมรส เพราะอาศัยอรรถและธรรมที่เป็นอุบายจะให้บรรลุปรมัตตสังจรสนั้นเป็นไป ดังนี้แล.

ก็ในบทนี้ว่า **ปญญาชีวี** ผู้ศึกษาพึงเห็นเนื้อความอย่างนี้ว่า ในบุคคล ผู้บอด ผู้มีตาข้างเดียว และผู้มีตาสองข้างทั้งหลาย บุคคลผู้มีตาสองข้างนี้ใด เป็นคฤหัสถ์ยินดีข้อปฏิบัติสำหรับคฤหัสถ์มีการขยันทำการงาน ถึงสรณะ จำแนกทาน สมาทานศีล และอุโบสถกรรมเป็นต้น หรือเป็นบรรพชิตยินดี ข้อปฏิบัติสำหรับบรรพชิต กล่าวคือศีลอันทำความไม่เดือนร้อน หรืออันต่างด้วย จิตตวิสุทธิเป็นต้นอันยิ่งกว่านั้น ชื่อว่า เป็นอยู่ด้วยปัญญา นักปราชญ์ทั้งหลาย กล่าวชีวิตอันเป็นอยู่ด้วยปัญญาของบุคคลนั้น หรือปัญญาชีวิตของบุคคลผู้เป็น อยู่ด้วยปัญญานั้นว่า ประเสริฐที่สุด.

ยักษ์ได้ฟังปัญหาแม้ทั้งสี่ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตอบแล้วอย่างนี้ มี ใจเป็นของตน เมื่อจะทูลถามปัญหาทั้งสี่แม่ที่เหลือจึงกล่าวคาถาว่า **ถณฺสู ตรีตี โอนฺม** บุคคลย่อมข้ามโอฆะได้อย่างไร. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะ ทรงวิชันนาแก่ยักษ์นั้น โดยนัยมีในก่อนนั้นเทียว จึงตรัสคาถาว่า **สทฺธา ย ตรีตี โอนฺม** บุคคลย่อมข้ามโอฆะได้ด้วยศรัทธา.

ในคานานั้นมีอธิบายดังนี้ บุคคลใดข้ามโอฆะทั้ง ๔ อย่างได้ บุคคล นั้นย่อมข้ามอรรถนพคือ สังสารบ้ำง ย่อมล่วงทุกข์ในวัฏฏะบ้ำง ย่อมบริสุทธิ จากมลทิน คือ กิเลสบ้ำง แม้ก็จริง แต่เมื่อเป็นเช่นนั้น บุคคลไม่มีศรัทธา

เมื่อไม่เชื่อการข้ามโอฆะ ย่อมไม่แล่นไป ประมาทด้วยการปล่อยจิตในกามคุณ ทั้งห้า ชื่อว่า ย่อมไม่ข้ามอรรถพคือสังสารได้ เพราะตนข้องและเกี่ยวข้องกับ ในกามคุณทั้งห้า นั้น ผู้เกียจคร้านย่อมอยู่เป็นทุกข์ เคลื่อนกล่นด้วยอกุศลธรรมทั้งหลาย ผู้ไม่มีปัญญาเมื่อไม่รู้ทางบริสุทธฺิ ก็ย่อมไม่บริสุทธฺิ เพราะเหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ต่อความไม่มีศรัทธา เป็นต้น นั้น จึงตรัสคานี้

ด้วยคานันั้น แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว เพราะสัทธิน- ทรียฺ์ เป็นปทัฏฐฐานแห่งโศดาปัตติยังคะ เพราะเหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงประกาศการข้ามทิวฐณะ คือ โศดาปัตติมรรคและโศดาบัน ด้วยบท นี้ว่า บุคคลย่อมข้ามโอฆะได้ด้วยศรัทธา ก็พระโศดาบันถึงพร้อมแล้ว ด้วย ความไม่ประมาท กล่าวคือ การกระทำติดต่อ ด้วยการเจริญกุศลธรรม ยินดี มรรคที่ ๒ ย่อมข้ามอรรถพคือ สังสาร อันเป็นที่ตั้งแห่งภโวฆะ อันข้าม ไม่ได้ด้วยโศดาปัตติมรรคที่เหลือลง ยกเว้นเหตุสักว่ามาสู่โลกนี้ครั้งเดียวเท่านั้น เพราะเหตุ นั้น จึงทรงประกาศการข้ามภโวฆะ คือ สกทาคามิมรรค และ สกทาคามี ด้วยบทนี้ว่า ย่อมข้ามอรรถพได้ด้วย ความไม่ประมาท เพราะ สกทาคามี ยินดีมรรคที่ ๓ ย่อมล่วงทุกข์ อันเป็นที่ตั้งแห่งกาโมฆะ และที่สำคัญ ว่ากาโมฆะ อันข้ามไม่ได้ ด้วยสกทาคามิมรรค เพราะเหตุ นั้น จึงทรงประ- ภาสการข้ามกาโมฆะ คือ อนาคามิมรรค และอนาคามี ด้วยบทนี้ว่า ย่อม ล่วงทุกข์ได้ด้วย ความเพียร ก็เพราะอนาคามี ยินดีมรรคปัญญาที่ ๔ อันบริสุทธฺิ โดยส่วนเดียว ด้วยปัญญาอันบริสุทธฺิ ซึ่งปราศจากเบื่อกตม ละมลทินอย่าง

ละเอียดยก กล่าวคือ อวิชา อันละไม่ได้ด้วยอนาคามิมรรค เพราะเหตุนี้ จึงทรงประกาศการข้ามอวิชชชะ คือ อรหัตมรรคและพระอรหันต์ด้วยบทนี้ ว่า ย่อมบริสุทธิได้ด้วยปัญญา ก็ครั้งตรัสคานี้ด้วยยอด คือ พระอรหัต ในที่สุด ยักยักดำรงอยู่ในโศดาปัตติผล.

บัดนี้ อาพวยักษ์ถือเอาบทว่า ปัญญา ที่ตรัสในคานี้ว่า ย่อม บริสุทธิได้ด้วยปัญญานั้นแล เมื่อจะทูลถามปัญหา อันละไปด้วยโลกิยะและ โลกุตระ ด้วยปฏิภาณของตน จึงกล่าวคาถา ๖ บทนี้ว่า **กถัสฺส ลภเต ปญฺญํ** แปลว่า บุคคลย่อมได้ปัญญาอย่างไร.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **กถัสฺส** เป็นการถามถึงการประกอบประโยชน์ ในที่ทั้งปวงนั้นเทียว. ก็อาพวยักษ์นี้รู้ธรรมดาปัญญาเป็นต้น จึงทูลถามถึงการ ประกอบซึ่งธรรมนั้นว่า บุคคลย่อมได้ปัญญาอย่างไร คือ ด้วยการประกอบ อย่างไร ด้วยการณ์อย่างไร. ในทรัพย์เป็นต้นกัณยนี้.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงแสดงการได้ปัญญา ด้วยการณ์ ๔ อย่าง แก่อาพวยักษ์นั้น จึงตรัสว่า **สพฺพหาโน** เป็นต้น.

คานี้มีอธิบายว่า พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวก ผู้อรหันต์บรรลุนิพพาน ด้วยกรรมใด ในบุพภาคอันต่างด้วยกายสุจริตเป็นต้น ในอปรภาคอันต่างด้วยโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ บุคคลเชื่อธรรมนั้น คือ ธรรมของพระอรหันต์ทั้งหลาย ย่อมได้ปัญญา อันเป็นโลกิยะและโลกุตระ เพื่อบรรลुพระนิพพาน ก็แล ย่อมได้ปัญญาอันเป็นโลกิยะและโลกุตระ ด้วย เหตุสักว่าศรัทธาท่านั้น หามิได้ ก็เพราะบุคคลเกิดศรัทธาแล้ว ย่อมเข้าไป

หา เมื่อเข้าไปหา ย่อมนั่งใกล้ เมื่อนั่งใกล้ ย่อมเงียโศต เงียโศตแล้ว ย่อมฟังธรรม เพราะฉะนั้น ฟังอยู่ด้วยดี จำเดิมแต่เข้าไปหา จนถึงการฟังธรรม ย่อมได้ปัญญา.

มือธบายอย่างไร มือธบายว่า แม้เชื่อธรรมนั้นแล้ว เข้าไปหาพระ-
อาจารย์และอุปัชฌาย์ตามกาล เข้าไปนั่งใกล้ด้วยการทำวัตร ในกาลใด พระ-
อาจารย์และอุปัชฌาย์มีจิตอันการเข้าไปนั่งใกล้ให้ยินดีแล้ว ประสงค์จะกล่าว
คำไร ๆ ในกาลนั้น ก็เงียโศต ด้วยความเป็นผู้ใคร่จะฟังอันถึงแล้วฟังอยู่
ย่อมได้ปัญญา ก็แม้ฟังอยู่ด้วยดีอย่างนี้ เป็นผู้ไม่ประมาท ด้วยการไม่อยู่
ปราศจากสติ และมีปัญญาเครื่องสอดส่อง ด้วยความเป็นผู้รู้สุภายิตและทุกา-
ยิตนั้นแล ย่อมได้ปัญญา บุคคลนอกนี้ ย่อมไม่ได้ปัญญา ด้วยเหตุที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เป็นผู้ไม่ประมาท มีปัญญาเป็นเครื่องสอดส่อง
เพราะบุคคลปฏิบัติปฏิบัติทำอันเป็นไปเพื่อได้ปัญญา ด้วยศรัทธาอย่างนี้แล้ว ฟัง
อุบายอันเป็นเครื่องบรรลุปัญญา ด้วยการฟังด้วยดี คือ โดยเคารพ ไม่หลง
ลืมสิ่งถือเอาแล้ว ด้วยความไม่ประมาท และถือเอาสิ่งไม่หย่อน ไม่เกินและ
ไม่ผิด ด้วยความเป็นผู้มีปัญญาเป็นเครื่องสอดส่อง ย่อมกระทำให้กว้างขวาง
หรือ เงียโศตลง ด้วยการฟังด้วยดี ย่อมฟังธรรมอันเป็นเหตุได้เฉพาะซึ่ง
ปัญญา ครั้นฟังด้วยความไม่ประมาทแล้วย่อมทรงธรรม ย่อมใคร่ครวญอรรถ
แห่งธรรมทั้งหลายที่ทรงจำด้วยความเป็นผู้มีปัญญาเป็นเครื่องสอดส่อง ใน
ลำดับนั้น ย่อมกระทำให้แจ้งซึ่งปรมาตถ์ โดยลำดับ เพราะฉะนั้น พระผู้มี-
พระภาคเจ้าถูกอภิกษุทั้งหลายถามว่า บุคคลย่อมได้ปัญญาอย่างไร เมื่อจะทรง
แสดงการณทั้ง ๔ เหล่านี้ จึงตรัสคานี้ว่า สทฺทหาโน ๗ ล ๗ วิจกุขโณ.

บัดนี้ เมื่อจะทรงวิชันนาปัญหา ๓ ข้อ อื่นจากนั้น จึงตรัสคานี้ว่า
ปฏิรูปการี.

ในคานานั้น บุคคลใดไม่ทำประโยชน์ทั้งหลายมีเทศะกาละเป็นต้นให้
เสียไป ย่อมกระทำอุบายเป็นเครื่องบรรลุทรพย์ที่เป็นโลกิยะและโลกุตระตาม
สมควร เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้นชื่อว่า **ปฏิรูปการี** กระทำสมควร.

บทว่า **ฐรวา** ได้แก่ผู้ไม่ทอดทิ้งฐระ ด้วยอำนาจแห่งความเพียร
อันเป็นไปทางจิต.

บทว่า **อุฏฐานตา** ได้แก่ ผู้ถึงพร้อมด้วยความหมั่น คือ มีความ
บากบั่นไม่ทอดอย ด้วยอำนาจความเพียรทางกาย โดยนัยมีอาทิว่า ก็บุคคลใด
ไม่สำคัญหนาวและร้อนยิ่งกว่าหญ้า.

บทว่า **วินุทเต ธน** ความว่า ย่อมได้โลกิยทรัพย์ ครอบงำกันเดวาสี
ได้ทรัพย์จำนวน ๒๐๐,๐๐๐ กหาปณะ ด้วยหนูตัวเดียวต่อกาลไม่นานนัก และ
โลกุตรทรัพย์ ครอบงำตีสถระผู้แก่ ฉะนั้น.

ก็พระเถระนั้น คิดว่า เราจักอยู่ด้วยอิริยาบถสาม ทำวัตรในเวลา
ดินมิทชะมาครอบงำ ทำเทริดใบไม้ให้เปียกแล้ว วางบนศิรชะลงไปใต้น้ำ
ประมาณแค่คอ ห้ามดินมิทชะอยู่ ได้บรรลुพระอรหัตโดย ๑๒ ปี.

บทว่า **สจฺเจน** ความว่า บุคคลย่อมได้ชื่อเสียงอย่างนี้คือ ผู้พูด
คำสัตย์ พูดคำจริง ย่อมได้ชื่อเสียง ด้วยสัจจะบ้าง พระพุทธเจ้า พระปัจเจก-
พุทธเจ้า พระอริยสาวกย่อมได้ชื่อเสียง ด้วยปรมัตตสัจจะบ้าง.

บทว่า ทท ความว่า เมื่อให้สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ต้องการ ที่ปรารถนาขอม
ผูกมิตรไว้ได้ คือ ย่อมให้ถึงพร้อม ย่อมกระทำมิตร หรือ ผู้ให้สิ่งที่ให้
โดยยาก ย่อมผูกมิตรไว้ได้ หรือ สังคหวัตถุทั้ง ๔ นักศึกษาพึงทราบว่
ทรงถือเอาแล้ว ด้วยหวัชข้อว่าทาน มีอธิบายว่า ย่อมทำมิตร ด้วยสังคหวัตถุ
เหล่านั้น.

ครั้นทรงวิชันนาปัญหาทั้ง ๔ โดยนัยอันคละกันทั้งโลกิยะและโลกุตระ
อันทั่วไปแก่ภคฤหัสถ์และบรรพชิตอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงวิชันนาปัญหา
ที่ ๕ ด้วยอำนาจแห่งภคฤหัสถ์นี้ว่า ถถ เปจจ น โสจติ จึงตรัสว่า ยตฺเสเต
ดังนี้.

กาลานั้นมีเนื้อความว่า ผู้ใดชื่อว่า มีศรัทธา เพราะความเป็นผู้ประ-
กอบด้วยศรัทธา อันยังกัลยาณธรรมทั้งปวงให้เกิดขึ้น ที่ตรัสไว้ในบทนี้ว่า
สทฺททาโน อรหตฺ ผู้ครองเรือน คือ แสวงหา เสาะหากามคุณ ๕ ใน
การครองเรือน ผู้บริโภคมกาม เป็นภคฤหัสถ์มีธรรม ๔ เหล่านี้ คือ สัจจะ มี
ประการที่ตรัสว่า บุคคลย่อมถึงชื่อเสียงด้วยสัจจะ ธรรมที่ตรัสโดยชื่อว่า ปัญญา
เกิดจากการฟังด้วยดี ในบทนี้ว่า ฟังอยู่ด้วยดีย่อมได้ปัญญา ชาติที่ตรัสโดย
ชื่อว่า ฐานะ และโดยชื่อว่า อฏฐานะ ในบทนี้ว่า ผู้มีฐานะ มีความหมั่น
และจาจะมีประการที่ตรัสไว้ในบทนี้ว่า ผู้ให้ย่อมผูกมิตรไว้ได้ ผู้นั้นแล ละ
ไปแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก คือ ผู้นั้นแลไปจากโลกนี้ สูปรโลก ย่อมไม่เศร้า-
โศก ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นวิชันนาปัญหาแม้ที่ ๕ อย่างนี้แล้วเมื่อจะทรง
เตือนยักษ์นั้น จึงตรัสว่า อิงฺฆม อญฺเณปิ ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อิงฺฆ เป็นนิบาตลงในอรรถว่าตักเตือน.

บทว่า อญฺเญปิ ความว่า เชิญท่านถามธรรมทั้งหลายกะสมณ-
พราหมณ์เป็นอันมากแม้เหล่าอื่นคุณเกิด หรือท่านถามสมณพราหมณ์เป็นอันมาก
แม้เหล่าอื่น ที่ปฎิญาณว่าเป็นสัพพัญญูมิปุระณะเป็นต้น.

ในกาลานี้ ผู้ศึกษาพึงทราบการพรรณนาเนื้อความพร้อมทั้งโยชนา
โดยย่อนี้ว่า ถ้าเหตุแห่งการถึงเกียรติ ยิ่งไปกว่าสัจจะมีประการอันเรากล่าวแล้ว
ในบทนี้ว่า บุคคลย่อมได้เกียรติ ด้วยสัจจะที่ดี เหตุแห่งการได้โลกียปัญญา
และโลกุตระปัญญา ยิ่งไปกว่า ทมะ ที่เรากล่าวแล้ว ด้วยอำนาจแห่งปัญญา
ซึ่งเกิดจากการฟังด้วยดี ในบทว่า ผู้ฟังอยู่ด้วยดี ย่อมได้ปัญญาก็ดี เหตุแห่ง
การผูกมิตร ยิ่งไปกว่าจาคะ มีประการที่เรากล่าวแล้ว ในบทนี้ว่า ผู้ให้ยอม
ผูกมิตรไว้ได้ดี เหตุแห่งการได้โลกียทรัพย์และโลกุตระทรัพย์ ยิ่งไปกว่าขันติ
กล่าวคือความเพียร อันถึงความเป็นผู้มีอุตสาหกรรม ด้วยอรรถว่า ทนต่อภาระมาก
ที่เรากล่าว โดยชื่อว่า ธุระ และโดยชื่อว่า อุตฺถานะ เพราะอาศัยอำนาจ
ประโยชน์นั้น ๆ ในบทนี้ว่า ผู้มีธุระ มีความหมั่นก็ดี เหตุแห่งการละจาก
โลกนี้ไปสู่โลกอื่น แล้วไม่มีความเศร้าโศก ยิ่งไปกว่าธรรมทั้ง ๔ เหล่านี้นั้นแล
ที่เรากล่าวอย่างนี้ว่า สัจจะ ธรรม ธิติ จาคะ ก็ดี มีอยู่ในโลกนี้ไซ้
(เชิญท่านถามสมณพราหมณ์ เป็นอันมากแม้เหล่าอื่นคุณเกิด) แต่โดยพิสดาร
ผู้ศึกษาพึงแยกแต่ละบท โดยนัยแห่งการพรรณนาบทที่ยกเนื้อความขึ้นและยก
บทขึ้นอธิบาย แล้วพึงทราบการพรรณนาเนื้อความ.

ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ยักษ์ทูลว่า บัดนี้ข้าพระองค์
จะฟังถามสมณพราหมณ์เป็นอันมากทำไมเล่า เพราะความสงสัยที่จะฟังถาม

สมณพรพมณฺ์เหล่าอื่นอันตนละได้แล้ว เมื่อจะให้ชนเหล่าอื่นที่ยังไม่รู้เหตุแห่งการไม่ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ให้ทราบ จึงทูลว่า วันนี้ ข้าพระองค์ทราบชัดประโยชน์อันเป็นไปในภพหน้า ดังนี้.

ในบทเหล่านี้ บทว่า **อชฺช** อธิบายว่า นับตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป. บทว่า **ปชานามิ** ความว่า ทราบชัดโดยประการตามที่กล่าวแล้ว. บทว่า **โย จตุโถ** ความว่า ยักษ์แสดงประโยชน์ในปัจจุบันที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสโดยนัยมีอาทิว่า ผู้ฟังอยู่ด้วยดี ย่อมได้ปัญญา ด้วยคำมีประมาณเท่านี้ แสดงประโยชน์ในภพหน้า อันกระทำความที่ละโลกนี้ไปแล้วไม่มีความเศร้าโศกที่ตรัสว่า **ยสฺสเสเต จตุโร ฌมฺมา** ด้วยบทนี้ว่า **สมฺปฺปรายโก**. ก็คำว่า **จตุโถ** นั้นเป็นชื่อของการณ์.

จริงอยู่ อัดถ ศัพท์นี้ ย่อมเป็นไปในอรรถแห่งบาลี คุณในประโยชน์มีอาทิว่า **สาตุถฺ สพฺยณฺชนํ** มีอรรถ มีพยัญชนะ เป็นไปในการบอก คุณในประโยชน์มีอาทิว่า คุณก่อนคบคิด เราไม่ต้องการเงินและทอง เป็นไปในความเจริญ คุณในประโยชน์มีอาทิว่า ความเจริญย่อมมีแก่ผู้มีศีลทั้งหลาย เป็นไปประโยชน์เกื้อกูล คุณในประโยชน์มีอาทิว่า ย่อมประพฤติประโยชน์แก่ทั้งสองฝ่าย เป็นไปในเหตุว่า เมื่อเหตุเกิดขึ้น ย่อมต้องการบัณฑิต ก็ในที่นี้ ย่อมเป็นไปในเหตุ เพราะฉะนั้น ผู้ศึกษาพึงทราบเนื้อความโดยย่อในที่นี้โดยนัยว่า เหตุแห่งการได้ปัญญาเป็นต้น อันเป็นไปในปัจจุบันใด และเหตุแห่งความที่ละโลกนี้ไปแล้วไม่มีความเศร้าโศก อันเป็นไปในภพหน้าใด วันนี้เราทราบชัดซึ่งเหตุอันด้วยตนเอง โดยนัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วนั้นแล บัดนี้ เรานั้นจะพึงถามสมณพราหมณฺ์เป็นอันมากทำไมเล่า.

ยักษ์ทูลว่า ข้าพระองค์ทราบชัดประโยชน์อันเป็นไปในภพหน้าอย่างนี้แล้ว เมื่อจะแสดงความที่ญาณนั้นมีภพเป็นมูล จึงกราบทูลว่า พระพุทธเจ้า.. เพื่อประโยชน์แก่ข้าพระองค์หนอ.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อุตถาย ความว่า เพื่อประโยชน์เกื้อกูล หรือเพื่อความรู้อย่างนี้. บทว่า ยตุถ ทินฺนุ มหปฺผลํ ความว่า ทานที่บุคคลให้แล้ว ในพระทักษิณยบุคคลผู้เลิศใด ด้วยการบริจาคที่ตรัสไว้ในบทนี้ว่า ยสุเสเต จตุโร ธมฺมา เป็นทานที่มีผลมากกว่า ข้าพระองค์ทราบชัดพระทักษิณยบุคคลผู้เลิศนั้น. ส่วนพวกเกจิอาจารย์กล่าวว่า อาพวกยักษ์ทูลอย่างนี้ หมายถึง พระสงฆ์.

อาพวกยักษ์แสดงการบรรลุประโยชน์เกื้อกูลของตน ด้วยกาลานี้อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะแสดงการปฏิบัติประโยชน์เกื้อกูลแก่ผู้อื่น จึงกราบทูลว่า โส อหํ วิจริตฺตสมิ. เนื้อความแห่งกาลานี้นั้น ฟังทราบโดยนัยที่กล่าวแล้ว ในหมวดสูตรนั้นแล.

ทรงโปรดพระอาพวกกุมาร

การจบกาลานี้อัน ๑ รัตริสว่าง ๑ การให้เสียงสาธุการดั่งขึ้น ๑ การนำพระอาพวกกุมารมาสู่ที่อยู่ของยักษ์ ๑ ได้มีแล้วในขณะเดียวกันนั้นแล ด้วยประการฉะนี้ ราชบุรุษทั้งหลายฟังเสียงสาธุการแล้ว นึกอยู่ว่า เสียงสาธุการเห็นปานนี้ เว้นพระพุทธเจ้าทั้งหลายแล้ว ย่อมไม่ดังระบือขึ้นแก่คนเหล่าอื่น พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จมาหนอแล ได้เห็นรัศมีแห่งพระวรกายของพระผู้มี

พระภาคเจ้าแล้ว ไม่ยืนอยู่ในภายนอกคูในกาลก่อน หมคความสงสัย เข้าไปในภายในนั้นเทียว ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประทับนั่ง ณ ที่อยู่ของยักษ์ และเห็นยักษ์ยืนประคองอัญชติ ครั้นเห็นแล้วได้กล่าวกะยักษ์ว่า ข้าแต่มหายักษ์ พระราชกุมารนี้ถูกนำมาเพื่อพลีกรรมแก่ท่าน เชิญท่านจงเคี้ยว หรือจงกิน พระราชกุมารนี้ หรือจงทำตามใจชอบเถิด ดังนี้.

อาพวักยักษ์นั้นละอายแล้วเพราะค่าที่ตนเป็นพระโศดาบัน และถูกกล่าวอย่างนี้ ข้างหน้าพระผู้มีพระภาคเจ้าโดยพิเศษ ลำดับนั้น จึงรับพระกุมารนั้นด้วยมือทั้งสอง น้อมถวายแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระกุมารนี้ข้าส่งให้แก่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์ขอลถวายพระกุมารนี้แด่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงเกื้อกูลและอนุเคราะห์ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงรับทารกนี้ เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข แก่พระราชกุมารนี้ และกล่าวคาถานี้ว่า

ข้าพระองค์มีจิตเบิกบาน มีใจดี ขอ
มอบถวายพระกุมารนี้ ผู้มีลักษณะแห่งบุญ
ตั้งร้อย มีอวัยวะทั้งปวงสมบูรณ์ เปรียบพร้อม
ด้วยพญานาค ข้าแต่พระองค์ ข้าแต่พระองค์
ผู้มีจักขุ ขอพระองค์จงทรงรับพระกุมารนี้ไว้
เพื่อประโยชน์แก่ชาวโลก ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับพระกุมารแล้ว ก็เมื่อทรงรับได้ตรัสคาถาเครื่องรักษา เพื่อทรงทำมงคลแก่ยักษ์และกุมาร ยักษ์ให้พระกุมารนั้นถึงสรณะ ให้เต็มด้วยบาทที่ ๔ ถึงสามครั้ง คือ

ขอพระกุมารนี้จงทรงมีพระชนมายุ
ยืนนาน ดูก่อนยักษ์ และท่านจงมีความสุข
ด้วย ขอท่านทั้งสองจงไม่มีโรคเบียดเบียน
ดำรงอยู่เพื่อประโยชน์แก่กุลแก่ชาวโลกเถิด
ขอพระกุมารนี้ถึงพระพุทธเจ้า ๑ ล ๑ พระ-
ธรรม และพระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะ ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประทานพระกุมารให้แก่ราชบุรุษทั้งหลายว่า
ขอพวกท่านจงยังพระกุมารนี้ให้เจริญเติบโตแล้ว ให้แก่เราอีก. ด้วยประการ
ดังนี้ พระกุมารนั้น จึงเกิดมีพระนามว่า หัตถอาพวกกุมาร เพราะ
พระกุมารนั้นมาจากมือของราชบุรุษเป็นต้น ไปสู่มือของยักษ์, จากมือของยักษ์
ไปสู่พระหัตถ์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า, จากพระหัตถ์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า
ไปสู่มือของราชบุรุษทั้งหลายอีก.

ชนทั้งหลายมีชวานาและผู้ทำกรงานในป่าเป็นต้น ได้เห็นราชบุรุษ
ทั้งหลาย ผู้พาพระกุมารนั้นกลับมา มีความกลัวจึงถามว่า ยักษ์ไม่ต้องการ
พระกุมาร เพราะเป็นเด็กเกินไปหรือ ? ราชบุรุษทั้งหลายได้บอกเรื่องทั้งหมด
ว่า ท่านทั้งหลายอย่ากลัว พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำความปลอดภัยแล้ว แต่
นั้น ชาวอาพวินครทั้งสิ้นก็หันหน้าไปทางยักษ์ ด้วยเสียงโกลาหลเป็นอันเดียวกันว่า
สาธุ สาธุ.

ฝ่ายยักษ์ เมื่อกาลเพื่อภิกษาจารของพระผู้มีพระภาคเจ้ายังไม่ถึง ก็ถือ
บาตรและจีวรมาถึงกลางทางแล้วกลับ ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จ
บิณฑบาตในพระนคร ทรงทำกตกิจแล้ว ประทับนั่งบนบรรพตพุทธานะที่ปูแล้ว
ณ โคนต้นไม้อันสงัดแห่งหนึ่ง ไกลประจัญหน้าพระนคร แต่่นั้น พระราชาพร้อม

กับหมู่มหาชนและชาวพระนครทั้งหลาย ชุมนุมรวมกัน เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ใหญ่ แวดล้อมแล้ว ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ทรงทราบยักษ์ผู้ทารุณเห็นปานนี้อย่างไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสอาพวกสูตรนั้นนั้นแล เริ่มต้นแต่การรบเป็นต้นแก่ชนเหล่านั้นว่า ยักษ์นี้บันดาลให้ฝนตก ๕ ชนิด เห็นปานนี้ ได้ทำสิ่งที่น่าสะพรึงกลัวอย่างนี้ ได้ถามปัญหาอย่างนี้ เราตถาคตได้แก้แล้วอย่างนี้ แก่ยักษ์นั้น ในเวลาจบคาถา สัตว์ ๘๔,๐๐๐ ก็ได้ธรรมมาภิสมัย.

ต่อแต่นั้น พระราชาและชาวพระนคร ได้ทำที่อยู่ให้แก่ยักษ์ ในที่ใกล้ภพของท้าวเวสวัณมหाराช ยังพลีกรรมอันถึงพร้อมด้วยสักการะมีดอกไม้และของหอมเป็นต้นให้เป็นไปเป็นนิത്യ และปล่อยพระกุมารนั้นผู้ทรงบรรลุนิติภาวะแล้วว่า พระองค์ทรงอาศัยพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงได้ชีวิต ของเสด็จไป จงทรงนั่งใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นแล และพระภิกษุสงฆ์.

พระกุมารนั้นเสด็จเข้าไปนั่งใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้า และพระภิกษุสงฆ์ ต่อกาลไม่นานนัก ก็ทรงดำรงอยู่ในอนาคามิผล ทรงเรียนพระพุทธรพจน์ทั้งหมด เป็นผู้มิอุบาสก ๕๐๐ เป็นบริวาร และพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตั้งพระกุมารนั้นไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย หัตถกอพวกะ เป็นเลิศแห่งสาวกทั้งหลายของเรา ผู้สงเคราะห์บริษัทด้วยสังคหวัตถุณี** ดังนี้.

จบอรรถกถาอาพวกสูตร แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อ **ปรมัตถโชติกา**

วิชยสูตรที่ ๑๑

ว่าด้วยเรื่องร่างกาย

[๓๑๒] ถ้าว่าบุคคลเที่ยวไป ยืนอยู่ นั่ง นอน คู้เข่าหรือเหยียดออก นั้นเป็นความ เคลื่อนไหวของกาย กายประกอบแล้วด้วย กระดูกและเอ็นฉาบด้วยหนังและเนื้อ ปกปิด ด้วยผิว เต็มด้วยไส้ อาหาร มีก้อนตับ มูตร หัวใจ ปอด ม้าม ไต น้ำมูก น้ำลาย เหงื่อ มันชั้น เลือด ไขข้อ ดี เพลวมัน อัน ปุณฺณชนผู้เป็นพาล ย่อมไม่เห็นตามความเป็นจริง อนึ่ง ของอันไม่สะอาดย่อมไหลออกจากช่องทั้งเก้าของกายนี้ทุกเมื่อ คือขี้ตาจาก ตา ขี้หูจากหู และน้ำมูกจากจมูก บางคราว ย่อมตำรอกออกจากปาก ดีและเสลดย่อม ตำรอกออก เหงื่อและหนองฝีซึมออกจาก กาย อนึ่ง อวัยวะเบื้องสูงของกายนี้เป็น โพรง เต็มด้วยมันสมอง คนพาลถูกอวิชา หุ้มห่อแล้ว ย่อมสำคัญกายนั้นโดยความเป็น ของสวยงาม.

ก็เมื่อใด เขาตายขึ้นพอง มีสีเขียว ถูกทิ้งไว้ในป่า เมื่อนั้น ญาติทั้งหลายย่อม

ไม่ห่วงใย สุนัขบ้าน สุนัขจิ้งจอก หม่าป่า
หมู่นอน กา แร้ง และสัตว์เหล่าอื่น ย่อม
กัฏกิกายนั้น ภิกษุในศาสนา นี้ ได้ฟังพระ-
พุทธพจน์แล้ว มีความรู้ชัด เราย่อมกำหนด
รู้กายนี้ ย่อมเห็นตามความเป็นจริงทีเดียว
สรีระที่มีวิญญูณนี้เหมือนสรีระที่ตายแล้ว
นั้น สรีระที่ตายแล้วนั้น เหมือนสรีระที่มี
วิญญูณนี้ ภิกษุพึงคลายความพอใจในกาย
เสียทั้งภายในและภายนอก ภิกษุนั้นมีความ
รู้ชัดในศาสนา นี้ ไม่ได้ยินดีแล้วด้วยฉันทรา-
คะ ได้บรรลุมฤตบพ สงบดับไม่จุติ กาย
นี้มีสองเท้า ไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็น อัน
บุคคลบริหารอยู่ เต็มไปด้วยซากศพต่างๆ
ถ่ายของไม่สะอาด มีน้ำลายและน้ำมูกเป็น-
ต้นให้ไหลออกจากทวารทั้งเก้า และขับ
เหงื่อไหลให้ไหลออกจากขุมขนนั้น ๆ ผู้ใด
พึงสำคัญเพื่อยกย่องตัวหรือพึงดูหมิ่นผู้อื่น
จักมีอะไร นอกจากการไม่เห็นอริยสัจ.

อรรถกถาวิขยสูตร

วิขยสูตร (นันทสูตร) เริ่มต้นด้วยคาถาว่า จรฺ วา ยทิวา ติฏฺฐจํ
ดังนี้ เรียกว่า กายวิจันนทนิกสูตร ดังนี้บ้าง.

มีอุปติอย่างไร? ได้ยินว่า สูตรนี้ตรัสไว้ในฐานะ ๒ อย่าง เพราะ
ฉะนั้น วิขยสูตรนั้น จึงมีอุปติ ๒ อย่าง.

ในสูตรนั้น สตรีที่มีชื่อว่า นันทา มี ๓ นาง คือ นันทา ผู้เป็น
น้องสาวของพระอนนทเถระ* อภिरูปนันทา พระธิดาของพระเจ้าเขมกศากยะ
นันทาผู้ชนบทกัลยาณี บรรพชาแล้ว ด้วยบรรพชาสำหรับมาตุคาม ที่พระผู้-
มีพระภาคเจ้าเสด็จถึงกรุงกบิลพัสดุ์โดยลำดับ ทรงแนะนำเจ้าศากยะทั้งหลาย
ทรงให้สตรีทั้งหลายมีนางนันทาเป็นต้นบรรพชาอนุญาตแล้ว ก็โดยสมัยนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถี นางอภिरูปนันทา มีรูปสวยยิ่งนัก
น่าดู น่าเลื่อมใส ด้วยเหตุนี้ ญาติทั้งหลายจึงตั้งชื่อนางว่า อภिरูปนันทา
ฝ่ายนางนันทาผู้ชนบทกัลยาณี ไม่เห็นสตรีที่มีรูปสวยเสมอกับตน นางทั้งสอง
นั้นเมาแล้วด้วยความเมาในรูป คิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดิเตียน ทรง
ครหารูป ทรงแสดงโทษในรูปโดยอเนกปริยาย จึงไม่ไปสู่ที่บำรุงพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า ทั้งไม่ปรารถนาเพื่อจะเห็น.

หากจะมีคำถามว่า นางไม่เลื่อมใสอย่างนี้ เพราะเหตุไร จึงบรรพชา
เล่า?

๑. ย. นนทตฺเถรสฺส.

ตอบว่า สัจจกumarผู้เป็นสามีของนางอภिरูปนั้นทาได้ทำกาละโดยปกติในวันหมั้นนั้นเทียว ด้วยเหตุ นั้น มารดาและบิดาจึงให้นางผู้ไม่ประสงค์บรรพชา.

ฝ่ายนางนั้นทาผู้ชนบทกัลยาณี เมื่อท่านพระนันทะบรรลุประอรหัตแล้ว ก็หมัดความหวังว่า สามีของเรา มหาปชาบดีพระมารดา และพระญาติอื่น ๆ บรรพชาแล้ว นางเว้นจากพระญาติทั้งหลาย เมื่อไม่ได้ความลำราญใจในฆราวาสอันเป็นทุกข์จึงบรรพชา หาบรรพชาด้วยศรัทธาไม่.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้ความแกำรอบแห่งญานของนางทั้งสองนั้น จึงตรัสตั้งพระนางมหาปชาบดีว่า ภิกษุณีแม่ทั้งหมดจงมารับโอวาทตามลำดับ นางทั้งสองนั้น เมื่อถึงวาระของตน ก็ส่งภิกษุณีอื่นไปแทน แต่ นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เมื่อถึงวาระตนเท่านั้น ฟิงมา ไม่ฟิงส่งภิกษุณีอื่นไปแทน อยู่มาวันหนึ่ง นางอภिरูปนั้นทาได้ไปรับโอวาท พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงยังนางให้สศคใจ ด้วยรูปที่ทรงเนรมิต ให้ตั้งอยู่ในพระอรหัตโดยลำดับ ด้วยคาถาในธรรมบทนี้ว่า กระทำสรีระให้เป็น นครแห่งกระดูกทั้งหลาย และด้วยเถรีคาถาเหล่านี้ว่า

ดูก่อนนั้นทา เจ้าจงดูร่างกายอัน

อาดูร ไม่สะอาด เปื่อยเนา อันกระดูกยกขึ้น

ไหลเข้า ไหลออก ที่พวกคนพาลปรารธนา

ยิ่งนัก เจ้าจงเจริญอุสุภนิมิต และจงละมา-

นาหุสยเสีย ต่อแต่นั้น เพราะละมานะเสีย

ได้ เจ้าจักเป็นผู้สงบระงับเทียวไป ดังนี้.

อยู่มาวันหนึ่ง ชาวกรุงสาวัดถีในปุเรภัตถวายทาน สมาทาน อุโบสถ
นุ่งดี ห่มดีถือวัตรดีของหอมและดอกไม้เป็นต้น ไปสู่พระเชตวัน เพื่อประ-
โยชน์แก่การฟังธรรม ในเวลาจบการฟังธรรมไหว้พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว เข้า
สู่พระนคร แม้พระภิกษุณีสงฆ์ฟังธรรมกถาแล้ว ก็ไปสู่สำนักของนางภิกษุณี
มนุษย์และภิกษุณีทั้งหลายในกรุงสาวัดถีนั้น ต่างก็สรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้า.

ก็ในโลกสันนิวาสมิประมาณ ๔ อย่าง บุคคลเห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
แล้ว เชื่อว่าไม่เลื่อมใส ไม่มี จริงอยู่ บุคคลทั้งหลายผู้ถือรูปเป็นประมาณ
เห็นพระรูปของพระผู้มีพระภาคเจ้า ขจิตด้วยลักษณะ วิจิตรด้วยอนุพยัญชนะ
มีพระเกตุมาลารุ่งเรือง มีพระรัศมีวาหนึ่งเปล่งออก จุจอลังการอันมีประโยชน์
ที่งามพร้อม ซึ่งเกิดขึ้นแก่โลกฉะนั้น ย่อมเลื่อมใส.

ผู้ถือเสียงเป็นประมาณฟังเสียงกิตติศัพท์ในชาตกหลายร้อย ประกอบ
ด้วยองค์แปด ทรงเปล่งออกอย่างอ่อนหวานดุจเสียงนกรวิก เหมือนเสียงแห่ง
พรหม ย่อมเลื่อมใส.

ฝ่ายผู้ถือความเศร้าหมองเป็นประมาณ เห็นความเศร้าหมองด้วยจิตร
เป็นต้น หรือ ความเศร้าหมองด้วยการบำเพ็ญกุศลกริยา ก็ย่อมเลื่อมใส.

ผู้ถือธรรมเป็นประมาณพิจารณาธรรมขั้นธ้อย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดา
ขั้นทั้งหลายมีศีลขั้นเป็นต้น ย่อมเลื่อมใส เพราะฉะนั้นจึงกล่าวสรรเสริญ
พระผู้มีพระภาคเจ้าในที่ทั้งปวง.

นางันทาผู้ชนบทกัลยณีแม้ถึงสำนักของภิกษุณีแล้ว ได้ฟังบุคคลเหล่า-
นั้น กำลังกล่าวสรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้าโดยอเนกปริยาย ประสงค์จะเข้าไป

เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงบอกแก่ภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุณีพานางไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้การมาของนางก่อนทีเดียว ทรงเนรมิตสตรี ที่มีอายุน่าคู่งนักร ประมาณ ๑๕ - ๑๖ ปี ยืนถวายงานพุดอยู่ข้างด้วยกำลังฤทธิ์ของพระองค์ เพื่อทรงกำจัดความเมาในรูป ด้วยรูปนั้นเที่ยวคุบรุษต้องการบ่งหนามด้วยหนาม และต้องการถอนลิ่มด้วยลิ่มฉะนั้น นางนั้นทาเข้าไปเฝ้าพร้อมกับภิกษุณีทั้งหลาย ใหว่พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่งในระหว่างภิกษุสงฆ์ เห็นพระรูปสมบัติของพระผู้มีพระภาคเจ้า ตั้งแต่พื้นพระบาทจนถึงปลายพระเกศา และเห็นรูปเนรมิตนั้น ซึ่งยืนข้างพระผู้มีพระภาคเจ้าอีก คิดว่า โอ ! สตรีนี้รูปสวย ละความเมาในรูปของตน มีอรรถภาพอันยินดียิ่งในรูปของสตรีนั้น.

แต่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงสตรีนั้นทำให้มีอายุประมาณ ๒๐ ปี ด้วยว่า มาตุคามมีอายุ ๑๖ ปีเท่านั้น ย่อมสวยงาม เกินนั้นไปย่อมไม่สวยงาม ลำดับนั้น นางนั้นทาเห็นความเสื่อมแห่งรูปของสตรีนั้น ก็มีฉันทราคะในรูปนั้น ลดน้อย แต่มั่น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงสตรีอย่างนี้ คือ สตรียังไม่ตลอด สตรีตลอดครึ่งเดียว สตรีกลางคน สตรีแก่ จนถึงสตรีมีอายุ ๑๐๐ ปี หลังกอง ถือไม้เท้า มีตัวตกกระแล้วทรงแสดงการตายของสตรีนั้น อันต่างด้วยซากศพพองขึ้นเป็นต้น อันสัตว์ทั้งหลายมีกาเป็นต้น รุมจิกกิน และมีกลิ่นเหม็น นำเกลียด นำปฏิกูลแก่นางนั้นทา ผู้แลดูอยู่นั้นเที่ยว นางนั้นทาเห็นมาตุคามนั้น ก็มีอนิจสัญญาปรากฏขึ้นว่า 'กายนี้ทั่วไปทั้งหมด ทั้งแก่เรา ทั้งแก่คนอื่น อย่างนี้นั้นแล แม้ทุกขสัญญาและอนัตตสัญญาก็ปรากฏขึ้น โดย

* ยู. กโม.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๕ - หน้าที่ 485

ทำนองอนิจจสัญญา นั้น ภาพทั้ง ๓ ปรางค์ขึ้นไม่เป็นที่พึงอาศัย ดูจเรื่อนถูกไฟไหม้ฉะนั้น.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้ว่า จิตของนางนั้นทาเล่นไปในกรรมฐาน จึงตรัสคาถาเหล่านี้ ด้วยอำนาจแห่งสัพปาเยแก่นางว่า

ดูก่อนันทา เจ้าจงดูร่างกายนี้ อัน

อาดูร ไม่สะอาด เปื่อยเน่า อันกระดูยก
ขึ้นเป็นโครง ไหลเข้าไหลออก ที่พวกคน
พาลปรารถนากันยิ่งนัก สรีระของหญิงนี้
เป็นฉันใด สรีระของเธอนี้ก็ฉกฉนั้น สรีระ
ของเธอนั้นฉันใด สรีระของหญิงนี้ก็ฉนั้น
เธอจงดูธาตุทั้งหลายโดยความเป็นของสูญ
จงอย่ากลับมามีโลกนี้อีกเลย จงตำรอกความ
พอใจในภพเสีย แล้วจักเป็นผู้สงบระงับ
เที่ยวไป ดังนี้.

ในเวลาจบคาถา นางนันทาคำรงอยู่ในโศคาปัตติผล ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อตรัสวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งมีสุญญตาเป็นบริวาร เพื่อบรรลุมรรคเบื้องบนแก่นาง จึงตรัสพระสูตรนี้ นี้เป็นอุบัติหนึ่งของสูตรนั้นก่อน.

อุบัติที่ ๒.

อุบัติที่ ๒ ได้กล่าวไว้แล้วในเรื่องของคาถาธรรมบทว่า ก็เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ กรุงราชคฤห์ ธิดาของนางสาลาวดี คณิกา ซึ่งมี

สมุฏฐานได้กล่าวแล้วโดยพิสดาร ในจิวรขันธกะ ชื่อว่า สิริมา ซึ่งเป็นน้องสาวของชีวิตันใด ได้ตำแหน่งนั้น โดยกาลล่วงไปแห่งมารดา คูหมันปุณณเศรษฐีธิดา ในเรื่องแห่งคานานี้ว่า ฟิงชนะความโกรธ ด้วยความไม่โกรธ ขมา พระผู้มีพระภาคเจ้า ฟิงพระธรรมเทศนา ได้เป็นโศดาบัน ยังนิจกัทร ๘ อย่าง ให้เป็นไปแล้ว ภิกษุผู้รับนิจกัทรูปหนึ่ง ปรารถถึงสิริมาธิดานั้น ก็เกิดราคะและไม่อาจเพื่อทำแม่อาหารกิจ นอนปราศจากอาหาร. ครั้นภิกษุนั้นนอนอย่างนั้นแล นางสิริมาตายไปเป็นเทวีของท้าวสุยาม ในยามภพ.

ในขณะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระภิกษุสงฆ์แวดล้อมแล้ว พาภิกษุเมื่อนั้น เสด็จไปคูสระของนางสิริมานั้น ซึ่งพระราชาทรงห้ามการเผาศพของนางแล้วให้เก็บไว้ ณ ป่าช้าฝิฉิบ มหาชนและพระราชาก็ไปคูอย่างนั้น ในชนจำนวนนั้น มนุษย์ทั้งหลายพูดกันว่า ในกาลก่อน การดูนางสิริมาด้วยทรัพย์ ๑,๐๐๘ ก็ได้ยาก บัดนี้ในวันนี้ผู้ที่ใครจะดูนางแม่ด้วยหนึ่งกาคณิก ก็ไม่มี ฝ่ายสิริมาเทพกัญญา อังรท ๕๐๐ คันแวดล้อมแล้วไป ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสสูตรนี้ เพื่อทรงแสดงธรรมแก่ชนทั้งหลายที่ประชุม ณ ที่เมื่อนั้น และคานาในธรรมบทนี้ว่า เธอจงดูร่างกายอันทำวิจิตร เพื่อทรงโอวาทแก่ภิกษุนั้น. นี้เป็นอุบัติที่ ๒ แห่งสูตรนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จริ วา ความว่า ไปด้วยการนำรูปกายทั้งสิ้นไป โดยมุ่งหน้าต่อทิศที่จะพึงไป. บทยทิ วา ตัญจ ความว่า ยืนอยู่ โดยไม่มีการยกรูปกายนั้นนั่นเทียว. บทว่า นิสินฺโน อุต วา สย ความว่า นั่งโดยความที่รูปกายนั้นแลคู่ส่วนเบื้องต่ำ และยกขึ้นซึ่งส่วนเบื้องสูง หรือนอนโดยเหยียดไปทางขวาง.

บทว่า **สมมุติเยติ ปสาเสติ** ความว่า **กู่** เข้าและเหยียดออก ซึ่ง
ข้อต่อนั้น ๆ. บทว่า **เอสา กายสุส อัญชนา** ความว่า นั้นแม่ทั้งหมดเป็น
ความเคลื่อนไหว ได้แก่ความไหว ความเคลื่อนไหวของกายที่มีวิญญาณนี้
นั้นเที่ยว. ใครอื่นที่ชื่อว่า เทียวไปอยู่ หรือเหยียดออกอยู่ในที่นี้ หามิไม่
อนึ่งแล เมื่อจิตเกิดขึ้นว่า เราจะไปเที่ยว วาโยธาตุซึ่งมีจิตนั้นเป็นสมุฏฐาน
ย่อมแผ่ไปสู่ร่างกาย กายนั้นก็มีการนำไปมุ่งหน้าต่อทิศที่จะพึงไป คือความเกิด
ขึ้นในระหว่างส่วน* ก็ย่อมมีด้วยจิตนั้น ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า **จร** เทียวไป.

อนึ่ง เมื่อจิตเกิดขึ้นว่า เรายืน วาโยธาตุซึ่งมีจิตนั้นเป็นสมุฏฐาน
ก็ย่อมแผ่ไปสู่ร่างกาย ร่างกายนั้นก็มีการยกขึ้น คือ ความปรากฏแห่งรูป โดย
ฐานเบื้องสูง ก็ย่อมมีด้วยจิตนั้น ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า **ติฏฐ** ยืนอยู่.

อนึ่ง เมื่อจิตเกิดขึ้นว่า เราจะนั่ง วาโยธาตุซึ่งมีจิตนั้นเป็นสมุฏฐาน
ย่อมแผ่ไปสู่ร่างกาย ร่างกายนั้นก็จะมีการกู่เข้าซึ่งส่วนเบื้องต่ำ และการยกขึ้น
ซึ่งส่วนเบื้องสูง ด้วยจิตนั้น คือ ความปรากฏแห่งรูปย่อมมีโดยภาวะอย่างนั้น
ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า **นิสินฺโน** นั่งแล้ว.

อนึ่ง เมื่อมีจิตเกิดขึ้นว่า เราจะนอน วาโยธาตุซึ่งมีจิตนั้นเป็นสมุฏฐาน
ย่อมแผ่ไปสู่ร่างกาย ร่างกายนั้นก็ย่อมมีการเหยียดออกตามขวาง ด้วยจิตนั้น คือ
ความปรากฏแห่งรูปใด ภาวะอย่างนั้น ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า **สย** นอน.

ก็ท่านผู้มีอายุนี้ รูปใดรูปหนึ่งหนึ่ง ที่มีชื่ออย่างนี้ เทียวไป ยืนอยู่ นั่ง หรือ
นอน อย่างนี้ ซึ่งเรียกว่า กู่เข้า เหยียดออก ด้วยอำนาจแห่งการกู่เข้าและเหยียด
ออกซึ่งข้อต่อเหล่านั้น ๆ ในอิริยาบถนั้น ๆ เพราะเมื่อจิตจะกู่เข้า หรือเหยียด

* ยู. เทสนฺตเร ปรนฺตฺรปาตกาโว.

ออกเกิดขึ้นอยู่ การเคลื่อนไหวเมื่อนั้นย่อมมีโดยนัยตามที่กล่าวแล้วนั้นแล เพราะฉะนั้น นั้นเป็นความเคลื่อนไหวของกาย ใคร ๆ อื่นในที่นี้หาไม่มี นิสฺสูญ จากสัตว์หรือบุคคลใด ๆ ซึ่งเที่ยวไปอยู่ หรือ เหยียดออก แต่ในที่นี้ มีปรมัตถ์ อย่างเดียวนี้ คือ

ความที่วาทิตต่างกัน ย่อมมีเพราะ
อาศัยความที่จิตต่างกัน ความเคลื่อนไหวของ
กาย ย่อมมีต่าง ๆ เพราะความที่วาทิต
ต่างกัน ดังนี้.

ด้วยกาลานี้ เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในอิริยาบถหนึ่ง การเบียดเบียนกายก็มีด้วยการประกอบ และเพื่อกำจัดความเบียดเบียนกายนั้น พระองค์จึงทรงกระทำ การสับเปลี่ยนอิริยาบถเพราะฉะนั้น จึงทรงแสดงทุกขลักษณะ อันอิริยาบถปกปิดไว้ ด้วยบทว่า จริ วา เป็นต้นด้วยประการดังนี้ ในกาลที่เข้าไปก็อย่างนั้น เมื่อจะตรัสประเภทแห่งการเที่ยวไปเป็นต้น นั้น ทั้งหมด เพราะไม่มีการขึ้นเป็นต้นว่า นั้นเป็นความเคลื่อนไหวของกาย ชื่อว่า ทรงแสดงอนิจจลักษณะ ซึ่งสันตติปกปิดไว้ และเมื่อความสามัคคีนั้นเป็นไป แล้ว ก็ตรัสโดยปฏิเสธสัตว์ว่า นั้นเป็นความเคลื่อนไหวของกาย ชื่อว่า ทรงแสดงอนัตตลักษณะ ซึ่งอิตตัตถุญญาและความเป็นก้อนปกปิดไว้.

ครั้นตรัสสุญญตากรรมฐาน โดยการแสดงไตรลักษณ์อย่างนี้แล้ว จึงทรงปรารภอีกว่า กายประกอบแล้วด้วยกระดูกและเอ็น เพื่อทรงแสดงอสุภะ ทั้งที่มีวิญญานและไม่มีวิญญาน.

กาลานั้นมีเนื้อความว่า ก็นั้นเป็นความเคลื่อนไหวของกายใด กายนี้
นั้น ประกอบแล้วด้วยกระดูกและเอ็น เพราะความที่กายนี้ประกอบแล้วด้วย
กระดูกเกิน ๓๐๐ ท่อน และด้วยเอ็น ๕๐๐ เส้น ซึ่งข้าพเจ้าประกาศแล้ว โดย
ประเภทแห่งสี่ สัตถฐาน ทิศ โอกาส และ การกำหนด และโดยอภยาปารณัย ใน
การพรรณนาถึงอาการ ๓๒ อย่าง ในวิสุทธรัตนคัมภีร์ เพราะฉะนั้น ผู้ศึกษาพึง
ทราบทั่วว่า ฉาบด้วยหนังและเนื้อ เพราะความที่กายนี้ ฉาบแล้วด้วยหนัง มีหนัง
ปลายเท้าและหนังนิ้วมือเป็นต้น และด้วยเนื้ออันต่างด้วยชั้นเนื้อ ๕๐๐ ชั้น ที่
ข้าพเจ้าประกาศไว้แล้ว ในวิสุทธรัตนคัมภีร์นั้นแล มีกลิ่นเหม็น น่าเกลียดปฏิกูล
อย่างยิ่ง.

ในกายนั้น ผู้ศึกษาจะพึงทราบอย่างไร ถ้ากายนี้ไม่พึงปกปิดด้วยผิว
ละเอียดดุจปีกแมลงวัน ซึ่งลอกจากร่างกายทั้งสิ้นของคนปานกลางก็จะมีประมาณ
เท่าเม็ดพุทรา คุจฝาร้อนไม่ปกปิดด้วยรงค์มีสีเขียว เป็นต้นไซริ์ กายนี้ปกปิด
ด้วยผิวแม้ละเอียดอย่างนั้น อันปุถุชนผู้เป็นพาล ปราศจากจักขุ คือ ปัญญา
ย่อมไม่เห็นตามความเป็นจริง.

ก็หนังของร่างกายนั้น อันเขาประเทืองด้วยเครื่องประทีนผิว นับว่า
น่าเกลียดและปฏิกูลอย่างยิ่งก็ดี

เนื้อร้อยชั้นที่กล่าวแล้วว่า

เนื้อ ๕๐๐ ชั้น ฉาบแล้วในร่างกาย

เป็นของเปื่อยเน่า ดุจสัวมอันเคลื่อนกล่น

ด้วยหมู่นอน ฉะนั้น

โดยประเภท อันหนังหุ้มห่อก็ดี

เอ็น ๕๐๐ เส้น อยู่ในร่างกายมีประ-
มาณหนึ่งวา รังรัดโครงกระดูกไว้ ดูจเรือน
รังรัดด้วยเถาวัล ฉะนั้น

ฉาบด้วยเนื้อกัถิ

กระดูก ๓๐๐ ท่อน ที่เอ็นรังรัดไว้ ตั้งเรียงตามลำดับ เป็นของเนา
มีกลิ่นเหม็นกัถิ อันปุกุชนผู้เป็นพาล ย่อมไม่เห็นตามความเป็นจริง.

เพราะบัณฑิตไม่ยึดถือผิวเป็นคั้นนั้น ใช้อักษุคือปัญญาแทงตลอด ซึ่ง
ซากศพในภายใน และของไม่สะอาด กลิ่นเหม็น น่าเกลียดและปฏิกูลอย่างยิ่ง
มีประการต่าง ๆ ไม่ปรากฏแก่โลกทั้งหมด เพราะความที่กายปกปิดด้วยผิว
ละเอียดดุจปีกแมลงวัน ถูกหุ้มห่อไว้ด้วยหนังที่ประเทืองแล้วด้วยเครื่องประทิน
ผิว พึงเห็นกายอย่างนี้ว่า เต็มด้วยไส้ อาหาร ฯลฯ ดี เปลวมัน ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น กายเต็มด้วยไส้ ชื่อว่า **อนุตปุโร** เต็มด้วย
อาหาร ชื่อว่า **อุทรปุโร**. ก็คำว่า **อุทร** นั้น เป็นชื่อของอาหารใหม่ จริงอยู่
อาหารใหม่นั้น เรียกว่า **อุทร** โดยชื่อของฐานะ. บทว่า **ยกเปพสุต** ได้แก่
มีก้อนตับ. บทว่า **วตฺถิโน** ได้แก่มูตร. ก็มูตรนั้น เรียกว่า **วตฺถิ** โดยมุ่งถึง
ฐานะ. บทว่า **ปุโร** ได้แก่กระทำอย่างอื่น. เพราะฉะนั้น พึงประกอบอย่างนี้
ว่า เต็มด้วยก้อนตับ เต็มด้วยมูตร. ในหัวใจเป็นคั้น กั้นนี้. ก็บทว่าไส้
เป็นคั้นเมื่อนั้นทั้งหมด ผู้ศึกษาพึงทราบ ด้วยอำนาจแห่งคำที่กล่าวไว้แล้ว ใน
วิสุทฺธิมรรค ด้วยประเภทแห่ง สี สันฐาน ทิศ โอกาสและปริจเฉท และด้วย
อภยาปารณัย.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงแสดงชาดกในภพในว่า ในภพนี้ สิ่ง
ควรถือเอาเช่นกับแก้วมุกดาและแก้วมณีแม้อย่างหนึ่งก็ไม่มีเลย และภพนี้เต็ม
ด้วยของไม่สะอาดทั้งนั้น บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงชาดกในภพในนั้นแล ทำให้
ปรากฏด้วยชาดกที่ออกไปในภพนอก จึงสงเคราะห์สิ่งที่ตรัสแล้วในกาลก่อน
และที่ยังไม่ตรัสเข้าด้วยกัน จึงตรัสสองคาถาว่า **อสุต นวหิ โสเทหิ** แปลว่า
อนึ่ง ของอันไม่สะอาดย่อมไหลออกจากช่องทั้งเก้าของภพนั้น ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อสุ** เป็นการแสดงขยายปริยายอื่น. มีอธิบาย
ว่า ท่านจงดูความไม่สะอาด โดยปริยายแม้อื่นอีก. บทว่า **อสุต** ได้แก่ภพนี้.
บทว่า **นวหิ โสเทหิ** ได้แก่ ช่องตา ๒ ช่องหู ๒ ช่องจมูก ๒ ปาก วัจจรรค
และปีศาวรรค. บทว่า **อสุจิ สวติ** ความว่า ของอันไม่สะอาด คือ กลิ่น-
เหม็น และน่าเกลียดอย่างยิ่ง มีประการต่าง ๆ ปรากฏแล้วแก่โลกทั่วไป ย่อม
ไหลออก คือ ย่อมหลั่งออก ย่อมไหลออกไป คันธชาติมีกฤษณาและจันทน์
เป็นต้น หรือ รัตนชาติ มีแก้วมณี แก้วมุกดาเป็นต้น อื่นไร ๆ หาไหลออกไม่.
บทว่า **สพฺพทา** ความว่า ก็ของอันไม่สะอาดนั้นแล ย่อมปรากฏแก่บุคคลผู้
ยืนอยู่ที่ตาม ไปอยู่ที่ตาม ทุกเมื่อ คือ ในกลางคืนบ้าง กลางวันบ้าง เวลาเช้า
บ้าง เวลาเย็นบ้าง.

หากมีคำถามว่า ของอันไม่สะอาดนั้น คืออะไร ? ตอบว่า คือจี้ตา
จากตาเป็นต้น. จริงอยู่ จี้ตาเช่นกับเนื้อที่ลอกหนังออกแล้ว ย่อมไหลออกจาก
ช่องตาทั้งสองของภพนั้น จีหูเช่นกับก้อนธุติ ย่อมไหลออกจากช่องหูทั้งสอง
จีจมูกเช่นกับน้ำหนองย่อมไหลออกจากช่องจมูกทั้งสอง บุคคลย่อมสำรอกออกจาก
ปาก.

หากมีคำถามว่า สำรอกอะไร ? ตอบว่า บางคราวย่อมสำรอกน้ำดี
ที่อธิบายว่า ในกาลใด น้ำดีไม่ปีก่อนกำเริบ ย่อมสำรอกน้ำดีในกาลนั้น.

บทว่า **เสมอหิ จ** ความว่า ย่อมสำรอกน้ำดีอย่างเดียวหามิได้ แม้
น้ำเสมอหะที่เป็นก้อน ซึ่งมีประมาณเต็มบาตรหนึ่งนั้นแม้ใด ตั้งอยู่ในช่องท้อง
ย่อมสำรอกน้ำเสมอหะเมื่อนั้น ในกาลบางคราว ก็เสมอหะนี้ นั้น ฟิงทราบโดยนัยที่
กล่าวแล้ว ในวิสุทฺธิมรรค โดยสี่เป็นต้น ด้วย **จ** ศัพท์ว่า **เสมอหิ จ**
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า ย่อมสำรอกเสมอหะและของอันไม่สะอาดอย่างอื่น
มีอาหารใหม่และโลหิตเป็นต้น เห็นปานนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นกัลลัญญ ปุคคัลลัญญ และปริสฺสัญญ ครั้น
ทรงแสดงการสำรอกของอันไม่สะอาดออกจากทวารทั้งเจ็ดอย่างนี้แล้วต่อจากนั้น
ไม่ทรงแต่ต้องทวารทั้งสอง ด้วยพระดำรัสพิเศษ เมื่อจะทรงแสดงการสำรอก
ของอันไม่สะอาดออกจากกายแม้ทั้งหมด โดยปริยายอื่นอีก จึงตรัสว่า **กายมหา**
เสทขลุลิกา เหงื่อและหนองฝีม้อออกจากกาย ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เสทขลุลิกา** สัมพันธ์กับบทนี้ว่า เหงื่อ
และน้ำเค็มอันต่างด้วยแผ่นเกลือและเหงื่อไคลของร่างกายนั้น ย่อมซึมออก
ทุกเมื่อ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงแสดงความที่กายนี้เป็นของอันไม่สะอาด
ด้วยอำนาจแห่งมลทินจากอาหารที่กินและดื่มเป็นต้น เมื่ออาหารที่กินและดื่ม
เป็นต้น หุงต้มด้วยไฟอันเกิดจากกรรม ก็ปรากฏขึ้นไหลออก โดยประเภทมี
อาทิว่า ขี้ตาจากตา แล้วเปื้อนอวัยวะมีตาเป็นต้น แล้วติดอยู่ข้างนอกเหมือน

เมื่อหุงต้มภัต คราบข้าวสารและคราบน้ำก็ปรากฏขึ้นกับฟองน้ำแล้ว เปื้อนปาก หม้อข้าว ดิดอยู่ข้างนอกฉะนั้นอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงความเป็นของไม่สะอาด เพราะความที่ศีรษะที่สมมติว่าเป็นอุดมมงคลในโลก ซึ่งคนทั้งหลายถือโดยความเป็นของประเสริฐอย่างยิ่ง ไม่ทำการไหว้แม่แก่บุคคล ที่ควรไหว้ทั้งหลายเมื่อนั้นเป็นของไม่มีแก่นสาร และความเป็นของอันไม่สะอาด จึงตรัสคานี้ว่า **อถสุต สุตริ สีส อนิ่ง** อวัยวะเบื้องสูงของกายนี้เป็น โพรง ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **สุตริ** ได้แก่ ช่อง. บทว่า **มตุถลุลลสุต**

ปรุต ความว่า เต็มด้วยมันสมอง คุน้ำเต้าเต็มด้วยนมสั้ม ฉะนั้น ก็มันสมอง นี้มัน ผู้ศึกษาพึงทราบ โดยนัยที่กล่าวไว้แล้วในวิสุทธิมรรคนั้นแล.

บทว่า **สุภโต น มนุติ พาโล** ความว่า คนพาลชอบคิดสิ่งที่ คิดชั่วย่อมสำคัญแม่กายนี้ นั่น ซึ่งเต็มด้วยซากศพมีอย่างต่าง ๆ อย่างนี้ คือ ย่อมสำคัญด้วยด้วยความสำคัญ คือ ตัณหา ทิฏฐิ มานะ แม้ทั้งสามว่า สวย สะอาด น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าชอบใจ. เพราะเหตุไร เพราะคนพาลถูกอวิชา หุ้มห่อแล้ว คือ ถูกโมหะอันปกปิดสัจจะทั้งสี่หุ้มห่อแล้ว คือ เตือนแล้ว ให้ เป็นไปแล้ว ให้ยึดถือแล้วว่า เจ้าจงถืออย่างนี้ ยึดอย่างนี้ สำคัญอย่างนี้ อธิบายว่า เจ้าจงดูตลอดอวิชาอันเป็นเหตุไม่น่าปรารถนา.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงแสดงอสุภะ ด้วยอำนาจแห่งกายมีวิญญาน ครองอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อทรงแสดงอสุภะ ด้วยอำนาจแห่งกายไม่มีวิญญาน ครอง หรือ เพราะกายแม่ของพระเจ้าจักรพรรดิก็เต็มด้วยซากศพตามที่กล่าว

แล้วเหมือนกัน เพราะฉะนั้น เพื่อทรงแสดงอสุภะในสมบัติภพ โดยประการ
ทั้งปวงแล้ว ทรงแสดงในวิบัติภพในบัดนี้ จึงตรัสคาถาว่า ยทา จ โส
มโต เสติ แปลว่า ก็เมื่อใด เขาตายนอนอยู่.

กาลานั้นมีเนื้อความว่า กายมีอย่างนี้นั่นแล เมื่อใด เขาตายเพราะ
ปราศจากอายุ ให้อุ่น และวิญญูณ จึ้นพองคูดุบเต็มด้วยลมฉะนั้น มีสีเขียว
เพราะสีแตกสลาย ถูกทิ้งไว้ในป่าช้า เพราะถูกทิ้งไว้คุดก่อนไม่รู้ประโยชน์
ฉะนั้น นอนอยู่ ในกาลนั้น ญาติทั้งหลายย่อมไม่ห้วงใยโดยส่วนเดียวว่าบัดนี้
เขาจักไม่ลุกขึ้นอีก.

ในกาลนั้น ทรงแสดงความไม่เที่ยง ด้วยบทว่า มโต ทรงแสดง
ความที่กายไม่ลุกขึ้น ด้วยบทว่า เสติ และทรงประกอบไว้ใน การละความ
มัวเมาในชีวิตและกำลัง ด้วยบททั้งสองนั้น ทรงแสดงวิบัติในสัจฐาน ด้วย
บทว่า อุตฺธุมตโก ทรงแสดงวิบัติในเครื่องประทีนผิว ด้วยบทว่า วินีลโก
และทรงประกอบในการละความมัวเมาในรูป และในการละมานะ เพราะอาศัย
ความงามแห่งผิวพรรณด้วยบททั้งสองนั้น ทรงแสดงความไม่มีของที่พึ่งถือเอา
ด้วยบทว่า อปวิญฺโฐ ทรงแสดงความเป็นกายอันน่าพึงเกลียด อันไม่ควรเพื่อ
ให้อยู่ในภายใน ด้วยบทว่า สุสถานสฺมี ทรงประกอบในการละความยึดถือว่า
ของเรา และในการละสุภสัญญา ด้วยบทแม้ทั้งสองนั้น ทรงแสดงความไม่มี
กิริยาโต้ตอบ ด้วยบทว่า อนเปกฺขา โหนฺติ ชาติโย ทรงประกอบใน
การละความมัวเมาในบริวาร ด้วยบทนั้น.

ครั้นทรงแสดงอสุภะด้วยอำนาจกายอันไม่มีวิญญูณครอง ยังไม่แตก-
สลาย ด้วยคานานี้อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อทรงแสดง แม้ด้วยอำนาจแห่งกาย
แตกสลาย จึงตรัสคาถาว่า ขาทนฺติ นํ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เย จญฺเณ** ความว่า สัตว์ทั้งหลายที่
กินซากศพแม้เหล่าอื่นมีกาและพังพอนเป็นต้น ย่อมกัศกินกายนั้น. บทที่เหลือ
ต้นทั้งนั้นแล.

ครั้นทรงแสดงกาย ด้วยอำนาจแห่งสุญญตากรรมฐาน โดยนัยมีอาทิ
ว่า **จรี วา** ด้วยอำนาจแห่งอสุภะสำหรับกายที่มีวิญญาณครอง โดยนัยมีอาทิว่า
กายประกอบแล้วด้วยกระดูกและเอ็น ด้วยอำนาจแห่งอสุภะ สำหรับกายที่ไม่มี
วิญญาณครอง โดยนัยมีอาทิว่า **ก็เมื่อใด เขาตาย** อย่างนี้แล้วทรงประกาศ
ความประพฤติกของปฤชชนผู้เป็นพาล และทรงแสดงวิภูฏะ โดยมีวิชาเป็น
ประธาน ด้วยบทนี้ว่า **คนพาลถูกอวิชาหุ้มห่อแล้ว** ย่อมสำคัญกายนั้น
โดยความเป็นของสวยงาม ในกายนี้ อันสูญจากความเที่ยง ความสุขและตัวตน
และแม้อันไม่สวยงามโดยส่วนเดียวอย่างนี้แล้ว **บัดนี้** เพื่อทรงแสดงความ
ประพฤติกของบัณฑิตในกายนั้น และวิภูฏะ โดยมีปริยญาเป็นประธาน จึงทรง
ปรารภว่า **สุตฺวาน พุทฺธวณฺ์** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุตฺวาน** ได้แก่ พิจารณาโดยแยกกาย.
บทว่า **พุทฺธวณฺ์** ได้แก่ พุทธพจน์อันทำการกำหนดรู้กาย. บทว่า **ภิกฺขุ**
ได้แก่ พระเสกขะ หรือปฤชชน.

บทว่า **ปญฺญาณา** ความว่า วิปัสสนา เรียกว่า ปัญญาณ
ผู้ประกอบพร้อมด้วยวิปัสสนานั้น เพราะความเป็นผู้เป็นไปแล้วในประการมี
ความไม่เที่ยงเป็นต้น.

บทว่า **อิช** คือ ในศาสนา. บทว่า **โส โช นฺ์** ปริชานาติ
ความว่า ภิกษุนี้กำหนดรู้กายนี้ ด้วยปริยญา ๓. อย่างไร คือ เหมือนพ่อค้า

ผู้ฉลาดแลดูสินค้านี้และนี้แล้ว เปรียบเทียบว่า เมื่อซื้อสินค้าด้วยทรัพย์
เท่านี้แล จักมีกำไรเท่านี้ ครั้นทำอย่างนั้นแล้ว ถือเอาต้นทุนกับกำไรอีก
ทั้งสินค้านั้น ชื่อจันใด ภิกษุก็จันนั้นเหมือนกัน เมื่อแลดูด้วยจักษุคือญาณว่า
ส่วนเหล่านี้มีกระดูกและเอ็นเป็นต้น และมีผม ขนเป็นต้น ชื่อว่า กำหนดรู้
ด้วยญาณปริยญา เมื่อเทียบเคียงว่า ธรรมเหล่านั้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็น
อนัตตา ชื่อว่า กำหนดรู้ด้วยไตรณปริยญา ครั้นเทียบเคียงอย่างนี้แล้ว
ถึงอยู่ซึ่งอริยมรรค ชื่อว่า กำหนดรู้ด้วยปหานปริยญา เพราะละฉันทราคะ
ในกายนั้น หรือเมื่อเห็นด้วยอำนาจแห่งสุภะของกายที่มีวิญญาณครอง หรือ
ไม่มีวิญญาณครอง ชื่อว่า กำหนดรู้ด้วยญาณปริยญา เมื่อเห็นด้วยอำนาจ
แห่งความไม่เที่ยงเป็นต้น ชื่อว่า กำหนดรู้ด้วยไตรณปริยญา คือฉันทราคะ
ออกจากกายนั้น ละกายนั้นด้วยอหัตมรรค ชื่อว่า กำหนดรู้ด้วยปหานปริยญา.

หากจะมีคำถามว่า เพราะเหตุไร ภิกษุนั้นยอมกำหนดรู้อย่างนี้.

ตอบว่า เพราะยอมเห็นตามความเป็นจริง อธิบายว่า เพราะเห็น
ความจริง ก็เมื่อประโยชน์นั้นสำเร็จ ด้วยบทว่า **ปญญาณวา** เป็นต้นนั้นเทียบ
เพราะปัญญาณวัตรยอมมีแก่ภิกษุนั้น เพราะฟังพุทธพจน์ และเพราะกายนี้
แม้ปรากฏแก่ชนทั้งปวง อันภิกษุไม่ฟังพุทธพจน์แล้ว ก็ไม่อาจเพื่อกำหนดรู้ได้
เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อทรงแสดงเหตุแห่งญาณของภิกษุนั้นและ
ความที่ภิกษุนั้นเป็นผู้ไม่สามารถเพื่อเห็นรูปภายนอกทั้งหลายจากกายนี้ อย่างนี้
แล้ว จึงตรัสว่า **สุตฺวาน พุทฺธวจนฺ** ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปรารภนั้นทภิกษุณี และภิกษุผู้มีจิตวิปัสสนา
แล้วนั้น จึงตรัสว่า **ภิกฺขุ** โดยยังเทศนาให้เป็นไป โดยเป็นบริษัทที่เลิศ
และโดยแสดงภิกษุภาวะ แก่ชนทั้งหลายผู้ถึงการปฏิบัติในกายนั้น.

บัดนี้ เพื่อจะทรงแสดงประการที่ภิกษุเมื่อเห็นอยู่ ย่อมเห็นตามความเป็นจริง ในบาทกาลานี้ว่า ยถาภูตญหิ ปสฺสติ แปลว่า เพราะเห็นตามความเป็นจริง ดังนี้ จึงตรัสว่า สรีระที่มีวิญญูณนี้ เหมือนสรีระที่ตายแล้วนั้น สรีระที่ตายแล้วนั้น เหมือนสรีระที่มีวิญญูณนี้ ดังนี้.

กาลานี้มีเนื้อความว่า สรีระนี้มีวิญญูณครองและเป็นของอันไม่สวयงาม ย่อมเดิน ย่อมยืน ย่อมนั่ง ย่อมนอน เพราะยังไม่ปราศจากอายุ ใ่อุ่น และวิญญูณ ฉนฺใด สรีระแม้ไม่มีวิญญูณครองนั้นนอนอยู่ในป่าช้า ในบัดนี้ ในกาลก่อนก็มีแล้ว เพราะไม่ปราศจากกรรมเหล่านั้น ก็ฉนฺนั้น.

อนึ่ง สรีระของคนที่ตายแล้วในบัดนี้นั้น ย่อมไม่เดิน ย่อมไม่ยืน ย่อมไม่นั่ง ย่อมไม่สำเร็จการนอน เพราะปราศจากกรรมเหล่านั้น ฉนฺใด สรีระแม้มีวิญญูณครองนี้ เพราะปราศจากกรรมเหล่านั้นจักเป็นฉนฺนั้น.

อนึ่ง สรีระมีวิญญูณครองนี้ ยังไม่นอนตายในป่าช้าในบัดนี้ ยังไม่ถึงความเป็นของที่พองขึ้นเป็นต้น ฉนฺใด แม้สรีระของคนตายแล้วในบัดนี้นั้น ในกาลก่อนก็ได้เป็นแล้วฉนฺนั้น.

อนึ่ง สรีระที่ตายแล้ว ไม่มีวิญญูณครอง และเป็นของไม่สวयงาม นอนอยู่ในป่าช้า และถึงความเป็นของพองขึ้นเป็นต้น ฉนฺใด สรีระแม้มีวิญญูณครองนี้ ก็จักถึงฉนฺนั้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ยถา อิํ ทถา เอตํ ความว่า ภิกษุเมื่อทำความที่สรีระที่ตายแล้ว เป็นของเสมอกับตน ย่อมละโทษในภายนอกได้. บทว่า ยถา เอตํ ทถา อิํ ความว่า เมื่อทำความที่ตนเป็นผู้เสมอกับสรีระที่

ตายแล้ว ย่อมละความกำหนัดในภายในได้ คือ เมื่อรู้ชัดซึ่งอาการที่ทำให้สรีระทั้งสองให้เสมอกัน ย่อมละโมหะในสรีระทั้งสองนั้นได้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชำระการละอกุศลมูลในส่วนเบื้องต้นนั้นแล ด้วยการเห็นตามความเป็นจริงอย่างนี้แล้ว เพราะภิกษุปฏิบัติในการละอกุศลมูลนั้น ย่อมเป็นผู้สามารถ เพื่อบรรลอรหัตมรรคสำรอกฉันทราคะทั้งปวง โดยลำดับ เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า ภิกษุพึงคลายความพอใจในกายเสียทั้งภายในและภายนอก ดังนี้ บาติที่เหลือว่า เอว ปฏิปนุโน ภิกขุ อนุปุพฺพเพน แปลว่า ภิกษุปฏิบัติแล้วอย่างนี้ ย่อมสำรอกความพอใจในกายเสียทั้งภายในและภายนอก โดยลำดับ ดังนี้.

ครั้นทรงแสดงเสกขภูมิอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงอเสกขภูมิ จึงตรัสว่า ฉนฺทราคะวิริตฺโต โส ภิกขุ นั้นไม่ยินดีแล้วด้วยฉันทราคะ.

กาลนั้นมีเนื้อความว่า ภิกษุนั้นมีความรู้ชัดด้วยอรหัตมรรคญาณ ย่อมบรรลุผลในลำดับแห่งมรรค ในกาลนั้น เรียกว่า ไม่ยินดีแล้วด้วยฉันทราคะ เพราะความที่ฉันทราคะอันภิกษุนั้นละแล้วโดยประการทั้งปวง และเรียกว่า ได้บรรลุบทที่ทรงพรรณนาแล้วว่า ชื่อว่า อมตะ เพราะไม่มีความตาย หรือเพราะอรรถว่าประณีต ชื่อว่า สันติ เพราะสงบจากสังขารทั้งปวง ชื่อว่า นิพพาน เพราะไม่มีเครื่องร้อยรัด คือ ตัณหา ชื่อว่า ไม่จุกติ เพราะไม่มีการเคลื่อนไป.

อนึ่ง ภิกษุนั้นมีความรู้ชัดด้วยอรหัตมรรคญาณ ดำรงอยู่ในผล ในลำดับแห่งมรรค พึงทราบว่าเป็นไม่ยินดีแล้วด้วยฉันทราคะ และได้บรรลุบทมี

ประการที่กล่าวแล้ว ด้วยบทว่า **อชฺฌคา** นั้น ทรงแสดงว่า **ฉันทราคะ** นี้
อันภิกษุนี้ละได้แล้ว และนิพพานนี้อันภิกษุนี้ได้แล้ว ดังนี้.

ครั้นตรัสสุภกรรมฐานพร้อมกับความสำเร็จ ด้วยอำนาจแห่งกายมี
วิญญูณครอง และไม่มีความวิญญูณครองอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงติเตียนการอยู่
ด้วยความประมาท ซึ่งทำอันตรายแก่อานิสงส์มากมาอย่างนี้ ด้วยการทรง
แสดงโดยย่ออีก จึงตรัสสองคาถาว่า **ทิปาทโก**.

ในกาลานั้น กายทั้งหลายแม้ไม่มีเท้าเป็นต้น เป็นของไม่สะอาดทีเดียว
แม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น ในกาลนี้ ด้วยอำนาจแห่งการกระทำยิ่งหรือ ด้วยอำนาจ
แห่งการกำหนดอย่างสูง หรือเพราะกายเหล่านี้เป็นของไม่สะอาด แต่บุคคล
ปรุงด้วยรสเค็มและรสเปรี้ยวเป็นต้นแล้ว นำไปใช้เป็นอาหารของมนุษย์ทั้ง
หลายได้ ส่วนกายของมนุษย์หาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะฉะนั้น แม้เมื่อจะทรง
แสดงมนุษย์ซึ่งมีภาวะอันไม่สะอาดยิ่งนัก จึงตรัสว่า **ทิปาทโก** มีสองเท้า
ดังนี้.

บทว่า **อโย** ได้แก่ ทรงแสดงกายมนุษย์. บทว่า **ทุกคนุโ** ความว่า
กายนี้มีกลิ่นเหม็น อันบุคคลปรุงแต่งด้วยดอกไม้และของหอมทั้งหลาย บริหาร
อยู่. บทว่า **นทานุกุมปริปุโร** ได้แก่ เต็มไปด้วยซากศพอเนกประการ มี
เส้นผมเป็นต้น.

บทว่า **วิสุตฺวานุโต ตโต ตโต** ความว่า หลั่งออกอยู่ซึ่งของไม่
สะอาดทั้งหลายมีน้ำลายและน้ำมูกเป็นต้น จากทวารทั้งเก้า และคราบเหงื่อจาก
ขุมขนทั้งหลาย กระทำความพยายามของคนทั้งหลาย แม้จะพยายามเพื่อปกปิด

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๕ - หน้าที่ 500

ด้วยดอกไม้และของหอมเป็นต้นให้ไว้ผล. บัดนี้ท่านจงดูในกายนั้นว่า ด้วยกาย
เช่นนี้ คนพาลไร ๆ จะเป็นชายก็ตาม เป็นหญิงก็ตาม พึงสำคัญเพื่อยกย่องตัว
เอง คือ พึงสำคัญยกย่องตัวเองด้วยความสำคัญ คือ ตัณหา ทิฏฐิ และมานะ
โดยนัยมีอาทิว่า เรา ว่า ของเรา หรือว่า เที่ยง หรือ ตั้งตนไว้ในฐานะสูง
พึงดูหมิ่นผู้อื่นด้วยชาติเป็นต้น จักมีอะไรนอกจากการไม่เห็นอริยสัจจะ คือ
เว้นจากความไม่เห็นอริยสัจจะด้วยอริยมรรคแล้ว จักมีอะไรอื่น คือพึงมีแต่
การยกย่องตนและการดูหมิ่นผู้อื่นอย่างนี้ สำหรับผู้นั้น.

ในเวลาจบเทศนา นางนันทาภิกษุณีได้ถึงความสังเวชว่า โอหนอ!
เราช่างพาลเสียกระไร ที่ปรารถนาเราเท่านั้น ไม่ไปสู่ที่บำรุงของพระผู้มีพระภาค-
เจ้า ผู้ทรงยังพระธรรมเทศนาอย่างต่าง ๆ ให้เป็นไปอย่างนี้ และสังเวชอย่างนี้
แล้ว พิจารณาพระธรรมเทศนานั้นนั้นเห็นได้กระทำให้แจ้งซึ่งอรหัต ในภาย
ใน ๒-๓ วัน ด้วยกรรมฐานนั้นนั่นแล.

ได้ยินว่า แม้ในฐานะที่สอง ในเวลาจบเทศนา สัตว์ ๘๔,๐๐๐ ได้
ธรรมากิสมัย สิริมาเทพกัญญาได้บรรลุอนาคามีผล ส่วนภิกษุณีนั่งดำรงอยู่ใน
โศคาปัตติผล แล.

จบอรรถกถาวิหขสูตร แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อ ปรมัตถโชติกา

* ปุราณโปฏ จก. ย. กายวิจจนุทติกสุตตวณฺณนา

มุณิสสูตรที่ ๑๒

ว่าด้วยคนที่เป็นมุณี

[๓๑๓] ภัยเกิดแต่ความเซซชม ฐลี
คือระคะ โทสะ และโมหะ ย่อมเกิดแต่ที่อยู่
ที่อันมิใช่ที่อยู่และความไม่เซซชมนี่แล พระ-
พุทธเจ้าผู้เป็นมุณีทรงเห็น (เป็นความเห็น
ของมุณี).

ผู้ใดตัดกิเลสที่เกิดแล้ว ไม่พึงปลูก
ให้เกิดขึ้นอีก เมื่อกิเลสนั้นเกิดอยู่ ก็ไม่พึง
ให้หลังไหลเข้าไป บัณฑิตทั้งหลายกล่าว
ผู้นั้นว่าเป็นมุณีเอก เทียวไปอยู่ ผู้นั้นเป็นผู้
แสวงหาคุณอันใหญ่ ได้เห็นสันติบท.

ผู้ใดกำหนดรู้ที่ตั้งแห่งกิเลส ฆ่าพืช
ไม่ทำยางแห่งพืชให้หลังไหลเข้าไป ผู้นั้นแล
เป็นมุณี มีปรกติเห็นที่สุดแห่งความสิ้นไป
แห่งชาติ ละอกุศลวิตกเสียแล้ว ไม่เข้าถึง
การนับว่าเป็นเทวดาและมนุษย์.

ผู้ใดรู้ชัดภพ อันเป็นที่อาศัยอยู่ทั้งปวง
ไม่ปรารถนาภพอันเป็นที่อาศัยอยู่เหล่านั้นแม้

ภพหนึ่ง ผู้นั้นแลเป็นมุณี ปราศจากกำหนด
ไม่ยินดีแล้ว ไม่ก่อกรรม เป็นผู้ถึงฝั่งโน้น
แล้วแล.

อนึ่ง ผู้ครอบงำธรรมได้ทั้งหมด รู้
แจ้งธรรมทุกอย่าง มีปัญญาดี ไม่เข้าไปติด
(ไม่เกี่ยวเกาะ) ในธรรมทั้งปวง ละธรรมได้
ทั้งหมด น้อมไปแล้วในธรรมเป็นที่สันตตัณห
นักปราชญ์ย่อมประกาศว่าเป็นมุณี.

อนึ่ง ผู้มีกำลังคือปัญญา ประกอบ
ด้วยศีลและวัตร มีจิตตั้งมั่น ยินดีในฌาน
มีสติ หลุดพ้นจากเครื่องข้อง ไม่มีกิเลสดูจ
หลักต่อ ไม่มีอาสวะ นักปราชญ์ย่อมประกาศ
ว่าเป็นมุณี.

หรือผู้เป็นมุณี (มีปัญญา) ไม่ประมาท
เที่ยวไปผู้เดียว ไม่หวั่นไหวเพราะนินทาและ
สรรเสริญ ไม่สะดุ้งหวาดเพราะโลกธรรม
เหมือนราชสีห์ ไม่สะดุ้งหวาดเพราะเสียง
ไม่ข้องอยู่ในตัณหาและทิฏฐิ เหมือนลมไม่
ข้องอยู่ในตาข่าย ไม่ติดอยู่กับโลก เหมือน
ดอกบัวไม่ติดอยู่กับน้ำ เป็นผู้นำ ไม่ใช่ผู้ที่
ใคร ๆ อื่นจะพืงนำไปได้ นักปราชญ์ย่อม
ประกาศว่าเป็นมุณี.

หรือแม่ผู้ใดไม่ถึงความยินดีหรือยิน-
ร้าย ในเรื่องที่คุณอื่นกล่าววาจาด้วยอำนาจ
การชมหรือการติ เหมือนเสามีอยู่ที่ทำเป็นที่
ลงอาบน้ำ ผู้นั้นปราศจากราคะ มีอินทรีย์
ตั้งมั่นดีแล้ว นักปราชญ์ย่อมประกาศว่าเป็น
มุณี.

หรือแม่ผู้ใดแลดำรงค์ตนไว้ซื่อตรง
ดุจกระสวย เกลียดชังแต่กรรมที่เป็นบาป
พิจารณาเห็นกรรมทั้งที่ไม่เสมอ และที่เสมอ
(ทั้งผิดทั้งชอบ) ผู้นั้นนักปราชญ์ย่อมประกาศ
ว่าเป็นมุณี.

หรือแม่ผู้ใดยังหนุ่มแน่นหรือป็นกลาง
ตำรวมตน ไม่ทำบาป เป็นมุณี มีจิตห่างจาก
บาป ไมโครง่าย ไม่ว่าร้ายใคร ๆ ผู้นั้น
นักปราชญ์ย่อมประกาศว่าเป็นมุณี.

หรือแม่ผู้ใดอาศัยอาหารที่คุณอื่นให้
เป็นอยู่ ใต้ก้อนข้าวแต่ส่วนที่ดี ส่วนปาน
กลางหรือส่วนที่เหลือ ไม่อาจจะกล่าวชม
ทั้งไม่กล่าวทับบถมให้ทายกตกต่ำ ผู้นั้นนัก-
ปราชญ์ย่อมประกาศว่าเป็นมุณี.

หรือแม่ผู้ใดไม่หมกมุ่นอยู่ในรูปแห่ง
หญิงอะไร ๆ ที่กำลังเป็นสาวเป็นผู้รู้เที่ยวไป
อยู่ ปราศจากความยินดีในเมถุน ไม่กำหนด
หลุดพ้นแล้วจากควานมัวเมาประมาท ผู้นั้น
นักปราชญ์ย่อมประกาศว่าเป็นมุนี.

หรือแม่ผู้รู้จักโลก เห็นปรมัตตประ-
โยชน์ ข้ามพ้นโอฆะและสมุทรา เป็นผู้คงที่
ตัดกิเลสเครื่องร้อยรัดได้ขาดแล้ว อันทิฏฐิ
หรือตัณหาอาศัยไม่ได้แล้ว ไม่มีอาสวะ ผู้นั้น
นักปราชญ์ย่อมประกาศว่าเป็นมุนี.

คนทั้งสองไม่เสมอกัน มีที่อยู่และ
ความเป็นอยู่ไกลกัน คือ คฤหัสถ์เลี้ยงลูกเมีย
ส่วนภิกษุไม่ยึดถือว่าเป็นของเรา มีวัตรงาม
คฤหัสถ์ไม่ตำรวมเพราะบันรอนสัตว์อื่น ภิกษุ
เป็นมุนี ตำรวมเป็นนิตย รักษาสัตว์มีชีวิตไว้.

นกยูงมีสร้อยคอเจี๊ว บินไปในอากาศ
ยังสู้ความเร็วของหงส์ไม่ได้ในกาลไหน ๆ
ฉันใด คฤหัสถ์ทำตามภิกษุผู้เป็นมุนี สัจ-
เจียบ เพ่งอยู่ในป่าไม่ได้ ฉะนั้น.

จบมุนิสูตที่ ๑๒

จบอุทวารวรรคที่ ๑

อรรถกถามุนิสุต

มุนิสุตเริ่มด้วยคาถาว่า สนฺถวาโต ภยฺ ชาตํ ดังนี้ :-

มีอุปนิสัยอย่างไร? สุตทั้งหมดนั้นเที่ยว ไม่มีอุปนิสัยเดียวกัน จริงอยู่ในมุนิสุตนี้ คาถา ๔ คาถาข้างต้นมีอุปนิสัยนี้ก่อน ได้ยินว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถี หญิงยากจนคนหนึ่ง ไกล้วัดในบ้าน เป็นม่ายผัวตาย จึงให้บุตรบวชในภิกษุทั้งหลาย แม้นตนเองก็บวชในภิกษุณีทั้งหลาย เธอแม่ทั้งสองเข้าจำพรรษาในกรุงสาวัตถี ประสงค์จะเยี่ยมกันและกันบ่อยๆ มารดาได้อะไรแล้วก็นำไปให้บุตร แม้นบุตรได้อะไรแล้วก็นำไปให้มารดา คบหากันทั้งเย็น ทั้งเช้าอย่างนี้ แจกสิ่งของที่ได้แล้วๆ ให้กัน ยินดีไต่ถามสุขทุกข์ หมดความระแวง. เธอทั้งสองคลุกคลีกัน เพราะเห็นกันเนื่องๆ อย่างนี้ ก็มีความคุ้นเคย เพราะความคลุกคลี มีช่องเพราะความคุ้นเคย มีจิตถูกราคะเข้ามาใกล้กาย บรรพชิตสังฆญา และมาตุปุตตสังฆญา ก็อันตรธานไปแต่นั้น ก็ทำการล่วงละเมิดเขตแดน เสพอสัทธิธรรม และถึงความไม่มีศพากันสักอยู่ในท่ามกลางเรือน.

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระพุทธองค์ทรงติเตียนว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย โมฆบุรุษย่อมรู้หรือหนอว่า มารดาไม่กำหนดจัดในบุตร ก็หรือบุตรไม่กำหนดจัดในมารดา ดังนี้แล้ว ทรงยังภิกษุทั้งหลายให้สลดใจ ด้วยสูตรที่เลื่อมืออาทิว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นแม้รูปหนึ่งอื่น แล้วตรัสว่า เพราะเหตุนี้แล ภิกษุทั้งหลาย

ภิกษุพึงเว้นมาตุคาม ดุจน้ำทองแดง
เหมือนเว้นพิษร้ายกาจ เหมือนเว้นน้ำมัน
ที่เดือดพล่าน ฉะนั้น

จึงทรงภายิต คาถา ๔ คาถา อันพึงน้อมเข้ามาในตนเหล่านี้ว่า ภัย
เกิดแต่ความเซซม เพื่อทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายอีก.

ในกาลานั้น สันถะ (ความเซซม) ในกาลก่อนกล่าวไว้เป็น ๓ อย่าง
คือ ตัณหา ทิฏฐิ และ มิตรเภท ในที่นี้ ประสงค์เอา ตัณหาสันถะ และ
ทิฏฐิสันถะ หมายถึงสันถะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงดู เหมือนภัยเกิดแต่ความเซซมของโมฆบุรุษนั้น
ก็ภัยนั้น เป็นภัยเกิดแต่กิเลสอันมีกำลัง เพราะตัณหาที่มีความเป็นผู้ใคร่ที่จะเห็น
กันเนื่อง ๆ ของภิกษุนั้น ซึ่งเป็นเหตุให้เธอไม่อาจเพื่อดำรงอยู่ ได้ประพฤติดิ
ในมารดา หรือเป็นมหาภัย มีการดิเตียนตนเป็นต้น ซึ่งเป็นเหตุให้ทั้งศาสนา
สึกไป ฉะนั้น.

บทว่า นิเกตา ได้แก่ ประเภทแห่งอารมณ์ที่กล่าวไว้ โดยมีอาทิวา
คู่ก่อนคฤหบดี อารมณ์ที่พัวพันด้วยรูปนิमितและการเผ่ไปแห่งที่อยู่ เรียกว่า
นิเกตสารี ผู้เที่ยวไปในบ้าน.

บทว่า ชายเตโร ความว่า ฐลือคือ รากะ โทสะ และ โมหะ ย่อม
เกิด. มีอธิบายอย่างไร มีอธิบายว่า ก็ภัยแต่ความเซซมเกิดแก่ภิกษุนั้นอย่าง
เดียว ก็หามิได้ โดยที่แท้แล ภัยนั้นใดมีอาสวะเป็นอารมณ์ เรียกว่า นิเกตะ

เพราะอรรถว่าเป็นที่อยู่ของกิเลสทั้งหลาย บัดนี้ ฐลีย่อมเกิดแต่ภยันั้น คือ แต่ที่อยู่มากขึ้น เพราะความที่ภิกษุนี้เป็นผู้ทำลายสังวร เพราะความเป็นผู้ ล่วงละเมิดเขตแดน อันเป็นเหตุให้เขามีจิตเศร้าหมอง จักถึงความพินาศ ย่อยยับ อีกอย่างหนึ่ง ฟังประกอบสองบทนั้นอย่างนี้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกท่านจงดู เหมือนภยันี้เกิดแต่ความเชยชมของโมฆบุรุษนั้น และเหมือน ฐลีย่อมเกิดแต่ที่อยู่ของปญฺชนทั้งปวง ฉะนั้น.

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงตึเตียนการเห็นของปญฺชน ด้วยเนื้อความ ก่อนนี้ โดยประการทั้งปวงแล้ว เมื่อจะทรงสรรเสริญการเห็นของพระองค์ จึง ตรัสเนื้อความหลังว่า อนิเกตฺ ที่อันมิใช่ที่อยู่ ดังนี้.

ในกาลานั้น ฟังทราบอนิเกตะ โดยปฏิเสชนิเกตะตามที่กล่าวแล้ว อสันถวะ โดยปฏิเสชนสันถวะ คำทั้งสองเมื่อนั้น เป็นชื่อของพระนิพพาน. บทว่า เอตํ เว มุนิทสฺสนํ ความว่า ที่อันมิใช่ที่อยู่และความไม่เชยชมนี้แล อันมุนิ ผู้รู้เห็นแล้ว. ในกาลนั้น นิบาตว่า เว ฟังเห็นในอรรถอันน่าประหลาดใจ. ก็อธิบายนี้ว่า เมื่อมารดาและบุตรปฏิบัติผิด ด้วยอำนาจที่อยู่และความเชยชม ที่อันมิใช่ที่อยู่และความไม่เชยชม ชื่อนี้แล อันมุนิเห็นแล้วว่า โอ! ไม่เคยมี ดังนี้ เป็นอันสำเร็จแล้ว ด้วยเวนิบาต นั้น. อีกอย่างหนึ่ง การเห็นของมุนิ แม้เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า มุนิทสฺสนะ ชื่อว่า ทสฺสนะ เป็นของควร เป็นของ ชอบใจ อธิบายว่า ย่อมควรและย่อมชอบใจ.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๒ บทว่า โย ชาตมฺจฺฉิขุ ความว่า ผู้ใดพยายามอยู่โดยประการที่จะละอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ตัดกิเลสที่เกิดแล้ว คือ

มีแล้ว บังเกิดแล้ว ในวัตถุไร ๆ นั้นแล ด้วยยังคุณให้เกิดในวัตถุนั้น และกิเลสแม้ยังไม่มาแล้วใด เรียกว่า เกิดอยู่ ด้วยลักษณะกำลังเป็นไป ในที่ใกล้ อันเป็นไปอยู่ เพราะความเป็นกิเลสมุ่งหน้า เพื่อเกิดขึ้น ด้วยการประชุมปัจจัย มีรูปเห็นปานนั้น ไม่พึงปลุกกิเลสนั้นให้เกิดขึ้นอีก อธิบายว่า พยายามอยู่ โดยประการที่จะมีความไม่เกิดขึ้นแห่งอกุศลที่ยังไม่เกิด ชื่อว่า ไม่พึงให้กิเลสเกิดขึ้น.

ถามว่า ก็จะไม่พึงให้กิเลสเกิดขึ้นอย่างไร ?

ตอบว่า ไม่พึงให้กิเลสนั้นหลังไหลเข้าไป คือ ไม่พึงให้ปัจจัยที่เป็นเหตุให้กิเลสนั้นเกิดหลังไหลเข้าไป ไม่พึงรวมเข้าไว้ ไม่พึงปลุกกิเลสนั้นให้เกิดขึ้นอีก ด้วยการทำให้อ่อนกำลังในการก่อตัวอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ผู้ศึกษาพึงทราบการประกอบในคานานี้อย่างนี้ว่า เพราะกิเลสทั้งหลายที่เป็นไปในอดีตก็ดี ก็ตัดด้วยมรรคภาวนา ที่เป็นปัจจุบันก็ดี ไม่ปลุกด้วยความไม่มีกิเลสส่วนอดีต ที่เป็นอนาคตก็ดี ไม่ให้หลังไหลเข้าไปสู่ความสืบทอดแห่งจิต เพราะไม่มีกิเลสส่วนปัจจุบันนั้น ด้วยการทำลายความสามารถแห่งการเกิดเสีย เพราะฉะนั้น ผู้ใดตัดกิเลสที่เกิดแล้ว ด้วยอริยมรรคภาวนา ไม่พึงปลุกให้เกิดขึ้นอีก และเมื่อกิเลสนั้นเกิดขึ้นอยู่ ก็ไม่พึงให้กิเลสแม้ที่เป็นอนาคตหลังไหลเข้าไป บัณฑิตทั้งหลายกล่าวผู้นั้นว่า เป็นมุนีเอก เทียวไปอยู่ และผู้นั้นเป็นผู้แสวงหาคุณอันใหญ่ ได้เห็นสันติบท.

บทว่า เอก ความว่า ชื่อว่า เอก เพราะปราศจากกิเลส หรือ ชื่อว่า เอก เพราะอรรถว่า ประเสริฐที่สุด. บทว่า มุนี ได้แก่ เป็นมุนี

หรือเป็นเอกในมุนีทั้งหลาย. บทว่า **จรนุต** ความว่า เทียวไปอยู่ ด้วยความ
บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง ด้วยโลกัตถจริยา และด้วยจริยาที่เหลือทั้งหลาย.

บทว่า **อททุกฺขิ** ความว่า ได้เห็นแล้ว. บทว่า **โส** ความว่า
พุทธมุนีที่ตรัสไว้ว่า ผู้ใดตัดกิเลสที่เกิดแล้ว ชื่อว่า ไม่พึงปลุกให้เกิดขึ้นอีก
เพราะความเป็นผู้สามารถในการไม่ปลุก และในการไม่ให้หลังไหลเข้าไป เมื่อ
กิเลสนั้นเกิดอยู่ ก็ไม่พึงให้หลังไหลเข้าไป. บทว่า **สนฺติปท** ได้แก่ส่วนแห่ง
สันติ. ผู้ศึกษาพึงทราบเนื้อความอย่างนี้ว่า ผู้แสวงหาคุณอันใหญ่ ได้เห็น
อัจฉนตสันติ ในโลกที่ตามเห็นอย่างนี้ว่า ประเสริฐที่สุด ในบรรดาสम्मตสันติ
ตทั้งคสันติและอัจฉนตสันติ ทั้ง ๓ อันต่างโดยทิวฏฐิ ๖๒ วิปัสสนา และนิพพาน.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๓ บทว่า **สงฺขาย** ได้แก่ นับแล้ว กำหนด
หนดแล้ว พิจารณาแล้ว ได้แก่รู้โดยตามความเป็นจริงแล้ว อธิบายว่า กำหนด
รู้แล้ว ด้วยทุกขปริยญา.

บทว่า **วตฺถุณี** ความว่า ที่ตั้งแห่งกิเลสทั้งหลาย อันต่างด้วยชั้น
อายตนะและธาตุ ซึ่งเป็นที่ตั้งให้บุคคลนี้ติดอยู่ในโลกอย่างนี้. บทว่า **ปมาย**
พีช ความว่า พีช คือ อภิสังขารวิญญาณแห่งวัตถุเหล่านั้นใด ฆ่า คือ
เบียดเบียนทำลายพีชนั้น. อธิบายว่า ละขาดแล้ว ด้วยสมุจเฉตพหวน.

บทว่า **ลิเนหฺมสฺส นานุปฺปเวจฺเจ** ความว่า พีชนั้นเบียดช้ำด้วย
ยาง คือ ตัณหาและทิวฏฐิ ฟังออกงามเป็นวัตถุตามที่กล่าวแล้วนั้น ด้วยอำนาจ
แห่งปฏิสนธิต่อไป ไม่ทำยางแห่งพีชนั้นให้หลังไหลเข้าไป อธิบายว่า ไม่ทำยาง
นั้นให้หลังไหลเข้าไป ด้วยมรรคภาวนา ซึ่งเป็นปฏิบัติยกตัวอย่างแห่งพีชนั้น.

บทว่า ส เว มุณี ชาติกุขยนุตทสุตี ความว่า พุทธรุมนินั้น คือ เห็นปานนั้น ชื่อว่า มีปกติเห็นที่สุดแห่งความสิ้นไปแห่งชาติ เพราะความที่ นิพพานอันเป็นที่สิ้นสุดแห่งชาติและมรณะอันมุณีเห็นแล้ว ด้วยนิพพานสังฆิกิริยา ละวิตกเสียแล้ว ย่อมไม่เข้าถึงการนับ คือ ละอกุศลวิตกแม้ ๕ ประเภท ด้วยสังฆภาวนาทั้งสี่นี้ บรรลุสุอุปาทิเสสนิพพานธาตุ กระทำโลกัตถจริยา ชื่อว่า ไม่เข้าถึงการนับว่า เป็นเทวดาและมนุษย์ ด้วยการบรรลุอนุอุปาทิเสสนิพพานธาตุ เพราะความสิ้นไป แห่งจirim วิญญานโดยลำดับ อีกอย่างหนึ่ง พึงเห็น เนื้อความในคานานี้อย่างนี้ว่า บุคคลผู้ยังไม่ปรินิพพานนั้นแล ย่อมเข้าถึงการนับว่า บุคคลนี้กำหนดแล้ว หรือ ประทุษร้ายแล้ว เพราะยังไม่ละวิตกมีกามวิตกเป็นต้นฉันใด ละวิตกเสียแล้ว ไม่เข้าถึงการนับ ฉันนั้น.

พึงทราบวินิจฉัยในคานาที่ ๔ บทว่า อญญา ความว่า รู้แล้วโดย นัยมีความไม่เที่ยงเป็นต้น. บทว่า สพุพานิ ได้แก่ ไม่มีส่วนเหลือ. บทว่า นิเวสนานิ ได้แก่ ภพทั้งหลายมีกามภพเป็นต้น เพราะสัตว์ทั้งหลายย่อมอาศัยอยู่ในภพเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า ภพอันเป็นที่อาศัยอยู่.

บทว่า อนิกามยิ อญตรมปิ เตส ความว่า ไม่ปรารถนาภพ อันเป็นที่อาศัยอยู่เหล่านั้นแม้ภพหนึ่ง เพราะเห็นโทษอย่างนี้ พุทธรุมนินั้น คือ เห็นปานนั้น ชื่อว่า ปราศจากกำหนด เพราะความเป็นผู้ปราศจากกำหนด คือ ตัณหาแล้ว และชื่อว่า ไม่ยินดีแล้ว เพราะความเป็นผู้ปราศจากกำหนด นั้นแล ด้วยกำลัง คือมรรคภาวนา ไม่ก่อกรรม คือ ไม่ทำโดยประการที่ บุคคลพวกหนึ่ง ยังไม่ปราศจากกำหนดเลย แต่ปฏิญญาว่า เราไม่ยินดีแล้ว.

บทว่า นายหติ ความว่า ไม่ทำกุศลหรืออกุศล ซึ่งเกิดแก่ภพอันเป็นที่อาศัยอยู่นั้น ๆ เพราะเหตุไร เพราะเป็นผู้ถึงฝั่งโน้นแล้ว อธิบายว่า เพราะมุนีเห็นปานนั้น เป็นผู้ถึงฝั่งโน้นแล้วแห่งภพอันเป็นที่อาศัยอยู่ทั้งปวง คือ พระนิพพาน.

ครั้นทรงติเตียนการเห็นของปุถุชนแล้ว ทรงสรรเสริญการเห็นของพระองค์ด้วยคาถาที่ ๑ ด้วยประการฉะนี้แล้ว ทรงสรรเสริญการบรรลุสันติบทของพระองค์ เพราะความไม่มีกิเลสทั้งหลายซึ่งปุถุชนยังไม่สงบระงับ ด้วยคาถาที่ ๒ ทรงสรรเสริญการละวิตกไม่เข้าถึงการนับของพระองค์ ด้วยสัจจภาวนาทั้งสี่ในที่ตั้งแห่งกิเลสซึ่งปุถุชนยังไม่ละวิตก แล้วเข้าถึงการนับอย่างนั้น ๆ ด้วยคาถาที่ ๓ ทรงสรรเสริญการไม่ก่อกรรมของพระองค์แม้ต่อไป เพราะไม่มีตัณหาในภพอันเป็นที่อาศัยอยู่ ซึ่งปุถุชนปรารถนายิ่งนัก ก่อกรรมเพราะภวตัณหา ด้วยคาถาที่ ๔ ทรงจบเทศนาในการอุปบัติครั้งแรก ด้วยยอดคือ พระอรหัตต์ด้วยคาถาทั้งสี่นั้นแล.

คาถาว่า สพฺพพหฺมิญฺญํ ดังนี้ มีอุปติอย่างไร ?

มหาบุรุษทรงทำมหาภิเนษกรรมแล้ว ทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ โดยลำดับ เสด็จไปสู่กรุงพาราณสี เพื่อประโยชน์แก่การยังพระธรรมจักรให้เป็นไป ทรงพบอุปกาชีวกในระหว่างโพธิมณฑลและตำบลคยา และผู้อันอุปกาชีวกทูลถามว่า ท่านผู้มีอายุ อินทรีย์ทั้งหลายของท่านส่องใสแล จึงตรัสพระคำรัสว่า เราเป็นผู้ครอบงำธรรมทั้งปวง ดังนี้เป็นต้น อุปกาชีวก ทูลว่า

เฮ้ย! อาวุโส สันศิระสะสวนทางหลีกไป และไปถึงนาควิกคามแห่งหนึ่ง ใน
วังคชนบทโดยลำดับ หัวหน้าพรานเนื้อเห็นอุปกาศิวกนี้ นั่น ก็คิดว่า โอ!
สมณะมักน้อยไม่ยุ่งแม่ผ้า สมณะนี้เป็นอรหันต์ในโลก แล้วนำไปสู่เรือน
อังกาสด้วยรถเนื้อ และพร้อมกับบุตรภรรยาให้ไว้เขาผู้บริโภคแล้ว นิมนต์ว่า
ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงอยู่ในที่นี้แหละ ผมจะบำรุงด้วยปัจจัย ได้จัด
โอกาสที่อยู่ให้ อุปกาศิวกนั้น ก็อยู่ในที่นั้น.

พรานเนื้อ เมื่อเนื้อทั้งหลายไม่หนีไกลเพื่อเที่ยวไปในประเทศที่เย็น
สมบูรณ์ด้วยน้ำในคิมหกาล เมื่อจะไปในประเทศนั้น จึงตั้งธิดาชื่อว่า ฉาวา
ว่า เจ้าจักบำรุงอรหันต์ของพวกเราโดยเคารพ แล้วไปพร้อมกับบุตรและน้อง
ชายทั้งหลาย ก็นางเป็นคนนำดูถึงพร้อมด้วยสัดส่วน ในวันที่ ๒ อุปกาศิวกมา
สู่เรือน เห็นทาริกานั้นเข้าใกล้ชิดเพื่ออังกาสถูกราคะครอบงำ ไม่อาจเพื่อบริโภค
ถือภาชนะไปสู่ที่อยู่ เก็บภัตรไว้ในที่สุดข้างหนึ่ง คิดว่า ถ้าเราได้นางฉาวา
จะเป็นอยู่ ถ้าไม่ได้ จักตาย ดังนี้ ปราศจากอาหารนอนอยู่ ในวันที่ ๗ พราน
เนื้อกลับมาแล้วถามธิดาถึงประพฤติกรรมของอุปกาศิวก นางพูดว่า มาใน
วันหนึ่งเท่านั้น แล้วไม่เคยมาอีก พรานเนื้อคิดว่า เราจักเข้าไปหาอุปกาศิวก
นั้นได้ถามดู ด้วยเพศที่มานั้นแหละ จึงมาในขณะที่เดียว ลูบทำถามว่า
ท่านผู้เจริญไม่ผาสุกหรือ อุปกาศิวกทรมนุราย กลิ้งไปมาอยู่นั้นเทียว พราน
เนื้อนั้นกล่าวว่า จงพูดเถิด ท่านผู้เจริญ ผมอาจเพื่อทำสิ่งใด จักทำสิ่งนั้น
ทั้งหมด อุปกาศิวกกล่าวว่า ถ้าได้นางฉาวา จะเป็นอยู่ ถ้าไม่ได้ ผมตายใน
ที่นี้แหละประเสริฐกว่า.

มาควิก. ท่านผู้เจริญ ก็ท่านรู้ศิลปะอะไรบ้าง.

อุปถะ. ไม่รู้เลย.

มาควิก. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่านไม่รู้ศิลปะอะไรเลย ไม่อาจเพื่อดำรง
ฌราวาสได้.

อุปกาชีวกนั้นกล่าวว่า ข้าพเจ้าไม่รู้ศิลปะอะไรเลย แต่ข้าพเจ้าจักเป็น
ผู้นำเนื้อของท่านและขายนเนื้อ ฝ่ายพรานเนื้อกล่าวว่า พวกเราชอบการขายเนื้อ
นั้นแล จึงให้ฝานเนื้อหอนานาสู่เรือนให้ธิดา เพราะอาศัยการอยู่ร่วมของเข้าง-
สองนั้น บุตรก็เกิดแล้ว เขาจึงตั้งชื่อบุตรนั้นว่า สุภทัทะ นางฉาวาพูด
เสียดสีอุปถะ ด้วยเพลงขับกล่อมบุตร อุปถะนั้นเมื่อไม่ทนต่อคำเสียดสีนั้น จึง
กล่าวว่า แนะ แม่คนสวย ฉันจะไปสู่สำนักของพระอนันตชิน แล้วมุ่งหน้า
ต่อมัชฌิมประเทศหลีกไป.

ก็โดยสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร
ใกล้กรุงสาวัตถี ลำต้นนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสั่งภิกษุทั้งหลายก่อนที่-
เดียวว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดมาถามอยู่ว่า พระอนันตชิน ท่านทั้งหลาย
พึงแสดงเราต่อผู้นั้น ฝ่ายอุปถะแลมาสู่กรุงสาวัตถี โดยลำดับนั้นเที่ยว ยืนอยู่
ในท่ามกลางวิหารถามว่า สหายของเรา ชื่อ อนันตชิน มีอยู่ในวิหารนี้ ท่านอยู่
ที่ไหน ? ภิกษุทั้งหลายนำอุปถะนั้นไปสู่สำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มี
พระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมอันสมควรแก่อุปถะนั้น ในที่สุดแห่งเทศนา อุปถะ
ได้ดำรงอยู่ในอนาคามีผล.

ภิกษุทั้งหลายฟังประพาศการณในกาลก่อนของอุปกะนั้นแล้ว ยังถ้อย-
คำให้ตั้งขึ้นว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมแก่สมณเปลื้องปราศจากสิริ
ก่อน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้การตั้งขึ้นแห่งถ้อยคำนั้น เสด็จออกจากพระ-
คันธกุฎี ประทับนั่งบนพุทธาสนะ ด้วยปาฏิหาริย์ อันสมควรแก่ขณะนั้น
ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ พวกเขอนั่งสนทนาเรื่อง
อะไรหนอ ภิกษุเหล่านั้นทูลบอกเรื่องทั้งหมด แต่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตไม่แสดงธรรม เพราะไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย
ธรรมเทศนาของตถาคตปราศจากมลทิน ใดๆ ไม่อาจเห็นโทษในธรรม-
เทศนานั้น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อุปกะได้เป็นอนาคามีในบัดนี้ เพราะอุปนิสัย
แห่งธรรมเทศนานั้น ได้ทรงภายิตกาลานี้ ซึ่งแสดงเวลาที่พระองค์ทรงมี
เทศนาอันไม่มีมลทิน.

กาลานั้นมีเนื้อความว่า ชื่อว่า ผู้ครอบงำธรรมได้ทั้งหมด เพราะ
ความที่พระองค์เป็นผู้อันธรรมเหล่านั้นไม่ครอบงำ ด้วยการละฉันทราคะใน
ขันธ อายตนะ และธาตุทั้งปวง ที่มีอาสวะ และเพราะความที่พระองค์ทรง
เป็นไปครอบงำธรรมเหล่านั้นหมดไว้ด้วยพระองค์เอง ชื่อว่า รู้แจ้งธรรม
ทุกอย่าง เพราะความที่ธรรมเหล่านั้น และสรรพธรรมเหล่านี้ อันพระองค์
ทรงรู้แจ้งโดยอาการทั้งปวง ชื่อว่า มีปัญญาดี เพราะความที่พระองค์ทรงถึง
พร้อมแล้วด้วยเมธาอันงาม ซึ่งสามารถในการทรงแสดงธรรมทั้งปวง ชื่อว่า
ไม่เข้าไปติดในธรรมทั้งปวงเหล่านั้น เพราะไม่มีความติด คือ ตัณหาและทิฏฐิ

ทั้งหลาย ซึ่งเป็นเหตุให้คนเข้าไปติดในธรรมทั้งปวง อันต่างด้วยขั้นที่มีอัสวะ เป็นต้น ชื่อว่า ละธรรมได้ทั้งหมด เพราะความที่พระองค์ไม่มีฉันทราคะ ในสรรพธรรมเหล่านั้น และเพราะพระองค์ทรงละธรรมเหล่านั้นทั้งหมด ดำรงอยู่ ชื่อว่า น้อมไปแล้วในธรรมเป็นที่สิ้นตัณหา มีอธิบายว่าน้อมไปยังแล้ว เพราะความที่พระองค์ทรงน้อมไปแล้วโดยพิเศษในนิพพานอันเป็นที่สิ้นตัณหา ด้วยจิตอันน้อมไปในอุปธิวิเวก.

บทว่า ตํ วาปี ธีรา มุนิ เวทยนฺติ ความว่า ลัทธิ ผู้นักปราชญ์ทั้งหลายย่อมประกาศ คือ ย่อมรู้แม่ผู้นั้นว่า เป็นมุนิ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยังพระองค์ให้แจ่มแจ้งว่า ท่านทั้งหลายจงดู มุนินี้เป็นผู้ประเสริฐยิ่งเพียงใด เทศนาของมุนิ ผู้ประเสริฐยิ่งเพียงนั้นจะมีมลทินแต่ที่ไหน จริงอยู่ วาศัพท์ ในบทว่า ตํ วาปี ธีรา นี้มีความแจ่มแจ้งเป็นอรรถ ส่วนอาจารย์บางพวกกล่าวว่า อุปกะแม่เห็นพระตถาคตในกาลนั้น ไม่เชื่อแล้วว่า พระตถาคตนี้เป็นพุทธมุนิ ภิกษุทั้งหลาย ยังถ้อยคำให้ตั้งขึ้นอย่างนี้แล้ว ต่อแต่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงว่า จงเชื่อก็ตาม ไม่เชื่อก็ตาม แต่นักปราชญ์ทั้งหลายประกาศผู้หนึ่งว่า เป็นมุนิ จึงตรัสคาถา นี้แล.

คาถาว่า ปญฺญาพลํ ดังนี้ มีอุบัตินัยอย่างไร ?

คาถานี้ตรัสปรารภพระเวตเถระ ในคานานัน บัณฑิตพึงทราบการบรรพชาจำเดิมแต่ต้นของพระเวตเถระ การบรรลุลุณวิเศษของท่านผู้บวชแล้ว

อยู่ที่วัดป่าตะเคียน โดยนัยที่กล่าวไว้แล้วในคานานี้ว่า คามะ วา ยทิ วารณฺเณ และการเสด็จไปและการเสด็จกลับในป่าตะเคียนนั้นของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จกลับแล้ว ภิกษุแก่รูปหนึ่งลืมรองเท้าจึงกลับมาเห็นรองเท้าแขวนที่ต้นตะเคียน ถึงกรุงสาวัตถี เมื่อนางวิสาขาอุบาสิกาถามว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ โอกาสเป็นที่อยู่ของพระเรวตเถระเป็นที่รื่นรมย์หรือ เมื่อพูดรุกรานภิกษุทั้งหลายที่กล่าวสรรเสริญ จึงกล่าวว่า แนะ อุบาสิกา ภิกษุเหล่านั้นพูดเท็จ ภูมิภาคไม่งาม เสร้าหมองอย่างยิ่ง ป่าตะเคียนนั้นเล่า ก็ขรุขระ เขาฉันอาคันตุกภัตรของนางวิสาขาแล้ว เฟงโทษภิกษุทั้งหลายผู้ประชุมที่โรงกลมในภายหลังภัตร กล่าวว่า คุณก่อนผู้มีอายุ สิ่งอันจะพึงรื่นรมย์ในเสนาสนะของพระเรวตะพวกท่านเห็นแล้วหรือ ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้เหตุการณนั้นแล้ว จึงเสด็จออกจากพระคันธกุฎีเสด็จถึงท่ามกลางบริษัท ด้วยปาฏิหาริย์อันสมควรแก่ขณะนั้น ประทับนั่งบนพุทธาสนะตรีศเรียกภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ พวกเขอนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไร ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้อยคำเกิดขึ้นปรารภพระเรวตเถระ พระเรวตเถระเป็นนวกกรรมอย่างนี้จักกระทำสมณธรรมในกาลไหน ? พระพุทธองค์ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรวตะไม่ได้เป็นนวกกรรม เรวตะเป็นพระอรหันต์จีณาสพ ทรงปรารภพระเรวตะนั้นแล้ว จึงตรัสคานานี้ เพื่อทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุเหล่านั้น.

คานานี้มีเนื้อความว่า ชื่อว่า ผู้มีกำลัง คือ ปัญญา เพราะความเป็นผู้ประกอบด้วยกำลังคือปัญญา อันสำเร็จการทำให้อ่อนกำลังและการละ

กิเลส หรืออันต่างด้วย การแสดงฤทธิ์และการอธิษฐาน ชื่อว่า ประกอบด้วยศีลและวัตร เพราะความเป็นผู้ประกอบแล้วด้วยปาริสุทธิศีลสี่ และธุดงค์วัตร ชื่อว่า มีจิตตั้งมั่น ด้วยมรรคสมาธิ ผลสมาธิ และอิริยาปถสมาธิ ชื่อว่า ยินดีในฉาน เพราะความเป็นผู้ยินดีแล้วด้วยฉานอันต่างด้วยอุปจารฉานและอัปปนาฉาน หรือในฉาน ชื่อว่า มีสติ เพราะความเป็นผู้ถึงความไพบูลด้วยสติ ชื่อว่า หลุดพ้นจากเครื่องข้อง เพราะความเป็นผู้หลุดพ้นจากเครื่องข้อง คือราคะเป็นต้น ชื่อว่า ไม่มีกิเลสจุจหลักตอ ไม่มีอาสวะเพราะไม่มีกิเลสจุจตะปุตรังใจ ๕ อย่าง และไม่มีอาสวะ ๔ อย่าง.

บทว่า ตํ วาปี ธีรา มุนิ เวทยนฺติ ความว่า อนึ่ง สัตว์ทั้งหลาย ผู้บัณฑิตย่อมประกาศแก่ผู้นั้น ผู้ประกอบด้วยคุณคือปัญญาเป็นต้น ผู้ปราศจากโทษ คือ เครื่องข้องเป็นต้น ว่าเป็นมุนิ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสรรเสริญพระเรวัตเถระว่า ท่านทั้งหลายจงดู พระจิณาสวมุนินี้ เป็นผู้ประเสริฐสุดเพียงใด พระมุนินั้นพึงเห็นว่า เป็นนวักรรม หรือว่าจักรกระทำสมณธรรมในกาลไหนอย่างไร เพราะพระมุนินั้น ยังวิหารธรรมนั้นให้จบแล้ว ด้วยกำลังคือ ปัญญา หาให้จบด้วยการทำนวักรรมไม่ พระมุนินั้นทำกิจเสร็จแล้ว จักไม่ทำสมณธรรมในบัดนี้ ก็ วาศัพท ในกาลานี้ มีการทำให้แจ่มแจ้งเป็นอรรถ ดังนี้แล.

คาถาว่า เอกํ จรณฺตํ คํงนี มีอุบัตินอย่างไร ?

ครั้นเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จถึงกรุงกบิลพัสดุ์ตามลำดับ ตั้งแต่ควงโพธิมณฑล ครั้นสมาคมนแห่งพระบิดาและโอรสเป็นไปอยู่ พระผู้มีพระภาค-

เจ้า ผู้อันพระเจ้าสุทโธทนะทรงพระปราโมทย์ ตรัสพระดำรัสเป็นต้นอย่างนี้ว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ในเวลาเป็นคฤหัสถ์ทรงนุ่งผ้าทั้งหลายมีผ้ากาสี
เป็นต้น ซึ่งทอในคันธกรัณทกะ บัดนี้ ทรงผ้าป้างสุกุลทั้งหลายที่ตัดแล้ว
อย่างไร เมื่อจะทรงแนะนำพระราชา จึงตรัสคำมีอาทิว่า

ดูก่อนพระบิดา พระองค์ตรัสถึงผ้า

กาสีที่ทอเป็นผืนใด ผ้าป้างสุกุลดีกว่าผ้ากาสี

นั้น ผ้าป้างสุกุลนั้น อาตมภาพปรารถนา

ยิ่งนัก ดังนี้.

เมื่อจะทรงแสดงสภาพของพระองค์ยิ่งกว่าโลกธรรมทั้งหลาย จึงตรัส
คาถา ๗ บทนี้ เพื่อทรงแสดงธรรมแก่พระราชา.

กาลานันมีเนื้อความว่า ชื่อว่า ผู้เดียว ด้วยคุณทั้งหลาย กล่าวคือ
บรรพชาเป็นต้น ชื่อว่า เทียวไป ด้วยจริยาทั้งหลายมีอิริยาบถเป็นต้น ชื่อว่า
มุนี เพราะถึงพร้อมด้วยโมเนยธรรม ชื่อว่า ไม่ประมาท เพราะไม่มีความ
ประมาทในฐานะทั้งปวง ชื่อว่า ไม่หวั่นไหว ด้วยอำนาจแห่งความยินร้ายและ
ความยินดีในเพราะนินทาและสรรเสริญเหล่านี้ คือ นินทา อันต่างด้วย
การค่าและการครหาเป็นต้น และการสรรเสริญ อันต่างด้วยการชมเชยคุณ
เป็นต้น ก็โลกธรรมแม้ ๘ อย่าง พึงทราบ ว่า ตรัสแล้วในกาลานี โดยมิ
นินทาและการสรรเสริญเป็นประธาน.

ชื่อว่า ไม่สะดุ้งหวาด เพราะไม่เข้าถึงการผิดปกติในเพราะโลกธรรม
ทั้งแปด หรือเพราะไม่มีความสะดุ้งหวาด ในเพราะเสนาสนะที่สงบ เหมือน

ราชสีห์ไม่สะดุ้งหวาดในเพราะเสียงมีเสียงกลองเป็นต้น ไม่ข้องอยู่ในข่าย คือ ตัณหาและทิฏฐิด้วยมรรคทั้งสี่ เหมือนลมไม่ข้องอยู่ในตาข่าย อันต่างด้วย ตาข่ายที่ทำด้วยด้ายเป็นต้น ชื่อว่า ไม่ติดอยู่กับโลก เพราะละได้แล้วซึ่งความ ติด คือ ตัณหาและทิฏฐิ อันเป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายติดอยู่กับโลก คุณคอกปทุม แม้เกิดขึ้นโลกแต่ไม่ติดอยู่กับน้ำ ชื่อว่า เป็นผู้นำ ด้วยมรรคนั้น เพราะยัง มรรคให้ถึงนิพพานให้เกิดขึ้นแล้ว ชื่อว่า ไม่ใช่ผู้ที่ใคร ๆ อื่นจะพืงนำไปได้ เพราะความที่พระองค์ทรงแสดงมรรคแก่เทวดาและมนุษย์เหล่าอื่น แต่พระองค์ ไม่มีใคร ๆ อื่นที่จะพืงแสดงมรรคนำไปได้ นักปราชญ์ย่อมประกาศแม้ผู้ นั้นว่าเป็นมุนี พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศพระองค์ให้แจ่มแจ้งดังพรรณนา มานี้. บทที่เหลือในคถานี้ มีนัยกล่าวแล้วนั้นแล.

คถาว่า โย โอคหณ ดังนี้ มีอุบัตินัยอย่างไร ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสรู้เองโดยเฉพาะครั้งแรก ทรงมีลาภสักการะ ใหญ่ให้เป็นไปแล้ว ไม่มีปริมาณเพราะอาศัยพระอภิเนहारคุณอันต่างด้วยบารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ ปรมัตถบารมี ๑๐ ที่ทรงบำเพ็ญตลอดสี่อสงไขยและแสนกัป พระคุณที่ทรงบำเพ็ญบารมีทั้งหลายแล้วทรงอุบัติในดุสิตภพ พระคุณที่ประทับ อยู่ในดุสิตภพนั้น พระมหาวิโลกนคุณ การก้าวลงสู่พระครรรค์ การอยู่ใน พระครรรค์ การเสด็จออกจากพระครรรค์ การย่างพระบาท การทรงแลดูทิศ การบันลือคุณพรหม การมหากิเษยกรรมณ์ มหาปธาน การตรัสรู้ การประกาศ พระธรรมจักร มรรคญาณสี่ ญาณที่ไม่หวั่นไหวในปริณญาแปด* ทศพลญาณ ญาณกำหนดคคติห้า พุทธญาณ ๑๔ อย่าง คือ อสาศารณญาณ ๖ อย่าง

* ยู. ปริสาสุ.

พุทธญาณอันไม่ทั่วไปแก่สาวก ๘ อย่าง ญาณกำหนดพุทธคุณ ๑๘ อย่าง
ปัจเจกขณญาณ ๑๕ อย่าง พระคุณตั้งแสนมีญาณวัตถุ ๗๗ อย่างเป็นต้น
เดิรถีย์ทั้งหลายไม่ทนต่อมหาลาภสักการะอันไม่มีปริมาณนั้น จึงใช้นางจิณฺจ-
มานวิกาอภัยศิให้เกิดขึ้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า ในท่ามกลางบริษัทสี่ โดย
นัยที่กล่าวแล้ว ในกาลานี้ว่า เอกธมฺมตติสฺส ดังนี้ ภิกษุทั้งหลายสนทนา
กันเพราะอภัยศินั้นเป็นปัจจัยว่า ครั้นอภัยศิชื่อแม่เหินปานนี้ เกิดขึ้นแล้ว
พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงมีพระทัยเป็นอย่างอื่นเลย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
ทราบเรื่องนั้นแล้ว เสด็จออกจากพระคันธกุฎี เสด็จถึงท่ามกลางบริษัท โดย
ปาฎิหาริย์ อันสมควรแก่ขณะนั้น ประทับนั่ง บนพุทธาสนะ ตรัสเรียกภิกษุ
ทั้งหลายว่า คู่อ่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ พวกเขอนั่งสนทนาเรื่องอะไรหนอ
ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลบอกเรื่องทั้งหมด แต่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า
คู่อ่อนภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นผู้คงที่ในเพราะโลกธรรม
ทั้งแปด ดังนี้แล้ว ตรัสกาลานี้ เพื่อประโยชน์แก่การทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุ
เหล่านั้น.

กาลานั้นมีเนื้อความว่า พวกตระกูลสูงก็ตาม พวกตระกูลต่ำก็ตาม
ขัดตัวที่เสาสีเหลือง หรือแปดเหลี่ยมที่เขาฝังไว้เพื่อประโยชน์แก่การขัดตัวที่
ทำน้ำ คือ ทำสำหรับเป็นที่อาบน้ำของมนุษย์ทั้งหลาย เสาจะฟูบลง หรือ
ฟูขึ้น เพราะการขัดตัวนั้น ก็หามิได้ ฉันทใด แม้ผู้ใดไม่ถึงความยินดีหรือยินร้าย
ในเรื่องที่ผู้อื่นกล่าววาจาด้วยอำนาจการชม หรือ การติ ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน
มีอธิบายอย่างไร มีอธิบายว่า ผู้อื่นจะเป็นเดิรถีย์ หรือพวกอื่น กล่าววาจา

ชั้นสูงด้วยอำนาจแห่งการชม หรืออาจชั้นต่ำด้วยอำนาจแห่งการติเป็นที่สุดในเรื่องใด ผู้ใดไม่ถึงความยินดีหรือยินร้ายในเรื่องนั้น เป็นเหมือนเสาที่มีอยู่ที่ทำเป็นที่ลางอาบน้ำ เพราะความเป็นผู้คงที่เช่นนั้น.

บทว่า ตั วितราคัม สุตมาหิตินุทริยิ ความว่า ผู้นั้น ชื่อว่า ปราศจากราคะ เพราะไม่มีราคะในเพราะอิฏฐารมณฺ์ และชื่อว่า มีอินทริยตั้งมั่นดีแล้ว เพราะไม่มีโทสะและโมหะในเพราะอนิฏฐารมณฺ์ หรือมีอินทริยตั้งมั่นโดยดีแล้ว อธิบายว่า มีอินทริยอันรักษาแล้ว คือ มีอินทริยอันคุ้มครองแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสรรเสริญพระองค์ว่า นักปราชญ์ย่อมประกาศแม้ผู้นั้นว่า เป็นมุนี คือ ย่อมประกาศว่าเป็นพุทธมุนี จิตของพุทธมุนีนั้น จักเป็นประการอื่นอย่างไรได้. บทที่เหลือมีนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล.

คาถาว่า โย เว จิตฺตโต ดังนี้ มีอุบัตินัยอย่างไร ?

ได้ยินว่า ชิดาเศรษฐีคนหนึ่งในกรุงสาวัตถี ลงจากปราสาท ไปสู่โรงทอผ้า ในปราสาทชั้นล่าง เห็นคนทั้งหลายสอดกระสวยอยู่ จึงถือเอานิมิตอันเปรียบกับกระสวยนั้น โดยความที่กระสวยนั้นเป็นธรรมชาติตรงว่า โอหนอ ! สัตว์ทั้งปวงละความคดทางกายและทางวาจา พึงเป็นผู้มีจิตตรง เหมือนกระสวยนางแม่ขึ้นสู่ปราสาทแล้ว ก็นั่งนึกถึงนิมิตนั้นแลบ่อยๆ ก็เมื่อนางปฏิบัติแล้วอย่างนี้ ไม่นานนัก อนิจจลักษณะก็ปรากฏ และแม้ทุกขลักษณะและอนัตตลักษณะ ก็ปรากฏโดยทำนองนั้นเหมือนกัน.

ลำดับนั้น ภพแม่ทั้งสามก็ปรากฏแก่นางจตุตถไฟใหม่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้นางผู้กำลังเห็นแจ้งอย่างนั้น ประทับนั่ง ณ พระคันธกุฎีเทียว

ทรงเปล่งแสงสว่าง นางเห็นแสงสว่างนั้นนึกว่า นี่อะไร เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า
ดุจประทับนั่งข้าง ๆ แล้ว ลุกขึ้นยืนประคองอัญชลี ลำดับนั้น พระผู้มี
พระภาคเจ้าทรงทราบว่านางมี สัปปายะ จึงตรัสกาลานี้ ด้วยอำนาจแห่ง
พระธรรมเทศนา.

กาลานั้นมีเนื้อความว่า ผู้ใดแลเชื่อว่าดำรงตนไว้ เพราะไม่มีความ
เจริญ และความเสื่อม เพราะความเป็นผู้มีจิตเป็นเอกัคคตา และเพราะความ
เป็นผู้มีวิมุตติอันไม่กำเริบ และเพราะไม่มีการเข้าไปสู่ระหว่างภพ เพราะความ
เป็นผู้สิ้นชาติและสังสารหมดแล้ว ชื่อว่า ชื่อตรงดุจกระสวย เพราะละความ
คดทางกาย วาจา และใจได้แล้ว หรือ เพราะไม่มีการลुकคติ ชื่อว่า เกลียดชัง
แต่กรรมที่เป็นบาป คือ เกลียดชังกรรมทั้งหลายที่เป็นบาป ดุจเกลียดคูด และ
มูตร ฉะนั้น เพราะความเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยหิริและโอตตปปะ อธิบายว่า ย่อม
ละอาย. จริงอยู่ โดยการแยกประโยชน์ ตติยาวิภักติ ในอรรถแห่งทุติยาวิภักติ
ย่อมสำเร็จในศัพทศาสตร์.

บทว่า วิมฺสมานो วิสมํ สมญจ ความว่า พิจารณาเห็น คือ
ใคร่ครวญกรรมที่ไม่เสมอมีความไม่เสมอทางกายเป็นต้น และกรรมที่เสมอมี
ความเสมอทางกายเป็นต้น ด้วยมรรคปัญญา โดยให้สำเร็จปหานกิจและภาวนา-
กิจ นักปราชญ์ย่อมประกาศแม้ผู้นั้นผู้สิ้นอาสวะแล้วว่า เป็นมุนี มีอธิบาย
อย่างไร มีอธิบายว่า ผู้ใดแลพิจารณาเห็นกรรมทั้งที่ไม่เสมอและที่เสมอ ด้วย
มรรคปัญญา โดยนัยตามที่กล่าวแล้ว เป็นผู้ดำรงตนไว้ ผู้นั้นเป็นผู้ตรงดุจ
กระสวยอย่างนี้ ไม่ถึงการล่วงละเมิดอะไร ๆ ชื่อว่า ย่อมเกลียดชังแต่กรรม

ที่เป็นบาป นักปราชญ์ย่อมประกาศผู้นั้นว่าเป็นนุณี เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้า
เมื่อจะทรงแสดงมุณีผู้จีณาสพว่า เป็นเช่นนี้ จึงตรัสคาถา ด้วยยอคือพระ-
อรหันต์ ในที่สุดเทศนา ธิดาเศรษฐีดำรงอยู่ในโศดาปัตตติผล ผู้ศึกษาพึงเห็น
เนื้อความแห่ง วาศัพท์ในคาถานี้ ใช้ในวิภังค์ หรือ สมุจจัย.

คาถาว่า โย สลฺยตฺตฺโต ดังนี้ มีอุบัตินัยอย่างไร ?

ได้ยินว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ เมืองอาฬวี ช่างหูก
คนหนึ่ง ในนครอาฬวี ตั้งธิดาผู้มีอายุ ๗ ปี ว่า ลูกก่อนแม่ เมื่อวันวาน กระจสวย
ยังเหลืออยู่ เจ้ากรอหลอดด้ายให้เพียงพอแล้ว พึ่งไปสู่วังทอผ้าโดยเร็ว อย่า
ประพฤติกักข้านัก นางรับคำว่า ดิละ ช่างหูกนั้นไปสู่วังงานแล้ว ยืนเลือก
เส้นด้ายอยู่ ในวันนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าออกจากมหากรุณาสมบัติแล้ว
ตรวจดูโลก ทรงเห็นอุปนิสัยแห่งโศดาปัตตติผล ของทาริกานั้น และธรรมมาภิ-
สมัย ของสัตว์ ๘๔,๐๐๐ ในเวลาจบเทศนา ทรงกระทำการปฏิบัติพระสรีระแต่
เข้าเที่ยว ทรงถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าสู่พระนคร มนุษย์ทั้งหลายเห็นพระผู้มี
พระภาคเจ้าแล้วคิดว่า ในวันนี้ จะพึงมีใครที่จะทรงอนุเคราะห์แน่แท้ พระผู้มี
พระภาคเจ้าจึงเสด็จเข้าไปแต่เช้าตรู่ จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มี
พระภาคเจ้าประทับยืนอยู่ที่ทางซึ่งนางทาริกากำลังไปสู่สำนักของบิดา.

ชาวนครทั้งหลายปิดกวาดประเทศนั้น ปราบพื้น โปรงดอกไม้ ผูก
พาดาน ปูอาสนะ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งบนอาสนะที่ปูแล้ว หม่อมมหาชน
ยืนแวดล้อม ทาริกานั้นถึงประเทศนั้นแล้ว เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้อันมหาชน
แวดล้อมแล้ว ไหว้ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกทาริกา
นั้นมาแล้ว จึงตรัสว่า แน่ะทาริกา เจ้ามาจากไหน ?

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๕ - หน้าที่ 524

ท. ไม่ทราบ พระพุทธเจ้าข้า.

ภ. เจ้าจักไปไหน ?

ท. ไม่ทราบ พระพุทธเจ้าข้า.

ภ. ไม่ทราบหรือ ?

ท. ทราบ พระพุทธเจ้าข้า.

ภ. ทราบหรือ ?

ท. ไม่ทราบ พระพุทธเจ้าข้า.

มนุษย์ทั้งหลายฟังดังนั้นแล้ว ก็โพนพะนาวา คุณเกิด ท่านผู้เจริญ
ทาริกานี้ แม้มาจากเรือนของตน ถูกพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถาม ก็ทูลว่า
ไม่ทราบ และแม่กำลังไปสู่โรงงานทอผ้า ก็ทูลว่า ไม่ทราบ ถูกตรัสว่า ไม่ทราบ
หรือ ก็ทูลว่า ทราบ ถูกตรัสว่า ทราบหรือ ก็ทูลว่า ไม่ทราบ ย่อมทำคำพูด
ทั้งปวงขัดแย้งกันทีเดียว พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประสงค์จะทำเนื้อความนั้นให้
ปรากฏแก่มนุษย์ทั้งหลาย จึงตรัสถามว่า เราถามอย่างไร ? เข้าตอบอย่างไร ?
นางกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เจริญ
ใครๆ ย่อมไม่รู้ดิฉันว่า ดิฉันมาจากเรือนไปสู่โรงงานทอผ้า ก็หาไม่ได้ โดยที่แท้
พระองค์ตรัสถามดิฉัน ด้วยอำนาจแห่งปฏิสนธิว่า มาจากไหน ตรัสถามด้วย
อำนาจแห่งจิตว่า จักไปไหน และดิฉันไม่ทราบว่า มาจากไหน จากนรก หรือ
จากเทวโลก เพราะดิฉันไม่ทราบว่า จักไปแม่ที่ไหน นรก หรือ เทวโลก
เพราะฉะนั้น จึงทูลว่า ไม่ทราบ แต่นั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายถึงมรณะ
จึงตรัสถามดิฉันว่า ไม่ทราบหรือ และดิฉันทราบว่า สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงต้อง

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๕ - หน้าที่ 525

ตายแน่นอน ด้วยเหตุนี้ จึงทูลว่า ทราบ ต่อจากนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงหมายถึงกาลมรณะ จึงตรัสถามดิฉันว่า ทราบหรือ? และดิฉันไม่ทราบว่า จักตายเมื่อไร ในวันนี้ หรือพรุ่งนี้ ด้วยเหตุนี้ จึงทูลว่า ไม่ทราบ ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุโมทนาปัญหาที่ทาริกานั้นวิเศษมาแล้ว ๆ ว่า ดีละ ดีแล้ว ฝ่ายหม่อมราชวงศ์ได้ให้สาธุการถึงพันครั้งว่า ทาริกานี้เป็นบัณฑิต ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบวาทาริกามีสัปปายะ เมื่อจะทรงแสดง พระธรรม จึงตรัสกาลานี้ว่า

โลกนี้มีคน ในโลกนี้น้อยคนนักย่อมน

เห็นแจ้ง น้อยคนไปสู่สวรรค์ ดุจนกติดข้าย

น้อยตัวที่จะหลุดจากข้าย ฉะนั้น ดังนี้.

ในเวลาจบคาถา ทาริกานั้นดำรงอยู่ในโศคาปัตติผล สัตว์ ๘๔,๐๐๐ ได้ธรรมมาภิสมัย.

นางทาริกานั้นไหว้พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ไปสู่สำนักบิดา บิดาเห็น นาง จึงโกรธว่า มาซ่านัก จึงใส่กระสวยอย่างแรง กระสวยพุ่งไปที่มห้องของ ทาริกา นางได้ทำกาละในที่นั่งนั้นแล เขาเห็นแล้ว พิจารณาว่า เราไม่ได้ ประหารธิดาของเรา โดยที่แท้ กระสวยพุ่งออกมาโดยแรงไปที่มห้องของธิดานี้ เธอยังเป็นอยู่หรือไม่หนอ เห็นนางตายแล้ว จึงคิดว่า มนุษย์ทั้งหลายรู้เราว่า คนนี้มาธิดา ก็จะพึงเล่าลือเปิดเผย ด้วยเหตุนี้ แม้พระราชาก็จะพึงลงอาชญา อย่างหนัก เอาเถิด เราจักหลบหนีไปก่อน.

เขาหลบหนีเพราะกลัวอาชญา ไปถึงโอกาสเป็นที่อยู่ของภิกษุทั้งหลาย ผู้เรียนกรรมฐานในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว อยู่ในป่า และเข้าไปหา

ภิกษุเหล่านั้น ไหว้แล้ว ขอบรรพชา ภิกษุเหล่านั้นให้เชอบวชแล้ว ให้
กรรมฐานเกี่ยวกับหมวดห้ามีหนึ่งเป็นที่สุด เธอเรียนกรรมฐานนั้น เพียร
พยายาม ไม่นานนัก ก็บรรลุพระอรหัต และภิกษุเหล่านั้น เป็นอาจารย์และ
อุปัชฌาย์ของเธอ ลำดับนั้น ในมหาปวารณา ภิกษุทั้งหมดนั้นแล ได้ไปสู่
สำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยคิดว่า จักปวารณาวิสุทธีปวารณา.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นปวารณาเสด็จออกพรรษาแล้ว มีพระภิกษุสงฆ์
แวดล้อม เสด็จเที่ยวจาริกในคามและนิคมเป็นต้น เสด็จไปสู่เมืองอาฬวีโดย
ลำดับ ก็มีมนุษย์ทั้งหลายในเมืองอาฬวีนั้น นิมนต์พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ทำ
ทานทั้งหลาย เห็นภิกษุนั้นแล้ว พวกกันกล่าวเสียดสีว่า ท่านฆ่าธิดาแล้ว บัดนี้
มาเพื่อฆ่าใคร ดังนี้ เป็นต้น ภิกษุทั้งหลายได้ฟังดังนั้นแล้ว ในเวลาบารุง
เข้าไปเฝ้าแล้ว ทูลเรื่องนั้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้ไม่ได้ฆ่าธิดา ธิดานั้นตายตามกรรมของตน เมื่อ
จะทรงประกาศความที่ภิกษุนั้นเป็นมุณีผู้จิณาสพ อันมนุษย์ทั้งหลายรู้ได้ยาก
จึงตรัสคานี้ เพื่อทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย.

คานี้มีเนื้อความว่า ผู้ใดสำรวมตน ด้วยการสำรวมศีล ในกรรม-
ทวารทั้งสาม ย่อมไม่ทำบาปมีการเบียดเบียนเป็นต้น ด้วยกาย หรือด้วยวาจา
หรือด้วยใจ ก็เป็นหนุ่มคือตั้งอยู่ในวัยหนุ่ม หรือปานกลาง คือตั้งอยู่ในวัยกลาง
เป็นเถระตั้งอยู่ในปัจฉิมวัย โดยนัยนั้นแล ไม่ทำบาปนั้นแม้ในกาลไหน ๆ
เพราะเหตุไร เพราะมีตนสำรวมแล้ว อธิบายว่า เพราะมีจิตห่างจากบาปทั้งปวง
ด้วยวิริตอันยอดเยี่ยม.

บัดนี้ พึงทราบโยชนาและอธิบายแห่งบทเหล่านี้ว่า มุนิ อโรสเนยโย
น โส โรเสติ กิญจิ ดังนี้ :

ผู้นั้น เป็นมุนิผู้พิจารณา ไม่โกรธง่าย คือ เป็นผู้ไม่ควรเพื่อว่าร้าย
คือ เพื่อกระทบ เพื่อเบียดเบียนด้วยกายหรือด้วยวาจา โดยนัยมีอาทิอย่างนี้ว่า
ผู้ฆ่าธิดา หรือว่าเป็นช่างหูก เพราะแม้เขาไม่ว่าร้ายใคร ๆ ก็ ไม่กล่าวร้าย
อะไร ๆ คือ ไม่กระทบ ไม่เบียดเบียนว่า เราฆ่าธิดาของเรา ท่านฆ่าหรือผู้
เช่นกับท่านฆ่าเป็นต้น เพราะฉะนั้น ผู้นั้นแม้อันบุคคลไม่พึงว่าร้าย โดยที่แท้
เป็นผู้อันบุคคลพึงนอบน้อมทีเดียว โดยนัยที่กล่าวแล้วว่า จงหยุดเถิด นาค
ท่านอย่าฆ่านาค จงทำการนอบน้อมแก่นาค* ดังนี้.

ในบาทกาลาว่า ตํ วาปี ธีรา มุนิ เวทยนฺติ นี้ พึงทราบการ
จำแนกบทอย่างนี้ว่า นักปราชญ์เท่านั้น ย่อมประกาศผู้เมื่อนั้นว่า เป็นมุนิ ก็ใน
บาทกาลานั้นมีอธิบายว่า มนุษย์ผู้พาลเหล่านั้นไม่รู้ผู้นั้นว่า ผู้นี้ไม่ควรว่าร้าย
ดังนี้ ย่อมว่าร้าย ส่วนมนุษย์เหล่าใดเป็นนักปราชญ์ มนุษย์ผู้เป็นนักปราชญ์
เหล่านั้นเทียว ย่อมประกาศแม้ผู้นั้นว่า เป็นมุนิ คือ ย่อมรู้ว่า ผู้นี้เป็นมุนิ
ผู้พิจารณาดังนี้แล.

กาลาว่า ยทคฺคโต ดังนี้ มีอุบัตินัยอย่างไร ?

ได้ยินว่า ในกรุงสาวัตถี มีพราหมณ์คนหนึ่งชื่อว่า ปัญจคคทายก
เขาเมื่อข่าวกล้าทั้งหลายสำเร็จอยู่ ย่อมให้ท่านอันเลิศ ๕ ประการเหล่านี้ คือ
เขตคคทาน ราชคคทาน โภจจคคทาน กุมภิจคคทาน โภชนคคทาน.

* ม.ม. วมฺมิกสตุตฺติ. ๒๗๑.

ในทานอันเลิศ ๕ ประการนั้น พรหมณ์เป็นผู้มีความเห็นอย่างนี้ว่า ก็คนมีปัญญาใดให้นำมาซึ่งข้าวสาลี ข้าวเหนียว รวงข้าวละมาน ที่สุกก่อน เตรียมจัดแจงข้าวยาสุ ข้าวปายาสและข้าวเม่าเป็นต้นให้ทานอันเลิศ คนนั้นย่อมได้ผลอันเลิศ แล้วให้ทานแก่ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข นี้ชื่อว่า **เขตักคทาน** ของพรหมณ์นั้น.

ก็เมื่อข้าวกล้าทั้งหลายสำเร็จแล้ว ก็เกี่ยวแล้ว และนวดแล้ว ถือเอาธัญญาอันประเสริฐให้ทานอย่างนั้นเทียว นี้ชื่อว่า **ราตักคทาน** ของพรหมณ์นั้น.

พรหมณ์ยังขังนางทั้งหลายให้เต็มด้วยธัญชาติเหล่านั้น ถือเอาธัญญาทั้งหลายที่น่าออกครั้งแรก ในการเปิดขังนางก่อนแล้ว ให้ทานอย่างนั้นเทียวชื่อว่า **โกฏฐักคทาน** ของพรหมณ์นั้น.

ก็กัตใด ๆ หุงต้มในเรือนของพรหมณ์นั้น พรหมณ์ไม่ให้กัตอันเลิศ จากกัตนั้นแก่บรรพชิตที่มาถึงแล้ว โดยที่สุคแม่แก่เด็กทั้งหลาย ก็ไม่ให้อะไรเลย นี้ชื่อว่า **กุมภิกัตคทาน** ของพรหมณ์นั้น.

พรหมณ์ไม่ให้โภชนะที่เขาโน้มมาครั้งแรก ในกาลที่ตนบริโภคอีกแก่สงฆ์ในกาลแห่งปุเรกัต แก่ยากที่มาถึงทั้งหลายในกาลแห่งปัจฉากัต โดยที่สุคแม่แก่สุนัขทั้งหลาย เพราะไม่มีสงฆ์เป็นต้นนั้น ย่อมไม่บริโภค นี้ชื่อว่า **โภชนักคทาน** ของพรหมณ์นั้น พรหมณ์นั้นจึงถูกกำหนดว่า **ปัญญาจักคทายก** อย่างนี้แล.

อยู่มาวันหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดูโลก ด้วยพุทธจักขุ ในสมัยใกล้รุ่ง ทรงเห็นอุปนิสัยแห่งโศคาปัตติมรรค ของพรหมณ์นั้น และ

นางพราหมณี ทรงกระทำการปฏิบัติพระสรีระ เสด็จเข้าสู่พระคันธกุฎีแต่เช้าตรู่
เทียว ภิภษุทั้งหลายเห็นพระคันธกุฎีปิดประตูว่า วันนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
มีพระประสงค์เพื่อเสด็จเข้าไปสู่บ้านแต่พระองค์เดียว ในเวลาภิกขาจารทำ
ประทักษิณพระคันธกุฎี เข้าไปเพื่อบิณฑบาต ฝ่ายพระผู้มีพระภาคเจ้าในเวลา
พราหมณ์บริโภค เสด็จออกเข้าไปในกรุงสาวัตถี มนุษย์ทั้งหลายพอเห็นพระผู้-
มีพระภาคเจ้าเท่านั้น ก็รู้ว่าในวันนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุเคราะห์สัตว์บาง
คนแน่นอน ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปแต่พระองค์เดียว จึง
ไม่เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อประโยชน์แก่การนิมนต์ แม้พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าเสด็จไปถึงประตูเรือนของพราหมณ์โดยลำดับ ประทับยืนอยู่.

ก็โดยสมัยนั้น พราหมณ์กำลังนั่งรับประทานโภชนะ ส่วนนาง
พราหมณีของพราหมณ์นั้น ยืนพักอยู่ นางเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วคิดว่า
ถ้าพราหมณ์นี้พึงเห็นไซร้ ก็จะพึงรับบาตรถวายโภชนะทั้งหมด แต่นั้น เราก็
จะพึงหุงต้มโภชนะอีก ก็เกิดความไม่เลื่อมใสและความตระหนี่ จึงเอาพัด
ก้านตาลบังไว้ โดยประการที่พราหมณ์จะมองไม่เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้เหตุนี้ จึงเปล่งแสงสว่างจากพระสรีระ พราหมณ์
เห็นแสงสว่างสีทองแล้ว มองดูว่า นั่นอะไร ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับยืนอยู่ที่ประตู ฝ่ายนางพราหมณีคิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าอันพราหมณ์
นั้นเห็นแล้ว จึงวางพัดก้านตาลทันที เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว
ไหว้ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้ว่า นางพราหมณ์นั้น
ผู้กำลังยืนอยู่มีสัปปายะ จึงตรัสคาถานี้ว่า

ผู้ใดไม่มีความยึดถือว่า **ของเรา**ใน
นามและรูปโดยประการทั้งปวง **และไม่**
เศร้าโศก เพราะไม่มีความยึดถือ**นั้น** ผู้**นั้น**
แลเรียกว่า ภิกษุ.

ในเวลาจบคาถานั้นเทียว นางก็ดำรงอยู่ในโศดาปัตติผล.

ฝ่ายพราหมณ์ทูลนิมนต์พระผู้มีพระภาคเจ้าให้เสด็จเข้าภายในเรือน
กราบทูลให้ประทับนั่งบนอาสนะ ถวายน้ำทักษิโณทก น้อมถวายโภชนะที่เขา
จัดให้แก่ตนว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ทรงเป็นทักษิโณทกบุคคลที่เลิศ
ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก คีละ ขอพระองค์จงทรงรับโภชนะนั้นของข้าพระองค์
ประดิษฐ์ลงในบาตรของพระองค์เถิด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับเสวยแล้ว เพื่อ
อนุเคราะห์แก่พราหมณ์นั้น และทรงทำภักติกเสร็จแล้ว ทรงรู้ความสบายของ
พราหมณ์ จึงตรัสคาถานี้.

คาถานั้นมีเนื้อความว่า ผู้ใดได้ก้อนข้าวแต่ส่วนที่เลิศ เพราะเป็น
ก้อนข้าวที่ตัดมาจากหม้อก่อนที่เคียว แต่ส่วนปานกลาง เพราะเป็นก้อนข้าวที่
ตัดมาจากหม้อที่เหลือกึ่งหนึ่งแล้ว ถือเอาจากส่วนที่เหลือนั้น หรือจากส่วน
ที่เหลือ เพราะเป็นก้อนข้าวที่ตัดมาจากหม้อที่เหลือประมาณ ๑ ทัพพี หรือ
๒ ทัพพีแล้วถือเอาจากส่วนที่เหลือนั้น.

บทว่า **ปรทตฺตูปชีวี** ได้แก่ บรรพชิต จริงอยู่ บรรพชิตนั้น
เว้นน้ำและไม่สีฟันแล้ว ย่อมเข้าไปอาศัยอาหารที่เหลืออันผู้อื่นให้เป็นอยู่
เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า **ปรทตฺตูปชีวี.**

บทว่า นาลิ อุตฺตฺวา นปี นิปจฺจวาทิ ความว่า ได้ก่อนข่าวแต่ส่วน
ที่ดี ไม่อาจจะกล่าวชมตน หรือทายก เพราะความเป็นผู้ละความยินดีแล้ว
ได้แต่ส่วนที่เลว ก็ไม่อาจแม้เพื่อให้ทายกตกต่ำแล้วกล่าวคำอันไม่เป็นที่รัก
ทั้งหลายโดยนัยมีอาทิว่า ทายกนี้ให้ก่อนข่าวอะไร ดังนี้ เพราะความเป็นผู้ละ
ความยินดีร้ายได้แล้ว.

นักปราชญ์ย่อมประกาศแก่ผู้หนึ่งว่าเป็นมุนี คือ นักปราชญ์เท่านั้น
ย่อมประกาศแก่ผู้หนึ่ง ก็ผู้ละความยินดีและความยินดีร้ายได้แล้วว่า เป็นมุนี
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงคาถาด้วยยอดคือพระอรหันต์แก่พราหมณ์ ด้วย
ประการฉะนี้ ในเวลาจบคาถา พราหมณ์ได้ดำรงอยู่ในโศคาปัตติผลแล.

คาถาว่า มุนี จรฺนตฺติ ดังนี้ มีอุบัตินัยอย่างไร ?

ได้ยินว่า บุตรเศรษฐีคนหนึ่งในกรุงสาวัตถี ถูกบำรุงบำเรออยู่ด้วย
สมบัติทั้งปวง ในปราสาท ๓ หลัง ด้วยอำนาจแห่งฤดู ยังหนุ่มแน่นเป็นผู้
ประสงค์จะบวช แต่นั้น จึงอ้อนวอนมารดาบิดา แล้วบวชและสึกถึง ๓ ครั้ง
ในครั้งที่ ๔ จึงได้บรรลอรหันต์ โดยนัยที่กล่าวแล้วในอุบัตินัยแห่งเรื่อง ในคาถา
นี้ว่า กามา หิ จิตฺรา ในชัคควิสาณสูตร ภิกษุทั้งหลายกล่าวกะภิกษุนั้น
ตามความเคยชินในกาลก่อนว่า คุณก่อนอาวุโส ถึงสมัยเพื่อจะสึกหรือ ภิกษุนั้น
กล่าวว่า คุณก่อนอาวุโส บัดนี้ เราไม่ควรเพื่อจะสึก ภิกษุทั้งหลายฟังดังนั้นแล้ว
จึงทูลบอกแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย เป็นจริงดังนั้น บัดนี้ เธอไม่ควรเพื่อจะสึก เมื่อจะทำความที่ภิกษุ
นั้นเป็นมุนีผู้พิจารณาให้แจ่มแจ้ง จึงตรัสคาถานี้.

กาลนั้นมีเนื้อความว่า ชื่อว่า มุนี เพราะถึงพร้อมด้วยโมเนยธรรม
เที่ยวไปอยู่ ด้วยความเป็นผู้อยู่คนเดียว หรือด้วยจริยาบางอย่าง บรรดาจริยา
มีประการที่กล่าวแล้วในกาลก่อน ปราศจากความยินดีในเมถุน ด้วยวิริตอัน
ยอดเยี่ยม เพราะไม่ทำจิตในเมถุนธรรม จุจในกาลก่อน.

ความสัมพันธแห่งบาทที่ ๒ หากจะมีคำถามว่า มุนี เที่ยวไปปราศจาก
ความยินดีในเมถุน เช่นไร ตอบว่า ผู้ใดไม่หมกมุ่นอยู่ในรูปแห่งหญิงอะไร ๆ
ที่กำลังเป็นสาว คือ ผู้ใดไม่หมกมุ่นอยู่ในรูปแห่งหญิงอะไร ๆ เมื่อความสาว
แม้สวยงามเป็นไปอยู่ ด้วยเมถุนราคะ จุจในกาลก่อน.

อีกอย่างหนึ่ง ในกาลนี้มีเนื้อความอย่างนี้ว่า ผู้ใดไม่หมกมุ่นด้วยราคะ
ในความเป็นหนุ่มของตนหรือของคนอื่นอะไร ๆ อย่างนี้ว่า เรายังหนุ่ม หรือ
หญิงนี้ยังสาว เราจะเสพกามก่อน ก็ปราศจากความยินดีในเมถุนอย่างเดียว
เท่านั้น ก็หาไม่ได้ โดยที่แห่งจเว้นแล้วจากความเมาอันต่างด้วยความเมาเพราะ
ชาติเป็นต้น และแม้จากความประมาท กล่าวคือ การปล่อยสติในกามคุณห้า
เพราะความเป็นผู้จเว้นแล้ว จากความเมาและความประมาท และหลุดพ้นจาก
เครื่องผูกคือกิเลสทั้งปวงอย่างนี้.

หรือคนหนึ่งเป็นผู้จเว้นแล้ว ด้วยวิริตแม้เป็นโลกิยะ จันใด ผู้นี้
หาเป็นจันนั้นไม่ ก็หลุดพ้นแล้ว จดเว้นแล้วอย่างไร อธิบายว่า จดเว้นแล้ว
ด้วยวิริตอันเป็นโลกุตระ เพราะความที่ภิกษุนี้ เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว จากเครื่อง
ผูกคือกิเลสทั้งปวง.

บทว่า ต่ วาปี ธีรา ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า
นักปราชญ์ทั้งหลายเท่านั้น ย่อมประกาศแก่ผู้หนึ่งว่า เป็นมุนี ก็ท่านทั้งหลาย

ไม่พียงว่ากล่าวภิกษุ^{นั้น} ด้วยเหตุ^{นั้น} ท่านทั้งหลายจงกล่าวภิกษุ^{นั้น} (ว่าเป็น มุนี) อย่าง^{นี้}แล.

กาลว่า **อญญา โลกิ** ดังนี้ มีอุบัติอย่างไร ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ กรุงกบิลพัสดุ์ ก็โดยสมัย^{นั้น}แล พระญาติทั้งหลายได้ทรงกระทำมงคล ๓ ประการ คือ **อาภรณ์มงคล อภิเสก-มงคล อาวาหมงคล** แก่เจ้าชายนันทะ แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ถูกนิมนต์ ในงานมงคล^{นั้น} เสด็จไปในงานมงคล^{นั้น} พร้อมกับภิกษุ ๕๐๐ รูป เสดวย พระกระยาหารเสร็จแล้ว เสด็จออกไปทรงประทานบาตรในพระหัตถ์ของ เจ้าชายนันทะ เจ้าหญิงชนบทกัลยาณีเห็นเจ้าชายนันทะ^{นั้น} เสด็จออกไป จึง ตรีสว่า ขอพระลูกเจ้าจงควนเสด็จกลับมา เจ้าชายนันทะ^{นั้น} เมื่อไม่อาจเพื่อทูล ว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงรับบาตรเถิด ด้วยความเคารพพระผู้มีพระ-ภาคเจ้า ก็เสด็จไปสู่วิหาร^{นั้น}เทียว พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับยืนที่บริเวณ พระคันธกุฎีตรีสว่า จงนำบาตรมา นันทะ ครั้นรับแล้ว ก็ตรีสว่า เธอจักบวช ไหม? เจ้าชายนันทะ เมื่อไม่อาจปฏิเสธด้วยความเคารพต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทูลว่า จะบวชพระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้เจ้าชายนันทะ ทรงผนวชแล้ว.

ก็พระนันทะ^{นั้น} ระลึกถึงคำพูดของเจ้าหญิงชนบทกัลยาณีบ่อย ๆ ก็กระสัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลบอกเรื่อง^{นั้น}แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มี-พระภาคเจ้ามีพระประสงค์จะทรงกำจัดความไม่ยินดีของพระนันทะจึงตรีสว่า คุณก่อนนันทะ เธอเคยไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ไหม? พระนันทะทูลบอกว่า

ข้าพระองค์ไม่เคยไปพระเจ้าข้า แต่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนำพระนันทะ
นั้นไปสู่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ด้วยอนุภาพของพระองค์แล้วประทับยืนที่ประตู
เวชยันตปราสาท ท้าวสักกะทรงทราบการเสด็จมาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้อัน
หมู่อัปสรแวดล้อมแล้ว เสด็จลงจากปราสาท นางอัปสรเหล่านั้นแม่ทั้งหมด
เคยให้น้ำมันทาเท้าแก่สาวกทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า กัสสป
จึงเป็นผู้มีเท้าคูงเท้าของนวกพิราบ.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกพระนันทะว่า คุณอนันตนะ
เธอเห็นนางอัปสร ๕๐๐ ซึ่งมีเท้าคูงเท้านวกพิราบเหล่านี้ไหม? เรื่องทั้งหมด
ฟังให้พิสดาร คำว่า ฟังถือนิมิตและอนุพยัญชนะชื่อของมาตุคาม นั้นไม่มีใน
พระพุทธรูปแม่ทั้งหมด แต่ในที่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประสงค์จะทำลาย
ราคะของพระนันทะออกไป คุณหม่อมมีความประสงค์จะกำจัดโทษของผู้เดือนร้อน
ออกไปฉะนั้น เพราะความที่พระองค์ทรงฉลาดในอุบายโกศล จึงทรงอนุญาต
ให้พระนันทะนั้นถือนิมิตและอนุพยัญชนะ เป็นคุณสารถิผู้ฝึกบวชที่ยอด-
เยี่ยมฉะนั้น แต่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้ว่าพระนันทะยินดียิ่งในพรหมจรรย์
เพราะเหตุแห่งนางอัปสร ทรงสังกัษณ์ทั้งหลายว่า จงเดือนนันทะ ด้วยวาตะว่า
ลูกจ้าง พระนันทะนั้น อันภิกษุเหล่านั้นเดือนอยู่ ละอายแล้วมนสิการโดย
แบบคายน ปฏิบัติแล้วไม่นานนัก ก็กระทำให้แจ้งซึ่งพระอรหัต เทวดาที่สิงสถิต
อยู่ที่ต้นไม้ โกลีที่สูงสุดจกรมของพระนันทะนั้น ได้ทูลบอกเรื่องนั้นแด่พระผู้มี-
พระภาคเจ้า ญาณก็ได้บังเกิดแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า ภิกษุทั้งหลายเมื่อไม่รู้
ก็เดือนพระผู้มีอายุเหมือนอย่างนั้นเทียว พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณอนนิกษุ

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๕ - หน้าที่ 535

ทั้งหลาย บัดนี้ พวกเธอไม่พึงเตือนนันทะเหมือนอย่างนั้น เมื่อจะทรงแสดง ความที่พระนันทะนั้นเป็นผู้วิเศษ จึงตรัสคานานี้ เพื่อทรงแสดงธรรม แก่ภิกษุเหล่านั้น.

คานานั้นมีเนื้อความว่า ผู้รู้จัก คือ รู้แล้ว กำหนดแล้วซึ่งโลกมีชั้น เป็นต้น ด้วยการกระทำการกำหนดทุกขสังขจะ เห็นปรมัตถประโยชน์ด้วยการ ทำให้แจ้งซึ่งนิโรธสังขจะ ข้ามพ้น คือ ก้าวล่วงโอฆะ ๔ อย่าง ด้วยการละสมุทัย และสมุทรรคืออายตนะมีจักขุเป็นต้น ด้วยการอดทนต่อกำลังแห่งความเมาในรูป เป็นต้น เพราะความเป็นผู้ละสมุทัยได้แล้ว กำจัดออกซึ่งสมุทัยนั้น ด้วยมรรค- ภาวนา.

บทว่า ตาที่ ได้แก่ เป็นผู้คงที่ ด้วยการถึงลักษณะผู้คงที่นี้. ผู้ศึกษาทราบเนื้อความและอธิบายในคานานี้อย่างนี้ว่า ก็กองแห่งกิเลสมี กามราคะเป็นต้นนั้นแลนี่ใด ชื่อว่า โอฆะ เพราะอรรถว่าไหลไป ชื่อว่า สมุทรร เพราะอรรถว่าฟุ้งขึ้น โดยปริยายแห่งคติอันน่าเกลียด ข้ามพ้นกองกิเลส นั้น คือ โอฆะและสมุทรรด้วยการละสมุทัย เพราะความเป็นผู้ข้ามพ้นโอฆะ ได้แล้ว ชื่อว่า เป็นผู้คงที่ เพราะความเป็นผู้ไม่ถึงความผิตปกติ ในคำพูด ที่ท่านทั้งหลายแม้กล่าวอยู่อย่างนี้ในบัดนี้.

ก็คำว่า ต่ จินุนคนถ์ อสิต อนาคต นี้ เป็นคำกล่าวสรรเสริญ พระนันทะนั้น มีอธิบายว่า ชื่อตัดกิเลสเครื่องร้อยรัดได้ขาดแล้ว เพราะความ ที่คันถะ (เครื่องร้อยรัด) ๔ อย่าง ถูกตัดขาดได้แล้ว ด้วยสังฆภาวนาทั้งสี่นี้ ชื่อว่า อันทิฎฐิหรือตณหาอาศัยไม่ได้แล้ว เพราะความที่ทิฎฐิหรือตณหาไม่ อาศัยแล้วในที่ไหน ๆ ชื่อว่า ไม่มีอาสวะ เพราะไม่มีอาสวะทั้งสิ้น.

บทว่า ตํ วาปี ธีรา มุนิ เวทยนฺติ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงว่า หรือนักปราชญ์ย่อมประกาศแก่ผู้นั้นว่า เป็นมุนิผู้พิจารณา แต่ ท่านทั้งหลายผู้ไม่ถูกประกาศ จงกล่าว (ว่าเป็นมุนิ) อย่างนี้แล.

คาถาว่า อสมา อุโถ ดังนี้ มีอุบัติอย่างไร ?

ภิกษุรูปหนึ่งอาศัยปัจฉิมกาล ในแคว้นโกศล อยู่ในป่า ก็พรานเนื้อ ในบ้านนั้น ไปสู่โอกาสเป็นที่อยู่ของภิกษุนั้น ผูกเนื้อทั้งหลาย เข้าไปสู่ป่า เห็นพระเถระแม้เข้าไปสู่บ้าน เพื่อบิณฑบาต เมื่อมาจากป่า ก็เห็นพระเถระ แม้กำลังออกจากบ้าน ก็เกิดความรักใคร่ในพระเถระ ด้วยการเห็นเนื่องๆ อย่างนี้ ถวายบิณฑบาตที่มีรสแม่แก่พระเถระในเวลาที่ได้เนื้อมาก มนุษย์ทั้งหลายโพนทนาว่า ภิกษุนี้อย่อมบอกแก่พรานว่า ในประเทศชื่อนั้น เนื้อทั้งหลายย่อมเย็น ดินค้ำน้ำที่ควรค้ำ แต่นั้นพรานก็ฆ่าเนื้อทั้งหลาย ด้วยเหตุนี้ คนทั้งสองจึงรวมกันเลี้ยงชีวิต.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเที่ยวจาริกในชนบท ได้เสด็จไปสู่ชนบทนั้น ภิกษุทั้งหลายเข้าไปสู่บ้านเพื่อบิณฑบาต ฟังประพาดิการณนั้น แล้ว ทูลบอกแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดง ความที่ภิกษุนั้นเป็นมุนิผู้พิจารณา ซึ่งไม่สำเร็จการเลี้ยงชีวิตร่วมกับพราน จึง ตรัสคาถานี้ เพื่อทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุเหล่านั้น.

คาถานั้นมีเนื้อความว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นและพรานนั้น คนทั้งสองนั้นไม่เสมอกัน มนุษย์ทั้งหลายย่อมกล่าวคำใดว่า มีการเลี้ยงชีพ ร่วมกัน คำนั้นผิด เพราะเหตุไร เพราะมีที่อยู่และความเป็นอยู่ไกลกัน ที่อยู่

และความเป็นอยู่ของคนทั้งสองนั้นใกล้เคียงกัน เพราะเหตุนี้ คนทั้งสองนั้น จึงชื่อว่า ทูริยหารวุตติโน แปลว่า มีที่อยู่และความเป็นอยู่ใกล้เคียงกัน.

บทว่า วิหาโร ได้แก่ โอกาสเป็นที่อยู่. ก็โอกาสเป็นที่อยู่นั้นของ ภิกษุมีในป่า และของพรานมีในบ้าน. บทว่า วุตติ ได้แก่ มีความเป็นอยู่. ก็ความเป็นอยู่นั้นของภิกษุได้แก่การเที่ยวไปเพื่อภิกษาตามตรอกในบ้าน และของพราน คือ การฆ่าเนื้อและนกในป่า.

อีกประการหนึ่ง คฤหัสถ์เลี้ยงลูกเมีย เพราะเหตุนี้ พรานนั้นย่อม เลี้ยงลูกเมียด้วยกรรมนั้น ส่วนภิกษุผู้พิจารณาพินิจไม่ยึดถือว่าเป็นของเรา มี วัตรงาม คือ เว้นจากความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยตณหาและทิฏฐิในลูกเมียทั้งหลาย ชื่อว่า มีวัตรงาม เพราะความเป็นผู้มีวัตรอันสะอาด และความเป็น ผู้มีวัตรอันงาม.

อีกประการหนึ่ง คฤหัสถ์ไม่สำรวมเพราะบันรอนสัตว์อื่น พรานนั้น เป็นคฤหัสถ์ ชื่อว่า ไม่สำรวมแล้ว ด้วยกายวาจาและจิต เพราะบันรอนสัตว์อื่น คือ การเข้าไปตัดชีวิตินทรีย์ของสัตว์เหล่านั้น มุนิสำรวมเป็นนิตย รัรักษาสัตว์ มีชีวิตไว้ ส่วนภิกษุนอกนี้เป็นมุนิผู้พิจารณา สำรวม คือ สังวรเป็นนิตยด้วย กาย วาจา และจิต ย่อมรักษาสัตว์มีชีวิตไว้ เมื่อเป็นเช่นนี้คนทั้งสองนั้นจัก มีการเลี้ยงชีพร่วมกันอย่างไรได้ดังนี้แล.

คาถาว่า สิจิ ยถา ดังนี้ มีอุบัตินัยอย่างไร ?

ครั้นเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ กรุงกบิลพัสดุ์ การสนทนา ได้เกิดขึ้นแก่สาวกทั้งหลายว่า ผู้บรรลุนิพพานก่อน ย่อมเป็นผู้แก่กว่าผู้บรรลุนิพพาน

โสดาภายหลังโดยธรรม เพราะฉะนั้น ภิกษุผู้บรรลุโสดาภายหลัง พึงกระทำ
กิจทั้งหลายมีการอภิวาทน์เป็นต้น แก่คฤหัสถ์ผู้บรรลุโสดาก่อน ภิกษุผู้บิณฑบาต
เป็นวัตรรูปหนึ่ง ได้ฟังการสนทนานั้น จึงกราบทูลบอกแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายว่า ก็ชาตินี้เป็นอย่างหนึ่ง เพศเป็นวัตถุพึงบูชา
จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าอนาคามีเป็นคฤหัสถ์ไซ้ อนาคามีผู้คฤหัสถ์
นั้นพึงการทำกิจทั้งหลายมีการอภิวาทน์เป็นต้น แก่สามเณรแม่ผู้บวชในวันนั้น
เมื่อจะทรงแสดงคุณพิเศษของภิกษุแม่ผู้บรรลุโสดาภายหลัง มีคุณใหญ่ยิ่งกว่า
คฤหัสถ์ผู้บรรลุโสดาก่อนอีก จึงตรัสคานานี้ เพื่อทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุ
ทั้งหลาย.

คานานั้นมีเนื้อความว่า นกยูงบินไปในอากาศนี้ใครเรียกว่า มีหงอน
เพราะมีภาวะที่หงอนซึ่งเกิดที่ศีรษะ และมีสร้อยคอเขียวที่คอเช่นท่อนแก้วมณี
นกยูงนั้นยอมไม่ถึงเสี้ยวแม่ที่ ๑๖ ด้วยความเร็วของสุวรรณหงส์ ในบรรดา
หริตหงส์ ตัมพหงส์ กาพหงส์ ปากหงส์และสุวรรณหงส์ แม้สุวรรณหงส์
ยอมบินไปได้พันโยชน์บ้าง หนึ่งโยชน์บ้าง โดยครู่เดียว ส่วนนกยูงนอกนี้
ไม่ปรากฏว่าสามารถ แต่หงส์และนกยูงแม่ทั้งสองก็เป็นสัตว์น่าดู เพราะความ
เป็นสัตว์ที่น่าดู ฉันทิ คฤหัสถ์แม่บรรลุโสดาก่อนก็ฉันทินั้น ย่อมเป็นผู้ที่น่าดู
ด้วยมรรคทัสสนะแม้ก็จริง ถึงอย่างนั้นแล คฤหัสถ์นั้น ทำตามภิกษุผู้บรรลุ
โสดาภายหลังก็ดี ผู้มีภาวะอันเที่ยงตรงน่าดู ด้วยมรรคทัสสนะก็ดี ด้วยเขาวัว
ไม่ได้ ถ้ามว่า ด้วยเขาวัวไหน ตอบว่า ด้วยเขาวัวคือวิปัสสนาญาณในมรรค
เบื้องสูง เพราะญาณนั้นของคฤหัสถ์เป็นของต่ำ เพราะความเป็นญาณที่ยู่

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๕ - หน้าที่ 539

ด้วยความยุ่งมีบุตรภรรยาเป็นต้น ส่วนญาติของภิกษุเป็นของเร็ว เพราะความ
ยุ่งนั้นถูกสางแล้ว เนื้อความนี้ นั่น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้วด้วยบทนี้
ว่า ผู้เป็นมุนี สัจเจียบเฟงอยู่ในป่า ก็ภิกษุผู้เสกขมุนีนี้ สัจเจียบด้วย
กายวิเวกและจิตวิเวก และเฟงอยู่ในป่าเป็นนิตย ด้วยลักษณารัมมณูปนิชฌาน
วิเวกและฌานเห็นปานนี้ของคลุหัสถ์จะมีแต่ที่ไหน ก็อธิบายในคานานี้ มีเพียง
เท่านั้นแล.

จบอรรถกถามุนิสูตฺร แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อ ปรมัตถโชติกา

กัวรรคที่ ๑ โดยชื่อว่า อุรควรรค

โดยนัยแห่งการพรรณานเนื้อความ จบบริบูรณ์แล้วแล

รวมพระสูตรและอรรถกถาที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อุรคสูตร ๒. ธนียสูตร ๓. ชัคควิสานสูตร ๔. กสิการทวาช-
สูตร ๕. จุนทสูตร ๖. ปราภวสูตร ๗. วสทสูตร ๘. เมตตสูตร
๙. เหมวตสูตร ๑๐. อาพวกสูตร ๑๑. วิชยสูตร ๑๒. มุนิสูตฺร บัณฑิต
เรียกว่าอุรควรรค.